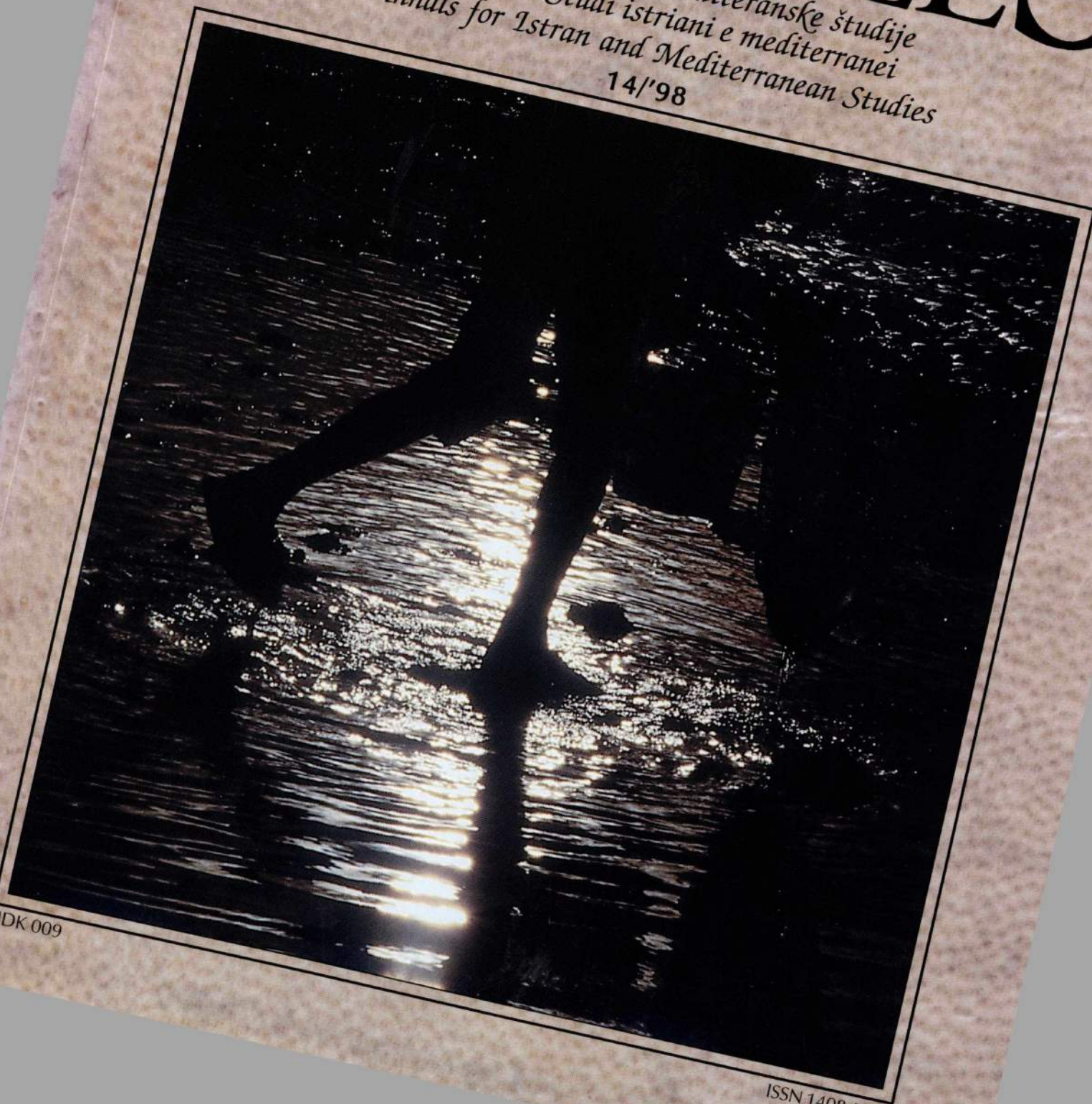

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istran and Mediterranean Studies

14/'98

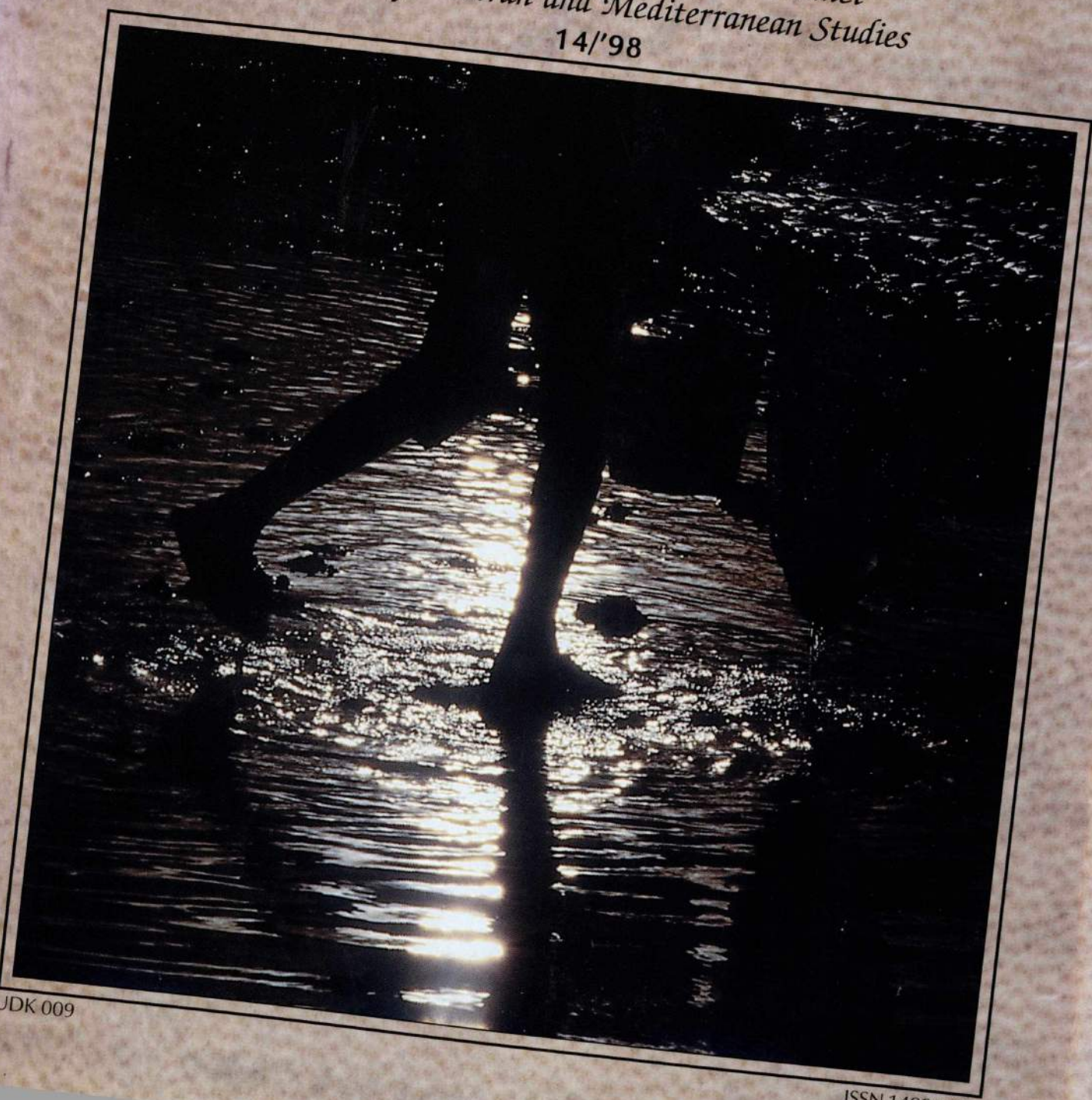

UDK 009

ISSN 1408-5348

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istran and Mediterranean Studies
14/'98

UDK 009

ISSN 1408-5348

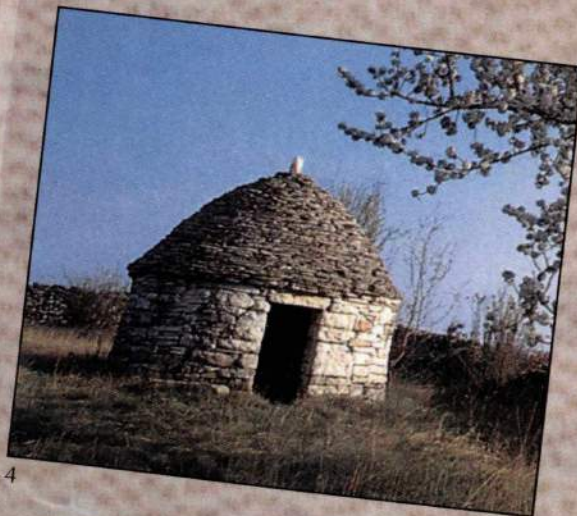
1

2

3

4

5

6

ISSN 1408-5348

9 771408 534015

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istran and Mediterranean Studies
14/'98

series historia et sociologia 6

KOPER 1998

ISSN 1408-5348

UDK 009

Letnik VIII., leto 1998, številka 14

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

prof. dr. Furio Bianco (IT), Tomaž Bizajl, dr. Milan Bufon, dr. Lucija Čok, dr. Darko Darovec, dr. Goran Filipi (HR), dr. Boris M. Gombač, Vesna Gomezel Mikolič, Aleksej Kalč (IT), dr. Avgust Lešnik, prof. dr. Darja Mihelič, Dario Marušič, mag. Iztok Ostan, Amalia Petronio, prof. dr. Claudio Povoio (IT), prof. dr. Drago Rotar, Vida Rožac-Darovec, mag. Alenka Šauperl-Zorko, Salvator Žitko, Matej Župančič

Glavni urednik/Redattore Capo/Chief Editor:

dr. Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore responsabile/
Responsible Editor:**

Salvator Žitko

Urednica/Redattrice/Editor:

Vesna Gomezel Mikolič

Lektorji/Supervisione/Language Editors:

Janez Mikic (sl./hr.), Vesna Gomezel Mikolič (sl.), Jože Hočevar (sl.), Henrik Ciglič (angl.), Sergio Settomini (it.), Mirjana Kramarič (it.)

Prevajalci/Traduttori/Translators:

Henrik Ciglič (angl./sl.), Valerij Novak (angl.), Vida Gorjup-Posinkovič (sl.), Janez Mikic (sl./hr.), dr. Brigitta Mader (nem.), Sergio Settomini (it.), Tullio Vianello (it.)

Oblikovalec/Progetto grafico/Graphic design:

Dušan Podgornik

Prelom/Composizione/Typesetting:

Franc Čuden - Medit d.o.o.

Tisk/Stampa/Print:

Paco d.o.o., Ljubljana 1998

Izdajatelj/Editori/Published by:Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / *Società storica del Litorale* - Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper / *Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia, Capodistria* / *Science and Research Centre of the Republic of Slovenia, Koper***Za izdajatelja/Per gli Editori/Publishers represented by:**

Salvator Žitko, dr. Lucija Čok

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijska/Via Garibaldi 18, p.p./P.O.Box 612, tel.: ++386 66 271-702, fax 271-321; **Email:** annales@zrs-kp.si, **Internet:** http://www.zrs-kp.si/

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija te številke je bila zaključena 30. novembra 1998.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije, Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije, Zavod za odprto družbo - Slovenija, Mestna občina Koper, Občina Izola, Občina Piran, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, Banka Koper ter drugi sponzorji

Nenaročenih rokopisov in drugega gradiva ne vračamo. Rokopise in naročila sprejemamo na sedežu uredništva. Rokopise lahko pošiljate tudi članom uredništva.

Naklada/Tiratura/Circulation: 800 izvodov/copie/copiesPo mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415 - 550792 mb. z dne 21. 9. 1992 je revija **Annales** proizvod, od katerega se plačuje 5% davek od prometa proizvodov na osnovi 13. točke tarifne št. 3 tarife davka od prometa proizvodov in storitev.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

IZ ZGODOVINE RIBIŠTVA IN POMORSTVA
PESCA E NAUTICA
FROM THE HISTORY OF FISHING AND NAVIGATION

Darja Mihelič: Piranski zaliv: k tradiciji
ribołova in ribolovnih pravic 7
*The Bay of Piran: towards the tradition
of fishing and fishing rights*

Darko Darovec: Ribištvo severne Istre
v obdobju Beneške republike 19
*Fishing of northwestern Istra during the
period of the Venetian Republic*

Bruno Volpi Lisjak: Slovensko ribištvo
v Tržaškem zalivu - lov na tone 35
Slovene fishery in the Gulf of Trieste - tuna fishing

Goran Filipi: O novi slovenski pomorski
in ribiški terminologiji 49
*About the new Slovene naval and fishing
terminology*

IZ ARHEOLOŠKE DEDIŠČINE
ARCHEOLOGIA
FROM THE ARCHAEOLOGICAL HERITAGE

Snježana Karinja: Šivana ladja
z Ljubljanskega barja 57
A sewn boat from the Ljubljana Marshes

Andrej Gaspari: Ostanki rimskih zidanih
struktur na Serminu (Mestna občina Koper,
Slovenija). Poročilo o arheoloških zaščitnih
izkopavanjih v januarju 1997 99
*Remains of the Roman built structures at Sermin
(Koper Municipality, Slovenia). Report on
archaeological protective excavations
in January 1997*

IZ PRETEKLOSTI GLASBENE DEJAVNOSTI
ATTIVITÀ MUSICALI DEL PASSATO
FROM THE HISTORY OF MUSICAL ACTIVITIES

Luisa Antoni: Pregled glasbenega udejstvovanja
tržaških Slovencev (1848-1927) 109
*An overview of the musical activities of the
Slovenes in Trieste from 1848 to 1927*

Marija Gombač: Nastajanje prve glasbene
šole v slovenski Istri 117
*Establishment of the first school of music
in Slovene Istra*

IZ ZGODOVINE DOPISOVANJ
CORRISPONDENZA EPISTOLARE
FROM THE HISTORY OF CORRESPONDENCE

Maria Pia Niccoli: Epistolario tra
Agostino Carli-Rubbi e Giovanni
Antonio Pasquali (1770-1782, 1787).
Una corrispondenza d'amicizia nella
seconda metà del Settecento 129
*Zbirka pisem Agostina Carlija-Rubbija in
Giovannija Antonia Pasqualija (1770-1782,
1787). Prijateljsko dopisovanje iz druge
polovice 18. stoletja*

Brigitta Mader: "Mi creda sempre suo aff. A.
Luigi Salvatore ecc." L'Arciduca Lodovico
Salvatore e la sua presenza a Trieste, quale
risulta dalla sua corrispondenza con Carlo
de Marchesetti 141
*"Tvoj globoko vdani Ludvik Salvator,
Nadvojvoda Etc." Bivanje nadvojvode
Ludvika Salvatorja v Trstu, kakor je razvidno
iz njegove korespondence s Carlom
de Marchesettijem*

RAZPRAVE IN GRADIVO
SAGGI E FONTI
TREATISES AND SOURCES

Daniela Juričić Čargo: O odnosih Kranjske
dežele in habsburške Istre v kranjskih virih
16. stoletja 167
*About the relations between the province
of Carniola and Hapsburg Istra in the 16th
century carniolan sources*

Roberto Starec: Il mondo rurale dell'Istria
slovena nei documenti d'archivio
del XVIII secolo 179
*Podeželje slovenske Istre v arhivskih
dokumentih 18. stoletja*

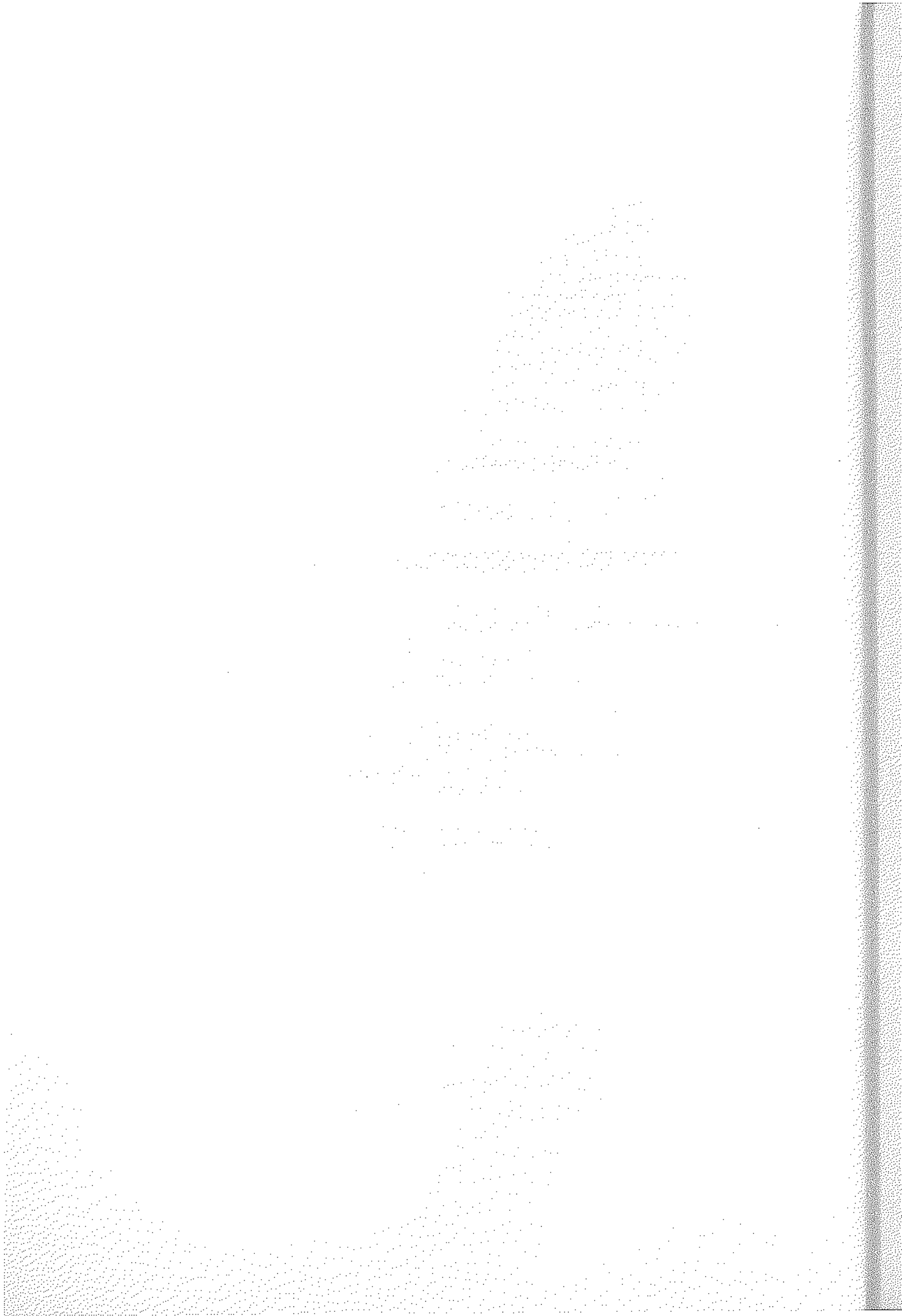
OCENE IN POROČILA
RECENSIONI E RELAZIONI
REVIEWS AND REPORTS

Verena Vidrih Perko: Srečanje slovenskih in istrskih arheologov muzealcev 195 <i>Gathering of Slovene and Istran museum archaeologists</i>	Luciano Lago (ur.): Kažuni. Kamena zdanja i krajolici središnje Istre - inventar za povijesno pamćenje (Tihomira Stepinac Fabijanić) 216
Peter Čerče, Snježana Karinja, Matej Župančič: Strutture portuali e rotte marittime nell'adriatico di età romana 197 <i>Pristaniške strukture in pomorske poti na Jadranu v rimski dobi</i>	Vincenc Rajšp, Drago Terpin: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787 (1804) (Boris M. Gombač) 219
Maša Sakara, Matej Župančič: Delavnica: Antična metalurgija med vzhodnimi Alpami in Panonsko nižino 199 <i>Workshop on ancient metallurgy between the Eastern Alps and the Pannonian Plain</i>	Ludwig Salvator von Habsburg: Mit der Jacht entlang der kroatischen Küste (1870-1910) (Brigitta Mader) 220
Eva Holz: Jeruzalem v slovanski kulturi 202 <i>Jerusalem in Slavic culture</i>	Darja Mihelič, France Mihelič, Jasna Pocajt: Piran - mesto in ljudje pred sto leti. Pirano - la città e i suoi abitanti cent'anni fa (Olga Janša Zorn) 223
Aleksej Kalč: Tradicija in perspektive. Avtobiografski arhivi v Evropi 203 <i>Archivi autobiografici in Europa. Tradizioni e prospettive a confronto</i>	Roberto Starec: Mondo popolare in Istria (Nataša Hlaj) 224
Maja Ilich: Peti mediteransko etnološki poletni simpozij v Piranu 204 <i>The 5th Mediterranean ethnological summer symposium in Piran</i>	Daniela Milotti Bertoni: Istria. Duecento campanili storici (Lili Bojanič) 227
Marjan Drnovšek: Louis Adamič - Intelektualci v diaspori 206 <i>Louis Adamič - Intellectuals in diaspora</i>	Eugenio Garin: Spisi o humanizmu in renesansi (Jure Gombač) 228
Slovene Classical Karst (Tina Novak Pucer) 208	Renata Hace Citra: Carolus L. Cergoly Serini dietro le quinte della pagina (Piero Purini) 230
Jana Horvat, Vesna Svetličič, Meta Bole, Metka Culiberg, Draško Josipovič, Marko Stokin in Nina Zupančič: Sermin; Prazgodovinska in zgodnjerimska naselbina v severozahodni Istri (Verena Vidrih Perko) 210	Paolo Emilio Taviani: I giorni di Trieste. Diario 1953-1954 (Sandi Volk) 232
Klara Buršič-Matijašič: Gradina Monkodonja / The Monkodonja hillfort. Monkodonja: Iznova odkrivena gradina / Moncodogno: La riscoperta del castelliere (Maša Sakara) 213	Pričevanja. Prvo povojno desetletje slovenske osnovne šole v Istri (1945-1955) (Metka Gombač) 233
	Buzetski zbornik, knjiga 24. (Božo Jakovljevič) 235
	Jadranski zbornik. Bibliografija (Mihael Sobolevski) 237
	Goran Filipi, Barbara Buršič Giudici: Istriotski lingvistički atlas / Atlante linguistico istrioto (Iva Lukežič) 239
	Kazalo k slikam na ovitku 242 <i>Index to pictures on the cover</i>
	Navodila avtorjem 243 <i>Instructions to authors</i> 245
	Sinopsisi 247 <i>Synopses</i>

IZ ZGODOVINE RIBIŠTVA IN POMORSTVA

PESCA E NAUTICA

FROM THE HISTORY OF FISHING AND NAVIGATION

PIRANSKI ZALIV: K TRADICIJI RIBOLOVA IN RIBOLOVNIH PRAVIC

Darja MIHELIC

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4
e-mail: mihelic@alpha.zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Prispevek prikazuje razvoj in tradicijo ribolova ter ribolovnih pravic na Piranskem od prvih pisnih zgodovinskih dokumentov v 6. stoletju do 20. stoletja. V zahodnem, priobalnem delu Istre so si razpolagalno pravico do glavnine obalnih voda postopno pridobile mestne komune, kar je veljalo tudi po sredi 13. stoletja, ko se je na prostoru zahodne in južne Istre do konca 18. stoletja uveljavila nadvlada Beneške republike, ki ni posegala v neposredno lastništvo in izrabo voda zahodnoistrskih mestnih komun. Napoleonove vojne in francoska zasedba so v pogledu ribolovnih pravic prinesle nekaj (kratkotrajnih) novosti, po odhodu Francozov pa je prišlo do ponovne vzpostavitve starega stanja in starih (mestnih in zemljiškosposposkih) pravic do ribolova. Po propadu avstroogrške monarhije je zahodnoistrsko območje prešlo pod italijansko oblast. Ribolov je tedaj še nadalje pripadal občinam. Ribolovne pristojnosti v Piranskem zalivu po drugi svetovni vojni osvetljujejo zakoni in odredbe, ki so jih priobčili jugoslovanski in slovenski uradni listi. Omogočajo ugotovitev, da si je nadzor nad ribolovom v Piranskem zalivu po 1954 lastila Republika Slovenija, njeno izvajanje pa je prepustila piranski občini.

Ključne besede: ribolov, zgodovina, Istra, Piranski zaliv

PRVI OHRANJENI PODATKI O RIBOLOVU

Za ljudi, ki so živeli ob potokih, rekah, jezerih in morjih, so ribe in drugi užitni morski organizmi že od najstarejših časov pomenili pomembno sestavino prehrane, ki so jo nabirali ali lovili. Načini ribarjenja so se sčasoma spreminjali in izpopolnjevali. Najdeni arheološki (materialni) ostanki, ki pričajo o ribolovu, so že iz poznega paleolitika. Tudi ob obalah Jadrana je obstajal prvinski ribolov, na otoku Rabu so našli sledove neolitskega ribolova.

Najstarejši ohranjeni znani pisni podatki o ribolovu (kjerkoli in tako tudi pri nas) pa so mnogo kasnejši, kot je sama ribolovna dejavnost; vezani so namreč na pojav pismenosti, ki je bistveno mlajšega postanka od lovljenja rib.

Zapisi, ki posredno kažejo na obstoj ribolova in na prehrano z morskim "izplenom" v Istri, so iz prve polovice 6. stoletja (537-538). Pretorijanski prefekt (predstojnik gardistov) Senator je pisal istrskim provincijalom (deželanom), da so ga obvestili o bogastvu istrske pokrajine. Imela naj bi mnogo zatokov, kjer naj bi bilo

polno gostiln (*garismatium*) z morsko juho. Bila naj bi bogata z ribami. V številnih morskih ribnikih naj bi se brez človeškega napora plodile ostrige (*ostrea*) ... (Gradio I., št. 24). - Kakšna idilična podoba primorja in kakšna razlika od pokrajin v severni in severovzhodni notranjosti, prek katerih so se drugo za drugim selila, jih pustošila in požigala preprosta ljudstva, ki so iskala svojo "boljšo prihodnost" v (do pred kratkim cvetoči) bogatiji (zahodno)rimski državi!

Omembo ribolova (*piscatio*) srečamo tudi v zapisu, datiranem z letom 543 (Gradio I., št. 30). Poreški škof Evfrazij je z dovoljenjem poslanca vzhodnorimskega cesarja zapovedal poreškemu prebivalcem, da morajo dajati poreškemu kanonikom (poleg ostalega) tretji del ribjega izplena, ki ga uživa cerkev sv. Mavra v Limskem kanalu. - Žal gre pri dokumentu za nepristno listino, ki je bila na podlagi nekega starejšega zapisa sestavljena v prvih desetletjih 13. stoletja. Ne gre pa dvomiti, da je Limski kanal že od nekdaj nudil ugodne možnosti za ribolov in nabiranje školjk; verjetno se omemba zatokov, ki so bogati z ribami (iz zapisa iz 537-538), nanaša tudi nanj.

RIBOLOVNA PRAVICA

Tako pri prvih (materialnih) ostalinah kot pri prvih (pisnih) omembah ribolova je šlo za t. i. priobalni ribolov. Obalno prebivalstvo je imelo po naravno zraslem, običajnem pravu pravico do ribolova ob svojih obalah.

V srednjeveški Evropi se je kasneje pravica do ribolova ob uveljavitvi frankovske fevdalne družbene ureditve uvrstila med vladarjeve pravice (*regale*). Vladar je mogel izvajanje te pravice zavestno odtujiti v korist svojih vazalov, ti pa so se ji odpovedovali v korist svojih zvestih ... Srednjeveški sistem večstopenjske lastnine je omogočal, da so si ribolovne pravice dejansko prisvajali ali z darovnicami pridobivali svetni in cerkveni velikaši ter mesta. Tudi v Istri ni bilo drugače.

Zapis o pomirnitvenem dogovoru (*placitum*) v Rižani pri Kopru leta 804 (Gradivo II., št. 23; Petranović, A., Margetič, A., Bratož, A. /1989/) je nastal v času, ko so se soočale na eni strani tradicionalne pravice Istranov s pravicami gradeškega patriarha, s tistimi istrskih škofov Pule, Trsta, Novigrada, Poreča in Pična ter tistimi, ki se jih je polastil novi "fevdalni" gospodar istrske notranjosti, dux Janez, na drugi strani. Omenja tradicijo pravice do ribolova v morju in način lovljenja rib z mrežami.

Zastopniki mest in utrjenih krajev so se v imenu ljudstva pritožili pred tremi poslanci - razsodniki Karla Velikega - nad ravnanjem istrskih škofov, češ da je bilo morje včasih javno in je tam vsakdo lahko lovil ribe. Zda pa da si ne upajo več loviti, ker jih potem pretepajo z gorjačami in jim trgajo mreže (*Mare uero publica, ubi omnis populus c/om/muniter piscaba/n/t, modo ausi no/n/ sumus piscari q/ui/a cu/m/ fustib/u/s nos cedu/n/t et retia nostra co/n/cidu/n/t.*)

Primer darovnice, ki slika prakso prehajanja ribolovnih območij iz rok v roke v fevdalni družbi in zadeva ribolov v Piranskem zalivu, najdemo v zapisu iz 14. stoletja. Oglejski patriarh Bertold (*Bertoldus*) je tedaj na prošnjo belinjskega opata Vecelona (*Wečelo*) potrdil darovnico svojega predhodnika Ulrika (*Voldoricus*) belinjskemu opatu Riherju (*Richerius*) in njegovim naslednikom, izdano leta 1173 v Ogleju. Predmet darovanja je bila vzpetina Seča pri Piranu s pritiklinami; poudarjeno območje je segalo do Albučana, nato po dolini do vodnega kanala pri Nožedu, od tam pa do morja pod kanalom. Na drugi strani je meja podarjenega ozemlja tekla od Albučana do kanala v sečoveljski dolini in pod njim do morja. Darovnica je zadevala tudi močvirja (plitvine?) in ribiška lovišča (*paludes et piscarias*), ki so pripadali vzpetini Seča. Izvirnik iz 14. stoletja je v Piranskem arhivu, doživel je več objav (CDI, 1173; Gradivo IV., št. 536; Chart. I., št. 2).

V zahodnem, priobalnem delu Istre so si razpolagalno pravico do glavnine obalnih voda postopno pridobile mestne komune Trst, Milje, Koper, Izola, Piran, Umag itd. Mestne komune, te male, relativno samostojne mestne državice, ki so še iz antike obvladovale dobršen del zaledja (obmorske pa tudi morske obale in priobalnega morja), so neposredno mejile drugo na drugo.

Piransko območje se je na rtu Ronek dotikalo ozemlja (in morja) sosednje Izole, na savudrijskem rtu pa je mejilo na mestno "državico" Umag. Piran je nadziral obalno morje med obema rtoma.

Od srede 13. stoletja se je na prostoru zahodne in južne Istre uveljavila nadvlada Beneške republike in se obdržala do konca 18. stoletja. Benetke pa niso posegale v neposredno lastništvo in izrabo voda zahodnoistrskih mestnih komun, kamor je sodilo tudi piransko obalno morje med Ronkom in Savudrijo. Velikost piranskega ozemlja in ribolovnega območja je ves čas beneške nadvlade ostala praktično nespremenjena.

V ribolovnih območjih na Piranskem so poleg komune uživale lastniško, deloma pa le uporabno pravico ribolova nekatere cerkvene skupnosti (kapitelj sv. Jurija,¹ mogoče cerkev sv. Lovrenca²) in posamezni, običajno uglednejši svetni in cerkveni zasebniki. Redko je šlo pri njih za tujce iz Benetk in Firenc. V jesensko-spomladanskem delu leta je njim in komunalnim polnomočencem pripadala monopolna pravica do ribolova, v topli polovici leta, od aprila do septembra, pa so bila lovišča na voljo vsem, omejen je bil le ribolov z nekaterimi pripravami (predvsem z različnimi mrežami).

UPRAVLJANJE Z RIBOLOVNIMI LOVIŠČI V SREDNJEVEŠKEM PIRANU

Ribolov, ki je služil prehrani mestnega prebivalstva, je bil preveč pomembna dejavnost, da bi znotraj mestnega ozemlja ostal prepuščen samovoljnemu izkoriščanju posameznikov. Mestna oblast je v obmorskih mestnih komunah odločala o izrabi priobalnega morja. To polnomočje ji je prinašalo lepe dohodke. V nekaterih mestih ob vzhodni obali Jadrana je mestni komuni pripadala desetina do šestina rib, ujetih na njenem (vodnem) območju.

Piranska komuna je razpolagala z večjim delom ribiških lovišč na Piranskem (prim. Mihelič, 1985; 1987). Zapisi omenjajo piranska komunalna lovišča rib v Strunjanu, Fažanu, Padernu, v *Palus maior* (*Palus vallis maiore, Piscaria maior*), v Sečovljah, ob Savudriji (*subtus Carso Pirani* od Kanegre do *Remorclum-a*). V virih se omenjajo še ribiška lovišča *Piscaria parva*, *Piscaria de*

1 Kapitelj nastopa kot dedič dela piranskih ribiških lovišč (Chart. I., št. 143).

2 Vicedominska knjiga omenja v zvezi z delom ribiškega območja pred Piranom cerkev sv. Lovrenca, vendar ni jasno, ali kot polnopravnega lastnika ali le kot najemnika (komunalnih) voda (VK 7, 1337, 6. 12., 150).

Cala(l), (*Cal/l/a*, *Ceila*), *val de Remoleo* in ribiško območje Siparja (ki si ga je 1338 pridobila koprška družina Bratti (prim. VK 8, 1338, 1. 10., 80-80v). Ubikacija navedenih toponimov se deloma prekriva.³

Piranska komuna je dobivala prihodke od oddajanja svojih komunalnih ribolovnih voda v zakup; ni pa jasno, ali so ji pripadali tudi dohodki od lovišč v zasebni lasti in kolikšni so bili. Iz pregledanih zapisov tudi niso razvidni konkretni dohodki lovišč v zasebni lasti.

Pravice do ribolova je komuna dajala na vsakoletni dražbi v zakup uporabnikom. Zakupniki, *mergatores*, so imeli pravico in dolžnost, da ribarijo ali dajo ribariti v delih komunalnih ribiških območij, ki so jih imeli v zakup (STPI, 1307, 9/17; 1332, 9/15; 1358, 9/12; 1307, 10/1; 1332, 10/1; 1358, 10/1).

Zakupnina, ki jo je zakupnik dolgoval komuni, je pomenila protivrednost dohodka oz. deleža ulova, ki je pripadal komuni od ulova v njenih vodah. Ohranjeni podatki (VK 6, 1336, 1. 9., 118) omogočajo izračun tega deleža: 1. septembra 1336 so Henrik, sin pokojnega gospoda Carotija Vitala, Janez, sin pokojnega Bričata iz Pirana, Čekin, ribič iz Burana, ter Odorlik Salumagno iz Trevisa sklenili družbo (*societas*). Vanjo so nameravali vložiti toliko mrež (*retia*) in ribolovnih pripomočkov (*artes piscandi*), kot bo potrebno za ribolov v *Piscaria Paludis maioris* v piranskem okolišu (*in districtu Pirani*). Henrik je komuni plačal zakupnino ribjega lovišča do velike noči 1337. Skupni ulov naj bi se delil na sledeči način: najprej bi se iz njega izdvojila **četrtnina**, ki bi jo dobil Henrik za vračilo zakupnine, ki jo je založil. Ostale tri četrtine ulova pa naj bi se razdelile na štiri dele med partnerje. Komunalna zakupnina je torej znašala okroglo ocenjeno četrtno ulova rib v komunalnih ribiških loviščih.

Ta delež omogoča nadaljnje sklepanje. V več primerih so znane konkretne vsote, ki jih je komuna prejela za različna ribiška lovišča, ki so bila oddana v celoletni zakup; po znanih podatkih v zadnjem desetletju 13. in prvih štirih 14. stoletja so znašale od 9 do 60 liber malih denarjev. Če so te konkretne zakupnine za komunalna lovišča pomenile četrtno vrednosti letnega ulova, potem moremo iz njih izračunati, kolikšen je bil celotni letni dohodek od ulova v ribiškem lovišču oz. koliko so z ribolovom zaslužili zakupniki. Celotni dohodek od ulova bi znašal štirikrat, dohodek zakupnikov pa trikrat toliko kot znana komunalna zakupnina za lovišče. Seveda je bila višina zakupnine različna od enega ribolovnega območja do drugega, glede na njegovo "obetavnost", odvisna pa je bila tudi od trajanja zakupa. Poglejmo nekaj primerov.

Zakup piranskih voda omenjata zapisa iz 1290 (NK 6; 1290, 12. in 16. 7., 28-29). Zakupnika, notar Almerik

Petrogne in Matej Marchesius, sta si v njiju pridobila pravico do ribolova za **56 liber**. Del zakupljenih voda sta za 24 liber oddala v zakup ribičem Rapinu in Martinu Grixonu ter Geru, sinu pokojnega Bona Čexer, ki so smeli tam ribariti z enim plovilom (*barcha*). Nekaj dni kasneje sta ribolovno pravico za 32 liber oddala v drugi zakup Martinu Marčana, ribiču Albinu in Mateju Richeriji, da bi tam ribarili z enim ploilom. Razen zakupnikov z omenjenima dvema ploviloma ni smel v Sečoveljskem močvirju ribariti nihče.

V letu 1328 so si piranska komunalna ribolovna območja v "velikem močvirju" *Palus maior*, Padernu, Strunjano in Fažanu pridobili florentinski doseljenec Nerij Peroni, Zanet, pokojnega gospoda Dominika de Zaneto, in Mengolin (oz. Dominik), pokojnega Artuika Baseglo iz Pirana (VK 2, 1328, 15. 7., 86v). **Strunjansko ribolovno območje** sta si na dražbi izborila sama Nerij in Zanet za ceno **50 liber**; Mengolin se jima je v poslu pridružil kasneje. Izvajanje ribolova, izplačilo zakupnine in prodajo rib v Piranu naj bi opravljal Zanet (VK 2, 1328, 25. 7., 89). Pravico ribolova v *Palus maior* v tekočem letu so omenjeni družabniki že čez nekaj mesecev preprodali Martinu Andriola in Mateju Dominika de Adamo za **50 liber**, izplačljivih komunalnim zakupnikom ali neposredno občini (VK 2, 1328, 19. 9., 122v). Še v istem tekočem letu zakupa, januarja 1329, sta Nerij in Zanet oddala v ribarjenje od 21. februarja do konca junija (torej le za del leta) Papu de Papeto in Miklavžu, sinu pokojnega Martina Grixona, **fažansko lovišče rib** za **32 liber** (VK 2, 1329, 6. 1., 199v). Nekaj dni kasneje je Zanet preprodal izkoriščanje strunjanskega lovišča rib do konca junija Albanu Gallo iz Burana v beneškem distriktu, namesto Zaneta pa naj bi komuni poravnal tretji obrok zakupnine (VK 2, 1329, 9. 1., 201). Lovišče pa je še naprej prehajalo iz rok v roke: na to smemo sklepati iz zadolžnice, v kateri sta se Andrej Deganus in Peter, pokojnega Adalgerija Parente iz Pirana, obvezala plačati Veneriju, pokojnega Odorlika, in Almeriku, pokojnega Janeza Petrogne iz Pirana, **33 liber** do konca junija (spet le za del leta) za strunjansko lovišče, kjer da ribari Alban (VK 2a, 1330, 4. 3., 3).

Drugi pravkar omenjeni upnik, Almerik, si je 1330 uspel pridobiti v zakup od piranske komune **strunjansko ribiško območje**, ki pa ga je takoj za vse leto predal v najem Albanu Gallu za **45 liber**, pridržal pa je zase pravico do ribolova z mrežami (VK 2a, 1330, 8. 7., 45).

Ločeno od Almerika je istega leta 1330 izdrazil komunalna ribiška lovišča tudi Nerij Peroni, tokrat v Fažanu in ob Savudriji; preprodal ju je kupcem Papu de Pappeto ter bratom Mengolinu, Janezu in Miklavžu, sinovom pokojnega (ribiča) Martina Grixona iz Pirana za **60 (Fažan)** oz. za **12 (Savudrija)** liber; namesto

3. Domnevam, da gre pri *Palus maior* za sečoveljsko lovišče, prekrivata pa se tudi območji *subtus Carso Pirani* in tisto od Kanegre do *Remorclum-a*.

Nerija naj bi poravnali obroke komunalnega zakupa (VK 2a, 1330, 29. 9., 59).

Ribolovne pravice za del savudrijske obale a *Cal-negra ... ad Remorclum* je 1333 kupil od piranske komune trgovec beneškega porekla Čanin Cavianus za zakupnino 9 *liber*. K poslu je pritegnil še piranskega ribiča Girarda lustisana, s katerim je sklenil dogovor o investiciji, odplačilu komunalnega davka in načinu delitve dohodka od ribolova (VK 4, 1333, 15. 8., 86-86v).

Poslovanje zakupnikov komunalnih voda so nadzirali *mari piscariarum*, nadzorniki ribiških lovišč. Vsako leto aprila so jih v komunalni palači izbrali zakupniki lovišč. Zakupniki, ki so z mrežami lovili ribe pred Piranom, so morali ulov pokazati in izročiti nadzornikom (STPI, 1307, 10/2, 9; 1332, 10/2, 7; 1358, 10/2, 7). Kasneje je nadzornikom pripadla enkratna količina 25 rib vsak dan, kadar je ulov presegel 200 rib (STPI, 1384, 10/13). Naloga nadzornikov je tudi bila, da so od 1. maja do konca avgusta po nalogu podestata zakoličili ribiška lovišča s stotimi koli (STPI, 1307, 10/4; 1332, 10/4; 1358, 10/4). Koli so omogočali fizično delitev lovišč. Omenjajo se polovice, četrtine in osmine ribiških "postojank" (*posta*). Prvi zapis, ki omogoča sklepanje na zakoličevanje lovišč na Piranskem, je iz konca šestdesetih let 13. stoletja (Chart. I., št. 130). Na bregu ribolovnih področij, ki so jih zakoličevali, ni bilo dovoljeno imeti oljčnega mlina - torklje (zaradi nevarnosti onesnaževanja?). (STPI, 1307, 10/10; 1332, 10/8; 1358, 10/8).

OMEJITVE IN TEHNIKA RIBOLOVA⁴ NA PIRANSKEM

Od 1. aprila do mihaelovega (29. septembra) so bila piranska lovišča rib na voljo vsem, čeprav ne za vse oblike ribolova. Lastniki in zakupniki voda pa so uživali monopolno pravico do ribarjenja v preostali polovici leta, od konca septembra do konca marca (STPI, 1307, 10/8; 1332, 10/6; 1358, 10/6).

Piranski statuti vsebujejo številne omejitve ribolova z različnimi mrežami in z vršo. S potegavko je bilo po statutu iz 1307 (10/7) med mihaelovim in pustom prepovedano loviti ribe pred Piranom od Mogorona do Pusterle. Samo posestniki (*patroni*) lovišč so smeli tam ribariti, kakor se jim je zdelo najboljše. Podobne so bile pravice zakupnikov voda od Dragonje do Savudrije, ki so smeli ribariti ali dati ribariti s potegavkami ali drugimi mrežami, kakor in kadar so hoteli. S statutom iz 1332 (STPI, 10/1) je bila uporaba potegavke omejena na prostor od Dragonje do Savudrije. Ribiči so tam lahko ribarili vse leto s potegavkami ali drugimi pripomočki. Med severno mejo Pirana (z izolskimi vodami) na rtu

Ronek in Dragonjo po tem statutu med mihaelovim in pustom nihče ni smel ribariti s potegavko. Redakcija statuta iz 1384⁵ (STPI, 10/18) je v ribiških loviščih pred Piranom - z izjemo zakupnikov lovišč - za vse leto prepovedovala ribarjenje z mrežama grip in potegavka. Med mihaelovim in koncem marca so po statutih iz 1307 in 1332 (STPI, 1307, 10/6; 1332, 10/5) ribiči smeli v piranskih vodah polagati ali metati vojgo, *rete*, režaj le z dovoljenjem družabnikov lovišč. Ker je bila uporaba omenjenih pripomočkov pri ribolovu prepovedana tudi v času zakoličevanja lovišč (med 1. majem in zadnjim avgustom), je bilo torej v zakoličenih loviščih dovoljeno ribariti z omenjenimi pripomočki brez posebnega dovoljenja zakupnikov lovišč le aprila in septembra.

Statuta iz 1358 in iz 1384 sta omejevala splošno uporabo omenjenih ribiških priprav le za območje med Mogoronom in Pusterlo. Ne navajata ovir za splošni ribolov v času zakoličevanja lovišč, ampak šele za "sezono" od mihaelovega dalje. Statut iz 1384 postavlja drugo časovno ločnico, po kateri je bil ribolov dovoljen vsem, ne le zakupnikom lovišč, na 3. april. Statut iz 1358 je med prepovedane pripomočke za ribolov uvrstil tudi vršo, tisti iz 1384 pa poleg nje še *retiaculum*, vojgo, *rete* in "druge načine ribolova", izrecno pa je dovoljeval ribolov na vrstico s trnkom. Ta statut je za čas med mihaelovim in 3. aprilom tudi izrecno prepovedoval polaganje mrež (*retia*) med lokacijo Rižente in pomolom pri sv. Lovrencu (STPI, 1358, 10/5; 1384, 10/15, 10/18). Tehnika ribolova na Piranskem je deloma razvidna že iz omenjenih statutarnih odlokov. Pirančani so ribarili v obalnem pasu na piranskem ohmočju, a tudi zunaj njega. Lovili so podnevi in ponoči; pri nočnem ribolovu so privabljali ribe z lučmi. Plovila, ki so jih uporabljali, se imenujejo *barca*. Na plovilu sta lovila ribe dva ali trije ribiči. Od ribolovnih pripomočkov se največkrat omenjajo mreže (*rete*, *retia*, *retiaculum*), od posebnih tipov mrež pa potegavka (*tracta*), ki so jo vlekli s kopna s pomočjo čolnov. V tridesetih letih 14. stoletja se omenja tip vlečne mreže grip (*grippus*, prim. Chart. II., št. 159). Plovilo jo je vleklo za seboj po morskem dnu.

Piranski ribiči so poznali tudi stoječo mrežo vojgo (*ovega*) in okroglo mrežo režaj (*riçaglum*, *rixaium*) za lov v plitvini. Zapisi omenjajo še tip mreže *cerbarium* (VK 4, 1333, 15. 8., 86-86v). Za ribolov so bile v uporabi tudi vrše (*nas/s/a*), košaraste kletke, pletene iz vej, dalje trizobe vile (*fluxina*, prim. STPI, 1307, 10/1) in seveda trnki (*togna*).

Odloki piranskih statuten obširno obravnavajo ribolov in trgovanje s svežimi ali soljenimi ribami, vendar ne naštevajo različnih vrst rib, ki so se pojavljale na Piranskem.

⁴ Splošno o tehniki ribolova: Utnik, 1970; Volpi Lisjak, 1995.

⁵ Za redakcijo statuta iz 1384 uporabljam objavo piranskega statuta Pahor, Šumrada (1987), ki je sicer zaradi tehnike objave nepraktična in nepregledna.

DOGOVORI O RIBOLOVU

Konkretno izvajanje in organizacija ribolova v piranskih vodah sta bila prepuščena lastnikom in zakupnikom piranskih ribiških lovišč. V izkoriščanju ribolovnih območij so lahko **sodelovali neposredno**, z osebnim delom. Pogodba iz 1336, ki omenja komunalno četrtino od ribolova (VK 6, 1336, 1. 9., 118), navaja, da so se štiri partnerji povezali v družbo (*societas*); vanjo naj bi družno vložili ribolovne pripomočke in skupaj ribarili; od dobička od ulova bi najprej izdvojili del za komunalno zakupnino, ki jo je založil eden od njih, ostanek pa bi si razdelili na enake dele.

Lastniki in zakupniki ribiških lovišč so včasih ribarili s pomočjo **najetih ribičev**. Plačevali so jih v denarju. Za prehrano so jim prepustili tudi del vsakokratnega ulova. Redko so ribiči za svoje delo dobili tudi obleko. Za ribarjenje od prvega dne *quadagesime* (štiridesetdnevnega posta pred veliko nočjo) do velike noči 1329 (torej od 8. marca do 23. aprila) je plačilo za pomočnika pri vleki vlečne mreže poleg hrane v ribah znašalo 26 grošev, to je 3 libre, 9 soldov in 4 denarje⁶ (VK 2, 1329, 19. 2., 232v). Zasluzek ribiča za osem mesečno delo (od 27. januarja do 29. septembra) je 1336 znašal 17 liber ob hrani, pijači ter srajci in preobleki. Najeti ribiči so včasih dobivali dnevno plačilo za vsak dan ribarjenja posebej (VK 5, 1336, 27. 1., 155v-156). Pogodbeni delavec je po dogovoru iz 1328 za vsak dan ribolova z delodajalcem prejel 2 solda in del rib (VK 2, 1328, 22. 3., 7).

Lastniki in zakupniki lovišč so včasih sklepali **družabniške dogovore** z ribiči: odobrili so jim pravico do ribolova, zase pa so izgovorili del (vrednosti) ulova iz lovišč. Na tak zapis naletimo 1292. Bertek Wecelle je prepustil in ribolovno izkoriščanje Janezu Capellaro (klobučarju?) in njegovemu družabniku območje *val de Remoleo*: posestniku (lastniškega?) lovišča je pripadla tretjina ulova, družabnikoma pa dve tretjini (NK 10, 1292, 28. 11., 16v).

Tovrstni dogovori so vsebovali tudi dodatna določila. Včasih so si zakupniki lovišč pridržali pravico, da smejo v oddanih loviščih tudi sami polagati mreže. Izdražena zakupnina za lovišče, ki so jo zakupniki dolgovali komuni, se je lahko na družabniški način razdelila med zakupnike lovišč in ribiče. Različice v dogovorih so bile možne v zvezi s stroški za nabavo ribiških mrež. Dogovori so včasih gostobesednejši (VK 7, 1337, 1. 12., 149): ribičem nalagajo, da morajo brez prestanka do konca roka ribariti *omni die et nocte quod fierit tempus piscandi* (dan in noč v času, ko se lovijo ribe); za vsak izpuščen dan je predvidena globa; ribiči morajo ribariti *omni die Veneris et sabati et omni die, quo non comedetur carnes* (vsak petek, soboto in vsak dan, ko se

ne je meso).

Podrobnejšo predstavo o zaslužku družabnikov (zakupnikov in ribičev) od lovišč daje dogovor iz 1333 (VK 4, 1333, 15. 8., 86-86v). Trгоvec Čanin Cavianus je za 9 liber vzel od piranske komune za slabih 11 mesecev v zakup del lovišča *subtus Carso Pirani a Calnegra videlicet usque ad Remorclum* (pod Savudrijo od Kanegre do Remorclum-a). Po dogovoru s piranskim ribičem Girardom Iustisana naj bi Čanin za svoj denar nabavil 15 mrež, imenovanih *cerbaria*, kar bi ga stalo 14 liber, 5 soldov in 4 denarje. S temi mrežami naj bi Girard ribaril. Girardu bi pripadli trije, Čaninu pa dva dela (dohodka od) ulova. V enakem razmerju sta si nameravala deliti tudi dolg komuni za zakupnino lovišča. Po koncu dogovora naj bi si razdelila na polovico mreže, ki jih je kupil Čanin, kakor tudi ostale mreže, s katerimi bi se lovilo v lovišču. Če je komunalna zakupnina (9 liber) predstavljala četrtino dohodka od ulova, potem je bil predvideni dohodek od lovišča štirikrat večji, to je 36 liber. Dve petini od dohodka (14 liber in 8 soldov) bi pripadli Čaninu, tri petine (21 liber in 12 soldov) pa ribiču Girardu. Čanin bi moral plačati dve petini od 9 liber komunalne zakupnine (to je 3 libre in 12 soldov), kar bi njegov dobiček zmanjšalo na 10 liber in 16 soldov. Ribič Girard je od svojega dohodka dolgoval komuni tri petine zakupnine za lovišče, to je 5 liber in 8 soldov, kar je njegov dohodek zmanjšalo na 16 liber in 4 solde. Čanin je za družbo prispeval mreže. Če zanemarimo dejstvo, da je njihova vrednost z uporabo padla, je ob koncu dogovora dobil vrnjeno polovico njihove vrednosti (7 liber, 2 solda in 8 denarjev). Drugo polovico, ki je po koncu dogovora pripadla Girardu, moramo šteti Čaninu v strošek, Girardu pa v dobiček. Čaninov dobiček se z odbitkom vrednosti polovice mrež zmanjša na 3 libre, 13 soldov in 4 denarje, Girardov pa se s pribitkom vrednosti polovice mrež poveča na 23 liber, 6 soldov in 8 denarjev. Girardov dohodek je ribičev zaslužek, Čaninov pa je dobiček od investicije. Čanin je v družbo vložil prevzem obveze za plačilo 9 liber komunalne zakupnine (od česar naj bi realno plačal le dve petini, to je 3 libre in 12 soldov) in nakup mrež, skupaj 17 liber, 17 soldov in 4 denarje. Njegov zgoraj omenjeni dohodek bi pomenil 20,5% vrednosti vloženih sredstev.

Ob dogovorih z lastniki in zakupniki lovišč so se ribiči včasih obvezali najti še kakega družabnika za posel. Kadar kateri od aktivnih družabnikov ni mogel opravljati dela (ribariti), so lahko njegovo mesto zapolnili z drugo osebo na stroške partnerja, ki je odpovedal. Svojega namestnika je včasih aktivni družabnik postavil sam, pri čemer si je mogel izgovoriti določeno udeležbo pri dohodku od lovišča (in pri stroških z ribolovom). Pri

6 Razmerje denarnih enot je: 1 libra = 20 soldov - 240 malih denarjev; groš - 32 malih denarjev, sold grošev - 32 soldov malih denarjev, libra grošev - 32 liber malih denarjev.

že nekajkrat omenjeni družbi iz 1336 (VK 6, 1336, 1. 9., 118) je aktivni družabnik, ribič iz Burana, na svoje mesto postavil zamenjavo. Od prvotno dogovorjenega deleža (dohodka od) ulova naj bi prvotni družabnik ohranil en del, njegovemu namestniku pa bi pripadla dva. Prvi je bil dolžan poravnati tudi četrtno stroškov za mrežo potegavko.

Zasebna ribolovna območja so se oddajala v najem tudi za vnaprej določeno **denarno odškodnino**. Neposrednim dohodkom od svojih lovišč so se lastniki včasih odpovedali tudi za daljši čas. Almerik, sin pokojnega gospoda notarja Almerika iz Pirana, je npr. 1333 izročil v koriščenje Henriku Vitala svoja ribiška lovišča v Piranu in zunaj njega za pet let. Plačilo za začasno oddajitev lovišč je prejel vnaprej (VK 4, 1333, 11. 12., 149).

Zakupniki komunalnih ribiških lovišč so v številnih primerih poslovali le kot posredniki, **upravniki ribolova** v vodah, ki so jih imeli v zakupu. Pravico in dolžnost ribarjenja so za vse leto ali za krajši čas podeljevali, dajali v najem ali prodajali skupinam ribičev. Tovrstni dogovori so včasih določali način ribarjenja (s plovilom, z različnimi tipi mrež ipd.). V teh primerih ribiči običajno niso smeli pritegniti v posel dodatnih družabnikov, pa tudi zakupniki ribiških lovišč so se včasih zavezali, da pravice do ribolova ne bodo podeljevali še drugim ribičem. V posameznih primerih so zakupniki komunalnih voda puščali ribičem proste roke glede ribolova v piranskih loviščih: smeli so ribariti sami ali prepustiti lovišča v ribarjenje drugim.

Za povračilo za podeljeno pravico do ribolova v komunalnih vodah so ribiči običajno prevzeli od zakupnika lovišča celotno ali delno vsoto, ki se jo je zavezal plačati komuni, ko je na dražbi pridobil komunalno pravico (dohodek) od ribolova. Zakupnik lovišča naj bi ob tovrstnem dogovoru z ribičem ne utrpel kakšne škode. Zakupnik je od ribiča včasih zahteval poroštvo tretje osebe.

Po znanih podatkih so v piranskih vodah ribarili večinoma domači ribiči; tujci iz Burana, Trevisa, Kopra so med njimi predstavljali redkost. Viri pa skoraj ne poročajo o drobnih koristnikih ribiških lovišč, ki so si z ribiškimi ulovi popestrili jedilnik v delu leta, ko so bila ribiška območja odprta splošni uporabi.

PRIPRAVA RIB IN POSLOVANJE Z RIBAMI

V času, ki ni poznal hladilnih naprav, so hitro pokvarljiv morski ulov konservirali s sušenjem, prekajevanjem in mariniranjem. Konkretnih podatkov o tem je za Piran malo. Soljene ribe omenja v piranskem statutu odlok o trgovanju z ribami (STPI, 1384, 10/1). Konserviranje rib s soljo v pregledanih virih posredno omenja tudi eden redkih podatkov o konkretni prodaji rib: piranski meščan tržaškega porekla je od prebivalca Benetk kupil sodec rib (VK 2a, 1330, 8. 12., 78).

Ribe so bile kot pomembna sestavina prehrane in kot dragocen nadomestek mesa ob postnih dneh cenjeno trgovsko blago. Mesta so zato v svojih statutih predpisovala tudi pravila trgovskega poslovanja z ribami. Ribiči so morali pokazati izplen iz komunalnih voda. Za lastno prehrano so si smeli od njega zadržati predpisan del. Ulova niso smeli odnesti z območja komune, ampak so morali z njim oskrbovati mesto. Včasih so imeli nekateri svetni in cerkveni velikaši pravico do prednostnega nakupa rib. Kot kraj prodaje rib je bila navadno določena mestna ribarnica. Ribe so se prodajale po oblastno določenih cenah. Od izkupička za prodane ribe so morali prodajalci plačati davek mestnim uradnikom. Za poslovanje ribarnice so skrbeli posebni nadzorniki.

Nekateri statuti so glede prodaje rib uzakonjali še dodatne ukrepe: ribiči so morali prodajati ribe stoje in razoglavi. Da ne bi prodajali starih, pokvarjenih rib, prodajalci niso smeli brez dovoljenja odnesti neprodanih rib. Tudi nakup za preprodajo je bil ponekod prepovedan.

Prve izdaje piranskih statutov so glede trgovanja z ribami vsebovale le določilo, da naj bi zakupniki piranskih voda skrbeli za ribolov, ujete ribe pa nudili na prodaj samo v Piranu, ne bi pa jih smeli nositi iz piranskega območja (STPI, 1307, 10/1; 1332, 10/1).

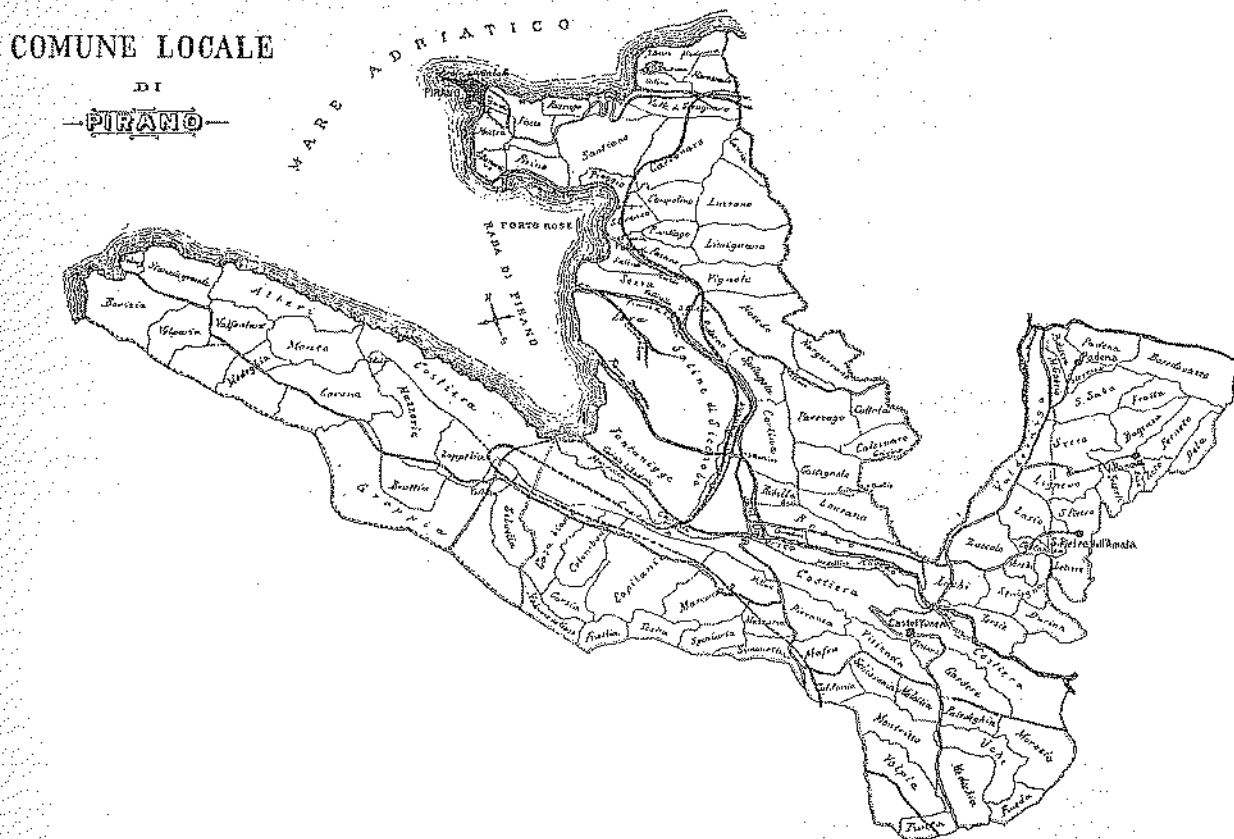
Kasnejši piranski statuti so k temu dodali še druga določila (STPI, 1358, 10/16; 1384, 10/1). Kazen za nedovoljen izvoz rib s Piranskega so dvignili s 5 na 20 liber (ob zaplembi rib). Ulov so morali ribiči najprej pripeljati v piransko пристanišče. Od tam jih niso smeli odpeljati, ampak so morali vse prodati. Kot kraj prodaje rib se omenja trg v piranski mestni četrti Campo. Domači in tuji prodajalci svežih ali soljenih rib v Piranu so morali plačati davek piranski komuni. Davek so dolgovali tudi vsi prebivalci ali meščani Pirana, ki so sami ali v družbi s tujci lovili ribe in jih prodajali v Piranu ali drugod. Davku so bili podvrženi tudi tisti trgovci, ki so v piranskem pristanišču ali v mejah Pirana kupili tuje ribe in jih preprodali. Noben prebivalec Pirana niti piranski meščan ni smel kupiti tujih rib in jih prodati od Savudrije do Loreta, če ni plačal davka. Kazen za ta prekršek je znašala kar 40 liber. - Višina te globe, dejstvo, da je zapis o preprodaji tujih rib dodan kasneje na dnu rokopisa (STPI, 1384, 10/1), pa tudi omenjeno povečanje globe za nedovoljen izvoz rib s Piranskega, kažejo na neučinkovitost statutarne določil in na obstoj nedovoljene prakse.

Davek za prodajo rib na Piranskem je znašal denarič za vsak sold izkupička od prodanih rib (torej dvajsetino). Prodajalci so morali izkupiček spraviti v skatlo, ki je niso smeli zapreti ali odnesti, dokler niso plačali davka. Davka so bili oproščeni ribiči v komunalnih loviščih. Tudi davek na prodajo rib se je oddajal letno v zakup.

Prodaja rib na tujih tržiščih je bila mogoča le ob

Konkretnih podatkov o trgovanju z ribami je v pregledanih piranskih zapisih malo. Piranski meščan Dominik iz Trsta se je 8. decembra 1330 zavezal plačati Andreju de Argenti, ki je živel v Benetkah, 15 liber in 5

soldov za sodec (verjetno soljenih) rib, ki jih je prejel od njega. Rok za vračilo dolga je bil pust (12. februar 1331; VK 2a, 1330, 8. 12., 78). Od kod so izvirale ribe, ki jih je kupoval Pirančan, ni jasno. Pač pa je šlo mogoče za dostavo piranskih rib v Benetke pri pogodbi iz 1293. Gero Ruffo se je tedaj v Piranu zavezal ribiču Albinelu, da mu bo v osmih dneh po povratku iz Benetk izročil 15,5 soldov grošev (24 liber in 16 soldov malih denarjev), trgovsko blago pa ni omenjeno (NK 10, 1293, 6. 9., 21v). Vabljiva je domneva, da je ribič prodal Geru ribe na kredit, ta pa jih je nesel prodal v Benetke. Vnaprej določeni dolg (za ribe?) pa bi poravnala, ko bi se trgovec z izkupičkom vrnil v Piran.

Piransko komunalno območje pred koncem 18. stoletja (Morteani, 1906, 20-21).
The Piran communal area towards the end of the 18th century (Morteani, 1906, 20-21).

RIBOLOVNA PRAVICA OD PROPADA SERENISSIME DO DRUGE JUGOSLAVIJE

Napoleonove vojne in francoska zasedba so v pogledu ribolovnih pravic prinesle nekaj (kratkotrajnih) novosti: vpeljana je bila svoboda ribolova, odpravljene so bile ribolovne pravice mestnih komun in zemljiških gospodstev. Ukinjen je bil tudi ribji davek. Po odhodu Francozov pa je prišlo do ponovne vzpostavitve starega stanja in starih (mestnih in zemljiškokgospodskih) pravic do ribolova.

V tridesetih letih 19. stoletja (1835 in 1837) je primorski gubernij natančneje opredelil ribolovne pravice. Morje je razglasil za svobodno, obalni pas, kjer je bil ribolov pridržan domačemu prebivalstvu, je bil širok eno miljo. Pravico do ribolova so v mejah glavnih občin imeli občinski prebivalci, ribiči pa so za ribolov morali imeti posebna spričevala. Septembra 1848 so bile prednostne pravice do ribolova odpravljene, razen v zaprtih zatokih znotraj zemljiških posesti. V osemdesetih letih (1884) je nadzor nad ribolovom s političnih oblasti prešel na pomorsko oblast, ki je imela za morski ribolov glavno komisijo in podkomisije (v Trstu, Piranu, Izoli in Gradežu).

Po propadu avstroogrške monarhije je zahodno-istrsko območje prešlo pod italijansko oblast. Ribolov je tedaj še nadalje pripadal občinam (Piranski zaliv torej piranski). Leta 1931 je bil izdan enotni zakon o ribolovu, ki je urejal ribolovno pravico in omogočil razlastitev nekaterih ribolovnih monopolov. Upravo ribolova je vodil posebni osrednji urad za ribolov, ki pa je imel še okrožne podkomisije in posvetovalno komisijo za ribolov pri ministrstvu za poljedelstvo in gozdarstvo (prim. Umek, 1970).

RIBOLOVNE PRISTOJNOSTI V PIRANSKEM ZALIVU PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Po drugi svetovni vojni je bil Piranski zaliv zaledjem vključen v Cono B Svobodnega tržaškega ozemlja. Leta 1954 je bila Cona B pripojena k Jugoslaviji. Določilo, objavljeno v jugoslovanskem uradnem listu (Uradni list FLR Jugoslavije, št. 45, 27. oktobra 1954), je na to ozemlje vpeljalo zakone, ki so veljali v ostali Jugoslaviji. V Coni B je uveljavilo Splošni zakon o morskem ribištvu, ki sta ga 21. januarja 1950 sprejela Zvezni svet in Svet narodov Ljudske skupščine Federativne ljudske republike Jugoslavije. Zakon je bil objavljen v Uradnem listu FLR Jugoslavije (št. 12, 18. februarja 1950). Poglejmo si nekaj njegovih določil.

V obalnem morju Federativne ljudske republike Jugoslavije in v morskem pasu v širini 4 morskih milj od zunanjega roba teritorialnega morja proti odprtemu morju tuji državljani niso smeli izvajati ribolova (člen 4).

V obalnem morju in v omenjenem morskem pasu so v ribolovskih okoliših smela izvajati ribolovno dejavnost

posamezna podjetja, zadruga in ribiči. Ribolovske okoliše jim je določil - glede na lokacijo njihovega sedeža ali bivališča - pristojni izvršilni odbor okrajnega oz. mestnega ljudskega odbora na osnovi splošnega zaporedja; tega je izdal in posredoval v potrditev oblastni ljudski odbor po navodilih **ministra ljudske republike, ki je bil pristojen** za morski ribolov (člen 6).

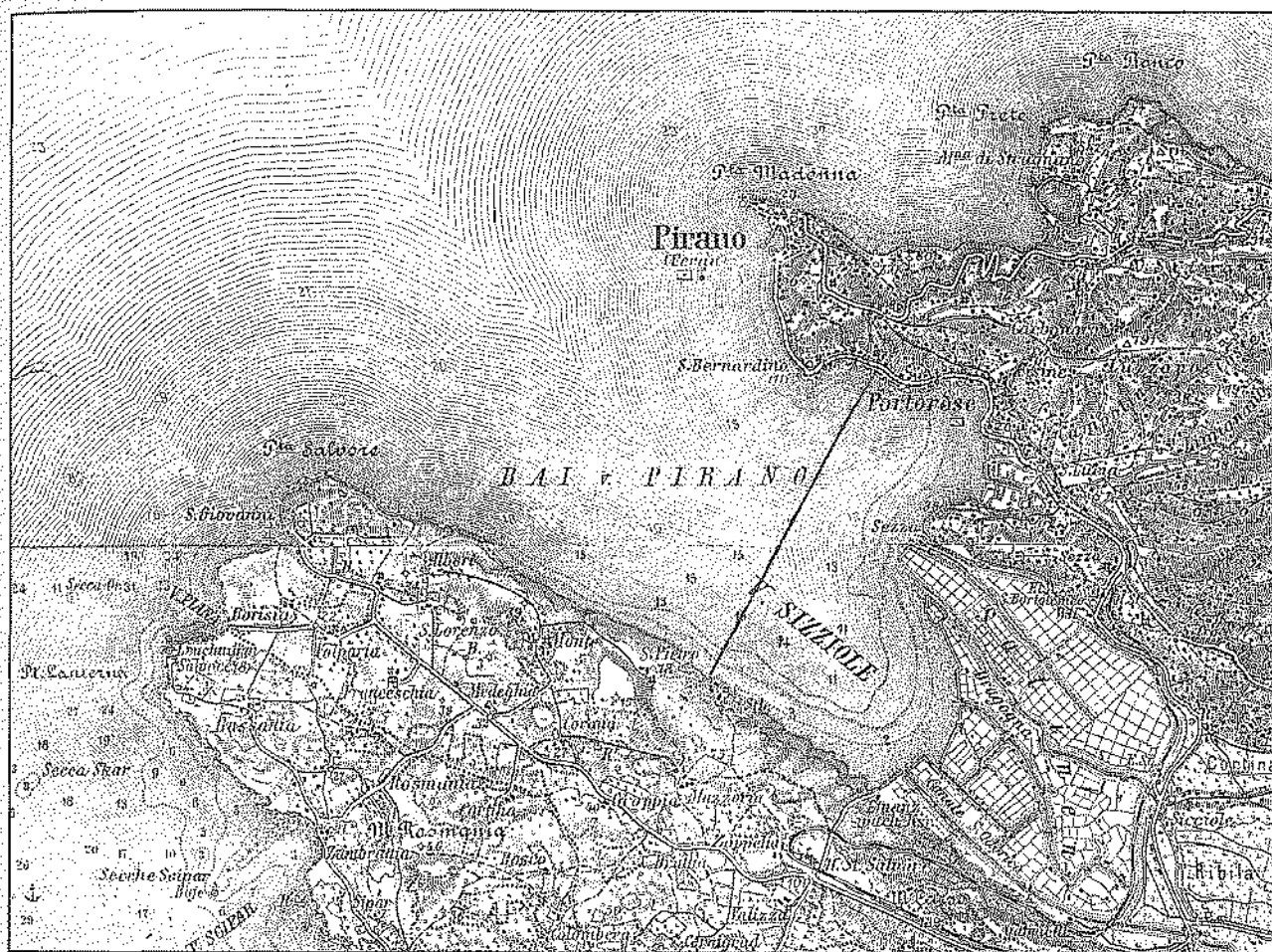
Za smotno ribarjenje, varstvo in razmnoževanje rib in drugih morskih živali je smel **pristojni republiški minister** za določen čas prepovedati ali omejiti opravljanje vsega ali le nekaterih vrst ribolova v določenih ribolovskih okoliših obalnega morja in omenjenega morskega pasu (v širini 4 morskih milj) (člen 17).

Pristojno republiško ministrstvo ter oblastni, okrajni in mestni ljudski odbori so bili dolžni voditi ribiški kaster za svoje območje (člen 24).

Določbe tega zakona naj bi se uporabljale na območjih posameznih republik, dokler te ne bi same izdale svojih zakonov o morskem ribolovu (člen 31).

Na podlagi 17. člena tega zakona je sekretariat izvršnega sveta za kmetijstvo in gozdarstvo ob soglasju državnega sekretariata za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije 5. januarja 1962 izdal **Odredbo o omejitvi ribolova v Portoroškem zalivu** (Uradni list LR Slovenije št. 2, 18. januar 1962). Po tej odredbi je bil v notranjem delu Portoroškega zaliva "ki ga proti kopnem omejuje obalna črta, proti odprtemu morju pa ravna črta med skladiščem solin in kamnolomom 'Slovenija ceste', zaradi gojitve plemenskih rib in školk do nadaljnjega prepovedan morski ribolov z mrežami vseh vrst, z ostmi in z uporabo ribiških svetilk" (1. točka). Da pa bi se vzdrževalo potrebno biološko ravnotežje, je lahko "za morski ribolov pristojni svet Občinskega ljudskega odbora Piran izjemoma dovolil posameznim fizičnim osebam ali organizacijam ribolov na območju iz 1. točke" (2. točka). - Portoroški zaliv je slovenska oblast imela za **lastno vplivno območje**, kar dokazuje njena razglasitev ribolovnega rezervata od Bernardina do Kanegre na Savudriji. **Neposredno gospodarjenje** z rezervatom je po tej odredbi pripadalo pristojnemu organu v Piranu. Tri leta kasneje, 1965, je bil sprejet Temeljni zakon o morskem ribištvu (Uradni list SFR Jugoslavije št. 10, 10. marca 1965). Določal je, da sme **republika** za gojitev in razmnoževanje rib in drugih morskih živali z zakonom ustanavljati ribolovne rezervate; to so deli pribrežnega morskega pasu - zalivi, ustja rek ipd. - v širini ene navtične milje od obale, kjer so ugodni naravni pogoji za razmnoževanje rib in drugih morskih živali. V ribolovnih rezervatih je bil praviloma prepovedan ribolov in lov drugih morskih živali (člen 33).

Na osnovi tega jugoslovanskega zakona je Slovenija leta 1967 sprejela svoj zakon o morskem ribištvu (Uradni list SR Slovenije št. 34, 19. oktobra 1967). V njem je bilo določeno, da se sme od 1. oktobra do 31. marca s posebnim dovoljenjem občinskega organa, pristojnega za morsko ribištvo, loviti z mrežami pote-

The area of the Piran Bay, for which the Secretariat of the Executive Council for Agriculture and Forestry issued, on January 5th 1962 by consent of the Secretariat of Internal Affairs of the Republic of Slovenia, a decree by which restrictions were imposed on fishing in the Bay, which was eventually proclaimed, on the basis of the Legislation on sea fishing from 1967, a fishing reserve (according to Austrian survey charts for Trieste and Novigrad).

odločitvam piranskih občinskih organov.

- urediti osnove vodnega režima na **medrepubliških vodnih tokovih**, ki so imeli pomen za dve ali več republik ter osnove režima **v meddržavnih vodah** in sicer za tekoče, izvirne, talne, stoječe vode ter za obalno morje Jugoslavije (člen 1).

- s sporazumom naj bi opredelile elemente, ki so sestavljali temelje vodnega režima (člen 4);

- sporazumno naj bi sprejele vodnogospodarsko osnovo za medrepubliški vodni tok (člen 5).

Jugoslovanskemu zakonu je Slovenija čez slaba tri leta prilagodila lastnega (Uradni list SFR Slovenije št. 25, 28. oktobra 1976). V njem srečamo določili, da

- je za določitev meje ribolovnega morja v izlivu reke v morje pristojna **skupščina občine**, na katere območju se reka izliva (člen 2);

- je območja, na katerih je bilo dovoljeno postavljati priprave za gojitev in lov rib ter drugih morskih živali, določala skupščina občine, kjer se je nahajalo območje. Če je tako območje spadalo v več občin, naj bi ga **sporazumno** določile **skupščine pristojnih občin**. Za določitev območij je bilo potrebno pridobiti predhodno mnenje **pristojne luške kapitanije** in organov za sanitarno in ribiško inšpekcijo (člen 22).

Skupek tu nanizanih podatkov iz uradnih listov lahko zaokrožimo v ugotovitev, da si je pristojnost nad ribolovom v Piranskem zalivu po 1954 lastila Republika Slovenija. Notranji del zaliva je razglasila za ribolovni rezervat, ki je zajemal območje med obalo in črto med solnim skladiščem pri Bernardinu in kamnolomom pod Kanegro na Savudriji. Ribarjenje v rezervatu je bilo dovoljeno le s posebnim dovoljenjem piranske občinske skupščine.

Vprašanja, ki ostajajo odprta, so:

- Koliko so bile te odločitve sporazumne z Republiko Hrvaško ali s sosednjo umaško občino in koliko so bile v praksi ovirane?

- Ali je v skladu z jugoslovanskim zakonom iz 1974 prišlo glede Portoroškega zaliva do dogovorov z Republiko Hrvaško? Če je prišlo, kakšni so bili?

- Ali je prišlo po letu 1976 in sprejemu slovenskega zakona o "mejnih" vodah do ponovne razglasitve rezervata v Porotroškem zalivu? Če je prišlo do tega, katera občina/občine ga je določila?

- Katera luška kapitanija in kateri organi za sanitarno in ribiško inšpekcijo so izdali mnenja za določitev portoroškega rezervata?

- Kakšna je bila dejanska praksa: ali se je ribolov v rezervatu *de facto* odvijal na podlagi dovoljenj iz Pirana?

Da stvar ni povsem enoznačna, dokazujejo npr. skice zemljevidov za dovoljenja podvodnega ribolova za območji Umaga in Novigrada pred razpadom druge Jugoslavije. Umaško območje je začrtano od dragonjskega kanala sv. Odorika, njegova severna meja teče po morju ob Savudriji; ta ribolovna cona je na jugu segala do umaške cementarne. Severna meja umaškega ribolovnega območja na skici seka območje "portoroškega" ribjega rezervata (kjer je bil ribolov dejansko prepovedan), ki ga je razglasila skupščina občine Piran.

Slovenski adut v vročih meddržavnih pogajanjih glede meje z južno sosedo bi morda mogla pomeniti dokumentirana polpretekla praksa sprejemanja, tihega soglasja oz. potrjevanja odločitev glede uprave z ribolovnimi območji v Piranskem zalivu.

THE BAY OF PIRAN: TO THE TRADITION OF FISHING AND FISHING RIGHTS

Darja MIHELIC

Milko Kos Institute of History of the Scientific and Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana,

Novi trg 4

e-mail: mihelic@alpha.zrc-sazu.si

SUMMARY

The records, which indirectly substantiate the existence of fishing and sustenance by fish caught in Istra, date from the first half of the 6th century. This was the so-called coastal fishing, for the littoral population had, according to the common law, a right of fishing along its coast. In the mediaeval Europe, when the Frankish feudal social order was established, the right of fishing became one of the ruler's rights. The fishing rights, however, were in fact appropriated or obtained, with deeds of donation, by temporal and ecclesiastical lords as well as by towns. The same stood for Istra; in its western, coastal part, the right to use the major part of coastal waters was gradually obtained by the town communes of Trieste, Muggia, Koper, Izola, Piran, Umag, etc.

At Cape Ronek the Piran area once touched the land (and the sea) of the neighbouring Izola, while at Cape Savudrija it bordered on the "tiny state" of Umag. Piran controlled the coastal waters between the two capes. From the mid-thirteenth century the supremacy of the Venetian Republic was implemented in the territory of western and southern Istra and was retained as such until the end of the 18th century. Venice, however, did not interfere with the direct ownership and use of the sea of the western Istran town communes, a part of which were also the Piran coastal waters.

In the littoral town communes it was the town authorities that had the power to decide on the use of coastal waters. In Piran, the right of fishing in its waters was each year leased out by the commune at an auction. For this right the commune got approximately a fourth of the estimated catch in its waters, while the actual sums for the lease of separate fishing grounds ranged from 9 to 60 libras.

In the Piran fishing ranges the right of possession and partially only of easement was held (apart from the commune) also by some ecclesiastical communities and certain temporal and church individuals. In the autumn-spring season the fishing was limited to the owners and leaseholders of communal fishing rights, while in the warm part of the year (from April to September) the fishing grounds were at everybody's disposal, the only limitation being fishing with certain devices and appliances.

The people of Piran were fishing in the coastal belt of their water territory as well as outside it. They were fishing during the day as well as during the night, when they attracted fish with lights. As far as their fishing gear is concerned, nets, three-pronged forks, keep nets and hooks are referred to.

The actual implementation and organisation of fishing in the Piran waters was left to the owners and leaseholders of the Piran fishing grounds. In the exploitation of fishing areas they were allowed to participate directly, with their own personal work. At times, however, they were fishing with the aid of hired fishermen. The latter were paid in money, in a part of the catch, and at times in clothes. With the fishermen the owners were able to make an agreement: they gave them the right of fishing and took a part of the catch for themselves. Private fishing grounds were leased out also for monetary compensation stipulated in advance. In numerous cases the leaseholders of communal fishing grounds operated only as a kind of fishing managers in the waters they held on lease. They leased out the right of fishing to various groups of fishermen.

The Napoleonic Wars and the occupation of this part of the world by the French brought, in respect of fishing rights, some (short-lived) novelties. As soon as the French left, however, the old rights of fishing were reinstated once more.

In the 1830's the sea was proclaimed free, while the coastal belt - where fishing was reserved for the natives - was made a mile wide. In 1848 the preferential rights of fishing were abolished.

After the fall of the Austro-Hungarian monarchy, the western Istran territory came under the rule of Italy. Fishing, however, was still controlled by the councils (the Bay of Piran therefore belonged to Piran). In 1931, a uniform law on fishing was passed, with which the right of fishing was regulated.

The fishing competence in the Bay of Piran after the second World War are well illuminated by various laws and decrees published by Yugoslav and Slovene official journals. They enable us to ascertain that the competence over fishing in the Bay of Piran was claimed, after 1954, by the Republic of Slovenia, while its implementation was left to the Council of Piran. The inner part of the Bay was proclaimed a fishing reserve that enclosed the area between the coast and the line linking the salt repository at Bernardin with the quarry below Kanegra at Savudrija. Fishing in the reserve was allowed only with a special permit issued by the Council of Piran.

Key words: fishing, history, Istra, the bay of Piran

VIRI IN LITERATURA

CDI - Kandler, P. (1986): Codice Diplomatico Istriano. 1846-1853, 1861, 1862-1865. Trieste.

Chart. I. - Franceschi, C. de (1924): Chartularium Piranense. Raccolta dei documenti medievali di Pirano I (1062-1300). Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria (AMSI) 36. Parenzo.

Chart. II. - Franceschi, C. de (1931-1940): Chartularium Piranense. Raccolta dei documenti medievali di Pirano II (1301-1350). AMSI 43. 1931-1932, 19-96; AMSI 44. 1932-1933, 271-320; AMSI 45. 1933-1934, 255-320; AMSI 46. 1934, 107-192; AMSI 47. 1935-1937, 123-230; AMSI 50. 1940, 171-200. Pola-Parenzo.

Franceschi, C. de (1960): Gli statuti del comune di Pirano del 1307 confrontati con quelli del 1332 e del 1358. Monumenti storici dalla Deputazione di Storia Patria per le Venezie, 14. Venezia-Padova.

Gradivo I. - Kos, F. (1902): Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I. (501-800). Ljubljana.

Gradivo II. - Kos, F. (1906): Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II. (801-1000). Ljubljana.

Gradivo IV. - Kos, F. (1915): Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku IV. (1101-1200). Ljubljana.

Mihelič, D. (1985): Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. Dela SAZU 27. Ljubljana.

Mihelič, D. (1987): Ribolov na srednjeveškem piranskem področju. Arhivi. Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije 10, 9-12.

Morteani, L. (1906): Pirano per Venezia. Trieste.

NK - Pokrajinski arhiv Koper. Piranski arhiv. Notarske knjige.

Pahor, M., Šumrada, J. (1987): Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja. Viri za zgodovino Slovencev 10. Ljubljana. SAZU. Viri za zgodovino Slovencev 10. Ljubljana.

Petranović, A., Margetić, A., Bratož, R. (1989): Rižanski zbor = Il placito del Risano. Prispevki k zgodovini Kopra = Contributi per la storia di Capodistria. Ljubljana, 81-88.

STPI: gl. Franceschi, C. de (1960) in Pahor M., Šumrada, J. (1987).

Umek, E. (1970): Ribištvo in ribolov. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog I. Ljubljana, 495-520.

Uradni list FLR Jugoslavije št. 12, 18. 2. 1950; št. 45, 27. 10. 1954; Uradni list SFR Jugoslavije št. 10, 10. 3. 1965; št. 2, 10. 1. 1974.

Uradni list FLR Slovenije št. 2, 18. 1. 1962; Uradni list SFR Slovenije št. 34, 19. 10. 1967; št. 25, 28. 10. 1976.

VK - Pokrajinski arhiv Koper. Piranski arhiv. Vicedominske knjige.

Volpi Lisjak, B. (1995): Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja od Trsta do Timava. Trst.

RIBIŠTVO SEVEROZAHODNE ISTRE V OBDOBJU BENEŠKE REPUBLIKE

Darko DAROVEC

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18
e-mail: darovec@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Članek na podlagi beneške zakonodaje, mestnih statutarnih odredb, davčnih predpisov, ugotovljenih mer in cen ter drugih zgodovinskih virov in razpoložljive literature obravnava ribištvo kot eno od osrednjih gospodarskih panog v severozahodni Istri. Ta je prinašala razmeroma visoke zasluške zlasti Pirančanom, in sicer predvsem zaradi ugodne lege ribiških lovišč in prilagajanj tehnikam ribolova. Tako so se Piranski ribiči podajali v lov na odprto morje že vsaj od konca 15. stoletja dalje, torej vsaj dve stoletji prej, kot je bilo doslej znano v literaturi. V Kopru, Izoli in Miljah pa so z ribolovom zadovoljevali predvsem domače potrebe.

Prelomnico v tej gospodarski panogi so namreč predstavljale vse bolj uveljavljane in na mednarodnih trgih cenjene soljene morske plave ribe, predvsem sardele, ki so jih obilno lovili na odprtih morjih in so zagotavljale trajnost izdelka. Z večjimi zasluški od ribolova in predelave pa so se večale tudi državne in komunske davčne obveznosti, še posebno po sredi 17. stoletja, ko se v Istri kot ribolovno središče uveljavi Rovinj, kar na drugi strani privede do vse večjega izmikanja davčnim obveznostim in do kontrabanta, zlasti v smeri Tista, Furlanije in nekaterih zahodnojadranskih mest.

Ključne besede: zgodovina, gospodarstvo, ribištvo, Koper, Piran, Rovinj, mestni statuti

UVOD

Ribištvo je bilo še zlasti v preteklosti, poleg solarstva, vinogradništva in vinarstva ter proizvodnje oljčnega olja, ena osrednjih gospodarskih panog v severozahodni Istri. Z njo se niso preživljali le ribiči, temveč tudi prodajalci rib, solilci in predelovalci rib, sestavljenci in kipači ribiških mrež, graditelji ladij in čolnov, dobavitelji raznih vab, zlasti za lov sardel, izdelovalci sodov (*baril*) za soljenje rib, prevozniki svežih in soljenih rib ter še mnogi drugi. Riba je bila izredno pomembna prehrabena potrebščina, zlasti za oskrbo mestnega prebivalstva, saj je ta še posebno v časih divjanja vojn in raznih epidemij predstavljala silne težave.

Čeprav je že Karel Veliki leta 804 razglašal istrskim ribičem, da je morje javno dobro in ribolov prost za vse, so kmalu od te tradicionalno donosne dejavnosti imeli največje koristi lastniki lovišč rib, to je posamezni komuni ter laični in cerkveni fevdalci. Zato je razumljivo,

da so zapisane uredbe na podlagi zatečenega običajnega prava našle častno mesto v skoraj vseh statutih istrskih komunov. Večina njih je z raznimi dodatki oziroma popravki veljala vse do konca 18. pa tudi v prvih letih 19. stoletja, čeprav so se razmere na področju istrskega ribištva predvsem po drugi polovici 17. stoletja temeljito spremenile. Določila istrskih srednjeveških mestnih statutov namreč izpričujejo v glavnem priobačni ribolov, medtem ko je razmahu dejavnosti v 17. in 18. stoletju dal poleta ravno ribolov na odprtem morju, zlasti lov sardel in druge majhne plave ribe, ki se je najbolj razvil v Rovinju, kar je nedvomno najbolj pripomoglo k temu, da je ta kraj v tem času postal eden najpomembnejših istrskih centrov z najvišjim številom prebivalcev. Ta "čudež" nekateri (Stulli, 1955, 11; Basioli, 1973, 261) pripisujejo prav odkritju Rovinčana Biasija Caenazzija, ki je ugotovil, da sardele najbolj premamlja vaba stolčenih rakcev, kar je ribičem omogočalo, da so s stoječimi mrežami lovili tudi podnevi.

RIBIŠKA LOVIŠČA V SEVEROZAHODNI ISTRI

Sicer pa je bilo ob vsej vzhodnojadranski obali eno najplodnejših sezonskih lovišč cipljev v Sečoveljskem zalivu. V ta notranji del Piranskega zaliva pritekajo z reko Dragonjo in s širšega področja solin pomembne sestavine za ribjo prehrano, ki pred zimo ko nastopi sezona selitve, privabijo jate cipljev s strani rta Savudrije ter s strani rta Strunjana. Od 13. stoletja dalje je bilo eno od piranskih komunskih rezerviranih lovišč, ki so ga na javnih licitacijah podeljevali v zakup.

Drugo piransko sezonsko lovišče rib je bilo v zalivu Fažane, tretje pa v Strunjanu. O teh tudi natančno poročajo statutarji zapisi (STPI, 726-735). Poleg naštetih treh pa se v virih omenjajo še druga komunska lovišča rib (cf. Mihelič, 1985, 32; Mihelič, 1998,). V severozahodni Istri se omenjata še dve manjši plitvi zalivski lovišči, Stagnon in Campi (Basioli, 1966, 166), ki sta bili v lasti koprškega komuna že od začetka zasedbe Beneške republike (1279) kot komunski rezervirani lovišči, torej dani v zakup najboljšemu ponudniku (Cherini, 1970, 52). Koprsko lovišče rib pa je bilo še na severni strani Debelega rtiča, na današnjem območju miljske občine, ki se je raztezalo od pomola miljskih solin do konca rta Debelega rtiča (M/1115, 63). Od njega pa je vsaj do konca 16. stoletja redno prihajal tudi sicer skromen dac v koprsko komunsko blagajno, poimenovan po kraju "Valle S. Ellero".

Območje komunskih rezerviranih lovišč označujejo v istrskih obalnih mestih tudi s skupnim imenom *palus*, *palludi* ali *paludi*, ki sicer povsem spominja na latinski izvor besede za močvirje (*palus*, *-udis*), kar bi zlasti za območje koprskih komunskih ribišč utegnilo biti zavajajoče. V tem primeru gre verjetno za *palus*, *-i*, to je kol - kolec, saj je bila temeljna razlika med priobalnimi komunskimi lovišči rib in t. i. svobodnimi, tj. lovljenje rib na odprtem morju, ravno v tem, da so komunska lovišča rib vsako leto zakoličevali s koli in jih tako

ločevali med posameznimi zakupniki; večkrat se omenjajo polovice, četrtine, celo osmine ribiških področij (Mihelič, 1985, 33). Za zakoličevanje teh lovišč pa so bili zadolženi nadzorniki ribiških lovišč (*mari piscariarum*), ki so obenem kontrolirali poslovanje zakupnikov. V Piranu so npr. po naročilu podestata od 1. maja do konca avgusta zakoličevali ribiška lovišča s stotimi koli (...*facere poni centum palos in piscariis...*; STPI, X, 4). V neki določbi koprškega mestnega sveta z dne 2. 5. 1732 pa ribičem ponovno prepovedujejo lov brez dovoljenja zakupnika na območju *Pallud* od пристanišča *Porto Castello de Leone* do *Ariola*, *Sermina* in *Canzana* (M/1115B, 1354, 238). Na ozkem delu obalnega območja izolskega komuna ni nekih posebnih zalivčkov za sezonski lov rib, ni pa bilo moč v znanih dokumentih najti kake posebne omembe izolskih lovišč, morda tudi zaradi znane neprijetne usode izolskega arhiva.¹ Izolani so sprva le ob obali raztezali stoječe mreže ali pa so s kopnega vlekli male obalne mreže potegavke,² kot kaže, pa so se šele od prejšnjega stoletja dalje množičneje podajali na lov na odprto morje (Basioli, 1966, 171).

Ta ugotovitev je v glavnem veljala tudi za Koper, nekoliko manj pa morda za Piran, vsaj če to gospodarsko dejavnost v 17. in 18. stoletju primerjamo z razvojem v Rovinju, saj se vrsta odlokov beneških centralnih uradov in istrskih načelnikov v pogledu ribištva v glavnem nanaša na Rovinj, zlasti v zvezi s prometom in trgovino s soljenimi sardelami (CSM, 573), ter na stalne spore tega mesta z ribiči iz Chioggie. Iz tega gradiva marsikaj zvemo o sami tehniki ribolova, pa tudi o tem, kako dejansko močno je bila zastopana ta gospodarska panoga v Rovinju v primerjavi z ostalimi istrskimi mesti. Že sam podatek, da je bilo leta 1746 od vseh 300 ribiških ladij v beneški Istri 112 iz Rovinja s 577 ribiči, medtem ko je bilo v Kopru 35 ladij z 112 ribiči, v Izoli 33 z 99 ribiči in v Piranu 34 ribiških ladij s 114 ribiči (CSM, 573), leta 1766 so v Rovinju naštel preko 140 bark za lov sardel na odprtem morju (Cherini, 1970, 49),

Tabela 1: zbirni podatki iz statističnega poročila koprškega podestata beneškemu trgovskemu uradu iz leta 1746 (CSM, 573; prim. Gestrin - Mihelič, 1990, 25-26).

Table 1: Details from the statistical report by the Koper potentate to the Venetian Office of Commerce from 1746 (CSM; cf. Gestrin - Mihelič, 1990, 25-26).

	rib. ladje	ribiči	prevoz. l.	prevozniki	trg. ladje	mornarji	skupaj ljudi	skupaj ladij
Koper	35	122	18	36	26	72	230	79
Izola	33	99	-	-	13	44	143	46
Piran	34	114	60	122	15	47	283	109
Milje	11	33	-	-	4	11	44	15
Rovinj	112	577	10	40	40	185	802	162
Vsi kraji	300	1183	90	204	130	475	1862	520

¹ O usodi izolskega arhiva prim. Kramar, 1988, 10.

² Za tipe mrež in tehniko morskega ribolova prim. Umek, 1970, 515 sq., Basioli, 1978, 130-138 in Mihelič, 1985, 34.

leta 1780 pa je bilo v Rovinju že 1165 ribičev ali 32% vsega aktivnega neagrarnega prebivalstva (Basioli, 1973, 268), kaže na nagel vzpon rovinjskega ribištva.

Na tem mestu se ne bi podrobno spuščali v predvsem v 18. stoletju stalno prisotno razpravljanje in obtoževanje med istrskimi in chioggijskimi ribiči o tem, da naj bi slednji z uporabo raznih škodljivih metod ribarjenja, predvsem z dolgimi in globokimi mrežami *sardelarami*, obteženimi s kamni in drugimi utežmi, lovili "po dnu" ter s tem uničevali morsko favno in floro, zlasti pa jajčeca rib, s čimer naj bi prinašali veliko obubožanje ne le morskemu življu, temveč vsemu istrskemu prebivalstvu (Leggi, 1757, III., 150-153). Kljub dokazovanju nasprotnega, da še zlasti sardele ležejo svoja jajčeca direktno v morje in ne na morsko dno ter da s svojimi mrežami ribiči iz Chioggie ne posegajo neposredno po morskem dnu, se Istrani niso uklonili in večkrat so dosegli, da so vsem "tujcem" prepovedali ribolov v njihovih ozemeljskih vodah (Basioli, 1973, 263-271).

Šele leta 1801 zasledimo prvo pritožbo Koprčanov nad ribiči iz Chioggie, pa še tedaj zato, ker so "vdirali" na njihova komunska lovišča na območju "med dvema rtoma", Ronkami in Debelim rtičem (Cherini, 1970). Iz teh poročil pa pravzaprav izvemo, do kod so segale "ozemeljske vode" posameznih severozahodnih istrskih komunov. Pirančani so nedvomno gospodovali nad morjem od Savudrijskega polotoka do rta Ronek, kjer je potekala tudi meja med izolskim in piranskim komunom, medtem ko so Koprčani smatrali območje od rta Ronek do Debelega rtiča za svoje ozemeljske vode, saj že v nekem sklepu z dne 11. aprila 1667 koprski Veliki svet prepoveduje na tem območju tako tujim kot lokalnim ribičem globinski ribolov z vlečnimi mrežami ("grippi" e "bragagne"), ki so ga dovoljevali le na odprtem morju (Cherini, 1970, 52). Ukrep pa očitno ni bil usmerjen le v zaščito lovišč ali pa celo, kot bi danes dejali, v ekološke namene, temveč bolj v zavarovanje lastnih interesov, saj so s tem poskušali onemogočiti ribolov vsem nelokalnim ribičem. V ozadju je bila predvsem borba za obvladovanje domačega trga in za nadzor ter monopolizacijo cen na njem, kot nam morda najbolje ponazarjata ohranjena cenika rib v Kopru iz let 1734 in 1781 (M/1115b, 269 in M/1062, 219) ter pritožba koprskih ribičev svojemu mestnemu načelniku leta 1770, ki je pri beneškem senatu zanje celo izposloval prepoved ribolova z vlečnimi mrežami, usmerjeno predvsem na račun ribičev iz Chioggie. Običajni razlogi o uničevalskih posegih takega načina ribolova, ki je bil seveda predvsem izgovor za pregon hude kon-

kurence, so tokrat uspeli, ne glede na to, da je beneški urad "stare pravice" (*Provveditori alle rason vecchie*) v letih 1765 in 1766 ne le pripoznal ta način ribarjenja za neškodljiv, temveč tudi skladno s statuti posameznih istrskih komunov dovolil ribičem iz Chioggie in Burana lov v istrskih vodah.

PRODAJA RIB IN DAVKI

Ravno iz istrskih srednjeveških statotov in kasnejših določb k njim pa se zrcalijo prenekateri temeljni odnosi, uredbe in običaji, ki so urejali ribolovno dejavnost, še posebno pa razdelitev in prodajo rib ter obdavčevanje. Ker so v glavnem nastali v času, ko še ni bil razvit lov na odprtem morju, so predvsem urejali priobalni ribolov, to je pravila obnašanja in razdeljevanja ribjih lovišč, ribolovna sredstva in načine ribolova. Ta sklop problematike je med istrskimi statuti morda še najbolje obdelan v piranskem statutu, medtem ko koprski in izolski urejata zlasti prodajo rib.

V piranskem statutu tako zasledimo predpise o izboru čuvajev ribjih lovišč, o varovanju zalivov pred nepovabljenimi osebami, o prevzemanju ter razdeljevanju lovišč v zakup, opisane so številne časovne omejitve ribolova,³ s katerimi in kakšnimi mrežami, plovili in kje ter komu je dovoljeno loviti (STPI, 726-8), ukrepi, ki jih vsaj za tedanje pojmovanje lahko nedvomno uvrščamo v kategorijo gospodarnega upravljanja z morjem z visoko ekološko zavestjo.

Večina istrskih srednjeveških statotov je načeloma dovoljevala ribolov tudi nelokalnemu prebivalstvu, pod pogojem, da so ves ulov v "njihovih" vodah prodali na domačem trgu. S tem posamezen komun ni imel koristi le na področju preskrbovanja prebivalstva z živežem, temveč morda še bolj s prihodki od prispevkov, ki jih je prinašala zakonsko urejena prodaja rib. Zato ni nenaavadno, da temu področju skoraj vsi istrski komuni posvečajo precej večjo pozornost kot pa samemu ribolovu. Statuti pa ne vsebujejo le obvezne prodaje rib v komunskih ribarnicah, čeprav te zavzemajo levji delež predpisov, saj z njimi določajo višino davščin, temveč tudi sanitarne ukrepe pri prodaji rib, načine predelave in prodaje sušenih in soljenih rib, pravila razdeljevanja kazni z ovaditelji prekrškov, nekateri pa celo cene posameznih rib, zlasti puljski statut, kjer je navedena cela paleta istrskega morskega plena (STPU, IV, 42). Ker v tem statutu, ki izhaja iz leta 1331, niso zajete sardele, kasneje najpoglavitejši istrski ribolovni artikel, naj bi po mnenju nekaterih potrjevalo tezo, da je bil tedaj razvit le priobalni ribolov (Basioli, 1978, 144).

3 Na primer od mihaelovega (29. september) do konca marca (kasneje so določili do 3. aprila; STPI, 729) so lastniki in zakupniki uživali monopolno pravico odločanja o izkoriščanju ribjih lovišč, medtem ko so bila piranska lovišča za preostalo obdobje na voljo vsem, čeprav ne za vse oblike ribolova. O načinih ribolova in ribjskih orodjih ter o prepovedanih načinih in dobah ribolova glej podrobneje v Mihelič, 1985, 31-38 in Umek, 1970, 517-518. Primerjavo o sorodnostih in različnostih v posameznih istrskih statutih pa v vprašanjih lovišč rib, ribolovnih sredstvih ter načinih ribolova podaja Basioli, 1978, 124-138.

Že prvo poglavje desete knjige piranskega statuta določa, da morajo zakupniki vse ribe, ki jih ulovijo na komunskih loviščih, prodati v Piranu, pod nobenim pogojem pa jih ne smejo odvažati drugam, in sicer so za prekršek najprej določili 100 solidov kazni, kasneje pa 25 lir.⁴ Prodajati so jih smeli le na tržnici Porta del Campo (STPI, 735). Nadalje statut določa, da mora Pirančan ali tujec, ki prodaja svežo ali soljeno ribo s teh lovišč, plačati komunu davek v višini enega denariča za vsak solid prodane ribe, le ribiči s komunskih zakupnih lovišč (*piscatoribus paludum comunis*; STPI, 735-6) so bili oproščeni te dajatve. Za lažji nadzor nad prodajo rib pa so še določili, da morajo prodajalci ves iztrženi denar spravljati v posodo, ki ne sme biti pokrita, temveč mora biti vsem na očeh, tako da se lahko vselej vidi, kolikšen je zaslužek, od katerega so nato izplačali zakupnika tržnice (STPI, 735). Tega določila npr. v koprskem statutu ne zasledimo, zato pa je prisotno v koprskih poglavjih (*Capitoli*) o ribjem dachu iz leta 1610 (M/1115, 59).

Izolski statut je glede prodaje rib še strožji od piranskega. Izrecno prepoveduje, da bi kdorkoli ribe od našal izven ozemlja komuna, razen v slučaju slabega vremena. Sveže ali suhe ribe so smeli prodajati le v mestni ribarnici (*"in platea alieti apud becariam"*), ves ulov pa je moral ribič ob prihodu v pristan iznesti iz čolna ali barke ter ga razložiti po zemlji. Le s posebnim dovoljenjem mestnega načelnika je smel del ulova odnesti domov za svoje potrebe, in to predno je začel s prodajo (STIZ, III, 28). Posebnost izolskega statuta je nedvomno določba, da zakupnika dacha ribarnice določijo z žrebom (STIZ, III, 98). V istrskih statutih le še rovinjski iz leta 1501 določa žreb, in sicer za razdelitev ribjih lovišč med ribiče (Basioli, 1978, 125), medtem ko drugi istrski komuni zakupnike ribjih dacev izbirajo med najboljšimi ponudniki.

Tudi koprski statut predpisuje izključno prodajo ribjega ulova v mestni ribarnici, le v primeru neurja dopušča drugo možnost. RIBE, ki so jih prodajali izven ribarnice, so zaplenili, kršitelj pa je moral plačati še globo v višini 100 solidov. Prepovedovali pa so tudi preprodajo rib; kazen za prekršek je bila 20 solidov ter izguba vseh rib. Posebnost koprškega statuta pa je zapoved, da morajo ribiči svoj ulov prodajati stoje, verjetno zato, da so jih tudi na ta način prisilili ribe čimprej prodati, kajti vsi statuti določajo visoke kazni v primeru, če bi ribiči prodajali nesveže ribe; v Kopru so morali ribiči npr. vsem tisti dan ulovljenim in neprodanim ribam odsekati rep, tako da so se že navidez ločile od svežih rib (STKP, III, 44-47). To je tudi eden od svojstvenih sanitarno-zdravstvenih ukrepov, ki so jih oblasti uvajale v mestih.

V primerjavi s kasnejšimi določbami o prometu in trgovini z ribami, še posebno pa z razvojem same gospodarske panoge, določbe istrskih statutov iz 14. in začetka 15. stoletja presenečajo zlasti na področju monopolizacije prodaje ulova in prepovedi preprodaje rib, kar velja zlasti za Izolo in Koper. To daje slutiti, da je tedaj na trgu vselej primanjkovalo te dragocene prehrabene potrebščine oziroma da je bilo zanjo veliko povpraševanje. K temu nas navaja tudi predpis iz leta 1340, ki je določal, da mora vsakdo, ki bi v Koper prinesel svežo ali soljeno ribo, plačati komunu dva denariča od vsakega iztrženega solida od prodane ribe. Predpis se sicer umešča v neko drugo zgodbo, ko so Koprčani dolgovali določene pristojbine, ki jih očitno niso bili zmožni odplačati, pa so zato povišali verjetno tedaj najpomembnejše davke: za vino, kurilni in obdelovalni les ter za ribe (SMi, 1887, 265); za slednje je prej in tudi slabih dvajset let kasneje veljal le en denarič dacha za vsak solid prodane sveže ali slane ribe v mestni ribarnici (SMi, 1888, 129). Toda ker vemo, da so tako istrski komuni kot centralna beneška oblast najprej obdavčevali donosne panoge oziroma dejavnosti, lahko sklepamo, da tega prometa ni bilo malo. In če sklepamo na podlagi določila iz piranskega statuta iz leta 1358, da ta dach enega denariča za vsak solid prodane ribe plačujejo vsi ribiči, razen zakupnikov komunskih lovišč (STPI, 735), lahko ugotovimo, da se je ta dach v vseh komunih stekal na račun privatnih lovišč ter od ribolova na odprtem morju.

Ribolov na odprtem morju, še posebno na sardele, je namreč za Istro ali vsaj za njen severozahodni del v dokumentih izpričan prej, kot je to dokazoval Basioli, ki postavlja prvo omenbo v leto 1658, čeprav na podlagi dalmatinskih zapisov domneva, da so tudi Istrani vsaj dve stoletji prej že lovili tudi na odprtem morju. Omenjenega leta so združeni ribiči iz Rovinja, Fažane, Pule in Malega Lošinja lovili na odprtem morju ob jugozahodni Istri, ko naj bi po njegovem mnenju mesečno ulovili od 5 do 7 ton plavih rib, predvsem sardel in skuš. Ob tem preseneča dejstvo, da še desetletje za tem v Rovinju v ceniku rib ne zasledimo katerekoli omenbe male plave ribe, dasi je to ravno za Rovinj začetek obdobja ekonomskega vzpona, zahvaljujoč predvsem ribolovu sardel (Basioli, 1966, 167; 1973, 260).

Terminacija generalnega nadzornika za Istro, Dalmacijo in Albanijo Zaneja v zvezi z ribištvom iz leta 1609, ohranjena v piranski knjigi o daci (LD), verjetno zato, ker se nanaša izrecno na piranske ribiče, pa potrjuje Basiolijevo zgolj domnevo o precej zgodnejšem ne le ribolovu na odprtem morju, temveč tudi lovu sardel, ki so poleg skuš, menol in sardonov predstavljale poglavitno surovino za soljene ribe, v 18. stoletju v Benetkah in drugih krajih najbolj cenjen ribji proizvod. Omenjeni

4 Najpogostejše denarne obračunske enote v Beneški republiki so bile dukat, lira, solid in denarič, od druge polovice 16. stoletja v razmerju 1 dukat - 6,2 lir - 124 solidov - 1488 denaričev (Darovec, 1998, 97-106).

odlok pa ni pomemben le s tega vidika, temveč ker v povezavi s ribiškimi davčnimi predpisi razkriva celotno poslovanje v zvezi z ribištvom.

Najprej lahko ugotovimo, da so v primerjavi s koprskimi in izolskimi ribiči imeli piranski vsaj v 16. in 17. stoletju več manevrskega prostora in s tem možnosti zaslužka. Medtem ko prvim ne le določbe srednjeveških statutov, temveč tudi davčni predpisi za koprsko fiskalno komoro še iz leta 1795 (DAPD, 690) prepovedujejo prodajo ribjega ulova izven mestne ribarnice brez plačila ustreznega daca ribarniškega dacarju, ne glede na to, kje so ribe ulovili, pa so piranski ribiči po navedeni terminaciji lahko ribe, ki so jih lovili v oddaljenih krajih, v Benetkah ali Dalmaciji, kjer so se zadržali dlje kot 15 dni, prodali tudi na tamkajšnjih trgih, tako da so tudi tam plačali dac po njihovih pravilih, zato pa jim ni bilo potrebno plačevati daca še doma. Če pa so jih pripeljali v prodajo v Piran ali kam drugam, pa so kot koprski in po izolskem statutu sodeč tudi izolski ribiči morali svojemu dacarju ribarnice plačati 1 denarič na vsak solid prodane ribe ali 1 solid od vsakega dvanajstega, kot so višino daca kasneje določali, in to tako za sveže kot za soljene ribe, s tem, da so soljenim ribam pribili še ceno porabljene soli in stroška za sodec (*Amasi*),⁵ za soljene sardele pa so skladno z uveljavljenim običajem potrdili dac 8 solidov za *migliar*. Ta terminacija pa ni veljala za ribji ulov iz piranskih komunskih loviščih, ki so ga urejali s posebnimi predpisi o zakupu ribjega daca.

Pridobitev piranskih ribičev se je torej nanašala predvsem na daljša ribolovna obdobja na odprtem morju, kar pa lahko pojasnimo predvsem z razmeroma plodnimi domačimi priobalnimi ribolovnimi področji, ki so Pirančanom tedaj nudila dovoljšnjo preskrbo, medtem ko tega vsaj po davčnih predpisih in končno prihodkih ne moremo trditi za Koprčane. Tem so namreč poleg strogega določila, da morajo ves svoj ribji ulov prodati v domači ribarnici s plačilom dacarju enega denariča (*bagatino*) za solid prodanih rib, rakov in mehkužcev, z davčnimi določili iz okoli leta 1610 predpisovali taisti dac tudi za ribe, ki so jih ulovili na odprtem morju ali kje drugje in jih tam prodali. Že v roku dveh dnevov po vrnitvi v mesto so morali podati dacarju natančno poročilo o vseh prodanih ribah in mu plačati dac. Tudi za vse vrste soljenih rib, ki pa so jih očitno lahko prodajali ali prodajalci (*botegari*) v svojih trgovinah (*botege*) ali kdorkoli drug, so dacarju morali odšteti predpisani dac (M/1115, 59).

Razlika med koprskimi in piranskimi davčnimi predpisi pa se kaže tudi v tem, da slednji določajo, da sme zakupnik ali njegovi družabniki v mestni ribarnici

dve uri prodajati le domačinom na drobno, po ceni in po teži, kot se jim zdi primerno, nikomur pa ne smejo pod kaznijo 25 lir zavrniti prodaje, tako ne revežu kot ne bogatinu. Šele nato je lahko zakupnik prodajal na veliko domačinom ali tujcem, torej za preprodajo. Za prodajo domačinom za njihovo uporabo ni plačal nobenega prispevka več, saj je svojo obvezo z zakupom moral izplačati trikrat letno, in sicer ob sv. Mihaelu, za novo leto in za veliko noč, sicer je zapadel pod kazen 2 solidov po liri (10%), ki jih je odštél piranskemu podestatu. Za vso svežo ribo, ki jo je prodal za izvoz izven ozemlja Pirana, pa je moral plačati dacarju rib 1 denarič po solidu, za soljene ribe za izvoz, tako po morju kot po kopnem, pa je bil dolžan odšteti 24 solidov za baril, 20 solidov za mastel in 3 solide za podeno, kot je že v preteklosti veljalo, še pribijajo piranski ribiški davčni predpisi iz leta 1589 (LD).

Daci za prodajo rib na domačih trgih so torej znašali od 8% do 16%, čeprav lahko opazimo, da je v večini obravnavanega obdobja v Kopru, Izoli in Piranu dac za svežo ribo, prodano v domači ribarnici, znašal 8,3%. V Rovinju pa so davčnim izterjevalcem tako domači kot tuji ribiči plačevali osmino vrednosti ulova iz komunskih, šestino pa iz privatnih lovišč (Basioli, 1978, 152). Najbolj pa so bile obdavčene ali ocarinjene soljene ribe, ki so jih morali istrski ribiči izvažati v Benetke, in sicer s 26% dacom (Benussi, 1888, 163). Carine so bile namreč v starem in srednjem veku, v nekaterih deželah pa še pozno v novi vek, obdavčitve na raznovrstno blago v notranjem (državnem) prometu.

MERE IN CENE RIB

Na tem mestu se nam zastavlja vprašanje velikosti in nenazadnje sorazmernosti med posameznimi navedenimi merskimi enotami oziroma posodami za soljene ribe, ki so predstavljale osnovo za odmero dacev. Osnovna ugotovitev, ki jo podkrepljujejo tudi podatki tiskanih davčnih predpisov beneškega urada za nadzor javnih financ za koprsko fiskalno komoro iz druge polovice 18. stoletja, je, da si, vsaj sodeč po višini odmerjenega daca merske enote baril, mastel in miliarij, sledijo v obratnem sorazmerju s sicer uveljavljenimi enako poimenovanimi posodami za olje, saj je za olje veljalo razmerje 1 miliarij = 5 mastelov = 10 baril (Herkov, 1971, 40), medtem ko za vino velja razmerje 1 baril = 12 mastelov (Herkov, 1978, 360).

Že podatek iz omenjenih tiskanih predpisov iz leta 1795, da ribji mastel tehta 50 liber, kaže na povsem svojstvene merske enote, ki pa jih v nasprotju z oljčnimi in vinskimi ni bilo moč primerljivo najti v razpoložljivi

⁵ Boerio, 1856, pod tem geslom bralca napoti na *bote*, za katero pravi, da je enakovredna volumnu 10 mastelov, vendar gre v našem primeru verjetno za splošno oznako posode, v kateri so pripravljali soljene ribe. O postopku soljenja gl. Mihelič, 1985, 35.

literaturi.⁶ Ta vir nam postreže še s podatki, da je tedaj znašal dac za migliar sardel 13 solidov, medtem ko je dac za baril skuš in giric (*menole*) znašal 20 solidov, mastel sardonov pa 15 solidov. Poleg tega so bili raki obdavčeni z 1 solidom za vsakih 20 prodanih, za vsako polenovko (*baccalarius*) so odšteli 6 denaričev daca, toliko pa so prodajalci plačali tudi za libro mariniranih rib. Za sušene ribe, prekajene "*ridotti in Cesame, in Gelo*" ali v katerikoli sestavi in obliki so morali plačati dacarju kot za sveže ribe en solid od vsakega dvanajstega pridobljenega s prodajo. Navedene določbe pa so v glavnih obrisih tudi edine spremembe oziroma dopolnila k že obravnavanemu koprskemu davčnemu kapitolariju iz začetka 17. stoletja, morda še s to razliko, da je vsaj višina posameznih dacev veljala za celotno Provincio ter da so bili solidi preračunani v t. i. tržno obračunsko valuto (*Valuta Piazza*) v vrednosti dukata po 8 lir (CAP. DAC, 132-136).

Tabela 2: razmerje davkov po merskih enotah za sodece rib po davčnih predpisih leta 1589 v Piranu.

Table 2: The ratio of taxes as per units of measure for barrels of fish according to the tax regulations from 1589 in Piran.

	baril	mastel	miliarij sardel	podera	liber (0,477)	kg
solidov daca	24	20	8	3		
razmerje	1	1,2	3	8		
teža	1	1,2	3	8	60	28,62
		1	2,5	6,6	50	23,85
			1	2,6	20	9,54
				1	7,5	3,58

Toda za soljene sardone je v nasprotju s soljenimi sardelami, ki so jih morali Istrani že po odloku urada *Ufficiali alle Rason Vecchie* z dne 30. aprila 1731, kar je beneški senat potrdil s dekretom 22. septembra 1735 (Parenzo, 1894, 5), vse izvoziti v Benetke in tam prodajati po monopolnih cenah, je za sardone po davčnih predpisih iz leta 1757, 1790 in 1795 veljalo, da teh ne smejo izvažati v Benetke, lahko pa v druge kraje Beneške republike ali na Avstrijsko. Zato kaže višino odmerjenega daca za razmerje med merskima enotama, barilom in mastelom, na podlagi razpoložljivih podatkov različnih vrst slanih rib in različnega odnosa do prodaje in izvoza jemati z rezervo.

Tabela 3: razmerje davkov po merskih enotah za sodece rib po davčnih predpisih iz leta 1795 (razen za mier).

Table 3: The ratio of taxes as per units of measure for barrels of fish according to the tax regulations from 1795 (except for mier).

	mier ⁷	baril	mastel	miliarij sardel	liber (0,477)	kg
solidov daca	70	20	15	13		
razmerje	0,285	1	1,3	1,54		
teža		1	1,2	3	60	28,62
			1	2,5	50	23,85
				1	20	9,54

Približno oceno razmerja med posameznimi merskimi enotami za soljene ribe, preračunano v današnje težne mere (kg), kot sledi iz tabele, v glavnem potrjujejo tudi cene posameznih svežih rib oziroma sorazmerno s ceno in težo predvideni iztržek dacev od svežih rib glede na predelane soljene ribe. Tu si poleg podatka, da se velikost sardel na istrskem območju giblje od 30 do 36 primerkov v kilogramu (Basioli, 1973, 259), lahko pomagamo še s predpisanimi cenami rib v koprski ribarnici iz leta 1734 (M/1115b, 269) in 1781 (M/1062, 219), za primerjavo pa pridejo v poštev še znane cene rib na Reki leta 1530 in v Šibeniku leta 1628 (Basioli, 1966, 186).

Če bi torej primerjalno z dacom za svežo ribo računali dac za soljeno, bi v barilu skuš bilo le slabih 10 kg rib, v mastelu sardonov slabih 15 kg, v migliarju sardel pa prav tako slabih 15 kg rib, zato taka primerjava in izračun razmerij za ugotovitev teže oziroma vsebine posameznih merskih enot za soljene ribe ni na mestu.

Edini zanesljivi podatek o teži je navedeni mastel sardonov s 50 librami teže, kar bi predstavljalo 23,85 kg. Če pri tem upoštevamo, da je praviloma tretjina teže soljenih rib odpadla na sol, je bilo v posodi dejansko okrog 15 kg rib. Toda sardoni so bili dovoljeni za izvoz le v druge dežele in ne v Benetke, kar verjetno priča, da v Benetkah niso bili tako cenjeni in po njih ni bilo povpraševanja, zato je bil davek na to slano ribo enak davku na svežo.

Drugače je očitno s skušami in menoli, spet drugače s sardelami. Ker so slednje tudi pri prodaji sveže ribe računali le po kosu, lahko upravičeno domnevamo, da se je mera migliar nanašala na število sardel, to je na 1000 sardel.⁸ Če namreč povprečno 33 sardel tehta 1

6 Npr. Scottoni (1773), ki prinaša skoraj vse beneške mere tistega časa, ne navaja mer za ribe; cf. Herkov, Parenzo, Bratti, Županović.
7 Zalin, 1976, 190, pravi, da je dac za mier "lire 3.10"; oljna mera miero - 40 medrov = 1000 libr (cf. Parenzo, 1894, 11; Herkov, 1971, 42). Po Herkovu je torej meder 25 libr, medtem ko ima Miheličeva (1989, 25) oljni meder za 40 oljčnih libr.
8 Domnevamo lahko, da so merico mastel za sardone uporabljali prav tako za 1.000 srednje velikih rib, saj je 45 do 60 sardonov na kg predstavljalo 1. kategorijo teh rib, do 80 rib na kg 2. kategorijo, manjše ribe pa so zmleli v ribijo moko, nam je pričal dolgoletni sodelavec ribiškega podjetja Delamaris iz Izole Zvonko Filipi (zapis z dne 10. 8. 1998 pri avtorju).

Tabela 4: cene posameznih vrst rib od 14. do 18. stoletja.

Table 4: Prices of different kinds of fish from the 14th to the 18th centuries.

Pula (ime po viru) 1331	cena den. za libro	Reka 1530	Šibenik 1628	Koper (ime po viru) 1734	cena solid za libro	Koper (ime po viru) 1781	cena solid za libro	hrv. ime	strokovno ime	slov. ime
	v postu	denaric	solid		v postu		v postu			
de barbonis	12 16			Barboni grossi	8	Barboni da libra in sù	14	trlja	Mullus spp.	bradač
						Deti più piccoli	12			bradač
						Deti più minuti	8			bradač
de varolis de grassa	12 16							lubin	Dicentrarchus labrax	brancin
				Branzini di maggior peso di lib. sei	10	Branzini da lib. 2 in sù	15			brancin
				Branzini grandi	8	Branzini fino alle 2 lib.	12			brancin
						Branzini di 1 lib. in giù	10			brancin
de grongis	12 16	12	6					ugor	Conger conger	ugor
de horadis	12 16			Orade di maggior peso di lib. sei	10	Orade del peso di 1 lib. fino le lib. 3	14	komarča	Sparus auratus	orada
				Orade grandi	8	Orade di 2	12			orada
				Orade giovani	6	Orade più minute	10			orada
de sorelis	12 16							šnjur	Trachurus mediterraneus	šnjur
de sorlis	12 14			Surri	4	Suri	7	šnjur	Trachurus trachurus	šnjur
de dentalibus	12 16	18		Dentali di maggior peso di lib. sei	10	Dentali da lib. 2 in sù	15	zubatac	Dentex dentex	zobatec
				Dentali grandi	8	Dentali fino alle 2 lib.	12			zobatec
						Dentali di 1 lib. in giù	10			zobatec
de cavedonis	12 16	18	6	Cievoli della Ponta	8	Cievoli grossi	12	cipal	Mugil auratus	zlati cipelj
				Cievoli quando euedono(?)	6	Cievoli piccoli	10			zlati cipelj
de mugielis	12 16					Volpine da lib. 2 in sù	15	cipal	Mugil cephalus	navadni cipelj
						Volpine da lib. 2 in giù	14			navadni cipelj
						Volpine più piccole	11			navadni cipelj
de cevalis	12 14							cipal	Mugil spp.	cipelj
de anguillis grosis	12 16		4	Angosigoli grossi	6	Angozigoli grossi	13	iglica	Belone belone	iglica
				Angosigoli minuti	4	Angozigoli più piccoli	11			iglica
				Anguille	6	Bisatti da libra in sù	14	jegulja	Anguilla anguilla	jegulja
						Bisatti da libra in giù	12			jegulja
						Bisatti da mezza libra in giù	10			jegulja
de sogeis	12 16			Sfogle grandi	8	Sfogle grosse	15	list	Solea spp.	morski list
						Sfogle più piccole	12			morski list

Pula (ime po viru) 1331	cena den. za libro	Reka 1530	Šibenik 1628	Koper (ime po viru) 1734	cena solid za libro	Koper (ime po viru) 1781	cena solid za libro	hrv. ime	strokovno ime	slov. ime
de pisc. sanc. Petri	12 16					Sanipieri	10	kovač	Zeus faber	kovač ali petrica
de thunesis	12 16	12	4					tuna	Thunnus thynnus	tun
de scorpetis	12 16							škrpina	Scorpaena scrofa	rdeča bodika ali škarpena
de scorpnelis	12 14							škrpun	Scorpaena porcus	škarpena
de merlis	12 14							vrana	Labrus merula	morska vrana
de lepis	12 14							lumbak	Crenilabrus spp.	pisana ustnača
de corvelis	12 14							kavala	Sciaena umbra	konj
de umbrelis	12 14							grb	Umbrina cirrosa	grb
de ribonis	12 14			Riboni	6	Riboni grossi ⁹	10	arbun	Pagellus erythrinus	ribon
						Riboni più minutti	8			ribon
de baragiis	12 14							fratar	Diplodus vulgaris	fratr
de pallamidis	12 14		5					polanda	Sarda sarda	palamida
de scombris	12 14	6 kom solid	4	Scombri	6	Scombri da 1 lib. in sù	12	skuša	Scomber scombrus	skuša
						Scombri da 1 lib. in giù	11			skuša
de ragnis piscibus	12 14							pauk	Trachinus spp.	morski pajek
de pisc. boca in chavo	12 14							bežmek	Uranoscopus scaber	zvezdogled
de ocladis	12 14							ušata	Oblada melanura	črnorepka
de pighis	12 14							smokva	Labrus bimaculatus	smokva
de agis	12 14			Agoni	6	Agoni	11	iglica	Belone belone	iglica
de pecudis	10 12	8	3					raža-volina	Raja spp.	raža
de ragiis	6 8			Raza	4	Rasa	6	raže	Raja spp.	raža
de salpis	10 12		3					salpa	Boops salpa	salpa
de malodisís	10 12					Rospo	6	grdobina	Lophius piscatorius	morska zaba
de canteris	10 12							kanter	Spondylusoma cantharus	kanter
de lasertis	10 12			Lacere	6			plavica	Scomber jap. colias	lokarda
de mostelis	10 12		3	Can	4	Cane	6	pas glušac	Mustelus spp.	navadni morski pes
de brugís	10 12			Asiario	2 3	Asiar	10	kostelj	Squalus acanthias	trnež
de omni. aliis. p. minutis	10 12							razne ribe	_____	
de pardis	6 8							mačka	Scylliorhinus stellaris	morska mačka
de chadelis	6 8							lando-vina	(Selachii spp.?)	morski pes
de squadrís	6 8			squaena	4	Squaena	6	sklat	Squatina squatina	sklat

9 V Benetkahl jih imenujejo *albori* oz. *arbori*, v Trstu *riboni*. V viru so navedeni v obeh poimenovanjih. Za te informacije, strokovni pregled znanstvenih latinskih imen ter slovenskih imen rib se na tem mestu iskreno zahvaljujem dr. Lovrencu Lipeju.

Pula (ime po viru) 1331	cena den. za libro	Reka 1530	Šibenik 1628	Koper (ime po viru) 1734	cena solid za libro	Koper (ime po viru) 1781	cena solid za libro	hrv. ime	strokovno ime	slov. ime
de piscipus bo	6 8							pas volonja	Hexanchus griseus	šestero-škrGAR
sepe	izven kat.		3	Seppe a occhio	2	Seppe senza osso	5	sipa	Sepia filiouxi	sipa
luline	izven kat.		4	Caramalli	6	Caramali	11	lignja	Loligo vulgaris	ligenj
polpi	izven kat.		2			Polpi	5	hobotnica	Octopus vulgaris	navadna hobotnica
agunceli	izven kat.			Zirati al solido n. ^o 10	10	Zirati	6	gavun	Atherina boteri	gavun
menole	izven kat.	32 za solid	20 za solid	Menole al solido n. ^o	5 6	Menole	6	gira	Maena spp.	menola
				Moli	4 3	Moli alla libra	8	pišmolj	Merlangus merlangius	mol
				Rombo di maggior peso di lib. sei	12	Rombi da lib. 2 in sù	16	rumbač kvrgaš	Psetta maxima	romb ali robec
				Rombo al peso di lib. sei	10	Rombi più piccoli	13			romb ali robec
				Gò zalli grossi	4	Gò gialli grossi	8	glavač pločar	Gobius cobitis	rumeni glavač
						Gò più piccoli	7			rumeni glavač
				Gò bianchi	3	Gò bianchi grossi	7	mlječ	Cf. Affia minuta	beli glavač
						Gò più piccoli	5			beli glavač
				Sardoni	4	Sardoni	6	brgljuni	Engraulis encrasicolus	inčun
				Barniole	4					
				Treglie	6			trilja	Mullus barbatus	bradač (barbon)
				Spari	4	Spari	7	špar	Sparus diploodus annularis	špar
				Bobbe	4			bukva		bukva
				Sardele al solido n. ^o 11	6 8	Sardele al solido n. ^o	3	srđela	Sardina pichardus	sardela
						Ravacole	6	raža	Raja spp.	male raže
						Albori grossi	10			
						Albori più minuti	8			
						Lucerne	10	kokotič balavac	Trigla lucerna	morski petelin

kg, tehta 1000 sardel okroglih 30 kg, skupno s tretjino, ki v primeru slanih rib odpade na sol, pa bi migliar sardel tehtal okroglih 45 kg. In prav v takih mericah še dandanes npr. v ribarnici v Zadru prodajajo soljene sardele. Po pričevanju prodajalke, sicer domačinke iz mesteca Kali na otoku Ugljenu pri Zadru,¹² pa je njihov pravkar preminuli izdelovalec barilov za soljenje rib izdeloval barile po 45 kg ter po 65 kg. Slednji pritrjuje tudi tezi Vlajinca (1964, 147), da je baril vselej pomenil

isto mero, tako za vino, žganje, olje in soljene ribe, ter da je beneški baril vseboval 64,386 litra. Temu razmišljanju se vsaj za baril približuje tudi Basioli (1973, 261), ki postavi oceno, da je poln baril tehtal okoli 65 kg, s tem "da je v vsakem barilu sardel bilo okoli 21 kg soli". Vendar nas dokumenti iz obravnavanega časa podučijo, da sardel niso ne merili ne prodajali ne obdavčevali v barilih, temveč v migliarjih.

10. To pomeni število rib za 1 solid.

11. Basioli, 1973, 259, pravi, da je v Istri 1 kg od 30-36 sardel.

12. Zapis z dne 5. 8. 1998 pri avtorju. Ribiči iz Kalija so že od nekdaj, poleg ribičev iz Komiže z otoka Vis, sloveli kot eni najboljših ribičev na vzhodnem Jadranu.

Baril oziroma mastel s soljenimi ribami na zadrski tržnici. (Foto: D. Darovec, 1998).

A barrel (mastel) of salted fish at the Zadar market (Photo: D. Darovec, 1998).

Tabela 5: razmerje posameznih merskih enot za soljene ribe.

Table 5: The ratio of separate units of measure for salted fish.

barillo	migliaro di sardelle	mastello	libbre (0,477)	kg
1	1,44	2,725	136	65
	1	1,88	94	45
		1	50	23,85

Tako na podlagi navedenega lahko za mere zaključimo, da so se za posamezne vrste rib uporabljale tudi različne merice, ceniki in nenazadnje obdavčitve, kot so bile nakazane že zgoraj.

Soljene ribe so bile praviloma manj obdavčene od svežih, kar je bilo verjetno namenjeno spodbujanju pridelave in proizvodnje soljenih rib ter s tem ribiške dejavnosti kot take, saj je prav uveljavljeni način soljenja rib ribičem omogočal kolikor toliko redni dohodek skozi vse leto in na ta način tudi razvoj same gospodarske panoge.

KOLIČINA ULOVA IN VIŠINA ZASLUŽKOV

Doslej navedeno vsekakor izpričuje precej bolj razvejano ribiško dejavnost v Piranu kot v Kopru. O tem nas prepričuje tudi višina ribjega daca, ki je v Piranu v primerjavi s koprskim prav zavidljivo večja.

Kot prikazuje spodnja tabela z grafikonom, je višina pobranega daca v Kopru skozi vse obravnavano obdobje dokaj konstantna, čeprav moramo vedeti, da gre pri koprskem dacu za dva davka, in sicer za delež, ki je pripadal fiskalni komori, to je dac iz ribarnice, medtem ko se je dac od ribjih lovišč stekal v koprsko komunsko blagajno. Ta je leta 1748 znašal 600 lir (M/1057, 289), leta 1768/9 800 lir (M/1057, 383-5), leta 1787 804 lir (M/1061, 70), leta 1794 pa je znašal 1311 lir (M/1061, 136), in ravno tako kaže neko konstantnost. Če poskušamo te podatke malce simulirati v zvezi s povprečnim povpraševanjem oziroma prodajo rib v Kopru, pridemo na podlagi podatka, da je znašal dac 1 denariča na vsak solid prodane ribe ter z upoštevanjem višine pobranega daca 2.773 lir leta 1787, tako iz komunske (804 lir) kot fiskalne (1969 lir), in povprečja cene 7 solidov za libro rib iz leta 1781 (s tem, da upoštevamo večje povpraševanje po plavih ribah), do rezultata, da so Koprčani dnevno povprečno kupili 2,48 dkg rib na prebivalca (5000 prebivalcev).

$2773 \text{ lir} \times 240 \text{ (denaričev)} = 665.520 \times 12 \text{ (1 solid)} = 7.986.240 \text{ denaričev od prodaje rib / leto}$

$7.986.240 : 84 \text{ (7 solidov} \times 12) = 95.074 \text{ liber (teže)}$

$95.074 : 365 \text{ (dni)} = 260 : 5.000 \text{ (preb.)} = 0,052 \text{ libre} \times 0,477 = 0,0248 \text{ kg ali } 2,48 \text{ dkg na dan}$

To še ne pomeni, da bi dnevno povprečno pojedli samo toliko rib, kajti ribiči so za svojo uporabo lahko pridržali neomejeno količino, pa tudi drugi prebivalci so lahko lovili ribe ob določenih mesecih neomejeno, se-

Graf: Delež ribjega daca.

Graph: Share of tax on fish.

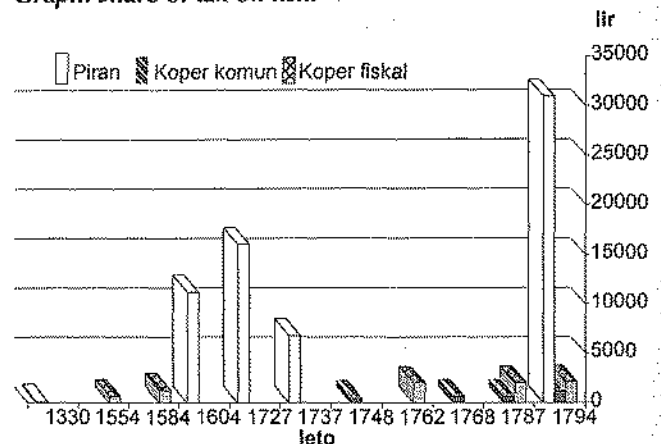

Tabela 6: Zakupljeni daci za ribe po posameznih letih za Koper (fiskalna in komunska blagajna) in Piran (v lirah).
Table 6: Leased excise duties for fish per separate years for Koper (fiscal and communal treasury) and Piran (in liras).

	ok. 1330	1554	1584	1604	1727	1737	1748	1762	1768	1787	1794
Piran	166 ¹³			11270	16075 ¹⁴	ok. 6830 ¹⁵					31000 ¹⁶
Koper komun.							600		800	804	1311
Koper fiskal		700	1270 ¹⁷					1993		1969	2100 ¹⁸

veda za svojo uporabo, vendar nam ta izračun potrjuje domnevo, da so Koprčani vsaj uradno lovili zgolj za uporabo na domačem trgu, medtem ko Pirančani s svojim davčnim iztržkom od ribolova nedvomno dokazujejo, da je šel pretežni del v nadaljnjo prodajo.

IZVOZ IN KONTRABANT Z RIBAMI

Seveda pa se niti Pirančani vsaj v 18. stoletju niso mogli primerjati z Rovinjčani, ki so jih po ulovu in iztrženem dachu presegali v skoraj enakem razmerju kot Pirančani Koprčane. Porast ribolova v Rovinju oziroma količine soljenih rib nakazuje, že poraba soli v ta namen. Rovinjčani namreč sami niso pridelovali soli, temveč so jo uvažali iz drugih istrskih krajev, v prvi vrsti iz Pirana in Kopra. Za razporejanje istrske soli po beneškoistrskih krajih je bil zadolžen koprski podestat in kapitan, ki je od beneškega senata leta 1707 dobil dovoljenje vsakoletnega izvoza 100 modijev soli v Rovinj po ceni 6 dukatov za modij, "ker se je povečevala potreba po soli zaradi večjega ulova sardel ter za konzerviranje oliv", medtem ko je od leta 1692 v Rovinj prihajalo le 50 modijev koprške soli (SM, 5. 5. 1707). Leta 1712 so Rovinjčanom za potrebe soljenja rib namenili še dodatnih 80 modijev soli na leto (SM, 21. 12. 1712), od leta 1753 pa so v ta namen prejemali 360 modijev soli (Benussi, 1888, 148). Zanimivo pri tem je, da je bila cena soli za te potrebe do trikrat dražja od odkupne cene, ki so jo Benečani priznavali tako Pirančanom kot Koprčanom (Darovec, 1998, 183-185). Tudi zaradi tega je za potrebe soljenja rib cvetel kontrabant s soljo, morda pa še bolj zato, da so s kontrabantom soljo prikrili dejanski pridelek soljenih rib, ki je nato šel po skrivnih poteh v bližnje in daljnje beneške in nebeneške kraje brez plačila predpisanih davščin, saj so beneške oblasti prav z nadziranjem prodaje soli poskušale vršiti tudi nadzor nad pridelavo soljenih rib.

Razvoj lova na sardele se je namreč v beneški Istri

poznal tudi po dohodkovni plati. V času med letoma 1731 in 1733 je po poročilu nekega beneškega uradnika znašal letni prihodek od ribištva v Rovinju 60.000 dukatov (AMSI 16, 123), na državni ravni pa naj bi Benečani leta 1744 na račun istrskih soljenih rib zaslužili 31.500 dukatov (Benussi, 1888, 160). Po drugem viru naj bi Rovinjčani v prvi polovici 18. stoletja samo od soljenih sardel zaslužili letno 50.000 dukatov (AMSI 25, 10).

Kot v drugih kolikor toliko donosnih istrskih gospodarskih panogah pa se tudi v ribištvu kot posledica pretirano visokih beneških obdavčitev kaj kmalu uveljavi kontrabant, razvejan po že uveljavljenih in znanih poteh oziroma valovih na prav tako že uveljavljene trge za istrsko blago: Trst in Furlanijo, pa tudi v Senigalijo, Ancono, Rimini, papeško državo in v druge kraje ob zahodnojadranski obali izven območja Beneške republike.

Vendar pa tega tihotapstva ni podpirala le beneška nerazumna in egoistična politika z visokimi davščinami za obvezen izvoz slanih rib na beneški trg (26%). Ne le, da so v istrskih vodah dopuščali espanzijo ribičev iz Chioggie, temveč so na istrske ribiče tako močno pristiskali na vse mogoče načine, da so morali ti v Benetkah prodajati svoje pridelke le določenim trgovcem, ki so soljene ribe odkupovali po nizkih cenah (Benussi, 1888, 163). Ko je bil npr. leta 1741 tudi Palmanovi dodeljen privilegij uvoza soljenih rib za vso Furlanijo in je kljub prav tolikšni davčni stopnji v Istri porasel interes za dovolilnice izvoza na ta trg, je beneški generalni načelnik za Jadran (*Provveditore generale del Mar*) zahteval od beneškega senata, naj istrskim ribičem omeji število dovolilnic (Rel., 1741). Za vsak prevoz soljenih rib po morju so namreč morali ribiči imeti posebna dovoljenja oziroma potrdila (*bofete*), ki so vsebovala natančne podatke o lastniku prevoznega sredstva, količini blaga, namembnosti, datumu odhoda in celo iztovora (*L'Istria*, 1852, 14). Če so ribiče pri prevozu zalotili brez teh dovolilnic, so jih kot tihotapce obsodili

13. Za komunska lovišča v Strunjanu, Fažanu in Sečovljah (Mihelič, 1985, 33).

14. Sečovlje 10502 lir, Fažan 2066, Trošarina na ribe 3507 lir, kar je skupno 61% vsega proračuna Pirana (Basioli, 1966, 172).

15. S tem, da sta bila tedaj zakupljena dacha za ribja lovišča in za pekarnice; če odštejemo dach za pekarnice iz leta 1727, ko je ta znašal 1842 lir, dobimo ta znesek (Pahor, 1972, 238).

16. Basioli, 1966, 173, pravi, da je Piran iztržil na račun prometa z ribami 5.000 dukatov v nekem kasnejšem obdobju (po 1727).

17. Rel., 6, 406; 1585 pa naj bi dachar za ribe v Kopru pobral 1593 duk in 3 lire (Basioli, 1966, 171).

18. Rel., 10, 337; Basioli, 1966, 171.

na visoke denarne in zaporne kazni, pogosto pa tudi na izgon (prim. Leggi, 1683, 32-39). Zato so se istrski ribiči znašli, kot so se pač mogli, tudi tako, da so prevažali ribe z dubrovniškimi ali papeškimi barkami (Basioli, 1973, 270), da so z lokalnimi uradniki, ki so izdajali dovolilnice za prevoz kot dokaz o plačilu carine, sklepali nezakonite posle (prim. Rel., 1640), predvsem pa tako, da so se večkrat vozili z istimi dovolilnicami brez vpisanega datuma ali pa celo tako, da so pristojnim uradnikom prijavili tolikšen ulov, kolikor so ga namenili za izvoz v Benetke, druge ribe pa so solili kar na barkah med prevozom v tihotapljene kraje, ne da bi šode z ribami pokrili, in če so po naključju naleteli na čuvaje, so se izgovorili, da ribe še niso pripravljene za prodajo in da jih ravno vozijo k pristojnim uradnikom v znamenek (Parenzo, 1894, 18).

Čeprav so Benečani v vsem 17. in 18. stoletju istrski obali namenili dve do štiri vojaške ladje prav za preprečevanje vsakovrstnega tihotapstva (cf. SM, 1644, 6.10.; SR, 1669, 7.12., 1670, 31.1.; Rel., 1669, 1742, 1774, 1780, 1788, 1795), se je to tudi na področju ribolova in zlasti ribjih izdelkov silno razmahnilo, saj se je zaradi vse večjega ulova na odprtem morju še posebno v 18. stoletju precej povečalo število ribičev in ribiških družin, ki so npr. leta 1780 v Rovinju predstavljali že 32% vsega aktivnega prebivalstva (Benussi, 1888, 151). Tako koprski podestat in kapitan Vicenzo Balbi leta 1764 poroča beneškim oblastem, da nadzor nad ribjim ulovom včasih ni bil problematičen, odkar pa se vse več ribičev odpravlja na odprto morje, a se jih vsak dan ne vrača več domov, temveč tam ostajajo po petnajst dni, je uspešen nadzor nad njihovim pridelkom skoraj nemogoč, saj ribiči solijo ribe blizu svojih lovišč ter jih nato takoj prodajo inozemnim kupcem, ki jih prevzemajo s svojimi tovornimi ladjami. V tem letu naj bi 160 rovinjskih ribiških družin proizvedlo okoli 20.000 barilov soljenih sardel, od katerih pa jih je le 5.000 prišlo v Benetke, druge so po raznih tihotapskih poteh namenili v kraje zunaj Beneške republike (Basioli, 1973, 270).

Precejšen odjemalec istrskih soljenih rib je bila tudi avstrijska Furlanija, kjer naj bi bili istrski ribiči prav tako leta 1764 prodajali baril soljenih rib po ceni dobrih 19 florintov (Parenzo, 1894, 24). To je bila višja cena za baril, kot jo je očitno dosegala prodaja v Benetkah, pa še davka jim ni bilo treba plačati, kajti če upoštevamo, da je v drugi polovici 18. stoletja florint veljal 5 lir in 5 solidov (Boerio, 1856, 274), so za baril soljenih rib plačevali dobrih 100 solidov, medtem ko na beneškem trgu ni dosegal prodajne cene 100 solidov, če je 26% dac na baril veljal 20 solidov.

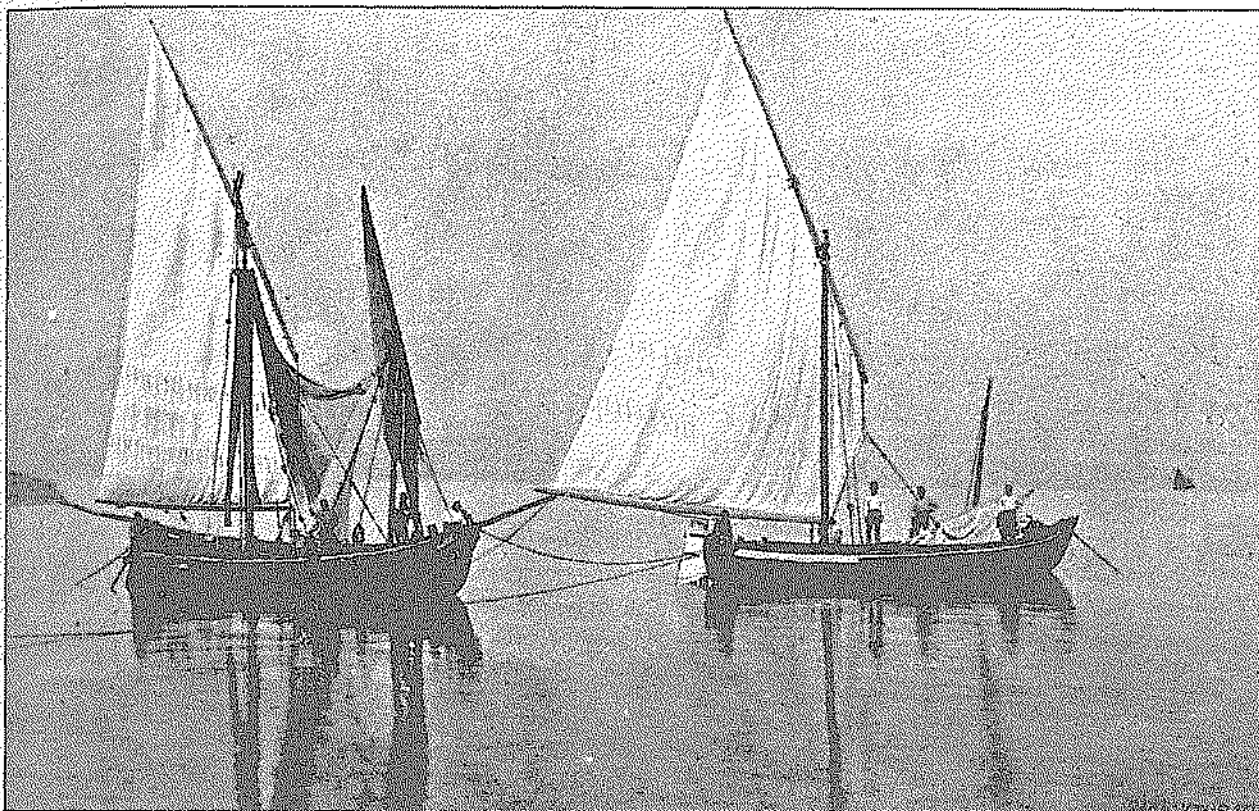
Ob koncu 18. stoletja naj bi po podatkih dveh istrskih kronistov na zahodni istrski obali proizvedli kar

100.000 barilov soljenih rib, od katerih so večino izvozili v Trst, Reko, nekoliko pa tudi v Benetke (Basioli, 1973, 271). Toda tudi tedaj so bili tako Furlanija kot papeška država in drugi nebeneški kraji ob Jadranu stalni odjemalci istrskih ribjih pridelkov (Rel., 1773; 1788). Koprski podestat in kapitan Mattio Dandolo leta 1788 poroča, da "Trst in Friul z zadovoljstvom sprejemata kontrabantirano istrsko olje, sol in soljene ribe, papeška država pa les za kurjavo in soljene ribe, ki jih tja prevažajo pod pretvezo, da gredo v Benetke. Podestati nemočno in z odprtimi očmi gledajo ta škandal, z nezmožno vojsko, ki jo vodijo neusposobljenimi kadri, pa si ne morejo pomagati, tako da v kotu stisnjena nadzorna funkcija koprskega načelnika ne more nadzirati več kot 100 milj dolge obale, polne možnih skrivališč, še posebno v Rovinju in Piranu, kjer so najbolj nagnjeni h kontrabantu." V tedaj značilnem slogu Mattio Dandolo še približa: "*Dio Signore custodisca e difenda mai sempre quella Provincia, e lo stato tutto da tali maligne influenze*" (Rel., 10, 325).

Vendar razloge za tako početje ne gre iskati le med Istrani, kot to v svojem poročilu okoli leta 1789 ugotavlja beneški svetnik Battaglia. Tedaj veliko pikrih izreče na račun beneške davčne zakonodaje v Istri, ki ji pripisuje krivdo za tako ubožno stanje v deželi. Ne gre mu v račun, kako se v deželi, ki je vsa obdana z morjem, ne more razviti trgovina z ribištvom, saj "kar se tiče ribolova, sploh ni moč govoriti o dnevnem zalaganju s svežimi ribami, ki so prav tako obremenjene z daci in številnimi pristojbinami, temveč o dobavi rib, namenjenih vsakovrstni obdelavi in konserviranju glede na vrsto rib in želje potrošnikov." Številne napake administracije so po njegovem razvidne še iz dejstva, "na katero opozarja v svojih pismih tudi fiskalni komornik: Istra je imela pomanjkljivo preskrbo s soljeno ribo, obenem pa je z njo trgovala, kajti kaj je bolj normalnega kot uporaba svojega lastnega proizvoda, ne pa da ga morajo za svoje potrebe nabavljati izven dežele. Tako nenavaden pojav je razložljiv samo z neustreznim davčnim sistemom, ki velja v provinci" (L'Istria, 1847, 44-45, 180-183).

Zaviralna davčna politika Beneške republike pa je končno prinašala še največ škode samemu beneškemu proračunu. Medtem ko so v prvi polovici 18. stoletja na račun ribjega pridelka imeli znatne davčne prihodke, so ti kljub izkazanemu konstantnemu porastu proizvodnje v drugi polovici 18. stoletja prav tako konstantno padali. Še leta 1762 je bil koprski podestat in kapitan Vicenzo Critti dokaj zadovoljen z 8.000 dukati, iztrženimi na račun daca za soljene ribe v Istri (Rel., 10, 106), kar pomeni, da jim je uspelo obdavčiti slabih 50.000 barilov.¹⁹ Toda že od maja 1764 do oktobra 1772 so beneške oblasti obdavčile le 55.752 barilov soljenih rib

19 8.000 dukatov - 49.600 lir - 992.000 solidov; 20 (dac na baril) - 49.600 barilov.

*Koprski ribiči na morju (Fotodokumentacija Pokrajinski muzej Koper).
The Koper fishermen at sea (Photodocumentation Regional Museum Koper).*

Tabela 7: Prihodki beneške državne blagajne od istrskega ribištva in prihodki Rovinjanov od te dejavnosti (v lirah).

Table 7: The Venetian treasury's income from Istran fishing and income of the people of Rovinj from this trade (in liras).

kraj/leto	1733	1737	1744	1762	1772
Benetke			195300	49600	6560
Rovinj	372000	310000			

(Stulli, 1955, 48), to je povprečno okoli 6.560 barilov ter prav toliko lir oziroma le 1.058 ducatov dohodka na leto od tega proizvoda.

Ni torej čudno, da so Benečani zmeraj bolj tarnali nad istrskimi ribiči pa tudi drugimi Istrani, ki so se ukvarjali s katerokoli drugo razmeroma donosno gospodarsko panogo, saj so tudi zanje veljali strogi davčni predpisi in visoke obdavčitve, predvsem za oljčno olje (Darovec, 1998a, 42-47), sol in vino (Darovec, 1995,

124-135). S tem pa še zdaleč niso bili najbolj prizadeti beneški proračun in dohodki posameznih istrskih komunov, za katere so vselej tako silno skrbeli istrski podestati v svojih poročilih osrednjim beneškim oblastem, temveč so bili predvsem načeti medčloveški in družbeni odnosi ter kršene pravne in civilizacijske norme, kajti v tihotapstvo skorajda po sili razmer privedeno beneško-istrsko družbo so dodatno obremenjevale številne kazenske obsodbe z visokimi denarnimi in zapornimi kaznimi, z izgoni najvitalnejšega prebivalstva pa se je še večalo število odpadnikov in razbojnikov, ki so zlasti na istrskem podeželju oblikovali svojstvene družbene odnose, temelječe na ustrahovanjih in prisili (prim. Bertosa, 1989). Pri teh nečednostih niso prav nič zaostajali pripadniki vrhnjih slojev beneškoistrske družbe, predstavniki mestnega plemstva, ki pa so se okoriščali predvsem z različnimi goljufijami in poneverbami pri upravljanju javnih sredstev, torej z denarjem, ki so ga že s tako težavo v obliki davščin odvajali pridelovalci istrskih proizvodov. In začaran krög je bil tako sklenjen.

FISHING OF NORTHWESTERN ISTRA DURING THE PERIOD
OF THE VENETIAN REPUBLIC

Darko DAROVEC

Science and Research Centre of the Republic of Slovenia, Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18

e-mail: darovec@zrs-kp.si

SUMMARY

The article discusses - on the basis of the Venetian legislation, town statutory decrees, tax regulations, prices and other historical sources and available literature - the fishing of northwestern Istra as one of its major branches of economy at that time. It was practised not only by fishermen but also by fish salesmen, fish salterers and processors, net makers and menders, boat and ship builders, suppliers of various kinds of bait (particularly for catching anchovies), makers of barrels for fish salting, transporters of fresh and salt fish, and many others. Fish were an extremely important alimentary necessity, especially for the people living in towns, for food supply was very difficult, particularly at the time when wars and various epidemics were raging in this part of the world.

Although Charles the Great proclaimed, as early as in 804, that the sea was a public weal and that fishing could therefore be practised by everybody, this traditionally remunerative business was soon profited mostly by the owners of fishing grounds, i.e. by various communes as well as lay and ecclesiastic lords. It is understandable, therefore, that the written decrees issued on the basis of the actual common law found a place of honour in almost all of the statutes of the Istran communes. The majority of them remained valid, with various additional clauses and amendments, until the end of the 18th century and even during the first years of the 19th century, although the conditions in Istran fishing had changed a great deal especially after the second part of the 17th century. Fishing provided relatively high earnings particularly for the people of Piran as a result of the favourable position of fishing grounds as well as of their ability to adapt to the various fishing techniques, for at least since the end of the 15th century, namely at least two centuries earlier than known from literature, they had been fishing in the open sea. In Koper, Izola and Muggia, however, fishing was practised mainly for domestic needs. While the regulations of the Istran mediaeval town statutes speak predominantly of coastal fishing, the fishing trade's rise in the 17th and 18th centuries was due almost exclusively to the fishing in the open sea, which as a result of much greater catch enabled further processing of the caught fish. The turning point in this branch of economy was pelagic salt fish, mainly anchovies that were, as a more lasting product, in increasingly greater demand on the international market. Due to the already firmly established fishing in the open sea, the leading role in Istran fishing was at this time assumed by Rovinj, which undoubtedly greatly contributed towards the fact that this place became one of the most important Istran centres with the largest number of inhabitants. Some people attributed this "miracle" to the discovery of Biasi Caenazzi, who had found out that anchovies were extremely fond of small crushed crustaceans, which enables the fishermen to fish with standing nets during the day as well.

The higher earnings gained through fishing and fish processing brought also higher state and communal tax liabilities, which in turn caused increasingly greater tax evasion and gave rise to smuggling, particularly in the direction of Trieste, Friuli and some western Adriatic towns.

Key words: history, economy, fishing, Koper, Piran, Rovinj, town statutes

KRATICE

AMSI - Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria. Poreč 1884 - .

AST - Archivio di Stato di Trieste (Državni arhiv v Trstu).

ASV - Archivio di Stato di Venezia (Državni arhiv v Benetkah).

PAK - Pokrajinski arhiv Koper.

PAK. PA - Pokrajinski arhiv Koper. Piranski arhiv.

VIRI IN LITERATURA

CAP. DAC - Capitoli per li Pubblici Dazj della Camera Fiscal di Capodistria, formati Dal Magistrato Eccellentissimo De' Deputati, ed Aggiunti sopra la Provision del Dinaro, ed approvati Dall'Eccellentissimo Senato, Benetke 1759, 1774, 1790, 1795 (v: ASV. DAPD, 690, 699; PAK. PA. Stampati).

CSM - ASV. Cinque Savi alla Mercanzia.

DAPD - ASV. Deputati, ed Aggiunti sopra la Provision del Denaro Pubblico.

LD - PAK. PA. Kodeksi, XIV. Liber daciai, 1588-1791

Leggi (1683) - Leggi, Decreti e Terminazioni del Ser.mo Magg.r. Cons.o etc., Concernenti il buon gouerno dell'Istria. Valerio Da Riva, Pod.tà e Cap.o di Capodistria. (BCT).

Leggi (1757) - Leggi Statutarie per il buon governo della Provincia d'Istria. Delle Comunità, Fontici, Monti di Pietà, Scuole, ed altri Luochi Pii, ed Offizj della medesima. Lorenzo Paruta, Podesta e Capitano di Capodistria. (PMK).

M/ - Označevanje arhivskih enot po Inventarju F. Majerja (1904) in številki mikrofilmskega posnetka v: AST. Antico archivio municipale di Capodistria (Stari koprski občinski arhiv).

Rel. - Relazioni dei Podestà e Capitani di Capodistria, v: AMSI, 6-8/1890-92, 10/1894, 13/1897.

SM - Senato Mare (1440-1797), v: AMSI, 7/1891, 9/1893, 11-17/1895-1901.

SMi - Senato Misti (1332-1440), v: AMSI, 3-5/1887-1889.

SR - Senato Rettori (1630-1797), v: AMSI, 18-20/1902-1904, 22-23/1906-1907.

STIZ - Statut Izole; objava: Morteani, L.: Isola ed i suoi Statuti. AMSI 3 (1887), 4 (1888), 5 (1889).

STKP - Statut Kopra; objava: Statut Koprškega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668 (Lo statuto del comune di Capodistria del 1423 con le aggiunte fino al 1668). Za objavo priredil L. Margetič, Pokrajinski arhiv Koper - Center za zgodovinske raziskave Rovinj, Koper-Rovinj, 1993.

STPI - Statut Pirana; objava: Pahor M., Šumrada J. (1987): Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja. Ljubljana, SAZU.

STPU - Statut Pule; objava: Benussi, B. (1911): Statuto del comune di Pola. AMSI 27.

Basioli, J. (1963): Razvitak ribarstva na zapadnoj obali Istre. Problemi sjevernog Jadrana, Rijeka, 1, 75-151.

Basioli, J. (1966): Trgovina i raspodjela morske ribe na obalama Istre u prošlosti. Jadranski zbornik, Pula, Rijeka, 6, 165-196.

Basioli, J. (1973): Lov male plave ribe obalama Istre u prošlosti. Jadranski zbornik, Pula, Rijeka, 8, 257-279.

Basioli, J. (1978): Ribarski propisi u statutima istarskih primorskih komuna. Jadranski zbornik, Pula, Rijeka, 10, 119-158.

Benussi, B. (1888): Storia documentata di Rovigno. II. izdaja. Trst, 1977.

Benussi, B. (1924): L'Istria nei suoi due millenni di storia. Trst.

Bertoša, M. (1989): Zlikovci i prognanici: Socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću. Pula, Istarska književna kolonija "Grozdi".

Boerio, G. (1856): Dizionario del dialetto Veneziano. Benetke, Premiata Tipografia di Giovanni Cecchini Edit.

Bratti, R. (1905): Un'inchiesta sulla pesca in Istria e Dalmazia. Koper, Pagine Istriane, III, 2 in 3.

Cherini, A. (1970) (pseudo. Giustino Polij): La pesca in Istria negli anni tra il 1700 e il 1800. Trst, Pagine Istriane, IV. S., XXX, 27, 48-60.

Darovec, D. (1995): Vinogradništvo in vinarstvo kot poglavitna gospodarska panoga v severni Istri v obdobju Beneške republike. V: Dežela refoška. Vinogradništvo in vinarstvo slovenske Istre. Knjižnica Annales 10. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 121-140.

Darovec, D. (1998): Gospodarstvo severozahodne Istre v obdobju zatona Beneške republike (16.-18. stoletje) v luči delovanja zastavljalnic "Monte Di Pietà" v Kopru in Piranu. Koper, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino (doktorska disertacija).

Darovec, D. (1998a): Proizvodnja oljčnega olja kot osrednja gospodarska panoga slovenske Istre v preteklosti. Glasnik ZRS Koper, 5, 36-49.

Gestrin, F., Mihelič, D. (1990): Tržaški pomorski promet 1759/1760. Ljubljana, SAZU.

Herkov, Z. (1971): Mjere Hrvatskog primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu. Posebno izdanje historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, Rijeka, 4.

Herkov, Z. (1974, 1977): Prinosi za upoznavanje naših starih mjera za dužinu i površinu. Zbornik Historijskog instituta JAZU, Zagreb, 7, 61-151, 8, 143-215.

Herkov, Z. (1978): O istarskim šupljim mjerama od kraja XVIII do polovice XIX stoljeća. Jadranski zbornik, Rijeka-Pula, 10, 353-392.

Herkov, Z. (1983): Još nešto o starim mjerama Hrvatskog primorja i Istre. Jadranski zbornik, Rijeka-Pula, 11, 219-254.

Herkov, Z. (1985): Dodatak uz stare mjere Hrvatskog primorja i Istre. Jadranski zbornik, Rijeka-Pula, 12, 459-521.

L'Istria (1846-1852) di Pietro Kandler. Trst.

Kramar, J. (1988): Izola - mesto ribičev in delavcev. Koper, Lipa.

Mihelič, D. (1985): Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. Ljubljana, SAZU.

Mihelič, D. (1989): K osvetlitvi nekaterih votlih mer srednjeveškega Pirana. Kronika, Ljubljana, 27, 1-2, 22-26.

Mihelič, D. (1991): Mestni vsakdan v obdobju baroka v luči različnih pisanih virov (Piran, 1600-1602. Annales, Koper, 1, 1, 91-102.

Mihelič, D. (1998): Piranski zaliv: k tradiciji ribolova in ribolovnih pravic. Koper, Annales 14/98, series historia et sociologia 5,

Parenzo, A. (1894): Un'inchiesta sulla pesca in Istria e Dalmazia. Benetke.

Scottoni, G. F. (1773): Illustrazione dei pesi et delle misure di Venezia. Tavole tre. Benetke.

Stulli, B. (1955): Borba oko ribolova u obalnom moru Istre. Split.

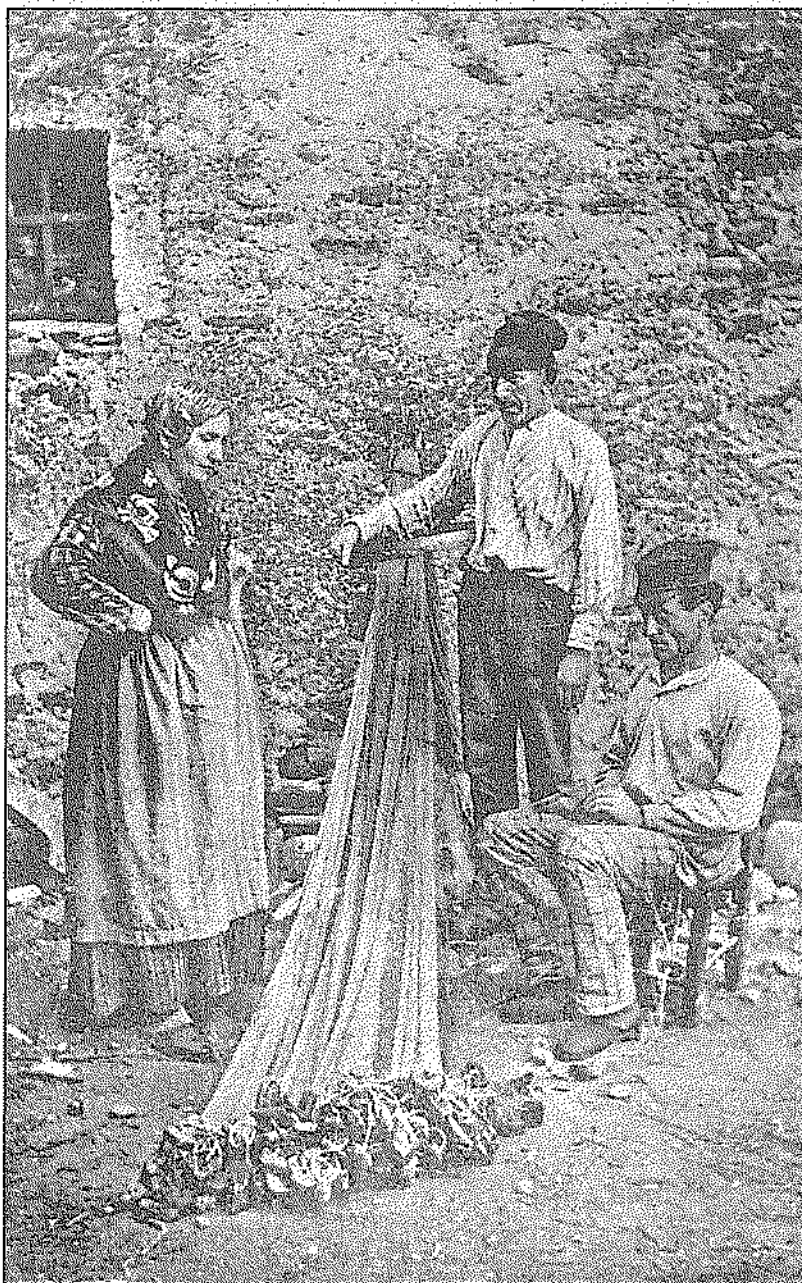
Umek, E. (1970): Ribništvo in ribolov. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog I. Ljubljana, SAZU, 495-520.

Vinja, V. (1986): Jadranska fauna. Etimologija i struktura naziva. I-II. Split, Logos.

Vlajinac, M. (1964): Rečnik naših starih mera u toku vekova. Beograd, Posebna izdanja SANU, 1, 349/40, 1961; 2, 372/47, 1964; 3, 418/63, 1968; 4, 472/74, 1974.

Zalin, G. (1976): Economia e produzione olearia nell'Istria nel secondo Settecento. Rim, Economia e Storia, 2, 177-220.

Županović, Š. (1993): Ribarstvo Dalmacije u 18. stoljeću s posebnim osvrtom na rezultate suvremenih istraživanja. Split, Književni krug.

*Koprski ribiči na kopnem (Fotodokumentacija Pokrajinski muzej Koper).
The Koper fishermen on land (Photodocumentation Regional Museum Koper).*

SLOVENSKO RIBIŠTVO V TRŽAŠKEM ZALIVU - LOV NA TONE

Bruno VOLPI LISJAK

IT-34134 Trieste, Via Commerciale 178/1

IZVLEČEK

Prispevek, zasnovan na arhivskih raziskavah in ustnem izročilu zadnjih slovenskih ribičev na tržaški obali, obravnava tisočletno prisotnost Slovencev v Tržaškem zalivu glede na razvoj njihovega ribištva na etnično slovenski obmorski obali med Trstom in izlivom Timave, s poudarkom na tonolovu.

Obširnejši zgodovinski del prikazuje razvoj od fevdalizma, ko so tržaški plemiči in devinska gosposka imeli ekskluzivni privilegij do postopnega uveljavljanja slovenskih ribičev kot glavnih protagonistov v tej zvrsti ribolova, do njegovega nedavnega propada. V tehničnem delu so opisane mreže, plovila in sam sistem tonolova, ki je bil edinstven na svetu zaradi posebnih morskih in orografskih okoliščin. Delo dopolnjujejo statistični podatki in opis načina delitve ulova.

Prispevek je obogaten še z neobjavljenimi najdbami o slovenskem tonolovu po ukinitvi fevdalnih privilegijev leta 1835. Izhajajo iz kronike nabrežinske župnije, zapisane v bohoričici, in diplomatskega arhiva tržaške mestne knjižnice, kjer so našli zelo zanimivo zemljepisno karto obale z lovišči prvih slovenskih posestnikov toner ter načrt tlakovanih ploščadi za tonolov v Barkovljah, zgrajenih v času Avstrije.

Ključne besede: ribolov, tunolov, zgodovina

UVOD

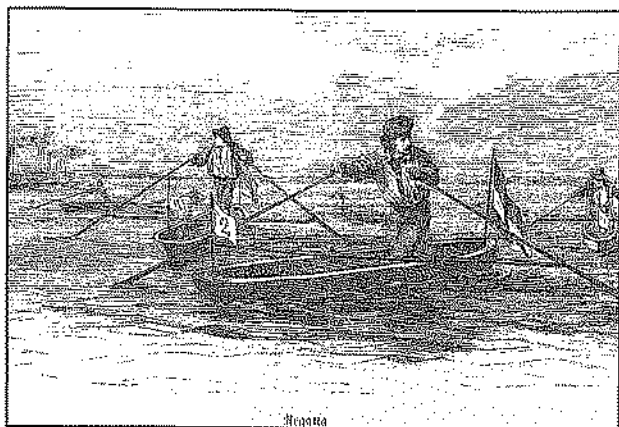
Po naselitvi zahodnoslovanskih plemen v kraje ob severnem Jadranskem morju in po porazu Avarov leta 796 v bojih proti Pipinu, sinu Karla Velikega, so bili tu predniki Slovencev najštevilnejši prebivalci. Frankovska država jim je dala možnost naselitve ozemelj, ki so ostala prazna, t.i. pustote, ki jih omenja *Placitum Risanum* iz leta 804. Zanimivo pa je, da so Slovenci, ki so se naselili približno od Savudrije do Milj, ostali v zaledju utrjenih mest Pirana, Kopra, Izole in Milj, ker jim prebivalci romanskega porekla niso dajali možnosti za neposredni pristop k morju in torej k ribištvu. Verjetno se je slovensko prebivalstvo zadovoljevalo s plodno zemljo, ki jo je obdelovalo, in ni sililo k morju (Dvornik, 1956; Corbanese, 1983).

Popolnoma drugačna pa je bila slika ob morski obali

med Trstom in ustjem Timave. Tu je kraška zemlja nerodovitna, brez vode in kamniti Kraški rob se z višine 300 metrov spušča zelo strmo v morje. Starih naselbin ni bilo, osnovali so jih šele Slovenci. Okoli obzidja mesta Trsta so zrasli Škedenj, Sv. Marija Magdalena, Čarbola, Rojan, Greta, dalje ob obali pa Barkovlje, Kontovel, Sv. Križ, Nabrežina, Devin, Štivan. Tu so Slovenci imeli direkten in svoboden dostop do morja, in zaradi nje so postali ribiči. Dodati je še treba, da v nasprotju z istrskimi mesti Trst ni imel svojega ribiškega stanu, le Slovenci so se neposredno ukvarjali z ribolovom in so skupaj z Istrani v glavnem oskrbovali tržaški ribji trg. Prvi ribiči italijanske narodnosti so se priselili v Trst s Procide in Ischie v Neapeljskem zalivu po prvi svetovni vojni.¹

Lahko trdimo, da je ta strmi tržaški obalni pas ostal etnično čisto slovenski do leta 1957, ko je Italija z na-

1. Tržaški magistrat med drugim poroča c. kr. vladi: "... Trieste manca di gente che esclusivamente si dedichi alla pesca..." (Dipl. a., 3/5, L4, 1848-52).

Regata čup 27. septembra 1871 od Barkovelj do Trsta (Illustrierte Zeitung).

Regatta of chupas on September 27, 1871 from Trieste to Barkovlje (Illustrierte Zeitung).

silnim odvzemom zemljišč ob vsaki slovenski ribiški vasi začela graditi nove vasi izključno za ribiške družine italijanske narodnosti, begunce iz Istre, z neprikritim namenom, da spremeni etnično sliko in dobi tako koridor čez slovensko ozemlje, ki bi končno povezoval Trst s strnjeno naseljenim italijanskim ozemljem (Volpi Lisjak, 1995).

Zemljepisne, morske in orografske razmere so zelo specifično vplivale na razvoj slovenskega ribištva, tako da je postopno dobilo posebne in celo svetovno edinstvene karakteristike. Tu ne gre pozabiti na strmi padec Kraškega roba proti morju, navpične gole skale, kamnito obalo brez zaklonišč in na močno burjo, ki s silnimi sunki piha pod vpadnim kotom 20 stopinj na površino morja.

Najbolj opazni sta dve slovenski značilnosti: monoksilna plovila ali t.i. *čupe* - izdolbene iz enega samega hloda, ki se lahko pohvalijo z zavidljivim svetovnim rekordom vsaj tisočletne rabe v Evropi - in edinstveni način lova na tone na svetu (Volpi Lisjak, 1997).

Na prve pisane dokumente o slovenskih ribičih naletemo v letu 1543. V obširni zbirki *"Processo tra la citta di Trieste et Mattia Hoffer cap.o di Duino in merito del saltarello di Sistiana et pesca dei toni alle Canovelle dell'a. 1552"* so imenovani Vidic, Vodopivec, Šušteršič, Makola, Broz, Kolmas, Gurcar, Stergulc, Pertot, Sedmak, Tretjak, Lokavec, Cijak in Primožič iz okoliških vasi Štivan, Nabrežina, Križ, Šempolaj, Mavhinje in Slivno, ki se ukvarjajo z ribolovom s "souterjem". Souter je bil posebne fiksne mreže za lov cipljev, zakoličena v dolgi spirali v morsko dno, ki jih je devinska gosposka dajala v najem predvsem lastnikom parcel in vinogradov ob morju (Dipl. a.).

Slovenski ribiči so se cela stoletja ukvarjali z mnogimi vrstami ribolova, uporabljali so mnogovrstne mreže in razne vrste plovil, kot je prikazano v obširnem zgo-

govinsko-etnografskem raziskovalnem delu na to temo (Volpi Lisjak, 1995). Tu bo obravnavan samo lov na tone, ker je bil najbolj značilen in pomemben.

LOV NA TONE

Splošen oris

Lov na tone ali "tonino", kot so tej ribi pravili domačini, zasluži posebno pozornost, ker je bil sam po sebi zelo slikovit, gospodarsko pomemben, na tržaški slovenski obali najpopularnejši ter po načinu čisto slovenski. Pri njem je namreč sodelovalo skoraj vse prebivalstvo slovenskih tržaških obalnih vasi. Naj bo dovoljeno tu pripomniti, da v vseh arhivskih dokumentih najdemo naziv za to ribo "ton", kot so ga vedno uporabljali slovenski ribiči in vsi Primorci, zato bo tako tudi tu navajan, čeprav ime za to ribo v Slovarju slovenskega knjižnega jezika dobimo pod geslom "tun".

Čeprav je ton razširjen po vseh oceanih sveta, je bil tonolov na naši tržaški obali po načinu edinstven in brez primere v svetu. V raznih morjih sveta obstaja mnogo vrst tona, in samo v evropskih vodah jih naštejemo devet. Ljudje najbolj poznajo navadnega tona (*Thunnus thynnus*), ki meri do 3 m v dolžino in tehta tudi čez 400 kg. Je podolgovat in ovalen, modrosive barve na hrbtu in belosrebrne na trebuhu. Njegov rep je usmerjen vertikalno, ima dve hrbtni, dve trebušni in dve stranski plavuti. Njegovo meso je temnordečkasto, kompaktno, zelo okusno, podobno živalskemu, zaradi česar se je priljubilo ljudem po vsem svetu, tudi kontinentalcem, ki jim ponavadi morske ribe niso všeč.

Na naši tržaški obali so lovili izključno malega tona oz. "tonino" (*Euthynnus thunnina* - *euthynnus alletteratus*), ki je bolj ali manj podoben navadnemu tonu, le da je dosti manjši, saj doseže največ 1 m dolžine in tehta do 30 kg. Vsi mediteranski narodi so lovili tona in ga zelo cenili. Feničani so ga celo upodobili na svojih kovancih in Grki na vazah. Bil je namreč vedno pojem bogastva.

Najbolj znana velikoobalna lovišča tona so bila v Španiji, na Siciliji, manjša pa v Tržaškem zalivu, Kvarnerju in Egejskem morju. Klasična velika lovišča (it. tonare, fr. madragues, šp. almadrabas) so sestavljale velike mreže, ki so bile zasidrane ob obali tam, kjer je imel ton ponavadi svojo selitveno pot.

V naših krajih se je pojavljal samo takrat, ko je bila voda topla, torej v avgustu, septembru in oktobru.

V severni Dalmaciji in Kvarnerju so lovili tone s fiksnimi mrežami enostavnejšega tipa. Ena mreža je preprečevala prehod tonov in je bila privezana pravokotno na obalo; druga je bila spuščena v vodo v pravokotni smeri na prvo mrežo, t.j. vzporedno z obalo. Na koncu te "stranice" pa je bila, še zamotana, pripravljena tretja mreža. Vrh dveh velikih drogov s stopnicami je nad mrežo stal na obali ribič opazovalec. Ko je videl, da so

toni v mreži in ne morejo več naprej, je dal ribičem znak; naj potegnejo do brega tretjo stranico, da bi tako tone zaprli.

Take izvidniške točke fiksnih lovišč je bilo pred leti še mogoče videti okoli Bakarskega zaliva, Kraljevice in v Preluki. Na obali severnega Jadrana in na otokih je bilo ob začetku tega stoletja 62 lovišč za tone. V prejšnjih stoletjih so bili njihovi lastniki fevdalni gospodje in cerkvene oblasti. Knezi Zrinjski in Frankopani so si od 16. stol. dalje lastili lovišča za tone od Reke do Senja, v Bakarskem zalivu in na otoku Krku. Od njih so imeli velike dohodke, ker jim je pripadala četrtna ulova (Basioli, 1984; Krisch, 1900).

Na tržaški slovenski obali so imele podobne privilegije devinska gosposka in tržaške plemiške družine.

Razvoj tonolova na tržaški slovenski obali

Na tem območju so se Slovenci začeli ukvarjati s tem ribolovom verjetno na začetku tega tisočletja, po zgledu prejšnjih staroselcev romanskega izvora. V Pulju zasledimo predpise o tonolovu in pravilo z dne 6. avgusta 1382, da je treba desetino ulova odmeriti gospodu škofu. Na Reki so leta 1458 izdali ukaz za fiksno lovišče v Preluki. Najdemo pa lahko še mnogo dokumentov, ki pričajo o tem ribolovu v Kvarnerju, na otokih in v Dalmaciji (Basioli, 1984).

Na tržaški slovenski obali ni bilo fiksnih lovišč. Kdor je hotel loviti tone, je moral imeti posebno, prostorno barko, veliko, drago mrežo "trato", posadko vsaj devetih izurjenih ribičev in rezervirano mesto, kjer se je dala potegniti trata na breg. Obalo in morsko dno do globine 8 m je bilo treba na takem mestu vsako sezono očistiti. Plemiči so imeli dejansko nad tonolovom monopol in so ga na vse načine skušali obdržati. Naši ribiči so lastnikom trat prej služili samo kot tlačani, potem pa kot najeti sezonski delavci.

V Tržaškem zalivu najdemo dokaz o prvi dokumentirani prisotnosti slovenskih ribičev, ki so se ukvarjali z lovom na tone, leta 1552; bili so iz vasi okoli Devina, njihovi priimki pa so Lokavic, Primožič in Cijak.

V dokumentu iz leta 1584 o ribolovni pravdi med Devinom in Trstom beremo, da so devinski podložniki Štefan Pertot, Šimek Pertot, Hilarij Gruden iz Nabrežine ter Matija Ogniska in Janez Vodopivec iz Šempolaja prevzeli mrežo trato (Dipl. a., 21 B, 19/2).

Ker je lov na tona prinašal velik zaslužek, saj je bila cena te ribe visoka, so tržaške oblasti zelo natančno pregledovale lovišča za tone in količino njihovega plena. Devinski grofje so imeli svoje ozemlje približno do Brojnice. Meja je bila vedno sporna, zaradi česar so se nenehno prepirali s Trstom zaradi vinogradov in ribolova. Poleg svojih mest za tone na devinski strani so Devinčani zelo dolgo izkoriščali tudi mesto, še danes imenovano "Ravne", ki se nahaja ob križišču državne ceste z občinsko iz Križa proti pristanu Brojnice. To me-

sto je bilo seveda že onstran meje, na tržaškem ozemlju. Zato so tržaške oblasti zahtevale od devinskega grofa plačilo davka za vse na Ravnah ulovljene tone. Grof se je temu seveda upiral.

Tržaški sodniki so vztrajali pri svojem. Zato so prosili Vrhovno intendanco, naj jim predloži vse predpise in akte o tej zadevi. Iskali so namreč izgubljeni dokument v latinščini iz leta 1584, iz katerega izhaja, da so Tržačani takrat Devinčanom vzeli trato. Da bi jo dobil nazaj, je moral devinski grof plačati davek. Po plačilu je bila mreža izročena omenjenim slovenskim ribičem iz Nabrežine in Šempolaja (Dipl. a., 21 B, 19/2).

Tržaške oblasti so vodile evidenco prihodkov ribjega trga, posebno od prodaje tonov. Tako lahko ugotovimo, katere tržaške plemiške družine so leta 1762 posedovale trate. V davčnih knjigah za leta 1760-1765 so namreč zabeleženi naslednji lastniki:

Estratto delle Tratte del pesce Tono con li Nomi e Cognomi delli proprietari et il loro pagamento.

Nob. sig. Colonnella de Conti 18 f.

Nob. sig. Giuseppe de Francol 36 f.

Nob. sig. Gio Batta de Giuliani 18 f.

Nob. sig. eredi de Francolsperg 18 f.

Nob. sig. Marchesetti 18 f.

Iz navedenega je razvidno, da je takrat od Trsta do Brojnice, kjer je bila meja tržaškega ozemlja, delovalo skupaj 6 lovišč za tone. Pravico do lova so imele samo plemiške družine, ki so za vsako lovišče plačevale tržaškemu mestu 18 florintov. Plemiči so bili lastniki velikih mrež (trat) in čolnov za lov na tone. Ribiči, ki so se ukvarjali s tonolovom, pa so bili Slovenci iz Bar-kovelj, Kontovele in Križa (AST. IC 336).

Da bi dobili popolnejšo sliko, lahko k omenjenim dodamo še 3 lovišča devinskega grofa, kjer so lovili Nabrežinci. Na tržaški slovenski obali jih je bilo takrat skupno 9; z njimi se je ukvarjalo približno 135 ribičev, saj je vsako lovišče zaposlilo okoli 15 ljudi. Tem je treba seveda dodati še vse tiste, ki so pritekli k morju v trenutku, ko je bila mreža zaprta in se je začela vleka na breg.

Ker je na vsaki strani vleklo mrežo približno 15 oseb, skupno torej 30, ki jim gre prišteti še 15 poklicnih ribičev, je za vsako trato skrbelo 45 ljudi. To pomeni, da se je s tonolovom ukvarjalo na vsej tržaški obali najmanj 405 ljudi. To število seveda ne jemlje v poštev dejstva, da je mnogokrat prisostvovala obilnemu ulovu skoraj cela vas. Vsak pomočnik je namreč dobil košček tona.

Ker se imena posestnikov trat v raznih listinah ne ujemajo s številom lovišč, je treba pojasniti, da so gospodje pravico tonolova lahko tudi prodajali in dedovali. To dejstvo potrjuje tudi pogodba z dne 3. 7. 1760 med Komisijo vrhovne trgovske intendantce in lastniki nekatereh trat, ki so se dogovorili, da rajši plačajo pavšalno letno pristojbino kot vsakokratni davek na količino ulova.

Podpisniki so bili:

Antonio Marchisetti za 1 trato
Giuseppe Francolsperg in Gio Batta de Giuliani za 1 trato
Giuseppe Francol in Giovanni Prandi za 1 trato
Giuseppe Francol za 1 trato
Giovanni Prandi za 1 trato
Laura de Conti za 1 trato

Štiri leta kasneje so se lastniki trat že skesali in vložili prošnjo, da bi spet plačevali samo za tisto, kar ulovijo. Da bi bila prošnja uslišana, so navedli naslednje razloge (AST. IC, 336):

Čeprav so trate vedno delovale, smo leta 1763 ulovili tako malo tonov, tako da je bil plačani davek prevelik.

Leta 1764 je bila nesreča še večja, ker je bil ulov še manjši, stroški pa veliki. Vsak je moral namreč prispevati okrog 200 dukatov, ker je bilo treba popraviti raztrgane mreže, ladje in plačati ribiče, čeprav niso ničesar ulovili. Ker že dve leti trošimo ves naš denar brez dobička, menimo, da se nam ne izplača plačevati davka zastonj.

V isti prošnji beremo naslednjo pripombo:

Vrniti podpisanim, ker so navedeni razlogi nezadostni. Davek je bil dogovorjen in se ne nanaša na količino ulova. Vsakdo mora plačati dolg v osmih dneh, sicer bomo po njihovem izteku sodno postopali.

V Trstu, dne 22. decembra 1764

za Cesarsko-kraljevo trgovsko intendanco

g. Mariño Voscila de Wiestenau

Ta opomba je dokaz, da so v tistih letih reforme cesarice Marije Terezije že postrožile birokracijo, saj davkov niso morali plačevati le posamezniki, ampak tudi plemiči in cerkvene oblasti. Tudi Tržaška intendanca je tako podpirala podjetniške pobude nove buržoazije, da bi od nje iztržila več davkov.

Tako se je v Trstu pojavil italijanski trgovec Giacomo Balletti, ki je hotel trdovratno in na vse načine organizirati lov tonov po malteškem in sicilskem zgledu ("tonnara all'uso di Malta e Sicilia"). Takšno fiksno lovišče so postavili vzhodno od Trsta za takratnimi lazareti pri Sv. Andreju, že leta 1764, saj se je borzni trgovec Giacomo Balletti pritožil oblastem, da ga neznanzi stalno nadlegujejo, da mu režejo vrvi in mreže ter grozijo, da bodo vse uničili. Potožil je tudi, da lovišče ne more delovati, ker prihajajo iz Milj in Istre ladje, ki plujejo čez mreže.

Tržaški lastniki lovišč so se namreč zbal namenov in konkurence trgovca Ballettija. Proti njegovi napravi, ki se je imenovala "Macchina Balletti per la pesca ad uso di Sicilia", so se pritožili celo na Dunaj in v pismu zatrdili, da bi škodovala mestnemu ribolovu, ker bi zaposlovala mnogo tujcev ter pobrala tako delo doma-

činom. Ballettiju pa je vseeno uspelo postaviti lovišče. Vsi so protestirali, ker je naprava motila plovo, Tržščani pa so večkrat porezali vrvi, s katerimi so bile zasidrane mreže. Lahko trdimo, da so Ballettiju neprestano nagajali, in verjetno jim je uspelo doseči cilj, ker kasneje ne zasledimo več podatkov o delovanju lovišča takega fiksne tipa.²

Da bi bilo bralec jasno, kako je bil takrat čislán, pomemben in spektakularen lov na tone, velja omeniti, da je 29. avgusta 1790 takemu lovu v Barkovljah prisostvoval gost plemiča Prandija, Ferdinand IV., kralj dveh Sicilij. Po lovu so priredili praznični večer z raznimi prireditvami, med katerimi je bil tudi ples ribičev in deklet v slovenskih narodnih nošah. Na koncu praznika so prvi dobili 20 zlatih cekinov, druge pa 10 (Agapito, 1972).

Nekateri novi lastniki toner se niso več hoteli neposredno ukvarjati z ribolovom tudi zaradi tega, ker je bila davčna uprava natančnejša in strožja. Ker ni bilo več mogoče iztržiti takih dobičkov kot nekdaj, so skušali oddajati v najem svoje ribolovne pravice. Na tak način niso tvegali ničesar, dobiček je bil zanesljiv, čeprav manjši. Najemniki so bili večkrat ribji trgovci.

To ni bilo pogodu slovenskim ribičem, saj bi lovišča raje vzeli sami v najem. Jakob Sedmak in bratje Janez, Anton ter Mihael Košuta iz Križa so 20. julija 1775 prosili Tržaški magistrat, naj ukaže plemenitašema Brandiju in Marchesettiju, da oddasta svoje trate v najem Križanom namesto tujcem, državljanom Beneške republike. Na tak način bi tonino prodajali v Trstu in ne na Beneškem, zaslužek pa bi ostajal avstrijskim državljanom. Križani dodajajo, da nikjer na svetu nima tujec več pravic kot domačin in da so se že pritožili sodišču, ki pa ni razsodilo še ničesar. Ker pa se bliža lovna sezona, prosijo c.kr. Vrhovno trgovsko intendanco, naj posreduje pri Tržaškem magistratu.

Prošnja dokazuje, da so bili slovenski ribiči dejansko še tlačani, saj je bila tlaka odpravljena šele leta 1781. Kljub temu pa so že hoteli biti samostojni, saj so zahtevali pravico do vodenja in organiziranja ribolova, pa tudi do gospodarjenja z zaslužkom.

Da bi prišlo do radikalnih premikov, pa so morali počakati na francosko revolucijo in prihod Francozov. Napoleon je prišel v Trst 27. aprila 1797, in to z novimi idejami tudi glede ribolova. Tako je npr. zabeleženo v dokumentih tržaške uprave iz let 1803 in 1804, da je pet Križanov, pripadnikov teritorialne obrambe in lastnikov zemljišč ob obali, kjer so bila lovišča tržaških plemičev, začelo loviti tone na lastno pest.

Tržaški gospodje Brandi, de Conti in Fecondo, nosilci tonolovnih pravic, so dosegli, da je Tržaški ma-

2 Trgovec Giacomo Balletti je leta 1730 prišel v Trst iz Ferrare. Bil je malteški konzul, ustanovil je prvo tovarno majolične posode, po vzgledu angleške Wedgwood. (AST. IC, 336).

gistrat prepovedal Križanom ribolov, dokler ne bi vsega razčistili. Zadevo so očitno nameravali zavlačevati, da bi ostalo vse po starem. Na osnovi pravnega dejstva, da pravica tonolova še ni pomenila posestva (*"l'esercizio di detta pesca non possa qualificarsi per un possesso civile; conseguentemente non sia da trattarsi codest'affare in via giudiziale, ma essere bensì qualificato per la determinazione in via politica"*), so politične oblasti sklenile, da lahko Križani nemoteno lovijo dalje na svoji obali.

Ker so potem tudi Kontovelci zahtevali pravico do tonolova, so oblasti svetovale Tržaskemu magistratu, naj zbere vse akte, na osnovi katerih si bivši lastniki ekskluzivnih pravic lastijo to dejavnost, ter posluša mnenje vaščanov iz Križa in Kontovela in naj nariše mape vseh krajev, kjer poteka tonolov (Dipl. a., Protocolli sessionali, 17, 9-10).

Dokončna mapa je bila izdelana šele leta 1838 in zelo natančno prikazuje vsa tedanja lovišča na kriškem bregu od Vira do Drage pri Grljanu. Original, ki ga hrani Diplomatski arhiv tržaške občinske knjižnice, je narisana s peresom na debelem papirju, meri 285 x 1000 mm in je pobarvan z akvarelom. Zaznamovana ima tudi ledinska imena in ob vsakem lovišču tudi imena lastnikov "kalad". Tako prvič najdemo slovenska imena namesto imen tržaških plemičev, izjema je lovišče Ravne, kjer je še vknjižen devinski grof Thurn. To še enkrat potrjuje, da so spori med Trstom in Devinom, vedno v škodo domačinov, nastajali prav zaradi tega lovišča na tržaškem ozemlju (Dipl. a., 3/5, L 4, 1838-42; Volpi, 1996, 101-102).

Zanimivo je, da so navedena dejstva potrjena v nabrežinski župnijski knjigi "Liber matrimoniorum curatie Nabresinae", kjer najdemo naslednja zapiska v bohoričici (Arhiv župnije Nabrežine):

Na 19 dan Kimovca 1836 so na Ravnih (Bellavigna) grofova trata vjeli Tonov (Tonfisch) na enkrat 240 zentov zjutro, poprejšnji dan kokor nedejle je zil dan desh shol. Vsak mosh, de siglih so bili s gospodarji na pol, je prejel 180 goldinarjev. V Venetke so jo bli poslali. Tratniki so bili vsi Krishani, en sam je bil Nabreshinz. Toje Brezzelnov zet Martin sin Lovrenza Pertot vulgo Ferlan.

V Brojenzi so naredili Krishani Kalada sa Grofova trata pomladi v ljetu 1839, inu ker so se Nabreshinzi superstavili, je Shvara flegler nekatere saprol, pa vadle von spustil - ker je vidol kriviza.

Na Devinskem, to je od Brojnice do Sosljana in Devina, so se stvari premikale počasneje, ker so devinski grofje ravnali še naprej kot fevdalci in vztrajali pri privilegijih.

Pomorska vlada jim je to oporekala, ker so po 2. členu zakona o ribolovu iz leta 1884 odpadle vse zasebne pravice in je postal ribolov v vodah lastne občine svoboden za vse občane. Ker se je spor zavlačeval, je Pomorska vlada prosila za arbitražo Finančno pravd-

ništvo; to je pregledalo vse listine in ugotovilo ne samo tega, da imajo Nabrežinci prav, temveč celo to, da je princesa Theresa von Hohenlohe odstopila za neznano vsoto pravico do ribolova nabrežinski občini celih 35 let prej, to je 4. junija 1861.

Zanimivo je še to, da je princesa leta 1888 prodala del Sesljanskega zaliva tržaškemu podjetniku Jakobu von Cecconiju, ki je odprl kamnolom, iz katerega je prevažal v Trst kamenje za gradnjo pristanišča. S prodajo zemljišča v Sesljanskem zalivu je princesa odstopila tudi ekskluzivno pravico do ribolova v nabrežinskih vodah, čeprav je ni imela.

Zato je Tržaški kapitanat 23. avgusta 1889 seznanil Cecconija, da ima po odloku le občina pravico do ribolova v nabrežinskih vodah. Ta pa se je pritožil prek svojega odvetnika dr. G.A. Krausenecka (AST. GM, 592).

Navedeno nam še enkrat dokazuje, kako zelo je bil razširjen in dobičkonosen lov na tona v tem zalivu. Kdor je imel pravico do njega, jo je držal zelo trdno v svojih rokah, saj je mnoge mikalo, da bi se z njim ukvarjali in obogatili.

Na vsej slovenski tržaški obali je bilo v prejšnjem stoletju skupno 14 lovišč, in sicer dve v Nabrežini: Draga in Vir, deset v Križu: Brojnica, Ravne, Čavse, Šovnik, Faren, Mul, Rendela, Lahovec, Draga in Pri Učikarju, ter dve na kontovelsko-barkovljanskem ozemlju: na Ščuku in Vejal.

Za časa Avstrije in deloma kasneje so pri predsezonski pripravi t.i. "kalad" ribičem pomagale tudi pomorske oblasti, bodisi denarno, bodisi s potapljači. Delo je bilo težko, ker je bilo treba počistiti morskno dno vsaj do globine 8 m. Vsaka zapreka bi namreč lahko ujela ali raztrgala mreže. Kalade so čistili vsako leto, ker so zimske nevihte prinašale kamenje, z vrha pa so padale v morje tudi debele skale. Če kake skale na dnu ni bilo mogoče odstraniti, so jo prekrili z veliko količino drobirja, tako da je mreža lahko zdrsnila čeznjo.

Vedno je bilo sporno, kdo mora plačati čiščenje kalad. V starih časih so tratniki to delali zastonj, kasneje so opravilo delno plačevali gospodarji trat, potem pa tudi Luški kapitanat. Iz pritožbe gospodarjev štirih toner Luškemu kapitanatu z dne 22. avgusta 1904 je npr. razvidno, da so Franc, Jakob, Matej in vdova Josipina Košuta plačevali svojim ribičem za omenjeno čiščenje po 24 kron vsak. Ker pa je bilo tistega leta dela dosti več kot ponavadi, so pomorske oblasti izplačale 28. julija 1904 z dekretom št. 3413 vsaki toner 57 kron. Podporo so prejeli načelniki tratnikov, ki so bili: za Ravne Ivan Verginella, za Brojnico Lovre Verginella, za Rendelo Jernej Švab, za Šovnik pa Ivan Širk.

Ko so to izvedeli, so lastniki toner zahtevali zase del državne podpore. Zato je načelnik Luškega kapitanata Milinkovič Pomorski vladi, ki je spraševala za navodila, naslovil dopis, v katerem jih je tako ožigosal: "Zelo sem začuden, da hočejo omenjeni lastniki toner del prispevka zase. To delajo iz gole požrešnosti, saj vemo, da

so ekonomsko premožni in da sploh ne potrebujejo vladne pomoči." (AST. GM, 890).

In res: posestniki toner večinoma niso bili ribiči, temveč zelo bogati kmetje, posestniki, obrtniki, lastniki gostiln, podjetniki, skratka ljudje, ki so premoogli določen kapital in so ga vložili v to donosno dejavnost. Mnogi niso nikdar stopili na ladijsko palubo.

V zadnjih letih je bila namreč navada bolj ali manj povsod ista: lastnik tonere je najel za sezono svoje moštvo, na čelu katerega je bil glavar oz. "kapo", ki je odgovarjal za uspeh ribolova in za svoje ribiče. Pred začetkom sezone so "kapoti" zbirali posadke in se dogovarjali z lastniki za majhne denarne razlike. Za najem so namreč dolgo veljali ustaljeni pogoji. Ponavadi so tako lastniki trat kot "kapoti" skušali delati vedno z isto posadko.

Tudi "pošta" oz. mesto lova je bila večkrat predmet sporov. Posebno od začetka 20. stoletja dalje se zanjo niso prepirali samo lastniki toner, temveč tudi tratniki. Zgodilo se je namreč, da so v določeni sezoni ulovili na eni pošti mnogo, na drugi pa manj. Tratniki in posestniki, ki so zaslužili polovico manj od drugih, seveda niso bili zadovoljni. Zato so se pritoževali na Pomorsko vlado in prepirali med seboj. Včasih je sreča res bolj obdarila enega kot drugega, toda hkrati je treba upoštevati tudi dejstvo, da so bili nekateri "kapoti" in "kolnarji" sposobnejši od drugih, zaradi česar so tudi več ulovili. Ko je z vrha videl, da se je jata tonov izmuznila iz mreže, ker je ribičem prepozno ukazal zapreti mrežo, je moral marsikateri "kolnar" priznati svoj poraz in zakričati: "Torba! Mreža je prazna!"

Ker so se avstrijske oblasti naveličale stalnih pritožb, so končno uvedle redno, vsakodnevno menjavanje mest in to ne glede na vremenske razmere. Italijanske oblasti tega sprva niso ohranile, toda kasneje se je vsakodnevna rotacija le pojavila. Očitno ni trajala dolgo, ker je Rudolf Tenze v imenu svoje matere, vdove in lastnice barke št. 579, že leta 1929 prosil Luško kapitanijo, naj spet uvede izmeno mest, kot je bilo pod Avstrijo. V zapisniku je zabeleženo, naj poteka rotacija ne glede na slabo vreme in naj se slovenska imena poitalijančijo. Dobesedno je takole zapisano (AST. CP, 316):

"Riduzione in italiano dei nomi delle poste.

1. Lahovec in Canaletto - Tenze ved. Maria barca n. 579,
2. Rendela in Rondella - Cossuta Matteo barca n. 678,
3. Šovnik in Stazione - avv. dr. Sedmak Gius. barca n. 1638,
4. Čavse in Bellavigna - Cossuta Francesco barca n. 1688,
5. Brojnica in Filtri - Cossutta Giuseppe barca n. 930."

Pod Italijo so fašistične oblasti prek organizacije "Confederazione nazionale dei sindacati fascisti dell'Industria" hotele odločati, posebno v Križu, o razdeljevanju mest za tonolov in o razporedu ribičev. Luška kapitanija pa jih je v dopisu št. 13475 z dne 19. avgusta

1930 opozorila, da so za pomorski ribolov pristojne izključno pomorske oblasti, ki edine odločajo o dodelitvi mest. Kapitanija je nato ponovno ukinila rotacijo.

Nekaj let kasneje je postala fašistična oblast v Križu tako močna, da je o vseh zadevah ribolova odločala lokalna federacija fašistov, Luška kapitanija pa je samo potrjevala, kar je bilo že vnaprej sklenjeno. Rotacija je bila spet uvedena (AST. CP, 314).

Iz dopisa Luške kapitanije tržaškemu Uradu za korporativno ekonomijo izvemo, da so leta 1933 lovili tone z dvema navadnima mrežama in osmimi tratami. Njihovi gospodarji so bili (AST. CP, 316):

1. Cossutta Giuseppe fu Giovanni - S. Croce 1 trata - 11 ribičev,
2. Cossutta Francesco fu Francesco in Bisin Giuseppe di Giuseppe - S. Croce 1 trata - 11 ribičev,
3. Sirk Giovanni fu Stefano - S. Croce 1 trata - 11 ribičev,
4. Cossutta Matteo in Cossutta Giuseppina - S. Croce 1 trata - 11 ribičev,
5. Danieli Andrea di Pietro - Contovello 1 trata - 11 ribičev,
6. Starz Carlo di Stefano - Contovello 1 trata - 11 ribičev,
7. Pertot Giovanni - Aurisina 2 trati - 22 ribičev,
8. Cossutta Giovanni detto nono - S. Croce 1 mreža - 2 ribiča,
9. Zaccaria Giovanni - Aurisina 1 mreža - 2 ribiča.

Toni so zelo oprezne ribe. Vsaka najmanjša motnja na vodni gladini ali kaj nenavadnega na dnu jih takoj splaši, da krenejo z običajne poti. Ribiči so na to vedno opozarjali pomorske oblasti. Desetinam njihovih pisem, prošenj in protestov v vseh obdobjih je sledila vrsta odlokov tako avstrijskih kot italijanskih oblasti o prepovedi sousterjev, tartan in drugih mrež za ribolov na določenih mestih med sezono tonolova. Dokumenti so zanimivi, vendar jih je preveč, da bi vse navedli. Zato se omejimo samo na dva, ki dajeta širšo sliko takratne dobe. Prvi, v slovenščini, je iz leta 1911, drugi, v italijanščini, pa iz leta 1925 (AST. GM, 911):

Gospodu C.Kr. namestniškemu odvetniku v Trstu

Podpisani obračam se do Vas z ponižno prošnjo, da čimprej preprečite krivice, ki se godijo podpisnemu in njegovim ribičem na ribolovu v barkovljskem obrežju.

Že nad 100 let se nahajata na obrežju od Barkovelj do Miramara dve trati tonov. To ribo se mora tedne in tedne čakati brezuspešno, takrat pa pride dan, ko se riba prikaže in če je obrežje mirno, t.j. če ni od drugih ladij in kopajočih se ljudi vznemirjeno, pride blizu kraja, tako da jo je moči ujeti.

V zadnjem času se pa vedno več opaža, da po istem delu morja, ki je nalašč za to pripravljen (za ribolov namreč), vozijo veslarji tržaških športnih društev, kakor "Hansa" in druga, ter s tem splašijo ribe, ki urno zbežijo, če opazijo, da ni obrežje mirno. Ravno tako nam delajo

krivico ljudje, ki se pridejo kopat in plavajo nad 100 m ob obali in nam na tak način tudi škodujejo.

Vsled gori navedenega prosim iskreno, da zaukažete, da veslači vozijo vsaj eno morsko milijo od obrežja, ter zabranite kopanje na prostem in to vsaj za tisti čas, ko so ribiči na čakalnici ob obali.

V nadi, da ponižni moji prošnji gotovo, in v najkrajšem času ustrezete, se Vam že v naprej zahvaljujem ter ostajam s spoštovanjem udani

Dragotin Starec

Prosek, 5 septembra 1911

Vsebina drugega pisma je v skrajšanem prevodu naslednja:

Nerodovitna kraška zemlja je prisilila prebivalce Barkovelj, Kontovela, Proseka in Križa, da so se odpravili na morje v iskanju dopolnilnega zaslužka. Tonolov, ki ga lahko imamo za zgodovinski ribolov Trsta, je bilo treba zato zaščititi z vrsto odlokov, ki so prepovedovali druge ribolove od 15. avgusta do 15. oktobra. Prosimo, da bi tudi letos izdali take odloke, ki bi bili učinkovitejši, če bi prej prišlo še do sestanka z zainteresiranimi.

(Sledijo podpisi)

Po izgradnji državne ceste, ki je povezovala Trst z Italijo, je postajal tonolov za kontovelske trate zaradi vse večjega prometa, kopalcev in športnih čolnov čedalje bolj problematičen. Na kamnitih platformah, zgrajenih za časa Avstrije na barkovljanskem nabrežju za tonolov, so italijanske oblasti dale zgraditi celo občinska kopališča, danes imenovana "topolini". V kriških in nabrežinskih vodah pa se je odvijal še naprej normalno s presledkom v času druge svetovne vojne in postopnim upadanjem do leta 1954; od takrat so se toni le redkokdaj pojavljali in potem popolnoma izginili (Volpi Lisjak, 1996).

PRIPRAVA IN POTEK RIBOLOVA NA TONE

Obkroževalna mreža trata

V Slovenskem primorju je bila večja od vseh drugih mrež, ki so bile v rabi. Dolga je bila približno 400-500 m in so jo rabili izključno za lov na tona. S sestavljena je bila iz dveh "parjedov" in iz osrednjega dela, ki je bil dolg nad 70 m. Vsak "parjed" je bil dolg 180 m, na koncu je bil visok 16, v sredini pa 20 m. Mrežno oko je bilo razmeroma veliko: 100 mm.

Srednji del je imel 50 mm velika očesa in je bil na obeh koncih visok 20, v sredini pa 25 m. Spleten je bil iz debelejših in močnejših vrvi, ker je moral zdržati zelo velik pritisk, ko je bila jata ujeta. Sestavljen je bil iz dveh "segunov" in iz enega "šekana". Šekan so često obnavljali, ker je bil najvažnejši del trate. Z njim so dejansko potegnili na obalo ves ulov. Mreža je bila simetrična. Ker so jo potegovali na obalo, je imela na koncih privezani "rješti", dve 35 m dolgi vrvi.

Na vrhnjem robu so bili "šuri" iz plutovine, na spodnjem pa svinčene uteži. Trata je bila iz konopljene vrvice. V glavnem so si ribiči čez zimo sami pletli tovrstne mreže ali pa so naročili to delo kaki starejši vaščanki.

Mrežo so pred začetkom lova zelo skrbno položili na tonero.

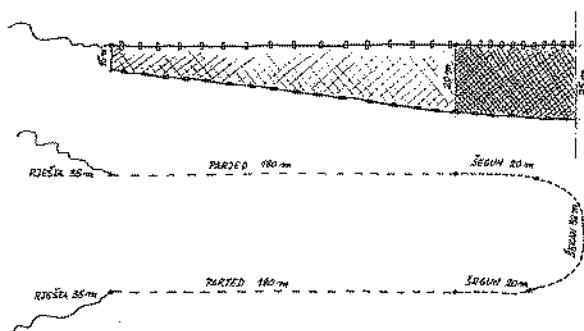
Ladja tonera

Kot nam že ime pove, je ta tip ladje služil samo za lov na tone. Toner je bila pravi ladjarski unikat, saj ni navedena v nobeni od mnogih strokovnih knjig, ki obravnavajo razne vrste lesenih plovil. Ker jih je bilo malo in so bile v rabi samo na slovenski tržaški obali, so v širšem pomorskem okolju nepoznane.

Toner je bila rezultat stoletja dolgega izpopolnjevanja plovila, da bi ustrezalo osnovnim potrebam slovenskega tonolova. Te so bile:

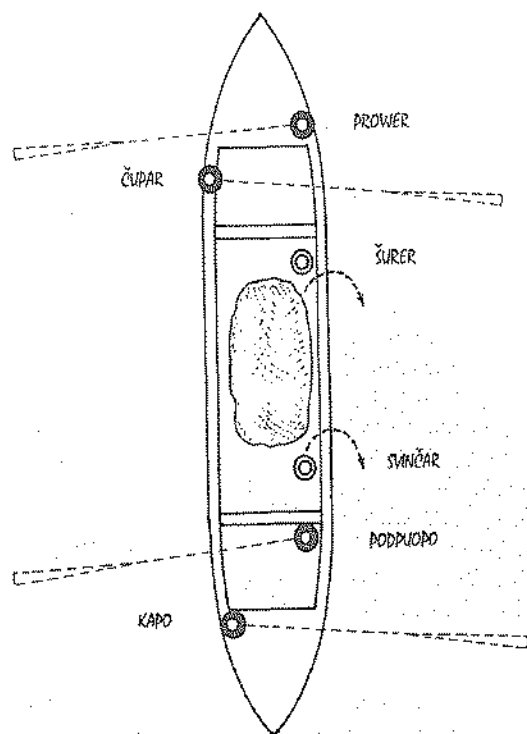
- 1) velikost, ki bi omogočala prenos in hitro spuščanje okrog 500 kg težke mreže (mokra je tehtala tudi 800 kg);
- 2) prostor za šestčlansko posadko, ki so jo sestavljali tudi štirje veslači z dolgimi vesli;
- 3) zelo majhen ugrez, tako da bi plovilo lahko plulo do obale;
- 4) zaokrožena oblika, da bi se mreža ne zatikala;
- 5) odsotnost nepotrebnega krmila;
- 6) v sredini velik prostor za mrežo;
- 7) čim večje razmerje med dolžino in širino, da bi bil vodni upor pri gibanju čim manjši in hitrost plovila čim večja.

Slovenski ribiči, ali bolje rečeno gospodarji toner, so plovila naročali predvsem v piranskem škveru Almeriga Apollonia, ki se je nahajal na Rtiču sv. Bernardina (kjer je danes hotelski kompleks). Osnovni načrt so tam izpopolnili po želji naročnikov, da bi karseda ustrezal navedenim zahtevam. Žal se ni ohranil niti en načrt in

Raztegnjena "tonera" s svojimi sestavnimi deli tik pred vleko na suho, ko je ton že obkrožen.

Stretched out "tonera" net with its component parts just prior to being dragged ashore, when tuna have already been encircled.

Položaj ribičev v toneri in njihove funkcije.

Position of the fishermen in the "tonera" boat and their individual functions.

niti en primer takega plovila. Tu objavljena skica je narejena na podlagi obstoječih predvojnih fotografij tonere in po ustnem izročilu.

Vsekakor je jasno, da je bila ladja razmeroma zelo elegantna, zaokrožena, brez kobilice in krmila. Izdelana je bila iz jelovine, toda obe prečni deski in stranski palubi so bile iz 5 cm debele in vsaj 20 cm široke hrastovine. Jamčiti so morale namreč, da bo konstrukcija brez palube in z veliko središčno odprtino, na dno katere je pritiskala teža mreže, dovolj trdna. Na rebrih dna je slonel premični pod. Premec in krma sta bila simetrična, na vsakem boku sta bili forkli z dvema utoroma za 6 m dolgi vesli. Na premcu in na krmi sta bili približno 2 m dolgi palubi. Višina boka v središču je merila od 70 do 85 cm. Razmerje med dolžino in širino je bilo zelo dobro, okoli 1 : 5,75, kar je značilno za hitre ladje. Ribiči so veslali stoje. Stali so na palubi in stranski deski, samo predzadnji je stal niže na podstavku, da bi imel kot zadnji veslač, "kapo", ki je dajal ukaze in krmaril, dober pregled.

Zadnja tonera, ki so jo rabili v Križu, se je razlikovala od značilnih prejšnjih. Kupili so jo namreč rabljeno v Caorlah, ker škver v Piranu po vojni ni več gradil takih plovil.

Tonere so rabili samo za tonolov v poletnih mesecih, drugače so prezimovale v Štivanu, v sladkih vodah ob izviru Timave.

Potek lova

Lov je potekal na mestu, imenovanem "pošta". Slovenski ribiči namreč niso rekli, da gredo »lovit tone«, ampak da gredo "čakat tone", ker so toni v resnici sami prihajali. Potrebno jih je bilo potrpežljivo čakati in ne zasledovati. Vsaka pošta je imela običajno tri t.i. "kalade". To so bile nekakšne steze, ki so segale od proda v morje do globine 8 m. Dno v kaladah je moralo biti čisto in brez ovir, da bi mreža med vleko lahko drsela. Kalade so skrbno pripravili pred začetkom sezone, ki je normalno trajala od 15. avgusta do 15. oktobra. Tudi do 100 m visoko na bregu je imela vsaka pošta tri izvidniške točke, imenovane "karune". Na karunah so sedeli kolnarji: na srednji kolnar srednjak, približno 600 m na vsako stran pa kolnarja krajnika. Ribiči namreč niso vnaprej vedeli, od kod bo prišla jata tonov. Če so toni prišli s soške strani, so rekli, da pridejo "od graše", in je zahodni krajnik zakričal dogovorjeno geslo. Če pa so prihajali z nasprotno, istrske strani, so rekli, da gredo "od magre", in je vzhodni krajnik zakričal svoje geslo.

Ko se je jata, ki so jo ribiči nazivali "brgada", pomaknila vzdolž obale proti "kaladi", jo je opazil tudi kolnar srednjak in prevzel vodstvo lova. Krajnika sta stekla k morju, da bi pomagala pri lovu.

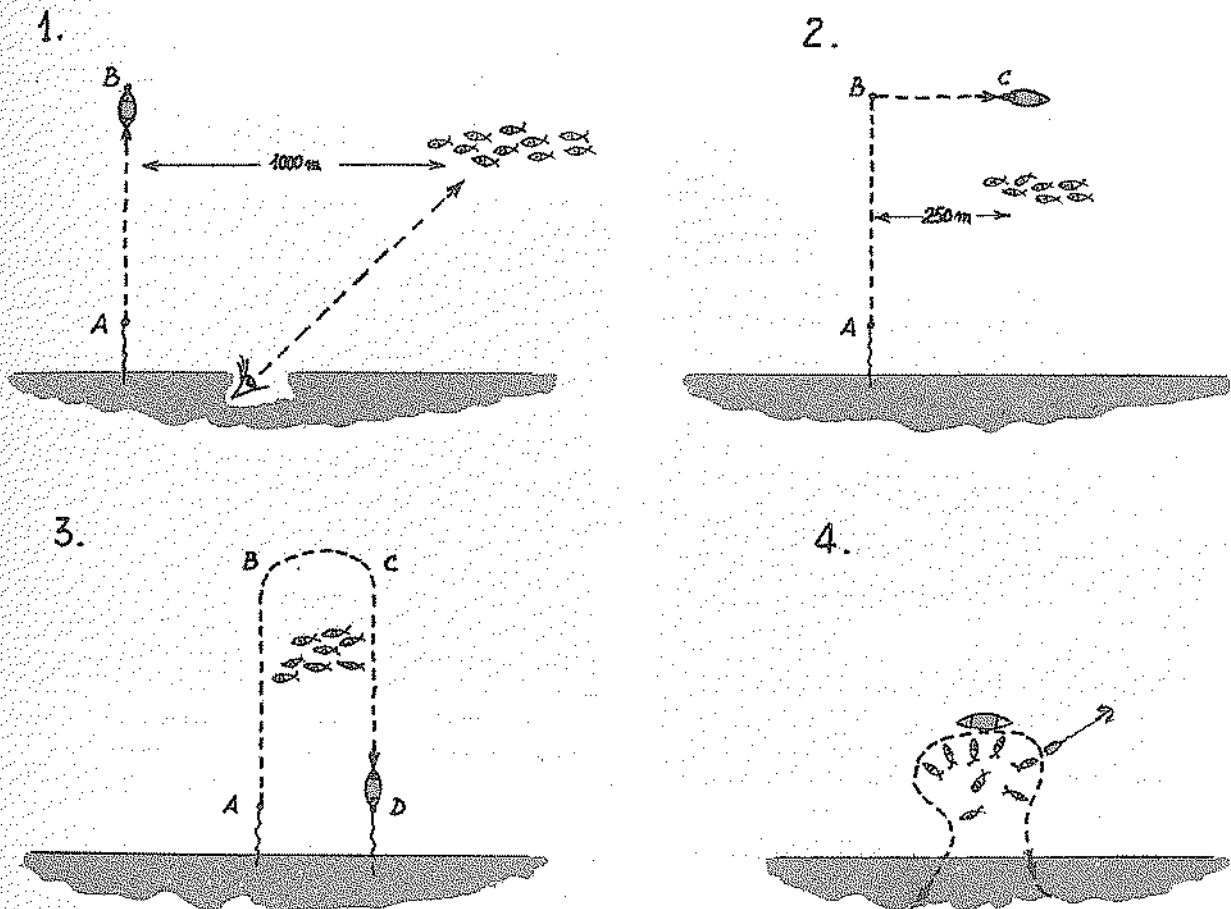
Ladja tonera je morala biti vedno pripravljena. Funkcija vsakega ribiča na krovu je bila natančno določena. Ker je moralo biti obkroževanje sinhronizirano in hitro, je trajalo največ 10 minut. Prednja dva in zadnja dva ribiča sta bila veslača, srednja dva pa sta spuščala mrežo, ki je morala padati v morje hitro in brezhibno. Prednji je metal v morje del mreže s svinci, drugi pa del mreže s plutovino.

Celotno moštvo je štel devet ljudi (v starih časih tudi po enajst ali petnajst): trije so bili t.i. kolnarji, izvidniki, postavljeni visoko vrh skali, ki so čakali na prihod tonov in nato s kriki obveščali preostalih šest ribičev na ladji, kdaj in kako naj z mrežo obkrožijo jato.

Ladja je čakala z eno mrežno vrvjo privezano na obalo in zasidrana na premcu. Mreža je bila skrbno zložena in veslači pripravljeni. Ob strani je bil še pomožni čoln, ščifa ali čupa.

Vsak jasen dan, ko je bilo morje mimo, gladina pa presojna, je devet ribičev čakalo na svojih mestih in prosilo Boga, da bi toni prišli. Napetost je bila seveda večja pri kolnarjih, ker so nosili vso odgovornost, da že od daleč in čimprej opazijo jato. Zato so morali biti vedno zelo budni.

Ko je kolnar krajnik opazil, da se jata tonov približuje z desne strani, je zakričal geslo "Abauta! Abauta! Abauta! degraš!" To je bil ukaz, naj na vso moč zaveslajo ven od točke A proti točki B (glej skico 1) in spustijo mrežo, ki je bila na enem koncu privezana na kopnem. Ko se je jata tonov že toliko približala, da jo je videl kolnar srednjak, je dal ukaz, naj se ladja obrne pravokotno na desno (glej skico 2). Toner se je po-

*Skice štirih faz obkroževanja jate tonov in vleke mreže na obalo.
Sketches of the four phases of encircling schools of tuna and pulling the net ashore.*

maknila od točke B do točke C, da bi z mrežo zaprla zunanjo stran. Ker je v tem trenutku prevzel vodstvo kolnar srednjak, sta oba krajnika stekla k morju pomagat. Odgovornost kolnarja srednjaka je bila v tem trenutku velika, ker je moral odločiti, kdaj zapreti jato. Ko so prišli prvi toni približno 50 m od mreže, ki jim je zapirala pot, je ukazal veslačem, naj hitro zavijejo proti bregu od točke C do točke D in zaprejo jato (glej skico 3).

Čez nekaj minut se je mreža že dotaknila obale, ljudje so prijeli vrvi in začeli vleči oba konca mreže. Toni niso mogli več zbežati, ostali so popolnoma obkoljeni. Ko je prišla do obale, se je tonera postavila vzporedno z njo in ribiči na njej so pomagali držati mrežo na površju, da ne bi potonila pod silnim pritiskom tonov (glej skico 4).

Glas, da je lov stekel, se je vedno hitro razširil po bregu do vasi, tako da je priteklo veliko vaščanov z velikim veseljem pomagat spravljati velike, po 20 kg težke ribe na suho in jih čistiti, saj je po stari navadi

vsakdo dobil za plačilo kos tona.

Kriki, ki so jih uporabljali kolnarji za usmerjanje veslačev, so bili:

ABAUTA - zaveslajte na odprto morje
PREMANDO - obrnite na levo
ŠTEGANDO - obrnite na desno
DAGEKAP - še malo naprej
VOH - zaprite proti bregu
ZA ZA - na vso moč, ribe so blizu
TORBA - trata je prazna, ribe so zbežale

Delitev ulova

Ko je bil lov končan, toni pa očiščeni in prešteti, se je na produ začela delitev ulova. Tonji želodci, ki so jih spravili vse na en kup, so pričali o številu ulovljenih rib. Vsak sedmi ton je šel tratnikom ter vsem prisotnim, ki so pomagali vleči in čistiti. Če je bil ulov izredno obilen in je presegel 100 tonov, je šel ljudem vsak deseti ton. Dali

so jim tudi vsa jetra in srca. Samo tratnikom pa so šli glave in želodci, ki so bili najbolj cenjeni del tona, ker so bili okusni in jih je bilo mogoče soliti, sušiti ter hraniti čez zimo. Glave in želodce so si delili tratniki po vrstnem redu, ki je bil sorazmeren pomembnosti njihove funkcije v posadki, in sicer:

I. kapo, II. kolnar srednjak, III. šurer, IV. provjer, V. kolnar krajnik, ki je prvi zagledal tone, VI. podpuopo, VII. svinčar, VIII. drugi kolnar krajnik, IX. čupar.

Ulovljene tone so takoj po morju prepeljali v glavno ribarnico v Trst, kjer so jih pregledali in jim pritrdili na rep značko, na kateri je bil vtisnjen datum predaje. Ko so tone prodali, so denar razdelili takole: 50% je šlo mreži in barki, to se pravi njenemu lastniku, 50% pa devetim tratnikom.

Ob koncu sezone so tratniki dobili 10%, kapo pa 5% celotnega dohodka, ki so ga prinašale mreže in barka. Gospodarju mrež in barke je dejansko ostalo 35% letnega dohodka. Seveda je moral poskrbeti za vzdrževanje in popravilo mrež ter barke, ki jo je pozimi in v nesezonskem času imel privezano, skupaj z drugimi tonerami, v sladki vodi pri mlinu Sardoč ali pri "Štali" ob izviru Timave v Štivanu.

Nepremična mreža "pošta" za tone

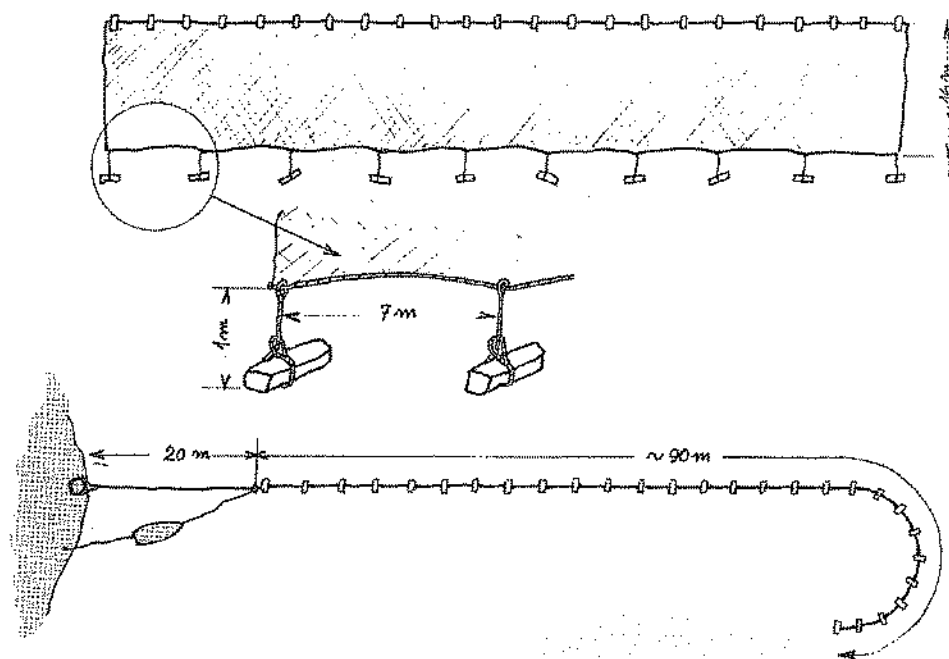
Poleg omenjenega načina ribolova z obkroževalno

mrežo so Slovenci lovili še z mrežo, ki so jo postavljali in imeli ponoči razprostrto pravokotno na obalo. Seveda je bil ulov skromnejši.

Ta mreža se je razlikovala od že omenjene v tem, da je bila nepremična in torej neobkroževalna. Imela je 180 mm velika očesa, da bi se tonova glava lahko zataknila vanja. Po nekdanjih ribiških merah je bila visoka 90 oces in dolga 500 oces, to se pravi približno 16 x 90 m. Na vrhu je imela velike kose plute, na dnu pa uteži, podolgovate kamne, ki so tehtali po približno 2 kg in so bili zavezani na "lac", t. j. na zanko, kot prikazuje skica.

Mreža je imela na enem koncu 20-metrsko vrv, s katero je bila pritrjena na skalo ob obali. Drugi konec se je zaokrožal v t.i. "balg", polkrog, ki je skušal ribo zadržati ob mreži na zunanji strani.

V morje so pošto polagali zvečer, ob sončnem zatonu. Ribiči so ostajali zasidrani v čolnu med obalo in mrežo. V polurnih presledkih so pregledovali, če se je kaj ulovilo. Pazljivo so opazovali plute, in če so bile kje potopljene ali celo pod vodo, je to pomenilo, da so toni v mreži in da jih je treba odstraniti. To je trajalo ponavadi do 1 ure ponoči, saj so ribiči vedeli, da riba kasneje "ne hodi". Če je bilo vse normalno, so v srednjem delu mreže ulovili od 10 do 20 tonov, ki so tehtali od 10 do 20 kg vsak. Stari nabrežinski ribiči še pomnijo izreden, nikdar več ponovljeni ulov, ko so potegnili iz pošte v enem večeru kar 52 tonov.

Pošta za tone, položena v morje v pričakovanju tonov z devinske strani in detajl utežnih kamnov, privezanih na "lac".

Tuna fishing post with the net, laid in the sea in the expectation of tuna coming from the direction of Devin (Duino), and a detail of stone sinkers tied to "latz".

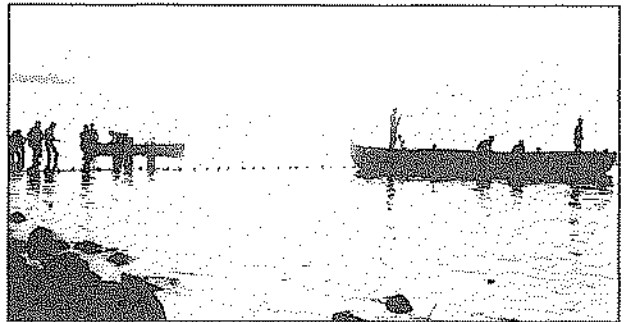
*Tonera je končala obkroževanje in se oddaljuje.
The "tonera" boat has finished its encircling procedure
and is now moving off.*

*Potegovalcem je priskočilo na pomoč veliko ljudi.
The pullers are aided by a number of people.*

STATISTIČNI PODATKI

Točnih statističnih podatkov o tonolovu ob tržaški slovenski obali v času Avstrije ni bilo mogoče najti, ker se vsi nanašajo na skupni ulov širših področij. Edino le v Paštrovičevem "Ribarskem priručniku za godinu 1913" je zabeleženo, da so leta 1911 ulovili v Nabrežini 1.200 kg, v Križu 4.000 kg in na Miramaru (Kontovel - Bar-kovlje) 1.150 kg tonov. Slovenski ribiči so tega leta ulovili torej 6.350 kg v skupni vrednosti 8.840 kron.

*Iz tonere so ribiči podali potegovalcem še drugo vrv.
Fishermen passing the second rope to the pullers.*

*Tonera se je postavila prečno, ribiči držijo plutovino
zadnjega dela mreže.
The "tonera" boat has placed itself transversally, and
the fishermen are now holding the cork of the rear end
of the net.*

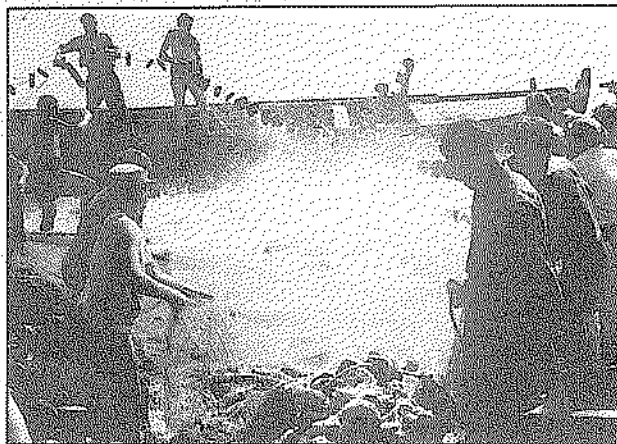
V arhivih italijanske Luške kapitanije so zabeleženi naslednji podatki:

Leta 1926 ulovljenih skupno 776 rib, teža 6.930 kg, delovalo je 7 trat v Križu in 2 v Čedazu, ki so zaposlovala 100 stalnih in 100 pomožnih ribičev. Skupna vrednost ulova je znašala 69.300 lir.

Za leto 1937 poznamo podatek, da je na obali od Čedaza do Nabrežine delovalo 9 trat s 100 ribiči. Cena tona je bila 450 lir za kvintal, skupni bruto zaslužek pa je znašal 27.000 lir.

V prvi polovici sezone leta 1935, ko je delovalo 9 trat in 110 ribičev, so ulovili tone naslednje velikosti:

- 5 tonov po 6 kg
- 104 tone po 10 kg
- 12 tonov 12 kg
- 7 po 15 kg
- 45 po 16 kg
- 18 po 20 kg
- 2 tona po 100 kg
- 5 tonov po 110 kg
- 1 ton 140 kg

Smo pri koncu, morje kipi od silnih udarov ulovljenih tonov.

The job is almost done, and the sea is seething with the mighty thumps of the caught tuna.

Najstarejši posnetek tonolova pred prvo svetovno vojno. Tone so že vse potegnili iz morja. Ribiči nosijo dolge spodnje hlače, zavahane do kolen.

The oldest photograph of tuna fishing before World War I. All the tuna have been pulled out of the sea. The fishermen are wearing long johns, rolled up to their knees.

Dva tona sta zbežala, potem ko sta pretrgala mrežo. Ulovili so tudi 4 lice (Lichia avaiia), ki so tehtale vsaka po 15 kg. Njihova srednja cena je bila 3,50 lir za kg. Pravo redkost je tistega leta predstavljal ulov tonov, ki so tehtali nad 100 kg.

Za tista leta dobimo še naslednje podatke (AST. CP, 317):

1934 ulovljenih	630 rib	4300 kg	130 ribičev
1935	-"-	462 -"	120 -"
1936	-"	920 -"	5200 kg
1937	-"	300 -"	6000 kg
1938	-"	260 -"	1800 kg

Tudi kronika skrbnega kriškega župnika Furlana nam lahko marsikaj pojasni (Arhiv župnije Sv. Križ, kronika župnika Furlana):

Tone čistijo in preštevajo.

The caught tuna are being cleaned and counted.

Vleka zadnjega dela mreže, v kateri je še nekaj tonov.

Pulling of the rear end of the net with some tuna still in it.

"1925 prvi lov tonine 9. septembra: Šaverčeva barka je ulovila 40 rib, Devaneva 11. Srednja teža 11/12 kg.

1927 lov zelo reven. Vsi lastniki toner so imeli deficit z obzirom na velike stroške, ki jih imajo vsako leto za mreže.

1929 prvi lov 20. avgusta, cena 13,50 lir/kg. Dva dni kasneje 6 lir/kg. 19. septembra ena sama tonera ulovila 324 tonov v Viru po 10-12 kg vsaki. Zaslужek 22.000 lir.

1931 ena tonera ulovila 99 tonov."

Kot vidimo, sta sreča ali naključje igrala veliko vlogo. Zaradi njiju je ribič lahko res obogatel, in niso bili redki primeri, da je dober ulov odločal tudi o ženitvi, ker je prinesel v hišo dovolj denarja, da sta lahko zaročenca začela novo skupno življenje ali da je hči dobila doto.

Na žalost je začel tonolov po drugi svetovni vojni na slovenski tržaški obali postopoma upadati, ker so tone začeli loviti z velikimi, posebej za to grajenimi motornimi ladjami kar na odprtem morju.

Zadnji obilen ulov tonov beležimo leta 1954, ko je Ivo Pertot-Gospodič iz Nabrežine zaprl s svojo trato jato 800 manjših rib na Rendeli pod Križem. Potem ko so začeli tonom prestrezati selitveno pot že na odprtem morju, se niso več pojavili ma tržaški slovenski obali. Tako se je končala tisočletna tradicija naših ljudi.

Ribolov je končan, ribiči pospravljajo mreže. V ozadju je viden nabrežinski breg, ki je ves obdelan.

The fishing has come to an end, and the fishermen are tidying up their nets. The entirely cultivated Nabrežina (Aurisina) slope is well seen in the background.

Obilen ulov tonov kontovelskih ribičev pri Čedazu leta 1948.

An abundant catch of tuna by the Kontovel (Contovello) fishermen near Čedaz in 1948.

SLOVENE FISHERY IN THE GULF OF TRIESTE - TUNA FISHING

Bruno VOLPI LISJAK

IT-34134 Trieste, Via Commerciale, 178/1

SUMMARY

The article, which is based on the archive research and oral tradition of the last Slovene fishermen, discusses the millennial presence of the Slovenes in the Gulf of Trieste, with regard to the development of their fishing activities on the ethnic Slovene coast stretching between Trieste and the mouth of the Timava, with special emphasis on tuna fishing.

The extensive historical part of the article deals with the development from feudalism, when the Trieste aristocrats and the Duino lords could boast with exclusive privileges, to the gradual affirmation by Slovene fishermen as the main protagonists in this kind of fishing till its recent total cessation. The technical part of the text describes nets, vessels and the fishing system itself, which was due to various marine and orographical conditions truly unique. The article is supplemented with the description of how the catch was shared and with some statistical data.

The article is enriched with some still unpublished findings concerning Slovene tuna fishing after the abolition of feudal privileges in 1835. They originate from the Nabrežina (Aurisina) Parish chronicle written in the Bohoričica alphabet, and from the diplomatic archive of the Trieste Municipal Library, where a very interesting chart of the coast and its appertaining fishing grounds of the first Slovene owners of tuna boats and a plan for paved platforms for tuna fishing at Barkovlje (Barcola) built during the Austrian rule were found.

Key words: fishing, tuna fishing, history

VIRI IN LITERATURA

Arhiv župnije Nabrežine.

Arhiv župnije Sv. Križ. Kronika župnika Furlana.

AST. IC - Državni arhiv v Trstu, zbirka Intendenza Commerciale.

AST. GM - Državni arhiv v Trstu, zbirka Governo marittimo.

AST. CP - Državni arhiv v Trstu, zbirka Capitaneria di porto.

Dipl. a. - Diplomatski arhiv Mestne knjižnice v Trstu (Archivio Diplomatico. Biblioteca Civica di Trieste).

Basioli J. (1984): Ribarstvo na Jadranu. Zagreb.

Corbanese, C. G. (1983): Il Friuli, Trieste e l'Istria dalla preistoria alla caduta del patriarcato di Aquileia. Bologna, Del Bianco editore.

Dvornik, F. (1956): The Slavs, early history and civilization. Boston, American Academy of Art and Sciences.

Krisch A. (1900): Die Fischerei im Adriatischen Meere. Pula.

Volpi Lisjak, B. (1995): Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja od Trsta do Timave. Trst, Mladika.

Volpi Lisjak, B. (1996): La spettacolare pesca del tonno attraverso i secoli nel golfo di Trieste. Trst, Mladika.

Volpi Lisjak, B. (1997): Čupa, čoln slovenskih ribičev v Tržaškem zalivu. Ljubljana, Etnolog 7 (LVIII).

O NOVI SLOVENSKI POMORSKI IN MORSKORIBIŠKI TERMINOLOGIJI

Goran FILIPI

Pedagoška fakulteta Pula, HR-52100 Pula, Medulinska 3

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000, Garibaldijeva 18

e-mail: Goran.Filipi@ZRS-Kp.Si

IZVLEČEK

V pričujočem prispevku se avtor ubada s pomorsko in morskoribiško terminologijo slovenske Istre. Podana sta krajši zgodovinski pregled in osnovna tipologija. V zaključnem delu članka avtor predlaga možen način za dokončno oblikovanje nove slovenske pomorske in morskoribiške strokovne terminologije, po kateri vsekakor obstaja velika potreba, saj je stara v veliki meri nezadovoljiva.

Ključne besede: pomorstvo, ribištvo, terminologija, slovenščina

KRAJŠI ZGODOVINSKI PREGLED

Povsem gotovo je, da so že prvi ljudje, ki so se naselili ob morju in opazili, da v njem kar mrgoli plavajočih in gomazečih bitij, brž ko so premagali strah pred neznanim in določili bogove veliki vodi, začeli loviti ribe. Sprva so izkoriščali plimo in oseko ter poskušali z rokami, zatem pa so začeli izdelovati najprej preproste, nato vse bolj zapletene naprave in naprave. Skupaj z ribiškimi priborom se je razvijalo tudi ladjarstvo (ladjedelstvo, plovba itd.). Do današnje sodobne ribiške in pomorske tehnologije so minila dolga stoletja, skozi katera je nešteto parov rok oblikovalo najrazličnejše materiale. Vsak nov predmet in pojem sta zahtevala tudi nov izraz. Ti izrazi so se ob mešanju in preseljevanju ljudstev skozi čas spreminjali, preoblikovali, izginjali; nenehno pa so nastajali tudi novi, ki so se spet spreminjali, preoblikovali, izginjali ... Gre torej za kontinuiran proces, ki še vedno traja.

Ko so naši predniki nekoč v 7. stoletju, ali nekoliko prej, poseljevali vzhodne jadranske obale, so iz prado-
movine od pomorskih in ribiških izrazov prinesli le nekaj besed:

- splošno indoevropsko besedo *morje*,¹ ie. **mori*, ki je najprej pomenilo "jezero", "močvirje" ali neko drugo vodno površino, iz česar je razvidno, da so Indo-

evropejci, ko so pri preseljevanju dosegli morško gladino, le-to poimenovali tako, da so razširili pomen že obstoječe besede, ki so jo uporabljali za podobne pojave. Obstajajo tudi drugačne razlage (BEZ II/195, SKOK II/456);

- splošno slovansko besedo *ladja* < prsl. **oldja*, **oldi* < ie. *aldh-* "korito" (GLU 366). Sln. *ladja* danes pomeni "veliko vodno vozilo" (SSKJ II/545) in zast. "večji čoln" (id.), v knjižni hrvaščini pa se izraz uporablja predvsem za rečna plovila. V dalmatinskih hrvaških govorih oblike tipa *lađa*, *laja* ipd. pomenijo "manjši čoln z ravnim dnom": ta semantizem nam nam pomaga dojeti, da je prvotni pomen besed tega tipa "monoksil", torej nismo daleč od ie. pomena "korito";
- splošno slovansko besedo *riba* < prsl., stsl. *ryba*: "Slavska nova riječ, zbog tabua istisnula je stariji naziv za ribu, ie. **dhghā* (...), što bi u praslavenskom dalo **zy*, gen. **zъve*, ak. **zъvъ*: riječ bi bila slična glagolu **zъvatī* pa su je (pa bi je) ribari izbjegavali." (GLU 526);
- nekaj splošnoslovanskih imen za sladkovodne ribe in
- nekaj splošnoslovanskih izrazov za ribiški pribor: npr. *vrša* < prsl. *vrša* (GLU 687); *mreža* < prsl. **merža* (GLU 425): "Iz slov. jezikov je rom. *mreaia*,² alb. *mrezhë*, ngr *μῆρῥα*" (BEZ 201).

¹ *Mor(j)e* je baltoslovanska, vseslovanska in praslovanska beseda.

² Romunske samostalnice praviloma navajamo brez člena, v našem primeru torej *mreaia*.

Znašli so se torej v novem okolju, ki jim je ponujalo bistveno nov in drugačen način življenja, za katero niso imeli lastnih ustreznih besed, zato so bili prisiljeni prevzemati izraze s tega področja od novih sosedov. Današnja pomorska in morskoribiška terminologija je zelo stara, mnogi izrazi, ki se še vedno uporabljajo, segajo še v predindoevropsko dobo. In res, že površna primerjalna raziskava bi pokazala, da je, upoštevajoč glasoslovne in, redkeje, pomenske inačice, ogromna večina teh izrazov skupna vsem Slovanom jadranskih obal (kljub različnim substratom!); in še več, mnogi so skupni (skoraj) vsem sredozemskim narodom (npr. imena pomembnejših rib: *sipa*, *sardela*).

Iz ohranjenih dokumentov (npr. *Rižanski placit*) lahko sklepamo, da so se Slovani tudi v Slovensko Istro priselili najkasneje v 7. st. Za razliko od dalmatinskih sorodnikov pa jih zelo dolgo ni bilo v mestih oziroma na obali. Zgodovina je torej hotela, da so Slovenci praktično vse do začetka tega stoletja živeli v glavnem v zaledju. Tako imamo skozi dolga stoletja koncentracijo romanskega (kasneje italijanskega) prebivalstva v mestih, slovanskega (kasneje slovenskega) pa v zaledju. Seveda so se Slovenci (tudi prej, ko še niso bili narodnostno oblikovani) zagotovo naseljevali tudi v obalnih istrskih mestih, a so brž po preselitvi izgubili lastno identito.³ Zaradi teh dejstev je slovenska pomorska in morskoribiška terminologija v Slovenski Istri pravzaprav zelo mlada, lahko rečemo, da se njen resnejši razvoj začne šele po koncu II. svetovne vojne oziroma po zadnjem velikem italijanskem eksodusu leta 1955 in, kar gre poudariti, povsem neodvisno od tovrstne terminologije Slovencev iz zamejstva (Devin - Nabrežina),⁴ ki je nastala in se razvijala (in se še vedno razvija), podobno kot dalmatinska (hrvaška), v sožitju z romanskim prebivalstvom; v najstarejših časih iz predbenečanskega okolja, nato iz okolja Serenissime. Danes pa imata devinska in dalmatinska ribiška terminologija različen razvoj - prva se še vedno oblikuje v okviru romanskega (beneško-italijanskega) okolja, slednja pa je v čisto hrvaškem svetu z dokaj močnimi vplivi knjižne hrvaščine.⁵

Ko so Slovenci končno v večji meri naselili morsko obalo, so se začeli ukvarjati tudi z ribištvo in

pomorstvom na sploh. Strokovnjakov s tega področja ni bilo, zato so jih povabili predvsem iz Dalmacije. Pomorstvo in ribištvo sta za istrske Slovence novi panogi, ki zahtevata lastno terminologijo - in sicer na pogovorni in knjižni ravni. Na pogovorni ravni je najenostavnejša rešitev prevzemanje terminologije od novih sosedov, neodselenih Italijanov torej, dedičev zelo bogate ribiške tradicije,⁶ in pričakovati bi bilo, da je največji delež slovenske obalne ribiške terminologije prevzet od Italijanov neoptantov in kasneje postopoma preoblikovan (adaptiran) po slovenskih vzorcih. A ni tako - ne samo zato, ker je v Slovenski Istri ostalo malo Italijanov in tisti, ki so ostali, seveda niso bili vsi ribiči. Obalni Slovenci so tako rekoč celotno terminologijo enostavno prevzeli od dalmatinskih priseljencev, ki so od doma prinesli dobro oblikovane izraze - v začetku so uporabljali celo oblikoslovno neprilagojene termine (danes je ostalo malo takih).

Vsekakor jezikoslovno nelogičen pojav. Vzrok najdemo v dejstvu, da so se v tedaj praktično prazna obalna mesta najprej priselili Slovenci iz zaledja, ki jih ni bilo veliko (mnogi niso hoteli zapustiti podeželja), nato Slovenci iz drugih krajev Slovenije in na koncu tudi prebivalci iz drugih delov tedanje Jugoslavije. Na ta način se je v treh obalnih mestih izoblikovala zanimiva dialektološka slika. Po koprskih, izolskih in piranskih ulicah je tudi danes moč slišati domala vse slovenske dialekte, kar velja v glavnem le za starejše prebivalce. Rojeni po letu 1955 uporabljajo pogovorno slovenščino (ki ima s sociolingvističnega stališča tudi vlogo dialekta in celo krajevnega govora), obogateno (kdo bi rekel osiromašeno) z romanskimi prviniami okoliških istrobenških govorov, pa tudi z elementi bližnjih in seveda sorodnih ruralnih idiomov. V govorih treh mest lahko zasledimo celo predbenečanske romanske prvine, ki jih okoliška istrobenščina ne pozna. Vsekakor so si jih meščani izposodili od vaških slovensko govorečih sosedov, ki pa so jih svojčas sprejeli od romanskih: npr. *plenjer*, *flonda*, *flum*, *bleda*. Vzrok neobičajne smeri izposojanja VAS → MESTO je dejstvo, da tri mesta niso imela avtohtonega slovenskega govora in so priseljeni Slovenci (govorci različnih dialektov) v stikih z vaškim prebivalstvom (do intenzivnega mešanja prebivalstva na Ko-

3 Cf. sln. priimke italijanskih družin: npr. *Babich*, če ni poitaljanjeno v času fašizma. Podoben pojav imamo tudi v hrvaški Istri in Dalmaciji.

4 Tržaški Slovenci, pomorci in ribiči, niso bistveno vplivali na slovensko podobo terminologije, ker so delali skupaj s tržaškimi kolegi Italijani in so kot jezik komunikacije uporabljali tržaško beneščino, pri domači uporabi (družinski pogovori) pa se ta terminologija v glavnem ni uporabljala - če pa je bilo potrebno uporabiti kak izraz, so pač uporabili v glavnem surovo tujko.

5 Moramo poudariti, da niti hrvaščina (prav tako kot slovenščina) ne more na tem področju ponuditi mnogo domačih prvin (kar je za normativce knjižnega jezika bistveno pomembno - ni nam jasno zakaj!), zato v strokovni in splošni literaturi kar migoli prevedenk ali metafor, ki nimajo nobenega stika z resničnostjo (npr. *statva*, *protustatva* za *ašta* in *kontrašta*; *peta* za *kalkanj* itd., itd. - problem je, da te na novo skovane, izmišljene besede, na srečo zelo težko in počasi, preko šole, celo prodirajo v narečno govorico novih mojstrov in strokovnjakov).

6 Npr. prvi znani dokument, ki omenja ribolov v Sečovljah je iz l. 1173. Cf. tudi izolski statut iz leta 1360 in koprski iz leta 1394, ki imata posebna poglavja s predpisi o prodaji rib v ribarnicah ipd.

priskem je prišlo z intenziviranjem industrije po II. svetovni vojni, kar je povzročilo spremembo načina življenja: prevzemali besede iz vaških govorov, bodisi zaradi tega, ker jih sami niso imeli (če je šlo za besede, tipične za regijo), bodisi zaradi tega, kar je pogostejše, ker so bili pri medsebojnih komunikacijah s pripadniki drugih narečnih skupin negotovi pri izbiri ustreznega izraza in je t. i. vaška slovenščina v prvih povojnih letih odigrala vlogo nekakšne primorske koiné. Pozneje se je smer izposojanja, če lahko tako rečemo, normalizirala.

Za pomorsko terminologijo pa ni bilo mogoče jemati besed iz vaških govorov v zaledju, zato so jih jemali od novih priseljenih strokovnjakov iz Dalmacije. Seveda pa ne moremo trditi, da sploh ni terminov, prevzetih od Italijanov, ki niso optirali - težko pa jih je določiti, ker je osnova dalmatinske terminologije beneška leksika.

OSNOVNA TIPOLOGIJA POMORSKE IN MORSKORIBIŠKE TERMINOLOGIJE

Lahko otrej rečemo, da je pomorska in morskoribiška terminologija Slovenske Istre sestavljena iz treh plasti:

a. izrazi, izposojeni od dalmatinskih priseljencev

Takih je največ. Prinesli so jih strokovnjaki iz različnih dalmatinskih krajev, zato so termini raznoliki: včasih se je ustalil izraz iz enega, včasih iz drugega dalmatinskega kraja, včasih pa imamo sinonime iz različnih krajev.

Dalmatinska ribiško-pomorska terminologija nastaja od prvih stikov slovanskega in romanskega sveta na vzhodnih jadranskih obalah. Prvi Romani, ki so jih bodoči Hrvatje srečali na Jadranu so bili dalmatsko govoreči Romani. Dalmatščina ali dalmatski jezik je strokovni termin - tako so jezikoslovci poimenovali izumrli jezik, ki so ga govorili po vzhodnojadranskih mestih od otoka Krka na severu do Kotorja na jugu: "(...) esso (sc. dalmatščina) si estendeva, una volta, da Segna (...) a Settentrione, fino circa ad Antivari, o per lo meno a Cattaro, a Sud. Già gli storici delle Crociate e i viaggiatori accennano, dal XII sec. in poi, al 'Latino' o 'Romanzo' o 'Franco' della Dalmazia, e specialmente delle città di Zara, Spalato, Ragusa e Antivari (...)" (TAGL 374). Z naselitvijo in širjenjem Hrvatov po Dalmaciji se je dalmatščina razbila na manjše otoke (v glavnem se je ohranila v obalnih mestih) in tako izolirana vztrajala še nekaj stoletij (na otoku Krku praktično vse do 20. stoletja). Smrtnega udarca ni dobila od hrvaških govorov, ampak od sorodne in bistveno prestižnejše benečanske: "Quanto piu forte fu l'influsso veneto, tanto

più rapida fu la scomparsa del Dalmatico. f certo, per esempio, che a Zara il Dalmatico tramontò molto presto, mentre a Ragusa, che non fu se non per breve tempo (1205-1358) alle dipendenze dirette della repubblica veneta, ma godette di una posizione d'indipendenza tutta particolare, il Dalmatico si spense solo sullo scorcio del sec. XV." (id.). O dalmatščini imamo malo pričevanj v pisanih virih, do spoznanj o njej pridemo predvsem s pomočjo izposojenk v dalmatinskih dialektih. Prvo zapisano pričevanje o dalmatščini, zelo skromno, vendar edino iz tistih časov, najdemo v topisu Filippa de Diversisa iz leta 1440. Gre le za štiri besede dubrovniške inačice: "(...) panem vocant **pen**, patrem dicunt **teta**, domus dicitur **chesa**, facere **fachir** (...)" Najkasneje je ugasnila v Krku, leta 1898, ko je umrl njen zadnji govorec Antonio Udaina Burbur. Imamo izjemen primer v zgodovini jezikov, da vemo ne samo točen datum, ampak tudi točno uro in minuto izumrtja nekega jezika: Antonio Udaina Burbur se je 16. junija leta 1898 ob 6. uri in 30 minut smrtno ponesrečil med ribolovom z dinamitom. On sam je svoj jezik imenoval *veklesun* (prid. od *Vikla* "Krk" < lat. (*civitas*) *vetula* "staro mesto").

Dalmatščina je bila vsekakor sorodna predbenečanskim istrskim govorom /ki so jih italijanski jezikoslovci (Ascoli) poimenovali *istrioto*, hrvaški (Deanović, Skok) pa istroromanski govori/⁷ ki so se do danes, sicer močno venetizirani, ohranili samo še v šestih krajih južne Istre /Vodnjan (Dignano), Rovinj (Rovigno), Bale (Valle), Šišan (Sissano), Galizana (Gallesano), Fažana (Fasana)/.

Menimo, da imajo furlanščina in oba vzhodno-jadranska govora (izumrla dalmatščina in istriotščina) skupno izhodišče: romanski govor, kakor se je razvil po razpadu vulgarne latinščine, ki ga jezikoslovci postavljajo okvirno med 4. in 9. st.⁸ Lahko rečemo, da se je iz nekoč enotne vulgarne latinščine oblikovalo nekaj sorodnih jezikovnih skupin; iz njih so se začeli razvijati romanski jeziki. Pri nekaterih skupinah pa se je razvoj v romanske jezike pretrgal, in so le-te ponovno razpadle na več sorodnih jezikovnih skupin, ki so, neodvisno druga od druge, nadaljevale razvoj v določene romanske jezike. Menimo, da je tako usodo doživel, naj ga tako imenujemo, postvulgarnolatinski romanski jezik v Furlaniji, Istri in Dalmaciji, ki je po razpadu vulgarne latinščine ostal enoten. Domnevamo, da je jezik v teh pokrajinah bil enoten do prihoda Slovanov (6. ali 7. stoletje) na območja vzhodnojadranskih obal ali pa v njihovo neposredno bližino. Slovani so prihajali v valovih in niso povsod dospeli do obale; tam, kjer so, so se zapčili kot klin in ločili romansko prebivalstvo med

7. Menimo, da je italijansko poimenovanje (sln. *istriotski govori*, *istriotščina*) boljše - istroromanski govor je lahko namreč vsak istrski romanski idiom, torej tudi istrobeneščina in istroromunščina.

8. "Lingvisti koji se slažu s više-manje jedinstvenim vulgarnim latinškim jezikom, smještaju granicu (sc. razbijanja enotnosti vulgarne latinščine) obično negdje između IV i IX stoljeća, tj. u prelazni period od kasne Antike u rani Srednji vijek." (TEK, 16).

seboj. Domnevamo, da je prvi klin treba iskati južno od Milj in Trsta, drugega pa okoli Senja (Vinodol?). Ti slovanski klini so vzrok, da so iz enotne romanščine naših treh pokrajin začele svoj neodvisni razvoj tri nove skupine romanskih jezikov: furlanski govori na severu, dalmatski na jugu in istrijski v Istri. Od 10. stoletja dalje postaja vpliv Benetk (torej beneščine) v Istri in Dalmaciji bistveno večji. Dokončni udarec vsem govorom, ki so nastali iz enotne romanščine v Furlaniji, Istri in Dalmaciji, je zadala beneščina, ki je popolnoma nadomestila večino dalmatskih govorov že med 11. in 15. st., le dalmatske govore na otoku Krku šele proti koncu prejšnjega stoletja, furlanske govore v Miljah in Trstu⁹ v 19. stoletju, istrijske govore (ki so se delno ohranili do danes) pa najbrž že zelo zgodaj (pač zaradi tega nimamo pisanih dokumentov), morda že v 10. ali 11. stoletju.

V slovenski morskoriški terminologiji bomo seveda zasledili tudi besede, ki spadajo v predbenečanske jezikovne plasti, a gre v glavnem za termine, ki so jih prinesli Dalmatinci, oziroma za besede, ki so si jih Slovenci izposodili od neodselenih Italijanov.

b. izrazi prevzeti od Italijanov, ki so po eksodusih ostali v Istri

Ni jih veliko. Kot smo že rekli, jih je težko ločiti od dalmatinskih. Za primer navajamo ihtionima *limòža* in *jambolùščo*, ki po našem mnenju spadata v predbenečanske jezikovne plasti.

Prvi ihtionim uporabljajo za majhno nepomembno ribo iz vrste *Blennius*. V Dalmaciji ji pravijo v glavnem *baba*, *babica* ali *babaslinka* (Cf. JaFa 7.1.1.1.), na Obali pa, poleg izposojenke iz hrvaščine *bábica*, tudi *limòža* in *limožin* (pomanjševalnica na pripono *-in*). Oba ihtionima sta po obliki beneška, vendar v slovarjih beneških govorov, ki jih imamo na voljo, ne najdemo potrdila za našo vsebino. V ROSmar 95 s. v. *limus* za Rovinj piše "una varietà di cefalo", podobno tudi v ROS 543 s. v. *limoso*.¹⁰ Koren je nedvomno lat. *limus*, REW 5058 "mulj, blato", iz katerega bi, če ga sprejmemo tudi pomensko, lahko sklepali, da je ribica dobila ime po prebivališču. Vendar njeno prebivališče ni nujno mulj, živi tudi, pravzaprav v glavnem, med skalami, zato moramo upoštevati tudi drugi pomen navedenega ko-

rena: "gnusoba" (DIDL 948 - "lordura, sudiciume") - ribica je zares gnusna, nihče je ne je, mnogi pa je niti ne snamejo s trnka z roko, temveč tolčejo z njo po tleh, dokler ne odpade. Če to sprejmemo, gre za zelo star ihtionim (saj v italijanskih virih ne zasledimo ne samostalnika *limo* ne pridevnika *limoso* s pomenom "gnusoba" oziroma "gnusen") - vendar je pred dokončnim sklepom treba upoštevati dejstvo, da se imena za nepomembne ribe praviloma ne obdržijo zelo dolgo. Pri določanju etimologije ne smemo pozabiti niti na pomen "limo che si deposita sulla chiglia delle barche" (ROSmar 95), ker se naša ribica pogosto zadržuje med travo, ki tvori t. i. "brado" na ladijskem dnu.

Pri drugem ihtionimu, *jambolùščo*, smo bolj prepričani, da gre za predbeneški ostanek. Ne najdemo ga v slovarjih italijanskih govorov, ki so nam na voljo. Navaja ga, brez proteze, samo Rosamani za rovinjsko istriotščino: *ambolus'cio*. Označuje mladega zobatca (Dentex vulgaris). Etimologija nam ni znana.

Več predbeneških besed bomo seveda našli pri zamejskih Slovencih, čeprav le-te postopoma izginjajo, ker jih nadomeščajo z beneškimi ustreznici.

Navajamo tudi ihtionim *ribòn* "Pagellus erythrinus", ki je ali prevzet od Italijanov, po eksodusih ostalih na Obali, ali pa v novejšem času iz tržaščine. V Dalmaciji imamo podobno obliko: *arbûn* (Za etimol. cf. JaFa 26.3.2.1.).

c. novonastali izrazi

Novonastali izrazi so lahko sestavljeni samo iz domačih prvin, samo iz tujih prvin in iz tujih in domačih prvin. Kot primer za slednji tip navajamo afektivno sintagmo *škàmp od gòlfa* "Squilla mantis" - pogostejši talasozoonim za to vrsto je *kanóča* (< ben. *canochia*, BOE 129).

Kot primer za ihtionim, ki je nastal iz tujih prvin, navajamo *pičikúč*, ki se, poleg *sakét* (dalmatinska izposojenka) (Za etimol. cf. JaFa 29.3.4.5.), uporablja za vrsto *Paracentropistis hepatus* Klunz. Izraz smo zabeležili samo v Izoli in, kot se zdi, se več ne uporablja - značilno za nepomembne vrste je, da izrazi zanje pogosto izginjajo in prepuščajo prostor novim. Najbrž gre za izpeljanko od (i)ben. *picio* "majhen" z zaničevalno pripono *-ucio*.¹¹ Zanimivo je, da smo isto obliko

9 Oba govora spadata v ladinsko narečno skupino in sta, po našem mnenju, stičišče med furlanščino in istriotščino. V Trstu so ladinsko govorili do začetka, v Miljah pa do konca 19. stoletja. Carlo Tagliavini (TAGL 381) piše: "La sezione orientale (sc. ladinskih dialektov) è formata dal Friulano e va dai confini del Comclio fino alle porte di Trieste. Trieste e Muggia erano una volta ladine, ma il Veneto si è sovrapposto all'antica parlata (tergestina e muglisana). Ancora nel 1828 si pubblicò a Trieste un libro di dialoghi, nell'antico dialetto tergestino, di Giuseppe Mainati, sagrestano della cattedrale di San Giusto." Menimo, da so tudi drugi tedanji istrski romanski govori spadali v isto jezikovno skupino. Dokaz, da so v Istri govorili ladinske oziroma njim sorodne dialekte, najdemo tudi pri Danteju: veliki pesnik da Istranom v usta sintagmo *ce fastu*, ki je takorekoč "osebna izkaznica" furlaskih narečij. Dante očitno ne ceni istrskih govorov, ker pravi: "Aquielejenses, et Istrianos cibremus, qui *ces fas tu* crudeliter accentuando eructant (...)"

10 Najbrž gre za vrsto *Mugil capito*.

11 Cf. DG 505: "l'uccio: suffisso per la formazione del vezzeggiativo, con una sfumatura, di derisione o disprezzo."

z drugačnim naglasom, *pičikùč*, zabeležili v Šmarjah kot ornitonim za sinico dolgorepko (*Aegithalos caudatus*) - motivacija za poimenovanje je ista, sinica dolgorepka je zelo majhna ptica.

Med novonastale izraze uvrščamo tudi prevedenke. Kot primer navajamo dva izraza.

Ihtionim *nič*, ki označuje vrsto *Atherina boyeri*. Gre za novejšo prevedenko iben. *zero*,¹² ki je nastala paretimološko iz oblik tipa *zerola*, *zirola* ipd. (< *gerres*, DEI 4117) - riba je namreč zelo majhna.¹³ Na Obali se za to ribo uporablja tudi nepreveden naziv *dzéro*, pa še obliki *sardoncín* in *angudéla* (slednji ihtionim je najpogostejši).

Za mačjega soma (*Scyllium canicula*) se na Obali uporabljata dva ihtionima: *gàta* < ben. *gata* (BOE 301) < lat. *cattus*, REW 1770; in prevedenka slednjega *máčka* (Cf. JaFa 2.7). Obe obliki sta lahko tudi izposojeni iz dalmatinskih govorov.

KAKO NAPREJ (razmišljanja)

Vse, kar je doslej povedano, je treba jemati v poštev pri sestavljanju nove (upamo dokončne) slovenske strokovne pomorske in morskoribiške terminologije. Preden pa se resno lotimo dela, je treba dokončati izčrpne terenske ankete v Slovenski Istri in zamejstvu, na devinskem območju.¹⁴ Šele takrat, ko bo gradivo na pisalnih mizah, bo moč izdelati dobro slovensko strokovno pomorsko in morskoribiško terminologijo. Seveda bo treba upoštevati tudi vse doslej narejeno (predvsem *Pomorsko slovenščino* in *Morski ribji trg* - o obeh knjigah nekoliko več pozneje), torej trenutno veljavno terminologijo, ki je sicer precej nedorečena in pomanjkljiva, a tudi v njej lahko najdemo mnoge sprejemljive rešitve.

Da bi terminologija uspela, bo treba prezreti nekatera načela, ki veljajo v sodobni slovenistiki o tujkah. Treba bo sprejeti dejstvo, da ima Slovenija morje samo v Istri in da je večina besed, ki so v zvezi z njim, romanskega izvora. Takih besed ne gre preganjati iz knjižnega jezika (kar je na žalost vsakdanja praksa), temveč jih je treba imeti za domače, saj že nekaj časa živijo in brezhibno služijo namenu med Slovenci na Obali - vse te besede so že zdavnaj prilagojene na glasoslovni in oblikoslovni ravni, a praktično niso uvrščene v noben slovar slovenskega jezika (enojezični ali dvojezični), ker se jim avtorji izmikajo, čeprav nimajo nobenih ustreznih, ali pa jih ne poznajo.

Ko bomo imeli omenjeni korpus, bo treba zelo premišljeno izbirati besede, ki najbolj ustrezajo zakonitostim slovenskega jezika, upoštevajoč seveda tudi razširjenost in pogostnost vsakega izraza. Po našem mnenju

bi imele prednost besede, ki se uporabljajo na Obali, nato besede z devinskega območja; sposojenke bi prišle v poštev šele na koncu - med njimi bi dali prednost hrvaškimi, ki so najbližje slovenskim vzorcem, in zatem italijanskimi, kajti italijanska pomorska in morskoribiška kultura in tradicija sta na tem območju prisotni vrsto stoletij.

Največje težave bodo s termini, ki jih rabimo v sodobnem ladjedelstvu in pomorstvu - zaradi kompliciranih referentov, jih ne bo moč enostavno razrešiti zgolj s pomočjo ljudskih terminologij. V ta namen bo potrebno še tesnejše sodelovanje jezikoslovcev in pomorskih strokovnjakov.

Avtorji dosedanjih poskusov določanja slovenske strokovne pomorske in morskoribiške terminologije so se zgledovali predvsem po hrvaških vzorcih. V tem prispevku se bomo za ilustracijo tega omejili le na dve knjigi: Gradišnik, Kopriva, Naglič, *Pomorska slovenščina*, Ljubljana 1961, in Miroslav Zei, *Morski ribji trg*, MK, Ljubljana 1983.

V prvi knjigi so avtorji dodali "slovensko-srbohrvaško-angleško-nemški slovarček". Iz predgovora zvedemo, da so avtorji "poskusili prvič zbrati in izbrati jezikovno gradivo za naše pomorščake in vse tiste, ki se po svoji stroki ali iz ljubezni zanimajo za morje in pomorstvo" in da "so skušali izmed številnih izrazov, ki jih je danes najti v rabi v slovenski pomorski govorici in pisavi, izbrati tiste, ki se jim zdijo res domači, primerni za slovensko uho in za rabo na morju. Kar je manjkalo, so skušali v istem duhu dodati iz starih ali novih virov, tudi če je bilo manj znano ali neznano. (...) Kadar je šlo pri inačicah za 'mrtve' besede, ki jih nihče več ne uporablja, smo jim skušali včasih dati soroden pomen, za katerega ni bilo izraza. Kjer niti to ni bilo mogoče, smo izraze skovali sami, nekatere pač bolj, druge manj posrečeno." Gre torej za kriterije, ki jim ni moč oporekati, le da avtorji niso imeli na voljo večjega korpusa, kakršnega načrtujemo mi, in da niso upoštevali govorice zamejskih rojakov. No, kakorkoli že, v *Pomorski slovenščini* je lepo število hrvaških prvin, ki so (ali so bile) sicer v rabi med obalnimi pomorci, zato jih niti po naših kriterijih ni potrebno pretirano preganjati.

Miroslav Zei v knjigi *Morski ribji trg* sicer ne napoveduje slovenske ihtiološke terminologije, a jo je prisiljen ustvarjati, ker le-ta še vedno ni izoblikovana do konca. V glavnem se ravna po hrvaških vzorcih, ali pa prevede sistemsko ime. Na žalost ne vemo, od kod jemlje slovenska imena, zato lahko o tem samo sklepamo. Da najbrž ni povsem gotov glede imen, govori dejstvo, da poleg slovenskih imen (predlogov?) navaja

¹² Isti ihtionim zasledimo v ANCOM za vrsto *Atherina hepsetus*, za katero ROS 1253 navaja *zero-pesciolino*.

¹³ Cf. obliko *čentoinboka* (= sto v ustih) v hrvaški Istri.

¹⁴ Avtor članka je odgovorni nosilec projekta o slovenskih istrskih govorih pri ZRS Koper, ki vključuje tudi raziskave s področja pomorske in morskoribiške terminologije v Slovenski Istri in zamejstvu.

hrvaške ustreznice. Kakorkoli, mnogi ihtionimi so posreženi (gre za človeka, ki zelo dobro pozna morje in življenje ob morju in z morjem!), nekateri pa povsem nesprejemljivi.

Za vrsto Serranus scriba navaja (ali predlaga) sln. *pisanica*, kar je povsem nesprejemljivo, ker to ime ne živi ob slovenskem morju - mi bi se določili ali za hrv. izposojenko *pirka* - beseda se namreč uporablja na Obali in je v skladu z zakonitostmi slovenskega jezika. Naj omenimo samo še en primer. Za vrsto Dicentrarchus labrax Zei predlaga *brancin* in *luben* - po našem mnenju je druga oblika nepotrebna, ker se na Obali (torej na edinem obmorskem območju Republike

Slovenije) uporablja izključno *brancin* - puristi pa ne bi bili zadovoljni niti z drugo obliko, ki je prav tako romanska. Zanimivo je da ima Bezljaj samo *luben*, v SSKJ pa najdemo obe obliki.

Kljub neizogibnim pomanjkljivostim (glede na čas pisanja in gradivo, ki so ga avtorji imeli na razpolago) bosta obe omenjeni knjigi vsekakor v veliko pomoč bodočim ustvarjalcem slovenske pomorske terminologije.

Čaka nas torej obsežno in zahtevno delo, ki ga je treba enkrat za vselej opraviti, kot se spodobi, saj Slovenija, ki je tudi pomorska in obmorska dežela, nujno potrebuje sodobno in učinkovito pomorsko terminologijo!

ABOUT THE NEW SLOVENE NAVAL AND FISHING TERMINOLOGY

Goran FILIPI

Pedagogical Faculty of Pula, HR-52100 Pula, Medulinska 3

Science and Research Centre of the Republic of Slovenia Koper, SI-6000, Garibaldijeva 18

e-mail: Goran.Filipi@ZRS-Kp.Si

SUMMARY

In the present article the author deals with the naval-fishing terminology of Slovene Istra. A short historical survey and a basic classification are given. In the final part of the article the author proposes a way how to compile a new Slovene naval-fishing professional terminology, as the old terminology is clearly no longer satisfactory.

Key words: navigation, fishing trade, terminology, Slovene language

KRATICE

ben. - beneško
hrv. - hrvaško
iben. - istrobeneško
ie. - indoevropsko
lat. - latinsko
prsl. - praslovansko
sln. - slovensko
stsl. - staroslovansko

LITERATURA

ANCOM - Palombi, A., Santarelli, M. (1969): Gli animali commestibili dei mari d'Italia. Milano, Hoepli.
BEZ - Bezljaj, F. (1977, 1982, 1995): Etimološki slovar slovenskega jezika, I-III (A-S). Ljubljana, SAZU.
BOE - Boerio, G. (1856): Dizionario del dialetto veneziano. Benetke.
DEI - Battisti, C., Alessio, G. (1975): Dizionario etimologico italiano, I-IV. Firenze, G. Barbèra Editore.
DG - Cappellini, V. (1978): Dizionario grammaticale. Novara, De Agostini.

DIDL - E. Bianchi - R. Bianchi - O. Lelli, (1982): Dizionario illustrato della lingua latina. Firenze, Le Monnier.

GLU - Gluhak, A. (1993): Hrvatski etimološki rječnik. Zagreb, August Cesarec.

JaFa - Vinja, V. (1986): Jadranska fauna. Etimologija i struktura naziva. Zagreb, Split.

REW - Meyer-Lübke, W. (1972): Romanisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg.

ROS - E. Rosamani, (1958): Vocabolario giuliano. Bologna, Capelli Editore.

ROSmar - Rosamani, E. (1975): Vocabolario marinarresco giuliano-dalmata. Firenze.

SKOK - Skok, P. (1971-1974): Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb.

SSKJ - Slovar slovenskega knjižnega jezika, I-V (1980-1991). Ljubljana, SAZU, DZS.

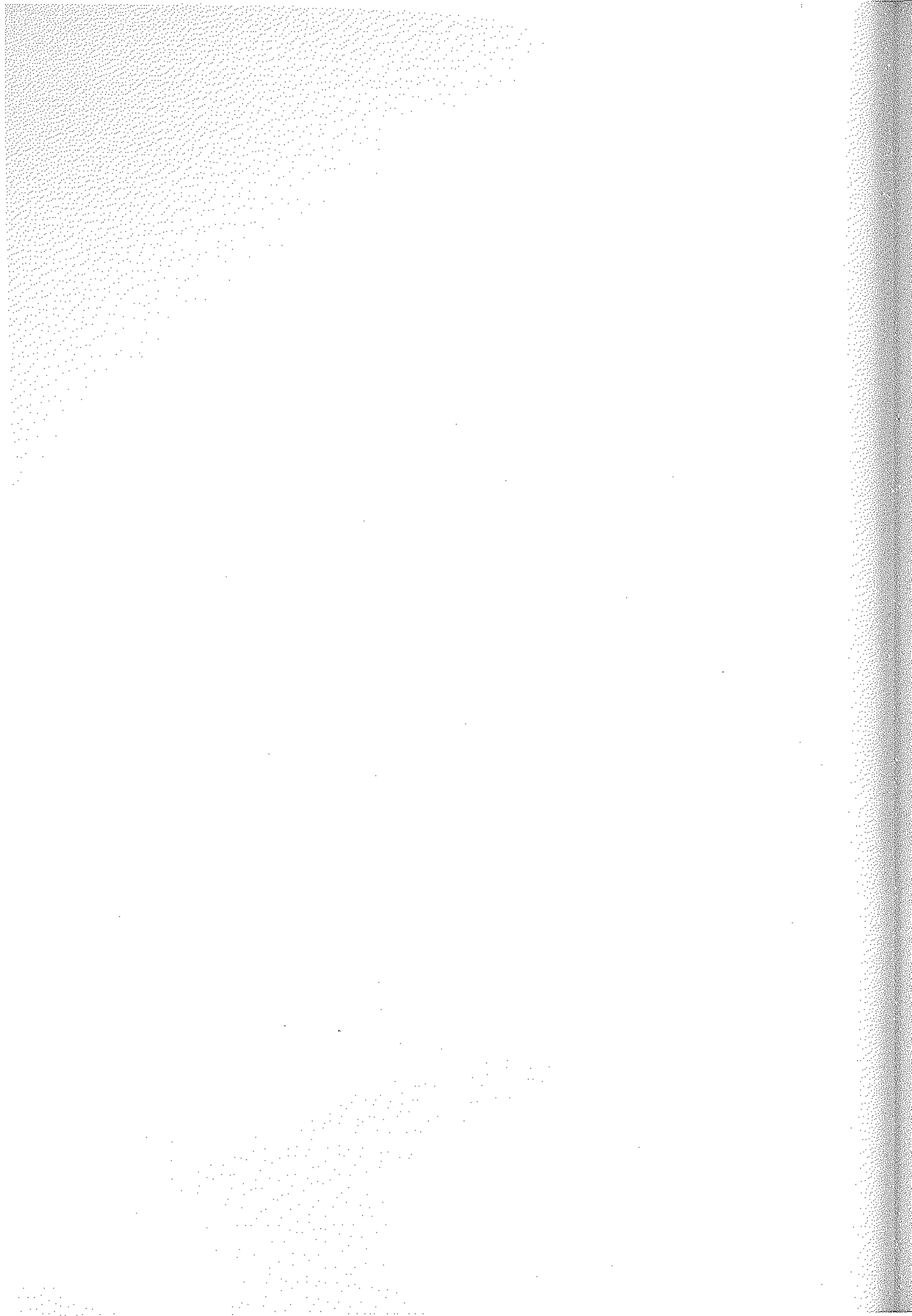
TAGL - Tagliavini, C. (1972): Le origini delle lingue neolatine. Bologna.

TEK - Tekavčić, P. (1970): Uvod u vulgarni latinitet. Zagreb.

IZ ARHEOLOŠKE DEDIŠČINE

ARCHEOLOGIA

FROM THE ARCHAEOLOGICAL HERITAGE

ŠIVANA LADJA Z LJUBLJANSKEGA BARJA

Snježana KARINJA

Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, SI-6330 Piran, Cankarjevo nabrežje 3

IZVLEČEK

Prispevek obravnava šivano ladjo, ki je bila najdena leta 1890 na posesti Jožefa Kozlerja v bližini Črne vasi. Narodni muzej Slovenije v Ljubljani hrani več kot 130 posušenih deformiranih delov ladje različnih dimenzij, ki niso bili opredeljeni in 21 železnih žebeljev. V prispevku so opisani in določeni deli ladje, ter podan kratek primerjalni oris ladij izdelanih s tehniko šivanja v različnih obdobjih in pri različnih ljudstvih. Avtorica meni, da je šivana ladja sad mediteranske ladjedelniške tradicije.

Ključne besede: šivana ladja, serilia, ladjedelništvo, Alfons Müllner, Ljubljansko barje, datacija

ODKRITJE LADJE

Na ostanke ladje so leta 1890 naleteli delavci pri kopanju jarkov na posesti Jožefa Kozlerja v bližini Črne vasi.¹ V enem od jarkov, ki je bil širok 30 cm, so bile v dolžini 10 metrov vidne rebrnice oz. trami ladje, kot jih je definiral Alfons Müllner (Müllner, 1892), ki je bil v letih 1889-1903 kustos Kranjskega deželnege muzeja. J. Kozler je Müllnerju dovolil raziskovati na svojem zemljišču. Izkopavanja so potekala med 25. in 30. 10. 1890, torej samo 5 dni. Najdba je bila fotografirana in izrisana (Müllner, 1892, 1-2). Odkritje te šivane ladje je Müllner objavil v prvi številki časopisa ARGO, katerega pobudnik in začetnik je bil.

Kasneje pa je bila prenesena v Kranjski deželni muzej (danes Narodni muzej Slovenije) v Ljubljani, ki še vedno hrani več kot 130 posušenih deformiranih delov ladje različnih dimenzij in 21 železnih žebeljev.

OSTANKI LADJE V NARODNEM MUZEJU SLOVENIJE V LJUBLJANI

Cela ladja se vodi pod inventarno številko B (Barje) 5043 d., posamezni deli pa so vodeni pod drugimi številkami.² Pod številko P 3880 (1-20) so inventarizirani železni žebliji, in teh je 21. Dolžina žebeljev ni enotna. Veliki so od 3,5 do 15,5 cm.³ Imajo ravno polkrožno glavo in pravokoten prerez in so po tem podobni žeblijem iz rimskega ali celo kasnejšega obdobja (Ellmers, 1996, 66). Pod št. P 3881 je Müllner inventariziral rebrnice (Lieger - trami) različnih velikosti. Pod št. P 3882 so vodena kolena (Eichenkipfen - rebra). Pod št. P 3883 so inventarizirani različni deli ladje (diverse Holzteilen), med njimi tudi oplata. Na oplati so še vedno dobro vidne poševno izvrtane luknje na razdalji 6-8 cm.⁴

1 Iz Müllnerjeve objave ni razvidno, na katero Kozlerjevo posestvo je mislil. Obstajali sta namreč dve Kozlerjevi posesti pri Črni vasi; ena v Črni vasi in ena v vasi Lipe. Zato ni čudno, da v objavah najdemo različne podatke o kraju najdbe. V vasi Lipe: Melik, 1946, 104-105; Vuga, 1985, 38; Vuga, 1992, 265; Bitenc - Knific 1994, 9; pri Črni vasi: Erič 1994, 74-75; Bitenc - Knific, 1997, 22. - Bolj verjetna lokacija je vas Lipe.

2 Kot kustos Kranjskega deželnege muzeja se je Müllner lotil pisanja prvih inventarnih knjig. Inventarna knjiga za prazgodovinske predmete je sestavljena iz prvega dela, ki obsega predmete z Ljubljanskega barja od številke 1 do 5877, in drugega dela s predmeti drugih najdišč z zapisi od 1 do 4430 pred letom 1896 (Starč, 1995, 35-40). O Müllnerjevi inventarizaciji arheološkega gradiva iz Ljubljanskega barja glej Vuga, 1985, 37-40.

3 Najdaljši, ki ga omenja Müllner, 21,5 cm dolg, ovit s tuljem, ki naj bi se nahajal v lesenem kolu in deski ter združeval dno, tram in desko za hojo, ni ohranjen. Nepopolno ohranjen žebelj, 3,5 cm dolg, je bil najden kasneje.

4 Podatke o inventarnih številkah mi je prijazno posredovala Neva Trampuž Oreš, za kar se ji zahvaljujem.

Sl. 1: Šivana ladja in situ, fotografirana po izkopavanju A. Müllnerja 31. oktobra 1890 (arhiv Arheološkega oddelka Narodnega muzeja Slovenije (NMS)).

Fig 1: Sewn ship in situ, photographed after the excavations carried out by A. Müllner on October 31st 1890 (Archives of the Department of Archaeology (DA) of the National Museum of Slovenia (NMS)).

ŠTUDIJ LADJE

Pri študiju ladje me je predvsem zanimalo, v kolikšnem odstotku se je do danes ladja ohranila in katere dele ladje je še možno prepoznati. Kot sem že omenila, je Müllner ladjo po izkopavanju inventariziral, a deli ladje niso bili oštevilčeni. Z leti so se ti pomešali in najprej sem jih morala opredeliti. Ostanki ladje niso bili izrisani, temveč samo fotografirani. Da bi pridobila čim več podatkov, sem se odločila, da jih z zunanjo sodelavko Pomorskega muzeja "Sergej Mašera" Piran, Ilonko Hajnal, izriševa. Predmeti so bili za fotografiranje opremljeni z začasnimi številčkami in prav te sem uporabila pri opisu predmetov v katalogu.

Vse dele ladje sva izrisali v merilu 1:1, tako da sva vzeli obris posameznih delov ladje in mere. Predvsem naju je zanimala oblika delov ladje in luknje na njih ter njihov različni naklon. Ostala znamenja na delih, tako odtisi žebeljev ali orodja kot tudi grče ali pa letnice v tej prvi fazi dela niso bili predmet najine pozornosti. Detajle sva dodelali po merski fotografiji. S tem so seveda možne manjše netočnosti ali odkloni, kar pa za to prvo fazo dela oz. rezultate ni pomembno.³ Za posamezne dele ladje sem poiskala primerna poimenovanja in se odločila za: kolena (rebra iz naravno ukrivljenega lesa), rebrnice (prečno položena rebra oz. vsak od prečnih nosilnih delov ladijskega dna) in oplata (kar pokriva ogrodje ladje).

Sl. 2: Šivana ladja in situ, fotografirana po izkopavanju A. Müllnerja, (arhiv Arh. oddelka NMS).

Fig 2: Sewn ship in situ, photographed after A. Müllner's excavations (Archives of DA of NMS).

Na osnovi največjih izmer posameznih kosov sem izračunala približno kvadraturu oplata oz. kubaturo reber in odstotek ohranjenosti ladje. Poleg tega me je zanimalo, ali se da na osnovi sedanjega stanja delov ladje in analogij povleči še kakšen zaključek o konstrukcijskih lastnostih ladje in tehniki šivanja, v kateri je ladja bila narejena. V svetu je prav ladja z Ljubljanskega barja pogosto predmet obdelave in skorajda obvezno citirana v vsej literaturi, ki se ukvarja s preučevanjem starejših plovil, kjer je trup nosilec ladje oz. plovil, spojenih s tehniko šivanja. Velikokrat avtorji navajajo prvi, skorajda edini večji prispevek, o konstrukciji ladje (dolžino, širino, razporeditev kolen in rebrnic, način šivanja

3 Sicer se pa danes v svetu deli ladje rišejo na sodoben način. Nad delom, ki se riše, se na oddaljenosti desetih cm namesti pleksi steklo z risalnim prozornim listom, ki se ne sme deformirati in mora biti primeren za fotografiranje (npr. poliestrski prozoren film, ki se uporablja za projekcije na svetleči podlagi). Na pleksi steklu se označi okvir, da se del lahko premika. Pri risanju si pomagamo z laserskim svinčnikom (Boetto, G. 1997, 10).

oplate, vrsto lesa itn.) A. Müllnerja iz leta 1890 in njegovi podatki se tudi uporabljajo prav pri interpretacijah oz. rekonstrukcijah ladje in razvrstitvah v tipe (Salemke, 1973; Weerd, 1988; Ellmers, 1996).

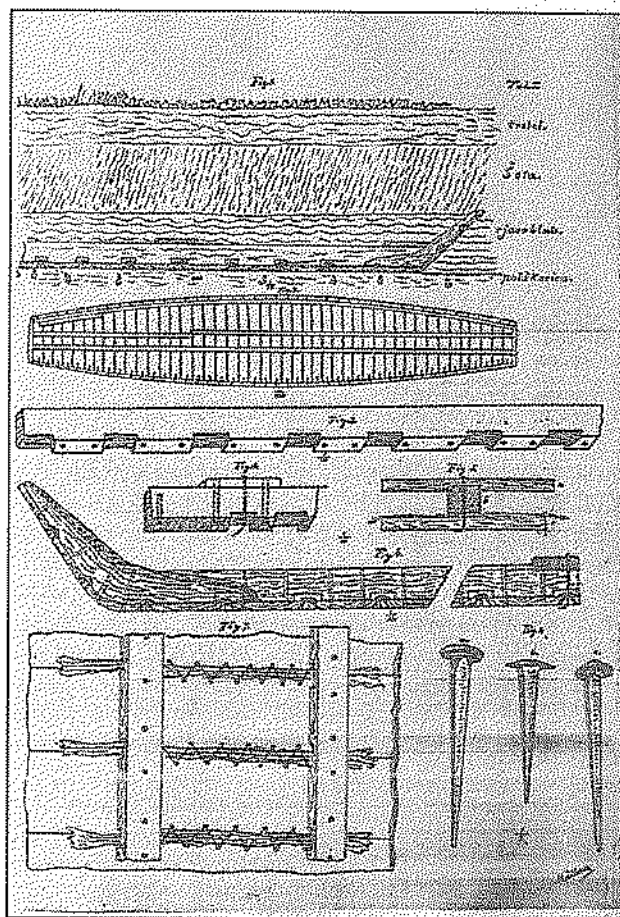
V Sloveniji in zunaj njenih meja se je zanimanje strokovnjakov za šivano ladjo z Ljubljanskega barja v zadnjem času precej povečalo.⁴

MÜLLNERJEV OPIS KONSTRUKCIJSKIH LASTNOSTI LADJE

Po Müllnerju je bila ladja dolga 30 metrov in široka 4,5 m. V medsebojni razdalji 0,60 m je bilo zvrščenih 42. vzporednih rebrnic. V srednjem delu ladje so bile rebrnice dolge 4,5 m, na premcu in krmi pa 2 m. V prerezu so merile 10 do 12 cm. Na rebrnice so bile pritrjene smrekove deske dna ladje, dolge 20 m, široke 30 do 35 cm, debele pa 3,5 cm. Med dvema rebrnicama so bila postrani vstavljena kolena (rebra oz. koli) iz naravno ukrivljenega lesa, na njih pa so bile pritrjene deske oplate. Po sredini, v razdalji enega metra, sta bili pritrjeni dve brestovi deski, po katerih se je hodilo. Na krmi je bila dodana še ena deska, ki je bila vložena v prečni tram. Deli ladje naj bi bili pritrjeni z bakrenimi in železnimi žebli različnih dimenzij. Na hrastova kolena (kole) iz naravno ukrivljenega lesa so bile deske dna in stranske oplate pritrjene z žebli šesterkotnega prereza. Za izdelavo špranj (kalafatiranje) so uporabljali lipova vlakna v močnih spleti, ki so bila povlečena skozi luknje na notranjo stran in tu pritrjena s klini. Luknje so bile na razdaljah 8 do 10 cm (Müllner, 1892).

O KONSTRUKCIJI LADJE IN TEHNIKI ŠIVANJA

Po načinu povezave zunanje oplate z rebri delimo plovila, katerim trup ladje služi kot nosilec,⁵ na plovila, pri katerih je povezava izvedena s šivanjem, ter na plovila, pri katerih se uporablja povezava z zatiči v utorih.⁶ Tehnika šivanja se je na področju Mediterana dolgo časa obravnavala kot arhaična, ki naj bi se popolnoma umaknila danes tradicionalni tehniki zatič v utoru (Pomey, 1985).

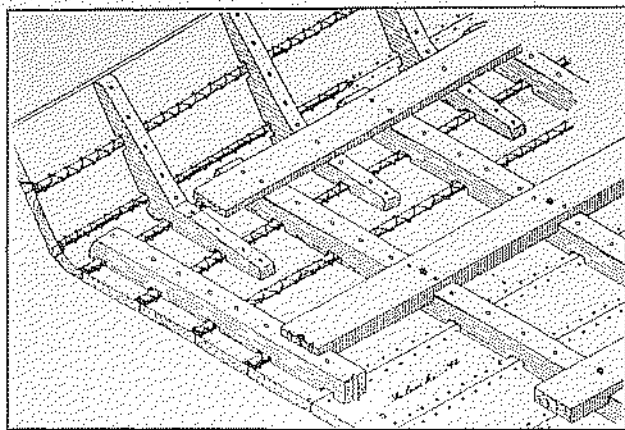
Sl. 3: Müllnerjeva risba šivane ladje: presek plasti (1), tloris ladje (2), rebrnica (3), način povezave rebrnic in desk (4, 5), del prereza ladje (6), detajl dna ladje; vidijo se rebrnice in oplate ter način šivanja (7), železni žebli (8) (povzeto po Argu, 1892, Tab. I). Preslikava: M. Vanić.

Fig 3: Müllner's drawing of sewn ship: cross-section of layer (1), ship's ground plan (2), floor plate (3), the manner in which floor plates and planks were joined (4, 5), part of ship's cross-section (6), detail of ship's bilge; floor timber, planking, manner of sewing (7) and iron nails (8) are well seen (according to Argo, 1892, Tab. I). Copied by: M. Vanić.

⁴ 28. 08. 1997 sem na povabilo Centra Culturale Polivalente iz Cattolice (Italija) sodelovala na III Corso di archeologia e storia navale (III. tečaj pomorske zgodovine in arheologije) s predavanjem "Panorama dell' archeologia navale di Slovenia. Alcuni tipi di imbarcazioni rinvenute" (Pregled pomorske arheologije v Sloveniji. Nekateri tipi plovil), v katerem sem med ostalimi tipi plovil predstavila tudi šivano ladjo in njene ohranjene dele v NMS v Ljubljani kot tudi njihovo določitev. Del predavanja, ki se je nanašal na šivano ladjo, je vzbudil veliko pozornost. Prav to me je vzpodbudilo, da to ladjo še natančneje obdelam. - Šivano ladjo obdeluje tudi kolega A. Gaspari.

⁵ To pomeni, da so najprej naredili oplato in nato šele rebra.

⁶ Tehnika "zatič in utor" ital. mortasa e tenone; angl. mortice and tenon (v nadaljevanju teksta bom uporabljala izraz zatič v utoru) pomeni, da so oplato in rebra spojili z zatiči okrogle ali večoglaste oblike iz trdega lesa, ki so šli skozi uture. Tako so preprečili podolžno in poševno medsebojno premikanje desk. Da bi se izognili navpičnemu premikanju desk so s pomočjo somikov blokirali zatiče v luknjah. Ogrodje je bilo za trup ladje pritrjeno z lesenimi somiki ali pa z žebli (Casson, 1971, 201-217; Medas, 1997, 125-126).

Sl. 4: Salemkeova rekonstrukcija dela šivane ladje. Pre-slikava: M. Vanič.

Fig 4: Salemke's reconstruction of a part of sewn ship. Copied by: M. Vanič.

Obstaja možnost, da je preostanek ladjedelske tradicije, ko so šivanje uporabljali pri gradnji usnjenih čolnov (Brusić-Domjan, 1985, 82). Tehnika šivanja se pojavlja vse do 11. st. in njen vpliv najdemo tudi v današnjih tradicionalnih tehnikah (Pomey, 1985, 35). Tehniko šivanja srečujemo tudi danes pri plovilih staroselskih ljudstev Vzhodne Afrike, Indije, Cejlona in Oceanije (Casson, 1979, 9).

Pri šivanih ladjah so bili deli trupa in reber medsebojno povezani s šivanjem oz. vezanjem. Skozi luknje, narejene na robu oplote, so povlekli rastlinska ali živalska vlakna (Riccardi, 1993, 62). Spomladi, ko so drevesa polna sokov, se skorja odstrani z debla. Sveža skorja se uporablja takoj oz. se kasneje namaka v vodi. Skorja postane zelo mehka, upogljiva in iz nje se po dolžini lahko izdelujejo zaželjena vlakna. V ostalih letnih časih se je skorja odstranjevala v manjših kosih. Z različnimi nakloni lukenj na oplati so zmanjševali uporabo vlaken oz. šivov. Praviloma so luknje zamašili z notranje strani z lesenimi klini. Med oplato so dali material za kalafitanje (vlakna, lubje).

Najstarejši dokaz ladje, izdelane s šivanjem, je Keopsova sončna ladja iz Egipta, in sicer iz sredine 3. tisočletja pr. Kr. (okrog 2600 pr. Kr.) (Steffy, 1993, 23-33; Lipke, 1985; Pomey, 1985, 37). Okrog leta 2000 poznamo skromnejšo ladjo iz Dahsura (Steffy, 1993, 33-36; Pomey, 1985, 37). Šivane ladje se pogosto pojavljajo v Mediteranu že od arhajskega časa.

Poznani primeri ladij, pri katerih so tehniko šivanja uporabili za povezavo oplote cele ladje, so: Giglio (Bound, 1985, 49-65: začetek 6. st. pr. Kr.), Marseille 1 (6. st. pr. Kr.), Bon Porté (6. st. pr. Kr.) in Gela (konec 6., začetek 5. st. pr. Kr.) (Steffy, 1993, 39-40; Beltrame, 1996, 38).

Včasih je tehnika šivanja uporabljena samo za del ladje pri premcu in krmi, kot so Marseille 6 (6. st. pr.

Kr.), kjer so tehniko uporabili tudi za popravila, in Ma'agan Micha'el (konec 5. st. pr. Kr.) (Steffy, 1993, 40-42; Beltrame, 1996, 38).

Elemente šivanja imamo pri ladjah, najdenih v Italiji, v okolici reke Pad: Cervia, datirana v 2. - 4. stoletje, Pomposa v srednji vek in Pontelagoscuro (Bonino, 1967) in v Franciji pri Grand Congloue (Encyclopedia ..., 1997, 174-175). V zadnjem času sta bila najdena dva primera punskih ladij v Španiji iz 7. st. pr. Kr. (650-625 pr. Kr.), pri katerih je sistem šivanja uporabljen pri spajanju reber z oplato in za popravila (Beltrame, 1996, 38).

Iz Zatona pri Ninu na Hrvaškem poznamo primer ladje, odkritje tedanjega kustosa Arheološke zbirke v Ninu Zdenka Brusića, ki je zelo podoben naši ladji z Ljubljanskega barja. V plasteh antičnega pristanišča v Zatonu sta bili najdeni dve ladji, in sicer leta 1966 prva in leta 1982 druga (Brusić, 1989, 121). Na obeh straneh, 1 cm od roba desk, so bile te vzdolžno preluknjane v razdalji do 2,5 cm. Skozi luknje so povlekli vrv, ki je bila premazana s smolnatim lepilom. Luknje so zamašili z lesenimi klini in na ta način preprečili vdiranje vode. Po stratigrafskih podatkih so ostanki prve ladje, in verjetno tudi druge, datirani v drugo polovico 1. st. Z analizo C 14 so ostanki datirani 2276±142 BP (Brusić, 1989, 122), kar naj bi pomenilo, da je bila ladja izdelana v 3. ali 2. st. pr. Kr. Podatek se nanaša na datum, ko je bil les posekan in ko se je začela gradnja ladje, to pa pomeni 350 do 400 let razlike med tema dvema datumoma oziroma med pričetkom gradnje ladje in njeno potopitvijo (Brusić-Domjan, 1985, 82; Brusić, 1989, 122). Kljub temu pa Brusić meni, da časovno sodi v 1. st. po Kr. Ladjo pripisuje Liburnom in domneva, da so tehniko šivanja Liburni ohranili tudi v času rimske dominacije (Brusić, Z., 1968, 207-209, Tab. IV-X; Brusić, Z. 1969, 221; Brusić, Z. - Domjan, M. 1985, 83 itd.; cfr. Vrsalović, D., 1974, 52-54, o šivani ladji tudi 298-299).

M. Bonino je analiziral prikaze ladij na znani nagrobni steli iz Novilare pri Pesaru in misli, da bi se lahko pripisali liburnskim lembosom (Bonino, 1975; cfr. Vrsalović, D., 1979, 298-300). Po prikazih na spomenikih, kot tudi sodeč po ostankih ladij iz Zatona, Cervija, Pompose, so bile to hitre in okretne ladje. Tudi nekateri ostali avtorji pripisujejo šivane ladje Liburnom (Casson, 1979, 10). V antični literaturi imamo ohranjen podatek o posebni zvrsti istrskih in liburnskih ladij v delu Marca Verija Flaka "De verborum significatu" (O pomenu besed), ki je zbral in obdelal slovnično zanimive, a vendar malo znane besede; pomen besede serilla ali serillia velja kot termin za istrske ali liburnske ladje (Križman, 1979, 201). Tudi pri benekditinskem patru Pavlu Diakonu (8. st.), piscu Zgodovine Langobardov, ki je črpal svoje vire iz Seksta Pompeja Festa (2. st. po Kr.), ta pa po Veriju Flaku, najdemo pomen besede serilla kot termin za istrska in liburna plovila (Križman 1979, 200-202), ki so zbita z lanenimi in žukinimi (brnistrinimi) vrvmi. Besedo serilla Verij povezuje z latinskim

glagolom *conserere*, kar pomeni plesti, sukati. Besedo *serilia* je, kot kaže, dobil pri klasiku rimske tragedije Pacuviusu (240-130 pr. Kr.) v drami *Niptra* in v Flavijem času očitno ni bila pogosta v uporabi, če je menil za potrebno, da jo razloži. Iz Pacuviusovega teksta se ne da razbrati, o kakšni ladji je beseda, ne v čigavi lasti je bila (Križman, 1979, 202).

Votivni modeli ladij s Sardinije, široko razprostranjeni v Tirenskem morju v 9. in 7. st. pr. Kr., se po študiji M. Bonina (Bonino, 1985) lahko interpretirajo kot modeli šivanih ladij (Bonino, 1985, 87, Pomey, 1985, 37).

Številni avtorji podpirajo hipotezo, ki sloni na študiju ikonografskih in zgodovinskih virov, da so tehniko šivanja pri izdelavi svojih ladij na veliko uporabljali Etruščani (Pomey, 1985, 38).

Šivana ladja, najdena ob južni obali Francije v Bon Portéu, datirana v tretjo četrtino 6. st. pr. Kr. (530-525 pr. Kr.), bi po ugotovitvah Pomeya lahko bila etruščanska (Pomey, 1985, 38).

Primere šivanih ladij je Pomey (Pomey, 1985, 42-43) zvrstil v tri skupine:

Za prvo skupino je značilno spajanje oplate z enostavno ligaturo in enostavno pritrdjevanje reber na oplato ladje z lesenimi klini. Primeri so: naša ladja z Ljubljanskega barja, Nina, Cérvie in Pompose, datirane od 2. st. pr. Kr. do srednjega veka.

Druga skupina se razlikuje od prve po povezavi reber z oplato z ligaturo in z mešanim tipom povezave oplate. Ligatura in klini so povezani skupaj ali z vodoravnim klinom iz trdega lesa. Primeri za to so Keopsova ladja in ladja iz Bon Portéa kot tudi ladja iz

Dahsura, datirani v obdobje od sredine 3. tisočletja do 6. st. pr. Kr.

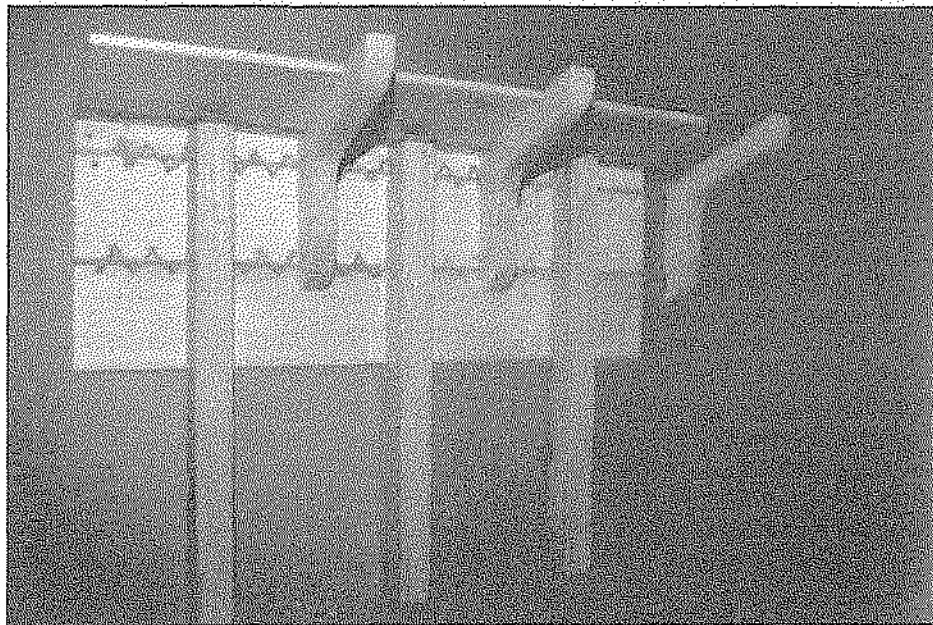
Tretjo skupino predstavljajo ladje, ki imajo zgornji del oplate spojen s klasičnim sistemom zatič v utoru. Tak primer je ladja iz Comacchia (konec 1. st. pr. Kr.) (Fortuna maris, 1990).

Kot je razvidno iz zgoraj navedenih podatkov, je bila tehnika šivanja široko uporabljena pri različnih ljudstvih in v različnih obdobjih.

Ladja z Ljubljanskega barja je toliko bolj zanimiva, ker jo srečujemo na meji med Severnim Jadrantom in Centralno regijo.

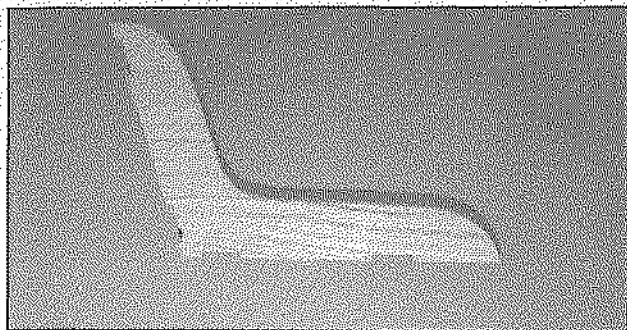
INTERPRETACIJA LADJE

Zaradi dejstva, da je bila ladja, ki je očitno služila za prevoz blaga, zbita z železnimi žebli, so jo uvrščali v kasnejše obdobje, kot je bilo obdobje mostičarjev. Nekateri zgodovinarji, npr. Vrhovec, in arheologi so jo imeli celo za primerek novoveških plovil, kot povzema Melik (1946, 103). Prav zaradi uporabe žebeljev je Müller ladjo po nastanku uvrstil med mostičarje in Rimljanje, in sicer v obdobje, ko je jezero še obstajalo. Anton Melik pa je menil, da sta šivana ladja in čoln izdolbenec, najden leta 1897, ki je imel železno spojko, iz istega kulturnega kroga. Pravi, da so tudi v kasnejših dobah poleg velikih ladij uporabljali tudi manjše in prav majhne čolne. Stratigrafski položaj v rjavem blatu uvršča oboje v starejše obdobje in sicer v mostičarsko obdobje (Melik, 1946, 103-104).

Sl. 5: Poskus prereza šivane ladje (v merilu 1:4 izdelal Leopold Belec, 1997). Foto: G. Zadkovič.

Fig 5: Model of the sewn ship's cross-section (made on the scale of 1:4 by Leopold Belec, 1997). Photo: G. Zadkovič.

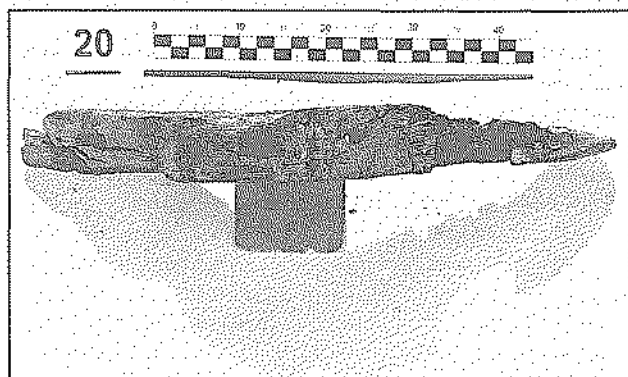

Sl. 6: Poskus rekonstrukcije kolena (v merilu 1:4 izdelal Leopold Belec, 1997). Foto: G. Zadkovič.

Fig 6: Model of ship's knee reconstruction (made on the scale of 1:4 by Leopold Belec, 1997). Photo G. Zadkovič.

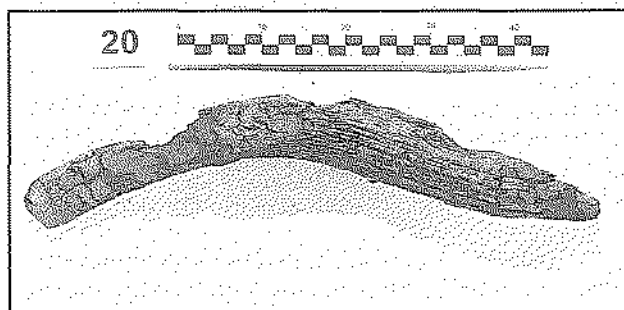
Po Müllnerjevem opisu so konice kolen (kolov) ladje segale v šoto. Ladja je bila izpolnjena z rjavim blatom in glino, dno pa je ležalo na modrikasti plasti starega jezer-skega dna na polzarici. Zato se je po njegovem mnenju ladja morala potopiti, preden je tu nastala šotna plast, kar pomeni pred rimskim časom (Müllner, 1892, 2-5).

Sicer pa Müllner popolnoma natančnih podatkov o najdišču ni dal, bili bi pa nujni. Reka Ljubljanica je zelo blizu. Področje je dolgo kljubovalo zamočvirjanju in tvorjenju šote in na tem področju so se oblikovali okljuki Ljubljanice. A: Melik je domneval, da se je na tej podolžni progi najbolj ohranila globlja voda, po kateri je bil še mogoč promet z ladjami in čolni v času nizkega vodnega stanja. Obe najdišči bi lahko nakazovali staro progo ali celo strugo v okljukih izpred regulacije in izravnave Ljubljanice (Melik, 1946, 104-105). V šivani

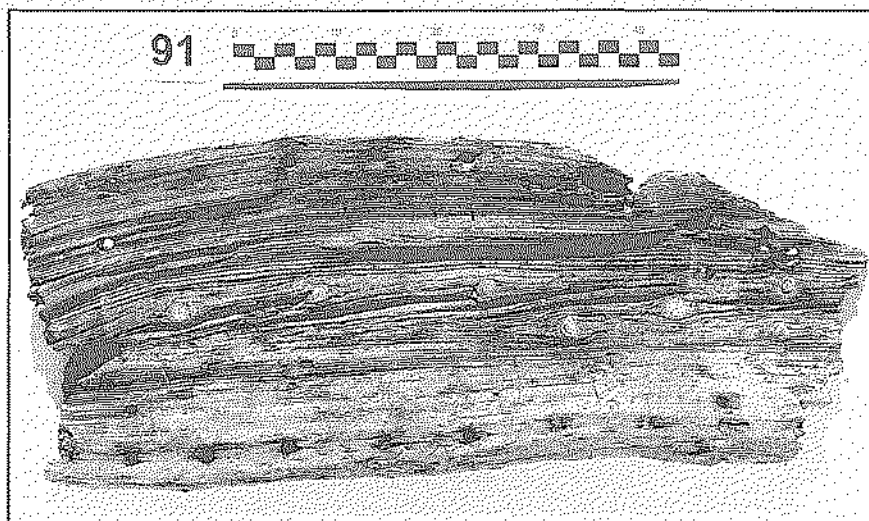
Sl. 7: Ostanek kolena inv. št. P 3882 (20), v depozu NMS (fototeka Arh. oddelka NMS).

Fig 7: Remains of knee Inv. No. P 3882 (20), at NMS' depot (phototheca of Dept. of Arch. of NMS).

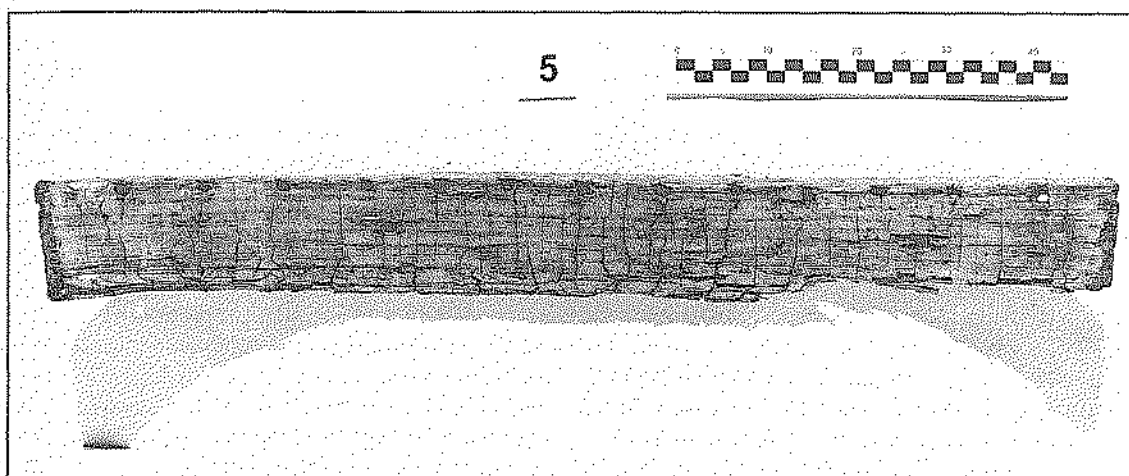
Sl. 8: Ostanek kolena inv. št. P 3882 (20), v depozu NMS (fototeka Arh. oddelka NMS).

Fig 8: Remains of knee Inv. No. P 3882 (20), at NMS' depot (phototheca of Dept. of Arch. of NMS).

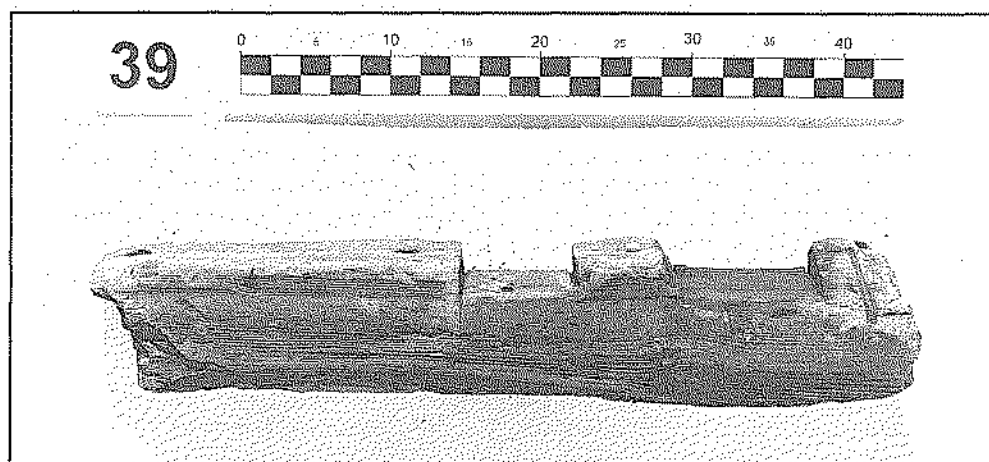

Sl. 9: Spodnji del oplate pri premcu ali krmi, inv. št. P 3883 (91) v depozu NMS (fototeka Arh. oddelka NMS).

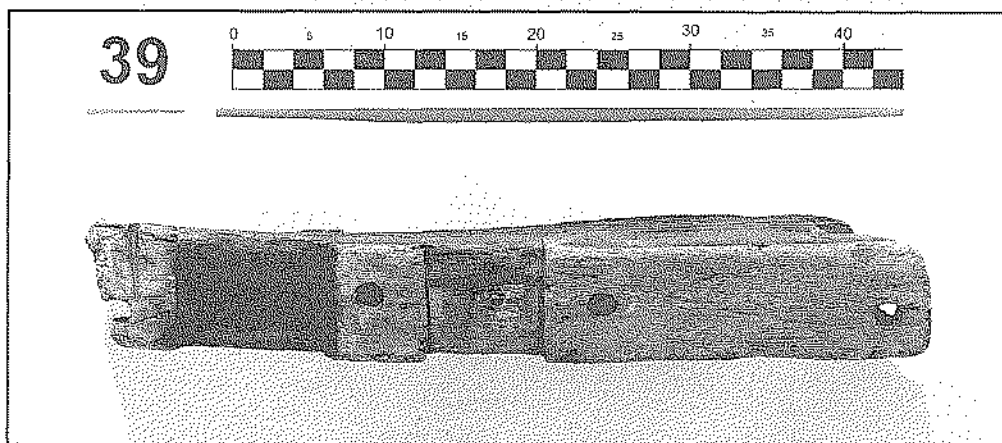
Fig 9: Bottom part of prow's and stern's planking, Inv. No. P 3883 (91) at NMS' depot (phototheca of Dept. of Arch. of NMS).

Sl. 10: Zgornji del oplate inv. št. P 3883 (5) v depoju NMS (fototeka Arh. oddelka NMS).
 Fig 10: Upper part of planking Inv. No. P 3883 (5) at NMS' depot (phototheca of Dept. of Arch.).

Sl. 11: Del rebrnice, inv. št. P 3881 (39) v depoju NMS (fototeka Arh. oddelka NMS).
 Fig 11: Part of floor timber Inv. No. P 3881 (39) at NMS' depot (phototheca of Dept. of Arch.).

Sl. 12: Del rebrnice, inv. št. P 3881 (39) v depoju NMS (fototeka Arh. oddelka NMS).
 Fig 12: Part of floor timber Inv. No. P 3881 (39) at NMS' depot (phototheca of Dept. of Arch.).

ladji je Melik videl možno potrditev legende o Argonavtih, zapisane pri Pliniju Starejšem, ki je črpal iz starejših virov (Melik, 1946, 105). Müllner je ladjo zaradi svoje 100 m² uporabne površine in 700-800 KT nosilnosti, ravnega dna in verjetno zaradi možnosti izkoriščanja celotnega prostora imel za tovorno, ki naj bi opravljala tovorni promet med Vrhniko in Ljubljano. Kakor v času Strabona naj bi tovor, ki je prihajal prek Okre v Vrhniko, tu naložili na jezerske ladje, ki so po izlivu jezera prispele do Ljubljane in nato plule po Savi navzdol, kot se je to dogajalo tudi v kasnejših časih (Müllner, 1892, 5-7).

Številni arheološki predmeti iz različnih obdobij, najdeni v Ljubljani (na področju od Vrhlike do Zaloga je reka dolga 43 km), govorijo o njeni plovnosti v daljšem obdobju (Bitenc, P. - Knific, T. 1997, 19-32). Na rečnem dnu najdeno zgodnjersko orožje, predvsem ohranjeni meči in noži, kažejo na to, da je Ljubljanico kot plovno pot v rimski dobi uporabljala tudi vojska (Bitenc, P. - Knific, T. 1994, 9-10; Bitenc, P. - Knific, T. 1997, 22). Zato je toliko bolj zanimiva interpretacija Weerda, ki šivano ladjo z Ljubljanskega barja primerja z zwamerdamskim tipom ladje (Weerd, 1988).

V Zwammerdamu na Nizozemskem so v kontekstu rimske vojne utrdbe izkopali 3 velike čolne, 3 deblake in sistem za veslanje, ki se datirajo od sredine 1. do sredine 3. st. po Kr. (Weerd, 1988, 35).

Zwamerdamski tip čolna je dolg, s ploskim dnom, zelo velik, nizek, brez gredlja, z vzporednimi navpičnimi stranmi, zgrajenimi iz preklapajočih se platic. Rebra iz enega kosa v obliki črke L se uporabljajo po eno ali v paru in so pritrjena na dno z železnimi žebli (Weerd, 1988, 35).

Weerda je presenetilo, da dolžina spojenih desk znotraj oplata pri primerih, ki jih je preučeval, kaže popolnoma nepričakovan vzorec dolžin, značilnih za rimski standard.⁷ Merska enota, ki je bila uporabljena pri čolnih tipa zwamerdam, je temeljila na rimskih čevljih t.i. pes monetalis (1 P.M.=0,296 m). Zastopa tezo, da so vsi osnovni postopki tehnologije pri čolnih zwamerdam rimski in da čolni niso samo povečana verzija domačih prototipov, kot je menil Ellmers (Weerd, 1988, 38).

Poudarja, da je bila uporaba pes monetalis v uporabi v rimski vojni sferi (Weerd, 1988, 41) in meni, da je ladja iz Ljubljane predhodnica kasnejših, vendar mediteranskih in ne staroselskih ladij iz srednje in zahodne Evrope (Weerd, 1988, 43).

Nekateri avtorji interpretirajo našo ladjo kot sad keltske ladjedelniške tradicije (Ellmers, 1996). V Bevaixu v Neuenburger See v zahodni Švici je bila najdena kasnejša ladja, dolga 19,35 m, široka 2,80 m in 0,85-0,95 m visoka, grajena v keltski ladjedelniški tradiciji iz rimskega obdobja. Hrast, iz katerega je bila grajena, je datiran v leto 182 po Kr. Za razliko od starejše ladje z Ljubljanskega barja kolena in rebrnice niso več ločeni in oplata in rebra niso več spojeni z lesenimi klini, temveč samo z železnimi žebli. Uporaba različnih vrst lesa ni prisotna. Šivanje je izvedeno z dvojno vrvjo rastlinskega izvora. Deske so bile na robovih pritrjene s tisočermi majhnimi žebli z ravnimi glavicami. In prav pri povezavi ladje z žebli Ellmers vidi razliko med keltsko in mediteransko tradicijo ladjedelstva (Ellmers, 1996).

Les iz ladje z Ljubljanskega barja je bil z meritvami C-14 datiran v čas 2140 ± 20 BP (vzorec čepa) in 2135 ± 20 BP (vzorec platice oz. del oplata); to pomeni 3. - 2. st. pr. Kr. (Erič, 1994, 75-76). Vrsta lesa pa ni bila natančno določena, razen enega vzorca čepa (klin?) kot *Fraxinus* sp. (jesenovina) in platice (del oplata) kot *Picea* (smreka) (Erič, 1994, 76).

Uporabo različnih vrst lesa imajo nekateri avtorji kot zelo pomembno (pri rebrih in tramih so uporabili hrast, zamašek oz. klin je bil iz jesena, platnice in deske dna ladje so bile iz smreke, deske za hojo iz bresta, za šivanje so uporabili lipova vlakna) (Ellmers, 1996). Tudi pri ladji iz beneške lagune iz Alberonija so uporabili različne vrste lesa. Za oplato so uporabili brest, za edino najdeno rebro hrast, za kline pa lipo (Beltrame, 1996, 39-41).

ZAKLJUČEK

Od ladje z Ljubljanskega barja se je danes ohranilo nekaj več kot 3% oplata, okrog 4,3% kolen in 3,5% rebrnic, odstotka ohranjenosti pri veznih elementih v konstrukciji ladje zaradi njihove negotove določitve (v konstrukciji ladje naj bi bilo 8 elementov) nisem izračunala.

Ne strinjam se s Salemkeovo rekonstrukcijo šivane ladje oz. z njegovo trditvijo, da je bil nagib med bokom in dnom ladje 30% (Salemke, 1973, 21). Kolena so bila namreč izdelana iz naravno ukrivljenega lesa in rekonstrukcija modela prereza ladje, ki jo je po Salemkeovi predlogi (Salemke, 1973, 23) naredil zunanji sodelavec Pomorskega muzeja L. Belec, modelar,⁸ je pokazala, da rekonstruirana kolena ne ustrezajo dejanskemu stanju ohranjenih kolen. Kljub deformiranosti lesa je odstopanje v obliki preveliko.⁹

7 Dolžina se ujema z okroglimi številkami v enem odstotku odstopanj, kljub temu, da je delal v skali 1:20.

8 Pri izdelavi modela smo uporabili tudi fotografije modela šivane ladje z Ljubljanskega barja, ki se nahaja v NMS v Ljubljani. Kulturno zgodovinski oddelek hrani model ladje, ki bi lahko nastal po mnenju Neve Trampuž Orel takoj po izkopavanju šivane ladje pri Črni vasi. Mogoče je tudi Salemke uporabil model kot podlago za svojo rekonstrukcijo. Fotografije mi je prijazno posodil M. Erič.

9 Na to me je opozoril Nick Burningham. Kolena zagotovo niso bila izdelana v obliki črke L, kot so recimo pri zwamerdamskem tipu ladje, s tem pa je tudi Weerdova interpretacija ladje z Ljubljanskega barja na trhljih nogah.

Pri izdelavi modela je modelar uporabil za posamezne dele ladje ustrezno vrsto lesa. Vlakna, narejena iz lipove skorje, s katerimi je povezal oplato, so se pri povezavi pokazala kot dovolj močna.

Kljub študiju ostankov ladje nisem uspela priti do zadovoljivih podatkov, ki bi mi pomagali k njeni končni opredelitvi v smislu ladjedelniškega vpliva (mediteranska ali keltska tradicija). V predavanju v Cattolici sem se zaradi strukturalnih karakteristik ladje¹⁰ (Pomey, 1981; Pomey, 1985, 38) kot tudi zaradi primerov keltske ladjedelniške tradicije, ki jih navaja Ellmers, in nena zadnje tudi zaradi območja, kjer je bila šivana ladja najdena, bolj nagibala h keltski ladjedelniški tradiciji. Območje je pripadalo keltskim Tavriskom. Strabon navaja, da je bilo možno tovor, ki so ga pri Navportu naložili na ladje, prepeljati po Savi do Segestike, do Panoncev in Tavriskov. Nauportus je bil tavriskijska naselbina. Tavriski so si zelo prizadevali, da bi imeli v rokah nadzor nad rečnim prometom po Ljubljani in Savi (Šašel Kos, 1994, 117-118). Pred predavanjem v Cattolici nisem poznala primera iz Alberonija kot tudi ne drugih primerov ladij iz beneške lagune (Beltrame, 1995, 76-77; Beltrame, 1996; Beltrame, v tisku).

Sistem povezave rebrnic s trupom ladje s pomočjo klinov ima poleg naše ladje in ladij iz Cervie, Pompose, Nina tudi ladja iz Alberonija (Beltrame, 1996, 41). Salemke primere mediteranskih ladij zanemarija ter navaja primere srednjeveških ladij, kot so Elbing, Falterbro in Haithabu. V tehniki vidi konzervativen razvoj iz drevaka (Salemke, 1973, 21).

Beltrame meni, da moramo izvor ladjedelniške tradicije šivanja in njeno ohranitev iskati na področju Mediterana, in opozarja na pomembnost plovbe po notranjih vodah in njihovo povezanost z mediteranskimi vplivi. Uporaba ploskega dna je običajna v notranjih vodah. Zaradi hitrosti izdelave so to tehniko raje uporabljali kot tehniko zatič v utoru.

Pri ladjah iz grškega obdobja so na platicah z notranje stikajoče se strani, luknje skozi katere se povlečejo vrvi v obliki tetraedra, pri rimskih pa krožne

oblike (Beltrame, 1996, 42). Na ladjah iz Comacchia, Lida in Cervie so na robovih oplata luknje, skozi katere so se povlekla vlakna trapezoidne oblike. Na primeru ostankov ladje iz Corte Cavanella II (Loreo, Rovigo) so luknje pravokotne in so jih uporabljali za ladje, ki niso imele oplata debelejše od 3,5 cm (Beltrame, v tisku).

Podoben primer je naša ladja, kjer so se na posameznih delih ohranile pravokotne luknje. Uporaba žeblicev je prisotna pri ladji iz Comacchia in kasneje pri Cervii (Beltrame, v tisku).

Zanimivo je, da se ravno ladja z Ljubljanskega barja po dolgem zatišju, po izginotju podobnih ladij iz grškega obdobja, pojavlja med prvimi ladjami, izdelanimi s tehniko šivanja. V 2. st. pr. Kr., ko naj bi ladja plula, je bilo področje, na katerem je bila najdena, pod oblastjo Tavriskov. V drugi polovici 2. st. pr. Kr., točneje leta 129 pr. Kr., je C. Sempronius Tuditanus napadel ozemlje Liburnov, Histrov in še nepokorjenih Japodov in Tavriskov (Šašel, 415-417). Ozemlje od Furlanije do Ljubljanske kotline vključno s cesto za Nauportus je bilo po mnenju Šašla osvojeno med leti 129 in 115 pr. Kr. (Šašel, 421-422).

Zato možnost, da je ladja res sad mediteranske ladjedelniške tradicije, kot trdijo že zgoraj navedeni avtorji, in da je v povezavi z rimskimi vojnimi pohodi, ni izključena.

ZAHVALE

Na tem mestu se najlepše zahvaljujem predstojniku Arheološkega oddelka Dragu Svoljšaku, ki mi je omogočil obdelavo in objavo plovil v Narodnem muzeju Slovenije v Ljubljani, Poloni Bitenc, ki mi je gradivo pripravila, Miranu Eriču in Nevi Trampuž Orel za posredovanje podatkov, modelarju Leopoldu Belcu in ladjedelnema Anti Šandriču in Mirku Karinu za pomoč pri opredelitvah delov ladje, sodelavki Ilonki Hajnal za potrpežljivo risanje delov ladje ter nenazadnje Nadji Terčon in Mateju Župančiču za pazljivo branje članka.

¹⁰ S tem se je po predavanju v Cattolici strinjal tudi Marco Bonino.

TABLA 1

1. Koleno; d. 85 cm; š. 6-7,5 cm; v. 10 cm; inv. št. 21.
2. Koleno; d. 82 cm; š. 7 cm; v. 6-10 cm; inv. št. 13.

TABLA 2

1. Koleno; d. 57 cm; š. 3-10 cm; v. 9-10 cm; inv. št. 23.
2. Koleno; d. 64 cm; š. 7 cm; v. 6-8 cm; inv. št. 22.

TABLA 3

1. Koleno; d. 68 cm; š. 4-6 cm; v. 8 cm; inv. št. 19.
2. Koleno; d. 68 cm; š. 4-7 cm; v. 5-9 cm; inv. št. 20.

TABLA 4

1. Koleno; d. 67 cm; š. 5-6 cm; v. 5-10 cm; inv. št. 16.
2. Koleno; d. 67 cm; š. 6,5-7,5; v. 8-11 cm; inv. št. 17.

TABLA 5

1. Koleno; d. 82 cm; š. 6-8 cm; v. 4-10 cm; inv. št. 14.

TABLA 6

1. Vezni element v konstrukciji spodnjega dela ladje; d. 43 cm; š. 3,5-4 cm; v. 2-7 cm; d. zoba 6,5 cm; inv. št. 65.
2. Vezni element v konstrukciji spodnjega dela ladje skozi katerega je šla vrv (madir?). Na osrednjem delu ohranjen pravokotni 8 cm dolg zob z odprtini; d. 96 cm; š. 13,5-16,5 cm; deb. 1,0 cm; inv. št. 9.

TABLA 7

1. Vezni bočni element v konstrukciji ladje, ki se je nahajal pri premcu ali krmi; d. 64 cm; š. 15-17 cm; v. 1,5-5 cm; inv. št. 30.
2. Vezni bočni element v konstrukciji ladje, ki se je nahajal pri premcu ali krmi; d. 57; š. 15 cm; v. 3-5 cm; inv. št. 31.

TABLA 8

1. Vezni bočni element v konstrukciji ladje, ki se je nahajal pri premcu ali krmi; d. 52 cm; š. 18-19 cm; v. 3-4 cm; inv. št. 32.
2. Vezni bočni element v konstrukciji ladje, ki se je nahajal pri premcu ali krmi. d. 58 cm; š. 18 cm; v. 2,5-5 cm; inv. št. 33.
3. Vezni bočni element v konstrukciji ladje, ki se je nahajal pri premcu ali krmi; d. 60 cm, š. 15 cm; v. 5-6 cm; inv. št. 34.

TABLA 9

1. Del rebra (koleno?); d. 34 cm; š. 6,5-7,5 cm; v. 1,5-5,5 cm; inv. št. 67.
2. Del rebra (koleno?); d. 37 cm; š. 2,5-3 cm; v. 2,5-3 cm; inv. št. 95.
3. Del rebra (rebrnica?); d. 61 cm; š. 4-6 cm; v. 8-9 cm; inv. št. 35.
4. Del rebra (koleno?); d. 61 cm; š. 2,5 cm; v. 3 cm; inv. št. 38.

5. Del rebra (rebrnica); d. 55 cm; š. 6-7 cm; v. 10-12 cm; inv. št. 40.

6. Del rebra (koleno?); d. 28 cm; š. 1,5-2,5 cm; v. 3,5-5 cm; inv. št. 66.

TABLA 10

1. Del rebrnice; d. 175 cm; š. 7,5 cm; v. 7-9 cm; dolž. zobov 9-13 cm; inv. št. 1.

TABLA 11

1. Del rebrnice (vidi se odprtina od žeblija); d. 51 cm; š. 7 cm; v. 8-10 cm; inv. št. 39.
2. Del rebrnice; d. 18 cm; š. 6 cm; v. 5,5 cm; inv. št. 105.
3. Del rebrnice; d. 54 cm; š. 13 cm; v. 1,5-3,5 cm; inv. št. 37.
4. Del oplate?; d. 9 cm; š. 7 cm; deb. 2 cm; inv. št. 109.
5. Del rebrnice; d. 27 cm; š. 5-7 cm; v. 7-8 cm; inv. št. 98.
6. Del rebrnice; d. 73 cm; š. 5-6 cm; v. 5-10 cm; inv. št. 18.

TABLA 12

1. Del rebrnice; d. 85 cm, š. 4-5 cm; v. 5-9 cm; inv. št. 12.
2. Del rebrnice; d. 72 cm; š. 7 cm; v. 6-9 cm; inv. št. 15.

TABLA 13

1. Del rebrnice; d. 38 cm; š. 6,5-7 cm; v. 8-10 cm; inv. št. 41.
2. Del rebrnice; d. 45 cm, š. 7 cm; v. 10-12 cm; inv. št. 56.
3. Del rebrnice; d. 34 cm; š. 6 cm; v. 8-9 cm; inv. št. 58.
4. Del rebrnice; d. 42 cm; š. 5-7 cm; v. 6 cm; inv. št. 55.
5. Del rebrnice; d. 39 cm; š. 5 cm; v. 8-9 cm; inv. št. 57.
6. Del rebrnice; d. 34 cm; š. 8 cm; v. 5-10 cm; inv. št. 59.

TABLA 14

1. Del rebrnice; d. 15 cm; š. 6 cm; v. 6-9 cm; inv. št. 76.
2. Del rebrnice; d. 24 cm; š. 6-7 cm; v. 7,5-8 cm; inv. št. 75.
3. Del rebrnice; d. 22 cm; š. 6 cm; v. 7 cm; inv. št. 84.
4. Del rebrnice; d. 28 cm; š. 8-8,8 cm; v. 8-10 cm; inv. št. 73.
5. Del rebrnice; d. 23 cm; š. 7,5 cm; v. 7-8 cm; inv. št. 74.

TABLA 15

1. Del oplate; d. 120 cm; š. 13 cm; deb. 1,5-2,5 cm; inv. št. 2.

2. Del oplate; d. 83 cm; š. 17 cm; deb. 3-4 cm; inv. št. 7.
3. Del oplate; d. 72 cm; š. 18 cm; deb. 2-3 cm; inv. št. 8.

TABLA 16

1. Del oplate (pri premcu ali krmi); d. 63 cm; š. 13-14 cm; deb. 3 cm; inv. št. 24.
2. Del oplate; d. 70 cm; š. 12-17 cm; deb. 2,5 cm; inv. št. 10.
3. Del oplate; d. 92 cm; š. 10 cm; deb. 3-4 cm; inv. št. 11.

TABLA 17

1. Zgornji del oplate z robom; d. 68 cm; š. 8-10 cm; deb. 3-3,5 cm; inv. št. 25.
2. Del oplate; d. 50 cm; š. 12-14 cm; deb. 2,5 cm; inv. št. 26.
3. Del oplate; d. 51 cm; š. 12 cm; deb. 2-2,5 cm; inv. št. 27.
4. Del oplate; d. 51 cm; š. 15-18 cm; deb. 1,5-2 cm; vidna luknja od žeblja; inv. št. 28.

TABLA 18

1. Del oplate; d. 49 cm; š. 10-12 cm; deb. 2,5-3,5 cm; inv. št. 29.
2. Del oplate; d. 46 cm; š. 15-16 cm; deb. 1,5-2 cm; inv. št. 42.
3. Del oplate; d. 50 cm; š. 15 cm; deb. 1-2 cm; inv. št. 43.

TABLA 19

1. Del oplate (na premcu ali krmi); d. 111 cm; š. 14-15 cm; deb. 2 cm; inv. št. 3.
2. Del oplate; d. 126 cm; š. 5-13 cm; deb. 3 cm; inv. št. 4.

TABLA 20

1. Del oplate (na premcu ali krmi); d. 115 cm; š. 12-14 cm; deb. 3,5 cm; inv. št. 6.
2. Del oplate (na premcu ali krmi); d. 111 cm; š. 13 cm; deb. 2,5 cm; inv. št. 5.

TABLA 21

1. Del oplate; d. 47 cm; š. 10-14 cm; deb. 2,5-3 cm; inv. št. 44.
2. Del oplate; d. 38 cm; š. 7 cm; deb. 2 cm; inv. št. 77.
3. Del oplate (na premcu ali krmi); d. 40-43 cm; š. 15-22 cm; deb. 2,5 cm; inv. št. 36.
4. Del oplate (na premcu ali krmi); d. 29 cm; š. 7-11 cm; deb. 2,5-4 cm; inv. št. 63.
5. Del oplate (mogoče na robu spodnje oplate); d. 45 cm; š. 8-9 cm; deb. 1-3 cm; inv. št. 45.
6. Del oplate; d. 48 cm; š. 24-28 cm; deb. 2,5-3 cm; inv. št. 93.

TABLA 22

1. Del oplate; d. 37 cm; š. 14-16 cm; deb. 2,5-4,5 cm; inv. št. 51.
2. Del oplate (na premcu ali krmi); d. 44 cm; š. 11 cm; deb. 1,5-3,5 cm; inv. št. 49.
3. Del oplate; d. 48 cm; š. 7-14 cm; deb. 1,5-3 cm; inv. št. 48.
4. Del oplate; d. 41 cm; š. 10 cm; deb. 1,5-2 cm; inv. št. 50.
5. Del oplate; d. 80 cm; š. 32-33 cm; deb. 2,5-3 cm; inv. št. 91.

TABLA 23

1. Del oplate; d. 37 cm; š. 7-11 cm; deb. 2-2,5 cm; inv. št. 64.
2. Del oplate (na premcu ali krmi); d. 36 cm; š. 7 cm; deb. 1,5-3,5 cm; inv. št. 54.
3. Del oplate; d. 35 cm; š. 8-10 cm; deb. 2-4 cm; inv. št. 53.
4. Del oplate; d. 40 cm; š. 12-14 cm; deb. 2-3,5 cm; inv. št. 52.
5. Del oplate; d. 46 cm; š. 7-14 cm; deb. 1,5-3,5 cm; inv. št. 60.
6. Del oplate; d. 45 cm; š. 9-12 cm; deb. 2-3 cm; inv. št. 46.
7. Del oplate (zgornji del); d. 47 cm; š. 7-11 cm; deb. 1,5-3 cm; inv. št. 47.

TABLA 24

1. Del oplate; d. 25 cm; š. 11-12 cm; deb. 1,5-2,5 cm; inv. št. 71.
2. Del oplate; d. 30 cm; š. 9-10 cm; deb. 1,5-2 cm; inv. št. 72.
3. Del oplate; d. 23 cm; š. 10-11 cm; deb. 1-1,5 cm; inv. št. 69.
4. Del oplate; d. 31 cm; š. 8-12 cm; deb. 2-3 cm; inv. št. 68.
5. Del oplate; d. 21 cm; š. 10-11 cm; deb. 1-3 cm; inv. št. 70.
6. Del oplate; d. 35 cm; š. 7,5-10 cm; deb. 1-2,5 cm; inv. št. 79.
7. Del oplate; d. 31 cm; š. 7-10 cm; deb. 1-3,5 cm; inv. št. 78.
8. Del oplate; d. 35 cm; š. 12-13 cm; deb. 1,5-2 cm; inv. št. 62.
9. Del oplate; d. 36 cm; š. 8-11 cm; deb. 1,5-2 cm; inv. št. 61.

TABLA 25

1. Del oplate; d. 33 cm; š. 5-10 cm; deb. 2-3 cm; inv. št. 97.
2. Del oplate; d. 33 cm; š. 9 cm; deb. 1-2 cm; inv. št. 96.
3. Del oplate z odebeljenim zgornjim robom; d. 22 cm; š. 6-8 cm; deb. 2,5-3 cm; inv. št. 100.
4. Del oplate; d. 47 cm; š. 13-17 cm; deb. 2,5-3 cm; inv. št. 94.

5. Del oplate; d. 20 cm; š. 10,5 cm; deb. 1,5-3,5 cm; inv. št. 102.

6. Del oplate; d. 81 cm; š. 10 cm; deb. 1-3 cm; inv. št. 92.

TABLA 26

1. Del oplate; d. 24 cm; š. 5-8 cm; deb. 1-2,5 cm; inv. št. 83.

2. Del oplate; d. 12 cm; š. 5 cm; deb. 2,5 cm; inv. št. 108.

3. Del oplate; d. 23 cm; š. 7-9 cm; deb. 1,5-3 cm; inv. št. 101.

4. Del oplate; d. 32 cm; š. 6-7 cm; deb. 2-2,8 cm; inv. št. 85.

5. Del oplate; d. 17 cm; š. 12 cm; deb. 1,5-2,5 cm; inv. št. 103.

6. Del oplate; d. 28 cm; š. 8-10 cm; deb. 1-2 cm; inv. št. 82.

7. Del oplate; d. 24 cm; š. 10 cm; deb. 2-3 cm; inv. št. 86.

8. Del oplate; d. 19 cm; š. 9-10 cm; deb. 1,5-2,5 cm; inv. št. 104.

9. Del oplate; d. 31 cm; š. 8,5-14,5 cm; deb. 2,5-3 cm; inv. št. 81.

10. Del oplate; d. 26 cm; š. 5-7 cm; deb. 2-2,5 cm; inv. št. 87.

11. Del oplate; d. 35 cm; š. 4,5-7,5 cm; deb. 2-3,5 cm; inv. št. 90.

12. Del oplate; d. 27 cm; š. 5-10 cm; deb. 2-3,5 cm; inv. št. 80.

13. Del oplate; d. 16 cm; š. 12 cm; deb. 1-3 cm; inv. št. 88.

TABLA 27

1. Nedoločen del (del rebrnice?); d. 12 cm; š. 3,5 cm; v. 2,5 cm.

2. Del rebrnice; d. 6 cm; š. 2,5-3 cm; v. 2 cm.

3. Nedoločen del (del oplate?); d. 5 cm; š. 6,5 cm; deb. 1,5 cm.

4. Del veznega elementa v konstrukciji ladje na premcu ali krmu; d. 23 cm; š. 6 cm; v. 14 cm; inv. št. 34 a.

5. Del oplate; d. 12 cm; š. 4 cm; deb. 1,5 cm.

6. Nedoločen del (del oplate?); d. 3,5 cm; š. 2,5 cm; deb. 1-2 cm.

7. Nedoločen del (del oplate?); d. 5 cm; š. 4,5 cm; deb. 2,5 cm.

8. Nedoločen del; d. 10,5 cm; š. 2 cm; deb. 0,5 cm.

9. Del rebrnice; d. 12 cm; š. 3,5 cm; v. 2,5 cm.

10. Del rebrnice; d. 6,5-10 cm; š. 2,5-3 cm; v. 2,5 cm.

11. Nedoločen del (del oplate?); d. 19 cm; š. 5-6 cm; deb. 2,8-3 cm.

12. Nedoločen del; d. 11,5; š. 2 cm; deb. 1,5 cm.

13. Nedoločen del; d. 14 cm; š. 1,5 cm; deb. 0,5 cm.

14. Nedoločen del (del rebrnice?); d. 17 cm; š. 2,5-3,5 cm; v. 2 cm.

15. Nedoločen del; d. 5 cm; š. 2 cm; deb. 0,5 cm.

16. Nedoločen del; d. 11,3 cm; š. 4 cm; deb. 1,5 cm.

17. Nedoločen del; d. 5 cm; š. 3,5 cm; deb. 0,5 cm.

18. Nedoločen del; d. 7,5 cm; š. 2,5 cm; deb. 0,6 cm.

19. Nedoločen del; d. 4,5 cm; š. 3,5 cm; deb. 0,5 cm.

20. Del rebrnice; d. 20 cm; š. 3 cm; v. 9,5 cm.

21. Del oplate?; d. 17 cm; š. 3,5 cm; deb. 1-2 cm.

22. Del rebrnice?; d. 30 cm; š. 6-7 cm; v. 3,5 cm.

23. Del rebrnice; d. 10 cm; š. 1,5-3 cm; v. 2,5 cm.

24. Nedoločen del; d. 19 cm; š. 3,5-4,5 cm; deb. 3 cm.

TABLA 28

1. Železen žebelj; d. 7,2 cm.

2. Fragment železnega žebila; d. 11,5 cm.

3. Železen žebelj; d. 6,5 cm.

4. Železen žebelj; d. 4,5 cm.

5. Fragment zvitega železnega žebila; d. 3,5 cm.

6. Železen žebelj; d. 9,5 cm.

7. Železen žebelj; d. 9,5 cm.

8. Železen žebelj; d. 7,2 cm.

9. Železen žebelj; d. 7,3 cm.

10. Zvit železen žebelj. d. 8,2 cm.

11. Železen žebelj; d. 12,2 cm.

12. Železen žebelj; d. 12 cm.

13. Železen žebelj; d. 11,5 cm.

14. Železen žebelj; d. 11,5 cm.

15. Železen žebelj; d. 10,7 cm.

16. Fragment železnega žebila; d. 11,6 cm.

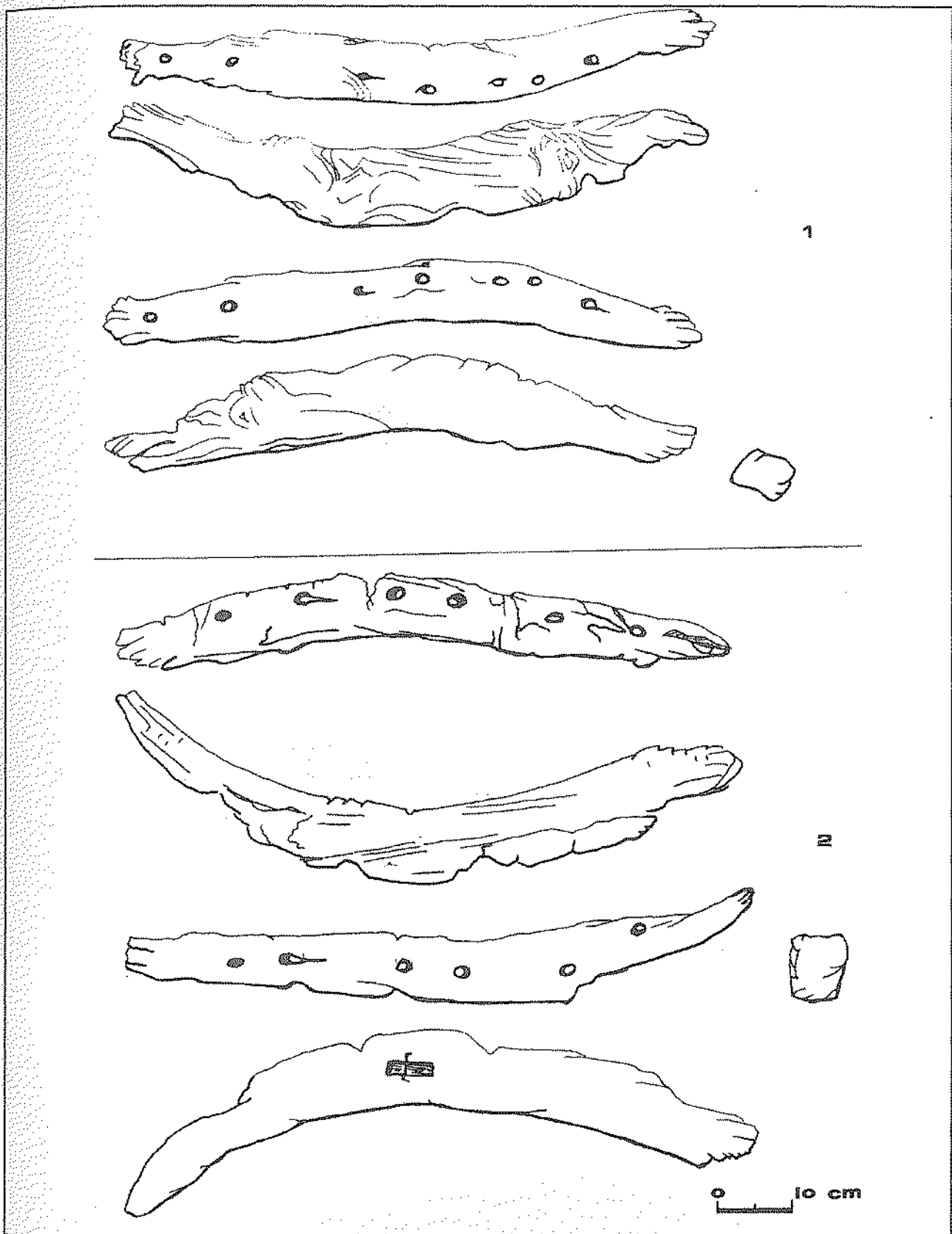
17. Železen žebelj; d. 14,5 cm.

18. Železen žebelj; d. 15,5 cm.

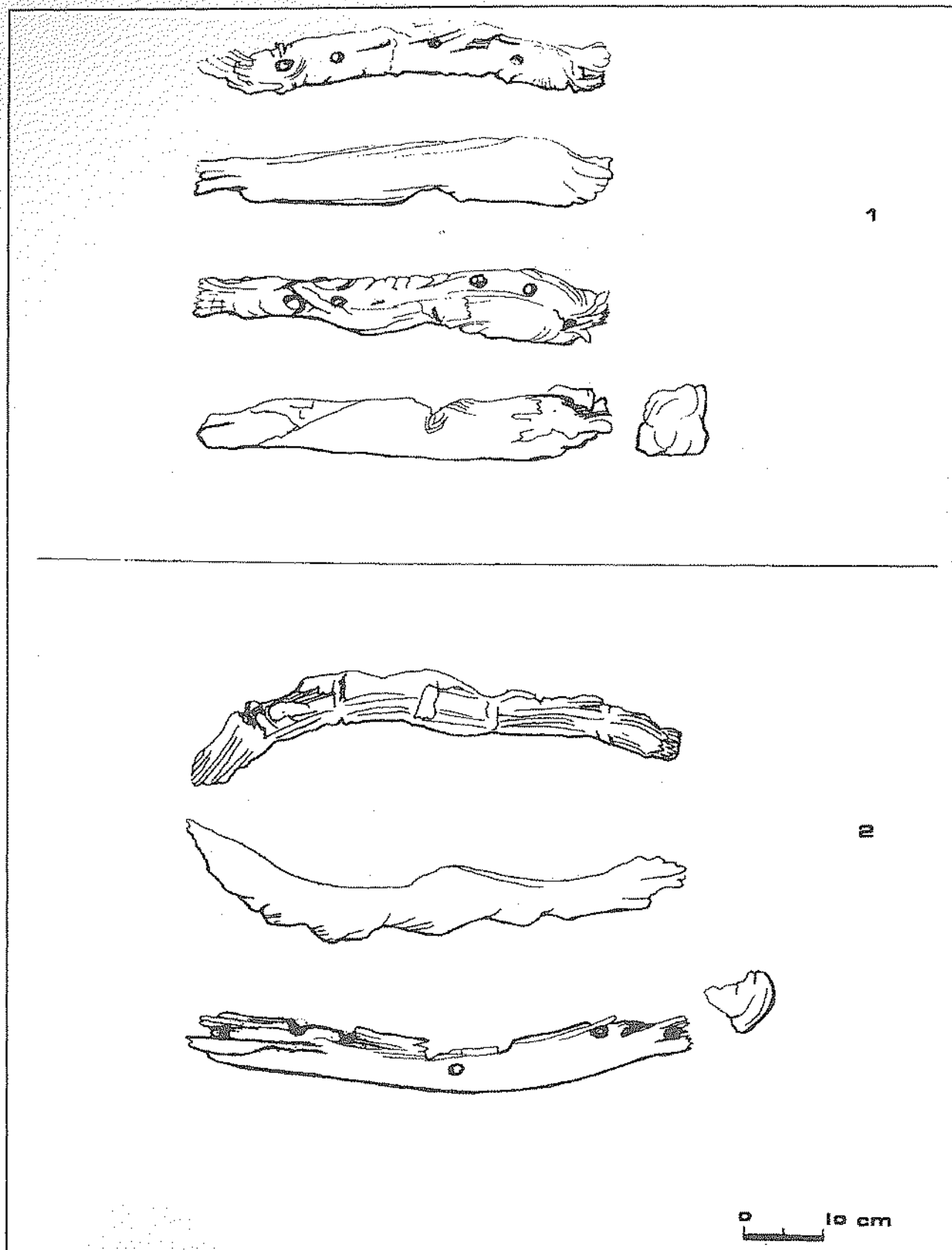
19. Železen žebelj; d. 14 cm.

20. Železen žebelj; d. 13,5 cm.

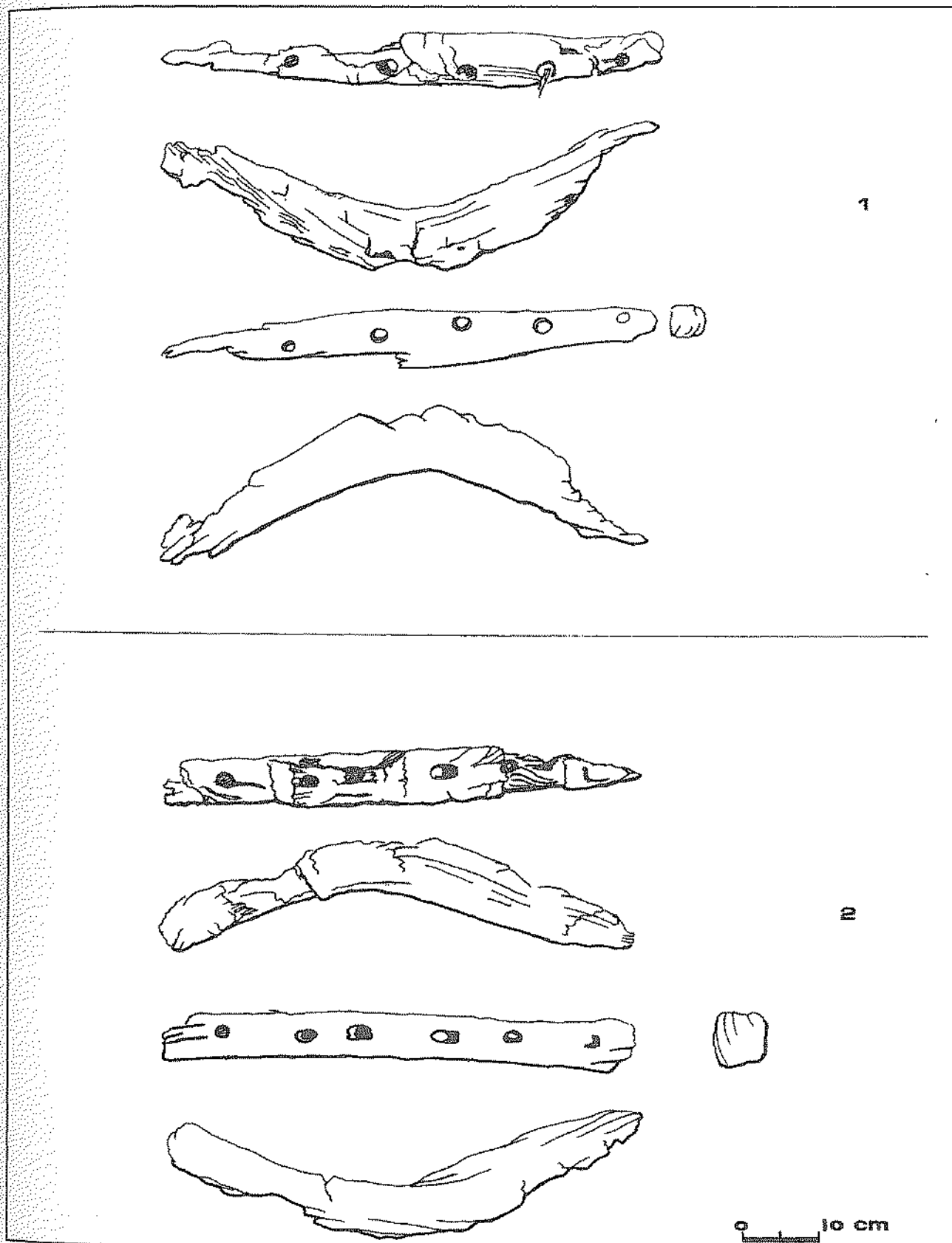
21. Železen žebelj; d. 13,5 cm.

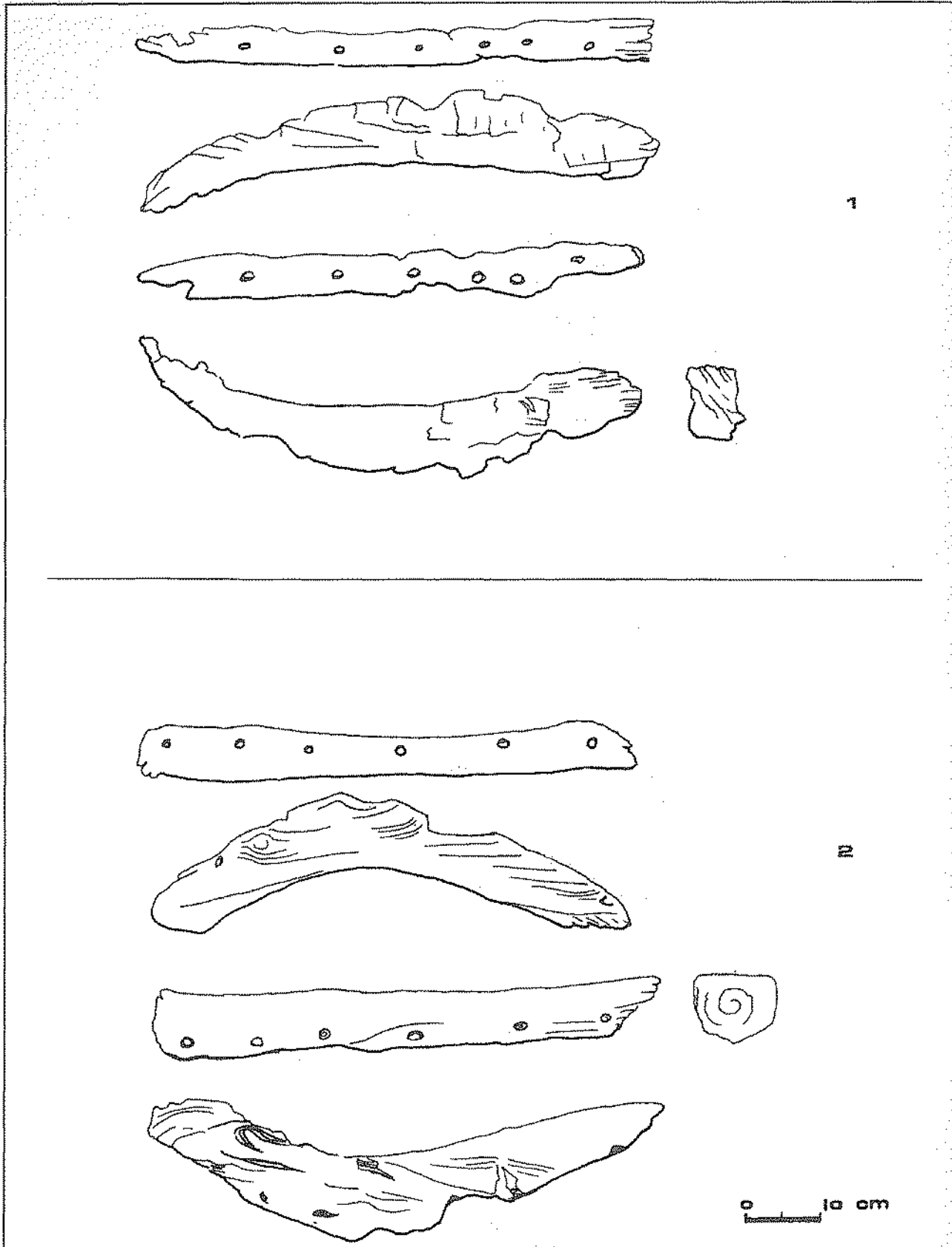
T. 1 : 1-2 les/wood.

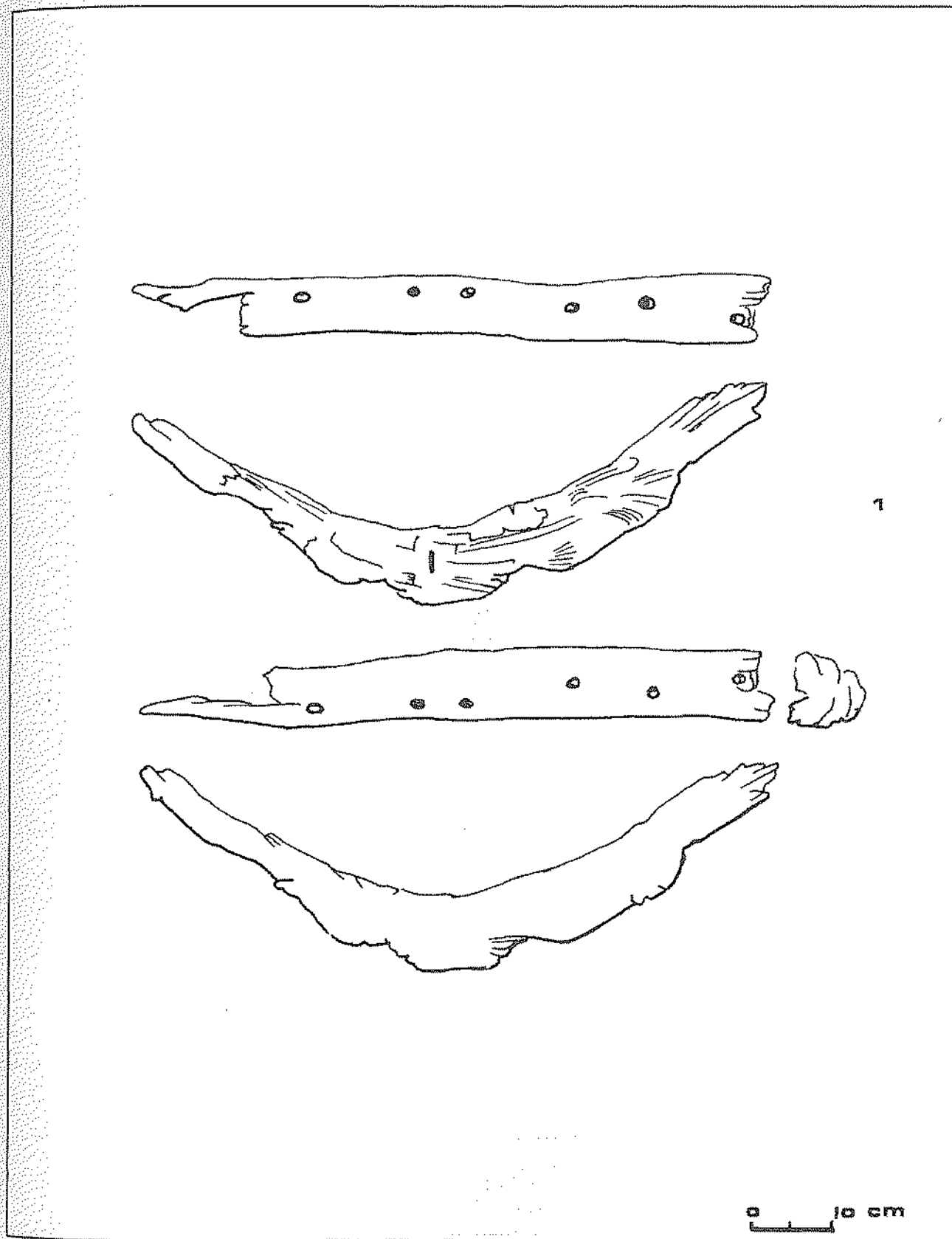
T. 2 : 1-2 les/wood.

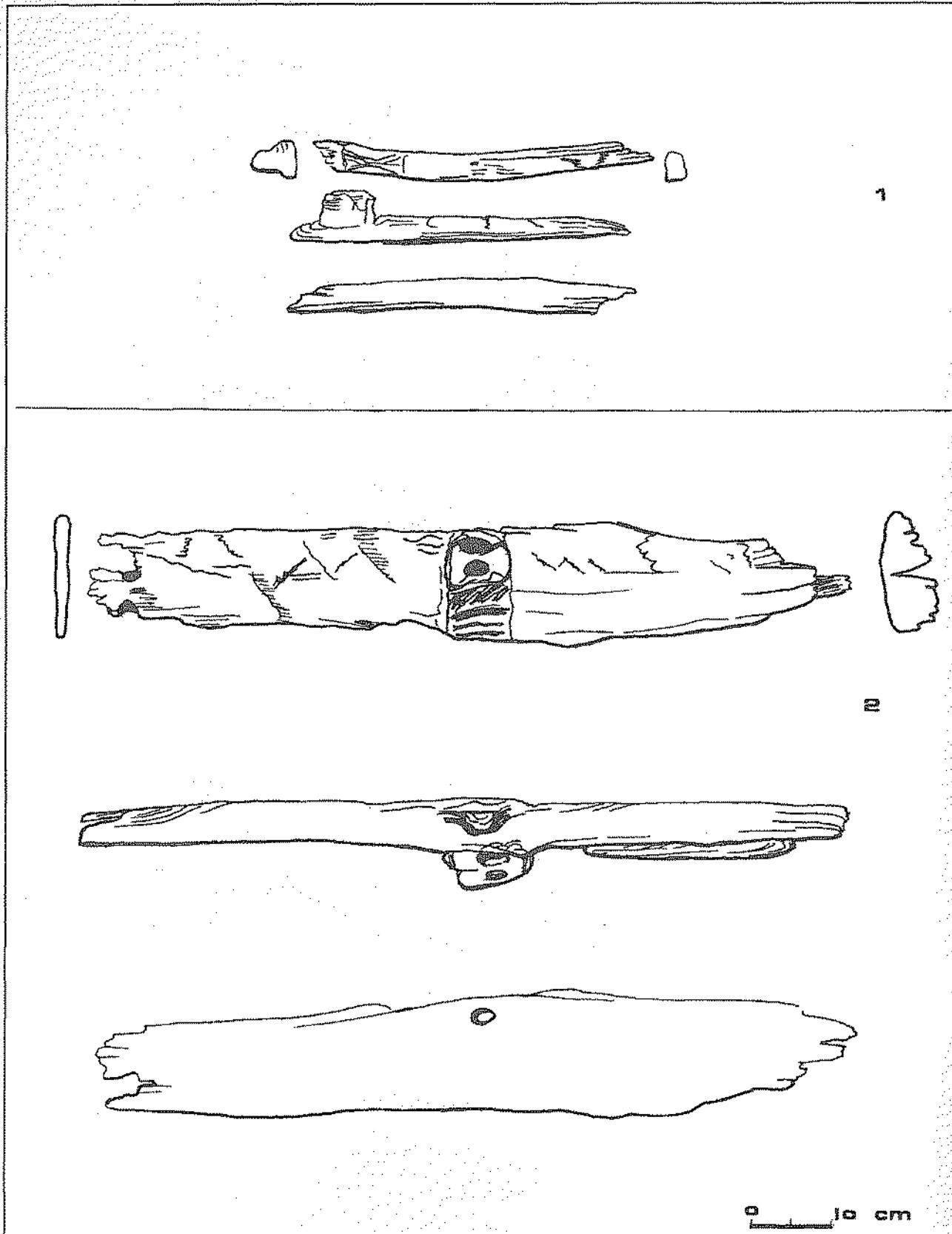
T. 3 : 1-2 les/wood.

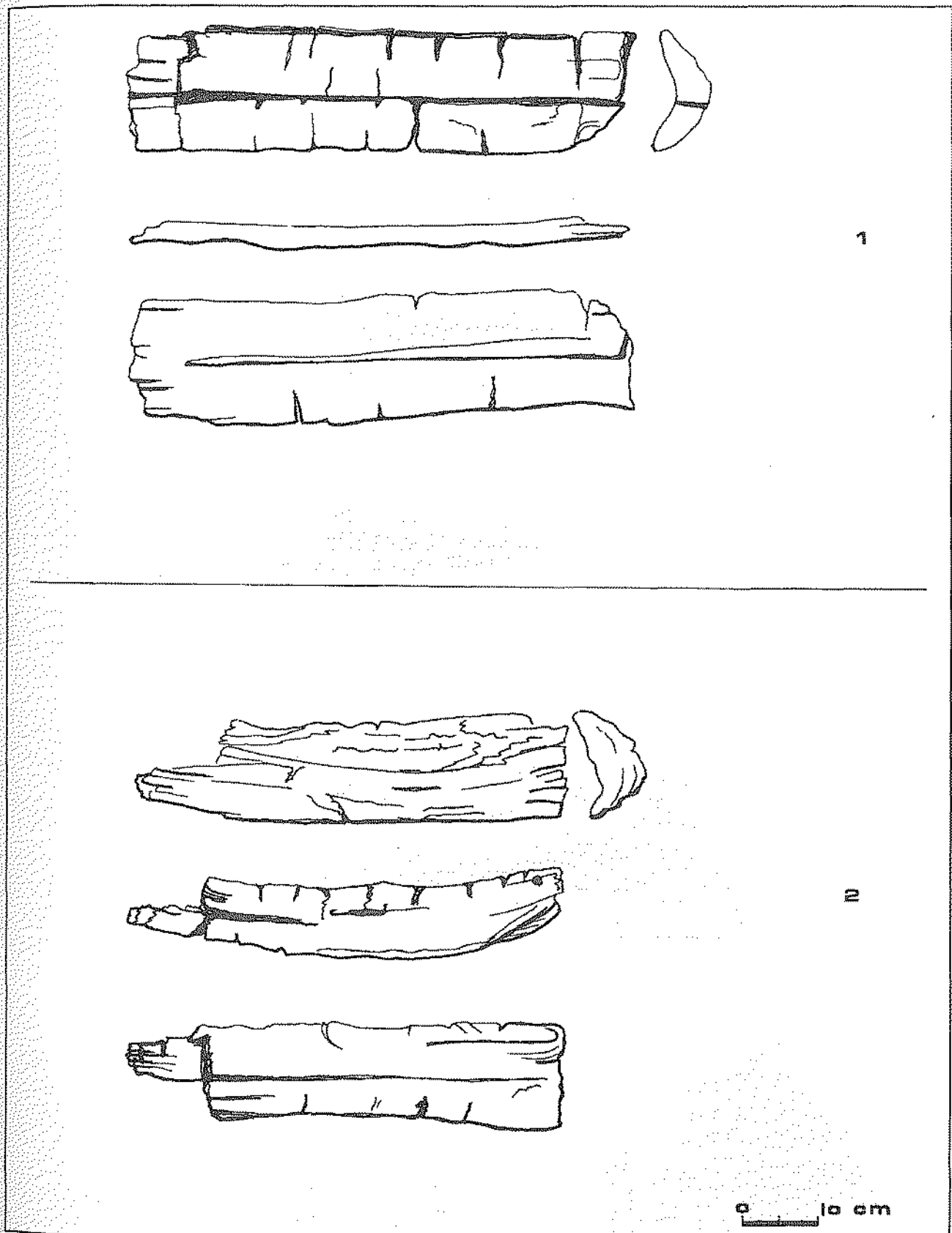
T. 4 : 1-2 les/wood.

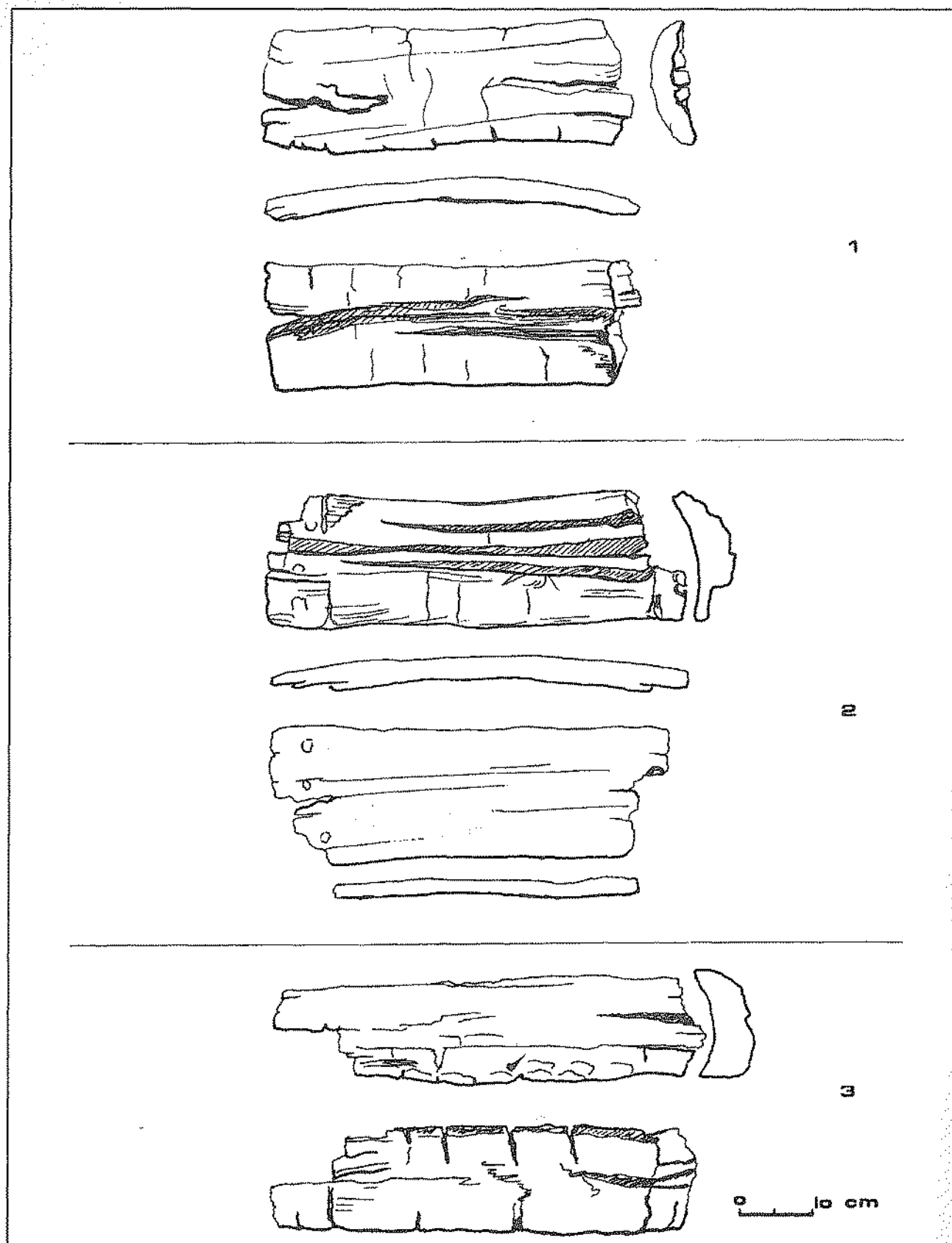
T. 5 : 1 les/wood.

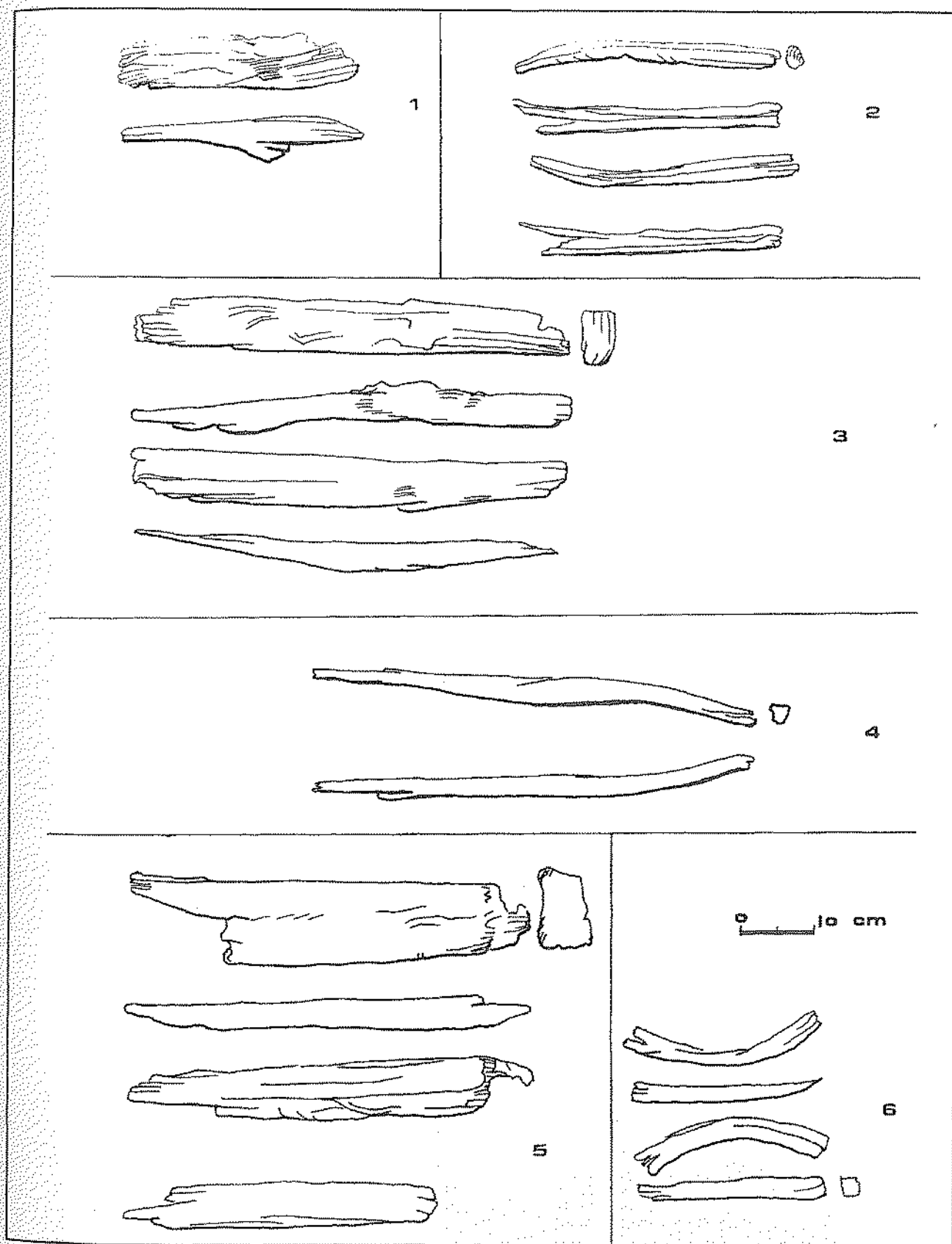
T. 6 : 1-2 les/wood.

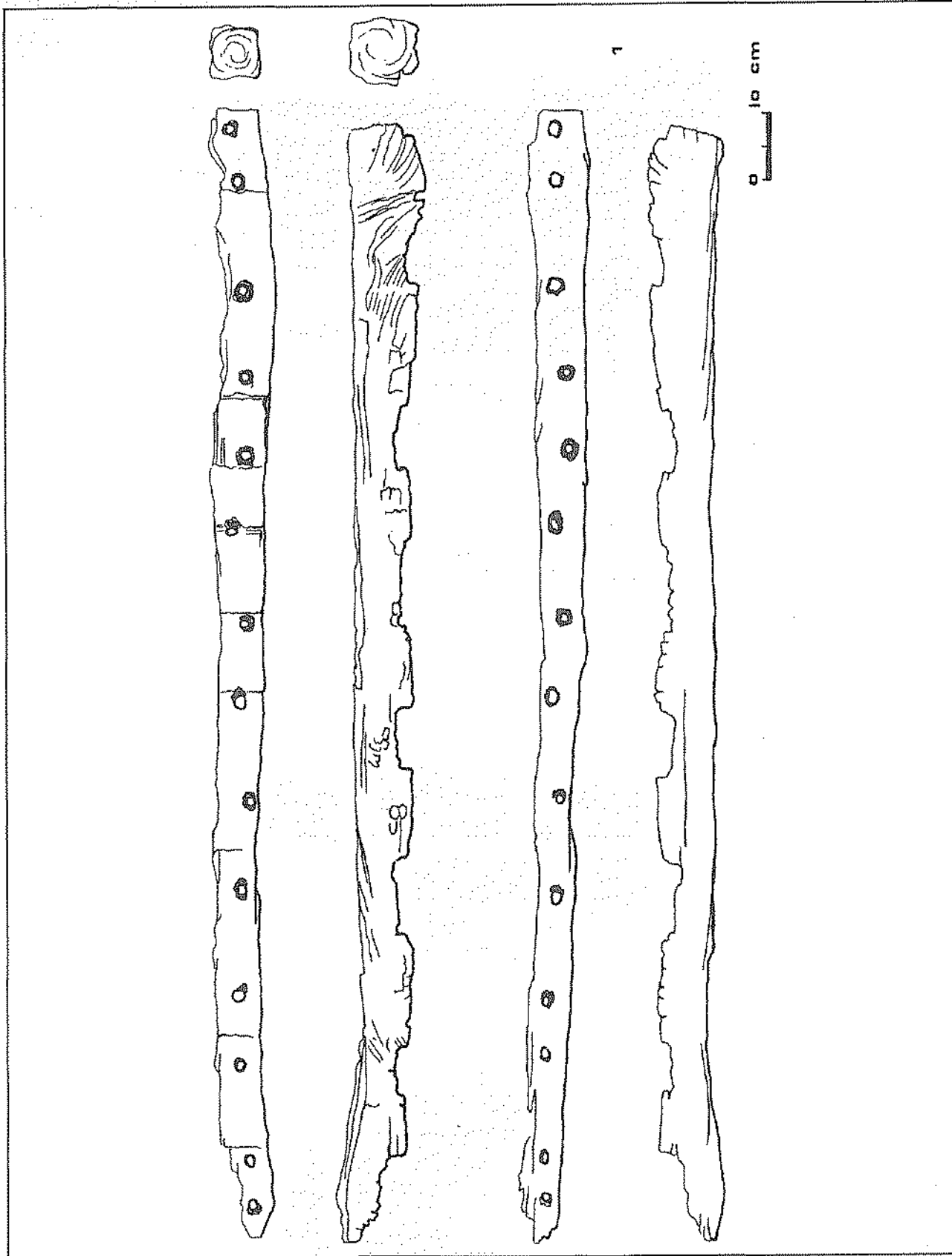
T. 7 : 1-2 les/wood.

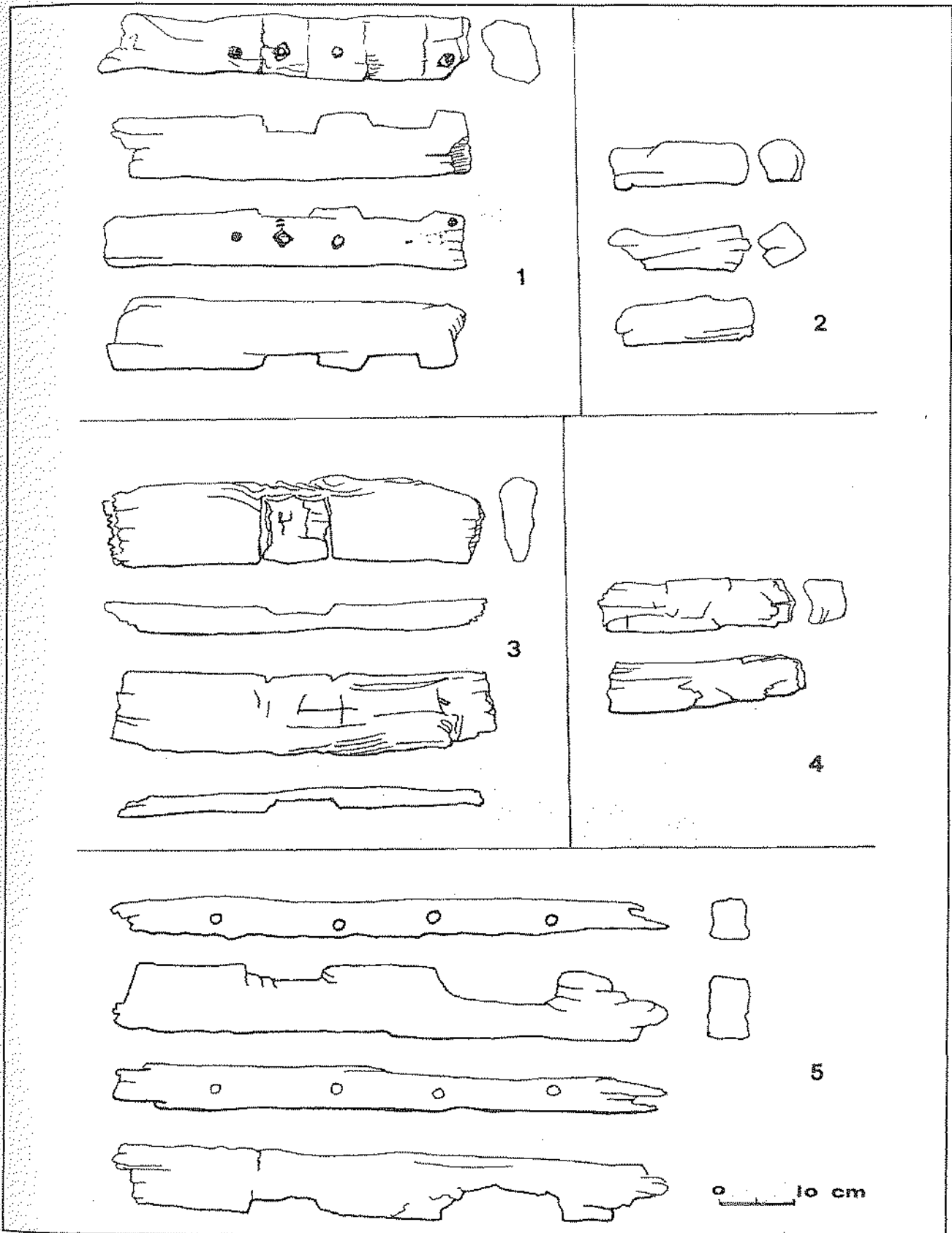
T. 8 : 1-3 les/wood.

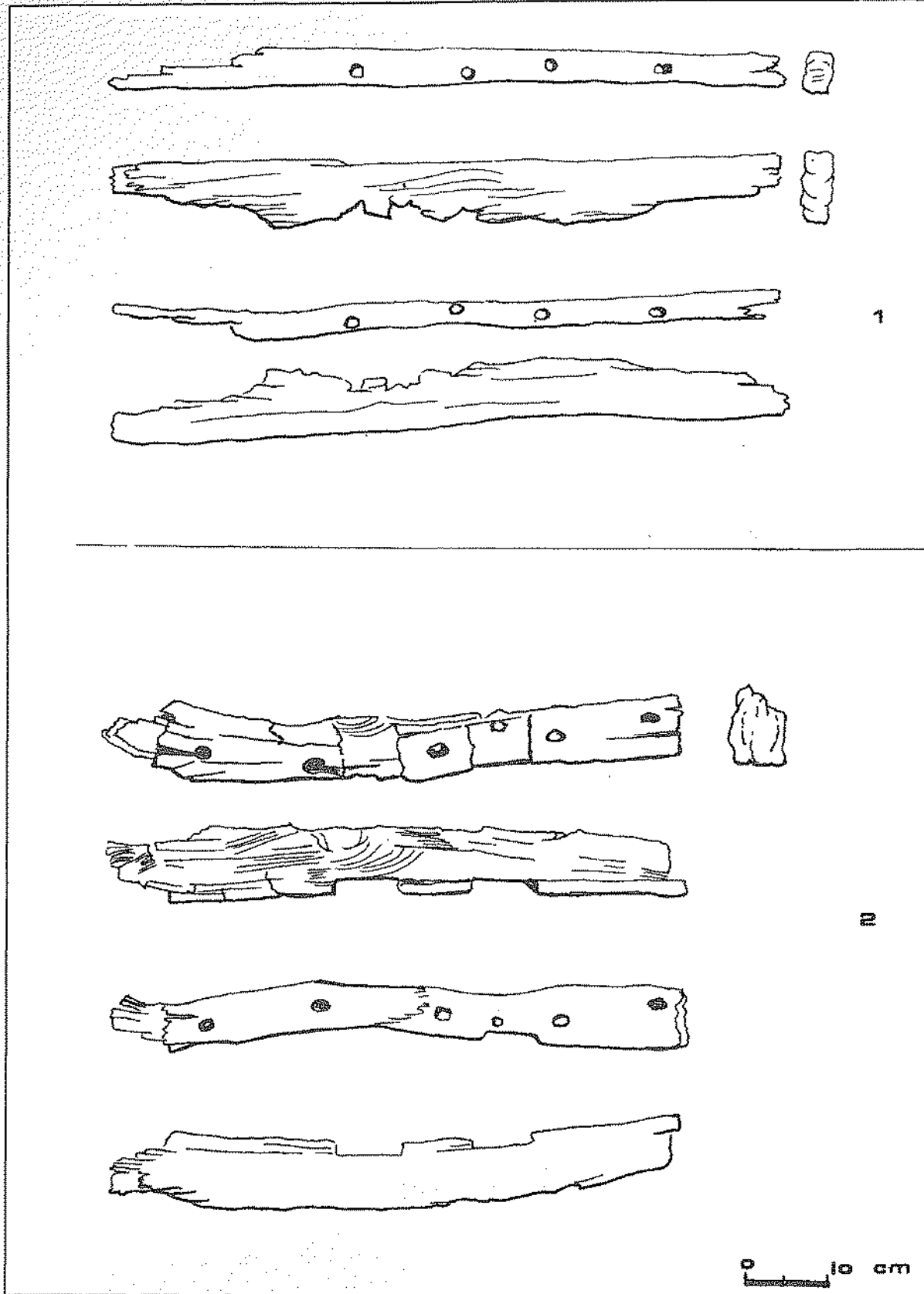
T. 9 : 1-6 les/wood.

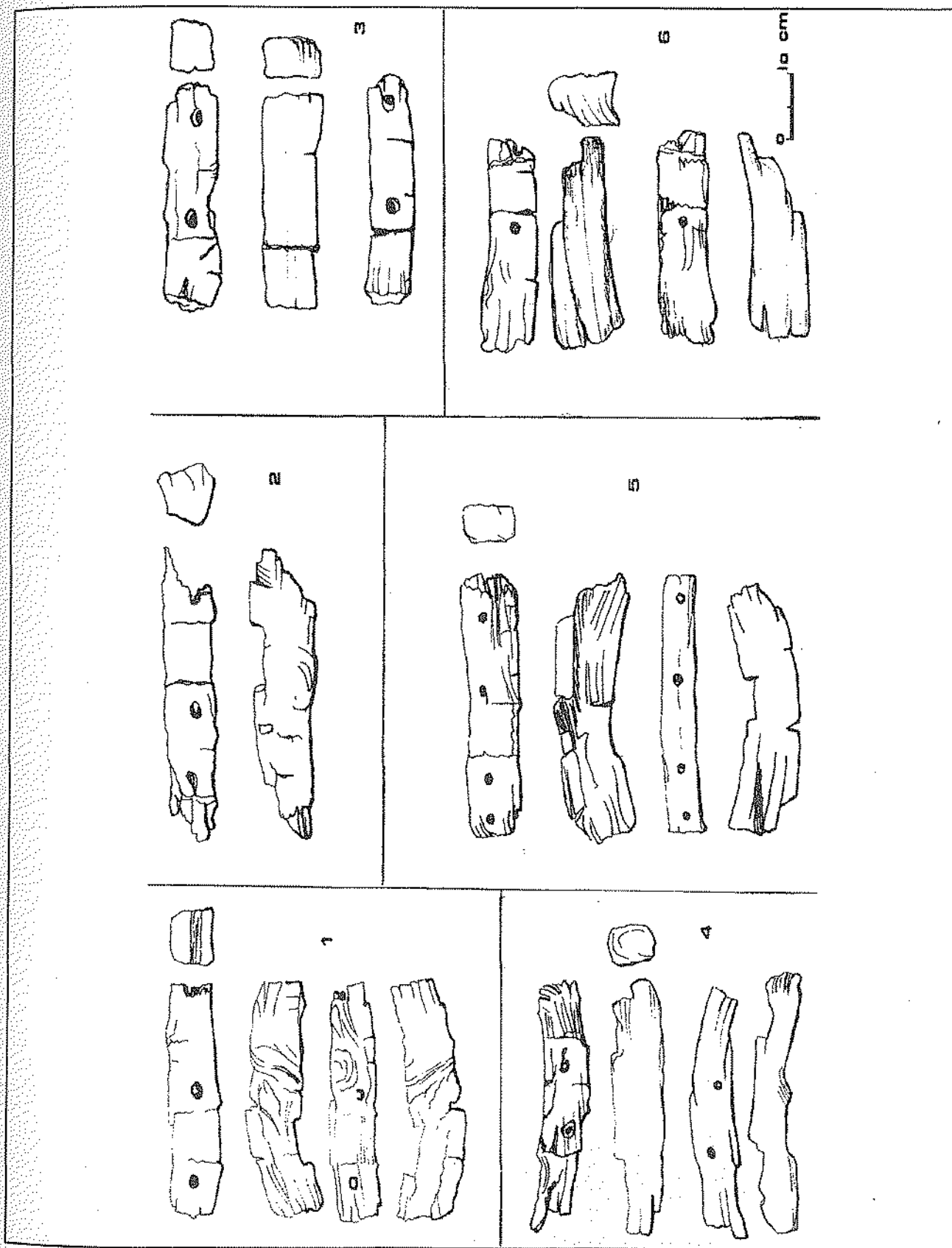
T. 10 : 1 les/wood.

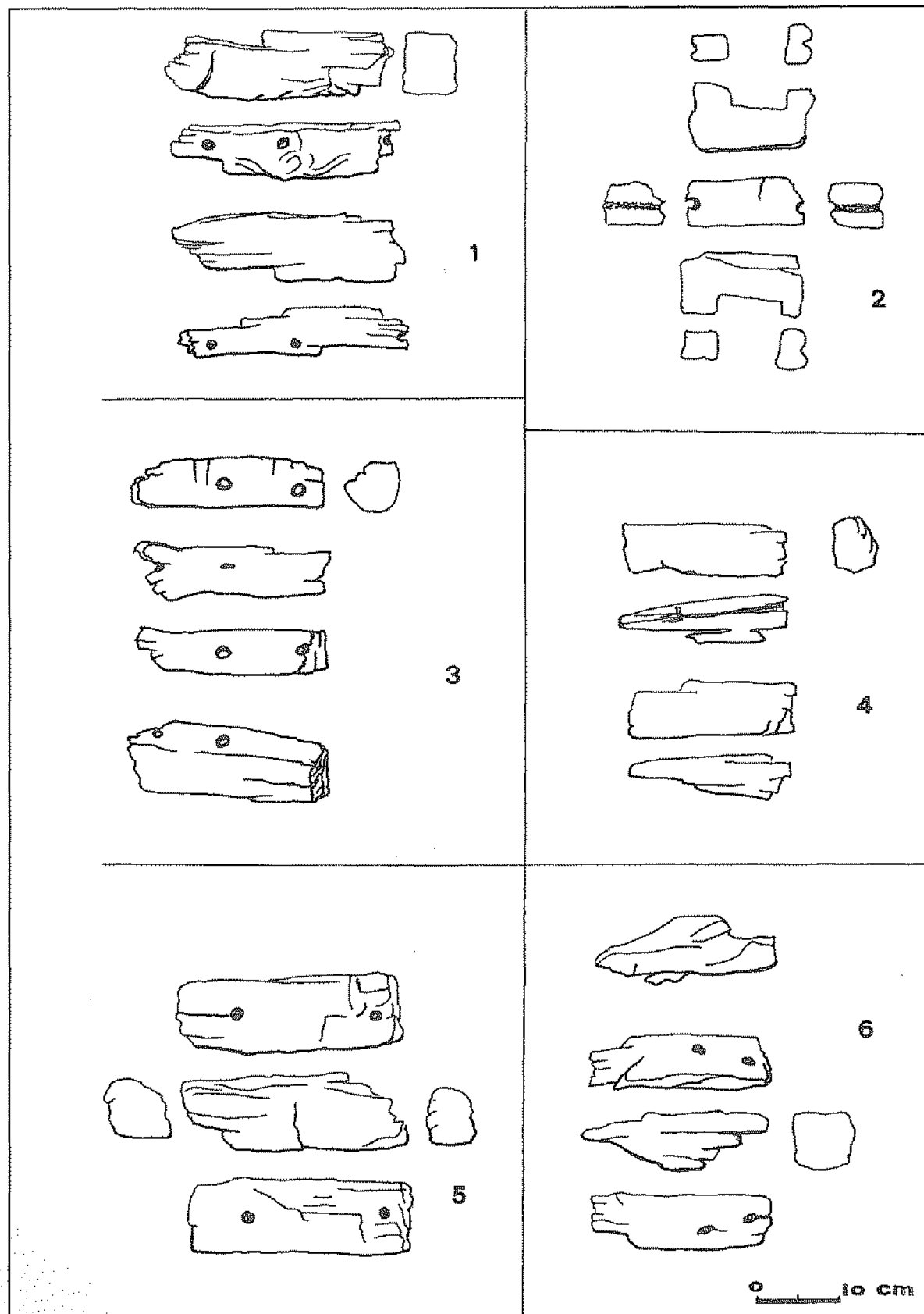
T. 11 : 1-5 les/wood.

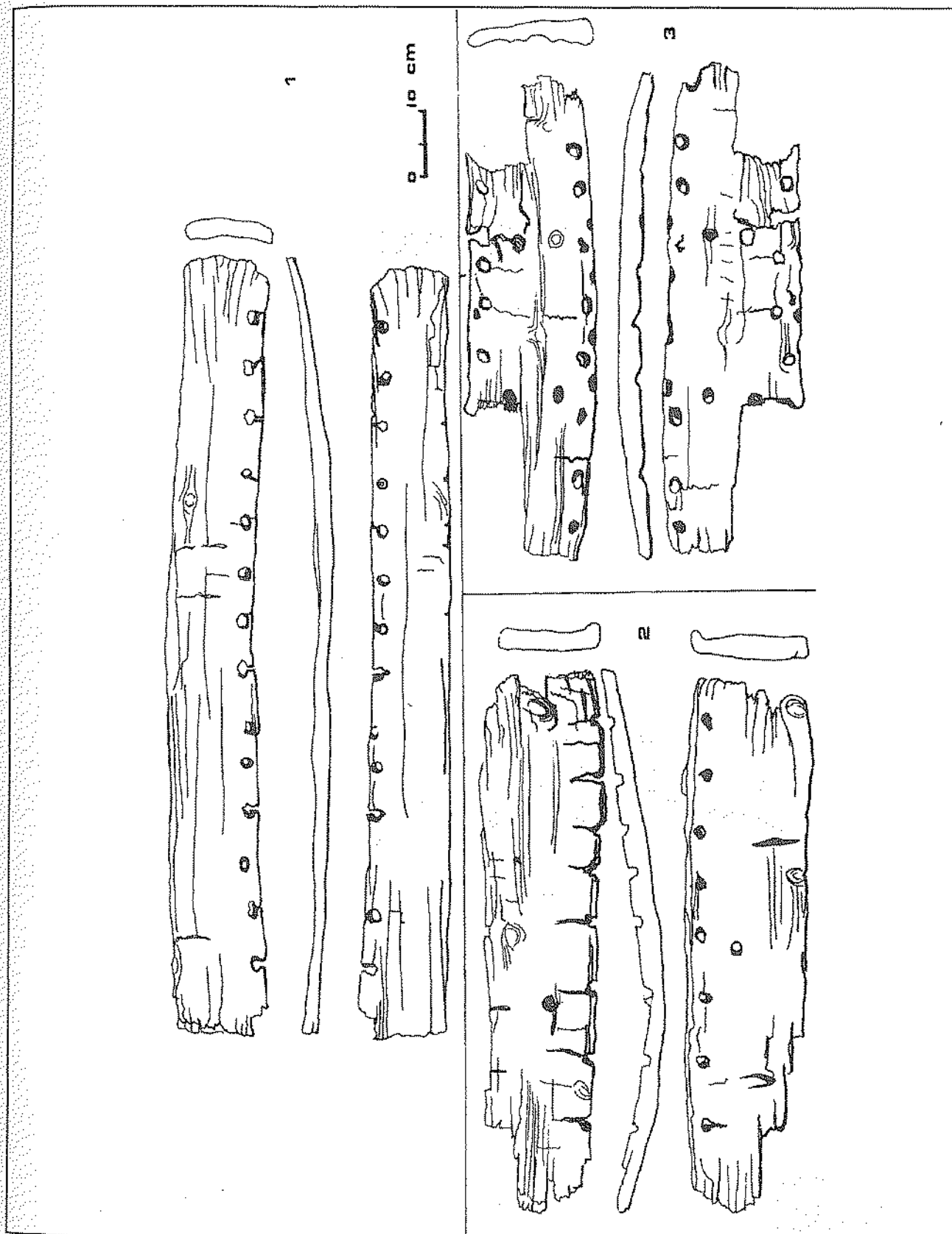
T. 12 : 1-2 les/wood.

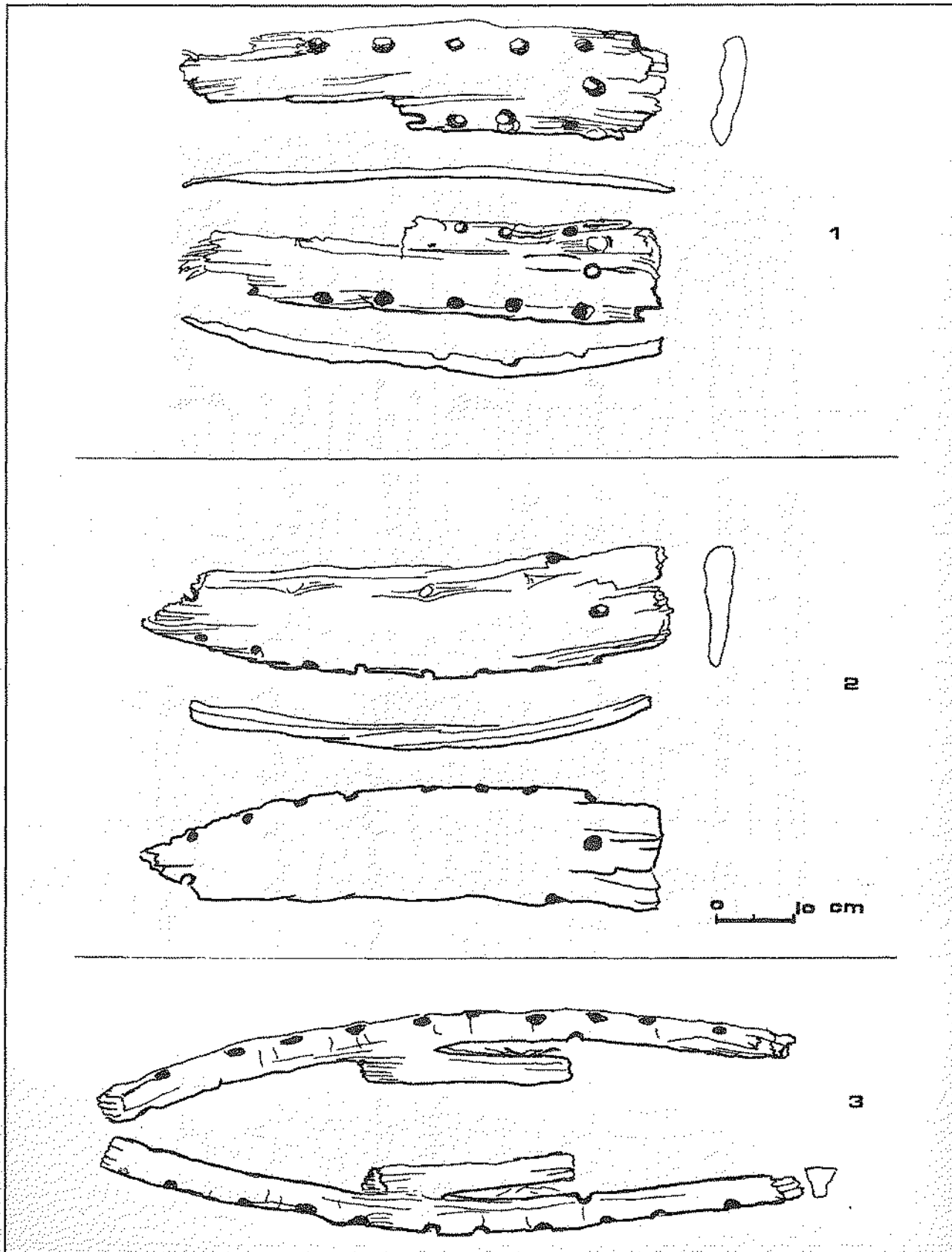
T. 13 : 1-6 les/wood.

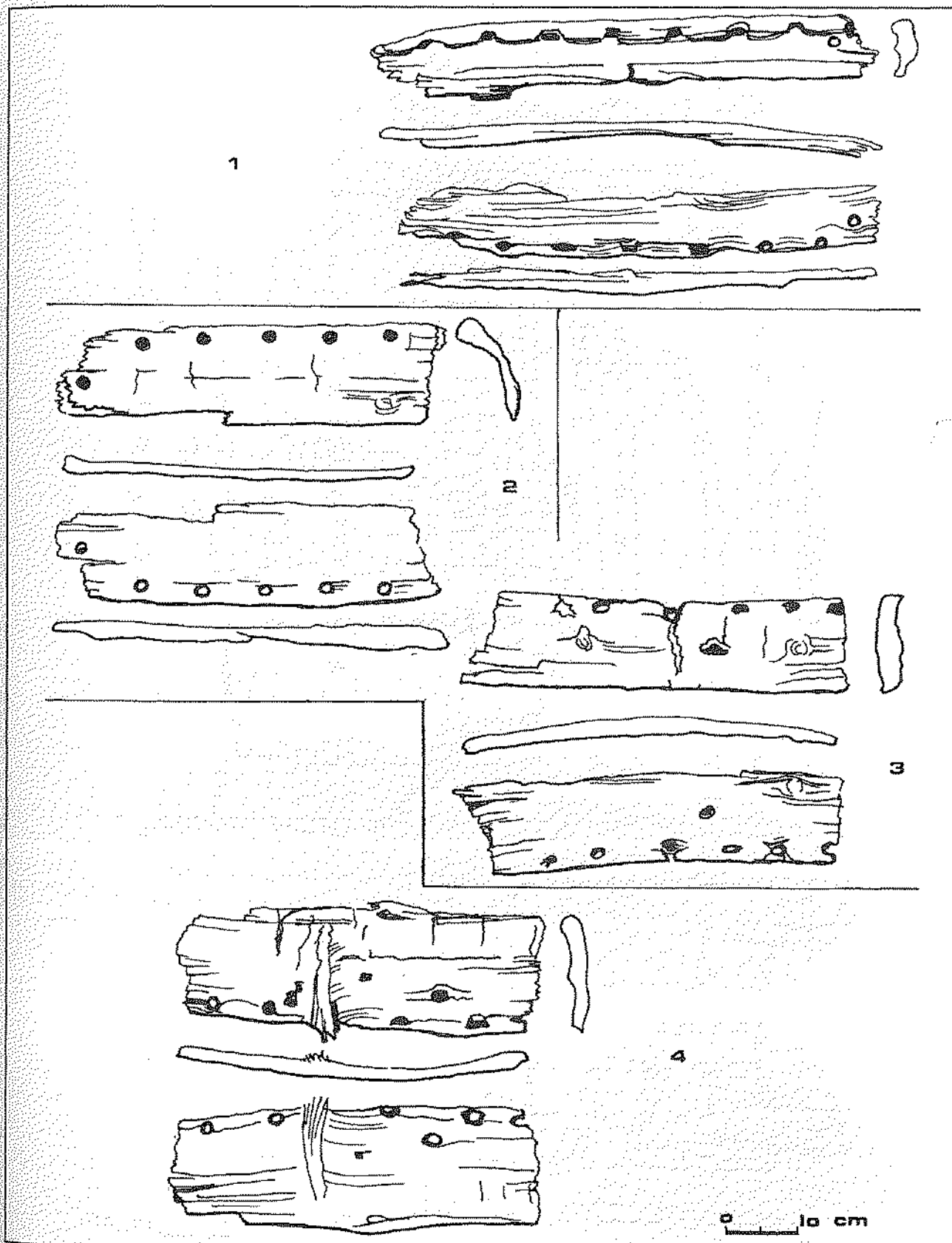
T. 14 : 1-6 les/wood.

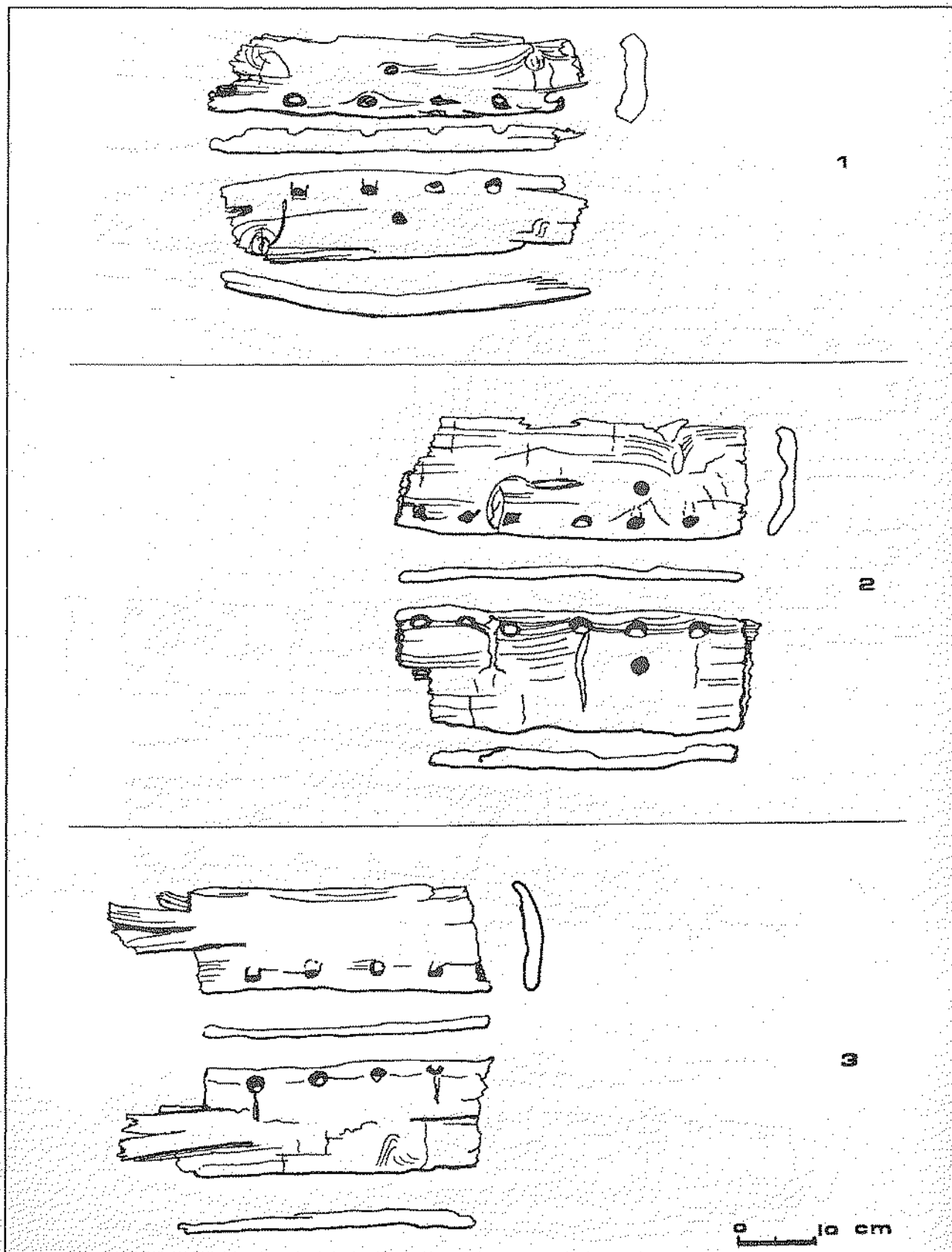
T. 15 : 1-3 les/wood.

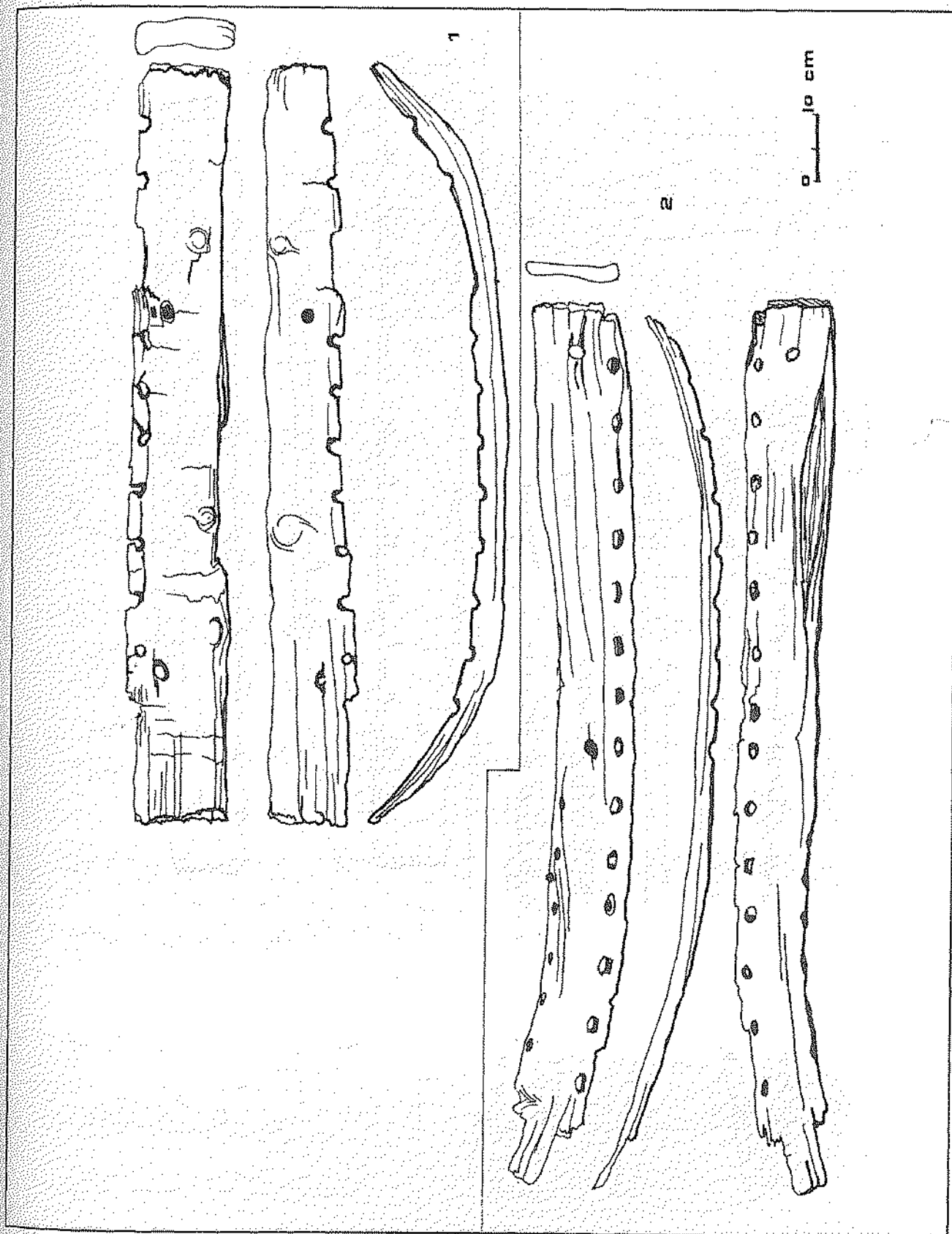
T. 16 : 1-3 les/wood.

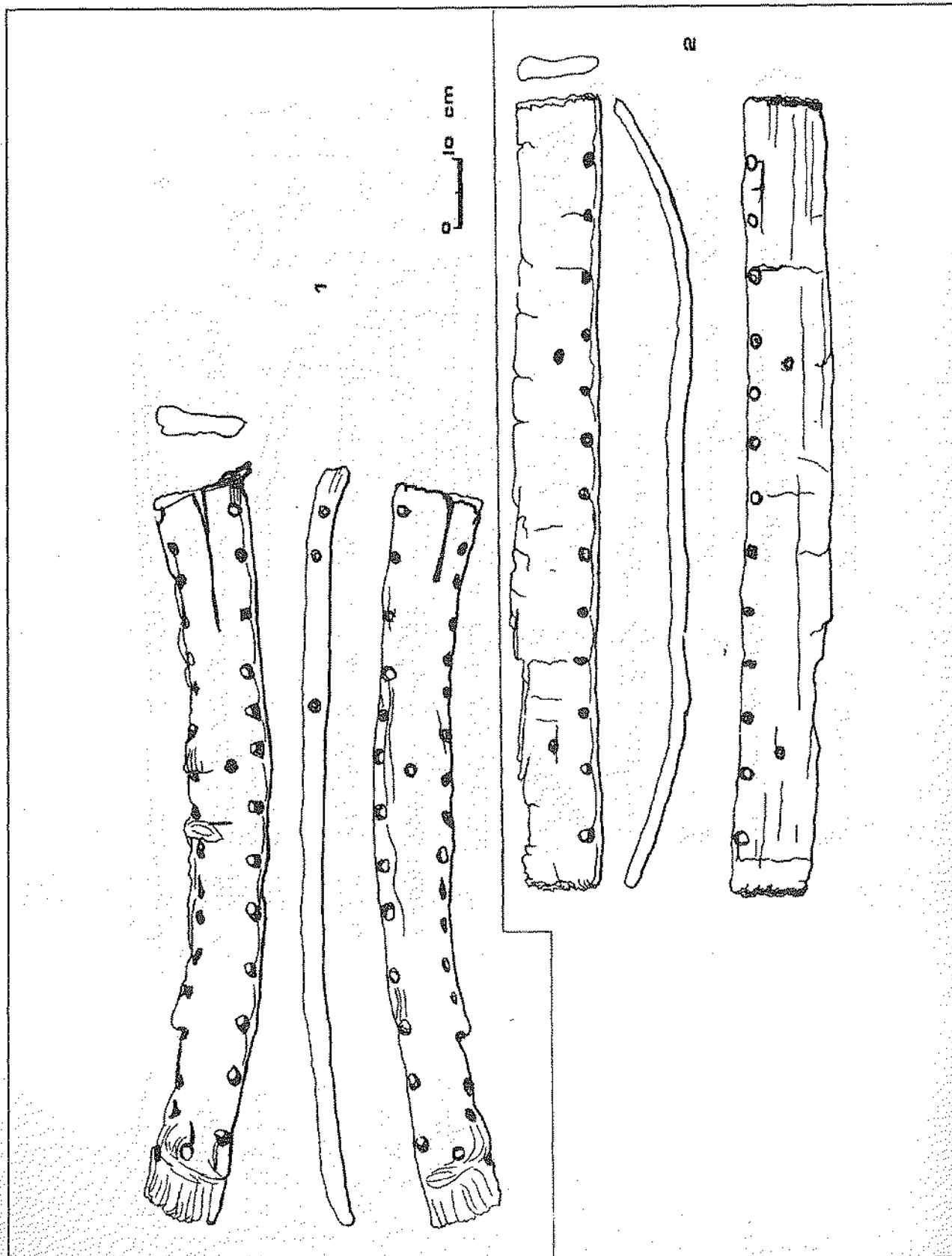
T. 17 : 1-3 les/wood.

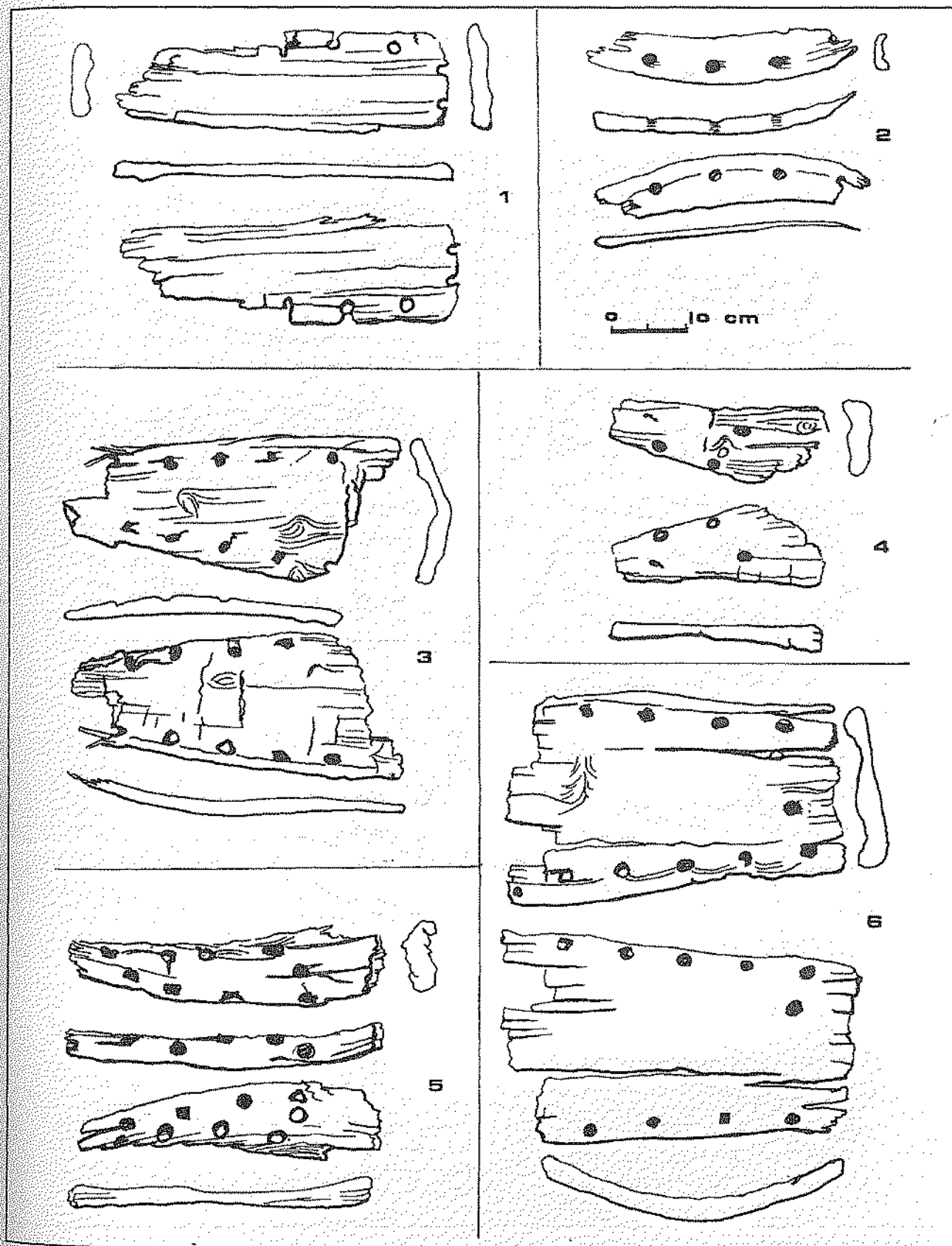
T. 18 : 1-3 les/wood.

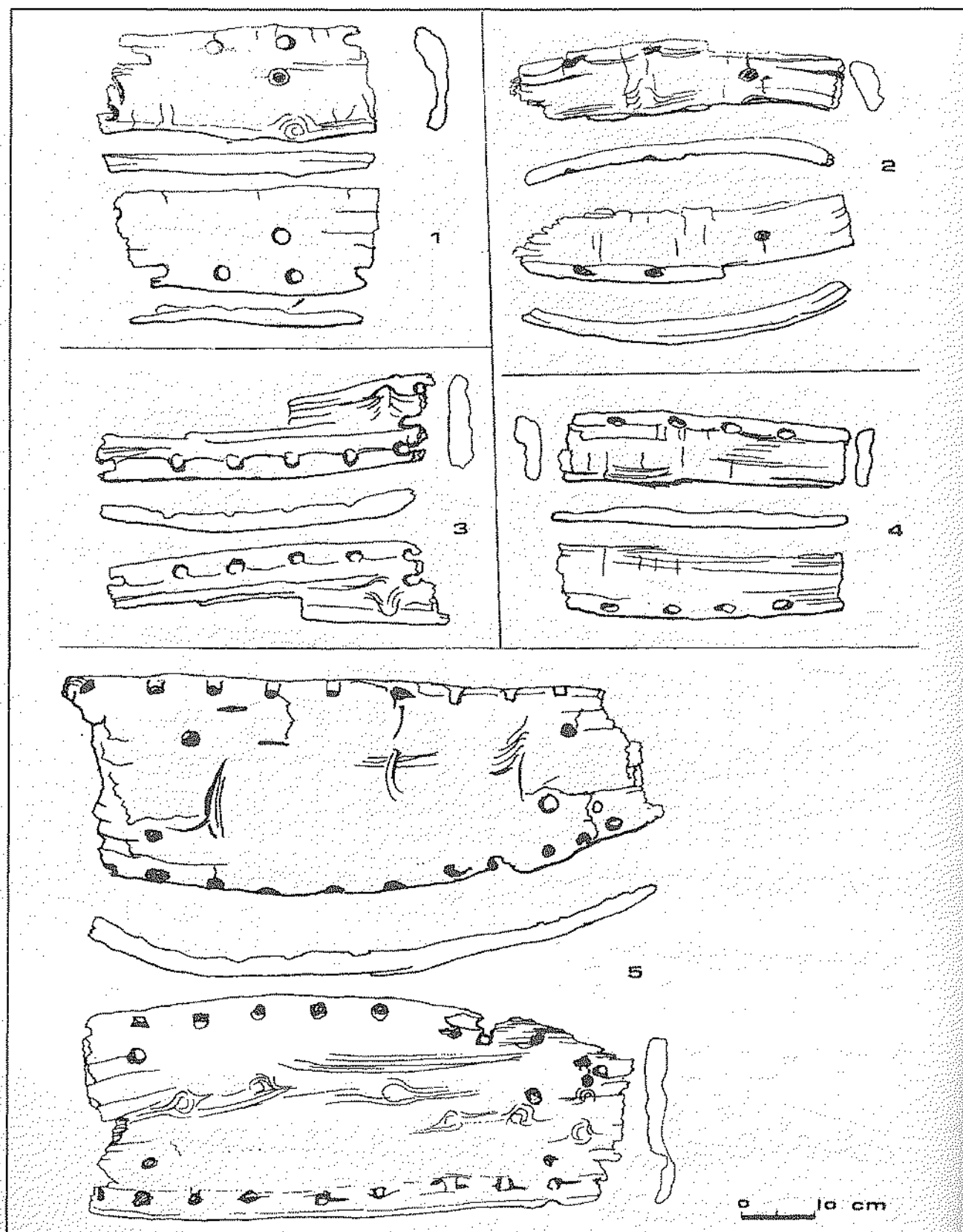
T. 19 : 1-2 les/wood.

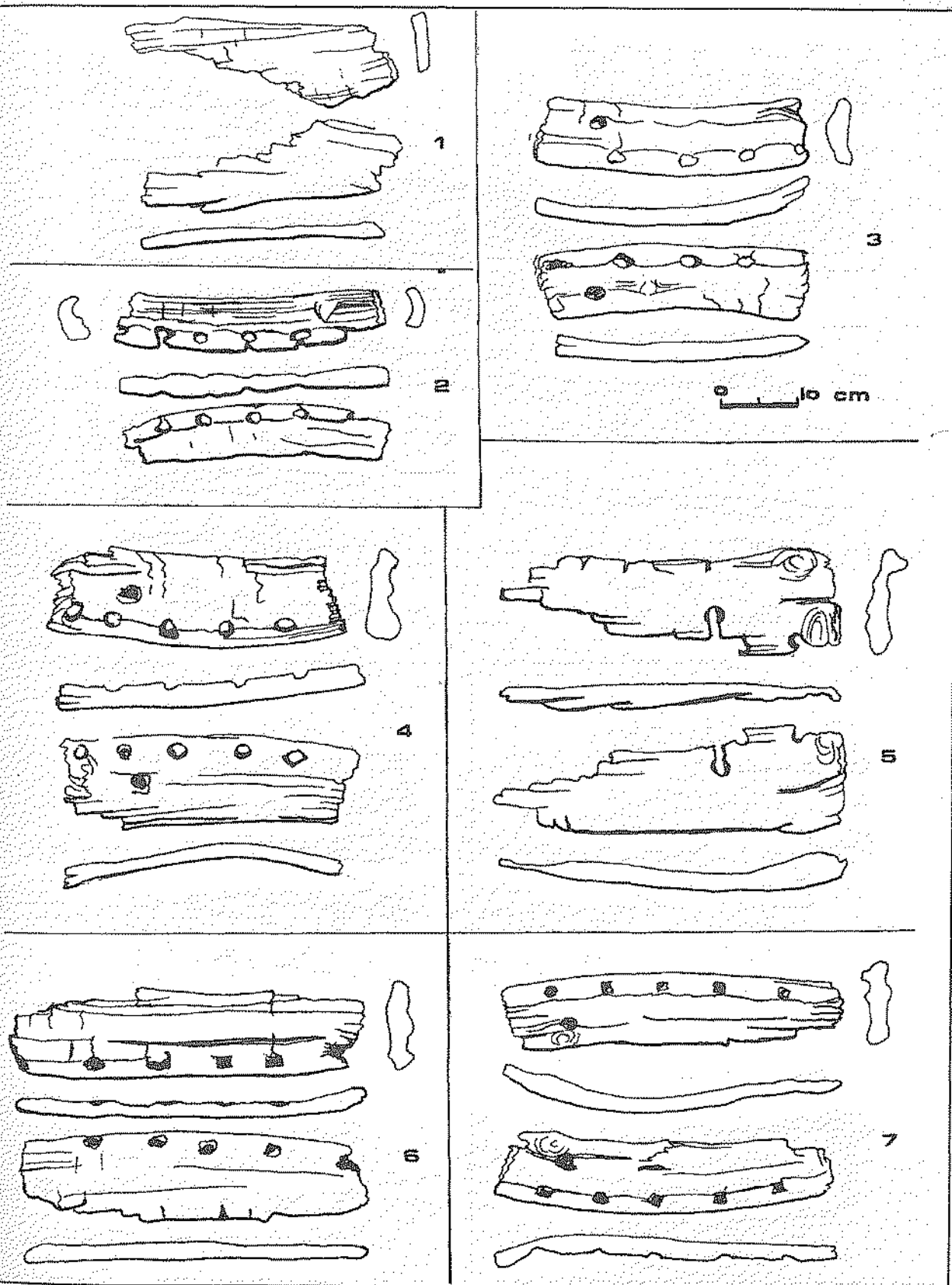
T. 20 : 1-2 les/wood.

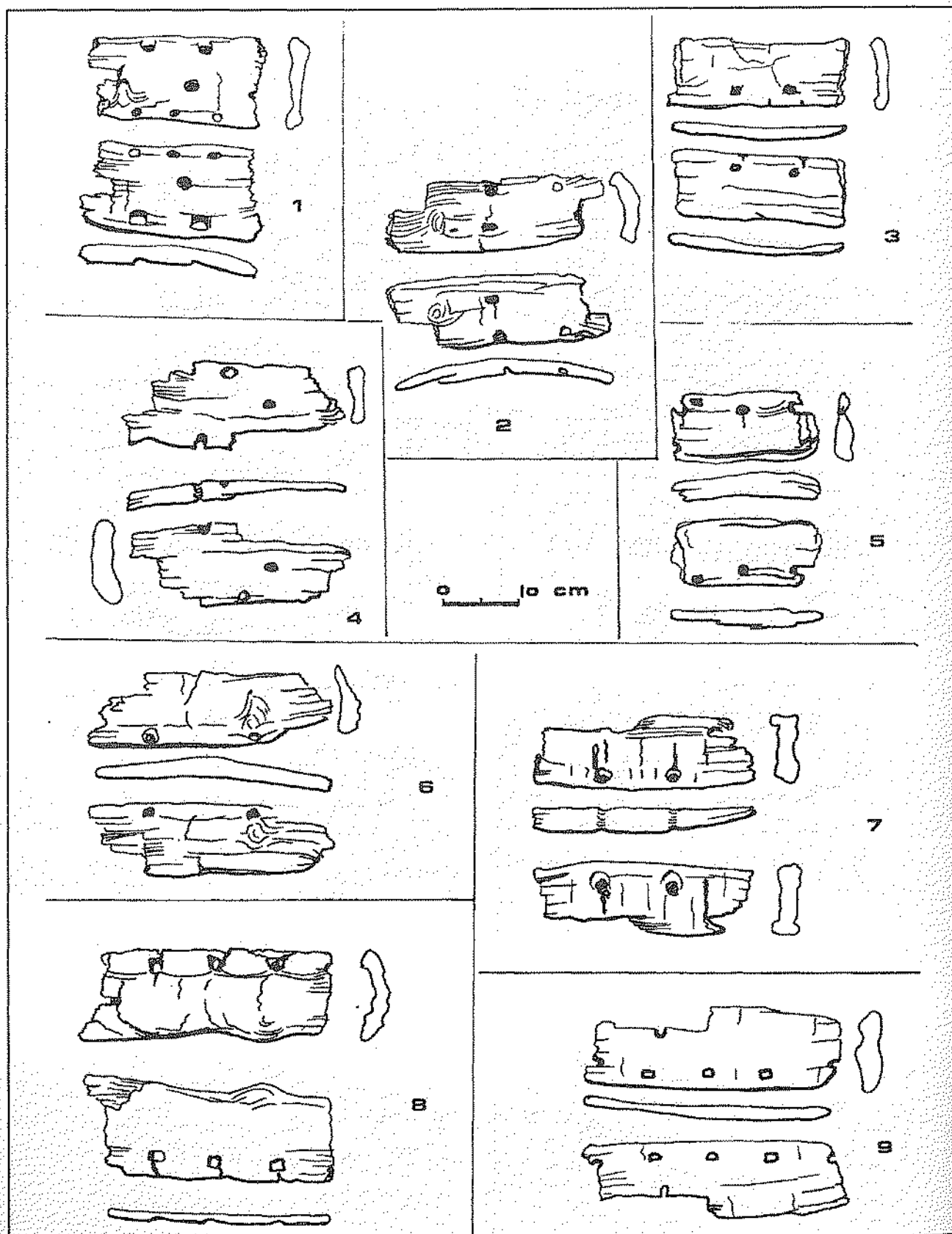
T. 21 : 1-6 les/wood.

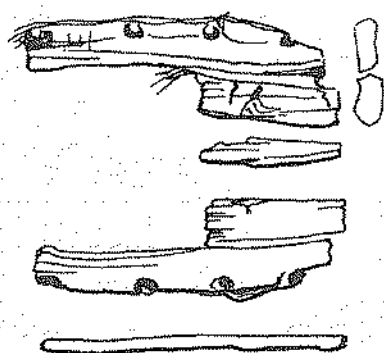
T. 22 : 1-5 les/wood.

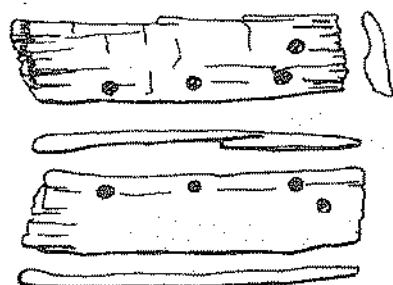
T. 23 : 1-7 les/wood.

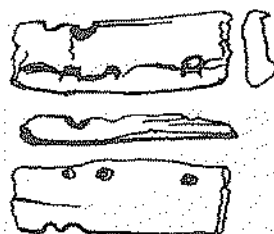
T. 24 : 1-9 les/wood.

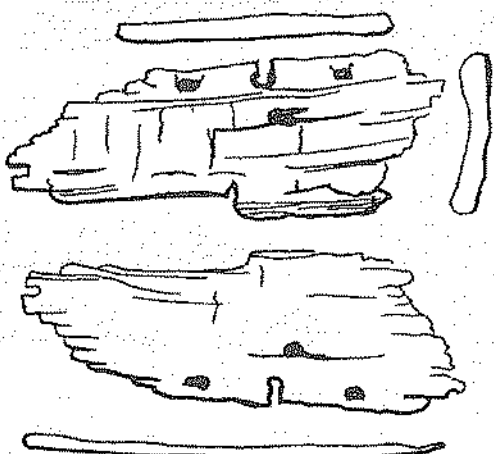
1

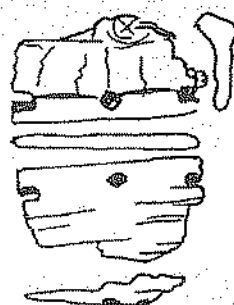
2

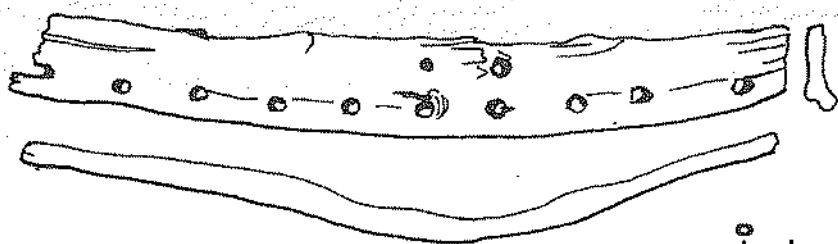
3

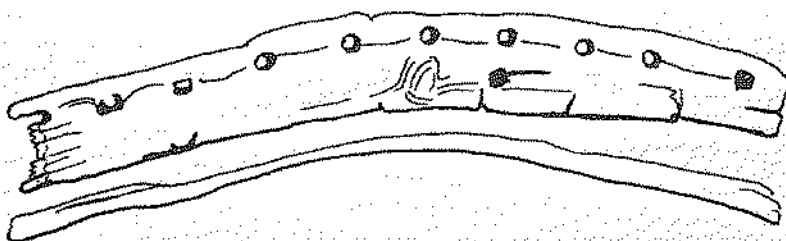
4

5

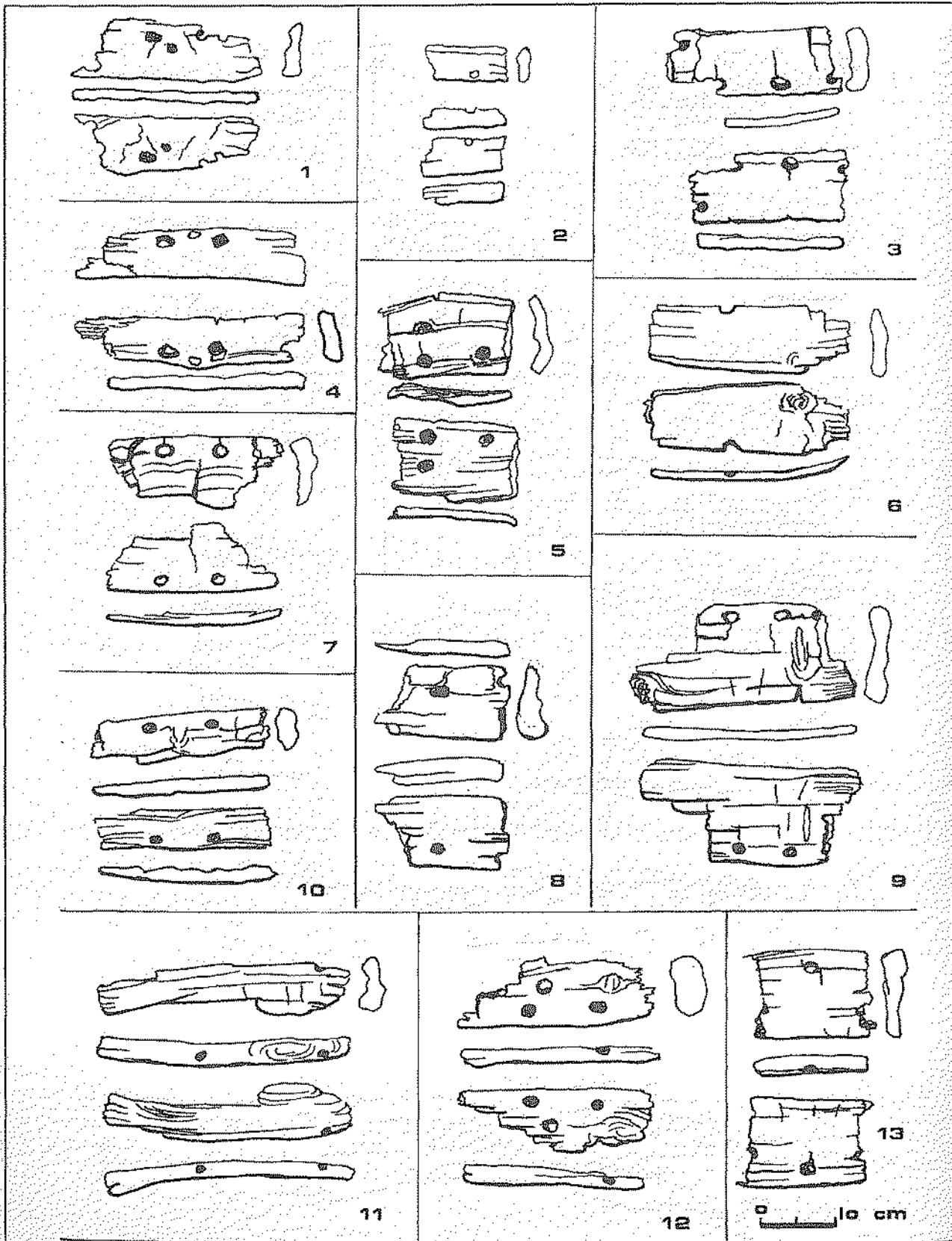

0 10 cm

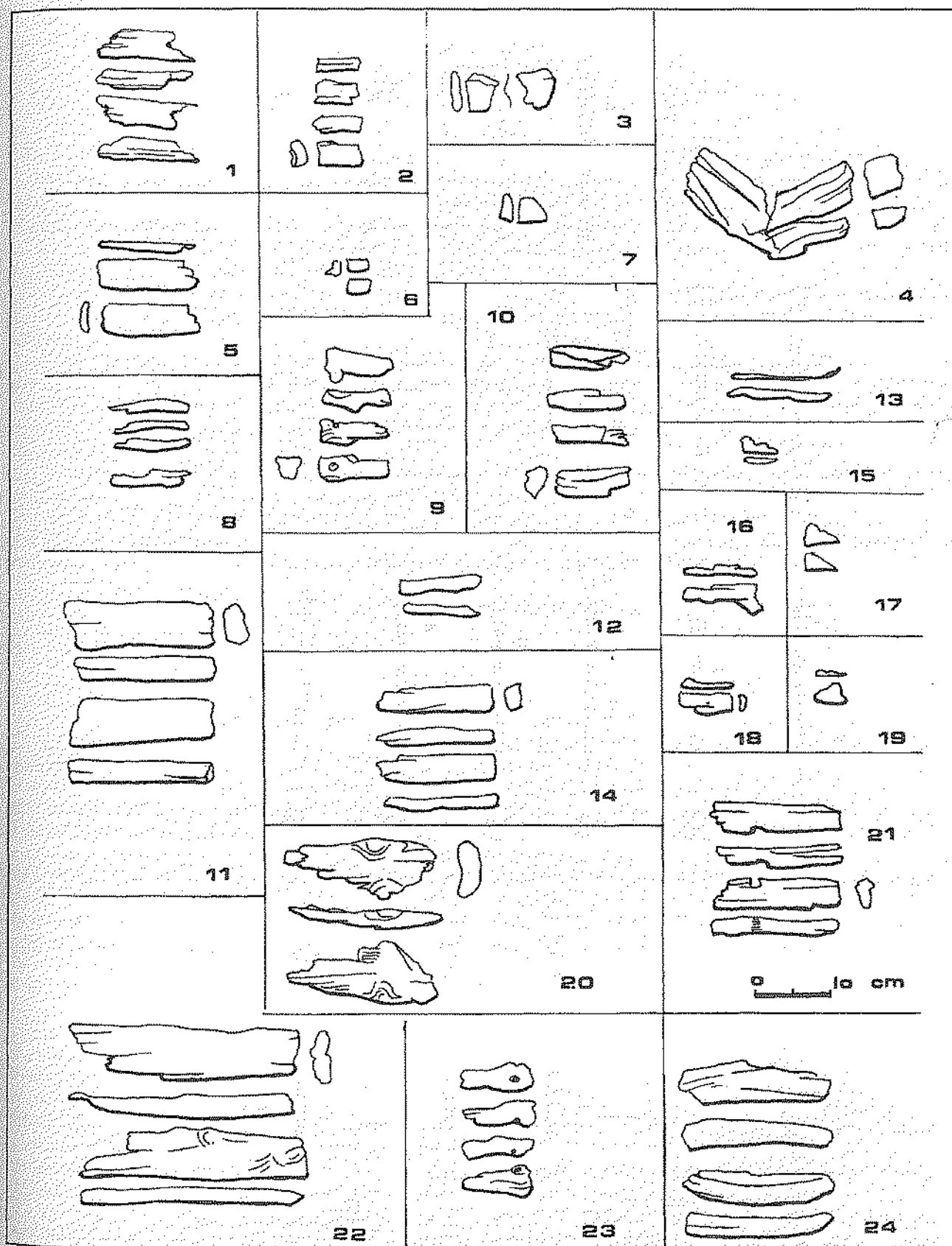

6

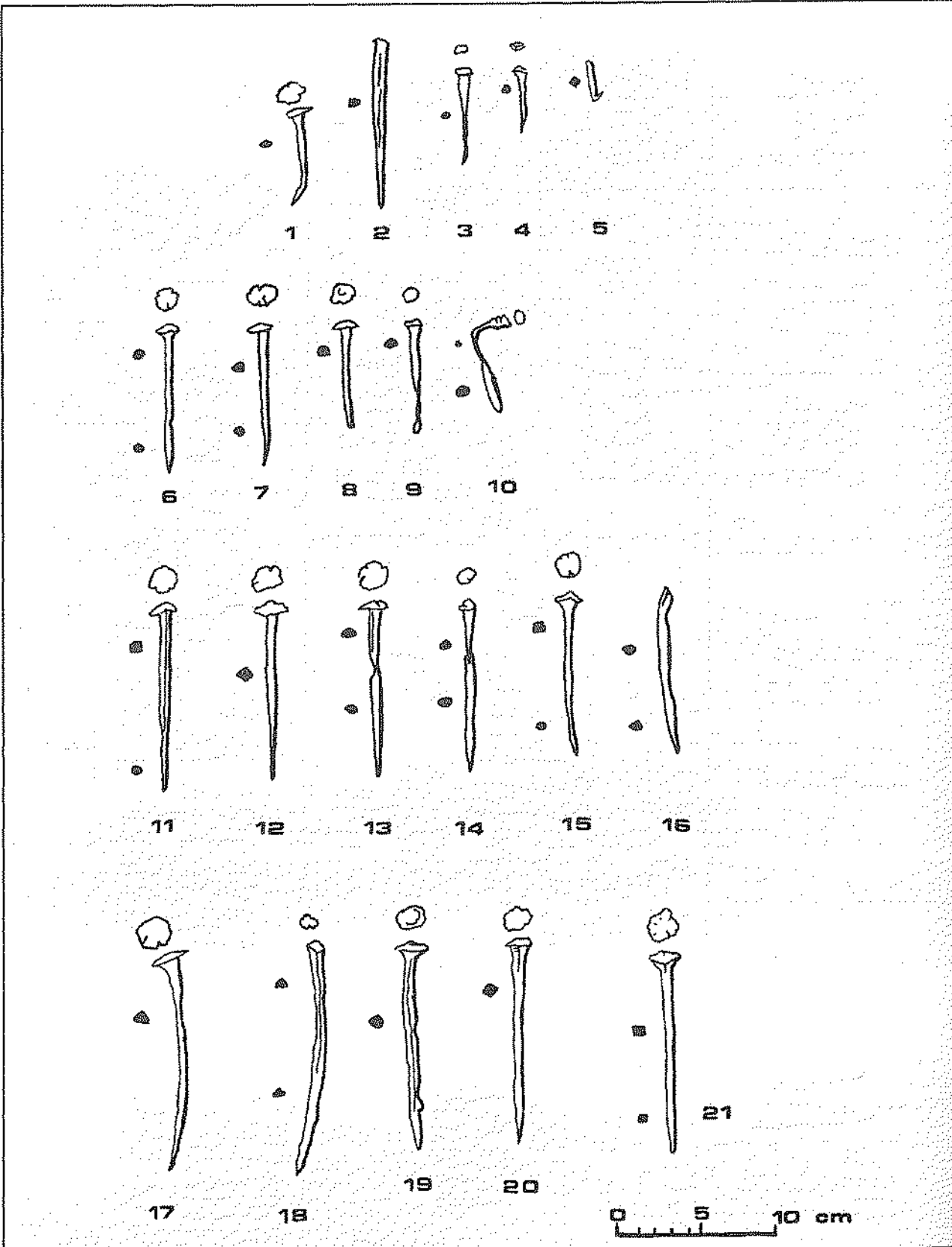
T. 25 : 1-6 les/wood.

T. 26 : 1-13 les/wood.

T. 27 : 1-24 les/wood.

T. 28 : 1-21 železo/iron.

SEWN BOAT FROM THE LJUBLJANA MOOR

Snježana KARINJA

The "S. Mašera" Maritime Museum, Piran, SI- 6330, Piran, Cankarjevo nabrežje, 3

SUMMARY

The article deals with the sewn boat which was found in 1890 on Jožef Kozler's property in the neighbourhood of Črna vas. The Slovene National Museum in Ljubljana keeps more than 130 deformed dried parts of a boat of different sizes, which have not been defined, and 21 iron nails. Separate parts of the boat are described and defined as: knees, timbers, binding elements in the construction of the boat, planking. The description represents the basis for further studies of the structural characteristics of the boat.

On the basis of the incomplete data some authors interpret the boat from the Ljubljana moor as result of the Celtic (Ellmers) shipbuilding tradition, while others define it as the result of the Mediterranean shipbuilding tradition (Weerd, Beltrame).

In the Mediterranean region the seam technique has been treated for a long time as archaic and as a technique which has absolutely given way to the traditional technique mortice and tenon (Pomey). It is interesting to see that after long calmness, and after similar boats from Greek period had disappeared, the boat from the Ljubljana moor appeared among the first boats made in the seam technique, and this on the frontier between the North Adriatic and Central Europe.

The author thinks that the comparison of the remains of the sewn boat with similar boats, also on the basis of the trial reconstruction of the section model of it, that there is a great possibility that the boat from the Ljubljana moor is the result of the Mediterranean shipbuilding tradition. She takes into consideration the C-14 dating (Erič), which indicates that the boat sailed in the 2nd century B.C. and according to the author's opinion it might have been connected with the Roman war campaigns in the second half of the 2nd century B.C.

Key words: sewn boat, shipbuilding, Alfons Müllner, the Ljubljana moor, dating

LITERATURA

- Beltrame, C. (1995):** Report from Italy. The International Journal of Nautical Archaeology, 24.1, 73-78.
- Beltrame, C. (1996):** La sutiles naves del Lido di Venezia. Nuova testimonianza dell'antica tecnica cantieristica a cucitura nell'alto Adriatico. The International Propeller club Port of Savona. Navalia archeologia e storia, Savona, 31-53.
- Beltrame C. (v tisku):** Sutiles naves of Roman age, New evidence and technological comparisons with Preroman sewn boats. J. Litwin (ed.) Down to the River into the sea (VIII ISBSA, Gdansk, 1997).
- Bitenc, P. - Knific, T. (1994):** Ljubljana: Tok reke, naplavina zgodovine. Referat na 27. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana, 8-11.
- Bitenc, P. - Knific, T. (1997):** Arheološko najdišče Ljubljana. Argo, 40/2, Ljubljana, 19-32.
- Boetto, G. (1997):** Archeologia navale e metodo. Il rilevamento in scala 1:1. L'archeologo subacqueo, III, 3, Settembre-Dicembre, 10.
- Bonino, M. (1967):** Tecniche costruttive navali insolite nei reperti di Cervia, Pomposa e Pontelagoscuro. Atti del Convegno Internazionale di studi sulle Antichità di Classe, Ravenna, 209-217.
- Bonino, M. (1975):** The Picene ships of the 7th century BC engraved at Novilara (Pesaro, Italy). The International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration 4.1, 11-20.
- Bonino, M. (1985):** Sewn Boats in Italy: Sutiles naves and barche cucite, Sewn plank Boats. Archaeological and Ethnographic papers based on those presented to a conference at Greenwich in November, 1984, BAR Int. Ser. 276, Greenwich, 87-104.
- Bonino, M. (1990):** Tecnica costruttiva e architettura navale, proposte per la ricostruzione. Fortuna maris, La nave romana di Comacchio. Palazzo Bellini 28 aprile - 31 dicembre 1990, Citadella, 35-42.
- Bound, M. (1985):** Early observations on the construction of the pre-classical wreck at Campese Bay. Island of Giglio: Clues to the vessel's nationality, Sewn plank Boats, Archaeological and Ethnographic papers based on those presented to a conference at Greenwich in November, 1984, BAR Int. Ser. 276, Greenwich, 49-65.
- Brusić, Z. (1968):** Istraživanje antičke luke kod Nina. Diadora, 4, Zadar, 203-209 in Tab. IV-X.
- Brusić, Z. (1969):** Rezultati podvodnih istraživanja u Ninu. Pomorska biblioteka, 22 (izd. Mornarički glasnik), Beograd 221.

- Brusić, Z. - Domjan, M. (1985):** Liburnian boats-Their construction and form. Sewn plank Boats. Archaeological and Ethnographic papers based on those presented to a conference at Greenwich in November, 1984, BAR Int. Ser. 276, Greenwich, 67-85.
- Brusić, Z. (1989):** Zaton kod Zadra. Arheološki pregled 1987, Ljubljana, 121-122.
- Casson, L. (1979):** Ships and Seamanship in the ancient world. New Jersey.
- Ellmers, D. (1996):** Celtic Plank Boats and Ships, 500 BC-AD 1000, Earliest Ships: Evolution of Boats into Ships (Conway's History of the Ship Series). London, 52-71.
- Encyclopedia of Underwater and Maritime Archaeology (1997).** British Museum Press.
- Erič, M. (1994):** Nova datiranja deblakov in čolnov. Arheo, 16, Ljubljana, 74-78.
- Fortuna maris, (1990):** La nave romana di Comacchio. Palazzo Bellini 28 aprile - 31 dicembre, Citadella.
- Gaspari, A. (1998):** "Pontonium" iz Lip na Ljubljanskem barju. Arh. vest. 49, Ljubljana, v tisku/in print.
- Križman, M. (1979):** Antička svjedočanstva o Istri. Pula - Rijeka.
- Lipke, P. (1985):** Retrospective on the Royal ship of Cheops. Sewn plank Boats. Archaeological and Ethnographic papers based on those presented to a conference at Greenwich in November, 1984, BAR Int. Ser. 276, Greenwich, 19-34.
- Medas, S. (1997):** La Navigazione adriatica nella prima età del ferro. Adriatico-Genti e civiltà, 91-133.
- Melik, A. (1946):** Ljubljansko mostičarsko jezero in dedščina po njem. Ljubljana.
- Müllner, A. (1892):** Ein Schiff im Laibacher Moore. Argo 1, Laibach, 1-9.
- Pomey, P. (1981):** L'epave de Bon Porté et les bateaux cousus de Méditerranée. Mariner's Mirror, 67, 225-243.
- Pomey, P. (1985):** Mediterranean Sewn Boats in Antiquity. Sewn plank Boats, Archaeological and Ethnographic papers based on those presented to a conference at Greenwich in November, 1984, BAR Int. Ser. 276, Greenwich, 35-48.
- Riccardi, E. (1993):** Le navi cucite. Archeologia Viva, Anno XII, 37, Aprile, 62.
- Salemke, G. (1973):** Schiffsarchaeologie, Notizen aus Forschung und Museen. Das Logbuch 1/73-9. Jahrgang, 21-24.
- Starè, V. (1995):** Zbirka visokega srednjega veka v arheološkem oddelku Narodnega muzeja. Argo, 38, Ljubljana, 35-40.
- Šašel, J. (1992):** Lineamenti dell'espansione romana nelle Alpi Orientali e dei Balcani Occidentali. Opera selecta, Narodni muzej Ljubljana, 408-431.
- Šašel-Kos, M. (1994):** Savus in Adsalluta. Arheološki vestnik, 45, Ljubljana, 99-122.
- Vrsalović, D. (1974):** Istraživanja i zaštita podmorskih arheoloških spomenika u SR Hrvatskoj. Dosadašnji rezultati i prijedlozi za dalji rad. Zagreb.
- Vrsalović, D. (1979):** Arheološka istraživanja u podmorju istočnog Jadrana. Prilog poznavanju trgovačkih plovnih putova i privrednih prilika na Jadranu u antici, Zagreb; doktorska disertacija.
- Vuga, D. (1985):** Alfons Müllner in arheologija Ljubljanskega barja. Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji, 13, Ljubljana, 29-51.
- Vuga, D. (1992):** Ljubljansko barje, arheologija. Enciklopedija Slovenije, 6, 265-266.
- Weerd, M. D. A. (1985):** Landlubber's view of ship-building procedure in the celtic barges of Zwammerdam, The Netherlands. Local boats. Fourth International Symposium on Boat and ship Archaeology, Porto BAR Int. Ser. 438 (I), 35-51.

OSTANKI ZGODNJRIMSKIH ZIDANIH STRUKTUR NA SERMINU (Mestna občina Koper, Slovenija) Poročilo o arheoloških zaščitnih izkopavanjih v januarju 1997

Andrej GASPARI
SI-1000 Ljubljana, Štefanova 15

IZVLEČEK

Prispevek opisuje rezultate zaščitnih arheoloških izkopavanj na Serminu pri Kopru v januarju 1997. Med raziskavami so bili odkriti ostanki rimskih zidanih struktur in redki predmeti drobne materialne kulture iz prvega stol. n. št. Terasa in zidovi, grajeni v suhi tehniki, predstavljajo prve arheološko dokumentirane, dobro ohranjene ostanke arhitekture iz zgodnjecesarskega obdobja na območju Sermina. Verjetno gre za sledove gospodarskih objektov, ki jih morda lahko povežemo z bližino pristanišča.

Ključne besede: Sermin, arheološka izkopavanja, rimsko obdobje, zidovi, arhitektura

UVOD

Dominantna in strateško pomembna lega serminskega griča ob izlivu Rižane v morje je, po dosedanjih ugotovitvah, vplivala na človeško poselitev že od neolita naprej. Naše vedenje o arheoloških sledovih preteklih dogajanj je povezano predvsem z živahno gradbeno aktivnostjo v preteklih desetletjih, ki je na eni strani zaznamovala podobo Sermina, obenem pa omogočila vsaj delen vpogled v njegove zemeljske plasti.

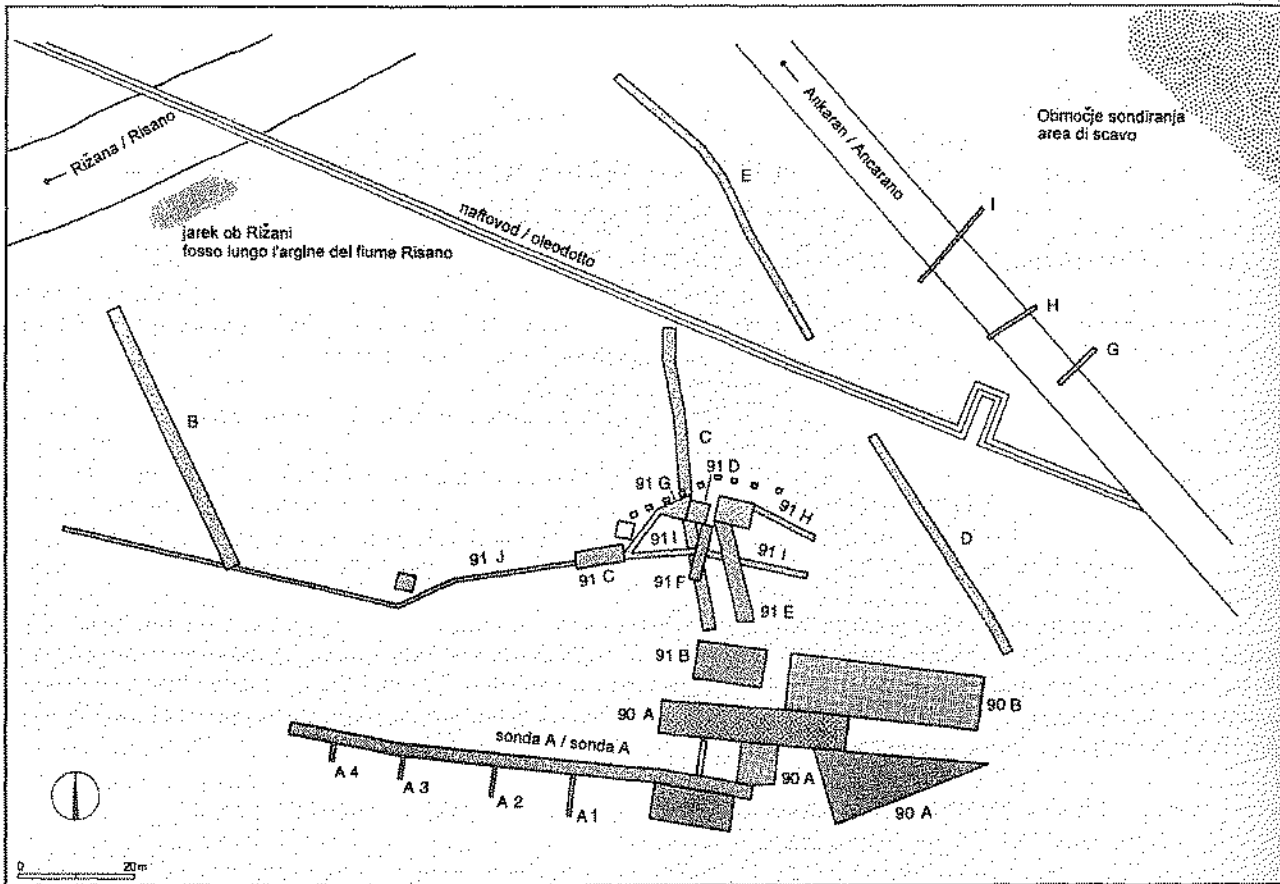
Med letošnjimi sondiranjmi na jugozahodnem delu serminskega griča smo odkrili pomembne ostanke zgodnjerrimskih zidanih struktur, ki so jih spremljali sicer številčno skromni predmeti drobne materialne kulture. Medtem ko so dosedanja zaščitna izkopavanja prinesla na dan predvsem obilico premičnega arheološkega gradiva, smo imeli tokrat prvič priložnost dokumentirati ostanke zidov. Ker so bili izsledki dosedanjih terenskih raziskav publicirani v monografiji (Horvat et. al., 1997), tiskani v času tokratnih izkopavanj, smo se zaradi zanimivosti odkritja odločili, da objavimo še rezultate naših raziskav.¹

TERENSKI IZVIDI

Glede na rezultate zaščitnih izkopavanj v letih 1987, 1990 in 1991 smo na prostoru, predvidenem za gradnjo, izkopali pet sond dimenzij 7 m x 2 m. Zaradi izredno debelega recentnega nasutja smo prekinili ročni izkop v prvih treh sondah. Po dodatnem ogledu mikrotopografske situacije smo se odločili, da sondi 4 in 5 postavimo izven območja umetno zvišanega terena, saj kljub strojnemu izkopu nikjer nismo dosegli orne zemlje, ki je predstavljala površino pred gradbenimi posegi. Delo na prvih treh sondah smo zaradi naštetih razlogov opustili.

Tudi druga od dveh naknadno prestavljenih sond (sonda št. 5), narejena na njivi tik ob Rižani (južni rob bodočega gradbišča), ni posegla v arheološko pomembne plasti. Stratigrafijo sonde sestavlja več plasti temno-rjave zemlje, ki predstavljajo sledi preteklega navažanja orne zemlje na teren z neplodno mastno ilovico tik ob novi strugi Rižane. V treh premešanih plasteh smo odkrili tudi nekaj fragmentov poznosrednjeveške in recentne keramike, ki je sem zašla verjetno pri gnojenju z domačimi odpadki. V globini od 1,2 m do 1,5 m (0,03

¹ Zaščitne arheološke raziskave so bile opravljene na območju, predvidenem za gradnjo Avtopolnilnice Sermin (parc. št. 5811/1, 5812, 5813, 6018/2, 5828, k.o. Bertoki), in sicer na podlagi vloge investitorja, podjetja Istrabenz Koper, ter v skladu z Zakonom o naravni in kulturni dediščini. Terenska dela so potekala med 6. in 29. januarjem 1997 pod vodstvom zunanjega sodelavca MZVNKD Piran dipl. arheologa Andreja Gasparija.

Sl. 1: Območje sondiranja MZVNKD Piran leta 1997 na Serminu glede na predhodna izkopavanja. Dopolnjeno po Horvat et al. 1997, sl. 9.

Fig. 1: The area of trenching by the Inter-regional Office for the Protection of Natural and Cultural Heritage Piran in 1997 at Sermin in view of the earlier excavations. Supplemented according to Horvat et al. 1997, Fig. 9.

m - 0,2 m nadmorske višine; odslej nmv) smo naleteli na sivozeleno ilovnato podlago, takoj zatem pa je sonda zalila voda.

SONDA 4

Sondo smo izkopali na blago nagnjenem pobočju ob njivi, na južnem robu območja, predvidenega za novo-gradnjo. Širši topografski položaj sonde označuje podolgovat zaobljen hrbet, ki se od vznožja serminskega hriba blago spušča proti zahodu, sonda 4 pa je postavljena prav na njegovem severozahodnem robu in je usmerjena v smeri jugovzhod - severozahod. Sondo prvotne velikosti 7 m x 2 m smo glede na sprotne odločitve povečevali do končne velikosti 7 m x 17 m, skupno pa smo v njej raziskali 104 m² površine.

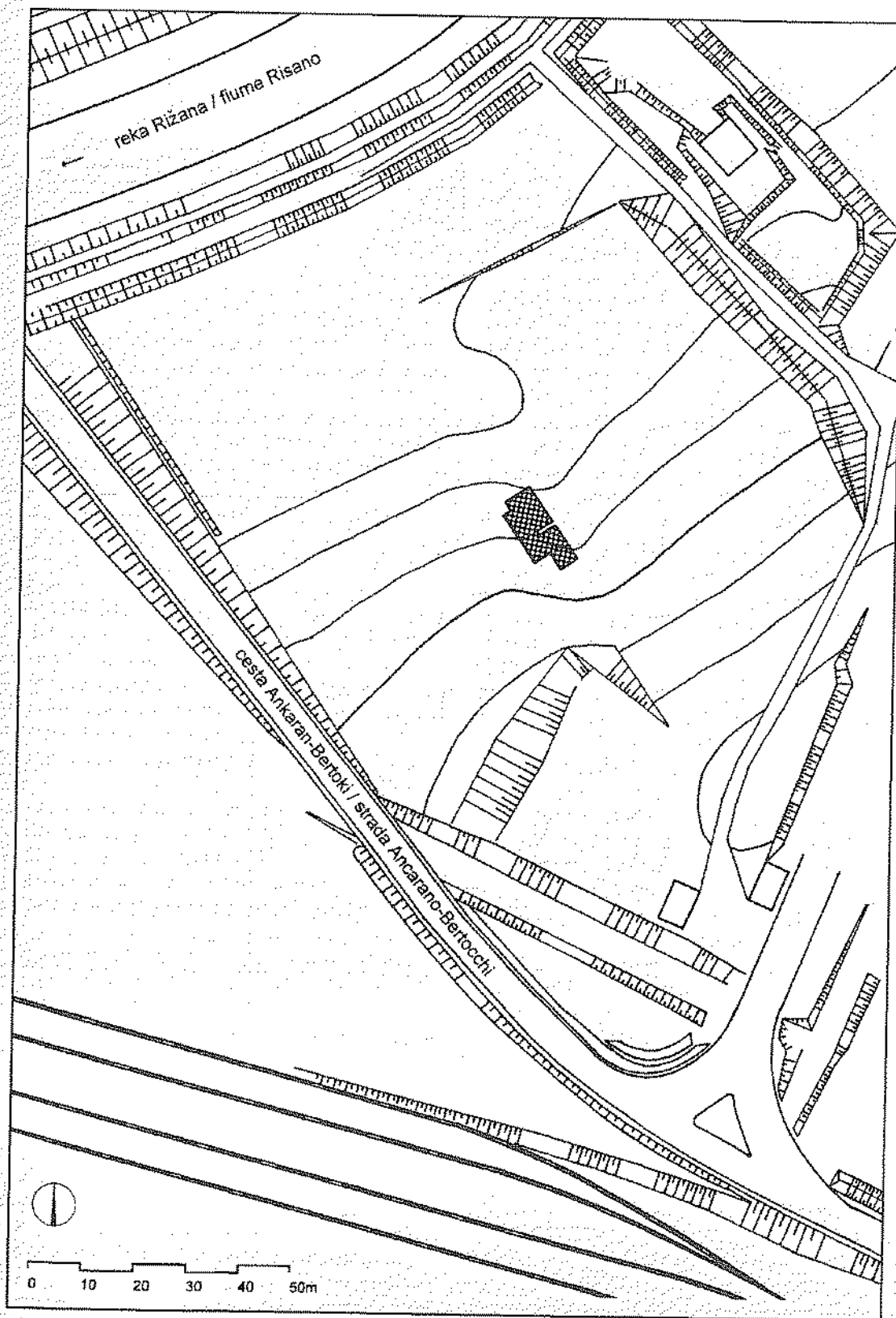
Ob začetku izkopa sonde je nadmorska višina površine humusa segala od 3,5 m do 4,59 m. Humozna plast enotne debeline 0,05 m - 0,1 m je sestavljena iz preperelega rastlinja in odpadkov, na nekaterih mestih pa je prekrita s kamnito grobljo, ki se je nabirala med

čiščenjem njive.

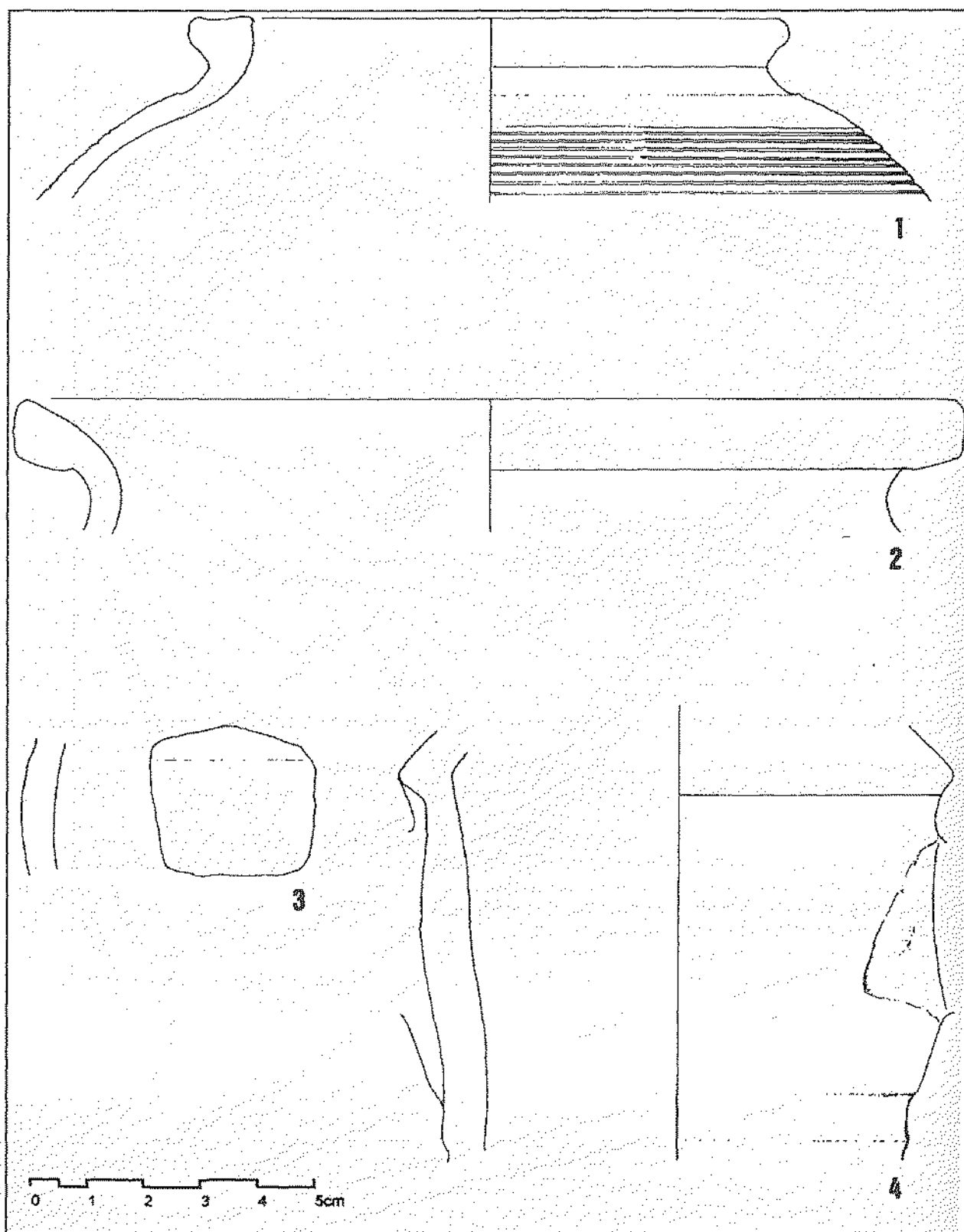
Pod humusom se nahaja od 0,4 m - 0,8 m debela plast navozone svetlorjave ilovice, pomešane z večjimi kamni, betonom in odpadki. Plast je bila nasuta ob gradnji rezervoarjev okoli leta 1970. Debelina plasti pada od 0,3 m na zahodnem delu do 1,3 m na vzhodnem delu sonde, kar dokazuje, da je nasipanje odpadnega materiala segalo nekje do zahodnega dela raziskovane površine.

Pod navozone ilovico smo končno naleteli na površino nekdanje orne zemlje na višinah med 3,6 m in 2,7 m nad morjem. Plast temnorjave zemlje, debela med 0,15 m in 0,6 m, je vsebovala množico recentnih odpadkov in manjše število odlomkov rimskodobnih strešnih opek - tegul.

Po odstranitvi orne zemlje se je skoraj na vse površini sonde pokazala velika kamnita groblja, ki je dala slutiti, da se pod njo skrivajo kamnite strukture. Pravilnost domneve je kmalu potrdil izkop. Preden preidemo k opisu kamnitih struktur, ki smo mu zaradi preglednosti dodali še podatke o nadmorskih višinah, se

Sl. 2: Položaj sonde 4 na Serminu 1997.
 Fig. 2: Position of Trench 4 at Sermin in 1997.

Tab. 1: Keramika. Sermin, Sonda 4, 1997.

Tab. 1: Pottery. Sermin, Trench 4, 1997.

KATALOG IZBORA NAJDB

(Okrajšave: ohr. v. - ohranjena višina; š. - širina; r. p. - rekonstruiran premer)

T. 1: 1; kuhinjska keramika; lonec; fragment ustja z ramo; izdelan na lončarskem vretenu; okras na rami posode v obliki pasov tankih vrezov; oranžnorjave barve; porozna; oksidacijsko žganje; r. p. 10,6 cm; ohr. v. 3,6 cm.

T. 1: 1; kitchenware; pot; fragment of a mouth with shoulder; made on potter's wheel; decoration in the form of thin incisions on vessel's shoulder; orange-brown; porous; oxidant baking; reconstructed diameter 10.6 cm; preserved height 3.6 cm.

T. 1: 2; kuhinjska keramika; lonec z izvihanim ustjem; fragment ustja; izdelan na lončarskem vretenu; rjavoranžne do temnosive barve; r. p. 16,8 cm; ohr. v. 2,6 cm.

T. 1: 2; kitchenware; pot with turned down mouth; mouth fragment; made on potter's wheel; brown-orange to dark grey; reconstructed diameter 16.8 cm; preserved height 2.6 cm.

T. 1: 3; kuhinjska keramika; lonec; fragment ostenja z ramo; izdelan na lončarskem vretenu; rjavoranžne do temnosive barve; ohr. v. 2,5 cm; š. 2,9 cm.

T. 1: 3; kitchenware; pot; fragment of pot wall with shoulder; made on potter's wheel; brown-orange to dark grey; preserved height 2.5 cm; width 2.9 cm.

T. 1: 4; fragment ustja in ostenja manjšega do srednje velikega eno - ali dvoročajnega vrča; svetlooranžne barve; oksidacijsko žganje; izdelan na lončarskem vretenu; porozon; r. p. 8 cm; ohr. v. 8,9 cm.

T. 1: 4; fragment of mouth and wall of a small to medium-sized single- or double-handed pot; light orange; oxidant baking; made on potter's wheel; porous; reconstructed diameter 8 cm; preserved height 8.9 cm.

velja spomniti, da je bila na istrski obali ob začetku antike morska gladina okoli 2 m nižja kot danes (Kozličič, 1986, 140).

Na širšem območju izkopnega polja litološko osnovo predstavljajo flišni sedimenti svetlorjave do sive barve. Nadmorska višina podlage pada od najvišjega jugovzhodnega dela sonde (2,9 m nmv) proti najnižjemu severozahodnemu delu (0,95 m nmv). Površina flišne podlage je kompaktna, enotna ploskev, ki ima le nekaj manjših prelomov. Tem prelomom so uspešno prilagodili tudi zidove, ki so povsod postavljeni neposredno na flišno podlago. Zidovi so grajeni izključno v suhi tehniki iz neobdelanih pravokotnih, večinoma enakomerno velikih (od 0,15 m x 0,1 m x 0,05 m do 0,4 m x 0,2 m x 0,15 m) flišnih kamnov. Zaradi obdelave zem-

ljišča so bili zidovi v zgornjem jugovzhodnem delu sonde ohranjeni zgolj v višini ene vrste kamnov, medtem ko je višina zidu v severozahodnem delu sonde znašala 1,2 m. Zaradi naklona podlage se je zemlja akumulirala predvsem v zahodnem delu sonde. Deloma so jo pred nadaljnjim odnašanjem zavarovali zidovi, za katere se zdi, da so služili predvsem za terasiranje zemljišča. To velja za **zid 1**, ki poteka skoraj po celotni dolžini sonde (dolžina 13 m, višina od 0,1 m oz. 1 vrsta kamnov - 2,7 m na jugovzhodnem delu sonde do 0,5 m oz. 5 vrst kamnov - 2,2 m nmv na jugozahodnem delu sonde), katerega kamni na S strani tvorijo dokaj navpično linijo - fronto, za njim pa je bila za izravnavo nasuta ilovica, pomešana s kamni. Izravnavo v višini od 2,2 m do 2,6 m nmv, razen natančneje zloženih manjših kamnov v vzhodnem delu (površina 3 m x 2,1 m; tlak ?), ne daje vtisa, da bi bila natančneje izdelana. Na vzhodnem robu se natančneje zloženi kamni po višini navezujejo na flišno podlago, na zahodnem pa se končajo v ravni črti pravokotno na podporni zid. Terasiranju zemljišča je služil tudi **zid 2**, ki smo ga lahko sledili samo v vzhodnem delu sonde (dolžina 7 m, višina od 0,7 m oz. 4 vrste kamnov - 2,93 m nmv na severovzhodnem delu sonde do 0,2 m oz. 1 vrsta kamnov - 2,28 m nmv). Zunanja - severna fronta je zgrajena nad manjšim prelomom v flišni podlagi, s čimer so pridobili nekaj višine. Notranjo stran domnevno podpornega zidu je zapolnjevala ilovica, pomešana s kamni, ki je segala do najvišje vrste kamnov v zidu. Minimalne višinske razlike med spodnjim nivojem zidu 1 in zgornjim nivojem zidu 2 potrjujejo, da je spodnji zid podpiral teraso, ki je horizontalno segala do zgornjega zidu 1. **Zid 3** (viš. 0,1 m oz. 1 vrst kamnov - 3,0 m nmv na jugovzhodnem delu sonde do 0,8 m oz. 5 vrst kamnov - 2,52 m nmv v vzhodnem delu sonde) poteka nad (južno) zidom 2 in zahodno od zidu 1 v dolžini 14 m, sprva v smeri zidov 1 in 2, kasneje pa polkrožno zavije proti jugozahodu. Tam se ne priključi zidu 1, temveč se odseka konča, tako da znaša presledek med zidovima 0,4 m. Na zid 3 se po vsej verjetnosti navezuje tudi skupina večjih neobdelanih kamnov, brez reda naloženih drug preko drugega, znotraj t. i. polkrožnega prostora (npr. 0,45 m x 0,3 m x 0,15 m). Pod in med bloki je ležala od 0,02 do 0,2 m debela kulturna plast temnorjave barve, ki je vsebovala školjčne lupine, drobce oglja, maloštevilne močno fragmentirane drobce lončenine in le en fragment ustja lonca. Vzporedno z zidom 3 in nad (južno) od zidu 2 poteka zid 4 (dolžina 10 m, višina 0,2 m oz. dve vrsti kamnov - 2,83 m nmv na vzhodnem delu sonde do 1,1 m oz. 12 vrst kamnov - 2,72 m nmv). S padcem terena raste tudi njegova višina, ki celo preseže najvišjo teraso. Kot pri ostalih zidovih je zunanja fronta navpično izdelana na severni strani, za njo pa je polnilo - izravnavo iz ilovice, pomešane s kamni. Zdi se, da tvorita zidova 3 in 4 celoto v smislu na terasi postavljenega dvojnega zidu z vmesnim polnilom. Na severnem delu osrednjega dela sonde

zaradi omejenega izkopnega polja nismo mogli zadovoljivo raziskati omenjene povezave.

Zid 5 (dolžina 2,35 m, višina 1,0 m oz. 9 vrst kamnov - 2,34 m nmv do 1,1 m oz. 13 vrst kamnov - 2,20 m nmv) v skrajnem severozahodnem delu sonde se od predhodno opisanih zidov loči po kvalitetni izdelavi. Njegov profil ni navpičen, temveč nekoliko stopničasto vleknjen navznoter. Zgrajen je natančno, z majhnimi presledki med kamni, v polkrožnem loku nekoliko zamaknjeno od pravokotne smeri stran od zidu 1, vendar s presledkom, v katerem bi lahko opazili podobnost s tistim pri zidu 3. V izkopnem polju smo očitno zajeli samo njegov manjši del, saj zid izgine v zahodnem profilu. Glede na položaj teras je tudi njegova zunanja fronta obrnjena proti severovzhodu, ozadje, ki pa ni v celoti raziskano, je, analogno prejšnjim, zapolnjeno s kamni.

Frontalno od zidu 2 in med polkrožnima strukturama zidov 3 in 5 smo odkrili skupino večjih ploščatih kamnov (3,5 m x 1,8 m), ki domnevno predstavljajo ruševino, saj smo tudi ob njih in pod njimi zasledili slabo ohranjeno kulturno plast z drobci oglja, školjčnimi lupinami in fragmenti keramike. Zaradi relativno strmega padca matične podlage in s tem vedno pogostejših vdorov talne vode in vode iz bližnje drenaže nismo zmogli raziskati tudi nadaljevanja konstrukcije proti severu, zato je težko govoriti o nadaljevanju teras proti Rižani.

Sliko konstrukcije dopolnjuje tudi tanka in razpršena kulturna plast. Ta se pojavlja v obliki manjših ali večjih lis, večinoma tik nad flišno podlago ali pa se nahaja med ruševinskim materialom. Brez dvoma jo lahko postavimo v neposredno zvezo z arhitekturnimi ostanki. Kot rečeno, je plast vsebovala številne drobce oglja in keramike, školjčne lupine, živalsko rebro, odlomek steklenega balzamarija ter le nekaj odlomkov nekoliko boljše ohranjene keramike. Trije kosi pripadajo t. i. grobi kuhinjski keramiki, ki je kronološko težje opredeljiva, saj se dlje časa ni spreminjala. Pri tovrstni keramiki je glina slabo prečiščena in neenakomerno žgana, oblike so enostavne, okras pa ostaja večinoma omejen na metličenje in vreze. Naša fragmenta pripadata loncem z izvihanim ustjem, ki bi jih lahko umestili v 1. stol. n. št. Podobni tipi loncev so bili najdeni npr. v sondi A na Serminu (Horvat et al., 1997, T. 25: 14), Fornačah pri Piranu (Stokin, 1992, T. 4: 2, 3), zgodnjerimskem naselju pod Grajskim gričem v Ljubljani (Vičič, 1994, T. 8: 14, 15; T. 23: s10; id., 1993, T. 2: 4; T. 20: 5, 18), Štalenskem vrhu na avstrijskem Koroškem (Schindler - Kaudelka, 1989, T. 32: 38; T. 33: 6) in Sirmiju (Brukner, 1981, T. 113: 54; T. 123: 145, 147). Odlomek vrča pripada enoročajnemu vrču, kakršne so

našli tudi pod Grajskim gričem (Vičič, 1994, T. 17: 36) in na naselbini na Štalenskem vrhu (Schindler-Kaudelka, 1989, T. 9: 66, 68).

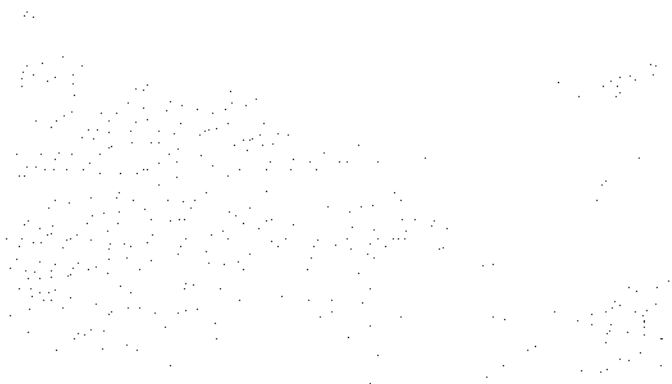
POSKUS INTERPRETACIJE ARHITEKTURNIH OSTANKOV

Kljub pozornemu izkopavanju nismo odkrili sledov naravne sedimentacije na opuščenih površinah, ki bi nam morda lahko pomagala pri rekonstrukciji prvotne višine posameznih zidov. To je v največji meri povzročila pobočna erozija in pa seveda gospodarska izraba prostora v mlajših obdobjih. Leta 1987 so na pobočju zahodno od obravnavanih struktur med zaščitnimi raziskovanji na trasi današnje ceste Ankaran - Bertoki, izkopali tri sonde, ki so bile arheološko negativne. V vseh treh so kmaľu pod površjem naleteli na flišno podlago (G, H, I; Horvat et al., 1997, Sl. 9).

Relativno dobro ohranjeni ostanki arhitekture predstavljajo zaenkrat edinstven primer tovrstnega načina gradnje, za katerega v širši okolici ne moremo najti primerjav. Skromne in natančneje kronološko neopredeljive najdbe datirajo arhitekturne ostanke v zgodnje cesarsko obdobje, celotna struktura zidov, teras in hodnih površin pa zaenkrat še ni pojasnjena, zato tudi ne moremo točneje opredeliti namembnosti arhitekture. Zaenkrat lahko rečemo le, da odsotnost keramičnih ostankov nakazuje, da ni šlo za bivalno arhitekturo, temveč za objekte ali naprave, povezane z gospodarskim življenjem rimske naselbine (bližina пристanišča). Zaradi ugodne lokacije ob vzhodju dominantnega griča na izlivu reke v morje si moramo serminsko naselje predstavljati kot pristanišče in tržišče, na novo odkrite ostanke pa bi lahko pripisali gospodarski infrastrukturi. Rimska naselbina je ležala na prostoru južnega roba ravnice na blago nagnjenem podolgovatem polotoku, kjer so ob gradnji železniške postaje opazili zidove in debelo kulturno plast. Glede na pripovedi očitno se je del naselbine očitno širil tudi proti severnem robu ravnice nad Rižano, se pravi v območje, ki smo ga raziskovali med letošnjimi izkopavanji.

ZAHVALA

Na tem mestu se iskreno zahvaljujem za potrpežljivost in usluge g. Zmagu Gačniku iz podjetja Istra-benz Koper. Zahvalo sem dolžan še dr. Ljudmili Plesničar-Gec za pomoč pri določitvi keramike.

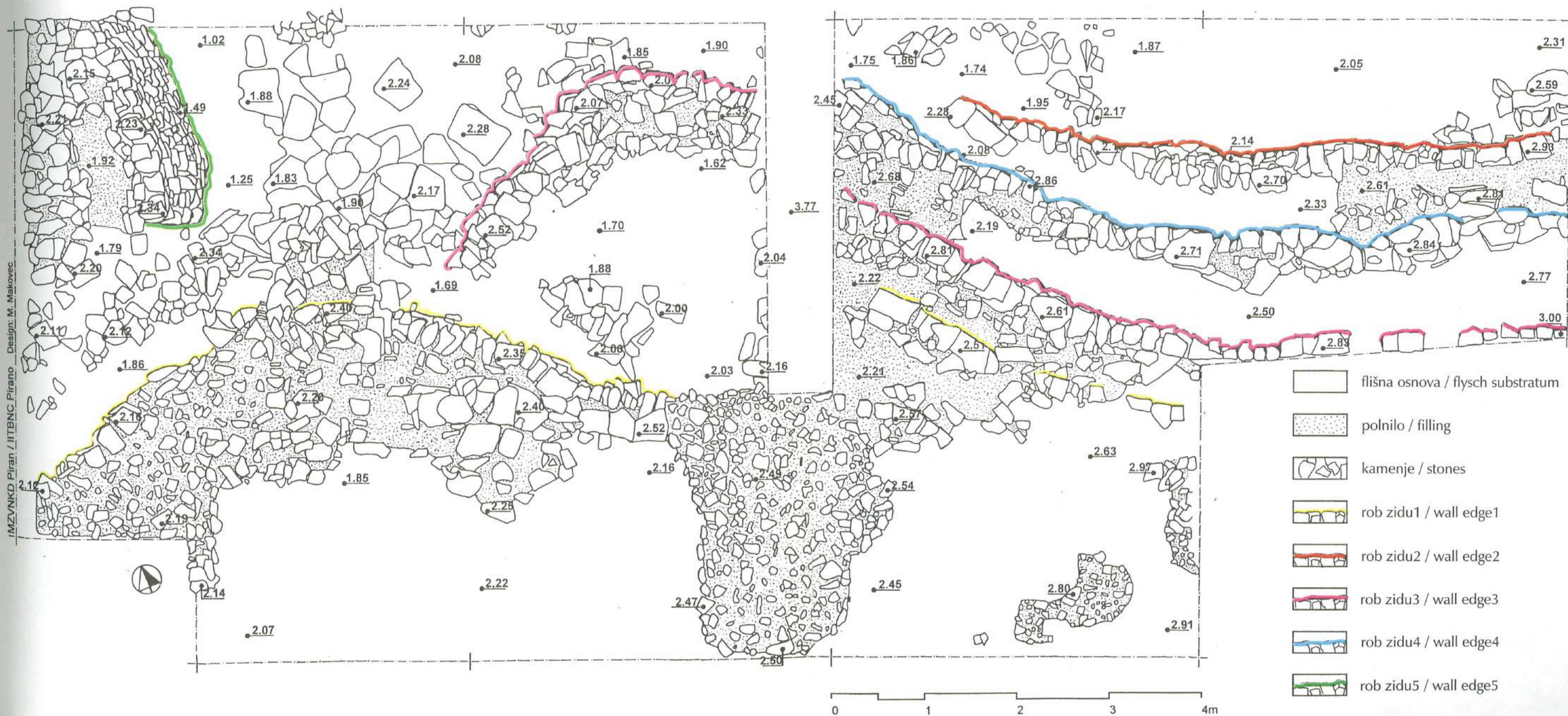
ARHEOLOŠKA SONDA 4 - SERMIN 1997
 ARCHEOLOGICAL PROBE 4 - SERMIN 1997

Zid - Wall 5

Zidovi - Walls 1-3

REMAINS OF THE ROMAN BUILT STRUCTURES AT SERMIN (Koper Municipal Council, Slovenia) Report on archaeological protective excavations in January 1997

Andrej GASPARI
SI-Ljubljana, Štefanova 15

SUMMARY

The dominant and strategically important site of the Sermin hill at the outlet of the Rižana river into the sea has, according to the so far existing findings, strongly influenced the human settling since the Neolithic. Our knowledge of the archaeological traces of the past events is connected especially with the lively constructional activity in the past decades, which has marked the image of Sermin and has at the same time made it possible to have at least a partial insight into its earth layers.

During this year's field survey trenching in the southwestern part of the Sermin hill we discovered some very important remains of the Early Roman built structures, which were accompanied by rather numerous modest artefacts of small material culture. While the previous protective excavations have brought to daylight above all a lot of movable archaeological material, we now took the opportunity to document the remains of the walls. As the results of the so far carried out ground research were published in a monograph (Horvat et al., 1997), which was printed at the time when our excavations were carried out, we have decided to publish also the results of our research.

Field reports

In a view of the results of the conservation excavations in the years 1987, 1990 and 1991, we made five 7 m x 2 m probes on site intended to be built up. All probes, except number 4, were archaeologically not interesting.

Probe 4 was made on a slightly inclined slope on the southern brink of the area, which was planned to be built up. The broader topographic position of the probe marks an oblong and rounded off ridge, which slightly descends at the foot of the Sermin hill towards the west, while probe 4 was made on its very northwestern edge and is orientated in southeastern - northwestern direction.

After we have removed the clay (which had recently been brought there) and the layers of once arable land, a large stone structure appeared on almost the entire surface.

The walls were built exclusively in dry technique, from uncarved rectangular stones, mostly of equally large flysch stones placed directly on flysch foundation. As this place has been cultivated, the walls in the upper southeastern part of the probe have been preserved only up to the height of a single row of stones, while the height of the wall in the northwestern part of the probe reached 1.2 m. Earth accumulated especially in the western part of the probe mainly due to the inclination of the foundation. It seems that the walls served mainly as supports for the terraces to protect the soil from being carried away. Because of the relatively steep inclination of the geological substratum and consequently of more frequent irruption of groundwater and water from the nearby drainage we could not do any research work regarding the continuation of the construction towards the north; therefore it is difficult to speak of the continuation of the terraces towards the Rižana.

The picture of the construction is complemented with a thin and dispersed cultural layer. This is to be found in the shape of smaller or bigger spots mostly just above the flysch substratum, or is to be found among the ruins. Without doubts we can place it in the direct connection with the architectural remains. As already said, the layer contained numerous bits of charcoal and pottery, shells, an animal rib, a scrap of glass balsam pot and a few fragments of well preserved pottery. Three pieces belong to the so-called rough kitchen pottery, which is difficult to define chronologically, as it has not undergone any changes for a longer period of time. Our fragments belong to pots with turned up mouths, which could be placed in the 1st century AD. Similar types of pots have been found for example in probe A at Sermin (Horvat et al., 1997, P.25: 14), at Fornače in Piran (Stokin, 1992, P. 4: 2, 3), in the Early Roman settlement under Grajski grič in Ljubljana (Vičič, 1994, P. 8: 14, 15; P. 23: s 10; id., 1993, P. 2: 4; P. 2: 4; P. 20: 5, 18), on Magdalensberg/Štalenski vrh in Austrian Carinthia (Schindler - Kaudelka, 1989, P. 32: 38; P. 33: 6) and in Sinnium (Brukner, 1981, P. 113: 54; P. 123: 145, 147). The jug fragment belongs to a single-handled jug, as also found below Grajski grič (Vičič, 1994, P. 17: 36) and in the settlement on Magdalensberg (Schindler - Kaudelka, 1989, P. 9: 66, 68).

An attempt to interpret the architectural remains

The architectural remains are relatively well preserved and for the time being represent a unique example of this type of construction, for which no comparisons in the wider neighbourhood can be found. These modest finds,

which can not be chronologically accurately defined date the architectural remains to the Early Imperial period, while the entire structure of the walls, terraces and walking areas is at present not yet explained, which is the reason why we cannot precisely define the purpose of this architecture. At the moment we can only say that the absence of pottery remains indicates that we are not dealing with housing architecture but with objects and appliances connected with the economic life of the Roman settlement (the vicinity of the port). The Sermin settlement should therefore be considered as a port and market, especially if we think about its favourable location at the foot of a dominant hill at the very outlet of the river into the sea; the recently discovered remains could be attributed to the economic infrastructure. The Roman settlement lay on the site of the southern edge of the piedmont on a slightly sloping longish peninsula, where walls and thick cultural layer were noticed when the railway station was built. According to some eyewitnesses, a part of the settlement apparently spread towards the northern edge of the piedmont above the Rižana, i.e. into the area we have been researching during this year's excavations.

Key words: Sermin; archaeological excavations; Roman Period; walls; architecture

LITERATURA

- Brukner, O. (1981):** Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije. - Dissertationes et monographiae XXIV.
- Horvat, J. et al. (1997):** Sermin. Prazgodovinska in zgodnjerimska naselbina v severozahodni Istri. - Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 3. Ljubljana, ZRC.
- Kozličić, M. (1986):** Antička obalna linija Istre u svetlu hidroarheoloških istraživanja. Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 11/2, 135-165.

- Schindler - Kaudelka, E. (1989):** Die gewöhnliche Gebrauchskeramik vom Magdalensberg. Kärntner Museumsschriften 72. Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 10.
- Stokin, M. (1992):** Naselbinski ostanki iz 1. stol. pr. n. št. v Fornačah pri Piranu. Arh. vest. 43, 79-92.
- Vičič, B. (1993):** Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 15. Arh. vest. 44, 153-201.
- Vičič, B. (1994):** Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 30, Stari trg 17 in 32. Arh. vest. 45, 25-80.

IZ PRETEKLOSTI GLASBENE DEJAVNOSTI

ATTIVITÀ MUSICALI DEL PASSATO

FROM THE HISTORY OF MUSICAL ACTIVITIES

PREGLED GLASBENEGA UDEJSTVOVANJA TRŽAŠKIH SLOVENCEV (1848-1927)

Luisa ANTONI

IT-34147 Milje (TS), Ul. Noghere 27/B

e-mail: liusa_ant@iol.it

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja glavne smernice glasbenega življenja v Trstu od leta 1848, ki običajno označuje začetek nacionalnega prebujenja, do leta 1927, ko je fašistični režim izdal odlok o dokončnem zaprtju slovenskih šol in ustanov. Razdeljen je na dva dela, v prvem je nakazano glasbeno delovanje v čitalnicah, v drugem pa obravnava glasbeno profesionalizacijo, ki nastopi na začetku stoletja in se uresniči predvsem na dveh področjih: v glasbenem šolstvu in v glasbeno-gledališki dejavnosti. V ta zgodovinski okvir, ki omenja tudi najpomembnejša sočasna kulturna dogajanja (postavitev Narodnega doma, ustanovitev Dramatičnega društva in Glasbene matice), so vključene najvažnejše glasbene osebnosti, katerih delovanje je še danes dokaj neraziskano.

Ključne besede: glasba, Trst, Slovenci

1. UVOD

Čeprav glasbena zgodovina Slovencev, ki živijo na italijanskem ozemlju Primorske, polnopravno sodi v slovensko glasbeno zgodovino, je ta še danes dokaj neraziskano področje. To sicer ne pomeni, da o njej ni razprav, člankov in esejev, ampak da so ti t. i. "sekundarni" viri, razen redkih izjem, ali že nekoliko časovno označeni ali napisani brez pravega preverjanja podatkov. Primarni viri in izvorni dokumenti, to so zapuščine in zapisi samih skladateljev in tistih, ki so se v tem obdobju ukvarjali z glasbo, pa so razen izjem težko dosegljivi.¹

Glavni cilj te raziskave je orisati smernice glasbenega delovanja v Trstu od leta 1848, ki običajno označuje začetek nacionalnega prebujenja, do leta 1927, ko je fašistični režim izdal odlok o dokončnem zaprtju slovenskih šol in ustanov. Podrobna rekonstrukcija slovenske glasbene kulture in življenja v tem

časovnem izseku bi seveda zahtevala večletno delo; ker tega zdaj ni mogoče opraviti, so tukaj navedeni le nekateri bistveni trenutki zgodovinskega razvoja, ki istočasno nakazujejo možnosti za bodoče raziskave in poglobljanja.

Raziskava je nekoliko skrajšana in prirejen prevod italijanskega eseja, ki je nastal za tržaški Konservatorij G. Tartinija in bo predvidoma izšel v prvi polovici leta 1999 v zborniku, posvečenem tržaški glasbeni stvarnosti ob koncu prejšnjega in na začetku našega stoletja.

2. ZAČETKI: GLASBA IN ČITALNIŠTVO

V drugi polovici 60. let prejšnjega stoletja je tudi v Trstu, podobno kot v drugih mestih, prišlo do vidnega nacionalnega trenja, do "tekmovalne nacionalnih skupin, težočih predvsem k potrditvi svojega relativnega položaja v večnarodni državi" (Cattaruzza, 1989, 29). V tem obdobju je čitalniško gibanje sooblikovalo narodno

¹ Na Tržaškem so arhivi dejansko 'izgubljeni' oz. o nekaterih še ni bilo mogoče odkriti, kje se nahajajo, medtem ko je na Gorškem stanje bolj urejeno. Vsekakor se ta raziskava, v kateri je gorška stvarnost le bežno omenjena, osredotoča predvsem na tržaško območje.

zavest in občutek narodne pripadnosti. Prva čitalnica na celotnem slovenskem etničnem ozemlju je bila Slavljanska narodna čitalnica v Trstu, v kateri so se združevali in se srečevali Slovenci, Hrvati, Srbi, Čehi in Poljaki (Čermelj, 1959, 97-102).

Leta 1869 je imela več kot polovica čitalnic sedež na Primorskem. Veliko je bilo bolj ali manj odmevnih srečanj in manifestacij (bésede), kjer je imela glavni delež glasba, predvsem zborovska; lahko npr. omenimo nastop svetoivanskega zbora, ki je pod vodstvom Ivana Piana nastopil na koncertu maja 1862; škedenjski zbor, ki ga je vodil Jakob Čenčur, je januarja 1863 zapel podoknico črnogorskemu knezu Mirku itd. V sporedih najdemo imena bolj ali manj znanih zborovskih dirigentov: Ivana Dolinarja (1840-1886), Ivana Piana (1830-1880), Jakoba Čenčurja (1837-1888) itd. V teh letih se je mudil v Trstu tudi Čeh Jan Lego, pomembna narodno-buditeljska osebnost tako v zamejstvu kot tudi v Ljubljani.² V letih 1860-1862 je Lego vodil zbor, ki je sodeloval na srečanjih v Slavljanski čitalnici.

Pri tem čitalniškem obdobju se podrobneje zastavlja Nataša Cigoj Krstulović v eseju Uvod v glasbeno delo čitalnic, v katerem je temeljito obdelala časovni izsek od leta 1848 do leta 1872, tj. do ustanovitve ljubljanske Glasbene matice, "društva, ki je ob Dramatičnem društvu in Orglarski šoli Cecilijinega društva skrbelo za profesionalizacijo slovenskega glasbenega dela ob nemškem v Deželnem gledališču in Filharmonični družbi" (Cigoj Krstulović, 1996, 62). Krstulovićeva meni, da "se je na začetku 60. let začela oglašati druga skupina ustvarjalcev, lahko bi ji skoraj rekli druga generacija, ne toliko zaradi letnic rojstva - Anton Nedved (1829), Gustav Ipavec (1831), Davorin Jenko (1835) in Anton Hajdrih (1842) - kot zaradi vsebinskih in izraznih novosti" (Cigoj Krstulović, 1996, 68). Za tržaški glasbeni razvoj je pomemben predvsem Anton Hajdrih (1842-1878), ki je po nedokončanem glasbenem študiju v Pragi nekaj let živel in deloval v Trstu. Vodil je zbor Slavljanske čitalnice, ustanovil dva vokalna kvarteta, in sicer Tržaški učiteljski kvartet, ki so ga sestavljali Ingolič, Šink, Prunk in Mahkota, ter Proseški učiteljski kvartet. Pri slednjem so peli učitelj Anton Valentič, dirigent proseškega in openskega zbora, učitelj Ivan Mercina, učitelj Pelicon in neki Koren.³ Hajdrih je znatno vplival na zborovsko dejavnost

tržaških Slovencev, saj so bili njegove pobude in koncerti na višji kakovostni ravni kot prejšnji, obenem pa je na skladateljskem področju zaznamoval razvoj samospeva na Slovenskem (Ukmar, 1949, 8).⁴

Po prvi zagnanosti, ki je sledila revolucionarnemu letu prebujenja narodov, so politične spremembe onemogočile uspešno čitalniško delovanje. Šele ob koncu 70. let in v 80. letih je slovensko združevanje na Tržaškem spet oživel (Sturman, 1996). Ob koncu 80. let sta se slovenska oz. slovanska prisotnost in delovanje v mestu bistveno okrepila tako gospodarsko kot kulturno (Cattaruzza, 1989; Pahor, 1989).⁵ V svojih spominih odvetnik Henrik Tuma, ki je od leta 1887 do leta 1890 živel v Trstu, tako opisuje življenje v tržaški čitalnici:

V Čitalnici smo se redno zbirali samci, zlasti veletrgovci z lesom Ivan Mankoč, profesor Macher, trgovski uradnik Musić in finančni uradnik Ljudevit Furlani, poznejši časnikar. Pozneje je pristopil še dr. Rybář. Leto dni je bil med nami tudi dr. Laginja, ki je bil tajnik velike kastavske občine in je prišel v Trst na enoletno sodno prakso. V našo družbo je zahajal leta 1889 tudi Spinčić, ki je bil takrat profesor na učiteljski šoli v Kopru in okrajni šolski nadzornik. Ni manjkal tudi znani hrvaški agitator duhovnik Mandić, tudi Kastavec. Od časa do časa so prihajali še drugi tržaški narodnjaki in je bilo posebno zvečer zelo živahno. Po večerji so prihajali tudi nekateri oženjeni možje, kakor trgovski uradnik Bartol in učitelj Bunc. Macher, Musić, Bartol in Bunc so sestavljali lep kvartet in so vsak večer peli do desetih (Tuma, 1997, 178-179).

Poleg čitalnic, ki so bile v teh letih že uveljavljene, so se začela pojavljati kulturna društva, zbori so se ustanavljali tudi kot samostojna telesa, sledile so godbe in tamburaške skupine.⁶

Spremembo so opazili tudi poročevalci, ki so o glasbi pisali nekaj desetletij pozneje, in sicer B. Krimsky v jubilejni številki Edinosti (Krimsky, 1926), in tudi Vasilij Mirk, ki piše tako:

S kulturnim napredkom našega ljudstva so pa rasle tudi zahteve in delo v okviru čitalnic ni zadostovalo več, ker je bil delokrog že davno preozek. Zato je moralo priti do delitve dela: ustanavljali so pevška društva skoraj v vsakem kraju, takisto tamburaške zборе, ponekod tudi salonske orkestre, zlasti pa godbe. Polagoma so se čitalnice omejevale na gojitev družabnosti, sicer pa

2 Legovo vlogo pri glasbenem razvoju na Tržaškem bi bilo treba še dodatno raziskati. Z Janom Legom se je podrobneje ukvarjal še Anton Aškerc (Aškerc, 1903). Dragotin Cvetko pa je natisnil skupino pisem, v katerih se Lego zastavlja ob slovenski glasbi (Cvetko, 1955).

3 Ni še pojasnjeno, ali je proseški kvartet ustanovil Hajdrih ali pa je kvartet nastal po vzoru Hajdrihovega tržaškega kvarteta (Majovski, 1987).

4 Ne vemo, če je Hajdrihov opus natisnjen v celoti; znano je, da je deset skladb zgorelo v Narodnem domu, imamo pa tudi pričevanja o obstoju skladb, ki so ohranjene v rokopisu pri raznih cerkvenih zbora (Steska, 1937, 25-26).

5 Leta 1901 in 1905 sta bili ustanovljeni Ljubljanska banka, na osnovi kapitala praške Žyvnostenske banke, in Jadranska banka s hrvaškimi kapitalom.

6 Viri: članek Rehar - Sancin (1970), že omenjeni Sturman (1996), Kuret in Žitko (1997), Kriščak (1970) in še Jelerčič (1980).

skribele dalje za svojo knjižnico in za branje (Mirk, 1953, 16).

Glasba zahteva torej ljudi, ki imajo strokovno pripravo, in glasbeniki so največkrat visoko izobraženi. Pojavljali so se mlajši zborovodje, med katerimi lahko omenimo Valentina Pižona (1867-1945), Hrabroslava Ražma (1863-1908), Ivana Mercino (1851-1940), Josipa Valentića (1863-1919), Antona Grbca (1878-1906)⁷ in med vsemi najmarkantnejšo osebnost, Hrabroslava Volarića (1863-1895). Danes je Volarić poznan predvsem kot skladatelj, po mnenju slovenskih muzikologov sodi namreč v skupino tistih skladateljev, ki so izkristalizirali slogovni profil slovenskega 'zgodnjega romantizma'. O njegovi vlogi v slovenski glasbi priča pismo, ki ga je Ljubljanska Glasbena matica poslala njegovi ženi: v njem ji izraža sožalje za prezgodnjo izgubo in ji tudi predlaga odkup moževih še rokopisnih skladb.⁸

V zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja so se kulturna društva in zbori začeli pojavljati in nastopati zunaj ozkih čitalniških meja. Sledile so si številne manifestacije v velikih mestnih dvorinah, kot so bile npr. gledališče Rossetti in gledališče Fenice. V člankih lahko najdemo številna pričevanja o teh bolj ali manj odmevnih prireditvah.⁹

3. PROFESIONALIZACIJA GLASBENEGA ŽIVLJENJA

Na začetku našega stoletja je bila slovenska javnost v Trstu že pripravljena na večjo strokovnost in na profesionalizacijo glasbenega delovanja, podobno kot se je dogajalo v Ljubljani v 70. letih prejšnjega stoletja. Trije pomembni dogodki so zaznamovali prvo desetletje našega stoletja: postavitve Narodnega doma v samem osrčju mesta, uradna ustanovitev Dramatičnega društva¹⁰ in

ustanovitev glasbene šole, ki je postala podružnica ljubljanske Glasbene matice. Vsi trije dogodki so neposredno vezani na glasbeno življenje Slovencev v Trstu. Narodni dom je postal namreč sedež glasbene šole in nekaterih mestnih društev, Dramatično društvo je uprizorilo številne igre, pri katerih je bila glasba sestavni del, poleg teh pa opere in operete. Temeljnega pomena je bil seveda Narodni dom, za postavitve katerega je bil razpisan ožji natečaj. Delo so poverili Maksu Fabianiju.¹¹ Fabianijeva polifunkcionalna stavba je bila dograjena v petih letih. Iz političnih razlogov Narodni dom ni doživel slavnostne otvoritve, uporabniki so se v posamezne dele vselili postopoma: 21. avgusta 1904 Delavsko in podporno društvo, tri dni pozneje Tržaška hranilnica in posojilnica, 12. oktobra sta začela delovati hotel z restavracijo in kavarna, 10. decembra Slavjanska čitalnica, 15. decembra Velika dvorana (Narodni dom, 1995, 43).

Za to raziskavo je pomembna otvoritev čitalnice, pri kateri so sodelovali čitalnični zbor z izvedbo Rukoveta srbskih narodnih pjesama in solisti (Volk, 1995, 83). Med temi izstopa ime Josipa Mandića, člana znane hrvaške narodnobudiljske družine. Odvetnik Josip Mandić (1883-1959), ki se je po prvi svetovni vojni preselil v Prago in se tam še dalje zanimal za slovensko glasbo (Cvetko, 1988, 238-240), je bil pravi outsider v tržaškem glasbenem življenju. Ob odvetniškem delu se je ukvarjal z glasbenim izvajanjem¹² in s skladateljevanjem. Leta 1898 je kot petnajstletnik napisal Hrvatsko miso, ki je izšla leto pozneje v Cerkvenem glasbeniku. leto pozneje v Cerkvenem glasbeniku (Cerkveni glasbenik, 1899). Njegova kantata Slaven i pjesma je leta 1902 doživela krstno izvedbo v Trstu, v priredbi Slovenskega pevskega društva; istega leta je v gledališču Rossetti Dalmatinska skupina predstavila del njegove opere Petar Svačić. Opera je bila izvedena v celoti leto pozneje v Ljub-

7 V prispevkih in člankih je mogoče tu pa tam naleteti na podatke o nekaterih od njih: Hrabroslav Ražem, doma iz Bazovice, se je preselil v Barkovlje, kjer je delal kot krojač, organist in zborovski dirigent. Marija Domicelj piše, da je nekaj časa vodil zbor Zastava iz Lonjerja (Domicelj, 1956). Po mnenju Rika Pertota je Ražem moral pustiti glasbo zaradi psihičnih motenj; nasledil ga je Anton Grbec, "mlad in nadarjen glasbenik, ki je bil vpisan na tržaškem konservatoriju, kjer se je pod spretnim vodstvom profesorja Perinella učil harmonije, kontrapunkta in orkestracije" (Pertot, 1968). Omenjeni prof. Perinello je skladatelj Carlo Perinello (Radole, 1992, 98-99).

8 Pismo je v glasbeni zbirki NUK-a (Mapa Volarić).

9 31. januarja 1880: Slavjansko delavsko in podporno društvo je priredilo besedo z uprizoritvijo igre V Ljubljano jo dajmo. Samo Pahor meni, da lahko štejemo to prireditev "za mejnik v kulturnih prizadevanjih tržaških Slovencev" (Pahor, 1970, 31); Robi Sturman pa piše, da "fu il primo spettacolo teatrale presentato fuori dal rassicurante ambiente delle Čitalnice" (Sturman, 1996, 68). Igrji je sledil ples, katerega se je udeležilo kar 3000 ljudi (Rustja, 1997, 66-72).

4. januarja 1882: "Novice" so pisale o besedi s plesom, ki da se bo odvijala tri dni zatem v Rossettiju.

18. januarja 1890: Škedenjski zbor "Vesela" je pel v gledališču Fenice.

1. februarja 1893: zbor "Slava" je pel v gledališču Fenice.

Leta 1894 so v Rossettiju uprizorili delo Stari Ilija Ignacija Borštnika, s sodelovanjem Slovenskega pevskega društva, ki ga je vodil Srečko Bartelj, in svetoivanske godbe.

20. decembra 1898 je zbor Kolo priredil "slavnostni" koncert v gledališču Rossetti.

10 Z ustanovitvijo Dramatičnega društva in z gledališko dejavnostjo nasploh so se podrobneje ukvarjali Nakrst (1970), Benedetič (1971) in Kravos (1995).

11 Naj omenim, da je Fabiani načrtoval tudi goriški Trgovski dom, ki je nastal v istih letih.

12 V Edinosti z dne 31. marca 1907 lahko beremo poročilo o koncertu, ki je bil izveden v Slovanski čitalnici: Mandić je bil pri njem organizator in tudi izvajalec, saj je spremljal soliste pri klavirju in se tudi sam predstavil kot pianist.

ljani.¹³ 15. aprila 1905 je vojaški orkester 97. pešpolka pod taktirko Petra Teplyja predstavil Mandičevo suito Čemulpo v Veliki dvorani Narodnega doma (Narodni dom, 1995, 120).

3.1 Pedagoško delo: Glasbena matica in druge glasbeno vzgojne pobude

Zametki glasbene šole v Trstu so tesno povezani z delovanjem Slavjanske čitalnice. O tem imamo zapis Vasilija Mirka, ki je bil v tistih letih priča dogajanju:

V onih letih je bilo na čelu vsem nebrojnim tržaškim pevskim društvom Slovansko pevsko društvo, ki je dolgo let pod vodstvom pokojnega Srečka Bartla prirejalo tudi za tedanje razmere prav ugledne koncerte. V zadnjem času je še poslednji zborovodja H. O. Vogrič utegnil napraviti večji koncert: bilo je pozimi leta 1907., toda društvo je že bilo v razpadu, ker že mnogo let prej so se bili dobri pevci in pevke odtrgali od njega in se priključili drugim društvom ali so ustanovili nova ali pa so sploh izostali. Vladalo je mrtvilo, ki ga je prekinila le kakšna manjša skupina pevcev. Nima pomena razpravljati o vzrokih. Pojav akcije in reakcije, osebnosti, nezadovoljnosti itd. kakor vedno in povsod.

Vesti o pevskih uspehih in napredovanju Glasbene Matice v Ljubljani in Pevskega in glasbenega društva v Gorici (vodja J. Michl),¹⁴ novi duh, ki so ga tiho, a učinkovito širili "Novi akordi",¹⁵ ter narodna samozavest, ki se je bila medtem ukoreninila pri tržaških Slovencih, so vzdramili nekatere bivše pevce Slovanskega pevskega društva, ki so bili tudi člani Tržaškega Sokola. Zbudila se jim je želja po petju in skupno z nekaterimi novimi Sokoli-pevci so sklenili ustanoviti pevski odsek v okviru Sokola. Bilo je ravno koncem poletja 1908., ko so me naprosili, naj jih naučim par moških zborov za neko sokolovsko prireditev. [...] Slučajno pa je bil tedaj imenovan za učitelja v Trstu Karel Mahkota, ki je prevzel vodstvo sokolovskega pevskega zbora in ga tekom prvega leta razširil v mešani zbor. [...]

Jeseni leta 1909. je Mahkota zainteresiral važnejše predstavnike slovenske javnosti v Trstu za ustanovitev

glasbenega društva po zgledu ljubljanskega in goriškega. [...] Načrt Mahkote so tržaški intelektualni krogi sprejeli z velikim veseljem. Ustanovi naj se "Pevsko in glasbeno društvo v Trstu, podružnica Glasbene Matice v Ljubljani"; društvo naj otvori redno glasbeno šolo in naj goji zborovsko petje in naj mu v to svrhu pristopi kot samostojen corpus sokolski pevski zbor.

Tako se je tudi zgodilo. V novembru leta 1909. se je vršil občni zbor novega društva ob splošnem navdušenju vseh ljubiteljev glasbe, katere je tedaj navzoči ravnatelj M. Hubad s posebnim krepkim nagovorom bodril k resnobo in vztrajnemu delovanju. Za predsednika novega društva je bil soglasno izvoljen dr. Edvard Slavik,¹⁶ navdušen pevec, ki mu je ostal na čelu do zadnjega trenutka. Šolske prostore je dalo na razpolago vodstvo Ciril-Methodove šole na ulici Acquadotto, pevski zbor pa je kot sokolski pevski zbor imel svoje vaje običajno v prostorih Sokola (v Narodnem domu) (Mirk, 1929, 4).

Tako je bilo torej dokončno ustanovljeno glasbeno šolstvo, ki je zagotavljalo kakovostno rast celotnega glasbenega življenja. Viktor Šonc (1877-1964), ki je študiral na praškem konservatoriju pri A. Dvořaku in V. Nováku, je postal ravnatelj Glasbene Matice;¹⁷ ob njem najdemo Vasilija Mirka (1884-1962) in Ljubljancina Emila Adamiča (1877-1936), oba sta delovala kot dirigenta, skladatelja in pedagoga. Naj omenim še, da je Adamič veliko poročal o tržaški glasbeni stvarnosti bodisi v domačem bodisi v ljubljanskem časopisu.¹⁸ Tako Adamič kot Mirk, ki sta se sicer preživljala s poučevanjem (Adamič je bil osnovnošolski učitelj, Mirk pa profesor zgodovine in zemljepisa), sta izpopolnjevala svoje znanje kompozicije na tržaškem konservatoriju; prvi v razredu Antonia Zampierija, drugi pri Antoniu Illersbergu. Radole trdi, da je Adamič v tem študijskem obdobju napisal štiri sonate za violino in klavir, ki so jih izvajali na javni produkciji, in orkestrski preludij za komedijo (Radole, 1988, 150).

Ko je Viktor Šonc leta 1927 nepričakovano zapustil Trst, je Mirk prevzel mesto ravnatelja Glasbene matice, vse dokler se ni šolski odbor 30. septembra 1927 odločil

13 Kritike izvedbe Mandičevega *Petra Svačiča* so izšle v ljubljanskem Zvonu (XXIV 1904) in v Slovenskem narodu (11. januarja 1904).

14 Naj omenim, da je na pobudo dr. Henrika Tume leta 1900 v Gorici nastalo Pevsko in glasbeno društvo, leto kasneje glasbena šola. Na njej so poučevali Emil Komel, Lovro Kubišta, doma iz Češke, Ernest Širca, ravnatelj pa je bil Čeh Josip Michl. Kot poroča Tatjana Gregorič, je 13. marca 1908 Pevsko in glasbeno društvo uradno postalo podružnica ljubljanske Glasbene matice (Gregorič, 1997, 127; Budkovič, 1992, 290-291).

15 Ljubljansko revijo *Novi akordi* je urejal Gojmir (Gregor) Krek (1875-1942); v slovenskem glasbenem obzorju je ta revija spodbujala razvoj in se skušala izviti iz spon nazadnjaštva ter doseči sočasno evropsko raven.

16 Naj omenim, da je tudi dr. Slavik bil med šestimi podpisniki prošnje za ustanovitev Društva Narodni dom, tj. društvo, ki je skrbelo za dograditev stavbe.

17 Šonc je ob ravnateljskem delu vodil tudi zbor srbske pravoslavne cerkve (*Naši zbori*, 1965; *Perić*, 1985). Naj omenim, da so za Šoncem ta zbor vodili izključno Slovenci: nasledili so ga Vasilij Mirk, Stane Malič, Vladimir Švara in Zorko Harej, ki vodi zbor še danes. "Duhovno muziko" srbske pravoslavne cerkve v Trstu osvetljuje članek Danice Petrovič (*Petrovič*, 1989), v katerem se avtorica osredotoča predvsem na glasbeno delovanje cerkve v 19. stol.

18 Njegove članke, ki so za razumevanje takratnega glasbenega dogajanja temeljnega pomena, lahko najdemo v različnih revijah in dnevnikih, kot so *Edinost*, *Novi akordi* in *Ljubljanski Zvon*.

za prekinitev delovanja (Mirk, 1929, 4). Mirkov glasbeni opus zajema zborovska dela, vokalne skladbe, kompozicije za solo klavir in tudi dela za orkester.¹⁹ Ko ga je leta 1927 intervjuval Albert Širok, mu je o svojih skladbah povedal:

Glejte, - in prinesel je velikanski zavoj, da ga je komaj nesel - to so moje ohranjene stvari. Vsega skupaj je skoro 200 skladb. Od teh jih je izšlo nekaj v mojih dveh zbirkah, v "Klavirskih skladbah" in v "Mladinskem albumu"; nekaj zborov je tiskanih v "Novih akordih", dalje v zbirki Glasbene matice, v "Prvih plamenih", v "Pevcu", v "Zborih" in - nič več. Vse ostale stvari še vedno čakajo belega dne (Širok, 1927, 41).

Ob skladateljskem delu se je Mirk ukvarjal s pedagoškim (poučeval je na Glasbeni matici in na Vramovi italijanski glasbeni šoli) in tudi z glasbeno publicistiko. Zapustil nam je več kritik in dva eseja, ki sta temeljnega pomena za glasbeno zgodovino Trsta. Prvi je pravzaprav 'nekrolog' Glasbene matice, v katerem predstavlja delovanje glasbene ustanove od začetkov do prisilnega razpusta; še zlasti zanimiv, ker ga je napisal leta 1929, tj. dve leti po zaprtju šole (Mirk, 1929). Drugi pa, ki nosi naslov Glasbena kultura primorskih Slovencev skozi desetletja, opisuje celotno glasbeno delovanje Slovencev v Trstu (Mirk, 1953).

Glasbena matica ni bila edina glasbenopedagoška ustanova; saj so v tem obdobju nastale vsaj tri druge šole, in sicer poleg Pevskega in glasbenega društva Trst, ki je imela svoj sedež v centru mesta, še v Škednju in pri Sv. Jakobu. Niso pa imele dolgega življenja, saj so kmalu propadle ali se združile z Glasbeno matico. Med prvo svetovno vojno, ko so bili mnogi pedagogi Glasbene matice vpoklicani v vojsko, je na njej nekaj časa poučeval Srečko Kumar, absolvent klavirja na tržaškem Konservatoriju, dokler ni bil na začetku leta 1915 tudi sam vpoklican (Ajlec, 1959, 3). Jeseni 1919. leta, ob povratku domov, je ustanovil svojo glasbeno šolo v Škednju in Pevski zbor Učiteljske zveze Julijske krajine (Jelerčič, 1980, 126-129). Pri vsem tem delu seveda ni bil sam; okoli njega oz. predvsem na domu Ivana Grbca (1889-1966) v Škednju pri Trstu so se shajali "književniki Josip Ribičič, Albert in Karlo Širok, pianistka Gita Bortolotti, violinista Mirko Logar in Karlo Sancin, pevka Avrelija Sancinova in skladatelja Breda Ščekova

in Karol Pahor; včasih sta se iz Tomaja mednje pripeljala književnik Stano Kosovel in njegova sestra pianistka Karmela" (Merku, 1980, 11), med njimi pa je igral levji delež Marij Kogoj.²⁰

Kogoj, Kumar in Grbec so posvečali posebno pozornost otroškim zborom, za katere so napisali številne skladbe in otroške igrice. Že med vojno se je ta skupina prijateljev zavzela za uprizorjanje otroških igrice. Najvidnejši uspeh je "otroška igra s petjem v treh dejanjih" V kraljestvu palčkov, ki so jo (verjetno prvič) izvedli otroci Cirilmetodijskega društva 4. aprila 1916 na velikem odru Narodnega doma (Narodni dom, 1995, 122).²¹ Po Merkujevem mnenju lahko zasnovo igre izpod peresa Josipa Ribičiča in Ivana Grbca postavimo v leta, ko sta oba obiskovala koprsko učiteljsko šolo.²² Osem let pozneje je nastalo še eno podobno delo, in sicer Kraljica palčkov (Hočev, 1969, 98; Soklič, 1928, 26-29).

Kumarjeva glasbena šola se je leta 1924 spojila z Glasbeno matico (Ajlec, 1959, 3),²³ njegov Pevski zbor Učiteljske zveze Julijske krajine, "ki je prerasel v najmočnejši steber glasbene prosvete Slovenskega primorja in je bil dejansko Kumarjevo življenjsko delo" (Jelerčič, 1980, 130), pa je po številnih uspešnih koncertih, med temi tudi v Benetkah in Bologni, polagoma razpadel, čeprav je bil uradno razpuščen šele leta 1927 (Grbec, 1928, 69-70).

3.2 Glasba v gledališču: igre, opere in operete

Že v 80. letih prejšnjega stoletja so bile glasbene komedije in operete pri Slovencih v Trstu zelo priljubljene. Med prvimi, ki so se ukvarjali z glasbeno opremo gledaliških iger, je že omenjeni Hrabroslav Otmar Vogrič (1873-1932) iz Materije pri Podgradu, ki je sicer nekaj časa preživel v Trstu.²⁴ Ustanovil in vodil je številne zборе, med katerimi je bil najboljši Kolo, in tamburaško skupino; izdal je tudi tamburaški glasbeni list Slavljanska lira. Leta 1907 je ustanovil Pevsko in glasbeno društvo Trst, v sklopu katerega je začela delovati tudi glasbena šola. Vogrič je znan tudi kot skladatelj, napisal je glasbene vločke za dve burki, Prvi maj in Moč uniforme - slednjo je uprizoril Jaka Štoka (Rojc, 1978, 59; Rojc, 1985, 50), Marta Filli pa piše o nedokončani operi Serafina z italijanskim libretom (Filli, 1995, 588).

19. NUK hrani Mirkov lastnoročni katalog vseh skladb (*Mapa Mirk*).

20. Ta raziskava ne obravnava posebej Marija Kogoj, ki je sicer najmarkantnejša glasbena osebnost na Tržaškem, saj obstajajo o njegovem življenju, osebnosti in delu številni eseji in zapisi.

21. Igra je doživela še številne odrske postavitve vse do naših dni.

22. Na koprskem učiteljskem je diplomiralo veliko osebosti, ki so zelo pomembne za slovensko kulturno in glasbeno življenje. Omenimo lahko npr. Janka Lebara (1885-1932), Ivana Trošta (1865-1937), Karla Široka (1889-1942), Josipa Ribičiča (1886-1969), Franceta Bevka (1890-1970), Hrabroslava Volariča (1862-1895), Franca Venturini (1882-1952), Srečka Kumara (1888-1969), Adolfa Grobmiga (1891-1969), Sašo Šantla (1883-1945) in Ivana Grbca (*Kumar, 1991, 299-328*).

23. Po Mirkovem mnenju je Kumar združil obe šoli že prej, tj. ko je začel s pedagoškim delom pri Glasbeni matici (*Mirk, 1953, 5*).

24. Vogričevo življenje še ni docela raziskano; nimamo npr. še točnih podatkov o obdobjih, ki jih je preživel v Trstu. Iz pisem in druge korespondence, ki so shranjeni v glasbeni zbirki NUK-a, lahko sicer razberemo, da je bil gotovo v Trstu leta 1898 in leta 1902.

Na začetku našega stoletja je bila "zelo agilna šentjakobska čitalnica, ki je imela svoj pevski zbor, orkester in glasbeno šolo [ta je prenehala delovati že po dveh letih] [...] Z velikim zaletom so dajali razne tedaj znane spevoigre, posebno Rokovnjače in Legionarije" (Mirk, 1953, 18). Glasbo za obe uprizoritvi je oskrbel Viktor Parma (1858-1924), skladatelj, ki se je rodil v Trstu, študiral na Dunaju kompozicijo (pri A. Brucknerju) in pravo in se nato zaposlil kot državni uradnik.²⁵ Govekarjevi Rokovnjači so bili postavljeni na oder leta 1897, njegovi Legionariji istega avtorja pa leta 1903 (Kravos, 1994, 27). Tržaško občinstvo je lahko pozneje, 28. januarja 1912, sledilo uprizoritvi operete Caričine amaconke²⁶ in 9. februarja 1913 opere Ksenija (Frelj, 1993). Obe deli sta bili izvedeni v Narodnem domu, za odrsko postavitve pa sta poskrbela režiser Leon Dragutinovič in dirigent Mirko Polič (1890-1951). Po večletni uspešni glasbeno-gledališki dejavnosti se je vodstvo Narodnega doma odločilo, da povabi v Trst poklicnega režiserja Dragutinoviča (1874-1917), ki je tu ostal do leta 1914 (Kravos, 1994, 28). Dragutinovič se je sicer ukvarjal z odrskimi postavitvami, medtem ko je bil glasbeni del prepuščen domačemu dirigentu, mlademu in nadarjenemu Mirku Poliču (Polič). Njegov oče, Hrvat Frane Polič, je prišel v Trst kot tiskar revije Naša sloga (Naša sloga, 1986, 27). Mirko se je rodil in zrasel v Trstu, kjer je na konservatoriju študiral klavir in kompozicijo. Že pred diplomom iz klavirja (1913) je dalj časa sodeloval s šentjakobsko čitalnico, v sklopu katere je postavil na oder številna glasbena dela (Premru, 1976; Debelli Turk, 1980). Velik uspeh je doživel z Hervétovo opereto: Madam'zelle Nitouche, ki je bila leta 1910 na sporedu v Narodnem domu.²⁷ Še odmevnejši pa sta bili operi Nikola Šubić Zrinjski Ivana Zajca in Smetanova Prodana nevesta,²⁸ ki sta bili predstavljeni na pobudo Dramatičnega društva in pri katerih je sodeloval orkester Glasbene matice.²⁹ Poličevo tržaško obdobje se je končalo leta 1914, ko je sprejel angažma v gledališču v Osijeku. Zelo verjetno so na to odločitev vplivali različni razlogi:

vodstvo Narodnega doma je bilo namreč mnenja, da so glasbena dela finančno preveč obremenjujoča, in je odslovilo Dragutinoviča, istočasno pa je založba Ricordi prepovedala slovensko uprizoritev Puccinijeve Madame Butterfly, ki se je že pripravljala. Polič se je v naslednjih desetletjih vsekakor uveljavil kot najmarkantnejši jugoslovanski operni dirigent.³⁰ Naj še omenim, da je Polič zelo verjetno zaslužil, da se bodo takratne Slovincem neugodne razmere izrodile v fašistični teror.

4. ZAKLJUČEK

Kot sem že poudarila, je ta raziskava le prvi korak k razkrivanju in poglobljanju glasbenega delovanja Slovincov, ki živijo danes v Italiji. Neraziskana ostajajo še številna glasbena področja na samem začetku, od delovanja prve čitalnice, ki jo je vodil Jovan Vesel Koseski, preko čitalniškega gibanja do 'velikih' manifestacij v Narodnem domu in zunaj njega. Še dokaj neraziskano je delovanje pomembnejših glasbenih osebnosti (Vasilija Mirka, Mirka Poliča, Viktorja Šonca, Hrabroslava Volariča, Hrabroslava Vogriča, Srečka Kumarja itd.). Nekatera imena niso zajeta v moje delo, npr. Milan Pertot, Avgust Jankovič idr., čeprav so ravno tako pomembna. In še: Primorci so kot solo pevci dosegali izredne uspehe (Josip Rijavec, Mario Šimenc, Robert Primožič idr.). Vokalna solistična glasba in njeni izvajalci so še danes premalo znani. Končno so pomembna sodelovanja Slovincov z drugimi nacionalnimi skupinami. Obstaja namreč pričevanje o sopranistki Gabrieli Mrak, doma iz Tolmina, ki je večkrat nastopala za tržaški Schillerverein, o Hajdrihu, ki je vodil pevski zbor društva Eintracht itd., o mnogih glasbenikih, ki so se odločili za študij na italijanskem konservatoriju; katerega arhivi so tudi danes dosegljivi le delno. Prvenstvena naloga mojega zapisa je torej, da postavi nekakšen okvir, znotraj katerega pa se odpirajo raziskovalne vrzeli. Njihova zapolnitev je nadaljnja raziskovalna naloga.

25 Po Govekarjevem mnenju je takratna "vlada nerada gledala uradnika, ki dela tudi na narodnem, kulturnem in umetniškem polju. Da bi mu zamorila veselje do glasbenega ustvarjanja, ga ni pustila v Ljubljano, kjer bi se bil lahko posebno izpopolnil in docela uveljavil" (Govekar, 1928, 64).

26 Govekar trdi, da je Parma dele nedokončane operete *Princ Lizika*, ki jo je pisal v Ljubljani na prvih študentskih počitnicah, uporabil in priredil za opereto *Caričine amaconke* (Govekar, 1928, 63).

27 Ob tej opereti se je vnela polemika med Adamičem in samim Poličem. Adamič je namreč menil, da je opereta prezahtevna za takratne razmere, bodisi za izvajalce, ki niso bili profesionalci, bodisi za gledalce (*Edinost*, 25. in 27. februar 1910). Polič pa je seveda branil svoje 'stvaritve' (*Edinost*, 26. februar 1910).

28 *Nikola Šubić Zrinjski*, 22. december 1912; *Prodana nevesta*, 13. april 1913 (*Narodni dom*, 1995, 122).

29 O tem orkestru poročata Sancin (1969) in Merku (1985).

30 Poglobljeno raziskavo o Poličevem življenju in delu je pripravil Ciril Cvetko (*Cvetko*, 1995).

AN OVERVIEW OF THE MUSICAL ACTIVITIES BY THE SLOVENES IN TRIESTE
FROM 1848 TO 1927

Luisa ANTONI

IT-34147 Muggia (TS), via Noghere 27/B

e-mail: liusa_ant@iol.it

ABSTRACT

The article deals with the main guidelines regarding the Slovenes' music life in Trieste from 1848 to 1927. The aim of this contribution is to present a kind of a multilayered framework, within which a place was found not only by the "great" artistic spirits but by the "small" reading manifestations as well. The work began with the collection of the accessible material (articles in various magazines and dailies) and with a study of archives. The authoress's ascertainment is that the Slovenes' music life in Trieste was indeed diverse, although there are still more gaps than sufficiently dealt with spheres in this respect.

Key words: music, Trieste, the Slovenes

LITERATURA

- Ajlec, R. (1959):** Srečko Kumar: kako je živel in kaj nam je dal. Naši zbori, XIV/1-2. Ljubljana, 1-4 in 9-11.
- Aškerc, A. (1903):** Jan Lego. Ljubljanski zvon, XXIII. Ljubljana, 616-620.
- Benedetič, F. (1971):** Il teatro sloveno. V: Enciclopedia monografica del Friuli Venezia Giulia, knjiga III/4. Udine, Istituto per l'Enciclopedia del Friuli Venezia Giulia, 2117-2140.
- Budkovič, C. (1992):** Razvoj glasbenega šolstva na Slovenskem I. Od začetka 19. stoletja do nastanka konservatorija. Razprave Filozofske fakultete. Ljubljana, Znanstveni institut Filozofske Fakultete.
- Budkovič, C. (1995):** Razvoj glasbenega šolstva na Slovenskem II. Od nastanka konservatorija do Akademije za glasbo, 1919-1946. Razprave Filozofske fakultete. Ljubljana, Znanstveni institut Filozofske Fakultete.
- Cattaruzza, M. (1989):** Sloveni e italiani a Trieste: la formazione dell'identità nazionale. Clio. Rivista trimestrale di studi storici, XXV/1. S.I., Edizione scientifica italiane, 27-58.
- Čerkveni glasbenik (1899):** XXII, Ljubljana.
- Cigoj Krstulović, N. (1996):** Uvod v glasbeno delo čitalnic na Slovenskem. Muzikološki zbornik, XXXII. Ljubljana, Oddelek za muzikologijo Filozofske fakultete, 61-73.
- Cvetko, C. (1995):** Dirigent in skladatelj Mirko Polič. Ljubljana, Slovenski gledališki in filmski muzej.
- Cvetko, D. (1955):** Stiki Jana Lega s slovensko glasbo, Sodobnost, 10-12. Ljubljana, 916-929 in 1080-1084.
- Cvetko, D. (1960):** Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem III. Ljubljana, DZS.
- Cvetko, D. (1988):** Fragmenti glasbene moderne iz pisem Slavku Ostercu, Ljubljana, SAZU.
- Čermelj, L. (1959):** Slavjanska čitalnica v Trstu v letih 1865-1876. V: Jadranski koledar. Trst, ZTT, 97-102.
- Debelli Turk, L. uredila (1980):** Sv. Jakob, zgodovinski razgledi po življenju Slovencev v tržaškem delvskem okraju. Trst, ZTT.
- Domicelj, M. (1956):** 60-letnica pevskega in bralnega društva Zastava v Lonjerju. V: Jadranski koledar. Trst, ZTT, 111-112.
- Edinost, 31. marca 1907, 25. februar 1910, 26. februar 1910, 27. februar 1910, Trst.**
- Filli, M. (1995):** Tolminski ustvarjalci in poustvarjalci prejšnjega časa. Primorska srečanja, 172. Nova Gorica, Društvo sociologov in politologov severnoprimeških občin, 584-588.
- Frelih, D. (1993):** Viktor Parma: raziskovalna izhodišča. Muzikološki zbornik, XXXIX. Ljubljana, Oddelek za muzikologijo Filozofske fakultete, 39-57.
- Govekar, F. (1928):** Viktor Parma kot človek in skladatelj. Pevec, VIII/11-12. Ljubljana, Pevska zveza, 61-64.
- Grbec, I. (1928):** Nekaj podatkov o glasbenem življenju po vojni. Luč, II. Trst, 66-81.
- Gregorič, T. (1997):** Glasbene povezave na Goriškem ali Razklani cvet. Nova Gorica-Gorica: možnosti sobivanja. Nova Gorica, Mestna občina, 125-133.
- Hočevvar, P. (1969):** Pot se vije. Trst, ZTT.
- Jelerčič, I. (1980):** Pevsko izročilo Primorske. Trst, ZTT.
- Kramar, J. (1991):** Narodna prebujala istrskih Slovencev. Koper, Lipa.
- Krivos, B. (1994):** L'operetta nell'attività del teatro sloveno di Trieste. V: Tu che m'hai preso il cuor. L'operetta da Trieste all'Europa. Trst, Comune di Trieste, Civico Museo Teatrale C. Schmidl in Associazione Festival Internazionale dell'Operetta, 27-28.

- Kravos, B. (1995):** Gledališče, ustvarjalni žar, pogoji, občinstvo. V: Narodni dom 1904-1920. Narodna in študijska knjižnica v Trstu. Trst, Devin, 61-65.
- Krimsky, B. (1926):** Glasbeno življenje zadnjih desetletij. Edinost 1876-1926 (17.1.1926), Trst, 39-41.
- Kriščak, N. (1970):** Slovenska pesem je večna. V: Prosvetni zbornik 1868-1968. Trst, Slovenska prosvetna zveza, 32-51.
- Kuret, B. in Žitko, S. (1997):** Zastava, sveta bodi ti nam vez. Društveni propori na tržaškem in v Istri pred prvo svetovno vojno. Narodna in študijska knjižnica, Pokrajinski muzej Koper. Trst, Devin.
- Ljubljanski zvon, XXIV, 1904, Ljubljana.**
- Majovski, K. (1987):** Slovenska pesem na Proseku in Kontovelu do druge svetovne vojne. V: S pesmijo k srcu. Prosek-Kontovel, Moški pevski zbor Vasilij Mirk, 15-44.
- Merkù, P. (1980):** Lik in delo Ivana Grbca. V: Škedenj nekdanj in danes. Trst, Osnovna šola Ivan Grbec.
- Merkù, P. (1985):** Orkester Glasbene Matice pred požigom Narodnega doma. V: 75 let Glasbene Matice. Trst, Glasbena matica, 44-46.
- Mirk, V. (1929):** Tržaška Glasbena Matica. Zbori V/1-4. Ljubljana, 4-5, 12 in 15-16.
- Mirk, V. (1953):** Glasbena kultura Primorskih Slovencev skozi desetletja. Naši zbori VIII/4-5. Ljubljana, 13-20.
- Nakrst, R. (1970):** Razvoj gledaliških odrov na Primorskem. V: Prosvetni zbornik 1868-1968. Trst, Slovenska prosvetna zveza, 79-112.
- Narodni dom 1904-1920 (1995).** Narodna in študijska knjižnica v Trstu. Trst, Devin.
- Naša sloga (1986):** Naša sloga: obzori istarskog narodnjaštva, Puła.
- Naši zbori (1965):** XVII/1, Ljubljana.
- Pahor, M. (1989):** Slovensko denarništvo v Trstu. Trst, ZTT.
- Pahor, S. (1970):** Prebujanje slovenske narodne zavesti. V: Prosvetni zbornik 1868-1968. Trst, Slovenska prosvetna zveza, 11-31.
- Peric, A. (1985):** V spomin Viktorja Šonca. Naši zbori, 37/1-2. Ljubljana, 20-21.
- Pertot, R. (1968):** Zgodovina barkovljanskega zborovskega petja. V: Jadranski koledar. Trst, ZTT, 160-165.
- Petrović, D. (1989):** Duhovna muzika u srpskoj crkvenoj opštini u Trstu. Muzikološki zbornik, XXV. Ljubljana, Oddelek za muzikologijo Filozofske fakultete, 95-105.
- Premru, L. (1976):** Slovensko petje pri Sv. Jakobu. V: Jadranski koledar. Trst, ZTT, 223-233.
- Radole, G. (1988):** Ricerche sulla vita musicale a Trieste (1750-1950). Trst, Italo Svevo.
- Radole, G. (1992):** Le scuole musicali a Trieste e il Conservatorio Giuseppe Tartini. Trst, Italo Svevo.
- Rákuša, F. (1890):** Slovensko petje v preteklih dobah. Ljubljana, Rákuša.
- Rojc, A. (1978):** Cultura musicale degli Sloveni a Trieste dal 1848 all'avvento del fascismo. Trst, ZTT.
- Rojc, A. (1985):** Prerez skladateljskega dela pri nas. V: 75 let Glasbene Matice. Trst, Glasbena Matica, 47-58.
- Rustja, P. (1997):** Glasba svira, hej Slovani... Zgodovina za vse, IV/2. Celje, Zgodovinsko društvo Celje, 66-72.
- Sancin, K. (1969):** Ob 15-letnici delovanja orkestra Glasbene Matice. V: Glasbena Matica 1909-1969. Trst, Glasbena Matica, 23-26.
- Sancin-Rehar, L. (1970):** Slovenske organizacije. V: Prosvetni zbornik 1868-1968. Trst, Slovenska Prosvetna Zveza, 249-323.
- Slovenski narod, 11. januar 1904, Ljubljana.**
- Soklič, J. (1928):** Istra kliče... Ljubljana, Jugoslovenska Matica.
- Steska, V. (1937):** Skladatelj Anton Hajdrih. Pevec, XV. Ljubljana, Pevska zveza, 25-26.
- Sturman, R. (1996):** Le associazioni e i giornali sloveni a Trieste dal 1848 al 1890. Trst, Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček.
- Širok, A. (1927):** Pri Vasiliju Mirku. Naš glas, III. Trst, Udruženje slovanskih srednješolcev v Italiji, 38-43.
- Tuma, H. (1997):** Iz mojega življenja. Ljubljana, Tuma.
- Ukmar, V. (1949):** Naša zborovska storitev. Naši zbori, IV/1, 2 in 5-6. Ljubljana, 2, 8 in 24.
- Volč, S. (1995):** Življenjski utrip Narodnega doma v dnevni kroniki. V: Narodni dom 1904-1920. Narodna in študijska knjižnica v Trstu. Trst, Devin, 83-99.

NASTAJANJE PRVE GLASBENE ŠOLE V SLOVENSKI ISTRI

Marija GOMBAČ

Center za glasbeno vzgojo Koper, SI-6000 Koper, Gallusova 2
e-mail: Marija.Gombac@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava kulturni, zlasti pa glasbeni utrip po drugi svetovni vojni v Kopru in ustanovitev prve slovenske glasbene šole v Slovenski Istri. Razdeljen je na tri tematska poglavja. Prvo obravnava čas in razmere, v katerih so v Portorožu ustanovili glasbeno šolo. Drugo predstavlja življenje in delo Srečka Kumarja, ustanovitelja šole. Tretje pa se dotakne koncertnega življenja v Kopru po drugi vojni, pomembnosti Glasbene šole pri oblikovanju kulturnega utripa in seže do ustanovitve Društva prijateljev glasbe Koper. Avtorica se je pri raziskovalnem delu opirala zlasti na vire, ki datirajo v obravnavani čas, in na pripoved tistih, ki so takratni čas sami soustvarjali in nanj tudi vplivali.

Ključne besede: glasba, šolstvo, Slovenska Istra, Koper

IZ PESMI V GLASBENO ŠOLO

"Z odlokom Istrskega okrožnega ljudskega odbora z dne 21. XII. 1948 je bila ustanovljena Glasbena šola v Portorožu... Proračun sta sestavila prof. Lucijan Janež in prof. Srečko Kumar in ga predložila Odseku za prosveto, ki ga je sprejel in odobril 1. XII. 1948..."

16. decembra so v dvorani hotela Piran slavno odprli Glasbeno šolo... Res je bilo to prvo šolsko leto nabitó polno težav, vendar je 74 učencev uspešno opravilo letne izpite. Pouku klavirja in glasbene teorije se je v zadnjih mesecih prvega šolskega leta pridružila še violina, ki jo je poučevala Ana Zupan. Šola je imela v uporabi (ne v lasti!) sedem klavirjev, nevrednih tega imena, ki pa so v skrajni sili vendarle služili namenu.

Kar predstavljam si pokojnega Srečka Kumarja z njegovo eruptivno naravo in z njegovim glasbenim fanatizmom, ko sešteva plus in minus in je minus večji od plusa. Kaj storiti? Pritegniti pozornost ljudi, razgibati glasbeno življenje, ustanoviti pevski zbor in oddelek za balet, prirejati pevovodske tečaje. Rezultat je bil kmalu tu: petnajst večjih in manjših nastopov samo v tem šolskem letu! Vendar pa ugotovi ravnatelj na zaključni šolski konferenci, da je nujno pridobiti za šolo še tri glasbenike..., ustanoviti učiteljski pevski zbor in prirediti pevovodski tečaj za učitelje tečajnike, popraviti in urediti prostore v vili S. Marco, napeljati vodovod in urediti

sanitarije, nabaviti opremo in godalne instrumente." (Lovec, 1969, 5-7)

Zgodovina Glasbene šole Koper se je torej začela pisati v Portorožu leta 1948, ko so odobrili in sprejeli njen proračun. Šestnajst dni pozneje je bila v Piranu že slavnostna otvoritev. Tako je bila ustanovljena prva glasbena šola v Slovenski Istri, ki danes, petdeset let pozneje, kliče k obuditvi spomina na dogodke in na ljudi, ki so tedaj zaorali v ledino glasbenega šolstva.

Tudi na Primorskem in v Slovenski Istri so po drugi svetovni vojni "začeli obnavljati skoraj vse šole, ki so nastale v času Avstro-Ogrske in Italije. Slovenske šole so nastajale v obalnih mestih in njihovi okolici, kjer so prej delovale samo italijanske. Pozneje so odpirali nove šole še v urbanih središčih, ki so se zaradi priseljevanja iz zaledja in iz drugih krajev Jugoslavije stalno širila." (Beltram, 1997, 203)

Koper je po podpisu mirovne pogodbe z Italijo leta 1947 postal na podlagi devinskega sporazuma sedež cone B Svobodnega tržaškega ozemlja pod jugoslovansko upravo. V tistem času je bilo težko načrtovati in spodbujati vsestranski razvoj tega območja. "Koncertnih prireditev še nismo videli, niti pevskih niti godalnih. Niti zamisliti si ne morete, kako hvaležno bi koprška publika sprejela tak ali podoben koncert, kakor je bil pred nekaj tedni v Trstu..." je zapisal neznani avtor leta 1950. (Istrski tednik, 1950, 6)

Šele po podpisu Londonskega memoranduma, oktobra 1954, ki je cono B dodelil Jugoslaviji, se je začelo obdobje vsestranskega razvoja in preobrazbe tudi na področju organiziranega izobraževanja in vsestranskega kulturnega življenja. Šele deset let po koncu vojne pa so lahko Koprčani neposredno prisluhnili muziciranju na odru, ki je bilo plod prijateljevanja nekaterih glasbenikov in mladih učiteljev glasbene šole z uveljavljenimi glasbeniki. Vladimir Lovec, Miroslav Logar, Maksimilijan Skalar, Ivan Silič, Ivan Šček, Ubald Vrabec, Vasilij Mirk... pa so pomembna imena, ki so v tistem času pomagala oblikovati glasbene dogodke v Kopru.

Morda koncertov res ni bilo veliko, zato pa se je društvena dejavnost na vaseh in v mestih že takoj po vojni naglo obnovljala. Ustanavljali so folklorne, tamburške, harmonikarske, recitacijske, lutkovne, zborovske in druge skupine. Zaživela so nekatera pred in med vojno prepovedana društva, nastajala so nova. "Prosvetna društva so začela rasti kot gobe po dežju. Leta 1945 je bilo 7 prosvetnih društev s 594 člani, leta 1951 pa je bilo 31. prosvetnih društev s 3300 člani. S takim porastom števila prosvetnih društev je bilo vedno bolj pereče vprašanje kadrov. Ni bilo pevovodij, režiserjev. SHPZ je organizirala pevovodske tečaje. Kandidati so si pridobili toliko znanja na klavirju, da so lahko igrali posamezne glasove zborovske partiture, drugi celo štiriglasno partituro. Odlično znanje so si pridobili v intonaciji, tako da so zmožni poučevati diatonsko zložene pesmi v violinskem in basovskem ključu tudi brez instrumenta. Zasluga, da smo pri nas organizirali pevovodske tečaje in na njih za prvo silo izvežbali precejšnje število pevovodij, gre predvsem tov. prof. Kumarju Srečku. S tem, ko je sedaj v Kopru glasbena šola in v njenem okviru učiteljski zbor, je napravljen velik korak. Česar pevovodje si niso pridobili na tečajih, si bodo sedaj v glasbeni šoli." (Istrski tednik, 1951b, 5)

Ne bo odveč, če si osvežimo spomin z razmišljanjem neznanih avtorjev, ki se kako nazorno prikazuje, kakšna glasbena miselnost je vladala po drugi svetovni vojni na naših tleh in v kakšnih časih in razmerah se je rojevalo novo glasbeno življenje: "Glasba postaja vedno bolj zapletena in nerazumljiva... Skladatelji se preveč oddaljujejo od poslušalstva. Na področju orkestrske glasbe uvajajo nove, nenavadne in popolnoma neužitne kombinacije zvočnih barv. Besedila so velikokrat povsem negativnega značaja. Taka glasba kvari, okuža in moralno tlači ter vznemirja... Radi takega stanja na poprišču resne glasbe pridobiva na popularnosti vedno bolj tako zvana lahka, zabavna glasba, ki pa je tudi postala že prej kot lepa in plemenita. Spomnimo se samo na improvizirano plesno glasbo s pokvarjeno, neduhovito in preračunano melodiko ter čudne, tuje ritme! Najlepše pri tem pa je to, da kvari ta plehka, čeprav včasih pikantna muzika, glasbeni okus in zdravo razsodnost o lepem in dobrem.

V to svrhu priporoča kongres skladateljem, naj se vr-

nejo k narodni kulturi svoje zemlje ter posvečajo več pozornosti glasbenim oblikam določene vsebine in naj postanejo tako koristni učitelji svojim narodom." (Soča, 1949, 3)

"Fašizem je pri nas uvedel takomenovano jazz-bandsko kulturo. Uvedel jo je zaradi tega, da bi mladino zastrupil in iztrebil. Upajmo, da se je z njo okužil samo del naše mladine. Ni dvoma, da je ta del več ali manj mrtva gruda za javnost, za prizadevanje, da bi šli naprej... to je bolest, to je težka zavora v našem prosvetnem življenju. Mladina, ki ji je jazz-bandaska kultura ideal, je za narod izgubljena. To je težka rana na našem telesu. Toliko nevarnejša, ker je mladina naša prihodnost..." (Primorski dnevnik, 1951, 5)

Marca leta 1948, torej devet mesecev pred uradno ustanovitvijo glasbene šole, je Primorski dnevnik priobčil zapis o prosvetni konferenci v Portorožu, na kateri so obravnavali tudi glasbeni sektor in to o pevskih in dramskih društvih ter o predavanjih. Da bi se delo pživilo, so tovariši predlagali ustanovitev več mladinskih in pionirskih pevskih zborov in izmenjavo teh, oziroma gostovanje. Ustanovili bodo nove pevske zборе, ki jih bo nadzoroval tov. Srečko Kumar, ki bo obenem tudi predaval o 'Ljudski glasbi'. Glede otvoritve pevovodskega tečaja v Portorožu je tov. Srečko Kumar javil, da je bil do sedaj slab odziv in je priporočal, naj prosvetna društva pošljejo svoje kandidate. Ker večini zavira obisk tega tečaja poljsko delo, naj bi gojence udamiško nadomestili, ali pa naj bi odbori plačali njihovo delo doma." (Kalan, 1948, 2)

'Prvi praznik slovenske pesmi' je bil v Kopru 11. aprila 1948, ko je dvanajst pevskih zborov iz Slovenske Istre tekmovalo za najboljši slovenski pevski zbor v Istri. Med člani komisije najdemo tudi Srečka Kumra. V Primorskem dnevniku je neznani avtor tedaj zapisal, da smo v zborovskem petju "dosegli uspehe, ki jih ne zmorejo največje države na svetu," (Primorski dnevnik, 1948a, 4) in da so "po sili zatrti prosvetna društva in pevski zbori zopet oživeli. Ko bodo prišli iz pevovodskega tečaja v Portorožu novi pevovodje, se bo raven naših zborov še dvignila. Za to se posebno zanima znani mojster in strokovnjak, Srečko Kumar, ki vodi pevovodski tečaj v Portorožu in pomaga pevskim zborom v Piranščini." (Primorski dnevnik, 1948, 2)

Gospodarski obnovi je torej z leti sledil tudi razmah šolstva, kulture, umetnosti in - tudi glasbe. "Začeti je bilo treba takorekoč iz nova," lahko beremo v takratnem časopisu. "Dejstvo je, da je Slovenska Istra najbolj zaostali del Slovenije. Edino tu so še nepismeni..." (Primorski dnevnik, 1948, 2) Pisci so vedno znova poudarjali, da so za dvig kulturne ravni najpomembnejši šola, knjiga, časopis, stencas, večerni tečaji, prosvetna društva, knjižnice: "Velika važnost se polaga s strani mnogih državnih oblasti predvsem glasbi. Organizacija in uvajanje nižjih glasbenih šol po središčih in večjih vaseh podožolja seznanja široke ljudske sloje z glasbo." (Soča, 1949, 3)

Spomladi 1948 je Srečko Kumar vodil pevovodski

tečaj, decembra pa je postal ravnatelj prve slovenske glasbene šole v Portorožu. "Glasbena šola v Portorožu je dala pod Kumrovim večim vodstvom vrsto pevovodij, ki so začeli obnavljati vaške pevske zборе. Tov. Srečko Kumar nastopa v tem času z učiteljskim pevskim zborom, ki pomeni prvi kakovosten nastop z domačimi močmi." (Istrski tednik, 1952, 5) Zavedati pa se moramo, da so imele prosvetne prireditve v tem času še vedno značaj partizanskih mitingov, saj so v silnem prizadevanju po slovenizaciji obalnega prostora celo piranskega skladatelja Giuseppa Tartinija prekrstili v Jozefa Tartinija.

SREČKO KUMAR - OBLIKOVALEC GLASBENEGA UTRIPA

Dirigent, pedagog in pianist Srečko Kumar je bil ena izmed najbolj izstopajočih osebnosti tako na področju primorskega zborovskega petja kot celotnega primorskega glasbenega šolstva. Z bogatimi glasbenimi izkušnjami in organizacijskimi sposobnostmi je od prve svetovne vojne pa vse do smrti krojil glasbeni utrip marsikaterega kraja na Primorskem, v Sloveniji in tudi v bivši Jugoslaviji.

Rodil se je 9. aprila 1888 v Kojsem v Goriških Brdih. Po končani ljudski šoli je obiskoval nekaj razredov gimnazije v Gorici in leta 1909 končal učiteljske v Kopru. Po diplomi iz klavirja leta 1913 na konservatoriju v Trstu je odšel na izpopolnjevanje v Leipzig k pianistu Josephu Pembauerju (1913/14 in 1918/19). Leta 1919 se je vrnil na že okupirano Primorsko in leto pozneje ustanovil najmočnejši steber glasbene prosvete Slovenskega primorja - Učiteljski pevski zbor. Pod italijansko fašistično oblastjo je bilo slovenskim kulturnikom kmaľu jasno, da postajajo tla vedno bolj vroča. Učitelje so izganjali, slovenska kulturna društva prepovedali, zapirali so slovenske šole... Zato je Kumar v šolskem letu 1923/24 odšel v Ljubljano, kjer je dirigiral zboru Glasbene matice in poučeval klavir. S skladateljem Emilom Adamičem je leto kasneje tudi v Ljubljani ustanovil Učiteljski pevski zbor, nato pa v Zagrebu ob delu na glasbeni akademiji in v uredništvu revije Jugoslovanski glasbenik vodil pevski zbor Kolo.

Kumar je bil pobudnik izdaje bogate pesmarice za mladino z naslovom *Otroške pesmi*, leta 1920 je uredil zbirko skladb za mešani in moški zbor *Prvi plameni*, leta 1933 pa je izdal prvo mladinsko zborovsko revijo *Grlica*, pri kateri so sodelovali vsi pomembni jugoslovanski skladatelji. Leta 1936 se je preselil v Beograd, kjer je poučeval na gimnaziji in vodil učiteljski zbor Josip Marinković. Po drugi vojni se je vrnil v rodno Kojko, kjer je ustanovil dekliski pevski zbor Soča.

Po preselitvi na Obalo februarja leta 1948 je Kumar prevzel pevski zbor italijanskega prosvetnega društva v Portorožu, v Piranu je vodil zbor Pomorske srednje šole, v Kopru pa ustanovil Učiteljski pevski zbor. Razmišljal je o ustanovitvi istrske Glasbene matice, koncertne poslovalnice, razmnoževalnice za notno literaturo, potem

Šolsko leto	Predmet	Šolski letnik	Redni
1950/51	Prepos	22705650	22686445
4399	Arto		51-
4499	Noeček		97-
4599	Prispevek močih		15-
4699	Skledica za mlado		16-
4799	Prispevek		14-
		22705650	22686445
	V blagajni ostalo	= 0 =	

Sl. 1: 'Knjigovodstvo' v šolskem letu 1950/51.

Fig. 1: "Bookkeeping in the school year 1950/51."

pa je v Portorožu ustanovil prvo slovensko glasbeno šolo v Slovenski Istri.

Dan po odloku o njeni ustanovitvi je bil v Primorskem dnevniku že objavljen zapis ustanovitelja: "Z željo, da se dvigne pevsko in glasbeno kulturo mest in podeželja na svojem področju, je istrski okrožni ljudski odbor ustanovil v Portorožu štiriletno nižjo glasbeno šolo s podružnicami v Bujah in v Kopru."

Do sedaj se je prijavilo okrog 200 učencev, med temi tudi italijanska mladina. Poleg zanimanja za instrumentalni pouk, vlada v večjih krajih okrožja, kakor v Kopru, Piranu, Portorožu, Bujah, Izoli, a tudi ponekod na deželi, živ interes za tečaje ritmičnega, plastičnega in folklornega plesa v zvezi s petjem in recitacijami.

Njena naloga je širiti napredno glasbo med našim ljudstvom, poživiti in poglobiti delovanje pevskih in glasbenih društev, pomagati jim pri izbiri sporedov, oskrbovati jih z notnim materialom in jim stati ob strani pri vseh vprašanjih tehničnega značaja. Tako se bomo končno otresli čitalniške dobe in naša glasbena kultura bo korakala vzporedno s socialnim in gospodarskim napredkom našega ozemlja.

Da bo pa glasbena šola mogla izvrševati postavljeno si nalogo, je nujno potrebno ustanoviti na šoli knjižnico z dobrim kvaliteten notnim materialom.

Glasbena šola v Portorožu ima 4 letnike. V vseh poučujejo zborna petje, v zadnjih dveh pa tudi igranje v orkestru. Od instrumentov poučujejo predvsem klavir, violino in violončelo.

Ob koprski gospodarski razstavi je istrski okrožni odbor nudil več kulturnih in muzikalnih prireditev ter s tem prikazal našo glasbeno umetnost na internacionalni ravni. Z ustanovitvijo pevovodskih tečajev, učiteljskega zbora in sedanje glasbene šole v Portorožu je dokazal, da hoče dati Istranom to, kar jim je bilo toliko desetletij odvzeto." (Kumar, 1948, 2)

Sl. 2: Koncert ob deseti obletnici Glasbene šole Koper, na katerem je skladatelj Ivan Šček v koprskem gledališču krstil svojih Deset pesmi za otroški zbor, Orffov instrumentarij in godalni orkester. Učencem Glasbene šole Koper je dirigiral skladatelj sam.

Fig. 2: Concert at the tenth anniversary of the Koper School of Music, during which the composer Ivan Šček "christened", in the Koper Theatre, his Ten Songs for Infant Choir, Orff's Instrumentation and String Orchestra. The piece was conducted by the composer himself.

V drugem šolskem letu (1949/50) so se razmere na Glasbeni šoli v Portorožu nekoliko poslabšale. Ravnatelj S. Kumar je odšel na zdravljenje, njegova hči Vukosava pa na porodniški dopust. "Prostore v vili S. Marco je pričela komaj opazno, vendar zanesljivo zasedati vojaška godba. (Že znana zadeva z lisico in ježem.) Na novo nameščeni violinski pedagog Mirko Logar bi potreboval deset rok, da bi rešil položaj. Poučuje violino in teorijo, nadomešča ravnatelja in opravlja posle tajnika. In živi v večnem strahu, kaj bo s šolo." (Lovec, 1969, 7)

Po nalogu Okrožnega oddelka za prosveto so julija 1950 glasbeno šolo preselili iz Portoroža v Koper, v Verdijevo 9; opremo pa so spravili v dve sobi. Že decembra istega leta je Urad za pospeševanje gospodarstva po hitrem postopku postavil vso šolsko opremo na hodnik in se polastil obeh sob. Po dveh letih delovanja je bila Glasbena šola prisiljena prekiniti pouk. Nepodpisani kronist je v Istrskem tedniku zaradi tega

upravičeno tarna: "Z glasbeno šolo gre nekoliko težko. Učitelji so tu, učencev je na pretek ali pouka ni. Čeprav se že bliža februar. Naša javnost se že upravičeno sprašuje, kako je s pričetkom dela te toliko pričakovane srednje strokovne šole. Ta šola je bila namreč lani v Portorožu in je kaj pridno delala. Za letos so odločili njeno preselitev v Koper, ali si niso preje našli prostorov. Zgodilo se je, da so še iskali prostore, ko bi že morali imeti reden pouk. Učitelji čakajo in učenci tudi. Izgleda pa, da bo konec čakanja še ta mesec in da bo začel pouk s prvim februarjem." (Istrski tednik, 1951, 3)

Ko pa je Glasbena šola 1. maja 1951 pričela s poukom v novih prostorih nad Študijsko knjižnico na Trgu revolucije 2 (zdaj Trg Brolo 1), je Istrski tednik zapisal: "V kulturnem središču istrskih Slovencev v Kopru si utira pot tudi umetnost. Lahko rečemo, da pomeni za domače umetnike ravno letošnje leto važen prelom. Hitijeva baletna skupina je pokazala še mnogo več,

kakor se je pričakovalo. Ob koncu letošnje spomladi je nova Glasbena šola vendarle dobila prostore, ki odgovarjajo potrebam. Med iniciatorji društva Slovenskih umetnikov v Kopru imamo tudi našega starega zašlužnega glasbenika Srečka Kumarja." (Istrski tednik, 1951a, 2)

Glasbena šola je tedaj dobila pisarno, šest manjših in eno večjo učilnico. Povečalo se je število učencev in v šolskem letu 1951/52 je izpite opravilo kar 114 učencev, ki so obiskovali pouk klavirja, violine, solo petja in folklornih plesov. Kronisti so našli tudi več glasbenih učiteljev, saj je na šoli tedaj poučevalo že šest stalnih in osem honorarnih glasbenih pedagogov.

Pet let po koncu vojne je Istrski tednik priobčil zapis o slovenskem šolstvu v takratnem Istrskem okrožju. Takole je pisal nepodpisani avtor: "Danes imamo samo v koprskem okraju nad 2000 otrok, ki hodijo v osnovno šolo, nad 300 jih obiskuje osemletko in nad 400 nižjo gimnazijo v Portorožu, koprsko gimnazijo ali portoroško učiteljsko. Če k vsemu temu prištejemo še ostale učence Gospodarske enoletne šole, Kmetijske šole v Škocjanu pri Kopru, Glasbene šole v Portorožu, Vajeniške šole in šole za gluhoneme ter slepe v Portorožu, tedaj lahko mirne duše zaključimo, da si nimamo kaj očitati za naše delo v teh nepolnih petih letih po osvoboditvi." (Istrski tednik, 1950, 6)

Decembra 1952 se je iz vojske vrnil Vladimir Lovec, ki so ga 1. marca 1953 z dekretom postavili za ravnatelja Glasbene šole Koper. Dotedanji ravnatelj Srečko Kumar se je zaradi bolezni in starosti upokojil. Zaradi velikega znižanja proračuna za leto 1953 je vodstvo šole moralo že januarja odpovedati sodelovanje z vsemi honorarno zaposlenimi glasbenimi pedagogi. Maja 1955 so Glasbeno šolo spet selili, tokrat v prostore v palači Gravisi-Barbabanca v Ulici stare pošte 2 (zdaj Gallusova ulica). Pri selitvi, ki so jo opravili 27. maja, so pomagali tudi učenci. "Ker so bili prostori zelo zane-marjeni, smo prosili za kredit," je zapisal tedanji ravnatelj Vladimir Lovec. (Lovec, 1969, 9)

Glasbena šola v Portorožu je imela tudi oddelek za ples, ki sta ga vodila zakonca Slavko Hiti in Vukosava Kumar-Hiti. Po preselitvi glasbene šole v Koper se je plesni oddelek leta 1952/53 osamosvojil in postal samostojna baletna šola, ki je uspešno delovala do leta 1975, ko so zaradi gmotnih težav še zadnji učenci odplesali graciozne korake. Vukosava Kumar-Hiti, ki je na Glasbeni šoli v Portorožu in potem v Kopru poučevala kar sedemnajst let, se takole spominja tistih časov in ljudi: "Takrat je vojska imela vse v rokah. Prva leta smo se morali kar naprej seliti, ves čas so nas metali ven, tako da smo morali imeti glasbeni pouk kar v našem stanovanju. Cele dneve smo preživljali z učenci. Vsi so se hoteli učiti klavir in zelo smo se morali potruditi, da smo kakšnega otroka prepričali, naj se vendar uči violine. Oče je iz Beograda pripeljal sedem klavirjev in veliko glasbene literature. Ne vem, kako je

vse to priskrbel. Danes se z veseljem v srcu najbolj spominjam učenk, ki sem ju poučevala na Glasbeni šoli v Kopru, Sonje Pahor in Marte Barta. Svojega očeta Srečka Kumra pa se spominjam kot velikega romantika. Rad je nosil tisti umetniški klobuk s širokimi krajci. Znal je tako živo in prepričljivo pripovedovati. Temperamentno in z dušo je razlagal vsebine skladb. Še uro pred smrtjo je preživel kot klavirski pedagog, saj so mu roke za vedno zdrsnile s tipk ravno takrat, ko je učenki razlagal vsebino skladbe, ki jo je igrala." (Gombač, 1998)

Srečko Kumar je bil ravnatelj kar treh glasbenih šol na primorskih tleh: v Šklednju, Gorici in Portorožu (Kopru). Najprej je poleti 1920 z dolgoletnim prijateljem Ivanom Grbcem, učiteljem na škedenjski osnovni šoli, ustanovil zasebno glasbeno šolo v Šklednju pri Trstu. Že prvo leto je šolo obiskovalo 28 učencev, vse pa je poučeval Kumar. Naslednje leto sta se mu pridružila Mirko Logar, ki je poučeval 'gosli', in Ivan Grbec, ki je skrbel za 'glasbene vede' (nauk o glasbi). Organizirali so glasbene večere, na katerih so izvajali Lajovčeve, Škerjančeve, Kogojeve, Koporčeve in druge skladbe slovenskih skladateljev. Očitno so želeli občinstvo seznanjati tudi z deli slovenskih ustvarjalcev, ki so bila manj znana, manj cenjena ali morda nerazumljena, in vzbuditi zanimanje in ljubezen do slovenske glasbene literature. Na teh glasbenih večerih so nastopili tudi pianisti Ghita Bortolotti, Karmela Kosovel in Srečko Kumar, violinista Mirko Logar in Ivan Karel Sancin, skladatelj Marij Kogoj, Breda Šček in Karol Pahor, pesniki Albert in Karlo Širok, Stano Kosovel... (Budkovič, 1995). Glasbena šola v Šklednju se je leta 1922 združila z matično glasbeno šolo v Trstu.

Kumarjevi življenjepisci so ugotovili, da je bil Kumar eden prvih slovenskih pianistov, ki je igral in poučeval klavir 'po novi klavirski tehniki', torej ne z udarjanjem prstov po tipkah, temveč igranje s celim telesom. Po njegovem mnenju je bila stara tehnika, ki je slonela na udarjanju na tipke, zelo mehanska in pretirana. Pri novi tehniki pa se prsti naravnost vsesajo v tipke, ne delajo samo konci prstov, pač pa celotno telo. Tako igranje se najbolj približa najpopolnejšemu instrumentu - človeškemu glasu. Prepričan je bil, da se večina glasbenih učiteljev zadovoljuje le s tem, da zadosti zunanji formi, in gre mimo glasbene poezije. Pianisti pa ne bi smeli zanemarjati klavirske tehnike, ker jo potrebujejo. Bistvena prvina vsake umetnosti ni tehnika, temveč čustvo. Kot slovenski glasbeni učitelj se je pri učencih zavzemal, da so igrali predvsem slovensko klavirsko literaturo. Spoznal je namreč, da morajo slovenske skladbe najprej in predvsem izvajati slovenski poustvarjalci.

Srečko Kumar je bil uspešen pianist, vendar pa je koncertiranje opustil, ko je ugotovil, da občinstvo še ni bilo zrelo za klavirsko glasbo. Prirejal je veliko koncertov, igral tudi v neakustičnih dvoranah in na slabih klavirjih, ljudje pa so večinoma ostajali hladni. Spoznal

je, da je zborovsko petje veliko bliže ljudem, zato je opustil koncertiranje in se lotil zborovodstva. Drugo glasbeno šolo, "drugo obnovo glasbenega prosvetnega življenja na Goriškem," kot je sam dejal, je leta 1946 'prevzel' v Gorici. V gostilniški sobi na Kornu se je zbralo več kot šestdeset učencev, ki so bili željni glasbene, jezikovne in splošne kulture. Tretja glasbena šola pa je zrastle v Portorožu.

Srečko Kumar je bil dober organizator, ljudje pa so ga imeli radi, saj je bil vesele in komunikativne narave. V njegov dom na Goriškem so radi zahajali znani slovenski umetniki in organizirali literarno-glasbene večere. Prihajali so Josip Ribičič, brata Širok, Marij Kogoj, Franc Bevk, Fran Venturini, Ivan Karel Sančin, Avrelija Sančin, Breda Šček, Vasilij Mirk, Karol Pahor, Ivan Grbec, Ghita Bortolotti, Marij Kogoj, prijateljeval pa je tudi z Venom Pilonom in drugimi slovenskimi slikarji. Oče največjega primorskega pesnika Srečka Kosovela, Anton, je tesno sodeloval s Kumrom in pripravljaj rokopisno zborovsko zbirko.

Kumar je že leta 1908, takrat še kot učiteljskičnik, v Kopru vodil zbor in orkester učiteljskičnikov. Po petinštridesetih letih pa je v Kopru tudi zaključil službovanje in se upokojil. Umrli je 9. februarja 1954 na svojem domu v Portorožu, star 66 let. Pokopali so ga v rojstni vasi v Goriških Brdih, kjer so mu postavili tudi spomenik, delo akademskega kiparja Borisa Kalina.

"Srečko Kumar je umrl. Z njim je legel v grob eden naših najagilnejših, najposobnejših in najnaprednejših glasbenih delavcev in zborovskih dirigentov. Ni bil le razgledan glasbenik, ni bil le neumoren organizator in novotar, temveč tudi dober človek ter dovtipen in ljubezniv tovariš, ki je znal s svojo zgovornostjo izpreobrniti in navdušiti za svoje načrte najbolj zagrizene skeptike. Pri tem mu je pomagal tudi njegov zdrav življenjski optimizem, ki ni poznal ovir. Mnogo njegovih učencev še živi raztresenih med narodom, zato njegovo delo z njim ni umrlo, temveč bo še dolgo živelo." (Groebming, 1954, 3)

"Srečko Kumar je bil preveč dinamičen, preveč je bilo v njem svetega umetniškega ognja, preveliko je bilo število njegovih načrtov in odgovarjajočih izvedb, da bi mogli to opraviti le z bežnimi besedami. Bil je priznan pianist, bil je eden naših najboljših zborovodij, vnet organizator pevskih zborov, čislal pedagog, skrbel pa je še posebej za naš pevski naraščaj. Do nove glasbe si je ustvaril jasen odnos in bil vedno med prvimi, ki so zvesto in pogumno začeli hoditi nova pota v javnem delovanju na glasbeno-kulturnem področju." (Mirk, 1954, 49-50)

GLASBENA ŠOLA IN KONCERTNO ŽIVLJENJE V KOPRU

Organizacija koncertov, tega neposrednega stika z glasbeno umetnostjo, ni lahka naloga. Za to so bili in bo-

do vselej potrebni pravi ljudje. Tisti, ki so sami glasbeniki, učitelji glasbe ali pa glasbo ljubijo nadvse, skratka taki, ki so pripravljeni žrtvovati veliko prostega časa in osebne energije. In takšen je bil krog učiteljev na Glasbeni šoli v Kopru. Dobro so se zavedali, kako pomemben dejavnik sta glasba in glasbeno življenje mladih ljudi pri razvoju njihovega mladostnega, ustvarjalnega življenja. Zato so si v svoj vzgojni program zapisali tudi nalogo, da bi vzgojili občinstvo, ki bi - ob že uveljavljenih glasbenih usmeritvah - znalo spremljati tudi zahtevnejša glasbena dela, ki bi bilo zmožno sprejemati najnovejša glasbena iskanja, ki bi znalo ceniti tudi slovensko glasbeno ustvarjalnost... Pedagogi Glasbene šole pa so z ustanovitvijo Društva prijateljev glasbe leta 1963 tudi dokazali, da si je prebivalstvo Slovenske Istre še kako želelo kvalitetnih glasbenih večerov.

Čeprav se je Glasbena šola Koper iz leta v leto spopadala s hudimi denarnimi težavami, ji je uspelo oblikovati temelje za koncertno atmosfero. Njeni pedagogi niso skrbeli samo za čimbolj kakovosten pouk, temveč so organizirali tudi nastope učencev izven glasbene šole. Učencem in njihovim staršem so želeli ponuditi kakovostne koncertne večere znanih glasbenikov. Iz leta v leto večji obisk in vedno bolj kakovostna raven šolskih nstopov sta dokazovala, da Glasbena šola Koper postopoma prerašča amaterske okvire in kriterije. Visoko raven so ji priznavali tudi republiški inšpektorji, ki so šolo obiskovali večkrat na leto, saj so jo prištevali med najboljše nižje glasbene šole v Sloveniji.

Nastopi učencev so vsakokrat do zadnjega kotička zapolnili tako učilnice in dvorano v sami Glasbeni šoli kot tudi gledališko dvorano. V brošuri, ki je izšla ob dvajsetletnici Glasbene šole Koper, lahko na osmi strani preberemo: "10. maja 1955 je bila ob 20. uri javna produkcija, na kateri je prvič sodeloval osemnajstčlanski šolski orkester. Bila je v veliki dvorani gledališča, ki je bila popolnoma zasedena, tako da so poslušalci še stali v parterju in na galerijah." O širjenju glasbene dejavnosti zgovorno priča tudi naslednji citat iz istega vira: "Decembra 1955 je tov. Ivan Šček napisal glasbo h Golievi pravljici igr 'Princeska in pastirček', ki jo je uprizorilo Gledališče Slovenskega primorja. Pri uprizoritvi so sodelovali učenci in profesorji Glasbene šole. Dirigiral je tov. Šček sam." (Lovec, 1969, 8)

Čast nastopa na enem izmed solističnih koncertnih večerov v dvorani Glasbene šole Koper je pripadla tudi domači umetnici, pianistki in pedagoginji glasbene šole Ivani Lipoglavšek, ki je takrat prišla iz Maribora. O koncertu, ki je bil v sredo, 18. decembra 1957, je Slovenski Jadrán poročal: "Ta dogodek ni bil pomemben samo za Glasbeno šolo, ki je koncert organizirala, temveč sploh za koprsko kulturno življenje, saj se je zgodilo prvič, da je bila dvorana nabito polna poslušalcev. Druga pozitivna plat prireditve je bila v tem, da za ta koncert ni bilo treba prositi zunanjih glasbenikov, ker je tokrat nastopila domača umetnica. Takšno iniciativo je treba

samo pozdraviti. Morda ne bi bilo napačno, če bi tudi Zavod Primorske prireditve organiziral nekaj kvalitetnih glasbenih večerov, za katere bi prav gotovo bilo dovolj zanimanja.

Prizadevanje Glasbene šole v Koprju je rodilo prvi uspešen sad. Pozornost, s katero so učenci Glasbene šole spremljali izvajanje svoje učiteljice, kaže, da je imel prvi koncert tudi velik vzgojni pomen. .../ Navdušen aplavz ob koncu je bil lepa nagrada za umetničin trud in obenem dokaz, da si podobnih solističnih in komornih večerov koprsko občinstvo še želi." (Slovenski Jadran, 1957, 7)

O pomenu tega koncerta lahko v časopisnem izrezku, ki ga hrani pianistka, beremo tudi tole: "Koprska Glasbena šola, ki ima že vse pogoje, da kmalu postane tretja slovenska Srednja glasbena šola, se je do letošnjega šolskega leta spoprijela s težavami kadrovskega značaja. Te probleme je rešil prihod mariborske pianistke in koncertantke Ivane Lipoglavšek. Sestava sporeda ni bila v stilnem pogledu niti nova niti je predstavljala kaj posebnega. To pa za zdaj v Koprju še ni potrebno, zlasti še, ker je ključna naloga vseh organizatorjev in koncertantov predvsem ta, da si v Koprju pridobijo koncertno občinstvo. To v resnici ni tako lahko. V tem slovenskem obalnem mestu so v zadnjih letih gostovali številni domači in tuji umetniki, s koncertnim občinstvom pa je bilo v vseh teh primerih vselej kaj narobe. Saj je razumljivo: domače prebivalstvo se je v desetletjih 'rimske kulture' prekleto malo kulturno izobraževalo, po vojni pa se še do danes iz dneva v dan spreminja sestav prebivalstva obalnega pasu in je torej jasno, da si za zdaj pač ni mogoče 'omisлити' stalne koncertne publike. Potrebno bo nemara nekaj desetletij, preden bomo lahko pred pričami govorili o pravem in zanesljivem koncertnem občinstvu. Zato se sliši skoraj neverjetno, da je bila dvorana koprške Glasbene šole dobesedno nabito polna..." (Lipoglavšek, 1957)

Ivana Lipoglavšek se še danes z velikim žarom spominja tistih razburljivih mladostnih trenutkov: "Na koncertih v Glasbeni šoli je bilo enkratno vzdušje, poslušalcev pa je bilo toliko, da so morali otroci sedeti kar okoli klavirja. Očitno je bilo, da so bili vsi lačni muzike in so kar hlatali po kulturnih užitkih. Učenci niso bili navajeni, da so tudi njihovi učitelji lahko priredili koncertni večer. Tako se je zgodilo, da je učenka Vlasta Lovčeva pred mojim koncertom zaradi trme bruhala. Vse glasbeno življenje so doživljali izredno čustveno. Ni bilo pomembno, kakšne znamke je klavir, samo da smo lahko 'špilali'. Ni bilo tako, kot je danes, ko moraš učence glasbenih šol skoraj prisiliti, da gredo na koncert. Danes so ljudje prenasršeni vsega, televizije, radia, plošč..."

Nikdar in nikoli nisem dobila plačila za svoje koncertne večere, nikoli nisem nič vprašala in niti pričakovala nisem, da bi mi kdo kaj plačal. Mnogokrat se je pripetilo, da sem ves večer presedela na odru, ker sem,

poleg svojih solističnih točk, na klavirju spremljala kakšnega solopevca, zbor, korepetirala baletne točke Vuke Hiti. Samo otvoritveni govor je bil brez moje spremljave. Danes vsak koncertant postavi najprej ceno za svoj nastop. Koncerti, ki so zastoj, niso cenjeni, na tiste, za katere se mora plačati visoka cena, pa ljudje kar derejo." (Lipoglavšek, 1997)

Po koncertu, na katerem so 1. aprila 1958 na Glasbeni šoli Koper nastopili violinista Maksimilijan in Olga Skalar ter pianistka Ivana Lipoglavšek, je časopisje za tisti čas dokaj nazorno polemiziralo: "Za umetniško prireditve, zrastle iz domačih kali, je potrebno precej poguma in tiste nepogrešljive navdušenosti, ki premaguje vse težave, celo predsodke, da domača umetnost ne more biti kaj prida. Pomanjkanje koncertov nasploh je privedlo koprsko Glasbeno šolo do tega, da je pričela z lastnimi močmi prirejati umetniške večere, ki po eni strani izpolnjujejo kulturne vrzeli, po drugi pa služijo pedagoškimi ciljem samega zavoda." (Lipoglavšek, 1958) V tistem času sta imela večerna nastopa še pianista Pino

Sl. 3: Srečko Kumar (1888-1954), ustanovitelj in prvi pedagog Glasbene šole Portorož, ki so jo leto pozneje - ustrezno preimenovano - preselili v Koper.

Fig. 3: Srečko Kumar (1888-1954), founder and first pedagogue of the Portorož School of Music, which was a year later moved - suitably renamed - to Koper.

Buonomo iz Neaplja in Nino Gardi iz Vidma. Iz ohranjenih dokumentov lahko razberemo, da vsi nastopajoči za svoje koncerte niso prejeli nobenega plačila.

Tudi 19. maja 1961 je Slovenski Jadran pisal o izredni glasbeni aktivnosti v Kopru in okolici: *"Glasbena šola v Kopru je počastila občinski praznik in 10-letnico svojega delovanja s svečanim koncertom, ki je bil 13. t. m. v nabito polni dvorani koprškega gledališča. Spored, ki je imel dva dela, so izvajali solisti, zbor in orkester. Ob navdušenem ploskanju občinstva je učiteljskemu zboru Glasbene šole čestitala v imenu občinskega sveta za kulturo in prosveto tovarišica Marta Trobec, učiteljšnice pa so jim izročile šopke cvetja."*

S skrajšanim sporedom je naslednji dan nastopila Glasbena šola tudi v Marezigah, v tem tednu pa je priredila še dva koncerta za šolsko mladino." (Lovec, 1969, 30)

Po razpadu Gledališča Slovenskega primorja je leta 1959 skrb za oživitve kulturne dejavnosti v Istri prevzel Zavod Primorske prireditve. Organiziral je gledališka gostovanja, priredil nekaj koncertov, poletja pa je skušal popestriti z opernimi predstavami in baletnimi prireditvami. V Kopru so več let organizirali tudi Jugoslovanski folklorni festival. Leta 1960 so v dvorani Glasbene šole v Kopru organizirali večere glasbe in umetniške besede, ki so jih imenovali 'saloni'. Med drugimi so takrat nastopili tudi violinisti Dejan Bravničar, Olga Skalar, Josef Suk, pianistki Dubravka Tomšič in Japonka Sumiko Juiči, Slovenski oktet in drugi.

Zavod Primorske prireditve ni uresničil zastavljenih nalog in ni postal prireditvena poslovalnica. Finančni položaj občine se je slabšal, denar za kulturne prireditve pa je usihal. Občina je v tistem času tudi zmanjšala proračuna za Glasbeno šolo Koper, tako da je bil ogrožen celo obstoj same šole. *"Črtati vse honorarje, znižati izdatke na minimum, zvišati solnino na najvišjo možno mero,"* beremo v spominih na minulo delo v brošuri ob 20-letnici Glasbene šole Koper. Takrat se je bilo treba boriti za samo Glasbeno šolo *"in dokazovati upravičenost njenega delovanja, kakor tudi pojasnjevati pomen in nujnost glasbene vzgoje v celoti za kulturni razvoj cele Primorske."* (Silič, 1983) Tako je ob koncu petdesetih in v začetku šestdesetih let v Kopru zavladalo pravo kulturno mrtvilo.

Prebivalci Kopra so torej iz leta v leto vse bolj pogrešali koncertne dogodke, saj so v glasbi začeli iskati notranjo bogatitev vsakdanjega življenja, morda tudi potešitev neuresničenih želja po boljšem življenju. Tudi takratno primorsko časopisje je priobčilo več zapisov o prevladujoči kulturni suši v Kopru in okolici. Mirko Logar, učitelj violine na Glasbeni šoli Koper, je februarja 1963 v Slovenskem Jadranu zapisal: *"Med plodove nagelega razvoja tehnike prištevamo tudi kino, radio in televizijo. Čeprav so te iznajdbe že zelo izpopolnjene, nam vendar ne morejo nuditi niti igre niti glasbe v tisti pristnosti in neposrednosti, v kakršni doživljamo dram-*

ske in glasbene stvaritve v gledališču in v koncertni dvorani. Prav tako je nekaj čisto drugega, če poslušamo orkester RTV Ljubljana v dvorani koprškega gledališča, ali pa sledimo prenosu ob sprejemniku, ki nam nikdar ne more nuditi prave zvočne slike v tisti popolnosti, kakor jo slišimo ob koncertu v dvorani. Prebivalci manjših krajev smo prikrajšani za številna umetniška doživetja, ki so dostopna ljudem v večjih centrih; na razpolago so nam le surogatne izvedbe v kinu, na radiu in televiziji." (Logar, 1998, 3)

Konec leta 1962 so pedagogi Glasbene šole začeli razmišljati o ustanovitvi društva, ki bi lahko premostilo krizo na koncertnem področju, in celo zahtevali lastno gledališče in lasten orkester. Sedanji ravnatelj Glasbene šole Koper Borut Logar pa je v svojih spominih zapisal: *"Po eni izmed predstav Ščekovega 'Botra petelina' v koprskem gledališču v okviru praznovanja dedka Mraza leta 1962, pri kateri sem sodeloval kot dirigent orkestra Glasbene šole Koper, smo v krogu glasbenikov, učiteljev Glasbene šole in sodelavcev glasbenega oddelka Radia Koper razglabljali o nujnosti organiziranega koncertnega življenja v Kopru. Tu se je porodila ideja o ustanovitvi društva - koncertne poslovalnice, ki so jo potem tako imenitno izpeljali Ivan in Katja Silič, Vladimir Lovec, Ivan Šček in moj oče Miroslav Logar, da omenim samo najzaslužnejše. Tem so se pri vodenju društva od samega začetka pridružili še nekateri starši učencev koprške glasbene šole kot Mirko Zupančič in Ado Vran, ki sta devet let skrbela, prvi za oblikovanje in tisk koncertnih listov in plakatov, drugi pa za vodenje blagajniških poslov. Sam sem na prvem sestanku dobil častno nalogo - gledano iz današnje časovne oddaljenosti - da sem kot študent AG v Ljubljani posredoval Triu Lorenz ponudbo za prvi koncert v Kopru 4. marca 1963."* (Logar, 1998)

Tedanje dogajanje na Koprskem dokumentira tudi zapis Mirka Logarja: *"Ob koncu decembra 1962 je Baletna šola v Kopru priredila za mladi rod balet po pripovedki Ivana Trinka 'Boter Petelin'. Glasbo za ta balet je skomponiral Ivan Šček, izvajal pa jo je šolski orkester Glasbene šole v Kopru pod vodstvom Boruta Logarja."*

Po eni strani smo se pogovarjali o vtisih, ki jih je prireditev napravila na šolsko mladino, saj so posebno otroci izven Kopra stnne občudovali - morda prvič na odru - pravljичni svet baleta in glasbe. Razgovor je nanesel na uspehe, ki so jih dosegli.

V januarju smo se spet sestali in se odločili za ustanovitev Društva prijateljev glasbe v Kopru, ki naj bi s prirejanjem koncertov in predavanj skrbelo za glasbeno vzgojo mladine in oživilo to kulturno panogo za vse ljubitelje dobre glasbe v Kopru in sosednjih občinah." (Logar, 1969, 28-29)

Tako so se zbrali koprski ljubitelji glasbene umetnosti in v en glas zagotovili, da bodo poskušali vsaj po eni plati poživiti kulturno dogajanje in vsaj delno omiliti

ter zapolniti nastalo praznino in - ustanovili Društvo prijateljev glasbe Koper, eno izmed prvih tovrstnih društev v takratni Sloveniji, s sedežem na Glasbeni šoli Koper v palači Gravisi-Barbabanca, v najpomembnejši koprski baročni stavbi. Pred ustanovitvijo Društva resda ni bilo veliko glasbenih prireditev, vendar pa so prav glasbeni večeri, ki jih je pripravljala Glasbena šola, napovedovali rojstvo društva. Nekateri učitelji Glasbene šole Koper so bili tudi predsedniki društva (na primer Borut Logar, Marija Gombač, Ksenija Kos). Zato lahko mirno trdimo, da se je Društvo prijateljev glasbe rodilo iz hotenj glasbenih pedagogov Glasbene šole v Kopru, ki so bili in ostali vse do danes njegova srce in duša.

"Začelo se je nekako zasebno, zavoljo prijateljstva in dobrega namena. Ta ali oni, ki se je na koprski Glasbeni šoli trudil vcepiti mladim ljudem ljubezen do glasbe, je imel prijatelja ali dobrega znanca, treba ga je bilo samo poprositi, naj pride v Koper podariti otrokom in odraslim kancček svoje umetnosti," je zapisal Vladimir Lovec ob 20. obletnici društva. Ustanovitelji DPG so leta 1963 za najnujnejše potrebe društva uporabili kar lasten denar in nato iz leta v leto kljubovali novim in novim viharjem, najpogosteje seveda finančnim. Ob tem predsedniki in člani društva za delo največkrat niso prejeli kakšnega ustreznega plačila.

Tri desetletja in pol neprekinjenega delovanja (1963/1999) je za Društvo prijateljev glasbe Koper obdobje, v katerem se mu je uspelo globoko zasidrati v zavest kulturnega življenja tako v Slovenski Istri kakor tudi v Sloveniji. Na podlagi ohranjenih dokumentov lahko ugotovimo, da je v petintridesetih letih priredilo več kot 540 koncertov, bodisi večernih za odrasle ali popoldanskih za mladino, na katerih je nastopilo več tisoč domačih in tujih glasbenikov. Društvene koncerte je v petintridesetih koncertnih sezonah obiskalo več kot 57.300 poslušalcev.

Pomembna je bila (in je še vedno) tudi estetsko-vzgojna odločitev društva za popoldanske koncerte za mladino, ki so jo želeli postopoma privajati k boljšemu

vrednotenju umetnin domače in svetovne glasbene kulture. Popoldanski mladinski koncerti v prijetni dvorani glasbene šole so bili vedno dobro obiskani, običajno pa so izvajalci igrali nekoliko skrajšan večerni program ali pa so zahtevnejše skladbe nadomestili z lažjimi, razumljivejšimi in prijetnejšimi za uho. Koncerti niso bili daljši kot uro, med mladimi poslušalci pa so poželi burne aplavze, tako da so pogosto izprosili tudi dodatne skladbe. Nadvse pomembno pa je bilo dejstvo, da tehtnost in vrednost izvedb nista nikdar zaostajala za večernimi koncerti.

ZAKLJUČNE MISLI

Petdeset let je minilo od prvih tonov v jesenskih mesecih leta 1948 v vili Gini v Portorožu. Ti negotovi, pa vendarle nadvse entuziastični zveni klavirja so pomenili povojni začetek vsega glasbenega šolstva v Slovenski Istri, ki poleg izobraževanja mladih glasbenikov še dandanes kroji in soustvarja tudi koncertni utrip Slovenske Istre. Ob koncu prvega šolskega leta pred petdesetimi leti je na Glasbeni šoli v Portorožu opravilo izpite 74 učencev, danes pa se vsako leto vpiše na Glasbeno šolo Koper več kot 540 učencev. V šolskem letu 1948/49 sta na šoli poučevala samo ravnatelj Srečko Kumar in njegova hči Vukosava Kumar-Hiti, v šolskem letu 1998/99 pa na šoli deluje triintrideset rednih glasbenih pedagogov in štirinajst zunanjih sodelavcev.

Danes se Glasbena šola Koper, ki od leta 1967 deluje v okviru Centra za glasbeno vzgojo, v katerem sta tudi glasbeni šoli v Izoli in Piranu, z visoko strokovno usposobljenostjo in jasnimi pojmi o tem, kakšno mora biti glasbeno izobraževanje, pripravlja na vpis prve generacije mladih glasbenikov, ki se bodo v šolskem letu 1999/2000 odločili za študij glasbe na umetniški gimnaziji v Kopru.

ESTABLISHMENT OF THE FIRST SCHOOL OF MUSIC IN SLOVENE ISTRA

Marija GOMBAČ

Musical Education Centre, SI-6000 Koper, Gallusova 2

e-mail: Marija.Gombac@guest.arnes.si

SUMMARY

After the Second World War, the general economic restoration was immediately followed by a rapid development of the educational system, culture and art in Slovene Istra as well, although the period of an all-round development began only after the signing of the London Memorandum in October 1954. In spite of the fact that only a few concerts were held there it can be said that the social activities in villages and towns were quickly resumed. Various choirs, folklore and recitation groups were formed.

The history of the Koper School of Music, the first school of this kind in Slovene Istra, dates back to 1948 when

founded, in Portorož, by the pedagogue, conductor and pianist Srečko Kumar (1888 - 1954), who was certainly one of the most outstanding personalities not only in the sphere of the Primorska choir singing but also of the entire musical education of the Primorska region.

The School was in 1950 moved from Portorož to Koper. From 1967 onwards it has been functioning within the framework of the Musical Education Centre, the same as the music schools of Izola and Piran. At the end of the first school year half a century ago, the Portorož School of Music was attended by 74 pupils, while at present more than 540 enrol each year. In the school year 1948/49, the only teachers there were Srečko Kumar (who was also its headmaster) and his daughter Vukosava Kumar - Hiti, while in the year 1998/99 the School is employing thirty-three music pedagogues and fourteen non-resident associates. Although the Koper School of Music has been for years riddled with various existential problems, it managed to build the foundations for an appropriate concert atmosphere. Namely, in the period following the Second World War the educational manifestations still had the character of partisan meetings. A truly well organised concert life thus began, for the people of the Primorska Littoral, only after 1963 when the Koper School of Music teachers founded, with the aid of some non-resident associates, the so-called Friends of Music Society.

Key words: music, educational system, Slovene Istra, Koper

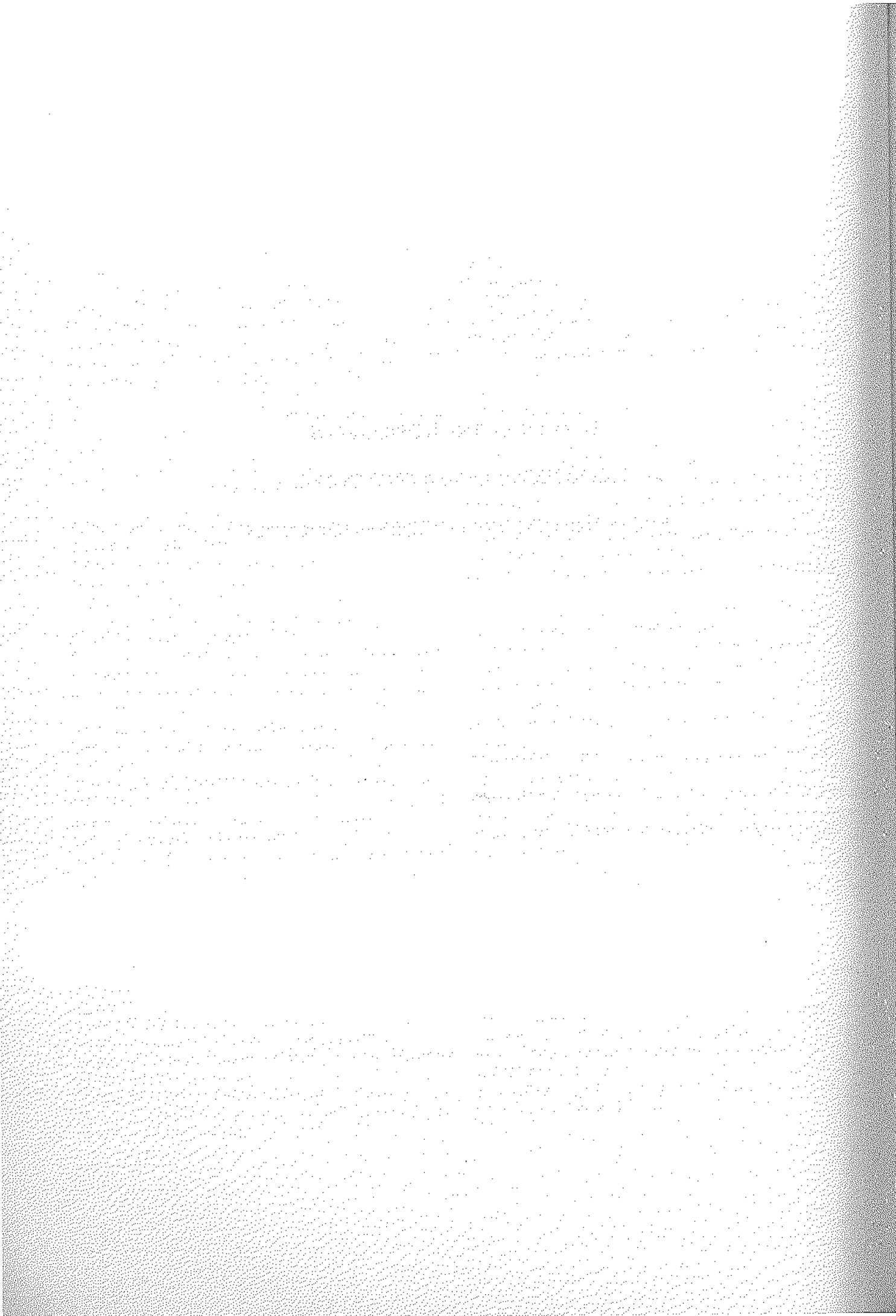
LITERATURA

- A. B. (1948): Praznik naše pesmi v Kopru. Primorski dnevnik 4. 4. 1948. Trst, 2.
- Arhiv Društva prijateljev glasbe Koper.
- Arhiv Glasbene šole Koper.
- Beltram, V. (1997): Razvoj šolstva. V: Zbornik Primorske - 50 let. Knjižnica Primorskih novic 5. Koper, Primorske novice, 202-208.
- Budkovič, C. (1995): Glasbeno šolstvo na Primorskem. V: Razvoj glasbenega šolstva na Slovenskem II. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 381-392.
- C. R. (1958): Od baroka do sodobnosti. Časopisni izrezek, april 1958, arhiv Ivane Lipoglavšek.
- Gombač, M. (1998): pogovor na domu Vukosave Hiti, 3. 9. 1998.
- Groebming, A. (1954): Srečko Kumar. V: Naši zbori IX/2. Ljubljana, 3.
- Jelerčič, I. (1980): Pevsko izročilo Primorske: Trst, Založništvo tržaškega tiska, 95-188.
- Kalan, L. (1948): Prosvetna konferenca v Portorožu v znamenju tekmovanja. Primorski dnevnik 11. 3. 1948. Trst, 2.
- Kumar, S. (1948): Glasbena šola v Portorožu. Primorski dnevnik 22. 12. 1948. Trst, 2.
- Letna poročila Centra za glasbeno vzgojo Koper (1969-1998), Koper.
- Lipoglavšek, I. (1997): osebno pričevanje ob 35. obletnici DPG. Koper, 1. 10. 1997.
- Logar, B. (1998): Mojih 16 let pri DPG Koper. Tipkopis ob 35. obletnici DPG Koper, 11. januarja 1998.
- Logar, M. (1963): Društvo prijateljev glasbe. Slovenski jadrán, 22. 2. 1963. Koper, 3.
- Logar, M. (1969): Društvo prijateljev glasbe. V: 20-letnica Glasbene šole v Kopru. Koper, Center za glasbeno vzgojo Koper, 28-29.
- Lovec, V. (1969): Ob robu šolske kronike. V: 20-letnica Glasbene šole v Kopru. Koper, Center za glasbeno vzgojo Koper, 5-27.
- Lovec, V. (1983): Dvajset let Društva prijateljev glasbe v Kopru. Rokopis v arhivu DPG Koper.
- Mirk, V. (1954): Srečko Kumar. V: Grlica I/4, Ljubljana, 49-50.
- M. Š. (1957): Solistični koncert Ivanke Lipoglavšek. Slovenski jadrán 30. 12. 1957. Koper, 7.
- M. Š. (1957): Solistični koncert ob morju. Časopisni izrezek, december 1957, arhiv Ivane Lipoglavšek.
- Istrski tednik (1950): Velik napredek slovenskega šolstva v Istrskem okrožju. 23. 12. 1950. Koper, 6.
- Istrski tednik (1950a): Prečitaj in seštej. 30. 12. 1950. Koper, 6.
- Istrski tednik (1951): Kako je s glazbeno šolo v Kopru? 20. 1. 1951. Koper, 3.
- Istrski tednik (1951a): Ob ustanovitvi društva Slovenskih umetnikov v Kopru. 15. 6. 1951. Koper, 2.
- Istrski tednik (1951b): Rast prosvete v naših krajih. 30. 11. 1951. Koper, 5.
- Istrski tednik (1952): Naša kultura ter umetniška dejavnost. 30. 10. 1952. Koper, 5.
- Primorski dnevnik (1948): Kulturno-prosvetno delo. 25. 3. 1948. Trst, 2.
- Primorski dnevnik (1948a): Slovenske pesmi v Kopru. 18. 4. 1948, Trst, 4.
- Primorski dnevnik (1951): Rast prosvete v naših krajih. 30. 11. 1951. Trst, 5.
- Silič, I. (1983): koncertni list slavnostnega koncerta ob 20. obletnici DPG, 4. 3. 1983, arhiv DPG.
- Soča (1949): Sodobno glasbeno ustvarjanje. 15. 1. 1949. Gorica, 3.
- Soča (1949a): Glasbene šole za razvijanje muzikalnosti. 29. 1. 1949. Gorica, 3.

IZ ZGODOVINE DOPISOVANJ

CORRISPONDENZA EPISTOLARE

FROM THE HISTORY OF CORRESPONDENCE

saggio scientifico originale

UDC 821.131.1-6:929 Carli-Rubbi A.
821.131.1-6:929 Pasquali A.EPISTOLARIO TRA AGOSTINO CARLI-RUBBI E GIOVANNI ANTONIO
PASQUALI (1770-1782, 1787).

Una corrispondenza d'amicizia nella seconda metà del Settecento

Maria Pia NICCOLI

IT-34129 Trieste, via della Sorgente 9

SINTESI

La trascrizione dai microfilm custoditi presso l'Archivio di Stato di Trieste delle lettere inviate da Giannantonio Pasquali, figlio del libraio ed editore veneto Giambattista, ad Agostino Carli-Rubbi, figlio di Gian Rinaldo Carli, successivamente estesa con ampie ricerche bibliografiche, ha consentito di venire a conoscenza di alcuni fatti della vita dei personaggi direttamente coinvolti e di altri cui erano legati a vario titolo, dei loro affari prevalentemente librari, di fatti personali, che si svolgono sullo sfondo degli avvenimenti storici dell'epoca.

Parole chiave: corrispondenza, Agostino Carli-Rubbi, Giovanni Antonio Pasquali

Esaminando la corrispondenza ricevuta da Agostino Carli-Rubbi, custodita in microfilm nell'Archivio di Stato di Trieste, mi sono imbattuta in parecchie serie di lettere, alcune in lingua francese, altre vergate con una calligrafia assolutamente incomprensibile, altre scritte da molte persone diverse. Tra tutte ho scelto di trascrivere l'epistolario di cui tratterò in seguito, costituito dalle lettere scritte da Giannantonio Pasquali.

In realtà, sebbene possa sembrare piuttosto banale, questo lavoro di trascrizione ha presentato non poche difficoltà. Innanzitutto le lettere non erano mai state numerate né ordinate in sequenza e, poiché non tutte sono datate e parecchie sono spezzate in più fotogrammi perlopiù non consecutivi, è stato necessario riaggiornare più volte la numerazione man mano che procedevo nella lettura e nella trascrizione. Tuttora purtroppo, non vi è la certezza assoluta che la sequenza sia realmente quella originale.

Un ulteriore problema era costituito dalla calligrafia del Pasquali, spesso illeggibile, tanto che alcune parole sono rimaste incomprensibili e quindi non trascritte.

Il testo della maggior parte delle lettere è in dialetto veneto con numerose abbreviazioni ed abbonda di espressioni lascive e talvolta volgari. Solo un paio di esse portano la firma in calce, a conferma del mittente:

per tutte le altre mi sono basata sull'uguaglianza della calligrafia e la coerenza dell'argomento trattato per annoverarle nell'epistolario.

IL MITTENTE

L'Autore delle lettere che vengono esposte in questo lavoro è il già citato Giovanni Antonio (chiamato anche Giannantonio) Pasquali, il figlio del famoso libraio Giambattista, il quale risiede a Venezia per tutto il periodo della corrispondenza. In generale si posseggono di lui pochissime notizie: vi sono solamente quelle che ho potuto trarre dalle lettere. A causa di questa lacuna, ritengo allora importante riportare anche delle note biografiche riguardanti il padre.

Giambattista Pasquali nacque nel 1700 o nel 1702 (SCV, 1985, I, 94; Infelise, 1991, 163) e morì nel 1784. Aveva esordito nell'editoria senza avere alle spalle una famiglia di tradizioni tipografiche, riuscendo ad ottenere l'immatricolazione per poter entrare nell'arte della stampa nei primi anni del 1730. Al 1734 o 1735 risale l'incontro tra Giambattista Pasquali con il console Joseph Smith che fu il suo mecenate, e da allora i due formarono una società che durò sino al 1760 (Infelise, 1991, 163-165; Donaggio, 1995, 10 sg.). Il contrassegno

tipografico del Pasquali era la raffigurazione della Minerva nell'atto di offrire un libro, sovrapposta dal motto "La felicità delle lettere", opera del Visentini, il quale nel 1742 aveva pubblicato presso di lui la famosa raccolta di vedute del Canal Grande, tratte dai quadri del Canaletto (SCV, 1985, I, 94).

Il Pasquali fu il primo a meditare una ristampa veneta dell'*Encyclopédie* di Diderot e d'Alembert già nel 1751: per questo ottenne dai Riformatori la licenza di stampa e ne venne registrato il privilegio negli atti dell'arte. La sua intenzione era di pubblicarla in italiano e in francese, ma dovendo, nella traduzione, procedere alla sistemazione delle voci secondo l'alfabeto italiano, era costretto ad attendere la fine dell'intera opera originale, che procedeva però così a rilento che il suo privilegio decadde (SCV, 1985, I, 25; Infelise, 1991, 357 sg.; Donaggio, 1995, 17). Il Pasquali fu uno dei librai stampatori tra i più sensibili allo spirito del secolo ed intendeva soddisfare le esigenze della clientela più illuminata. Egli pubblicò molte opere, come ad esempio la grande raccolta di poeti latini, il *Beatae Mariae Virginis officium*, la *Grammatica inglese* e il *Dizionario italiano e inglese dell'Altieri*, gli *Annali d'Italia* del Muratori, le opere del Goldoni dei primi diciassette tomi tra il 1761-1778 con i relativi rami incisi (Infelise, 1991, 53, 58, 60; Donaggio, 1995, 32, 38, 45, 69; Rossetto, 1995, 101-131), le *Meditazioni sulla economia politica* di Pietro Verri con le Annotazioni di Gian Rinaldo Carli e tanti altri (Gallo, 1941, 36; Berengo, 1962, 357; Venturi, 1969, 359 sg.; Venturi, 1990, 115; SCV, I, 1985, 104, 304; Infelise, 1991, 53, 56 sg., 60, 81, 83 sg., 128 sg.; Donaggio, 1995, 9-100). Nel 1783, Francesco Aglietti, Antonio Gualandri e Stefano Gallini davano inizio, presso Giambattista Pasquali, al *Giornale per servire alla storia ragionata della medicina* di questo secolo: la pubblicazione era a fascicoli, non era propriamente una rivista o un giornale, ma una rassegna, che riportava articoli scientifici e minuscole monografie su temi di biologia e di medicina pratica (SCV, II, 1986, 253; Donaggio, 1995, 95). Il Pasquali aveva anche rapporti commerciali con librai svizzeri, come i Cramer, i Tournes ed altri (Infelise, 1991, 271).

Di Giannantonio Pasquali non ho rinvenuto la data di nascita ma solamente quella della morte, che avvenne nel 1805 (Infelise, 1991, 409). Egli, già nel 1770, lavorava nella libreria del padre: tale notizia si può rilevare dalle lettere, delle quali la prima è datata 13 ottobre 1770. Da questa corrispondenza si ricava che egli fu convinto dal padre a fare il libraio perché era morto il fratello che teneva la contabilità, e quindi aveva bisogno di lui. A Giannantonio non piaceva pro-

prio esercitare questa professione, tanto che scriveva ad Agostino (unico destinatario delle lettere esaminate in questo lavoro) che sarebbe potuto diventare il direttore di tutte le miniere dello Stato milanese, perché questa proposta gli era stata avanzata sia da Gian Rinaldo Carli che dal conte Firmian nel 1769, e lui sarebbe stato contento di quell'incarico (Epist., II, 214-216). In una lettera del 1771, per far capire ad Agostino quanto costasse viaggiare e vivere all'estero, gli diceva quanto avevano speso lui e il conte Carburì per un viaggio fatto assieme per commissione pubblica (Epist., I, 39). Giannantonio Pasquali era amico di Angelo Querini che talvolta lo ospitava nella sua villa di Altichiero (Epist. I, 8; Epist., II, 252).

IL DESTINATARIO

Il ricevente è Agostino Carli-Rubbi, figlio del noto Gian Rinaldo Carli, nato nel giugno dell'anno 1748 a Venezia dal conte capodistriano e dalla veneziana Paolina Rubbi, la quale morì però molto presto, lasciando il figlio orfano quando aveva poco più di un anno (Stancovich, 1888, 303; Volpis, 1909; Venturini, 1910, 831; Ziliotto, 1914, 65-66; Ziliotto, 1946, 17-18; DBI, 20, 1977, 196-197; Tomizza, 1991, 103 sg.; Povo, 1993, 72).

Il primo educatore di Agostino fu lo zio Stefano, chiamato da Gian Rinaldo Carli alla villa di Paderio, ereditata dalla moglie Paolina, perché lo aiutasse a mettere in bella il manoscritto delle *Monete* ed impartisse ad Agostino i primi rudimenti di storia e geografia (Ziliotto, 1946, 23-24; Tomizza, 1991, 143). Il ragazzo continuò gli studi nel collegio imperiale dei nobili di Milano diretto dai Barnabiti,¹ in seguito in quello di Capodistria diretto dagli Scolopi, e li proseguì poi nel collegio di Parma, terminando gli studi giuridici e diplomatici con onore al Teresiano di Vienna (Stancovich, 1888, 305-306; Volpis, 1909, 9 sg.; Venturini, 1910, 832-833; Ziliotto, 1914, 139, 155; Vianello, 1935, 112; Tomizza, 1991, 163). Ebbe l'occasione di seguire anche le lezioni di diritto di Cesare Beccaria e si occupò in particolar modo dell'opera principale del suo maestro: *Dei delitti e delle pene*, scrivendone un'apologia nel 1770.²

Il padre avrebbe voluto che Agostino scegliesse la carriera dell'impiegato, ma il suo carattere mal sopportava quella vita e così fra i due iniziarono subito i dissapori. Egli rifiutò anche la proposta di succedere alla cattedra d'economia del Beccaria, per non trovarsi in un pubblico ufficio alle dipendenze del padre (De Vergottini, 1920, 219; Povo, 1993, 73-74), essendo questi

1. "Agostino aveva cominciato le scuole a Capodistria" (Vianello, 1935, 112); "La prima scuola frequentata da Agostino era quella di Milano" (Ziliotto, 1946, 26).

2. Il Volpis dà come perduta l'Apologia dell'opera: "Dei delitti e delle pene" (Volpis, 1909, 72; Povo, 1993, 73).

il presidente del Consiglio Supremo di economia. Ad Agostino piaceva la vita comoda, gaudente ed amorosa: conosciuto Lord Shelbrun aveva intenzione di recarsi con lui in Inghilterra e restarvi per tre anni, ma non poté attuare il suo progetto perché le spese sarebbero state troppo onerose per lui (Epist., I, 34-36, 39-41; Volpis, 1909, 13-14; Tomizza, 1991, 165).

Nel 1777 partì con Angelo Querini e Girolamo Festari per un viaggio in Svizzera ed a Parigi, ma Agostino si ammalò e dovette fermarsi a Ginevra, mentre gli altri due continuarono il loro viaggio (Volpis, 1909, 14; Ziliotto, 1914, 197; Vianello, 1935, 112; Tomizza, 1991, 165). A Ginevra studiò matematica con l'illustre matematico Luigi Bertrand e fisica con Giorgio Luigi Le Sage (Volpis, 1909, 15; Ziliotto, 1914, 65-66, 204-205; Vianello, 1935, 112; Tomizza, 1991, 166). Questa città, che era diventata rifugio dei liberi pensatori, influi su Agostino così tanto da fargli rinnegare la religione cattolica e questo fatto portò ad una rottura del rapporto con il padre, il quale gli negò ogni sostentamento. Decise allora di intentare causa al padre, per ottenere parte dell'eredità della madre: ella infatti, morendo, aveva dichiarato nel suo testamento usufruttuari sia il figlio come pure il marito di tutta la sua facoltà, che, morto Gian Rinaldo, doveva passare intera ad Agostino.

Questa causa portò al sequestro sia delle rendite veneziane sia di quelle istriane: il tribunale veneziano dette ragione ad Agostino. Il padre allora rinunciò spontaneamente all'usufrutto delle sostanze dei Rubbi, trasformandole però tutte in fedecomesso, impedendo così ad Agostino di godere vita natural durante per doverle trasmettere alla propria discendenza. Con questo atto Gian Rinaldo chiuse definitivamente ogni rapporto con il figlio (Volpis, 1909, 21 sg.; Venturini, 1910, 833; Ziliotto, 1914, 65; Ziliotto, 1946, 27; Vianello, 1935, 112-113; Cossar, 1949-1950, 265-267, 269-270, 309-311; Tomizza, 1991, 166-167, 169; Povo, 1993, 74).

Agostino venne in contatto con uomini illustri del tempo come il conte Giuseppe Gorani, con il Frisi, con Pietro Verri ed altri, che quasi certamente conobbe a Milano nella casa paterna (Volpis, 1909, 15 sg; Tomizza, 1991, 166). Strinse amicizia con il marchese Girolamo Gravis di Capodistria, suo cugino; ebbe relazioni con il vescovo di Capodistria Bonifacio da Ponte, con il conte Michele de Sargo senatore della repubblica di Ragusa, con Nicolò del Bello, con Nicolò Baseggio, entrambi sindaci di Capodistria, con Adriano Balbi, illustre geografo veneziano e con il marchese Gianpaolo Polesini, con il quale rimarrà in amicizia per tutta la vita (Volpis, 1909, 24 sg.; Venturini, 1910, 833-835; De Vergottini, 1920, 219).³

Secondo tutte le fonti Agostino nel 1788 si trovava a Capodistria; il Volpis specifica con maggiore precisione gli anni della permanenza a Venezia che, secondo lui, si protrasse dal 1783 al 1788. In una delle lettere esaminate in questo lavoro però, Giannantonio nel luglio del 1787 scrive all'amico: "Se passà del gran tempo dacché la na lassà qua in sti palui, e xe tutto sto tempo che no go delle so nove (...)" e ciò sta a significare che Agostino aveva lasciato Venezia prima del 1788 (Epist., II, 408; Volpis, 1909, 24-25; Ziliotto, 1944, 235; Tomizza, 1991, 169-170; Povo, 1993, 74).

Si sposò il 20 marzo del 1789 con Maria Anna Pettenello: le nozze furono benedette dal vescovo di Capodistria. Dal loro matrimonio nacquero tre figlie delle quali l'ultima, Cecilia, si sposò con un de Fecondo e da questa unione nacque Marianna, che a sua volta andò sposa al dottor Giuseppe Ronzoni, presso il quale furono conservati parecchi manoscritti di Gian Rinaldo Carli e di Agostino (Volpis, 1909, 25-26, 44; Ziliotto, 1914, 310; Vianello, 1935, 113; Tomizza, 1991, 170, 173, 175; Povo, 1993, 74).

Dopo il matrimonio Agostino si trasferì con la moglie a Trieste, ed iniziò a cercare un lavoro: nel 1793 si rivolse al re di Sardegna⁴ per un'impiego e fece richiesta anche della Croce dell'Ordine Militare dei Santi Maurizio e Lazzaro. L'onorificenza e anche l'impiego gli furono accordati, ma gli avvenimenti politici gli impedirono di potersi trasferire a Torino. Trovò allora un'impiego alla Borsa di Trieste (Volpis, 1909, 28; Tomizza, 1991, 170).

Nel 1797, mentre era ancora nella stessa città, la Rivoluzione Francese con i suoi eccessi gli fece dimenticare l'ammirazione per gli illuministi ed i riformatori, divenne un convinto ed accanito conservatore: chiamava Napoleone la "Canaglia francese". Caduta la Repubblica aristocratica di Venezia, ebbe terrore di una eventuale dominazione francese in Istria, e quindi pensò di farsi promotore fra la nobiltà istriana della "dedizione volontaria" dell'Istria Veneta all'Imperatore Francesco "Come Re d'Ungheria", non come Arciduca d'Austria. Egli probabilmente cercava con questo espediente di far accettare questa proposta, tenendo conto che gli Asburgo come Arciduchi d'Austria godevano di scarsa simpatia nei territori veneti, essendo stati tradizionalmente avversari della Serenissima.

Egli pensava che, non essendo più Venezia governata dai successori della Veneta aristocrazia, le città dell'Istria fossero liberamente rientrate nel pieno e libero esercizio dei loro politici e sovrani diritti, e che il loro uso non offendesse nessuna legge, né Divina né Umana. Poiché la penisola d'Istria era povera, per non essere

3. Nell'opera di De Vergottini la data di morte di Agostino è errata (De Vergottini, 1920, 219).

4. Il Volpis dice che re di Sardegna era Vittorio Emanuele II, ma in quegli anni regnava Vittorio Amedeo III (Volpis, 1909, 27-28; DBI, 20, 1977, 197; EZS, 1994, 2001-2002).

esposta alle prepotenze dei nemici confinanti, era necessaria una "Costituzione di Sovranità", che nel pensiero di Agostino era appunto la dedizione volontaria nei termini indicati in precedenza, e sarebbe stato auspicabile per lui che i notabili di Capodistria firmassero questo atto di dedizione.

Nello stesso tempo Agostino cercava di dissuadere i due Comandanti francesi di terra e di mare dall'invadere l'Istria pronosticando loro una sicura disfatta ad opera dei contadini inferociti attaccati al Governo veneto.

Si rivolse ai due sindaci di Capodistria, Nicolò del Bello e Nicolò Baseggio, per convincerli ad aderire a questa dedizione: trovò ascolto solo nel primo, che si fece suo portavoce presso gli altri nobili della città, senza riuscire comunque ad intaccare la loro fedeltà a Venezia; incitò pertanto Agostino a recarsi personalmente a Capodistria, ma neppure lui ebbe successo. Quest'ultimo tornò quindi a Trieste e si rivolse al governatore Pompeo Brigido, il quale gli si confermò favorevole alla dedizione. Fu deciso allora di convocare una conferenza di tutti i maggiorenti preparatoria alla convocazione del Consiglio.

Gli intrighi di Agostino e degli altri nobili non erano rimasti del tutto ignoti al popolo: gli animi si erano eccitati e, quando la sera del 5 giugno si ebbe notizia dei disordini successi ad Isola, dove il sindaco era stato ucciso perché sospettato di essersi accordato con gli imperiali, anche a Capodistria scoppiò una terribile sommossa devastatrice, durante la quale gli insorti entrarono nella casa del conte Stefano Carli, convinti che vi fosse custodito lo Stemma imperiale portato dal nipote Agostino. Delusi per non averlo trovato, si vendicarono sul proprietario, derubandolo e picchiandolo. Nella stessa notte anche altri nobili subirono violenze. Per placare i disordini, i due sindaci ed il vescovo riunirono i nobili nel Duomo e li persuasero a giurare fedeltà a Venezia: gentiluomini e plebe si scambiarono quindi il bacio della pace. Tornata la calma, tre giorni dopo l'esercito austriaco occupò la città senza colpo ferire (Volpis, 1909, 28 sg.; De Vergottini, 1920, 218-228; Quarantotti, 1954, 14 sg.; DBI, 20, 1977, 197; Tomizza, 1991, 172-173; Povoletto, 1993, 74).

Agostino, che era in parte responsabile di questa sollevazione, sperava che alla venuta dell'Austria avrebbe avuto un incarico dall'Imperatore, e perciò si recò a Vienna rimanendovi dal 1801 al 1804, ma non riuscì ad ottenere ciò che voleva. Ritornato a Trieste, nel 1807 si trasferì a Venezia con tutta la famiglia, ed andò ad abitare in una casa di sua proprietà a San Barnaba, dove rimase fino alla morte. Egli sperava vivamente che

Venezia passasse alla Sardegna, per poter chiedere al re nuovamente un impiego, ma ciò non avvenne perché Venezia rimase alla Francia. Quindi cercò d'ingraziarsi Napoleone Bonaparte, scrivendo un saggio *Sur la Maison Bonaparte*, e finalmente nel 1812 fu nominato a Milano regio delegato per il ricupero dei documenti appartenenti all'Archivio diplomatico milanese, dispersi negli archivi demaniali del veneto; nell'agosto dello stesso anno passò presso l'Archivio generale di Venezia, come alunno assistente gratuito e, nel 1816, venne nominato capo dell'Archivio dei Frari, dove rimase fino alla morte, avvenuta nel 1825 (Volpis, 1909, 35-43; DBI, 20, 1977, 197; Tomizza, 1991, 175; Povoletto, 1993, 75-94).

Egli fu un grande studioso, ed esistono molti suoi scritti su svariati argomenti: Osservazioni sopra i Fedecommissi nello Stato Veneto; *Mémoire sur les Droits et les Convenances de l'Autriche sur l'Istrie, et sur quelques Provinces de Terreferme Venitienne*; Saggio politico ed economico sopra Trieste; Saggio di ricerche sopra la genealogia della famiglia Carli; e tanti altri, tutti manoscritti, l'unico lavoro stampato di Agostino è la Dissertazione sopra il Corpo di S. Marco Evangelista, riposto nella R. Patriarcale Basilica di S. Marco in Venezia, opera dedicata allo zio Stefano (Volpis, 1909, 53-78; Venturini, 1910, 834 sg., 844; DBI, 20, 1977, 197; Tomizza, 1991, 174).

Quando lo zio Stefano morì nel 1813, lasciando ad Agostino solo un piccolo vitalizio ed il resto dell'eredità al comune di Parenzo, egli intentò una causa per far annullare questo testamento che a lui pareva pazzesco: egli era l'unico nipote e quindi secondo le leggi doveva essere l'unico erede. Questa causa passò per i diversi governi che si succedettero, dal ricorso all'Imperatore Napoleone, all'Imperatore austriaco, ed ebbe un iter molto lungo, perché anche la moglie di Agostino, dopo la morte di lui, scriveva a Gian Paolo Polesini di interessarsi di questa causa (AST, Fondo Carli;⁵ SAFVG, Fondo Polesini;⁶ Volpis, 1909, 40 sg.; Venturini, 1910, 845; DBI, 20, 1977, 176; Tomizza, 1991, 174).

LE LETTERE

La corrispondenza tra i due personaggi reperita nell'Archivio di Stato di Trieste è microfilmata (nelle bobine N° 1434, 1435, 1436). Questi carteggi sono raccolti in: F. Majer *Inventario dell'antico archivio municipale di Capodistria* (Capodistria 1904).

La corrispondenza inizia nell'anno 1770, quando Agostino era un giovane studente e termina nel 1782,

5 Le lettere microfilmate sono identificate dal numero di bobina 1426 e dai seguenti numeri di fotogramma: 48 (marzo 1813), 52-53 (18 settembre 1814), 54-60 (15 febbraio 1815), 63-69 (27 aprile 1818).

6 Le lettere seguenti sono raggruppate nella busta contrassegnata dal numero 62: 12 maggio 1825, 31 maggio 1825, 26 febbraio 1826, 15 aprile 1826; nello stesso gruppo sono incluse altre lettere del 1827 che parlano anche di questa causa col comune di Parenzo.

con l'aggiunta di una lettera del 1787, e consta di 283 lettere, le quali sono state scritte tutte dal Pasquali ad Agostino.

L'ARGOMENTO PRINCIPALE DELLE LETTERE

L'argomento principale trattato in queste lettere verte su libri di ogni genere dell'epoca e non (essendo appunto lo scrivente un libraio): letteratura, filosofia, scienze, diritto, monete. Vi sono elencati libri stampati dal padre di Giannantonio (Giambattista Pasquali), come ad esempio le Opere di Machiavelli, di Genovesi, la già citata opera di Pietro Verri, le "Osservazioni che servono di continuazione al trattato di Teofilo Gallaccini sopra gli errori degli architetti" del Visentini (Epist., I, 171; Epist., II, 245); Opere di Dante Alighieri (Epist., II, 365), Opere di Muratori e Goldoni, Opere di Gian Rinaldo Carli (Donaggio, 1995, 12 sg., 39-91). Si parla anche di libri stampati da altri, ed a proposito di questi vengono riportati in certe lettere anche i costi, i destinatari e i loro debiti con il mittente, specificando anche somme precise e con lunghe ripetizioni di debiti e crediti tra i committenti (Epist., I, 15-16, 22, 42, 44, 201-203; Epist., II, 212, 220-221, 244-246, 253-254). Vi sono descritte diverse monete, ad esempio ducati, fiorini, zecchini, lire venete, lire milanesi, gigliati ed altre (Epist., I, 14-16, 21).

Riguardo ai libri nominati nelle lettere, sembra di rilevare che alcune volte Agostino metteva in contatto con il Pasquali per suo tramite certi librai ed editori, ad esempio il Barell⁷ e l'Osterwald; altre volte invece Agostino procurava direttamente i libri al Pasquali (Epist., I, 113; Epist., II, 233, 400). Si legge che talvolta quest'ultimo mandava dei libri ai suoi clienti tramite Agostino (Epist., I, 120-121); oppure gli chiedeva di procurargli dei clienti che comperassero dei libri, promettendogli un utile sulle ordinazioni (Epist., I, 171). Il Pasquali procurava libri anche per lo stesso Agostino (Epist., I, 186), e si offriva poi di vendere libri per conto di quest'ultimo (Epist., II, 263-264, 306-307).

LE DONNE DI AGOSTINO

Anche le donne frequentate da Agostino costituiscono oggetto di corrispondenza ed a tale proposito una lettura approfondita ha portato alla distinzione tra la "donna del cagnolino" separata dal marito, e la Swainston: sono infatti due persone diverse e non una sola, come invece viene affermato dal Tomizza (Tomizza, 1991, 165). Della prima il Pasquali inizia a scrivere nel marzo del 1771 fino al novembre dello stesso anno. Nella prima lettera in cui è nominata questa

signora è descritta la ricerca del cagnolino avvenuta a Milano (Epist., I, 17); dalle altre lettere si deduce che Agostino chiese al Pasquali di fargli avere, anche tramite altre persone, notizie di questa "dama" che viaggiava in Italia. Proseguendo nella ricerca, si apprende che questa signora diventa una donna da marciapiede e successivamente si ammala: tra le tante città in cui viene notata la sua presenza, l'ultima è Brescia (Epist., I, 18-20, 23-27, 29-33, 37-39, 44-46, 49, 51, 56).

La Swainston è un'inglese che compare nelle lettere dal 1774 a proposito della sua relazione con Agostino, e continua ad essere nominata fino al marzo 1780. Agostino deve aver chiesto a Giannantonio di trovare una camera per questa signora che da Milano, dove era insieme a lui, doveva recarsi a Padova: il Pasquali esaudisce il desiderio dell'amico e trova l'alloggio richiesto a Padova. In seguito va a prenderla personalmente per condurla con il Burchiello a Venezia, dove le aveva già trovato una sistemazione (Epist., I, 168, 170-172, 174-182, 187-188). Giannantonio allora scrive che questa signora, quando parla di Agostino lo chiama "Mister Carli" e, descrivendo il carattere della donna, dice che è "fastidiosissima in tutte le cose, tanto in quelle de comodo che in quelle de provision da bocca, no la trova l'allogio bon, la se lamenta del letto, del soffà [divano], delle careghe [sedie], del sol [sole], dell'aria e de tutto quel che ghe passa per la fantasia, e a ogni lamentazion ghe vien in proposito Parigi o Londra. Bon! Per magnar no la trova gnente de so gusto, i legumi no xe boni come quei de Londra, i xe più cari che a Parigi, la carne, i polastri, i colombini e tutte le altre spezie de volatili no xe trovai boni da ela. I frutti no xe quei de Londra, perché fà i se cava dall'albero al momento che i xe fatti, e la qualità xe infinitamente meglio dei nostri. El pan xe negro e duro, ma a Parigi l'è una cosa dell'ultima squisitezza, che in confronto del nostro el dovarave valer un franco. El vin xè pessimo e caro e cussì in tutto quel che la poi immaginarse. Bona che no la ghe trova gnente de cativo in tei vovi [uova], ma forsi nol la dirà, ma ghe scommetto che in la sò anema la dise che i xe più dolci a Parigi. Chichere [tazze], cogome [caffettiere], piatti, scuele e tutto quel che xe inserviente alla tola [tavola] xe ordinario, mal costruido e caro. No ghe posso dir altro, perché za la se deve immaginar el resto. Xe una cossa bona, che la trova la città bella e la ghe piase assae, ma mi credo perché la xe singlar in Europa" (Epist., I, 189-191).

Le signore venete non desideravano frequentarla perché non poteva dimostrare che lei fosse realmente quella che diceva di essere, e Giannantonio dice che basterebbe una lettera del fratello per consentirle di essere accettata dalla società veneziana (Epist., I, 194-

⁷ Barell, libraio francese che viveva a Milano (Epist., I, 53, 64-65, 118, 121-122, 146). Per le altre lettere dove egli è nominato si rimanda all'indice dei nomi dell'Epistolario.

196): da ciò si deduce quindi che non era sposata, mentre la signora del cagnolino era anche separata. La Swainston si trova a Venezia dal maggio 1774 e nel mese di novembre di quell'anno parte per Firenze: e prosegue poi per Roma (Epist., I, 199). Nel 1778 questa signora ritorna a Venezia, dove il Pasquali aveva trovato una camera per lei e una per un suo amico inglese che aveva conosciuto a Roma, ma poi la signora lo aveva "messo in croce" perché le trovasse anche un appartamento: per lei e per questo amico che, sembra, fosse pittore. A tale proposito Giannantonio scrive che la Swainston si comporta in modo strano; è sempre in collera con tutto il mondo, ora trova Venezia il più bel paese del mondo, ora il peggiore, è diventata vecchia, piena di pregiudizi ed è sempre di pessimo umore (Epist., II, 267-269). Dopo un certo periodo si stanca proprio della signora perché non le va mai bene nulla: vuole sempre partire. Prima voleva andare in Svizzera, poi a Parigi e ora vuole tornare a Roma, e allora Giannantonio scrive: "Ma che la vaga dove la vol, che la staga qua o là poco m'importa" (Epist., II, 274-275). La Swainston era rimasta a Venezia un anno e Pasquali racconta all'amico che durante tutto quel periodo lo aveva maltrattato parecchio con tutta una serie di "malagrazie" (Epist., II, 328-229, 334, 344).

Oltre a queste due donne è presente una terza, una certa Peppina, nominata comunque solo in sei lettere dal 1775 al febbraio del 1776. Per questa signora Peppina il Pasquali ha l'incarico da Agostino di comperare un anello a Venezia e di spedirlo a Milano: nelle lettere vi è una dettagliata descrizione dell'anello e del costo (Epist., II, 217, 219-220, 229, 237-239).

Nel 1781 Agostino fu anche in corrispondenza con la signora Ludovica Zaguri (Epist., II, 389, 391, 395, 397, 399).

VISITE DI PERSONALITA' REGALI

In una lettera del maggio 1775 viene riferita la visita a Venezia dei fratelli d'Asburgo (Giuseppe II, Pietro Leopoldo, Ferdinando e Massimiliano) e si legge che il 27 di quel mese verrà fatta la regata per Sua Maestà, che questi arciduchi si divertivano come bambini, "i zira per la città correndo come cervi, perché la zente se ghe fola adosso, no i vol gnente, perché i vol esser incogniti (...)". Pasquali racconta che il gran duca di Toscana parlava sempre col Tron, che l'imperatore lo stimava molto, e che il giorno dopo la regata l'imperatore con i suoi

fratelli desiderava andare al Consiglio.⁸

Nel 1782 vennero in visita a Venezia i "signori del Nord", cioè gli eredi al trono della Russia, il gran duca Paolo Petrovic e sua moglie Maria Teodorowna; nelle lettere viene riportato che i veneziani per questa occasione avevano intenzione di organizzare degli spettacoli: una festa in piazza San Marco, carri trionfali, illuminazione di tutta la piazza, teatri e balli, e per tutti questi festeggiamenti si sarebbero spesi circa 1500 ducati (Epist., II, 403-406; Romanin, 1975, 187; SCV, I, 1985, 642).

LA CAUSA CONTRO IL PADRE

Della causa intentata da Agostino contro il padre per ottenere l'eredità materna, Pasquali comincia a scrivere dal 1779, quando il ricevente si trova a Ginevra: il fatto occupa uno spazio notevole nelle lettere di quel periodo. Agostino aveva dato l'incarico di preparare questa causa al Pasquali, il quale trova l'interveniente (procuratore), cioè la persona che prendeva nelle sue mani la pratica, che era un certo Salvatore Marconi, e si accorda con gli avvocati Giambattista Crömer e [Tommaso] Gallino. Egli si interessa anche per la scelta dei due giudici arbitri: uno era Lauro Querini nipote di Angelo Querini, l'altro Matteo Dandolo, il quale prima di arrivare alla discussione della causa era stato sostituito da un altro giudice, perché era stato messo agli arresti.

Nell'aprile del 1781 Pasquali spedisce ad Agostino la copia della sentenza a suo favore (Epist., II, 298, 301-302, 306-308, 310-312, 315-321, 323-326, 328, 331, 335-337, 339-342, 345-351, 353-354, 359, 361-369, 371-374, 376-378, 384-392; Volpis, 1909, 21-22; Venturini, 1910, 833; Ziliotto, 1914, 269; Ziliotto, 1944, 235; Ziliotto, 1946, 27; De Vergottini, 1920, 219-220; Vianello, 1935, 113; Cossar, 1949-1950, 265-266, 269-270, 309-311; DBI, 20, 1977, 197; Tomizza, 1991, 169; Povo, 1993, 74).

LE GUERRE DI QUEGLI ANNI

Vengono riportati anche fatti delle guerre di quel periodo. In una lettera del 1772, Pasquali scrive che a proposito delle notizie ricevute da Costantinopoli in relazione ai torbidi avvenuti a causa delle troppe pretese della Russia. "Nel divan, tagnù doppo le nove el Muffy ha fatto una protesta al Gran Signor, che quando so

8 Giuseppe II (Vienna 1741-1790), fu imperatore dal 1765, e si recò a Venezia nel maggio del 1775 assieme ai suoi fratelli, Pietro Leopoldo gran duca di Toscana, Ferdinando governatore della Lombardia, che nel 1771 iniziò la linea Asburgo-Este avendo sposato la figlia dell'ultimo duca di Modena, e Massimiliano che aveva circa sedici anni meno di Giuseppe e che nel 1774 era entrato nell'Ordine Teutonico, dove divenne gran maestro (Epist. II, 218-219; Romanin, 1975, 128; Venturi, 1990, 190-191). Le note biografiche dei personaggi citati sono riportate da più fonti: Giuseppe II (EURL, VII, 1968, 228); Pietro Leopoldo (EURL, VIII, 1968, 726-727; AA.VV., 1980, 197); Ferdinando (EURL, VI, 1967, 276-277; GEIGA, VIII, 1974, 390; Venturi, 1987, 475, 668, 676, 804-805; GDEU, II, 1988, 356; Crankshaw, 1996, 156-157, 297); Massimiliano (Crankshaw, 1996, 233, 297).

Altezza fosse del parer e condissender el volesse a una pase tanto vergognosa, el lo consegiava a partir dal Impero e tornar nell'Asia, se nol voleva restar vitima del popolo furioso". Quindi in forza di questa protesta e da altre notizie avute da Petersburg, si dice sciolto il congresso, e discorre di un'alleanza tra la Porta e l'Imperatore.

Nel 1773 il Pasquali scrive: "Mi ghe vogio dar delle novità e le xe queste: da Vienna li 27 aprile 1773. In corte il tutto è nella magior inquietudine, un corriere viene e l'altro parte, il ministro di Francia ne riceve quasi ogni giorno uno. Il generale Nadasti è stato premurosamente qui chiamato. Sono di già dieci giorni che Sua Maestà l'Imperatore non concede ad alcuno udienza, trasferirsi per qualche mese nella Transilvania. Finalmente insorgerà una guerra di pastage universale. Il ministro d'Inghilterra a Berlino è partito senza prender congedo dalla corte" (Epist., I, 82, 127-128). In una lettera dell'agosto 1778 Pasquali scrive a proposito delle armate austriache e prussiane: "Ieri ho parlà con un official de rango, che per affari dell'armada xe passà qua per andar a Fiorenza, e che in cinque zorni e mezzo l'è vegnù da Brinne nella Moravia, el me dise che mai xe nato incontro de far la guerra formal, ma bensì delle piccole scaramucce di 60 a 100 omeni, che ora sa perso da una banda ed ora dall'altra, ma gnente de più. Che il re di Prussia à za principià coi so modi forti de agir, che i imperiali usa con le truppe prussiane tutta la bona grazia, e in cambio lu usa co i imperiali tutto il rigor. Mi no so cossa sarà alla fin dei inglesi e francesi, ma sarave una gran bona cossa che i inglesi fusse un poco bastonai, perché la so superbia scomenza a esser molesta a tutti i Principi" (Epist., II, 285-286). In un'altra lettera scrive che tutte le novità da lui possedute a riguardo della guerra sono che i francesi ora sono morti ed ora sono resuscitati, ora gli inglesi sono vincitori ed ora no. Martedì si parlava della bravura delle armi austriache, tutto questo è andato in fumo il mercoledì seguente, perché le lettere non dicevano nulla di questo (Epist., II, 290). Nella lettera del 10 aprile 1779 Giannantonio scrive che in tutti i fagotti [pacchi] si trova scritta la perdita di Pondicherry da parte dei francesi, quindi vinta dagli inglesi.⁹ In un'altra lettera del 1779 si legge che Pasquali è molto interessato dalle novità che Agostino gli dà delle navi francesi, ma dice che loro sono più inglesi che francesi, perché questo è loro interesse (Epist., II, 322); e continua in un'altra lettera: "La ringrazio delle novità de guerra, ma vorave umiliada l'alterigia inglese (...)" (Epist., II, 324); l'11 settembre scrive: "(...) io non desidero la disfatta degli inglesi, ma

bensì vederli mansueti (...)" (Epist., II, 324). Nel luglio 1780 il Pasquali scrive che le gazzette sono piene della presa di Charleston da parte degli inglesi, i quali per questo si pavoneggiano (Epist., II, 363; EURL, VIII, 1968, 72-73; GDEU, IV, 1988, 765).

Per inquadrare il periodo storico durante il quale vennero scritte queste lettere, va aggiunto che proprio in quegli anni (1772) si ebbe la prima spartizione della Polonia tra la Russia, l'Austria e la Prussia, causata dall'intervento russo in Polonia e dalla conseguente guerra russo-turca (Berengo, 1962, 519 sg.; AA.VV., 1974, 245-247; Romanin, 1975, 145-147).

Quando gli americani si ribellarono alla madre patria chiesero aiuto all'Europa: Beniamino Franklin si recò in Francia a perorare la loro causa e, grazie a tale intercessione, la Francia si alleò con l'America dichiarando quindi guerra all'Inghilterra. La guerra si estese poi a tutte le parti del mondo. Nel corso di questo conflitto ci fu la presa di Charleston descritta nelle lettere di questo epistolario (Epist., II, 363; Romanin, 1975, 148-153).

I PETTEGOLEZZI

Pettegolezzi e fatti della vita quotidiana costituiscono argomento di molte lettere, come ad esempio il fatto che il Pasquali si lamentava delle troppe feste: feste comandate, feste votive, feste di Palazzo, in tutto circa duecentoquaranta giorni, e questo era negativo per il commercio.

Egli esprime il disagio per la morte repentina del Doge Alvise Mocenigo IV: "Zioba che vien i darà fora le ose della so morte, sabo se farà el mortorio e domenega se principiarà i conseggi per la creazione de Correttori (...)" ne dovevano essere eletti quarantuno che avevano il compito di nominare il nuovo Doge in un periodo di circa venti giorni, e a Palazzo lavorava solo l'Avogador de comun (Epist., II, 298-299). A tale proposito poi dice che la morte del Mocenigo è l'elezione del Renier aveva fatto perdere la testa a tutti (Epist., II, 301-302).

In un'altra lettera parla della signora Zenobio, donna stravagante e indocile che, quando anni prima faceva l'amore col conte Carlo, "ghe piaseva vederlo a delirar e a far delle putelae in publico e in privato" (Epist., II, 314); sembra che questa donna prima fosse stata sposata con un Morosini, perché viene riportato che le era morto un figlio Morosini (Epist., II, 314).

Altrove viene narrato che il conte Alvise Zenobio si reca con sua sorella e suo zio nell'isola di San Secondo dove la sorella Alba è data in sposa al figlio del signor

⁹ Pondicherry, costruita dai francesi (1674-1683) come emporio per contrastare la penetrazione olandese nelle Indie orientali, più volte conquistata dagli inglesi nel secolo XVIII, fu rioccupata dalla Francia nel 1816, che la tenne sino al 1954 quando, in seguito a un referendum, entrò nell'Unione Indiana (Epist., II, 307; EURL, XII, 1970, 32-33; GDEU, XVI, 1990, 333; EZS, 1994, 1424).

Daniele Farsetti. Dopo la cerimonia sono andati tutti a Santa Bona sopra Treviso, dove hanno pranzato e cenato e poi gli sposi sono stati accompagnati e chiusi dentro alla loro camera da letto dove si doveva fare "il sacrefizio". La sposa però, non accetta l'assalto dello sposo, si mette a gridare e non vuole consumare il matrimonio dicendo: "no so cossa dir, son obbligada assae alle vostre attenzion, ve sarò memore all'avvegnire, ma sapiè che no ve posso amar no basta, ma gnanca soffrir e quando insistessi, soccomberò con questo però, che ancuo sarà el primo e l'ultimo zorno della nostra union". Lo sposo allora, dopo aver ricevuto un tale colpo ed essendosi reso conto dell'accaduto ha aperto la porta ed è uscito a raccontare tutto ai suoi parenti, i quali sono tornati immediatamente a Venezia pensando allo scioglimento del matrimonio, prima del quale il conte Alvise non sarebbe potuto partire per il suo viaggio a Parigi, già programmato da anni. Il fatidico scioglimento verrà poi concesso da Roma nel 1781 (Epist., II, 359-360, 362, 399).

Pasquali scrive all'amico anche a proposito del padre di questi, Gian Rinaldo Carli, e dice che non riesce proprio a capire dove questo signore abbia visto che un autore vivente faccia ristampare un suo libro con aggiunte, essendo ancora da esaurire la prima stampa, senza prima mettersi d'accordo con chi ha messo fuori i denari per quella: questo aveva fatto, comportandosi veramente male, Carli padre al figlio Agostino per il suo libro "L'Uomo libero" (Epist., II, 318-319, 330).

Un'altra notizia che si legge riguarda la loro "guerra con la Corte di Roma". Nel marzo 1781 Pasquali scrive che "è svanita": c'erano state delle ostilità con i ferraresi perché avevano chiuso il canale che da Rovigo entrava nel Po e che serviva per la navigazione; i veneziani si erano difesi ed i ferraresi erano venuti in trecento a chiudere il canale. I veneziani avevano mandato un presidio a Rovigo con degli ordini segreti, i ferraresi si erano ritirati, e le cose sembravano finite (Epist., II, 387).

Da un'altra parte scrive che consegnerà una lettera alla signora Giulia e dice scherzando: "(...) ma la me perdona, metter un homo zovene visin a una desmessa, e ridurlo a far un sacrefizio, xe vero me desmentegava ghe xe el sior Anzolo" (Epist., I, 128). Questa signora Giulia era più vecchia del Querini, ed aggiunge che era anche destino del signor Angelo Querini e di tutti i suoi antenati di innamorarsi di donne più vecchie (Epist., I,

164). Pasquali dice che la signora Giulia era gelosa del Querini e che trattava male le donne, e non avrebbe voluto che se lui le avesse presentato la Swainston, la Giulia l'avesse trattata male (Epist., I, 170).

Giannantonio racconta all'amico di aver dato a delle donne la notizia che una signora era rimasta incinta alla veneranda età di 64 anni, perché si potessero consolare pensando che potesse succedere anche a loro: in tal modo si sarebbero sentite più giovani (Epist., II, 356).

In data 2 settembre 1775, Pasquali scrive: "L'amigo (...) zioba passà la portà in Mazzor Consegio con aplauso universal e con replica di sbatue de man. L'affar xe questo, che lu a chiamà a rifletter quel corpo, perché se cambia la lezze instituida alla serata del Consegio, che voleva che le parte de grazia, le despense de Regimenti etc. fusse sempre con 800 balle de sì, ma che in allora i gera 1500 de numero che ballotava, e adesso quando l'è un Consegio pien i xe 740/50 e rarre volte 800, alla so domanda ghe xe sta risposto dal Consegiar e ghe xe sta promesso che drento dei 15 zorni Sua Eccellenza sarà servio. Ghe replico sta so parlata xe stada aplaudia da tutti (...)".¹⁰

In tre lettere del 1772 Pasquali dice che Angelo Querini è costernato ed imbarazzato a causa di un nipote che gli aveva fatto causa per interesse (Epist., I, 64, 66, 72-73).

In alcune lettere del 1773, Giannantonio scrive che era in corso una causa di un certo Bettolini, che il Querini aveva mandato al Senato quando era giudice inappellabile del Magistrato del Sal, e che questa causa era stata accettata dal Senato, ma il figlio del Bettolini si era dato tanto da fare per muovere tutti i corpi del Quaranta, perché dicesse al Senato che quel decreto era mal inteso dal Senato stesso, e da tale fatto vengono intessuti moltissimi pettegolezzi, come ad esempio che la Giulia amica del Querini avesse cercato di corrompere il Bettolini (Epist., I, 138-139, 143, 145-150).

Viene riportato anche un altro pettegolezzo, dove si legge che la Svezia era stata fortunata perché la regina madre del re Gustavo III aveva avuto dei figli maschi: essendo sorella del re di Prussia aveva il suo stesso sangue, ed aveva sempre tentato di avvelenare chi non voleva assecondarla; era stata una pessima moglie e cattiva regina, quindi se non avesse avuto maschi, alla morte del buon re suo marito, lei sarebbe rimasta la padrona, e... "addio Svezia sicuramente".¹¹

10. Qui si parla di Angelo Querini, nato a Venezia nel 1721 e morto nel 1796, patrizio veneto, che rivestì la carica di Avogador de Comuni; nel 1761-1762 tentò una riforma interna della costituzione veneziana, ma venne arrestato e rinchiuso nel castello di Verona. In seguito ebbe altre cariche, l'ultima delle quali fu di Censore (Epist. II, 226, 231-233; BIIISIA, I, 1834, 320-322; Ziliotto, 1914, 197, 204, 221; Vianello, 1935, 112; LIST, VII, 1965, 79; EURL, XII, 1970, 402; SCV, I, 1985, 32, 37, 71, 495, 582, 612 sg.; SCV, II, 1986, 68, 140 sg., 373, 403; GDEU, XVI, 1990, 903; Venturi, 1990, 15 sg., 100-101, 190, 194; Tomizza, 1991, 165; Del Negro, 1991, 445).

11. Il re di Prussia era Federico II Hohenzollern il Grande, mentre la regina di Svezia nominata nelle lettere era sua sorella, Luisa Ulrica (Epist. II, 285-286; EURL, VI, 1967, 250; GDEU, VIII, 1988, 95 sg.).

RICERCA PER UNO STUDIO

Per svolgere uno studio sulla famiglia Michieli, Agostino aveva chiesto al Pasquali di fare a Venezia delle ricerche su questo argomento: dalle lettere si apprende che questa famiglia in origine proveniva da Roma e si chiamava Frangipani. Un componente di questa famiglia, che si chiamava Angelo, era giunto a Venezia prima dell'anno mille; un altro, chiamato Domenico, fu Doge di Venezia e partecipò alle crociate (Epist., II, 308, 313, 342, 346, 348, 363, 374-375).¹²

ALCUNI PERSONAGGI CITATI

Andrea Tron nato nel 1712 e morto nel 1785, faceva parte di una nobile famiglia veneziana. Fu eletto senatore e successivamente Savio Cassiere del Consiglio; a trentatré anni ottenne la nomina di ambasciatore a Parigi, poi a Vienna e in seguito, senza tregua, passava Savio agli Ordini, Savio alla Mercanzia, ambasciatore all'Aia, a Madrid, alla corte Pontificia e consigliere dei Dieci. Nel corso di quasi cinque lustri di attività politica il Tron si impadronì a fondo di tutti gli affari interni ed esterni dello Stato. Fu eletto procuratore di San Marco il 28 febbraio 1773. Nel 1778, alla morte del doge Alvise Mocenigo, si candidò alla successione contrapposto al futuro doge Paolo Renier (Damerini, 1929, 114, 135, 280; Tabacco, 1957; GEIGA, XIX, 1977, 514; Venturi, 1969, 273-277; Venturi, 1990, 141-149, 175 sg.; AA. VV., 1990, 252, 352; Del Negro, 1991, 447; Donati, 1995, 316-317).

Dalle lettere si può dedurre che Giannantonio Pasquali conosceva personalmente il Tron (Epist., I, 77-80, 101, 121, 125-126, 129; Epist., II, 218, 296), ma sembra che avesse più confidenza con sua moglie, Caterina Dolfin, nata a Venezia nel 1736 e morta nel 1793, che amava molto la poesia. Era stata data in sposa giovanissima dalla sua famiglia a Marcantonio Tiepolo, uomo di non grandi aspirazioni. Durante una villeggiatura sul Brenta conobbe Andrea Tron di cui divenne l'amante: in questo periodo iniziò la sua ascesa culturale e mondana. Nel 1772 ottenne l'annullamento del suo matrimonio e sposò il Tron (Epist., I, 10, 64, 68, 74-75, 79, 94, 97, 101, 105, 121; Epist., II, 288, 296, 378, 387; Rigatti, 1923, 109-111; Damerini, 1929, 33-356; Tabacco, 1957, 19-21, 35-37, 138-139; Venturi, 1990, 197; DBI, 40, 1991, 464-468; Del Negro, 1991, 441).

In risposta ad Agostino, che gli aveva chiesto di trovargli il "Codice del Baffo", in una lettera Pasquali indica questo personaggio come "Santo Padre Baffo" (Epist., I, 59-61, 63, 205; Epist., II, 249). Partendo da questo pseudonimo, senza altre informazioni, si po-

trebbe pensare che questi fosse un ecclesiastico: dalla sua biografia emerge invece chiaramente che era un laico. Giorgio Baffo nacque a Venezia nel 1694 da una modesta famiglia del patriziato veneto detto di toga e morì nella stessa città nel 1768. Venne chiamato Zorzi Alvise in onore dei due nonni. Nel 1714 venne ammesso al Maggior Consiglio cinque anni prima dell'età canonica. Fece carriera nelle magistrature giudiziarie, che il governo della Serenissima riservava tradizionalmente al suo ceto, e nel 1732 venne eletto per la prima volta nella Quarantia criminal, e fu quasi sempre presente nei consigli giudiziari fino alla morte. La sua fama è legata alla sua poesia "barona" (alla buona), licenziosa, in dialetto veneziano. La sua opera è riunita nella Raccolta universale, uscita postuma in quattro volumi stampati a Venezia nel 1789 con la falsa datazione da Cosmopoli. Intervenne nelle polemiche teatrali contro Carlo Goldoni a favore del Chiari in un'epistola di critica al Filosofo inglese 1754 (Comisso, 1941, 94-96; EP, I, 1962, 332; DBI, 5, 1963, 163 sg.; EURL, II, 1966, 240; GEIGA, III, 1972, 179; GDEU, II, 1988, 757-758; Venturi, 1990, 12 sg.; Del Negro, 1991; Galasso, 1992, 592-593, 694).

Nelle lettere viene citato un altro personaggio che si recava frequentemente a Venezia, il dott. Giuseppe Grotto, di Rovigo. Compositore di tragedie e cantate, aveva rapporti epistolari con Agostino Carli-Rubbi tramite il Pasquali, il quale poi gli riferiva frequentemente tutte le notizie relative al comune amico. In una lettera il Pasquali scrive che il Grotto è suo ospite e sta terminando la sua Tragedia Agrippina, che successivamente questi gli avrebbe scritto una lettera che lui avrebbe spedita a Milano assieme ad un pacchetto contenente la tragedia. Le opere del Grotto venivano eseguite all'Accademia dei Concordi di Rovigo (SCV, I, 1985, 473-474; Epist. I, 17, 24, 28, 31, 51, 54-55).¹³

Nelle lettere è nominata anche la contessa della Somaglia, zia dei fratelli Verri. Nata Antonia Barbiano di Belgioioso nel 1730, maritata Dati della Somaglia, e morta nel 1773, fu l'ispiratrice del gruppo di giovani che fondarono nel suo salotto un'Accademia in miniatura, chiamata dei Vegetali, nella quale ogni componente aveva un soprannome: Gian Rinaldo Carli veniva chiamato Quercia, Pietro Verri Nepente, la contessa della Somaglia Palma. Spesso nei carteggi di Carli, Verri, Parini, ecc., è ricordata col suo soprannome di La Palma. In seguito da questo primo gruppo si formò l'Accademia dei Pugni, da cui nacque in seguito il Caffè (LIST, III, 1958, 211, 425; DBI, 6, 1964, 200-201; Venturi, 1969, 662, 673-674; Apih, 1973, 141; Tomizza, 1991, 144; Epist. I, 5).

12. Per le altre lettere che parlano dei Michieli si rimanda all'indice dei nomi dell'Epistolario.

13. Per altre lettere riguardanti il Grotto si rimanda all'indice dei nomi dell'Epistolario.

di 4 del 1772. La ragione del mio silenzio non proviene da una ragione fisica, come cagione il mio: detto in conseguenza di dolore, poca voglia di scrivere, in conseguenza del male, detto mi fece abbandonare il piacere di scrivere. Oggi sto assai meglio, in conseguenza capisco di attendere alle cose mie, e di supplire alle mie mancanze con lei purò, come ella vede, derivanti da una legittima causa.

Ho intrucata una persona che dice aver il codice completo del Santo Padre Baffò, e di mani che è Domenico doviamo essere a spione per incontrare il suo indice. Utto quello usará di più farò copiarlo prima del centavo ordinario.

Mercoledì che sarà giorno di lavoro bello andare per commissione dell'illustre Amico, e perche lei mi dica far il f. Brigga alla Decca per terminare quel benedetto affare. Le proporrò poi l'illustrazione la dico dire, che parlando di lei mi disse che dirà mai di me, di mio buon Amico Conte Carli, dirà che non ha creatura, dirà che me ne sta scordato di lei. Sentii il mio caro giannantonio e dissi che sono pieno di stima e di amicizia, e che certamente non mi scorderò di lei in avvenire.

Torniamo, l'ospino mio sig. in filo e sia pur certa della mia stima, che sarà inamovibile ad ogni tempo.

Il f. sotto mi mandò una lettera per lei e l'è qui a mia spiacca; la spedisce in a mi.

Esempio della lettera (AST, f. 16).

Primer pisma (AST, f. 16).

Paolina Rubbi, madre di Agostino Carli-Rubbi, nata nel 1723 morta nel 1749, viene nominata nelle lettere nel periodo in cui Agostino aveva intentato la causa contro il padre. Proveniva da una famiglia molto benestante e numerosa: i genitori avevano avuto nove figli, dei quali soltanto sei (tre maschi e tre femmine) erano ancora in vita quando rimasero orfani ancora molto giovani. Successivamente, morirono uno ad uno quasi tutti, e rimasero in vita solo Paolina e la sorella Benizia.

Nel 1747 si sposa con Gian Rinaldo Carli, e nell'anno successivo nasce Agostino (Stancovich, 1888, 303; Volpis, 1909, 3, 7-8; Ziliotto, 1944, 183; Ziliotto, 1946, 16-18; DBI, 20, 1977, 162; Tomizza, 1991).

In tutto il carteggio vengono citati numerosi altri personaggi dell'epoca, famosi o del tutto sconosciuti, che erano legati a vario titolo all'attività libraria o alla vita dei due corrispondenti.

ZBIRKA PISEM AGOSTINA CARLIJA-RUBBIJA IN GIOVANNIJA ANTONIA PASQUALIJA (1770-1782, 1787).

Prijateljsko dopisovanje iz druge polovice 18. stoletja.

Maria Pia NICCOLI

IT-34129 Trst, via della Sorgente 9

POVZETEK

Esej je nastal na podlagi raziskav starih dokumentov koprškega mestnega arhiva, presnetih na mikrofilme, ki jih hrani tržaški Državni arhiv.

Gre za prijateljsko dopisovanje med sinom Gian Rinalda Carlija Agostinom Carlijem-Rubbijem in nekim beneškim knjigarnarjem in založnikom Giovannijem Antoniom Pasqualijem. Vsa pisma, ki jih je Pasquali napisal Agostinu, nosijo letnico od 1770 do 1782, razen pisma iz leta 1787, ki ga je napisal pred Agostinovo poroko leta 1789.

Prepisovanje pisem je bilo zelo težavno, saj niso bila oštevilčena in urejena v zaporedja, nekatera niso bila opremljena niti z datumom, marsikatero pa je bilo treba šele sestaviti z različnih in ne vedno zaporednih fotogramov. Zaporedje pisem je bilo treba večkrat popravljati in še zmeraj ni mogoče z gotovostjo trditi, da sedanji redosled povsem ustreza izvirniku. Drugo težavo je predstavljal Pasqualijev pogosto nečitljivi rokopis in beneško narečje s številnimi okrajšavami, v katerem je bila napisana večina pisem.

Maloštevilne biografske podatke na voljo piscu je bilo treba šele razbrati iz pisem; delo je dopolnjeno z življenjepisom Antoniovega očeta Giambattista Pasqualija, slovitega beneškega založnika, vendar iz drugih virov. Podrobno je opisano tudi življenje naslovnika.

V pismih je govor o knjigah in z njimi povezanih poslih, o kulturi, ki je zanimala razumnike 18. stoletja, Agostinovi ženskah in o tožbi, ki jo je vložil proti očetu "zaradi alimentov", o obiskih monarhov v Benetkah (obisk Jožefa II. in njegovih bratov 1775, obisk dedičev Rusije 1782), o vojnah, ki so divjale v tistem času (rusko-turška vojna, ki je pripeljala do prve delitve Poljske 1772, vojna proti Angležem za ameriško neodvisnost in bitke med Angleži in Francozi za Pondicherry). Včasih naletimo v pismih tudi na kako čenčo.

Razpravi so dodane biografije nekaterih oseb, ki jih pisca omenjata v svojih pismih.

Ključne besede: korespondenca, Agostino Carli-Rubbi, Giovanni Antonio Pasquali

GLOSSARIO

Alcune parole veneziane che si trovano nell'Epistolario.

AMIGO	Amico
ANCUO	Oggi
ANZOLO	Angelo
BARBA	Zio
BEZZI	Denaro o moneta in genere
BIGONZO	Cattedra tonda da cui si parlava al pubblico
BUZZARA	(Buzara) Sciocchezza, cosa fatta male
CALIGO	Nebbia
CAREGA	Sedia
CRIAR	Gridare
CUGNA'	Cognato
CUGNETTO	(Cugneto) Specie di piccola boccetta di vetro di cui si servivano gli speziali da medicina (farmacista)
DO	Due
DONCA	Dunque

FIO	Figlio
ISEPPO	Giuseppe
MARE	Madre
MARIO	Marito
MUGER	Moglie
NEVODO	Nipote maschio
PALMA	Palmanova
PARE	Padre
SCANZELLO	Mobile per tenere le scritture
ZERMAN	Cugino (Boerio, 1856)

ELENCO DELLE ABBREVIAZIONI

AST - Archivio di Stato di Trieste.

BIISLA - Biografia degli italiani illustri nelle scienze, lettere ed arti del secolo XVIII e de' contemporanei, a cura di E. Tipaldo, vol. 1, la tipografia di Alvisopoli, Venezia 1834.

DBI - Dizionario biografico degli italiani, voll. 5, 6, 20 e 40, Enciclopedia Italiana, Roma 1963, 1964, 1977, 1991.

Epist. - Epistolario tra Agostino Carli-Rubbi e Giovanni Antonio Pasquali (1770-1782, 1787), tesi di Laurea 1995-96, Università di Trieste, Facoltà di Lettere e Filosofia, Corso di Laurea in Storia.

EP - Enciclopedia Pomba per le famiglie, vol. I, quinta edizione, UTET, Torino 1962.

EURL - Enciclopedia Universale, voll. II, VI, VII, VIII e XII, Rizzoli-Larousse, Milano 1966, 1967, 1968, 1970.

EZS - Enciclopedia Zanichelli-Selezione, vol. II, 1994.

GDEU - Grande Dizionario Enciclopedico, volumi II, IV, XVI e VIII, UTET, Torino 1988, 1990.

GEIGA - Grande Enciclopedia, Istituto Geografico de Agostini, voll. III, VIII e XIX, Novara 1972, 1974, 1977.

LIST - La letteratura italiana, storia e testi, Ricciardi, Milano-Napoli 1958, 1965. Vol. 46, Illuministi italiani tomo III: Riformatori lombardi, piemontesi e toscani, a cura di Franco Venturi. Vol. 46, tomo VII: Riformatori delle antiche repubbliche, de i ducati, dello Stato pontificio e delle isole, a cura di Giuseppe Giarrizzo, Gianfranco Torcellan e Franco Venturi.

SAFVG - Sovrintendenza Archivistica per il Friuli Venezia Giulia.

SCV - Storia della cultura veneta, il Settecento, vol. 5, tomo I e II, Neri-Pozza, Vicenza 1985-1986.

Donaggio M. (1995): Per il catalogo dei testi stampati da Giovan Battista Pasquali (1735-1784). In "Problemi di critica goldoniana", vol. II, a cura di G. Padoan, Atti ed Inchieste di "Quaderni Veneti", Ravenna, Longo.

Donati C. (1995): L'idea di nobiltà in Italia. Roma-Bari, Laterza.

Galasso G. (1992): Storia d'Italia, vol. XII, G. Cozzi-M. Knapton-G. Scarabello, La Repubblica di Venezia nell'età moderna. Torino, UTET.

Gallo R. (1941): L'incisione nel '700 a Venezia e a Bassano. Venezia, libreria Serenissima.

Infelise M. (1991): L'editoria veneziana nel '700. Milano, Franco Angeli.

Povolo C. (1993): Il Romanziere e l'Archivista. Istituto Veneto di Scienze ed Arti. Venezia.

Quarantotti G. (1954): Trieste e l'Istria nell'età napoleonica. Firenze, Le Monnier.

Rigatti M. (1923): Un illuminista trentino del secolo XVIII, Carlo Antonio Pilati. Firenze, Vallecchi.

Romanin S. (1975): Storia documentata di Venezia. vol. VIII, Venezia, Libreria Filippi, 3° ed.

Rossetto L. (1995): Tra Venezia e l'Europa. Per un profilo dell'edizione goldoniana del Pasquali. In "Problemi di critica goldoniana", vol. II, a cura di G. Padoan, Atti ed Inchieste di "Quaderni Veneti". Ravenna, Longo.

Stancovich P. (1888): Biografia degli uomini distinti dell'Istria. Capodistria, Priora, 2° ed.

Tabacco G. (1957): Andrea Tron (1712-1785) e la crisi dell'aristocrazia senatoria a Venezia. Istituto di Storia medioevale e Moderna n° 2. Trieste.

Tomizza F. (1991): L'ereditiera veneziana. Milano, Bompiani.

Venturi F. (1969): Settecento riformatore. vol. I. Da Muratori a Beccaria (1730-1764). Torino, Einaudi.

Venturi F. (1987): Settecento riformatore. vol. V. L'Italia dei lumi (1764-1790), tomo I. La rivoluzione di Corsica. Le grandi carestie degli anni sessanta. La Lombardia delle riforme. Torino, Einaudi.

Venturi F. (1990): Settecento riformatore. vol. V. L'Italia dei lumi (1764-1790), tomo II. La Repubblica di Venezia (1761-1797). Torino, Einaudi.

Venturini D. (1910): Dall'epistolario inedito di Agostino Carli-Rubbi. In: Miscellanea di studi in onore di Attilio Hortis. Trieste, Caprin, 831-846.

Volpis L. (1909): Agostino Giovanni Carli-Rubbi, sua vita e suoi scritti. Capodistria, Priora.

Ziliotto B. (1914): Trecentosessantasei lettere di Gian Rinaldo Carli. Capodistria, cavate dagli originali e annotate, estr. "dall'Archeografo triestino", serie III, vol. IV-VII. Trieste, Caprin.

Ziliotto B. (1944): Accademie ed Accademici di Capodistria (1478-1807). In "L'Archeografo triestino", serie IV, vol. VII, (LVI della raccolta). Trieste, Smolars.

Ziliotto B. (1946): La Rinaldeide, di Alessandro Gavardo e la giovinezza di Gianrinaldo Carli (1720-1765), estr. "dall'Archeografo triestino", serie IV, vol. X-XI, Trieste.

FONTI E BIBLIOGRAFIA

AA.VV. (1974): Corso di Storia 2. Milano, Principato.

AA.VV. (1980): Epistolario di Bernardo Tanucci (1723-1746). vol. I, Roma.

AA.VV. (1990): L'Italia del Settecento. Roma-Bari, Laterza.

Apih E. (1973): Rinnovamento e illuminismo nel '700. La formazione culturale di Gian Rinaldo Carli. In "Deputazione di storia patria per la Venezia Giulia", fonti e studi per la storia della Venezia Giulia, serie seconda, vol. II, Trieste.

Berengo M. (1962): Giornali veneziani del Settecento. Milano, Feltrinelli.

Boerio G. (1856): Dizionario del dialetto veneziano. Venezia, Cecchini.

Comisso G. (1941): Agenti segreti veneziani nel '700. Milano, Bompiani.

Cossar R.M. (1949-1950): Epistolario inedito del conte Stefano Carli (1726-1813). In "Archeografo triestino", serie IV, voll. XVI-XVII (XLV-XLVI). Trieste.

Crankshaw E. (1996): Maria Teresa D'Austria. Vita di un'Imperatrice. Milano, Mursia.

Damerini G. (1929): Caterina Dolfin Tron. Milano, Mondadori.

De Vergottini G. (1920): L'Istria alla caduta della Repubblica di Venezia. In "Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria", vol. XXXII, Parenzo.

Del Negro P. (1991): Poesie di Giorgio Baffo patrizio veneto. Milano, Mondadori.

saggio scientifico originale

UDC 929 Ludwig Salvator"1895/1915"(044)
929 Marchesetti C. de"1895/1915"(044)

"MI CREDA SEMPRE SUO AFF. A. LUIGI SALVATORE ECC." L'Arciduca Lodovico Salvatore e la sua presenza a Trieste, quale risulta dalla sua corrispondenza con Carlo de Marchesetti

Brigitta MADER

A-1050 Wien, Kriehberggasse 25/11

SINOSI

L'autrice delinea la straordinaria personalità dell'arciduca austriaco Lodovico Salvatore attraverso i risultati delle proprie ricerche sul terreno e materiali sinora inediti - come un'intensa corrispondenza con Carlo de Marchesetti - rinvenuti in archivi pubblici e privati d'Austria ed Italia. Assieme al lavoro scientifico di Lodovico Salvatore, la corrispondenza ne evidenzia i contatti con altri uomini di scienza europei e gli stretti legami di amicizia ed interessi culturali con l'arciduca Francesco Ferdinando.

Parole chiave: Lodovico Salvatore, Carlo de Marchesetti, Francesco Ferdinando d'Austria-Este, Casa Asburgo, Nixe, Botanica, Speleologia, Flora di Egitto, Litorale Austriaco, Muggia, Trieste, Istria, Gorizia, Maiorca, Ramleh, 1895-1915

Sull'Osservatore Triestino del 14 ottobre 1915 troviamo la notizia della morte dell'Arciduca Lodovico Salvatore d'Austria (Fig. 1), spentosi il giorno 12 ottobre a Brandeis sul fiume Elba vicino a Praga. La notizia "fu appresa con profondo rammarico in tutti i circoli della città e per i rapporti che l'Estinto manteneva con gli scienziati del Paese e per l'aura di schietta popolarità che circondava da moltissimi anni la figura semplice e modesta, e l'attività del Principe." (O.TS, 1915, 1).

Uno di questi "scienziati del Paese" fu Carlo de Marchesetti (1850-1926) (Fig. 2), botanico e paleontologo di fama internazionale, che fu direttore del Civico Museo di Storia naturale "Ferdinando Massimiliano" di Trieste dal 1876 al 1921 (Pilleri, 1980, 8s).

Marchesetti era legato da una profonda amicizia di lunghissima durata all'Arciduca Lodovico Salvatore che per oltre trent'anni trascorse i mesi estivi a Zindis, nelle vicinanze di Muggia. Nel suo necrologio Marchesetti (1915) lo ricordò come "uno dei principi più colti, più illuminati, più democratici" che pur essendo nato "nelle

suntuose aule di Palazzo Pitti" quale figlio dell'ultimo Granduca di Toscana Leopoldo II (1797-1870), preferì "la vita modesta del filosofo e, schivo delle pompe del mondo e degli onori che spettavano al suo rango, si dedicò esclusivamente alla scienza, ... le sue numerose opere formarono un'intera biblioteca per lo più di grossi volumi di gran lusso, adornati da magnifiche illustrazioni, da lui stesso con mano maestra disegnate. Sono descrizioni di viaggi nelle più lontane regioni, sono erudite monografie, frutto di lunghe e pazienti indagini ... E non è un secco narratore delle cose vedute o degli avvenimenti storici, ma il suo stile, sempre forbito ed elegante, diventa non di rado vera poesia e ci rivela un animo delicato e gentile, che sente intimamente quello che scrive ... Ma quello che maggiormente colpiva nell'Arciduca, era l'estrema gentilezza, con cui trattava chiunque avesse l'avventura di avvicinarlo, cercando in tutti i modi di far scomparire la distanza, che passava tra il principe ed il semplice borghese." (Marchesetti, 1915).

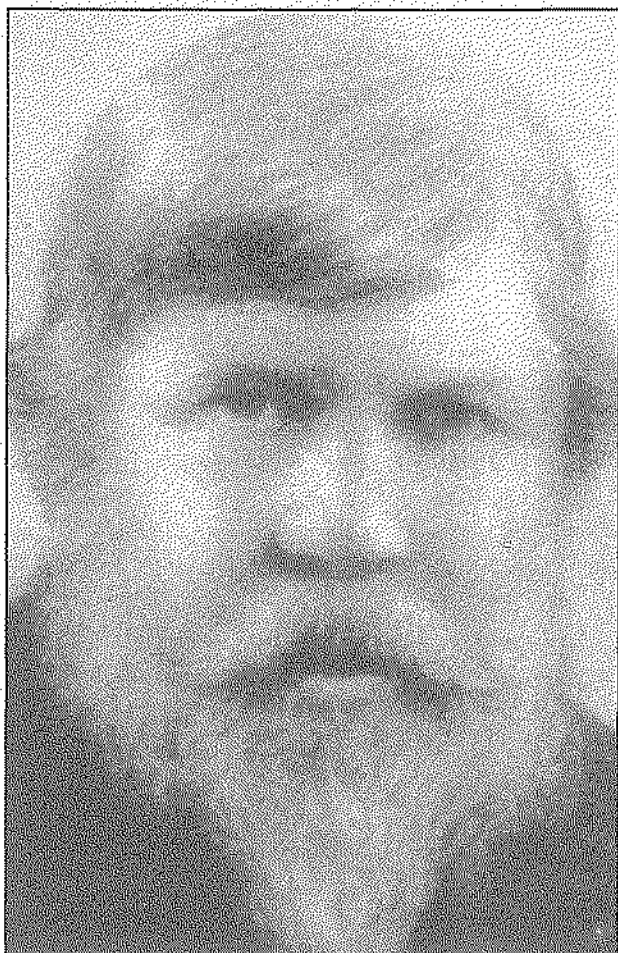

Fig. 1: Arciduca Lodovico Salvatore d'Asburgo-Lorena, Casa Austria, Linia Toscana: *4 agosto 1847 a Firenze - †12 ottobre 1915 a Brandeis. (Foto: B. Mader)

Sl. 1: Nadvojvoda Ludvik Salvator Habsburg-Lothringen Casa Austria, Linia Toscana. *Firenze 4. 8. 1847 - † Brandys nad Labem 12. 10. 1915.

Lodovico Salvatore fu infatti un personaggio molto particolare, non voleva mai farsi riconoscere quale membro della casa d'Asburgo, viaggiava sotto lo pseudonimo di "Conte di Neudorf" e si vestiva in modo più che modesto, quasi trascurato, tanto che la gente, non sapendo, chi fosse lo riteneva spesso un mendicante. Così avvenne che persino la domestica della famiglia Marchesetti non lasciasse entrare in casa "un uomo" venuto a consegnare una lettera. Non poteva certamente immaginarsi che l'Arciduca portasse personalmente un messaggio per il Marchesetti (Farolfi, 1972-73, 360). Era addirittura accaduto che anche il capo di gabinetto del futuro imperatore Carlo avesse scambiato Lodovico per un vagabondo che entrava nel salone del castello di Miramare per far visita ai suoi parenti, dovendo però poi anche ammettere che "il suo

carattere dignitoso come pure il suo modo di esprimersi facevano scomparire in un attimo l'impressione sfavorevole provocata dal suo aspetto trascurato." (Polzer-Hoditz, 1929, 62).

Appassionato di scienze naturali, l'Arciduca vi si dedicò sin da bambino, e rimpiangeva maggiormente le sue preziose raccolte di piante e minerali piuttosto che il palazzo Pitti, che aveva dovuto lasciare nel 1859 a causa della rivoluzione a Firenze (Mantegnazza, 1896, 22). Aveva ereditato l'interesse per le scienze dal padre che aveva studiato profondamente le opere di Galileo Galilei ed aveva fatto affluire alle università toscane studiosi da tutta Italia senza distinzione per le loro opinioni politiche (Weissensteiner, 1985, 13). Lodovico Salvatore però si rifiutò di seguire una carriera tradizionale in ambito politico-militare. Dopo gli studi a Praga ed un breve periodo di volontariato nella luogotenenza di Praga (Schwendinger, 1991, 38), continuò per la propria strada scegliendo l'ambiente mediterraneo come campo di studio. Trascorreva moltissimo tempo in viaggio, di solito a bordo del suo yot "NIXE" che riteneva la sua vera casa (Ludwig Salvator, 1894, 26), perché gli offriva in maniera unica la possibilità di abbinare il lavoro con il vivere "dell'innato istinto migratorio" (Ludwig Salvator, 1911a, 11s). Naturalmente aveva anche dimore sulla terraferma, tutte però facilmente raggiungibili con il suo "Nixe" (Fig. 3).

Dopo aver scelto Maiorca nel 1872 come dimora stabile, Lodovico decise di comprare una villa anche a Trieste. Il presidente del Governo marittimo, August Alber von Glanstätten, ebbe l'incarico di cercare un domicilio adatto ai desideri dell'Arciduca, che desiderava una villa lontana dalla città, in completa riservatezza, fatto che allora non era tanto facilmente realizzabile. Case coloniche a parte, non ce n'erano molte altre abitabili nella periferia di Trieste. Il 9 ottobre del 1876 Alber von Glanstätten informò Lodovico Salvatore dell'esistenza di un'unica villa abitabile nella zona collinare che si estende tra Muggia e Punta Sottile. Si trovava in posizione elevata, isolata, ed era accessibile dalla strada che portava al Forte Olmi. Altre "belle ville" come quelle verso Capodistria oppure quella del defunto costruttore navale Tonello alle Noghere sembravano poco adatte ad Alber von Glanstätten. Le prime erano troppo esposte al sole durante l'estate e l'altra presentava il pericolo della febbre a causa della vicina palude. Il 27 ottobre propose all'Arciduca di prendere in considerazione un'altra possibilità. Si trattava della Villa Voinovich in Passeggio Sant'Andrea, però anche in questo caso Alber von Glanstätten avvertì subito del "fastidioso vicinato" della Villa Pulgher (lettera del 27.10.1876).

Lodovico Salvatore scelse così la villa di Zindis nei pressi di Muggia che era di proprietà di una certa Federica Raman vedova de' Eckel di Trieste. Esiste tra l'altro una pietra, ora inserita nelle mura di recinzione

della villa, che porta ancora le iniziali F. E. e un 1864, presumibile anno di costruzione. Dalle lettere di Alber von Glanstätten risulta che la trattativa per la compravendita si concluse in tempi brevissimi. Il 13 novembre Alber von Glanstätten ricevette da Lodovico Salvatore l'autorizzazione ad effettuare l'acquisto della villa e quattro giorni dopo gli inviò la copia del contratto, con l'intenzione di stipularlo "lunedì prossimo" (lettera del 16.11.1876). Così l'Arciduca divenne proprietario della villa di Zindis e dei terreni adiacenti, per 20.000 fiorini pagabili in 4 rate annue di 4.000 fiorini più la somma di altri 4.000 fiorini da pagare al momento della conclusione della trattativa (copia del contratto di compravendita HHStAW). Ora la costruzione si trova in Strada per Chiampore, 31. Ma questo fu solo l'inizio. Durante gli anni seguenti Lodovico comperò tutto il territorio, da San Floreano fino al mare (Fig. 4) e le ultime trattative di compravendita si interruppero in seguito alla sua scomparsa (OMaA:1916).

Nello stesso 1876 Adamo Simeone de Syrski lasciò la direzione del Museo di Storia naturale di Trieste (Pilleri, 1980, 6) e Carlo de Marchesetti, benché fosse il più giovane dei candidati, ebbe la nomina a direttore del museo a soli ventisei anni (Dolce, 1993 (1994), 79). Avendo però già pubblicato vari lavori di argomento botanico sul Bollettino della Società Adriatica di Scienze Naturali di Trieste e sulle Verhandlungen della i.r. Società Zoologica-Botanica a Vienna (k.k. zoologisch-botanische Gesellschaft) (Morgan, 1993 (1994), 350), il suo nome era già conosciuto nell'ambiente botanico.

Tra il 1868 ed il 1876 Lodovico Salvatore aveva scritto una decina di libri, nei quali risulta evidente il suo grande interesse per la botanica, come anche nelle sue opere seguenti. I suoi lavori erano già citati nelle varie bibliografie botaniche dell'epoca (p.es.: Marchesetti, 1895a, 175; Beck von Mannagetta, 1901, 38; Adamović, 1911, 118; 1929, 173).

Considerando che Lodovico trattava nelle sue opere anche la flora del Quarnero e della Dalmazia - il suo libro sul golfo di Buccari e Porto Ré uscì nel 1871 - fu praticamente inevitabile che entrasse in contatto anche con il Marchesetti. È molto probabile che l'iniziativa sia partita dall'Arciduca. Era sua abitudine consultare scienziati e studiosi del posto per arricchire le sue conoscenze su una città, un paese, un'isola. A questo scopo predispose persino una sorta di questionario, le cosiddette "Tabulae Ludovicianae" (Ludwig Salvator, 1869), che contenevano schemi prestampati suddivisi per argomenti e che dovevano essere compilate dai collaboratori in maniera "più possibile dettagliata". I dati raccolti gli servivano da base per le sue opere.

Non conosciamo la data precisa del primo incontro tra Lodovico Salvatore e Carlo Marchesetti, avvenuto probabilmente nei primi anni Ottanta. Marchesetti infatti ricorda nel volume IX degli Atti del Museo fra i nume-

rosi visitatori che visitarono il museo tra il 1890 ed il 1895, per la prima volta e "in primo luogo S.A.I. l'Arciduca Luigi Salvatore di Toscana, che a più riprese onorò di sua visita il nostro Museo." (Marchesetti, 1895b, 24). Le prime testimonianze dei rapporti tra Lodovico Salvatore e Carlo de Marchesetti risalgono appena al 1895, quindi ben 19 anni dopo l'arrivo dell'Arciduca a Trieste. Si tratta di due lettere di Lodovico che dimostrano però già una certa confidenza nata sicuramente negli anni precedenti. In esse l'Arciduca grazia Marchesetti "per la buona accoglienza fatta" ad una delle sue opere (11.11.1895): "come pure per la gentile visita che ebbe la bontà di farmi", e sarebbe anche "ben lieto"... "se la gita da Barcelona si eseguisse quest'anno" (11.09.1895). Ne possiamo quindi dedurre che aveva invitato Marchesetti a Maiorca almeno un anno prima. Di conseguenza dobbiamo supporre che queste lettere non rappresentino le prime della lunga e ricca corrispondenza tra Lodovico e Marchesetti, bensì le prime che risultano conservate, essendo incompleta la corrispondenza, sparsa in archivi diversi.

Fig. 2: Carlo de Marchesetti: Durante gli scavi preistorici sulla necropoli di Santa Lucia. (Katalog Caput Adriae).

Sl. 2: Carlo de Marchesetti med izkopavanji v Sv. Luciji (Most na Soči) pri Tolminu. (iz: Katalog Caput Adriae).

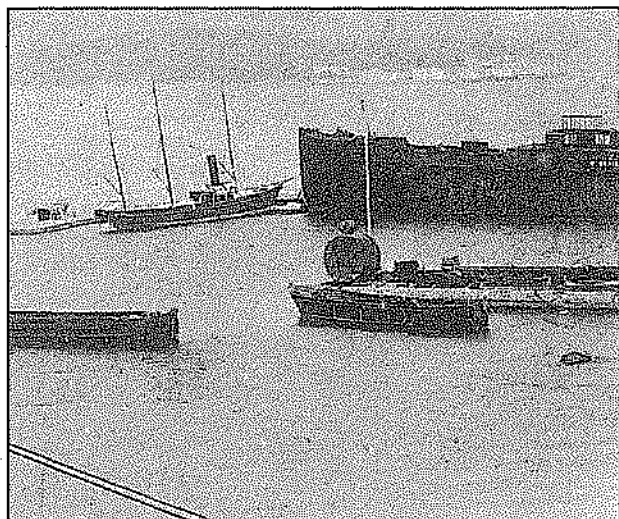

Fig. 3: Il primo "Nixe" all'ancora nel cantiere di San Rocco presso Zindis. (Archivio Associazione Aldebaran, Trieste).

Sl. 3: Prva "Nixe" na sidru v ladjedelnici San Rocco pri Zindisu (pri Miljah). (Arhiv Društva Aldebaran, Trst).

Dagli anni 1895-1915 sono conservate complessivamente quasi 100 lettere e minute* di cui 45 lettere manoscritte di Lodovico Salvatore, che si trovano nell'Archivio Diplomatico della Biblioteca Civica di Trieste (fondo Marchesetti), tranne la lettera del 9.07.1904 attualmente in possesso della famiglia de Farolfi (Trieste). Gli scritti di Marchesetti, 47 lettere, 6 minute e un frammento di lettera, sono invece conservati in tre diversi luoghi: a Trieste presso il sopra citato Archivio Diplomatico (le minute), a Vienna presso Österreichisches Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Archivio di Stato Austriaco) nel lascito dell'Arciduca, ed a Maiorca nell'archivio della famiglia Ribas, discendente di Antonio Vives, erede di Lodovico. Le copie di quest'ultime lettere si trovano anche a Trieste nell'archivio familiare de Farolfi. I de Farolfi sono discendenti della famiglia di Anna de Farolfi, moglie di Carlo Marchesetti.

Tutta la corrispondenza, tranne una lettera dell'Arciduca in tedesco, è scritta in italiano nonostante l'ottima conoscenza del tedesco di Marchesetti. Lodovico Salvatore conosceva perfettamente il tedesco e l'italiano oltre a diversi altri idiomi. La sua madrelingua era in realtà l'italiano e in questa lingua conversava anche con una parte dei suoi famigliari. Con alcuni dei suoi fratelli e sorelle parlava invece in tedesco (corrispondenza familiare HHStAW) ed in questa lingua, che era anche la lingua ufficiale di corte, in realtà scrisse praticamente tutte le sue opere.

Tornando alla lettera dell'11 settembre del 1895, troviamo subito un'interessante annotazione di Lodovico Salvatore, che si riferisce ai lavori del Marchesetti pubblicati negli Atti del Museo. "I suoi studi sulle grotte (N.d.A. si tratta con molta probabilità di due articoli sulla Grotta azzurra di Samatorza e sull'*Ursus ligusticus*; Marchesetti, 1895c; d) potrebbero forse gettare importante luce anche su quelle delle Baleari, le quali per tale scopo si propone Martel d'investigare secondo varie lettere che mi ha scritto, ma che non ha potuto fino adesso levare a capo causa le molteplici occupazioni".

Il famoso speleologo francese Edouard Alfred Martel (1859-1938) fu per moltissimi anni in contatto sia con Marchesetti che con l'Arciduca (Mader, 1994, 179-190; 1998). Lodovico Salvatore, che fu anche membro fondatore della Société de Spéléologie, fondata dal Martel alla fine del 1894 a Parigi (Mader, 1998), aveva conosciuto il Martel tramite Gaston Vuillier, che descrisse per primo le Cuevas del Drach sull'isola di Maiorca e sapeva dell'intenzione di Lodovico di far esplorare accuratamente queste grotte (Mader, 1998).

L'esplorazione fu progettata per il 1892. A causa di vari impegni, però, Martel non riuscì a realizzarla prima del settembre del 1896 (Martel, 1897, 370). Lodovico Salvatore, che aveva predisposto tutto nel migliore dei modi per appoggiare e facilitare le indagini di Martel e per rendergli quanto più piacevole anche il soggiorno a Maiorca, non era presente quando Martel vi arrivò. I due però ebbero occasione d'incontrarsi un mese dopo a Zindis (André, 1997, 575). Martel annunciò il suo breve soggiorno a Trieste "per far visita all'Arciduca Salvator" ("pour rendre visite a l'Archiduc Salvator") anche nella sua lettera del 29 settembre 1896, intestata ad un "Caro Signore e stimato collega" ("Cher Monsieur et ouvré colleague") che però possiamo con grande probabilità identificare con Friedrich Müller, sia in base al testo stesso che alle indicazioni trovate sul "Tourista" (1896, 95) a proposito del ricevimento in onore del Martel. Nonostante la conclusione dei lavori sulle Cuevas del Drach, i rapporti tra Lodovico e Martel continuarono. Tanto è vero che Lodovico invitò Martel ad esplorare ancora altre grotte delle isole Baleari (Mader, 1998) inviandogli una sua breve relazione su una "Nouvelle grotte dans l'île de Majorque (Baléares)" per la rivista "Spelunca", l'organo della Société de Spéléologie (Ludwig Salvator, 1893, 83s). Martel tornò a Maiorca nell'aprile del 1901 ed esplorò anche la Cueva del Pirata e la Cueva del Puente (Martel, 1903, 333). Un altro soggiorno a Maiorca progettato da Martel per il settembre del 1914 (Mader, 1994, 188s) non fu realizzato probabilmente a causa dello scoppio della prima guerra mondiale. Lodovico comunque, come vedremo

* Nella citazione delle lettere di Lodovico Salvatore e di Carlo Marchesetti l'autore segue l'ortografia e l'interpunzione originale.

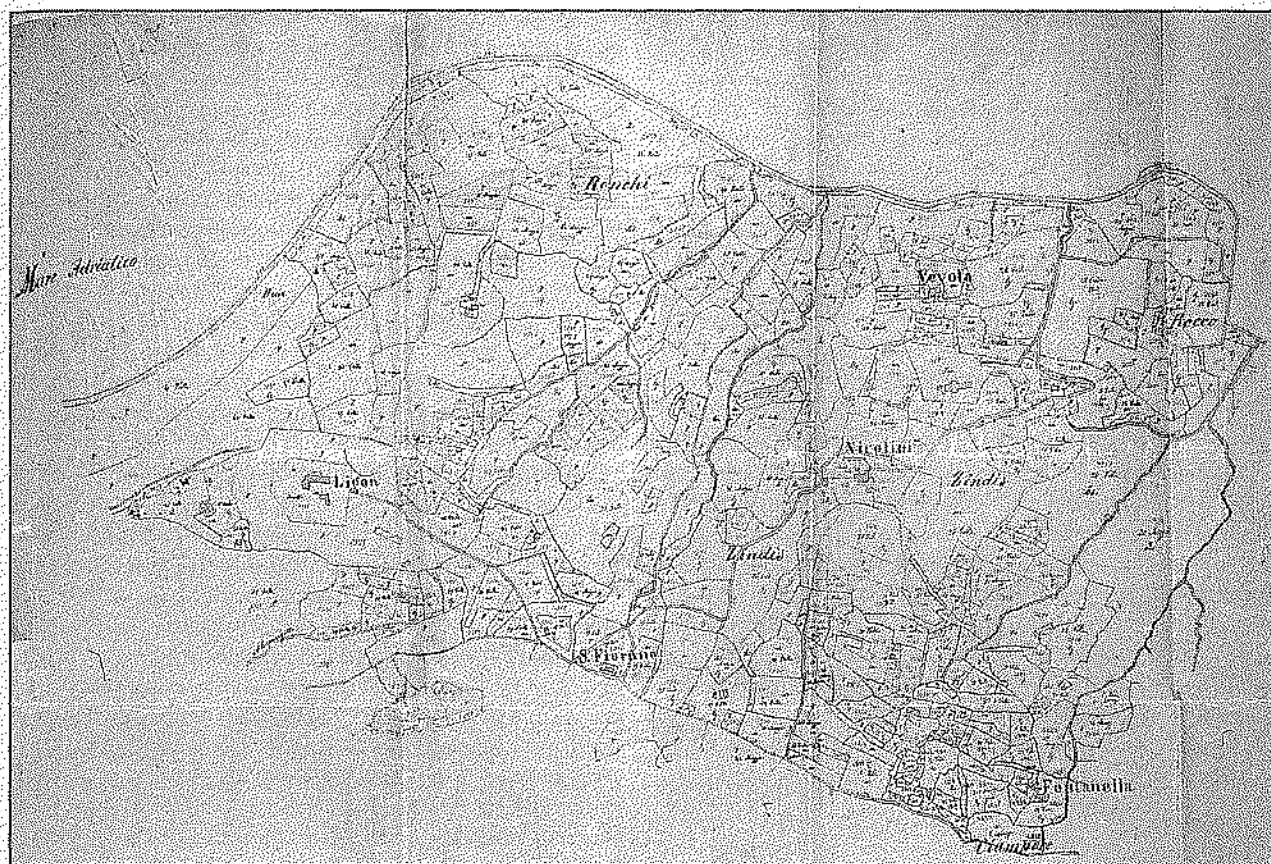

Fig. 4: Pianta della proprietà arciducale a Zindis. (HHStAW Wien)

Sl. 4: Katastrski načrt nadvojvodske posesti v Zindisu. (HHStAW, Dunaj)

anche più tardi, in tale periodo non si trovava più a Maiorca. Ciò nonostante i proficui ed amichevoli contatti tra Lodovico e Martel abbracciano lo stesso l'arco di ben 25 anni.

L'interesse per la speleologia dell'Arciduca non si limitò però alle isole Baleari. Seguiva con particolare attenzione anche le ricerche nelle grotte del Carso Triestino, che seguiva grazie ai contatti con il Marchesetti, "... sicché approfittando delle miti giornate di Novembre, ho potuto scavare mia caverna presso Nabresina, ricchissima di resti d'animali diluviali, tra i quali un'enorme quantità dell'*Ursus spelaeus*, di dimensioni colossali e benissimo conservato." Nella stessa lettera del 26 dicembre 1904 parlò anche di un'altra caverna appena "scoperta ed esplorata fin'ora per circa 3 chilometri" presso Materja "nelle immediate vicinanze di Trieste" (N.d.A. la grotta Dimnice a Materja, oggi in territorio sloveno), che potrà "per estensione e per bellezza di stalattiti benissimo competere con quella di Adelsberg." (N.d.A. la grotta di Postumia). Ed un anno dopo Lodovico aveva pure visitato l'Esposizione speleologica, organizzata dal "Club Touristi Triestini". L'Arciduca, che fu protettore del club dal 1898 (Tourista 1898, 41s), "si recò", come risulta dall'organo del club

"Il Tourista" (1903, 12), "ai 27 ottobre" un giorno dopo l'apertura "alla sede" dove "Con la facilità che caratterizza l'uomo di scienza e di profonda cultura, S. A. I. e R., ammirò le nostre collezioni. Discusse a lungo ed animatamente sui mezzi di discesa e d'esplorazione cavernicola, menzionando alcune delle grotte e cavee da Lui stesso esplorate, ammirò la carta sinottica, s'interessò vivamente ai piani ed alle fotografie delle grotte, nonché agli istrumenti di misurazione ideati dai nostri speleologi, dimostrando in ogni riguardo la competenza e la profondità del vero scienziato, sereno nel giudizio ed amante del bello. Le fotografie delle escursioni sociali, le tavole murali di paesaggi alpini, nonché la biblioteca attrassero pure l'attenzione Sua. All'incremento di quest'ultima volle pure generosamente contribuire promettendo spontaneamente alcune delle Sue opere. Un mese dopo l'eccelsa Sua visita, al Club pervenivano diffatti in dono ben 37 delle opere pregiatissime."

Lodovico Salvatore però non aiutava solo Martel e gli speleologi a condurre delle ricerche scientifiche. Fu sempre a disposizione degli studiosi e pronto ad appoggiare i loro progetti scientifici. Nella corrispondenza con il Marchesetti si riscontrano vari esempi di questa sua generosa disponibilità. Il 31 marzo del 1913 gli scrisse

da Maiorca che "da qualche giorno vi è il sig. Jordans di Bonn che fa studi ornitologici". Adolf von Jordans si occupò dell'avifauna di Maiorca e nell'estate ed autunno del 1913 stava preparando la sua tesi di laurea su questo argomento. In occasione delle sue ricerche a Maiorca prese contatto con l'Arciduca che dimostrava molto interesse per questo studio. Jordans rimase in contatto con Lodovico anche dopo il suo ritorno a Bonn chiedendogli delle informazioni su certe specie di uccelli, sul loro comportamento e sulla loro diffusione nell'isola di Maiorca. Gli chiedeva persino di mandare da Maiorca vari campioni di terra e di rocce per poter mettere a confronto i loro colori con quello del piumaggio delle cappellacce presenti su quest'isola (lettera di Jordans del 23.10.1913). Lodovico gli inviò anche una bibliografia sugli uccelli della Catalogna ed intervenne addirittura con un sollecito al professor de Buen, che da tempo aveva promesso a Jordans un elenco di uccelli provenienti da Maiorca (lettera di Jordans del 22.07.1913).

Nella stessa lettera del 31.03.1913 a Marchesetti, Lodovico accennò che "è arrivato qui da me a San Gual il Professore R. Chodat di Ginevra con sua sorella sua figlia e 8. studenti suoi dei due sessi che si propongono continuare qui i suoi studi botanici". Robert Hippolyte Chodat (1865-1934) fu botanico di fama internazionale ed anche rettore dell'Università di Ginevra (Barnhart, 1965, 563ss).

Come apprendiamo sempre dalla stessa lettera di Lodovico, San Gual si era trasformato in quei giorni in un piccolo centro studi. Era infatti arrivato anche "il Prof. De Buen di Madrid con 14. studenti suoi". Odón de Buen y del Cos, il famoso naturalista spagnolo e sostenitore dell'evoluzionismo, fu uno degli ospiti più frequenti dell'Arciduca ed installò anche un laboratorio di biologia marina a Porto Pi dove guidava regolarmente i suoi studenti (Sabater, 1985, 115f.).

Maiorca però non attirava solamente l'attenzione di vari studiosi e scienziati. Nel febbraio del 1896 infatti vi arrivò la Baronessa Yella Spens-Booden, moglie del deputato al Consiglio dell'Impero e cognata del luogotenente della Moravia per le isole Baleari e consegnò all'Arciduca, il 23 febbraio, una lettera di Marchesetti in cui lo stesso si prendeva "la libertà" di presentare la Baronessa "innamorata del nostro cielo meridionale" (16.02.1896). Lo stesso giorno Lodovico lo ringraziò "di avermi procurato il piacere di conoscere una persona così amabile e istruita" e si mise subito a disposizione della baronessa: "in qualunque cosa" sperando "che il soggiorno in quest'isola le piacerà." (23.02.1896).

E il soggiorno risultò talmente piacevole che dopo il suo ritorno volle trascrivere i suoi ricordi di Maiorca e dei giorni trascorsi quale ospite dell'Arciduca. Nacquero così le "Pagine sciolte, da un diario di viaggio" scritte prima in tedesco e poi tradotte in italiano e pubblicate sul "Tourista", l'organo del Club Touristi Triestini (Spens-

Booden, 1897). Questo "grazioso scritto della Baronessa Yella Spens-Booden", come lo chiamò Lodovico nella sua lettera del 4 maggio del 1897 a Marchesetti dal quale sperava "che contribuirà a far venire qualche Triestino verso queste parti" e soprattutto che "potesse essere Ella (= Marchesetti) il primo", ci dà anche una viva ed altrettanto divertente impressione della vita quotidiana a bordo del "Nixe": "... risalta all'occhio il bell'ordine, la straordinaria nettezza, il comfort e l'eleganza delle spaziose cabine, del grande e comodo salone. La benevole cortesia della ciurma sembra comunicarsi anche ai quadrupedi abitatori del "Nixe". Graziosi cani, nati a bordo e che non hanno ancora mai toccato terra, m'avvicinano familiarmente e mi accompagnano in ogni parte del battello. Scimmie amabilissime rallegrano coi loro buffoneschi versacci ..." (Spens-Booden, 1897, 88).

Il 28 dicembre del 1896 Marchesetti scrisse a Lodovico facendo "i più devoti e sinceri auguri di felicità per quello che stava albeggiando ..." Lessi col più vivo piacere nella Nuova Antologia il brioso articolo del Mantegazza, che rispecchia perfettamente i sentimenti che l'Altezza Vostra destò pure nell'anima mia fin dal primo istante, ch'ebbi la fortuna di conoscerla." Il grande fisiologo, antropologo e medico italiano (1831-1910), professore di patologia generale a Pavia e dal 1870 professore di fisiologia all'Università di Firenze, aveva appunto descritto il suo primo incontro con l'Arciduca a Lerici, quando Lodovico si presentò da "padrone di quel yacht che ella vede là ancorato davanti a Lerici" dove si era fermato per stringere la mano al famoso Mantegazza. In seguito si sviluppò una stretta amicizia tra Mantegazza ed il "signor Neudorf" che Mantegazza in un primo momento giudicò "un ricco amatore di Trieste che col suo yacht si divertiva ad andare a spasso per il Mediterraneo, dopo aver messo insieme una grossa fortuna con commerci fortunati". Dopo il primo incontro Mantegazza ricevette vari volumi stampati "con lusso principesco", ma tutti anonimi. Questi erano "qualche mia carta stampata, che libri davvero non oserei chiamarli", che Lodovico prometteva di mandare a Mantegazza, che lo ringraziò con una lettera "quasi umoristica e molto gaia" chiamando Lodovico "un bello e grande originale". Quando invece venne a sapere chi era in realtà il signor Neudorf cascò dalle nuvole e ricordò "con molta mortificazione la lettera scherzosa e troppo confidenziale". Ne scrisse subito un'altra chiedendo scusa ed ebbe "poco dopo una risposta cortese, semplice, modesta", che "lusingava troppo" la sua vanità, ma gli "faceva amare sempre più quell'uomo singolare", che gli "rammentava col suo incognito e la subita comparsa e sparizione il suo grande avo Giuseppe II d'Austria." Dopo un'altra visita dell'Arciduca a Lerici il Mantegazza si era fatto "innamorare proprio di lui" per via della sua "originalità di pensieri" e "semplicità di forma". Tanto che era del parere che l'Ar-

ciduca Luigi Salvatore era "uno dei pochissimi che, senza falsa modestà, né goffo orgoglio," potevano "ripetere con Michelangelo: lo vo per vie men calpestate e solo." (Mantegazza, 1896, 20s).

Lodovico non poté condividere l'opinione del Mantegazza: "L'ottimo Mantegazza fu ben troppo indulgente verso di me e sembra che Ella con la tanta bontà che ha per me veda la cosa con uguali occhiali rosei" scrisse in proposito al Marchesetti (16.01.1897). Alcuni anni dopo, Mantegazza dedicò all'Arciduca una delle sue opere preferite, I caratteri umani, pubblicati nel 1901 a Firenze (Bonet de los Herreros, 1911, 46).

L'argomento centrale della corrispondenza tra Lodovico ed il Marchesetti fu però indubbiamente la botanica. Lodovico infatti chiedeva spesso la consulenza botanica del Marchesetti. E come vedremo le questioni non erano sempre facili da risolvere, anche se Lodovico Salvatore nella sua lettera del 4 maggio 1897 non dubitò che a Marchesetti "sarà familiare una pianta rassomigliante ad una genziana con fiori numerosi messi in serie quasi a grappolo." Per facilitare l'identificazione del fiore tracciò uno schizzo e diede ulteriori indicazioni sul periodo di crescita e sulla diffusione. Marchesetti però fu "dolentissimo" di non essere subito riuscito a determinare la pianta, che gli pareva, pur conoscendo "abbastanza bene" la flora di Dalmazia, "alquanto strana" (lettera del 02.06.1897). Identificò la specie appena in base ad un altro disegno che Lodovico gli inviò sperando che "dal quale forse le sarà possibile il riconoscerla" (lettera del 22.05.1897). La pianta che Marchesetti aveva mandato a lui non era la prima presentata perché "quella che io dico è una pianta molto più grande vi sono dei grappoli di fiori di più di mezzo metro". Circa un mese dopo Lodovico scrisse contentissimo a Marchesetti, "La pianta in questione è ben quella della quale mi manda un esemplare" (lettera del 28.06.1897).

Conosciamo bene l'aspetto di questa pianta, rivelatasi la *Campanula pyramidalis* L., perchè raffigurata sulla copertina del libro "Cannosa" sul quale Lodovico stava lavorando proprio nel 1897. Il sopraccennato schizzo della *Campanula*, che assomiglia molto a quello realizzato su "Cannosa", si trova tuttora nel lascito di Marchesetti (AD, B.C. Trieste, R.P. MS. Misc. 88/P/G-O Busta L2) (Fig. 5).

Nel corso della preparazione del suo secondo libro sull'isola di Itaca ("Wintertage auf Ithaka"), nel 1905 Lodovico Salvatore mandò da Ramleh al Marchesetti un campione di una pianta dell'isola di Itaca sulla cui determinazione aveva "dei dubbi". Come sempre forniva anche una precisa descrizione ed in questo caso persino il nome locale "Pikrodafni" (lettera del 03.03.1905). Il Marchesetti pensava probabilmente ad un corbezzolo perchè Lodovico gli rispose il 16 marzo del 1905 mandando anche uno schizzo della pianta. "L'*Arbutus Andrachne* mi è familiarissimo ... io stesso ne ho un paio di

belli esemplari a Zindis nel giardinetto sotto la casa di sopra ... conosco pure quelli di Miramar vicino al laghetto dove sono i cigni, ma il *Pikrodafni* che le ho mandato ... produce un frutto ben differente ... la scorza del tronco è liscia mentre nell'*Arbutus Andrachne* si scorza come quello del platano ... il tronco è verdastro e non rosso come nell'*A. Andrachne* ...". "Prego l'Altezza Vostra a volermi scusare se ritardai la risposta di un paio di giorni", rispose Marchesetti spiegando, "ne fu causa quella benedetta pianta la cui determinazione mi fece rompere il capo senza arrivare ad alcun risultato". Dopo aver fatto già tante invane ricerche pensava "di spedire la pianta a Berlino all'amico Ascherson (A.d.A. si tratta del botanico Paul Friedrich August Ascherson 1834-1913; (Stafleu & Cowan, 1976, 72-77)) profondo conoscitore della flora orientale ed oggi ebbi da lui la cartolina postale che mi preggio acchiuderLe, secondo la quale la pianta in questione è il *Bupleurum fruticosum*" ammettendo onestamente che ad essa "non aveva neppure lontanamente pensato, perchè questa pianta come tutte le ombrellifere non ha mai per frutti bacche ma mericarpi asciutti, come potrà vedere da quelli che Le invio." (lettera del marzo 1905). Nel lascito di Lodovico Salvatore a Vienna si trova assieme al campione di una pianta secca un biglietto da visita di Marchesetti che si riferisce proprio a quella pianta: "dolente di non averla

Fig. 5: *Campanula pyramidalis* L. in un disegno di Lodovico Salvatore. (Archivio Diplomatico Trieste)

Sl. 5: *Campanula pyramidalis* L. na risbi Ludvika Salvatorja. (Archivio Diplomatico, Trst)

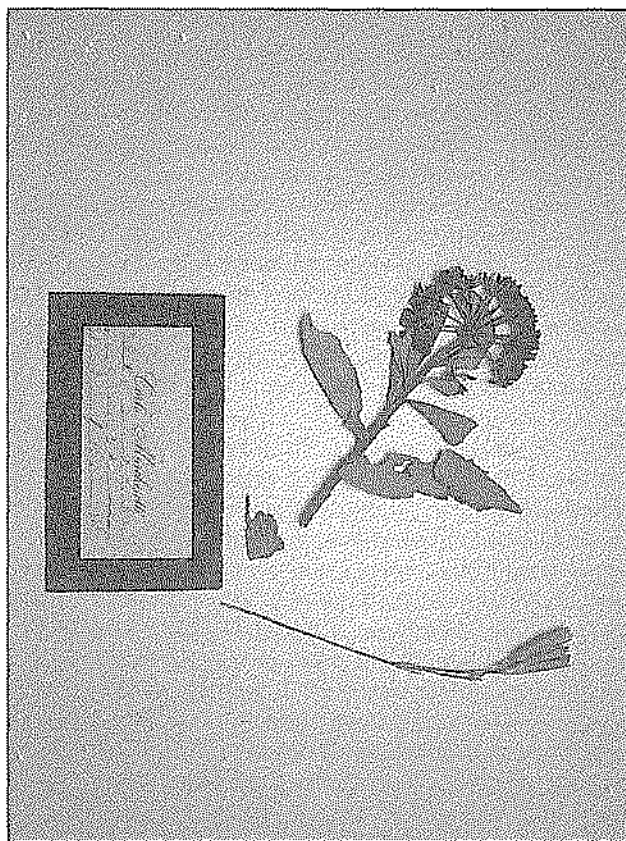

Fig. 6: Campione del *Pupleurum fruticosum* e biglietto da visita Carlo Marchesetti. (HHStAW Wien)

Sl. 6: Primerek *Pupleurum fruticosum* in vizitka C. Marchesettija. (HHStAW, Dunaj)

trovato, mi onoro di lasciare a V. A. un campione del *Bupleurum fruticosum*, del quale potrà persuadersi che corrisponde perfettamente agli esemplari da Itaca ..." (senza data) (Fig. 6).

Le indicazioni sulla presenza del corbezzolo fatte in questa nota botanica da Lodovico Salvatore rappresentano anche un'originale informazione sulla vegetazione del giardino sotto la villa di sopra a Zindis. Esistono inoltre tutt'ora dei corbezzoli accanto al lago dei cigni nel parco di Miramare come descritti dall'Arciduca.

Un altro tentativo di individuare una specie di pianta era invece destinato a fallire per circostanze abbastanza banali. Lodovico infatti non poté rispondere al desiderio di Marchesetti che chiedeva un campione della pianta, perché "l'Esemplare assai voluminoso che avevo non è più al suo posto forse lo buttarono fuori di bordo naturalmente senza dirmelo." (lettera del 24.07.1903).

Il comune interesse per la botanica però non fu limitato solamente a questi contatti, nacque invece persino una proficua collaborazione. Nel 1899, mentre Marchesetti era occupato a terminare il suo lavoro sui castellieri ricevette una lettera dall'Arciduca, che si trovava a Bordighera e stava per stampare i suoi "appunti

su Ramleh" che aveva "quasi terminati di ordinare". "Fra questi" trovava "una indicazione" sulla mancanza di piante crescenti spontaneamente a Ramleh ("Spontan wachsender Pflanzen gibt es in Ramleh, wo so zu sagen alles kultiviert ist oder als urbarer Grund noch brach liegt, fast keine ...") la quale "non sta d'accordo con quel che Ella mi diceva durante quella troppo corta ora che ebbi il piacere di passare nella sua compagnia nella scorsa estate a Trieste dove mi diceva era stato colpito dal numero di piante che spontaneamente crescevano su quelle dune." Suppose inoltre che Marchesetti "durante il suo soggiorno in Ramleh le avrà raccolte e poi determinate" e sarebbe "gratissimo" al Marchesetti se gli "potesse quanto prima inviare i nomi" (lettera del 14.12.1899). Marchesetti infatti aveva fatto nell'inverno dell'anno precedente un viaggio in Egitto. Partì da Trieste il 19 gennaio alle ore 12.30 e sbarcò quattro giorni dopo ad Alessandria da dove si recò al Cairo (diario di Marchesetti del 1898). Percorse il Nilo ammirando "i più vetusti e grandiosi monumenti dell'antico Egitto" (lettera all'Arciduca del 28.02.1898 dal Cairo) e tornò ad Alessandria all'inizio di marzo, dove si fermò ancora per circa una settimana ed ebbe l'occasione di studiare anche la flora della zona di Ramleh (diario di Marchesetti del 1898).

Ramleh che vuol dire "sabbia" e comprende tutto il terreno di dune da Sidī Gaber fino ad Aboukir ad est di Alessandria. Fiorente nei tempi antichi, riviveva dopo un lungo periodo d'abbandono nel '900 come zona residenziale della moderna Alessandria (Ludwig Salvator, 1900, Iff.). Nella primavera del 1899 Lodovico comprò anche due terreni a Ramleh e fece così il primo passo per crearsi un nuovo domicilio che poi diventò la sua dimora invernale prediletta (AdmR 1899, 1900). Nel gennaio dello stesso anno alloggiava all'Hotel Casino a San Stefano di Ramleh (March, 1983, 309) e cercando invano una descrizione di Ramleh decise di fare un libro lui stesso (Ludwig Salvator, 1900, III) (Fig. 7).

Nella prima parte di quest'opera era previsto un capitolo sulla flora e fauna di Ramleh e Lodovico invitò Marchesetti quale "eccellente esperto della flora del litorale che torna tanto onore alla nostra Trieste" ("der hervorragende Kenner der Flora des Küstenlandes, der unserm Triest zu soviel Ehre gereicht") (Ludwig Salvator, 1900, 23) ad intervenire con un elenco di specie botaniche. Nell'anno successivo uscì il volume "Ramleh als Winteraufenthalt" con il lavoro del Marchesetti (Ludwig Salvator, 1900, 25-28) contenente più di 200 nomi di piante, che Lodovico riteneva non solo una "preziosa contribuzione" ma il "miglior fiore" dato alle sue "povere pagine" (lettera del 23.12.1899).

Marchesetti continuò ad occuparsi della flora egiziana e nel 1903 uscirono i suoi appunti sulla flora egiziana negli atti del Museo di Storia Naturale (Marchesetti, 1903b, 1-22).

Lodovico Salvatore seguì con grande interesse anche

gli studi di Marchesetti sulla preistoria egiziana e gli scrisse da Maiorca, "vedo con piacere come si occupa probabilmente appoggiato dai materiali regalati dal Schweinfurth della preistoria egiziana e come pensi fare una conferenza." (lettera del 14.12.1911).

Georg August Schweinfurth (1836-1925), celebre esploratore dell'Africa ed autore del famoso libro "Nel cuore d'Africa" (Im Herzen von Afrika, Leipzig-London 1874) (Stafleu & Cowan 1985, 430) aveva infatti donato nel 1911 al Museo di storia naturale di Trieste una preziosa collezione di 199 manufatti dell'epoca eolitica e paleolitica (Adria, 1911, 274), trovati da lui stesso durante le sue ricerche sulle radici dell'umanità. Le sue indagini furono coronate da splendidi risultati: scoprì nei dintorni di Tebe 38 stazioni paleolitiche ed ancora altre nei pressi di Assuan ai confini della Nubia (Mar-

chesetti, 1916, 1). A proposito di questa donazione, Schweinfurth stesso annunciò a Marchesetti, "Non volli allora esitare di far spedire al suo museo la promessa collezione paleolitica. È l'ultima ancora disponibile e non riuscirò più a farne un'altra." (lettera del 27.10.1910).¹ Schweinfurth aveva allora 74 anni.

Il testo della conferenza del Marchesetti che comprendeva anche la relazione sul materiale donato dallo Schweinfurth venne pubblicato nel Bollettino della Società Adriatica di Scienze naturali in Trieste (Marchesetti, 1912, 89-120).

Nella corrispondenza tra il Marchesetti e Lodovico Salvatore il nome di Schweinfurth riappare nel 1914, quando il Marchesetti scrisse all'Arciduca, "Ho ripassato, ma purtroppo inutilmente la Flora dell'Egitto di Ascherson e Schweinfurth (N.d.A: Illustration de la flore

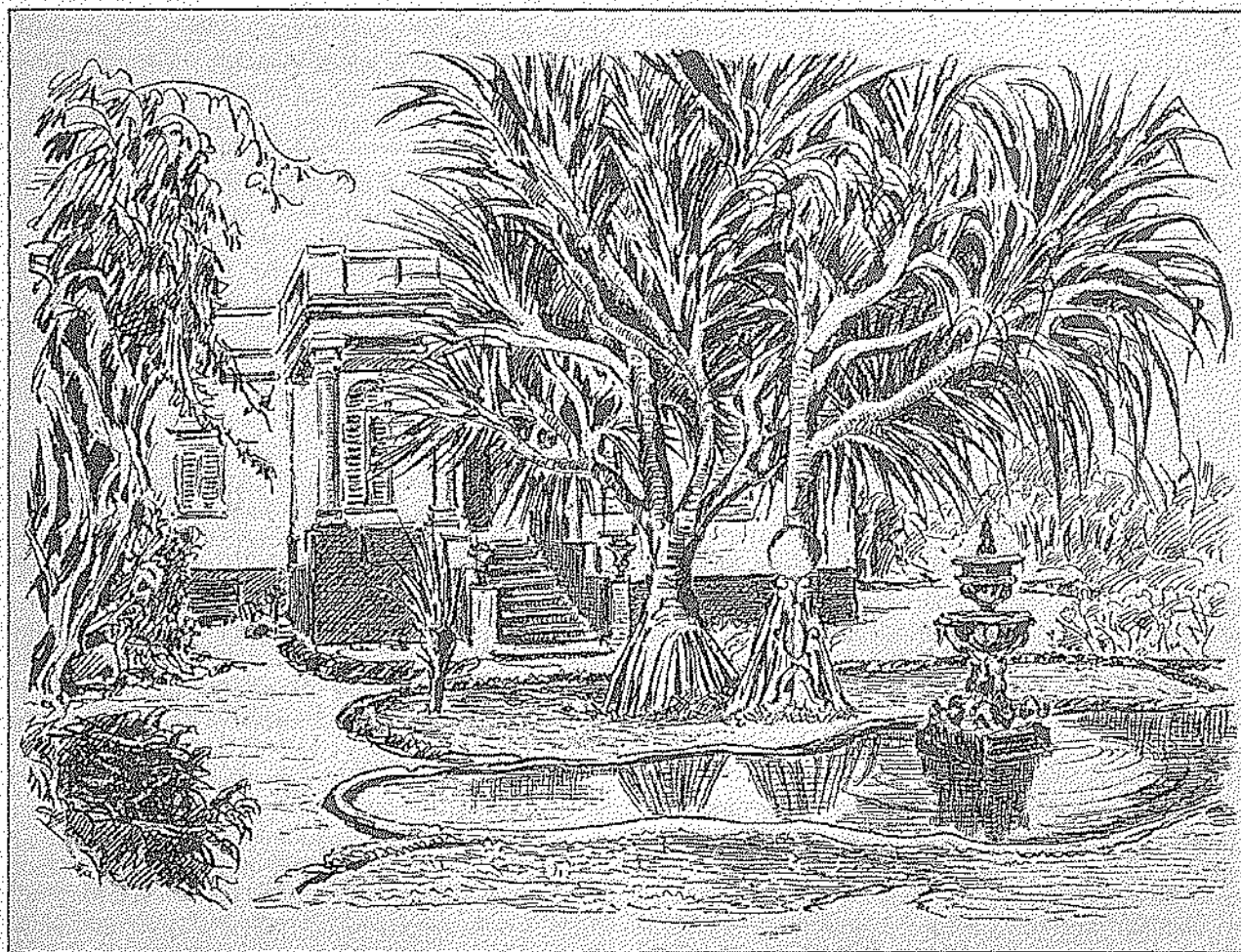

Fig. 7: Disegno di Lodovico Salvatore per il suo libro "Ramleh als Winteraufenthalt". (Foto: B. M.)

Sl. 7: Risha Ludvika Salvatorja za njegovo knjigo "Ramleh als Winteraufenthalt". (Foto: B. Mader)

¹ Orig.: "Nun wollte ich aber nicht zögern die versprochene steinzeitliche Sammlung an Ihr Museum abgehen zu lassen. Es ist die letzte die noch zur Verfügung steht und eine weitere werde ich mal nicht mehr zustande bringen."

d'Égypte, Le Caire 1887) come pure quella di Hooker delle Indie orientali (N.d.A: si riferisce probabilmente alla Flora indica, London 1855 oppure all'edizione ampliata: The flora of British India, London 1875-1897 di John Dalton Hooker (1817-1911) per vedere di stabilire la specie di acacia di Ramleh: scrissi però tosto al Dr. Schweinfurth a Berlino per il libro desiderato, eventualmente per l'identificazione della specie in questione." (lettera del 10.07.1914).

Schweinfurth fu infatti non solo paleontologo ma si occupò anche di botanica e pubblicò 85 lavori sulle sue indagini floristiche condotte in Africa (Marchesetti, 1916, 1; Stafleu & Cowan, 1985, 430 ss). E Lodovico Salvatore stava preparando un nuovo libro sulla flora di Ramleh. Ascoltando i diversi rumori provocati dal vento nelle foglie degli alberi nel suo giardino a Ramleh decise di descrivere i "canti" degli alberi. Nacquerò così i "Lieder der Bäume", questa descrizione delle varie specie d'albero del tutto insolita e tanto poetica, alla quale non manca però una solida base botanica.

La specie di acacia che Lodovico cercava proprio per il suo nuovo libro venne identificata grazie all'aiuto di Schweinfurth nella "Albizzia Lebbek". Al ritorno da Muggia, il Marchesetti trovò la risposta dello Schweinfurth "colla determinazione della pianta in questione che sarebbe la Albizzia Lebbek (Benth. and Hooker Lond. Journ. 1844 p. 87), pianta largamente diffusa in India dell'Imalaia, Ceilon, Birmania, isole malesi, Africa tropicale ecc. (Hooker: Fl. Brit. India II, 298). ... Il suo nome arabo è Lebakh." Dopo di che Marchesetti era convinto che "si renderà superflua la spedizione di un campione della stessa pianta" (lettera del 13.07.1914).

Una volta identificato quell'albero che praticamente non mancava in nessun giardino di Ramleh, Lodovico poté inserire l'Albizzia Lebbek von Bohn nei suoi "canti degli alberi" (Ludwig Salvator, 1914, 14f.).

In questo contesto botanico va anche accennato un dettaglio piccolo ma altrettanto interessante ricavato dalla corrispondenza Marchesetti - Schweinfurth che si riferisce all'Arciduca ed illustra molto bene l'intenso rapporto e scambio scientifico tra Lodovico Salvatore e Marchesetti. Nella minuta del 15.10.1905 Marchesetti scrisse a Schweinfurth che aveva ricevuto "nell'inverno scorso dall'Arciduca L.S. diverse piante da Ramleh ed Abukir, che crescono ottimamente nel nostro giardino" ("Vergangenen Winter erhielt ich von Erzherzog L. S. mehrere Pflanzen aus Ramleh und Abukir die in unserm Garten ganz ausgezeichnet gedeihen"). Col "nostro giardino" intendeva evidentemente l'orto botanico del Museo di Storia Naturale di Trieste, tuttora esistente in via Marchesetti 2.

Lodovico Salvatore era in corrispondenza per argomenti e problemi botanici anche con un altro botanico italiano, il professor Antonio Baldacci della Accademia Reale delle Scienze a Bologna (1867-1950) che si occupò soprattutto della flora balcanica e greca (Beck

von Mannagetta, 1901, 26s). Nella lettera del 19.05.1911 l'Arciduca scrisse al Marchesetti, "Il Professore Antonio Baldacci mi rimise la Flora delle isole Pelagose, nella quale rimanda per la parte geografica e geologica delle Pelagose all'ottimo di lei lavoro." Baldacci aveva scritto una relazione botanica su Pelagosa (1910/11) nella quale riferì anche sulla "Descrizione dell'isola di Pelagosa" di Marchesetti (1876, 282), che era frutto di un'escursione fatta nel 1876 in occasione dell'inaugurazione del nuovo faro di Pelagosa costruito per ordine del Governo marittimo austriaco a Trieste. Allora la Commissione del Governo marittimo invitò il console britannico a Trieste R. F. Burton, M. Stossich (1875) e Carlo Marchesetti a studiare le diverse particolarità dell'isola. Nella stessa lettera del 19 maggio Lodovico annotò anche, "... sul giornale Adria sortì ultimamente uno studio sulle Pelagose" ma aggiunse subito "già l'avrà visto". Si tratta di una serie di articoli botanici scritti da August Ginzberger (1873-1940), professore di botanica sistematica all'Università di Vienna e vicedirettore dell'orto botanico di Vienna (Janchen, 1933, 178) che fu tra l'altro anche in buoni rapporti con Marchesetti (Mader, 1993 (1994), 152).

Sul mensile Adria, edito da Josef Stradner a Trieste - con sede in via Cordaroli 296, Villa Lucia - tra il 1908 e il 1914 e al quale contribuì anche Lodovico con alcuni articoli (Ludwig Salvator, 1910a, b; 1911b), uscì nel 1911 un'inchiesta sull'istituzione di un parco naturale sull'isola di Meleda (oggi "Mljet" in Croazia) nell'Adriatico meridionale. Fra i numerosi studiosi ed amanti della natura anche il Marchesetti espresse la sua opinione in proposito. Il 12 febbraio del 1911 Lodovico gli scrisse da Maiorca, "Ho letto le sue giuste osservazioni relativamente al parco di Meleda (in progetto) credo anche ciò che sarebbe cosa assai difficile l'espropriare tutta l'isola e il terreno che si trova in mano del governo, sarebbe per lo scopo sufficiente." Marchesetti riteneva infatti poco ragionevole, nonostante la sua posizione favorevole, il fatto di voler espropriare tutti gli abitanti dell'isola, non solo per i costi ma soprattutto per lo spopolamento dell'isola che avrebbe reso impossibile anche la gestione del parco naturale. Sconsigliò perciò di fare un parco di tutta l'isola proponendo di limitarsi alla foresta già demaniale per trasformarla in una riserva naturale (Adria, 1911, 97).

Le sue annotazioni riguardanti la direzione forestale responsabile per Meleda "che risiede a Gorizia abitando solo un impiegato subalterno l'antico convento sull'isoletta della laguna (N.d.A: sarebbe l'ex convento S. Maria del Lago a Meleda) e un guardaboschi in una casetta nuova sulla sponda di porto Palazzo (lato sudovest)" (lettera del 12.02.1911) dimostrano quanto sero ottime le conoscenze dell'Arciduca sulle isole dalmate non solo dal punto di vista naturalistico ma anche sul piano amministrativo.

In seguito si costituì l'Österreichischer Verein "Natur-

schutzpark" (Circolo austriaco per la tutela del parco naturale), che cercava di ottenere il permesso di realizzare il parco naturale sul terreno della foresta demaniale di Meleda dal k.k. Ackerbauministerium (i.r. ministero di agricoltura). E Lodovico Salvatore, che era molto favorevole a questo progetto, diede persino consigli per diminuire la presenza dei serpenti su Meleda. Si tratta di consigli che oggi si definirebbero ecologici in quanto Lodovico propose di combattere i serpenti tramite nemici cosiddetti naturali come ricci e pavoni (Ludwig Salvator, 1913, 786).

Per quanto riguarda l'ambiente Adriatico, l'Arciduca dimostrava non solo interesse per la Dalmazia, ma anche per l'Istria benché non abbia dedicato a questa penisola nessuna sua opera. Ma questa carenza trova probabilmente spiegazione nel fatto che Lodovico preferiva porre attenzione a posti, luoghi, paesaggi poco noti e scarsamente esplorati. L'Istria invece venne presentata ad un ampio pubblico nel 1910 quando - da maggio a settembre - ebbe luogo a Capodistria "La prima Esposizione provinciale Istriana" (Fig. 8). Questa mostra venne suddivisa in varie sezioni che spaziavano dall'agricoltura all'industria, dalla marineria alle belle arti, dalle scienze all'etnologia, al turismo, allo sport e alla salute pubblica.

La maggior attrazione in Piazzale del Baluardo fu un grande acquario, ricco di diverse specie di flora e fauna dell'Adriatico, realizzato dal professor Karl Cori, direttore della i. r. Stazione zoologica di S. Andrea a Trieste (Adria, 1910, 258).

Anche l'Arciduca mostrò vivo interesse per la Prima Esposizione provinciale e ne parlò entusiasta nella sua lettera del 21 luglio 1910 al Marchesetti, "Fui molto soddisfatto della Mostra provinciale istriana bellissimi i tesori artistici delle varie chiese dei quali buon numero già conosco, però che fui lieto di veder riuniti." Qui si riferisce alla sala dell'arte sacra e profana sistemata al primo piano dell'ex convento di S. Chiara, dove spuntavano tra ben 150 quadri ed oggetti esposti le opere di Girolamo Santa Croce, Bartolomeo Vivarini e Vittorio Carpaccio (Adria 1910, 245 e 264 ff.; Muser, 1910, 101). Lodovico, che dedicò ben due ore alla visita della mostra (Adria, 1910, 343), si lamentò però dello "scarsissimo numero di visitatori cui si dice che affluisce il pubblico il più verso sera attirato in parte dal teatro" (lettera a Marchesetti del 21.07.1910).

In effetti la mostra chiudeva appena a mezzanotte (Catalogo gen., 1910, 189). L'Arciduca invece preferiva sempre visitare le mostre di buon'ora, al più tardi nel primo pomeriggio. Voleva evitare l'eccessivo affollamento oltre alla confusione e l'aria viziata (Ludwig Salvator 1911c, 29s).

Affascinato sin da piccolo dai temi scientifici, fu un instancabile visitatore delle varie esposizioni mondiali che riteneva di grande importanza per l'educazione intellettuale.

Fig. 8: Cartolina postale della Prima Esposizione Istriana del 1910 (Archivio Museo Regionale, Koper/Capodistria).

Fig. 8: Razglednica Prve istrske razstave 1910. (Arhiv Pokrajinski muzej, Koper).

In occasione dell'Esposizione mondiale di Parigi nel 1878 ricevette la medaglia d'oro per la sua opera in cinque volumi sulle isole Baleari (Ludwig Salvator, 1869-1884), che venne premiata anche con il diploma d'onore di I classe alla Esposizione internazionale geografica di Venezia nel 1881.

18 anni dopo la medaglia ricevuta a Venezia, Lodovico ringraziò Marchesetti "per le sue felicitazioni in quanto alla medaglia Hauer" (lettera del 19.01.1899) che gli venne assegnata il 16 dicembre del 1898 dalla k.k. Geographischen Gesellschaft in Wien (i.r. Società di Geografia di Vienna) della quale fu anche membro onorario dal 1870, per i suoi eminenti meriti in ambito delle scienze geografiche e nei riguardi della Società geografica (Mit.G.G., 1899, 6).

La medaglia "Franz von Hauer" era il massimo riconoscimento che la Società potesse assegnare. Tanto è vero che nell'arco di un secolo solamente 37 persone ebbero l'onore di riceverla. Lodovico fu il settimo. Ma nonostante ciò scrisse a Marchesetti, "Certo io non ho fatto niente per meritarmela e mi fa un senso di vergogna al pensare che l'ultimo che la ricevette era Nansen!" e aggiunse con semplicità e saggezza, "Mai uno diventa tanto piccoli come quando uno vien messo accanto ai grandi." (lettera del 19.01.1899).

La modestia e l'insistenza sulla riservatezza e la discrezione dell'Arciduca si rivelano molto chiaramente anche nella lettera del 12 febbraio 1911 in cui narrò al Marchesetti, "Quest'anno volevano collocare nella sala del municipio (N.d.A. di Palma di Maiorca) il mio ritratto ma io pregai che non lo facessero come avevo pregato già nel '77. ma mandarono un pittore di qui al quale invece feci fare un quadro di un majorchino e gli lo pagai, per la collezione di quadri di giovani pittori dell'isola."

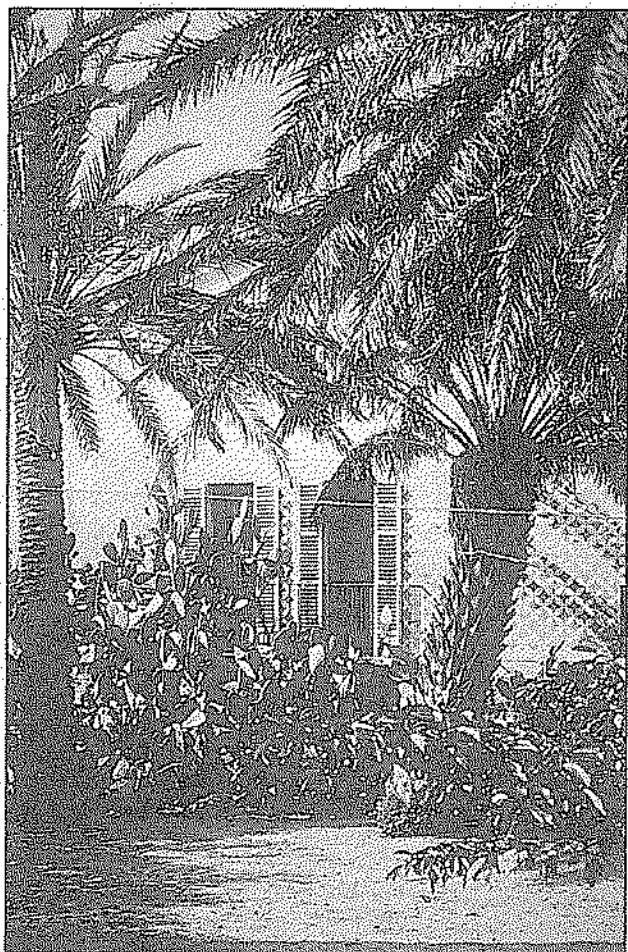

Fig. 9: "Miramar" in una fotografia di C. de Marchesetti.
(A fam Farolfi)

Sl. 9: "Miramar" na fotografiji C. de Marchesettija.
(Družinski arhiv Farolfi)

Ma Lodovico Salvatore non fu solo "hijo ilustre" di Palma e delle isole Baleari ma anche cittadino onorario di Muggia (lettera del Municipio di Muggia del 10.02.1883).

Il 6 febbraio del 1911 Marchesetti preannunciò finalmente la sua visita a Maiorca, "il bel sogno del viaggio iberico potrà in breve avverarsi" scrisse a Lodovico che gli rispose il 12 febbraio, "sono lietissimo di sapere che fra due mesi avrò probabilmente il piacere di salutarla qui unitamente alla sua Signora ..." Erano già numerose le volte in cui Lodovico aveva invitato Marchesetti a Maiorca. Già nel 1895 aveva atteso invano una sua visita. Marchesetti fu invece impegnato nella preparazione della sua pubblicazione sulla Flora di Trieste (1896-1897) a proposito della quale l'Arciduca era convinto che "certo renderà grandi servizi agli studiosi" (lettera dell'11.11.1895). Ma anche nell'anno successivo non vide la possibilità di realizzare la "desiderata" e da "lungo tempo sospirata scappatina alla Sua incan-

tevole Miramar" (minuta del 28.12.1896). Lodovico gli rispose "Sento con piacere come vada avanti col suo lavoro ma si riposi anche un poco dopo il lavoro vien migliore e più rapido" e sperava che Marchesetti seguendo il suo consiglio gli "darà così il piacere di fare una gita fin qua di ciò che" si rallegrerebbe "oltremodo". Gli ripete ancora com'era facile arrivarci "via Genova con la Veloce o la Comp. Generale". Per di più esisterebbero "dei treni rapidi coi quali si pranza a Marsiglia la sera e si fa la mattina colazione a Barcellona!" (lettera del 16.01.1897). Nel giugno del '97 Marchesetti si trovò vicino a metà percorso per Maiorca. Stava facendo un viaggio a Parigi e Barcellona. "23. ore da Barcelona e non veniva! Quanto mi avrei rallegrato di vederla" si lamentò Lodovico con Marchesetti ringraziandolo delle sue lettere da Parigi e Barcellona (lettera del 22.06.1897). Però capì benissimo. Lui stesso era stato infatti "poche settimane fa solo minuti da Trieste (Nabresina) senza andarci, ma il tempo non me lo permetteva." (lettera del 22.06.1897). E fu anche lui a dire "Ben volentieri percorrerei i suoi scavi nella vallata dell'Isonzo ma uno non può far tutto ad una volta. Vedremo." (lettera del 28.06.1897). Marchesetti sperava che "l'Altezza Vostra ... si degnasse onorar d'una visita la vallata dell'Isonzo ed il campo delle nostre indagini." (lettera del 02.06.1897). Troppi erano gli impegni dell'Arciduca per seguirli tutti quanti, sempre con la stessa necessaria attenzione, ed il tempo correva altrettanto veloce. E così Marchesetti gli relazionava, seppur da lontano, sulle sue ricerche preistoriche nella necropoli dell'età del ferro a Santa Lucia (Marchesetti, 1884-1902), senza però dimenticarsi di ripetere l'invito a visitare gli scavi (lettera del 29.07.1899).

Nel 1911 finalmente Lodovico ebbe il piacere di salutare a Maiorca Marchesetti assieme a sua moglie. Marchesetti si era preparato bene rileggendo "con vivo interesse l'opera monumentale dell'altezza Vostra su Maiorca" e vide "quale infinità di belle cose vi sarebbero da ammirare." (lettera del 06.02.1911).

I Marchesetti partirono da Trieste il 9 aprile alle ore 8.25 dopo aver perso il treno delle 5.48 col quale era partito anche una parte del bagaglio. Via Genova si recarono a Marsiglia dove si fermarono per due giorni (Marchesetti, Diario 1911). Il 14 aprile arrivarono a Barcellona e si misero subito in contatto con l'Arciduca, il quale mandò loro il suo benvenuto da Maiorca comunicando che "la carrozza la condurrà a San Gual dove voglia riposare ed io verrò a trovarla." (lettera del 17.04.1911). Il 17 aprile Marchesetti e sua moglie partirono con il piroscafo delle 6.30 da Barcellona. "Non potemo visitare Palma" annotò Marchesetti nel suo diario (1911) "perché l'Arciduca ci aveva mandato incontro la vettura e quindi si dovette tosto partire per Miramar" (Fig.9). Ed il giorno dopo scrisse, "Alle 10 arrivò l'Arciduca a prenderci e ci conduce a Miramar, che dista 5 chil da San Gual (N.d.A.: Son Gual in pos-

nesso dell'Arciduca sin dal 1894 (Cañellas Serrano, 1997, 77) si trova nelle vicinanze di Valldemossa). La strada scende dapprima tra campi coltivati e grassi olivi, poi si risale fino a passare il culmine della sella discendendo poi...fino a Miramar. Egli ci conduceva a vedere i vari Miradores d'onde si gode una splendida vista". Dell'incontro del giorno successivo annotò, "Alle 9.30 partimmo per Miramar ... Dopo colazione l'Arciduca ci condusse in vettura a far un lungo giro alla Foradada." Il soggiorno durò 12 giorni in cui Marchesetti ebbe non solo occasione di conoscere bene tutta la tenuta dell'Arciduca ma anche di studiare la flora di Maiorca. Così scoprì persino una nuova specie botanica, una Saxifraga che chiamò in onore dell'Arciduca Saxifraga Ludovici Salvatoris (Marchesetti, 1912, I-III) (Fig. 10).

Dopo aver mandato una lettera di ringraziamento per "la tanta gentilezza onde volle colmarci durante il nostro lungo ma ahimè! sì breve soggiorno in questo incantato paradiso terrestre" (lettera del 29.04.1911) da Valldemossa e pure una cartolina da Palma prima di partire (lettera di Lodovico del 03.05.1911), Marchesetti e sua moglie si imbarcarono alle ore 9 del 30 aprile per Marsiglia. Evidentemente incontrarono mal tempo lungo il tragitto perché Lodovico rispose il 14.05. da Maiorca alla lettera del 07.05. di Marchesetti in cui comunicò il lieto ritorno a Trieste. "Il golfo Leone è uno dei punti più agitati del bacino Mediterraneo. Si ramenterà che ciò non le proponevo di prendere la via diretta per Marsiglia". Grazie alla sua ricca esperienza di navigatore Lodovico Salvatore era naturalmente in grado di considerare bene le condizioni meteorologiche e climatiche del Mediterraneo.

Questa spiacevole esperienza alla fine del viaggio però non ebbe modo di diminuire l'entusiasmo di Marchesetti per Maiorca ma soprattutto nei confronti dell'Arciduca per la "splendida ospitalità" avuta durante il suo soggiorno a Miramar (lettera del 18.05.1911). Dedicò a Lodovico addirittura una "bellissima ispirata poesia" (Fig. 11) come la definì l'Arciduca, che l'accettò con gran commozione ed altrettanta ammirazione. "La ho letta e riletta e le ne faccio i miei rallegramenti e ringraziamenti per le affettuose espressioni che contiene. La ho letto pure agli altri che hanno ammirato la sua capacità poetica ..." (lettera del 24.05.1911). Marchesetti aveva infatti anche una vena poetica. Nell'archivio familiare De Farolfi è conservato un quaderno, nel quale il Marchesetti adolescente scriveva le sue poesie. Tra queste si trova anche una di 14 righe intitolata "In morte dell'Imperatore Massimiliano", che porta la data del 17 gennaio del 1868 (Mader, 1993 (1994), 149).

"È ultimato di stampare il mio scarabocchio (82 pagine) a titolo di curiosità locale le ne manderò una copia appena ne abbia delli esemplari", scrisse Lodovico il 19 maggio del 1911 a Marchesetti. Lo "sca-

rabocchio" era il suo libretto "Lo que se' de Miramar" (1911 d) scritto in maiorchino ed uscito giusto in tempo per diventare anche per Marchesetti un bel ricordo del soggiorno a Maiorca.

Marchesetti possedeva gran parte delle opere dell'Arciduca. Già dalla corrispondenza apprendiamo del possesso di una ventina di libri, che Lodovico gli inviò col desiderio di accettarli "malgrado la loro pochezza di buon viso" (lettere del 05.01.1898 e del 14.12.1899) oppure anche "per la buona volontà dello scarabocchiatore" (lettera del 05.06.1911).

A questo punto va riportata ancora una curiosità. Sembra infatti che l'Arciduca avesse regalato al Marchesetti anche dei francobolli, perché nell'archivio De Farolfi si trovano parecchie buste vuote provenienti da tutto il mondo ed indirizzate a Lodovico Salvatore. E da tutte le lettere spedite dall'Arciduca al Marchesetti sono ritagliati i francobolli. Probabilmente Marchesetti fu anche filatelico.

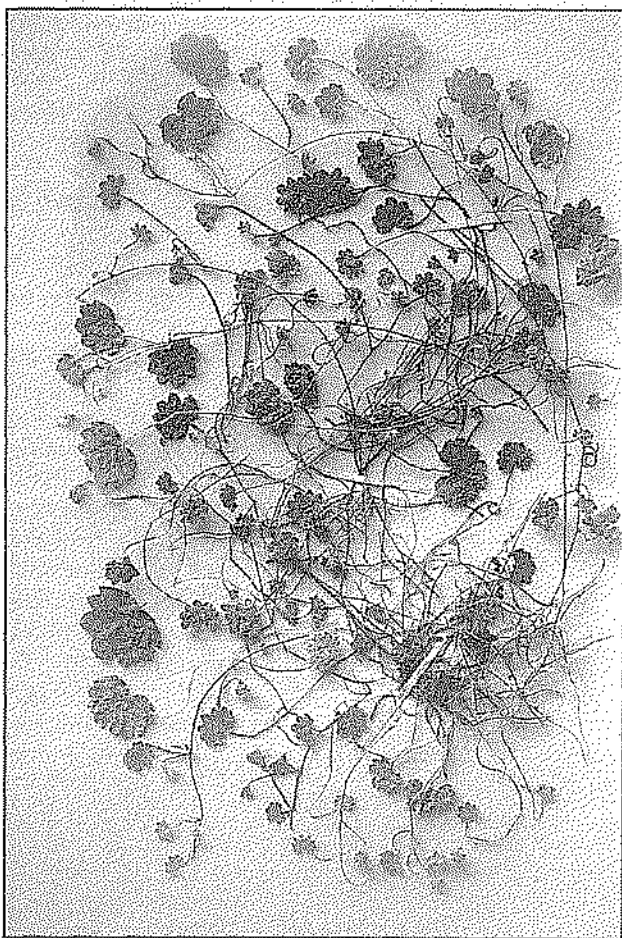

Fig. 10: Saxifraga Ludovici Salvatoris. (Archivio Museo Civico di Storia Naturale di Trieste).

Sl. 10: Saxifraga Ludovici Salvatoris. (Museo Civico di Storia Naturale di Trieste / Naravoslovni muzej, Trst).

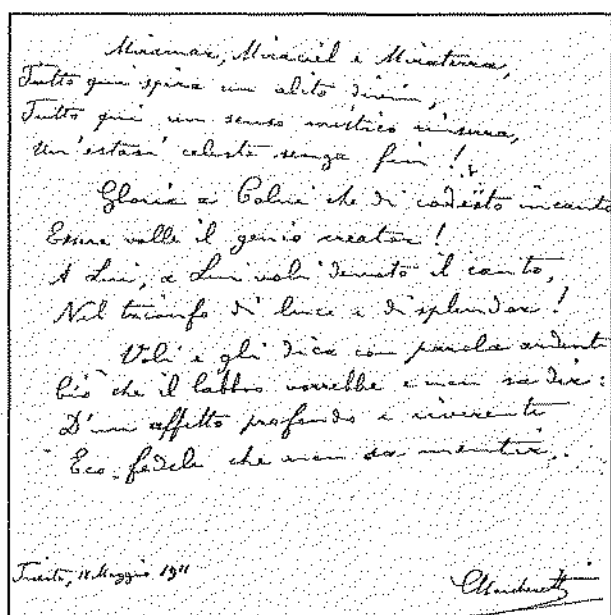

Fig. 11: Poesia di Marchesetti in onore dell'Arciduca Lodovico Salvatore, lettera del 18 maggio 1911, parte finale. (Archivio familiare de Farolfi)

Sl. 11: Pesem C. Marchesettija v čast Ludvika Salvatorja, iz pisma 18.5.1911. (Družinski arhiv Farolfi)

Il Marchesetti però non era solo un gran ammiratore delle opere dell'Arciduca ma seguì i suoi lavori con vivo interesse e molta attenzione. Lo aiutava a correggere le bozze dei vari capitoli botanici (lettere del Marchesetti dell'11.07.1904 e della primavera del 1905; lettere di Lodovico del 09.07.1904 e del 16.03.1905) e non esitava nemmeno ad esprimere schiettamente il suo parere. Così avvenne in occasione del libro su Levkas (Ludwig Salvator, 1908) quando Marchesetti avrebbe da "naturalista e paleontologo persino desiderato l'aggiunta da un paio di capitoli per veder descritto anche da questo lato l'isola interessante", ma pensava nello stesso tempo di essere "forse troppo egoista ... dappoiché l'intento dell'Altezza Vostra era quello di fornire una monografia dell'isola dal lato etnografico presente, lasciando ad altri il compito di trattare delle dibattute questioni archeologiche (Minuta del 29.12.1908). E nella lettura di "Bougie" (Ludwig Salvator, 1899) Marchesetti poté con profonda compassione capire "l'emozione di quella terribile notte del 10 Dicembre" (lettera del 26.12.1899), quando la nave "Mathilde" nel porto di Bougie aveva messo in grave pericolo il "Nixe" e l'Arciduca aveva corso il rischio di perdere nel giro di pochi anni anche la sua seconda nave. Ma il "Nixe" fu salvato miracolosamente proprio dallo stesso battello di salvataggio che aveva già a sua volta salvato l'Arciduca in occasione del naufragio del primo "Nixe". Questa volta però aveva fatto da cuscino contro la "Mathilde" (Ludwig Salvator 1894, 10; 1899, 112-114).

Nelle lettere si parlava spesso anche di cose per-

sonali, degli eventi quotidiani, addirittura del tempo atmosferico che faceva. Se Marchesetti narrava del maltempo, come nel marzo del 1907, quando le temperature scesero "a ben 14° sotto zero coll'aggravante di una bora impetuossissima" (minuta del 22.03.1907), Lodovico era sempre entusiasta dell'aria mite e del verde di Maiorca (lettera del 04.05.1897; 30.10.1910; 03.05.1911).

Altre volte avvenne che Lodovico Salvatore avesse bisogno di varie informazioni. Così chiese a Marchesetti dove fosse possibile trovare a Trieste gabbie "col-l'asticella in vetro" (lettera di Marchesetti del 21.07.1901) oppure dove si vendeva "la carne di montone". Nel primo caso Marchesetti dovette consigliare di provare a Venezia, nel secondo però riteneva cosa più facile trovare "una costoletta di giraffa" (minuta del 28.09.1906).

Di contro era per lui più facile fornire a Lodovico i nomi e gli indirizzi di due dentisti a Trieste (lettera del 21.05.1901). Piuttosto noiosa fu invece una faccenda catastale riguardante la proprietà di Zindis, sul cui procedimento Lodovico chiese al Marchesetti di avere delle notizie dall'avvocato Valerio di Trieste (minuta del 22.03.1907 e lettera dell'08.05.1907).

Si scambiavano però anche diverse esperienze ed osservazioni personali. Il Marchesetti, per esempio, di ritorno da un viaggio in Germania, si disse molto impressionato dall'enorme sviluppo delle città germaniche che gli fece "sentire dolorosamente la miseria di Trieste" (lettera del 22.06.1912). Ed un'altra volta a proposito del suo viaggio in Svizzera e Tirolo narrò delle scalate sulle montagne ma anche della fuga dalle "scoppietanti vallate della Carinzia" a causa delle grandi manovre "che hanno tramutato la periferica Mauthen in un rumoroso campo di battaglia" dove si era "in pericolo di essere colpiti dai proiettili." (lettere del 20.08.1913 e del 01.09.1913). Lodovico invece fece una riflessione nella sua lettera del 24 maggio del 1911 da Maiorca sulla strana coincidenza verificatasi "questa mattina" quando "sortendo con la nostra solita carrozza abbiamo incontrato sei ufficiali di artiglieria a cavallo seguiti da due ordinanze e al pari tempo uno automobile che venivano dal grand Hotel così si può dire si trovano in un gruppo le tre età la medievale dell'uomo a cavallo quella dei vecchi tempi era la nostra carrozza di foggia antiquata e l'epoca moderna con il motore."

In questo amichevole scambio di idee trovavano spazio naturalmente anche questioni familiari. Lodovico infatti non si dimenticava di salutare "la gentile Signora" di Marchesetti e le porse anche le "più vive condoglianze" per la sua "grave perdita". Questa lettera non porta la data, però può essere datata proprio in base a questo evento all'autunno del 1904. Esistono infatti due lettere del Marchesetti (del 20.10.1904) e di Josef Szombathy (del 06.09.1904) in cui si parla della morte della suocera di Marchesetti (Mader, 1996, 162).

Parimenti Marchesetti non perse occasione di esprimere: "le più sincere condoglianze e la viva partecipazione al Suo dolore" (minuta del 09.11.1898) quando morì la madre di Lodovico, la Granduchessa Maria Antonia di Toscana (1814-1898), che era stata personaggio noto a Trieste dove soggiornò diverse volte sia da suo figlio a Zindis che dalla contessa Nugent a Barcola (lettere di Maria Antonia 1877-1844). Fino ad alcuni anni fa, a Barcola una targa ricordava i suoi soggiorni a Trieste (Farolfi, 1972-73, 350, n. 35).

Nel 1910 Marchesetti informò Lodovico dei "più o meno fantastici racconti su Giovanni Orth" come li definì l'Arciduca raccontando a Marchesetti, "Venne un giorno anche da me a Ramleh G. Orth con documenti che lo provavano, difatti era un povero tedesco che così si chiamava e che approfittava di questa coincidenza per gabbare quelli che poteva. La polizia gli fece prender mare." (lettera del 21.07.1910).

Giovanni (Johann) Orth come si fece chiamare Johann Nepomuk Salvator dopo essersi distaccato dalla casa imperiale rinunciando al rango ed ai titoli nel 1889, era il fratello minore di Lodovico (essendo nato nel 1852). I contatti tra i due fratelli però non erano molto stretti. Giovanni si dedicò soprattutto alla politica, ma le sue idee troppo rivoluzionarie, la sua critica alle gerarchie militari e più che altro il suo modo di agire di propria iniziativa nella crisi con la Bulgaria (1886/87) non gli portarono fortuna. Nel 1890 si imbarcò in Inghilterra per l'America del Sud. Arrivato felicemente a Valparaiso, decise di proseguire per il Cile circumnavigando la Terra del Fuoco. Ma non raggiunse mai il Cile. Probabilmente naufragò con la sua nave "St. Margarett" nella notte dal 20 al 21 luglio nei pressi di Capo Horn (Weissensteiner, 1985, 243 ss). Dopo di che non si ebbero più sue notizie; salvo alcune voci, sparse da qualche avventuriero, che si spacciava per Giovanni Orth. Nel maggio del 1911 Giovanni Orth fu ufficialmente dichiarato morto.

Sul falso Giovanni Orth e la sua "visita" a Lodovico Salvatore esiste anche un rapporto ufficiale del consolato austriaco al Cairo, secondo il quale nel marzo 1904 "sua Altezza Reale" venne disturbato da un individuo di nome Johann Orth" ("Belästigung seiner königlichen Hoheit durch ein Individuum namens Johann Orth") (AdmR OK).

Un altro parente di Lodovico Salvatore di cui si parlò più volte nelle lettere ma soprattutto in occasione della sua tragica scomparsa, fu l'Arciduca Francesco Ferdinando, il successore al trono austro-ungarico (1863-1914), legato a Lodovico da una profonda amicizia.

A prima vista Lodovico e Francesco Ferdinando, di 16 anni più giovane, non sembrano aver niente in comune: Francesco Ferdinando era un misantropo che si aspettava dagli altri prima di tutto qualcosa di negativo. Lui stesso definì questo suo atteggiamento: "un difetto ereditario" spiegandolo così: "Da 700 anni viene la gen-

te dagli Asburgo e facendo dei complimenti ci chiede delle cose, promozioni, onori, titoli, denaro ..." (Weissensteiner, 1983, 219). Ma la verità era un'altra. Già da bambino, svantaggiato in quanto il padre prediligeva suo fratello, aveva subito umiliazioni essendo affetto da tubercolosi, quando molti, ed in particolare gli Ungheresi, lo davano già per spacciato. Ma anche in veste di successore al trono, pur avendo precise idee e proposte per risanare la morente Monarchia, fu sempre costretto a stare in seconda fila.

La forte diffidenza nata da queste esperienze negative lo accompagnò per tutta la vita ed indubbiamente influì sulla formazione del suo carattere forte, anche testardo, insistente e mai disposto a scendere ai compromessi. Il suo atteggiamento ostinato si manifestò anche nella decisione di sposare la contessa Sophie Chotek che non era di rango adeguato. Ne seguì una dura lotta finché l'imperatore non dette il suo consenso a questo matrimonio morganatico, per cui Francesco Ferdinando dovette in nome della futura sposa e degli eventuali figli rinunciare al trono ed a tutti i diritti riservati ai membri della casa imperiale (Weissensteiner, 1983; Eisenmenger, 1930; Kiszling, 1953). Una decisione, però, più subita che accettata, sia alla corte che nell'alta società, ma che a Lodovico invece non creò problemi. Accettò Francesco Ferdinando per quello che era e Francesco Ferdinando poteva fidarsi pienamente di lui.

Nei rari casi e momenti di totale fiducia e confidenza egli si trasformava, dimostrando il suo essere semplice, sereno, socievole, cordiale ed anche capace di affetto profondo. Ed era proprio questa semplicità e sincerità che Lodovico apprezzava in particolare in Francesco Ferdinando. Di queste qualità si parlò anche nella risposta del 31 marzo del 1913 alla lettera del Marchesetti "del 15. corrente" scrivendo che "Sono lieto di sapere che la salute sia buona a Trieste e che l'Arciduca Francesco Ferdinando si sia arrivato per progettato soggiorno che non mancherà di aver di benefico risultato venendo a contatto con persone di Trieste che potranno apprezzare le sue alte doti di mente e di cuore." Nella sua lettera del 23 maggio 1913 Lodovico parlò evidentemente anche dell'interesse botanico di Francesco Ferdinando, perché Marchesetti (non più conservata) rilevò proprio da questa lettera "con sorpresa e piacere che S.A. l'Arciduca Francesco Ferdinando si occupa pure di botanica" ed aggiunse "il che mi fa ancor maggiormente rimpiangere di non aver avuto l'onore di conoscerlo." (lettera del 17.07.1913). Un fatto che Marchesetti aveva già rimpianto prima nella sua lettera del 17 maggio in cui informò Lodovico che "dopo una permanenza abbastanza lunga a Miramir è partito S.A. l'Arciduca ereditario, a quanto pare, assai soddisfatto del suo soggiorno alle sponde dell'Adria" aggiungendo che "Io pur troppo non ebbi la ventura di vederlo, perché fu sì al Museo di antichità ma non

degnò di sua visita quello di storia naturale, che "come presume Marchesetti "probabilmente non gli interessava".

Dovette passare poco meno di un anno perché Francesco Ferdinando fosse ancora tratto in argomento nella corrispondenza tra il Marchesetti e Lodovico Salvatore. Questa volta però il motivo fu molto triste: il 28 giugno del 1914 Francesco Ferdinando, assieme alla moglie, venne assassinato a Sarajevo.

Marchesetti, che aveva appreso "la fatale notizia" appena "questa notte al ritorno da una gita fatta a Lignano con la Società di scienze naturali", scrisse a Lodovico il 29 giugno: "Inorridito innanzi al truce ecidio di Sarajevo e sapendo quale intensa amicizia legava Vostra Altezza alle auguste persone che furono vittima, non posso fare a meno di esternare a Vostra Altezza le più vive condoglianze per questo nuovo lutto che colpisce sì crudelmente l'imperiale Famiglia, e che troverà un'eco di dolorosa profonda commemorazione non solo nella nostra monarchia, ma in tutto il mondo civile." E Marchesetti che poteva "facilmente figurarsi quale tremenda impressione avrà prodotto sull'anima nobile e sensibile dell'Altezza Vostra la nuova dell'esecranda tragedia", non ardì, nonostante che Lodovico si trovasse nella vicina Zindis, "quest'oggi di venir a turbare con una visita la solennità del Suo dolore." (lettera del 29.06.1914).

Per meglio comprendere l'affetto che Lodovico nutrì per Francesco Ferdinando è significativa la testimonianza di Alfred von Koudelka. Tanto più essendo noto come Lodovico cercasse sempre e comunque di evitare eventi ufficiali. Addirittura in occasione dell'ottantesimo compleanno dell'imperatore fece in modo di sfuggire alla grande celebrazione chiedendo di poter fare gli auguri a Francesco Giuseppe con un giorno di anticipo (Nikitsch-Boulles, 1925, 23f.).

Ma sentiamo il contrammiraglio della Marina austro-ungarica barone Koudelka (1864-1947), che fece parte del comitato d'onore per l'Arciduca ereditario quando il 24 giugno del 1914 alle ore 9.15 questo arrivò alla stazione della ferrovia meridionale di Trieste per imbarcarsi sulla "Viribus unitis" con destinazione Bosnia. Tutti erano già pronti ad accogliere l'Arciduca "quando un servitore portò una poltroncina e la mise a pochi metri da me. Vi prese posto un signore anziano, dall'aspetto un po' trascurato. Nessuno di noi sapeva chi fosse. Quando ci fummo presentati all'Arciduca, questo guardò l'anziano signore, che si era sollevato, e si precipitò

verso di lui: "Mi commuove la tua gentilezza, il fatto che tu sia venuto a salutarmi!" Riuscimmo così a scoprire che si trattava del sessantasettenne arciduca Lodovico Salvatore." (Koudelka, 1990, 184).²

Konrad von Hohenlohe, il luogotenente di Trieste, aveva personalmente informato Lodovico Salvatore del previsto arrivo di Francesco Ferdinando (lettera del 20.06.14). Lodovico poté in questo modo finalmente esaudire il suo desiderio di rivedere Francesco Ferdinando, il quale negli ultimi tempi era talmente preso dalla visita dell'imperatore tedesco che nemmeno era riuscito a rispondere in tempo a Lodovico, che gli aveva proposto un incontro al castello di Blühnbach, una delle dimore dell'Arciduca ereditario. Appena il 21 giugno, quando Lodovico si era già recato "a Sud" ("südwärts"), gli scrisse una lettera nella quale si dimostrava desolato e chiedeva scusa spiegando la situazione che gli aveva reso impossibile l'incontro. Contemporaneamente annunciò che andava "adesso con Sophie per un po' in Bosnia" ("Jetzt gehe ich mit Sophie auf einige Zeit nach Bosnien") e parlava dei progetti per l'estate.

La grande gioia di aver inaspettatamente rivisto Lodovico alla stazione ferroviaria di Trieste fu espressa nel telegramma che gli mandò via radio dal bordo del "Viribus unitis": "Commosso tantissimo che tu ti sia disturbato a venire alla stazione ti ringrazio caro cugino ancora di cuore della tua gentile attenzione. Mi rallegrai particolarmente di averti rivisto e ti prego di essere anche in futuro sicuro dell'affetto della fedeltà di tuo cugino. con i più cordiali saluti Franz" (telegramma del 24.06.1914).³

Questi furono gli ultimi saluti al "caro ed adorato cugino" ("lieben verehrten Vetter").

Dopo aver ricevuto da Hohenlohe anche la conferma ufficiale della tremenda notizia da Sarajevo (lettera del 28.06.1914), a Lodovico non rimase altro che fare "col cuore sbranato" ("mit zerfleischem Herzen") le condoglianze agli orfani dell'Arciduca ereditario (Aichelburg, 1984, 75). Contemporaneamente dalla Grecia, Luisa, figlia del segretario ed amico fedele Antonio Vives e figlioccia di Lodovico Salvatore, scrisse una lettera piena di compassione alla dimora di Zindis, sapendo quanto era grave la perdita per il suo padrino (lettera del 29.06.1914).

La testimonianza di Koudelka getta anche luce sullo stato di salute di Lodovico. Ormai aveva quasi compiuto 67 anni e negli ultimi anni era molto aumentato di peso. Di conseguenza aveva anche difficoltà a muoversi; il

2. Orig.: "... da brachte ein Diener einen Feldsessel und stellte ihn wenige Meter neben mir auf. Ein älterer, recht wenig soligniert aussehender Herr nahm Platz. Keiner von uns wußte, wer das war. Als der Erzherzog unsere Meldungen entgegengenommen hatte, sah er den älteren Herrn, der sich erhoben hatte, und eilte auf ihn zu: "Es ist rührend lieb von dir, daß auch du mich begrüßt!" Nun konnten wir uns zusammenreimen, daß dies der 67 jährige Erzherzog Ludwig Salvator war ..."). (Koudelka, 1987, 200s).
3. Orig.: "Ungemein gerührt, daß du Dich auf die Bahn bemüht hast, danke ich Dir lieber Vetter nochmals innigst für Deine so liebenswürdige Aufmerksamkeit und bitte Dich auch fernhin der Anhänglichkeit und treuen Gesinnung Deines Vetters versichert zu sein mit herzlichsten Grüßen Franz."

che spiega il perché avesse aspettato seduto Francesco Ferdinando. Ma ci si ricorda anche a Muggia che l'Arciduca veniva portato in una sedia a San Rocco per assistere alla santa Messa nella piccola chiesetta accanto al cantiere di Strudthoff. Esistono inoltre notizie ufficiali sulle condizioni di salute di Lodovico. In un rapporto (07.07.1913) dell'i.r. console generale Szentmyklósy a Barcellona all'i.r. Ministero dell'imperialregia casa e degli affari esteri (k.u.k. Ministerium des kaiserlichen und königlichen Hauses und des Äusseren in Wien) a Vienna venivano smentite le voci messe in giro dalla stampa di Maiorca secondo le quali l'Arciduca si era gravemente ammalato. Veniamo così a conoscenza che Lodovico soffriva "già da due anni di disturbi provocati da un'obesità anormale e sempre più grave ed ultimamente anche di gonfiore alle braccia e alle mani."⁴ Il 17 novembre del 1913 Lodovico Salvatore arrivò ad Alessandria per trascorrere i mesi invernali nella sua villa di Ramleh (rapporto del 20.11.1913 dal

Cairo). Dopo una visita a Lodovico, il viceconsole Schwagula riferì dal Cairo che "l'Arciduca soffre ogni tanto di disturbi di respirazione, ma anche di una certa stanchezza e sonnolenza".⁵ Inoltre gli arti si presentavano molto gonfi, tanto che l'Arciduca ebbe gravi difficoltà ad alzarsi senza aiuto per salutarlo ("Die Extremitäten seien noch stark geschwollen gewesen und als seine k.u.k. Hoheit sich am Schlusse der Audienz vom Sessel erheben wollte, sei dies kaum ohne Mithilfe möglich gewesen"). In occasione di un'altra visita avvenuta il 4 dicembre, stava però decisamente meglio ed era anche in grado di camminare da solo, lentamente, fino all'entrata del giardino (rapporto del 10.12.1913 dal Cairo). Il soggiorno nel mite clima egiziano ebbe buoni effetti sulla salute di Lodovico Salvatore. E quando il 4 giugno del 1914 partì a bordo del piroscafo del Lloyd "Wien" per Trieste, era sia "fisicamente che mentalmente molto più fresco" che dopo il suo arrivo in novembre. Solo gli arti, "in particolare i piedi sempre molto gonfi",

Fig. 12: La "villa di sotto" (stato attuale). (Foto: B. Mader)

Sl. 12: Današnje stanje "spodnje vile" v Zindisu. (Foto: B. Mader)

4 Orig.: "... bereits seit zwei Jahren unter den Beschwerden zunehmender abnormaler Fettleibigkeit und in letzter Zeit auch durch das Anschwellen der Arme und Hände immerhin nicht wenig zu leiden hat."

5 Orig.: "daß der durchlauchtigste Herr Erzherzog zeitweilig von leichten Atembeschwerden befallen wurde und dass sich auch eine gewisse Müdigkeit und Schläfrigkeit bemerkbar machte."

gli creavano delle difficoltà "non indifferenti" nel camminare ("Der hiesige Aufenthalt hat Seiner kaiserlichen und königlichen Hoheit entschieden gut angeschlagen, denn der hohe Herr war bei der Abreise, sowohl körperlich als auch geistig, bedeutend frischer als während der ersten Zeit nach seiner, im Monate November v. Js. erfolgten Ankunft in Egypten, wenn auch die Extremitäten, insbesondere die Füße, noch eine starke Anschwellung aufweisen, welche Seiner kais. Hoheit beim Gehen nicht unbedeutende Schwierigkeiten verursacht.") (rapporto dell'08.06.1914 da Bulkeley-Ramleh).

Arrivato a Trieste e poi a Zindis, dove Lodovico ormai da alcuni anni, probabilmente anche per motivi di salute, abitava nella cosiddetta "villa di sotto" (ora in strada per Chiampore 36) (Fig. 12) (protocollo del 6. 11.1915, Obersthofmarschallamt), si mise senza indugi in contatto con il Marchesetti. Questa volta invece gli chiese un consiglio da medico. Fortuna volle che Marchesetti fosse pure medico, anche se da anni non più praticante. Aveva studiato medicina a Vienna dai più illustri professori dell'epoca come Hyrtl, Rokitsansky, Billroth e Hebra (Mader, 1993 (1994), 139) e dopo essersi laureato il 16 dicembre del 1874 esercitò la professione medica a Trieste. Nell'autunno del 1875 colse l'occasione per imbarcarsi come medico di bordo su una nave del Lloyd diretta in India. Fu ufficialmente incaricato di studiare sul posto le malattie endemiche tropicali e le relative terapie (Prihoda, 1883, 2). In realtà, questo viaggio costituiva per Marchesetti una meravigliosa occasione per studiare e raccogliere piante dovunque la nave attraccava. Già nel maggio del 1876 la sua carriera di medico si concluse definitivamente con la nomina a direttore del Museo di storia naturale di Trieste. Solo alcune ricette intestate "Dr. C. de Marchesetti", che poi furono usate per appunti botanici, testimoniano ancora questo periodo.

Lodovico però si fidava del Marchesetti e forse gli era anche più facile parlare dei problemi della propria salute con un caro vecchio amico quasi coetaneo che con un medico qualsiasi. E Marchesetti si occupò infatti anche di questo problema con la sua particolare scrupolosità. Fece fare a Lodovico un'analisi delle urine presso il Fisicato Civico del professor Timeus a Trieste. Nella lettera del 10 luglio del 1914 gli comunicò lieta-mente che l'analisi "non presentò nulla di anormale, senza alcuna traccia di albumina e di zucchero, con che resta esclusa qualsiasi affezione urale come pure il diabete" e aggiunse "Quanto prima mi permetterò portarle l'analisi particolareggiata che fornirà elementi importanti per un'eventuale diagnosi del Prof. Murri." Il professor Augusto Murri esercitava a Bologna e siccome in questa stagione estiva "le cliniche a Bologna sono già chiuse" Marchesetti suggeriva all'Arciduca di "telegrafare (con risposta pagata) alla Clinica di Bologna domandando ove ora si trovi e poi telegrafare al Prof. Murri" per fissare un appuntamento (lettera del 10.

07.1914). Evidentemente Lodovico seguì il consiglio del Marchesetti di mettersi in contatto con Murri perché esiste ancora una sua lettera da Brandeis del 11 agosto del 1915 indirizzata al Murri, in cui Lodovico si congratulava con Murri per "la sua nomina a ispettore generale del servizio clinico dell'armata d'Italia". Sembra però che questa lettera, per motivi politici, non sia mai giunta al destinatario che risiedeva allora in terra nemica.

Nonostante i buoni risultati delle analisi delle urine, Marchesetti consigliò a Lodovico di cambiare dieta per calare di peso. Prima di partire per le vacanze si affrettò ad indicargli "in poche parole la dieta che secondo i principali igienisti, sarebbe la più confacente nella cura della polisarcia" (N.d.A, termine tecnico per obesità) e suggerì di non prendere esempio dal pranzo "cui l'Altezza Vostra ebbe la gentilezza d'invitarmi l'altro giorno" perché non era assolutamente indicato "per una cura tendente a dimagrire". Seguiva una dettagliata lista dei cibi permessi più un piano accurato per ogni pasto del giorno con indicazioni di quantità e modo di preparazione. Citò anche i cibi e le bevande da evitare oppure consumare "il meno possibile" (lettera del 25.07.1914). Questo consiglio comprendeva anche la birra, bevanda tanto amata dall'Arciduca. La sua predilezione per la birra risulta tra l'altro anche da una fattura della ditta E.A. Jasbitz-Agenzia d'esportazione della Birra in bottiglie di A. Dreher a Trieste, la quale spedì nell'agosto del '13, col vaporetto "Borgolauro", 4 casse "con totale 200 bottiglie della birra Kaiser uso Pilsen non pastorizzata" più "2 bottiglie da 1/2 litro con birra Marzo pastorizzata" da provare perché Lodovico aveva evidentemente dei dubbi sulla qualità di questo tipo di birra fornita dalla Dreher (fattura con lettera dell'11.08.1913).

Proponendo a Lodovico anche "moto moderato a poco a poco aumentante" e "se possibile qualche esercizio fisico anche passivo", Marchesetti fu "persuaso che se Vostra Altezza avrà la costanza di attenersi strettamente ai dettami razionali di una cura di dimagrimento, in qualche mese potrà riacquistare completamente la Sua antica floridezza" (lettera del 25.07.1914).

In questo purtroppo il Marchesetti errò, oppure non volle che Lodovico si preoccupasse troppo delle gravi condizioni della sua salute. Ormai gli restava solo poco più di un anno di vita. Soffriva di elefantiasi, una mostruosa ipertrofia di tutti gli strati cutanei in seguito ad un blocco del deflusso nei vasi linfatici. La malattia può essere ereditaria oppure provocata da un cronico edema linfatico. Nel caso dell'Arciduca probabilmente non si trattava della forma ereditaria - tanto è vero che i primi sintomi si manifestarono appena nell'età avanzata - ma piuttosto forse dell'Elefantiasis arabum, causata da una specie di *Filaria* diffusa nei paesi tropicali che penetra tramite insetti che succhiano il sangue nel corpo umano. La calcificazione di questi parassiti provoca il blocco del

vasi linfatici e di conseguenza lo sviluppo di un cronico edema linfatico (Zetkin-Schaldach, 1992, 571). Il fatto che questa forma colpisca in particolare gli arti, corrisponde bene con i disturbi di cui Lodovico Salvatore ebbe a soffrire e rende ancora più probabile l'ipotesi che lui avesse contratto la malattia durante uno dei suoi numerosi viaggi. Anche l'esame autoptico eseguito dal professor Dr. J. Hlava riportò delle gambe "enormemente ingrossite". Fu però anche constatato un ingrossamento del cuore, dei polmoni, del fegato, dei reni e della milza come pure un'aterosclerosi universale (OMaA).

Quindi tutte le cure prescritte come pure il consiglio del Marchesetti di tornare a Gastein dove "l'aria balsamica ... in unione alle sue acque salubri completeranno la cura" (lettera del 25.07.1914) e dove Lodovico, soggiornando al "Hotel Elisabethhof", si trovava "molto bene" (lettere dell'anno precedente 29.07.1913 e del 10.08.1913), potevano ormai solo dare un beneficio temporaneo ma non più evitare l'inevitabile.

Ma la situazione stava degenerando anche sul piano politico: Il 28 giugno del 1914 l'Austria dichiarò guerra alla Serbia e, nel giorno in cui l'Austria ordinò la mobilitazione generale, il Marchesetti scrisse da Berna a Lodovico inviandogli "i più fervidi auguri di felicità sul suo onomastico". Sperava inoltre in "un esito favorevole" della cura e di aver il piacere di trovarlo al suo ritorno "perfettamente ristabilito". "La grave notizia della guerra fatalmente scoppiata" l'aveva anche raggiunto a Berna e lo "rattrista grandemente". Come molti in quel momento anche lui però credeva, "che la tracotanza serba sarà in breve fiaccata e la bandiera del principe Eugenio sventolerà di nuovo sui merli di Belgrado" (lettera del 31.07.1914).

La situazione però si aggravò. In seguito alla mobilitazione austriaca la k.u.k. Seetransportleitung a Trieste il 1 agosto diede ordine di mettere lo "yot a vapore Nixe" ("Dampfschiff Nixe") al servizio della marina militare ("Kriegsmarine"). Date le circostanze, quest'ordine non arrivò di sorpresa. Lodovico infatti aveva già dichiarato dieci anni prima la disponibilità del "Nixe" in caso di guerra. Il "Nixe" però non divenne nave da guerra in quanto si trovava da tempo a Porto Pi di Maiorca. A bordo vi era Giovanni Vascotto di Trieste. Allora quarantenne, era al servizio dell'Arciduca come primo macchinista. A Porto Pi si occupava del "Nixe" e faceva puntualmente rapporto a Lodovico (lettere e fatture dal 1912 al 1914). Quando scoppiò la guerra, non poté più ritornare e rimase per almeno due anni a Maiorca (domanda del 15.02.1916).

Il 14 agosto del 1914 arrivò allo "Herrn Erzherzog Ludvik Salvator Triest Lazaretto" un telegramma da

Vienna in cui gli veniva comunicato "Sarebbe da imporre urgentemente cambio di domicilio a causa del pericolo baciamano".⁶ Una settimana dopo Carlo Coronini-Cronberg annunciò il suo arrivo a Zindis (telegramma del 22.08.1914). Carlo Coronini divenne "Kammervorsteher" (direttore della Corte) di Lodovico Salvatore nel 1907, quando il suo prozio e omonimo non poté più essere al servizio dell'Arciduca per problemi di vista (Zimmermann, 1914, 11). Accompagnato dal Coronini, Lodovico si recò a Gorizia, dove in seguito alloggiò nella Villa Ceconi, appartenente alla famiglia dei Coronini, nell'allora via Salcano, ora via Montesanto (lettera di G. Coronini del 25.01.1971).

Non sapendo ancora che non avrebbe mai più rivisto, dalla sua scrivania a Zindis, "le graziose colline" del Golfo con i loro "ridenti paesini" circondate dalla "corona di diamante" delle "montagne innevate dell'Italia" (Ludwig Salvator, manoscritto senza data),⁷ Lodovico continuò ad occuparsi dei suoi lavori preparando il suo libro "Zärtlichkeitsausdrücke und Koseworte in der friaulischen Sprache" (1915), l'ultimo uscito con lui ancora vivente. In quest'opera trovavano spazio anche espressioni dialettali di Muggia e San Rocco, dove come ricorda Lodovico "ancora circa 30 anni fa abitavano alcune famiglie friulane ... e tra di loro continuavano a parlare la loro lingua" (Ludwig Salvator, 1915, 7).

Lodovico Salvatore però era sempre appassionato di botanica. Osservava con molta attenzione la flora nei giardini di Gorizia dove ebbe ancora i problemi a determinare la specie di una pianta. Il 30 agosto del 1914 infatti si rivolse da Gorizia al Marchesetti mandando "sotto fascia un ramuscello d'un albero assai frequente in questi giardini che adesso con la sua abbondante fioritura produce un effetto bellissimo: I fiori sono color di rosa, ... ve ne un esemplare bellissimo nel giardino di Piedimonte di Attems. Desidererei saperne il nome." Purtroppo manca la risposta di Marchesetti perché l'ultima sua lettera conservatasi è quella da Berna del 31 luglio del 1914. I contatti però continuarono.

Intanto l'Italia aveva abbandonato la sua posizione neutrale nei confronti dell'Austria. Rivelandosi sempre più nemica dell'Austria, l'Italia preparò l'entrata nell'Entente, con la promessa nell'accordo di Londra (26.04.1915) di acquisire Trento, Alto Adige, Trieste, le contee di Gorizia e Gradisca e l'Istria, mentre l'Austria avrebbe dato in cambio per restare neutrale solamente Trento, Aquileia e Gradisca (Zöllner-Schüssel, 1985, 239s). Poco dopo l'accordo di Londra Coronini ricevette una lettera da Vienna. Il primo "Obersthofmeister" gli scrisse che a causa della "tensione coll'Italia" cresciuta a tal punto che l'esito sembrava imprevedibile, "Sua Ma-

6 Orig.: "Vegen gefärpung des aufenthaltes in Triest wäre domizil enderung dringend gebot Hand kuss."

7 Orig.: "Von meinem Schreibtische aus übersehe ich den ganzen Golf von anmuthigen Hügeln umgürtet die lachende Ortschaften besetzen und denen das schneebedeckte Gebirge Italiens einen diamantenen Kranz bildet."

està ritiene sia arrivato il momento che Sua Altezza Imperiale lasci Gorizia ed si stabilisca più a nord." "Naturalmente", aggiunse, "tutto ciò dovrebbe svolgersi con un pretesto plausibile." (lettera del 05.05.1915).⁸

La situazione era davvero precaria, considerando il fatto che l'Italia dichiarò guerra all'Austria il 23 maggio e appena un mese dopo cominciarono le tremende battaglie sull'Isonzo.

Quindi Lodovico Salvatore non poté più rimanere nemmeno a Gorizia. Ricevette ancora ai primi di maggio la visita del Marchesetti ed i due fecero un'ultima passeggiata insieme nel giardino di Villa Ceconi (March, 1983, 373). A metà maggio (per quanto riguarda la data precisa le due biografie di March (l.c.) e di Schwendinger (1991, 219) si contraddicono) partì a bordo di un treno speciale (lettera di Guglielmo Coronini del 25.1.1971) assieme alla famiglia Coronini - che si recò al suo castello di Wöllan - per Brandeis sull'Elba, vicino a Praga. Lodovico aveva ereditato dal padre il castello di Brandeis (oggi Brandys nad Labem).

Però anche quest'ultimo soggiorno dell'Arciduca non fu di lunga durata. Trascorreva il tempo lavorando al suo ultimo libro "Auslug- und Wachtürme Mallorcas" (Hubert, 1916, VIII) e le sue condizioni di salute peggioravano di giorno in giorno. Il 10 ottobre, infine, divenne indispensabile un intervento chirurgico eseguito dal professor Rudolf Jedlicka di Praga (Schwendinger, 1991, 220). E proprio lo stesso giorno Lodovico scrisse anche la sua ultima lettera al Marchesetti. La sua bella scrittura era diventata quasi illeggibile, i caratteri erano ormai piccolissimi e si confondevano uno nell'altro. Non fece parola delle sue difficoltà, anzi, si mostrò preoccupato della salute pubblica e delle condizioni sanitarie di Trieste e dei dintorni sperando "che Trieste riprenderà presto un aspetto più gajo." (lettera del 10.10.1915). Né avrebbe potuto più verificarsi la sua speranza di potersi recare a Montreaux in Svizzera, "ove il vasto lago di Ginevra, gli avrebbe dato almeno l'illusione di trovarsi alle sponde del mare" (Marchesetti, 1915, 1). Il 12 ottobre del 1915 l'Arciduca Lodovico Salvatore morì.

Si comprende il suo grande interesse per la salute pubblica, espressa anche varie volte nelle sue lettere del 1911, 1912, e 1913, quando fra l'altro anche il colera minacciava Trieste, ed il Marchesetti gli forniva oltre alle

notizie ritagliate dal giornale persino le copie del Bollettino settimanale del civico fisico di Trieste (lettere di Marchesetti del 02.06.1912; 10.06.1912; 22.06.1912) che non fu solo da semplice preoccupazione in un'epoca ancora quotidianamente piena di epidemie e malattie contagiose che colpivano più facilmente le città portuali, ma nacque piuttosto dalla sua esperienza, in quanto perse la sua carissima amica Catalina Homar, amministratrice ma soprattutto la buon'anima della sua tenuta a Miramar, che nel 1905 morì di lebbra contratta durante il viaggio nella Terra Santa (Kleinmann, 1991, 108).

Lodovico Salvatore scrisse in onore e in memoria di Catalina Homar un opuscolo (1905b), che Marchesetti lesse "con un senso di vera commozione" e lo ritenne "un monumento... ben più glorioso di quelli che s'inalzano a tanti eroi della spada o della penna." (lettera del 09.10.1905).

Nella prefazione Lodovico trovò per Catalina delle parole che potrebbero essere valide anche per lui stesso, un personaggio straordinario a cui nonostante i suoi grandi meriti è stata rivolta ben poca attenzione rispetto ad altri componenti della famiglia degli Asburgo:

"Stranamente gli uomini si occupano maggiormente delle azioni di coloro che gli creano danno. La loro storia viene riportata in tutti i modi e sensi e si legge con bramosia. Falsi eruditi, che nei cuori adolescenti spensero con erronee dottrine la fiaccola della credenza, ribelli che misero a fuoco e fiamme un paese tranquillo, conquistatori che condussero centinaia di migliaia di esseri al banco del macellaio - a loro si erige un monumento ... Della storia di creature buone, che amarono ed aiutarono il prossimo, di quella non ci si occupa appena; la loro voce rimane senza eco come quella degli utili uccelli canori che si perde nel silenzio del bosco e si confonde nel mare delle susseguenti onde di uomini."⁹

RINGRAZIAMENTI

I miei più vivi ringraziamenti per la disponibilità e la collaborazione offerte nel corso delle mie ricerche vanno a (in ordine alfabetico):

dr. Wladimir Aichelburg, Vienna; Renzo Arcon, Archivio Diplomatico (Biblioteca Civica) Trieste; dott. Adele Brandi, Archivio di Stato di Gorizia; dott. Ugo Cova, Archivio di Stato di Trieste; Albrecht Hohenberg,

8 Orig.: "Nachdem die Spannung mit Italien auf einen Punkt gediehen ist, so es schwer zu sagen ist welche Wendung die ganze Austragung nehmen wird, halten Ihre Majestät den Zeitpunkt gekommen, so Seine kaiserliche Hoheit Görz besser verlassen und einen nördlichen Aufenthalt suchen sollte. Natürlich müßte dies unter einem plausiblen Vorwand geschehen."

9 Orig.: "Sonderbarer Weise beschäftigen sich die Menschen am meisten mit den Thaten derjenigen, die ihnen Schaden zufügten. Die Geschichte derselben wird nach allen Arten und Richtungen hin geschrieben und mit Gier gelesen. Falschen Gelehrten, welche durch ihre irrigen Lehren die Fackel des Glaubens in den jugendlichen Herzen erlöschten, Empörern, die ein ruhiges Land in Feuer und Flammen setzten, Eroberern, welche Hunderttausende zur Schlachtbank führten - ihnen wird ein Denkmal errichtet ... Um die Geschichte wohlthätiger Wesen, welche ihre Mitmenschen liebten, ihnen halfen, um die kümmert man sich kaum; ihre Stimme verhallt ungehört wie die der nützlichen Singvögel in der Waldesstille verklingt und verschwindet in dem Meere der aufeinanderfolgenden Menschenwogen."

Vienna; Adriana Kosak de Farolfi e Valentina de Farolfi, Trieste; dott. Ruggero Calligaris, Museo di Storia Naturale Trieste; Dr. Peter Jung, Archivio di Stato di Vienna (Kriegsarchiv); Maja Kranjc, Institut za raziskovanje Krasa, ZRC SAZU, Postojna; Maria e Bruno Saule, Zindis;

Dr. Elisabeth Springer, Archivio di Stato di Vienna (Haus-Hof- und Staatsarchiv); Dr. Robert Stangl, Istituto Botanico dell'Università di Vienna; dott. Franco Stener, Muggia; Matej Župančič, Museo regionale di Capodistria.

"TVOJ GLOBOKO VDANI LUDVIK SALVATOR, NADVOJVODA ETC."

Bivanje nadvojvode Ludvika Salvatorja v Trstu, kakor je razvidno iz njegove korespondence s Carlom de Marchesettijem

Brigitta MADER

A-1050 Wien, Kriehubergasse 25/11

POVZETEK

V pozni jeseni leta 1876 je avstrijski nadvojvoda Ludvik Salvator v Zindisu pri Miljah kupil podeželsko vilo s pripadajočimi zemljišči, ki je bila potem njegovo stalno letno bivališče vse do leta 1914, ko je moral zaradi vojnih dogodkov po nasvetu svojega bratranca cesarja Franca Jožefa I. iz tega kraja oditi. V Trstu je med drugimi spoznal botanika, prazgodovinarja in direktorja Naravoslovnega muzeja Carla de Marchesettija, s katerim je ostal v prijateljskih stikih vse do svoje smrti oktobra leta 1915. Njegova bogata korespondenca z Marchesettijem na eni strani priča o njegovem zavzetem zanimanju za botaniko, speleologijo in prazgodovino ter o njegovih intenzivnih stikih z različnimi znanstveniki tistega časa, na drugi strani pa osvetljuje tudi Marchesettijevo sodelovanje pri njegovih delih in odpira tudi pogled v njegovo zasebno življenje, v njegovo globoko prijateljstvo z avstrijskim prestolonaslednikom nadvojvodom Francem Ferdinandom in v njegove nemajhne zdravstvene težave zaradi elefantiaze.

Avtorica na osnovi doslej neobjavljenega arhivskega gradiva (v državnih in zasebnih arhivih na Dunaju in v Trstu) ter na osnovi lastnih terenskih raziskav v Trstu in Miljah v svoji razpravi ni prikazala le bivanja Ludvika Salvatorja na Tržaškem, ampak predvsem živo in avtentično podobo tega zanimivega človeka; pri tem je postavila v ospredje veliko mnogostranskost, popolno predanost znanstvenemu raziskovanju ter veliko rahločutnost nadvojvode, ki je žal bil doslej - zgolj zaradi prepogosto samosvojega in za nadvojvodski stan povsem nenavadnega načina življenja - ožigosan kot "odpadnik" in "enfant terrible" avstrijske cesarske hiše.

Ključne besede: Ludwig Salvator, botanika, speleologija, Egipt, flora, Avstrijsko Primorje, Milje, Trst, Istra

FONTI E BIBLIOGRAFIA

Abbreviazioni

AD - Archivio Diplomatico - Biblioteca Civica di Trieste
AdmR - Administrative Registratur
Adria - **ADRIA**, Illustrierte Monatsschrift für Landes- u.
A fam F - Archivio familiare Farolfi Trieste
AMSI - Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia patria, (Parenzo, Venezia) Trieste.
ASGo - Archivio di Stato di Gorizia
ASCC - Archivio Storico Coronini-Cronberg
Atti Marchesetti - Atti Giornata internazionale di Studio C. Marchesetti (9. ott. 1993), Trieste.

Atti Mus. civ. Stor. nat. Trieste = Atti del Museo Civico di storia naturale di Trieste.

HHStAW - Haus, Hof- und Staatsarchiv Wien

KA - Kriegsarchiv Wien

LS - Habsburger Familienarchiv Ludwig Salvator

Mit.G.G. - Mitteilungen der k.k. Geographischen Gesellschaft in Wien.

NHMW - Naturhistorisches Museum Wien.

OMaA - Obersthofmarschallamt

ÖK - Öster. Kaiserhaus

PI - Pagine Istriane, Capodistria.

Völkskunde, 'Volkswirtschaft und Touristik der adriatischen Küstenländer. Editore Josef Stradner, Triest.

Lettere**ad Marchesetti**

a) Lettere di Marchesetti all'Arciduca Lodovico Salvatore: A fam F (le fotocopie)*

16.02.1896 28.12.1896 02.06.1897 29.07.1899 26.12.1899 27.01.1901
11.07.1904 26.12.1904 mar./apr.1905 09.10.1905 08.05.1907 29.04.1911
18.05.1911 06.02.1911 02.06.1911 10.06.1912 22.06.1912 17.05.1913

b) Minute di Marchesetti all'Arciduca Lodovico Salvatore: AD (R.P.MS. Misc. 88/QBP-Z)

28.12.1896 (2 minute 09.11.1898 28.09.1906 22.03.1907 29.12.1908
praticamente uguali)

c) Lettere di Marchesetti all'Arciduca Lodovico Salvatore: HHStAW LS 4,6

17.07.1913 20.08.1913 01.09.1913 29.06.1914 10.07.1914 13.07.1914
25.07.1914 31.07.1914 carta da visita senza data: HHStAW, LS 6

d) Lettera di Marchesetti a Josef Szombathy del 20.10.1904 si trova nell'archivio della sezione preistorica del Museo di Storia Naturale a Vienna (Prähistorische Abteilung des Naturhistorischen Museums in Wien); la lettera di Szombathy a Marchesetti del 06.09.1904: AD I.R.P. MS. Misc. 88/Q/P-Z Busta S6

e) Diari di Marchesetti: per l'anno 1898: R.P.MS. Misc.88/A/1/222 AD, per l'anno 1911:88/A/1

f) Lettera di Schweinfurth a Marchesetti del 27.10.1910: AD, R.P.MS. Misc. 88/Q/P-Z, Busta S1; la minuta di Marchesetti a Schweinfurth del 15.10.1905; AD, R.P.MS. Misc. 88/Q/P-Z.

g) Manoscritto del necrologio per Lodovico Salvatore: AD, R.P.MS. Misc. 88/M/25/1.

ad Lodovico Salvatore

a) Lettere dell'Arciduca a Marchesetti conservate: AD, R.P.MS. Misc. 88/P/G-O, Busta L2.,

11.09.1895 11.11.1895 23.02.1896 16.01.1897 04.06.1897 22.05.1897
22.06.1897 28.06.1897 05.01.1898 19.01.1899 14.12.1899 23.12.1899
24.07.1903 03.03.1905 16.03.1905 21.07.1910 30.10.1910 12.02.1911
17.04.1911 03.05.1911 14.05.1911 19.05.1911 24.05.1911 05.06.1911
14.12.1911 31.03.1913 29.07.1913 10.08.1913 30.08.1914 10.10.1915

b) Lettera dell'Arciduca a Marchesetti del 09.07.1904 si trova A fam F

c) Lettere della madre Maria Antonia a Lodovico Salvatore (1877-1884): HHStAW LS1; la corrispondenza familiare di Lodovico Salvatore: HHStAW LS1

d) Lettera del 21.06.1914 ed il telegramma del 24.06.1914 dell'Arciduca Francesco Ferdinando a Lodovico Salvatore: HHStAW LS1

e) Lettera di Luisa Vives Cilimingras all'Arciduca del 29.06.1914 da Akrotiri: HHStAW LS2

f) Lettere di August Alber von Glanstätten a Lodovico Salvatore: HHStAW LS1

09.10.1876 27.10.1876 16.11.1876

g) Lettere di von Hohenlohe a Lodovico Salvatore del 20.06.1914 e del 24.06.1914: HHStAW LS3

h) Lettera con fattura della ditta Jasbitz, Trieste a Lodovico Salvatore del 11.08.1913: HHStAW LS12

i) Lettere di von Jordans a Lodovico Salvatore del 22.07.1913 e del 23.10.1913: HHStAW LS6

j) Lettera di Lodovico Salvatore ed Augusto Murri del 11.08.1915: HHStAW, Adme ÖK, Fach1-68 Erzherzoge L-W, Akt 7, 78 093 1915

k) Telegramma del 14.08.1914 a Lodovico Salvatore: HHStAW LS14

l) Lettere di Giovanni Vascotto a Lodovico Salvatore del 09.06.1914 e del 23.04.1913 (Porto Pi) e diverse fatture da Maiorca saldate da Vascotto negli anni 1912-1914: HHStAW, LS12 ex; Domanda di Marie Vascotto (moglie di Giovanni) all'Obersthofmarschallamt di Vienna del 15.02.1916: OMAA 508 III/B Nr. 224; 72 415 1916.

m) Rapporti ufficiali concernenti lo stato di salute di Lodovico Salvatore del 07.07.1913 (Szentmiklós da Barcelona), del 20.11.1913 (Széchenyi dal Cairo), del 10.12.1913 (Széchenyi dal Cairo) e dell'08.06.1914 (Széchenyi da Bulkeley): HHStAW ÖK, Fach 1-68, Erzherzoge L-W

n) Rapporto di autopsia fatto nella notte dopo la morte di Lodovico Salvatore (12.-13.10.1915): OMAA 508 III/B Nr. 224 (1915-1918)

o) Manoscritto di Lodovico Salvatore senza data e non pubblicato: HHStAW, LS 11 nella cosiddetta "villa di sotto": Protocollo del OMAA del 06.11.1915 (III 224, 1653, 1915) HHStAW OMAA 508 III/B224; La copia del contratto di compravendita concernente la villa di Zindis ("villa di sopra") del novembre 1876: HHStAW LS 12; Le notizie sui contratti di compravendita ancora in sospeso dopo la morte di Lodovico Salvatore: HHStAW OMAA 508 III/B 224, 103 654 1916.; La notizia sul fatto che Lodovico Salvatore fu anche cittadino onorario di Muggia: lettera del Municipio di Muggia a Lodovico Salvatore del 08.01.1883, HHStAW LS 14

ad Johann Nepomuk Salvator "Johann Orth":

HHStAW, AdmR, ÖK, Fach 1-68, Erzherzoge L-W

ad Carlo Coronini-Cronberg**a) ad Carlo**

Telegramma di Coronini a Lodovico Salvatore del 22.08.1914 HHStAW LS 13

Lettera dell'Oberstmarschallamt di Vienna a Coronini del 05.05.1915: AStGO, ASCC; Il decreto di nomina a "Kammervorsteher" del 28.03.1907: AStGO, ASCC

b) ad Giuglielmo

Lettera a Fiorello di Farolfi del 25.01.1971: A fam F

ad Muggia

L'indicazione sul domicilio di Lodovico Salvatore nella cosiddetta "villa di sotto": Protocollo del OMAA del 06.11.1915 (III 224, 1653, 1915) HHStAW OMAA 508 III/B224; La copia del contratto di compravendita concernente la villa di Zindis ("villa di sopra") del novembre 1876: HHStAW LS 12; Le notizie sui contratti di com-

* Gli originali si trovano sicuramente nel lascito di Lodovico Salvatore a Maiorca. I discendenti degli eredi, le Signore Ribas, non hanno però dato nessuna risposta di conferma alla mia ripetuta richiesta.

pravendita ancora in sospeso dopo la morte di Lodovico Salvatore: HHStAW OMA 508 III/B 224, 103 654 1916.; La notizia sul fatto che Lodovico Salvatore fu anche cittadino onorario di Muggia: lettera del Municipio di Muggia a Lodovico Salvatore del 08.01.1883, HHStAW LS 14.

ad Ramleh

Le indicazioni sull'acquisto dei terreni a Ramleh da parte di Lodovico Salvatore: del 30.03.1899 e del 24.04.1900 (Administrativer Gegenstand Nr. L IV e), HHStAW, AdmR, ÖK, Fach 1-68, Erzherzoge L-W.

ad Edouard Alfred Martel

Lettera di Martel a Friedrich Müller del 29.09.1896: Archivio della sezione speleologica del Museo di Storia Naturale di Vienna (Abteilung für Karst- und Höhlenforschung des NHM in Wien).

ad "NIXE"

Lo scritto dell'11.04.1904 concernente la dichiarazione del 26.03.1904 di Lodovico Salvatore di consegnare il "Nixe" in caso di guerra: KA: k.u.k. Seetransportleitung, Operationskanzlei MS/OK, 1904, IX-7/7, Nr. 711; L'ordine di consegna del "Nixe" (Beistellungs-Order) del 01.08.1914 dalla k.u.k. Seetransportleitung: HHStAW, LS 9.

Adamović, L. (1911): Die Pflanzenwelt Dalmatiens. Leipzig.

Adamović, L. (1929): Die Pflanzenwelt der Adrialänder. Jena.

Aichelburg, W. (1984): Sarajevo 28. Juni 1914. Wien.

André, D. (1997): La Plume et les Gouffres. Correspondance d'Edouard Alfred Martel (1868-1936): Association E.A.Martel. Lozère.

Baldacci, A. (1910/11): La flora delle Isole Pelagose, Memorie dell'Istituto delle scienze di Bologna, t.VIII.

Barnhart, S. M. (1965): Biographical notes upon Botanists. Vol 1 A-F, XV, 563ff., Boston (Mass.).

Beck von Mannagetta, R. (1901): Die Vegetationsverhältnisse der illyrischen Länder, in: Die Vegetation der Erde. Leipzig.

Bonet de Los Herreros, P. (1911): El Archiduque de Austria Luis Salvador. Memoria Biografica. Palma de Mallorca.

Cañellas Serrano Nicolau, S. (1997): El paisatge de l'Arxiduc, Palma de Mallorca (Institut d'Estudis Baleàrics).

Catalogo della Prima Esposizione provinciale istriana. (1910) Capodistria.

Dolce, S. (1993 (1994)): Carlo de Marchesetti: 45 anni di direzione del Museo Civico di Storia Naturale di Trieste, in: Atti Marchesetti, 79-85.

Eisenmenger, V. (1930): Erzherzog Franz Ferdinand. Wien.

Farolfi, F., de (1972-73): Un grande dimenticato. L'Archiduca Lodovico Salvatore di Toscana, AMSI NS 20-21, 335-391.

Ginzberger, A. (1911): Fünf Tage auf Österreichs fernsten Eilanden. in: Adria III, pp. 161, 201, 241, 281, 345, 389.

Hubert, E. (1916): Introduzione al libro: Ludwig Salvator (1916), Prag, pp. VII-XI.

Janchen, E. (1933): Richard Wettstein-sein Leben und Wirken, Österreichische Botanische Zeitschrift 82, 1-2, 1-195, Wien.

Kiszling, R. (1953): Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este. Graz-Köln.

Kleinmann Horst, J. (1991): Erzherzog Ludwig Salvator. Mallorcas ungekrönter König. Graz-Wien-Köln.

Koudelka, A., von (1987): Denn Österreich lag einst am Meer. A cura di L. Baumgartner, Graz 1990 e Rotta su Trieste. A cura di L. Baumgartner, Collana di Testi e Studi storici 10, Gorizia.

Ludwig, S. (1869): Tabulae Ludovicianae. Prag.

Ludwig, S. (1869-1884): Die Balearen in Wort und Bild geschildert (5 vol.) Leipzig.

Ludwig, S. (1871): Der Golf von Buccari - Porto Ré. Prag.

Ludwig, S. (1893): Nouvelle grotte dans l'île de Majorque (Baléares), Spelunca IV, 83f., Paris.

Ludwig, S. (1894): Schiffbruch oder ein Sommer-nachtstraum. Prag.

Ludwig, S. (1896): Märchen aus Mallorca. Würzburg und Leipzig.

Ludwig, S. (1897): Cannosa, Prag.

Ludwig, S. (1899): Bougie, die Perle Nord-Afrikas. Prag.

Ludwig, S. (1900): Ramleh als Winteraufenthalt. Leipzig.

Ludwig, S. (1905a): Wintertage auf Ithaka. Prag.

Ludwig, S. (1905b): Catalina Homar. Prag.

Ludwig, S. (1908): Anmerkungen über Levkas. Prag.

Ludwig, S. (1910a): Seebäder im südlichen Dalmatien, Adria II, 277-280.

Ludwig, S. (1910b): Kloster Badia bei Curzola, Adria II, 357-362.

Ludwig, S. (1911a): Einiges über Yachten, Wiener Almanach, Jahrbuch für Literatur, Kunst und öffentliches Leben, XX, pp. 3-15, Wien-Leipzig.

Ludwig, S. (1911b): Der Canal von Calamotta, Adria III, 41-50, 81-92, 121-134.

Ludwig, S. (1911c): Einiges über Weltausstellungen. Prag.

Ludwig, S. (1911d): Lo que se'de Miramar. Palma de Mallorca.

Ludwig, S. (1913): in: Zum Projekt des Naturschutzparkes auf Meleda, Adria V, 785f.

Ludwig, S. (1914): Lieder der Bäume. Prag.

Ludwig, S. (1915): Zärtlichkeitsausdrücke und Koseworte in der friaulischen Sprache. Prag.

Ludwig, S. (1916): Aislug- und Wachtürme. Mallorcas. Prag.

Mader, B. (1993 (1994)): "Signor Dr. Carlo de Marchesetti, Museo di Storia naturale in Trieste, Austria": I rapporti di Marchesetti con Vienna attraverso la sua corrispondenza, Atti Marchesetti, 149-166.

Mader, B. (1994): E. A. Martel in Briefen an Carlo Marchesetti und Erzherzog Ludwig Salvator, Acta Carso-logica XXIII/13, 178-190, Ljubljana.

- Mader, B. (1996):** Die Zusammenarbeit der Naturhistorischen Museen in Wien und Triest im Lichte des Briefwechsels von Josef Szombathy und Carlo de Marchesetti (1885-1920), *Annalen des NHMW* 97 A, pp. 145-166, Wien.
- Mader, B. (1998):** Martel et ses relations avec l'italien Carlo de Marchesetti et Son Altesse Royale l'Archiduc Ludwig Salvator d'Autriche. *Atti del Colloquio Martel (1997 Année E. A. Martel)*, Mende Lozère 17-18 ott. 1997 in corso di stampa.
- Mantegazza, P. (1896):** L'Arciduca Luigi Salvatore e le fiabe de Maiorca, *Nuova Antologia* LXV, pp. 18-30, Roma.
- March, J. (1983):** S'Arxiduc. Palma de Mallorca.
- Marchesetti, C., de (1876):** Descrizione dell'isola di Pelagosa e Aggiunta alla descrizione dell'isola di Pelagosa, *Bolletino della società Adriatica di Scienze Naturali in Trieste* II, pp. 283-306 e pp. 393-395.
- Marchesetti, C., de (1884-1902):** Scritti sulla necropoli di Santa Lucia di Tolmino (scavi 1884-1902). Ristampa anastatica degli scritti pubblicati su "Bolletino della Società adriatica di scienze naturali in Trieste", Trieste 1993, a cura di G. Bravar, G. Bandelli, E. Montagnari Kokelj.
- Marchesetti, C., de (1895a):** Bibliografia botanica ossia Catalogo delle Pubblicazioni intorno alla Flora del Litorale austriaco, *Atti Mus. civ. Stor. nat. Trieste* IX (N.S. III), 1-25.
- Marchesetti, C., de (1895b):** *Atti Mus. civ. Stor. nat. Trieste* IX (N.S. III), 1-25.
- Marchesetti, C., de (1895c):** La grotta azzurra di Samatorza, *Atti Mus. civ. Stor. nat. Trieste* IX (N.S. III), 249-255.
- Marchesetti, C., de (1895d):** L'ursus ligusticus iss. nelle Alpi Giulie, *Atti Mus. civ. Stor. nat. Trieste* IX (N.S. III), 265-271.
- Marchesetti, C., de (1900):** Elenco Flora in: cap. IV Thiere und Pflanzen, Ramlah als Winteraufenthalt di Ludwig Salvator, Leipzig pp. 25-28.
- Marchesetti, C., de (1903a):** I castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia, *Atti Mus. civ. Stor. nat. Trieste* X (N.S. 4) pp. 1-206.
- Marchesetti, C., de (1903b):** Appunti sulla flora egiziana, *Atti Mus. civ. Stor. nat. Trieste* X (N.S. IV), pp. 209-230.
- Marchesetti, C., de (1911):** Ein Naturschutzpark auf Melleda (parere di Marchesetti) *Adria* III, 93-102, 133-134.
- Marchesetti, C., de (1912a):** La Preistoria in Egitto, *Bolletino delle Società Adriatica di Scienze Naturali in Trieste* XXVI, pp. 89-120.
- Marchesetti, C., de (1912b):** Saxifraga Ludovici Salvatoris. *Nuova Specie delle Isole Baleari*. pp. I-III, Trieste.
- Marchesetti, C., de (1915):** L'Arciduca Lodovico Salvatore, *Osservatore Triestino* Anno 131, Nr. 270, 17 ottobre 1915, Trieste p. 1.
- Marchesetti, C., de (1916):** Giorgio Schweinfurth, *Il Lavoratore*, edizione serale, Anno XXII, Nr. 432, 29 dicembre 1916, Trieste, p. 1.
- Martel Edouard, A. (1897):** La Cueva del Drach, *Annuaire du Club Alpin Français* XXIII, 369 ff., Paris.
- Martel Eduard, A. (1903):** XIV et XV Campagnes souterraines (1901 et 1902) *La Géographie, Bulletin de la Société de Géographie* VII (5), 333-353, Paris.
- Medeot, C. (1972):** Le Orsoline a Gorizia, 1672-1972, Gorizia.
- Mit, G. G. 1899,** Mittheilungen der k.k. geographischen Gesellschaft Wien, 42.
- Morgan, C. (1993 (1994)):** La revisione della bibliografia delle opere di Carlo de Marchesetti, *Atti Marchesetti*, 279-369.
- Musner, G. (1910):** La prima Esposizione provinciale istriana, *PI* 8/4-5, 98-107.
- Nikitsch-Boulles, P. (1925):** Vor dem Sturm, Erinnerungen an Erzherzog Thronfolger Franz Ferdinand. Berlin.
- O. TS 1915,** *Osservatore Triestino*, anno 131, Nr. 267 del 14.10.1915, Trieste, p. 1.
- Prihoda, M. (1883):** Carlo de Marchesetti, *Österreichische Botanische Zeitschrift* 1, pp. 1-7, Wien.
- Pilleri, G. (1980):** Zur Geschichte des Naturhistorischen Museums in Triest. Waldau-Bern.
- Polzer-Hoditz, A. (1929):** Kaiser Karl. Aus der Geheime-mappe seines Kabinettschefs. Zürich-Wien.
- Sabater, G. (1985):** Mallorca en la vida del Archiduque. Palma de Mallorca.
- Schwendinger, H. (1991):** Erzherzog Ludwig Salvator. Der Wissenschaftler aus dem Kaiserhaus. Wien-München.
- Spens-Booden, Y. (1897):** Da Palma per Ivizza ed Alicante, *Il Tourista*, anno IV (11.) 12, 87f e 95ff., Trieste.
- Spens-Booden, Y. (1897):** Majorca. Pagine sciolte da un diario di viaggio, *Il Tourista* IV, (2) 10-13; (3) 18-21, Trieste.
- Stafleu, Frans A. & Cowans Richard, S. (1976, 1985):** Taxonomic literature - A selective guide to botanical publications and collections with dates, commentaries and types. Vol I (A-G), Utrecht; Vol V (Sal-Ste), Utrecht, Antwerpen, Boston (1985?) (1976).
- Stossich, M. (1875):** Escursione sull'isola di Pelagosa, *Bolletino di Società Adriatica di Scienze Naturali in Trieste* per 1875, 217ff.
- Tourista II 1896,** p. 95.
- Weissensteiner, F. (1983):** Franz Ferdinand. Der verhinderte Herrscher. Wien.
- Weissensteiner F. (1985):** Ein Aussteiger aus dem Kaiserhaus: Johann Orth. Wien.
- Zöllner, E. & Schüssel, Th. (1985):** Das Werden Österreichs. Wien.
- Zetkin, M. & Schaldach, H. (1992):** Wörterbuch der Medizin. Berlin.
- Zimmermann, Franz X. (1914):** Carl Graf Coronini-Cronberg, *Adria und Ostalpen* VI (1-2), 10-12, Wien-Graz-Triest.

RAZPRAVE IN GRADIVO

SAGGI E FONTI

TREATISES AND SOURCES

O ODNOSIH KRANJSKE DEŽELE IN HABSBUŠKE ISTRE V KRANJSKIH VIRIH 16. STOLETJA

Daniela JURIČIČ ČARGO

Arhiv Republike Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Zvezdarska 1

IZVLEČEK

Prispevek obravnava odnose kranjskih deželnih stanov do Kranjski priključenih gospostev v Istri v 16. stoletju. Te odnose so na političnem področju zaznamovala prizadevanja kranjskih deželnih stanov po močnejšem povezovanju dveh dežel in vključevanju istrskega prostora v kranjske upravne in sodne institucije. Na drugi strani so maloštevilni istrski plemiči poskušali ohraniti svojo samostojnost in privilegije, ki so jih pridobili v času vladavine goriških grofov. Poleg političnih sta obe deželi povezovali obrambni, gospodarski ter na strani Kranjske tudi fiskalni interesi.

Ključne besede: Kranjska, deželni stanovi, Pazinska grofija, povezovanje

ZGODOVINSKI RAZVOJ

Ko so Habsburžani po smrti goriškega grofa Alberta IV. leta 1374 podedovali Slovensko marko, Metliko in Istro, je slednja v ustavno-pravnem smislu bila že oblikovana kot dežela (Prim. Štih, 1993, 55-70). Privilegij Alberta IV. Goriškega iz leta 1365, ki je plemičem potrjeval njihove pravice in svoboščine ter kasnejše potrditve tega privilegija, ki so jih zapovrstjo opravili Habsburžani kot novi deželni knezi,¹ kažejo, da privilegij sodi med osnovne dokumente deželne ustave (Štih, 1993, 55). Za celotno posestvo bivše goriške, od 1374 habsburške Istre, so goriški grofje uporabljali pojem Istrska grofija ali Istrska dežela (Grafschaft zu Isterreich, das Land ze Isterreich) (Kandler, 1898, citirana listina). V avstrijskih listinah se od leta 1379 pojavlja tudi naziv Pazinska grofija (Grafschaft Mitterburg), vendar je že Leopold III. ločil pojem "das Land ze Isterreich und die Grafschaft ze Mitterburg".² Istrska grofija je bil naziv za

vsa goriška posestva v Istri in je predstavljala fevdalni sklop nekaj gospostev, med katerimi je bilo največje Pazinska grofija. Le-ta je bila direktno podrejena goriškemu grofu oziroma njegovemu glavarju v Pazinu, v njeni sestavi so bili številni mestni in vaški komuni. Ostala majhna gospodstva v Istri niso bila vključena v upravni aparat Pazinske grofije in so bila dedni fevdi, ki so jih goriški grofje podeljevali svojim ministerialom.

V drugi polovici 15. stoletja³ je habsburška Istra obsegala Pazinsko grofijo (s številnimi mestnimi in vaškimi komuni), gospodstva Lupoglav, Kožljak, Kršan, Grdoselo, Račice, Momjan, Buzet, Barban in Paz (De Franceschi, 1963, 153) ter nekatera cerkvena posestva. Gospodstvo Rašpor je Ana, hčerka Majnharda VII. Goriškega⁴ leta 1402 prodala Benečanom (Klen, 1972, 7-29; Štih, 1994, 100). Večje teritorialne spremembe je v habsburški Istri povzročila devetletna vojna⁵ med Beneško republiko in Cambraisko ligo (1508-1516). Z mirovnimi pogajanjmi, ki so se za istrska posestva za-

1 Privilegij so istrskemu plemstvu potrdili: avstrijski vojvoda Leopold III. leta 1374, nadvojvoda Ferdinand I. leta 1523 in nadvojvoda Karel leta 1567 ter cesarji Firdrik III. leta 1444, Maksimilijan I. leta 1494, Karel V. leta 1520, Rudolf II. leta 1593 ter Ferdinand III. leta 1683. Prim. Levec, 1898, 285-292; Mitis, 1902, 99; ARS, AS-1063, kronološka zbirka listin.

2 De Franceschi, 1963, 37 ter objava listine vojvode Leopolda III. v prilogi št. 8: Grädec, 1379, 30. december.

3 Leta 1498 je bil izdelan urbar Pazinske grofije, ki vsebuje popis vseh komunov (prim. Klen, 1969, 53-159).

4 Leta 1342 se je albertinska linija goriških grofov razdelila na ožjo goriško vejo (Henrik II., Majnhard VII.) in na istrsko vejo (Albert IV.). Albert je dobil posestva v Istri, Slovenski marki in Beli krajini (Štih, 1994, 34-35).

5 Več o vojnih operacijah v Istri prim. De Franceschi, 1963, 61-69.

ključila 29. julija 1523, so Habsburžani v Istri izgubili Momjan, Završje, Vižinado, Račice, Barban in Rakalj, Draguč in Sovinjak z Vrhom (De Franceschi, 1963, 69).

Po prehodu v habsburške roke so bile nove dežele Slovenska marka, Metlika in Istra kot državno-neposredna ozemlja, ločene od ostale Kranjske. Med letoma 1438 in 1441 so vse tri dežele postale Kranjski "priključena" gospostva (angereichte Herrschaften) (Kos, 1958, 254-255). Po nastopu goriške dediščine se je vojvoda Leopold, ki so mu po delitvi habsburških posestev (25. 9. 1379) pripadle južne avstrijske pokrajine, odločil dati svoja nova posestva v Istri s Pazinsko grofijo v upravljanje devinskim gospodom.⁶ Moška linija Devinskih je izumrla s smrtjo Huga IX. leta 1399. Njegova posestva in hipotekarne pravice je leta 1406 podedovala švabska rodbina Walsee-Ens (De Franceschi, 1963, 45; Marušič, 1988, 244-245). Devinski gospodje in predvsem Walseejevci so v Pazinski grofiji razvili upravo, ki se ni bistveno razlikovala od goriške. Pazinsko grofijo je upravljal njihov namestnik - glavar. Majhne gradove, ki so pred njihovim prihodom bili privatna gospostva, so podredili glavarju v Pazinu in jih dali v upravljanje upraviteljem (Pfleger) (De Franceschi, 1963, 46). Sodno upravo so izvrševali preko poverjenikov avstrijskih vojvod, to je preko deželskega sodnika za kazensko sodstvo (De Franceschi, 1963, 48). V času, ko je bila Pazinska grofija pod upravo Devinskih in Walseejevcev ter v prvem obdobju po priključitvi h Kranjski, se je v komunalnih pazinskega fevda razvila precejšnja avtonomija. Leta 1409 so nekateri komuni v Pazinski grofiji imeli pravico uporabe pečata in pravico do mestnega obzidja. O tem priča listina, izstavljena v Pazinu 22. novembra 1409 po zadušitvi upora prebivalcev pazinskega komuna proti Walseejevcm (Klen, 1971, 263-278). Na izstavljeni listini so svoje pečate, na katerih so upodobljena mestna obzidja, pritrdili komuni Pičan, Gračišče in Barban (Klen, 1971, 263).

Ko je leta 1435 Walseejevcm potekla zakupna pogodba za istrska posestva, je vojvoda Friderik (poznejši cesar Friderik III.) hipotekarna gospostva odkupil, jih podredil dvorni komori in dal v upravljanje lastnim glavarjem (De Franceschi, 1963, 49). S tem dejanjem povezujemo priključitev istrskih posestev h Kranjski. "Nova" Kranjska je bila razdeljena na štiri glavarstva: Kranjsko, Postojno in Kras, Istro ter Metliko (Kos, 1958, 254-255). Z nastopom cesarja Friderika III. in še bolj njegovega sina Maksimilijana I. se je za Istro začelo obdobje intenzivnejšega priključevanja h kranjskim deželnim organom, omejevanja starih plemiških svoboščin in samouprave v istrskih komunalnih.

KRANJSKI DEŽELNI STANOVİ IN HABSBUŠKA ISTRA V 16. STOLETJU

1. Uprava in sodstvo

Povezava Istre s Kranjsko izvira iz zgodnjega srednjega veka, ko so bili kranjski plemiči istočasno tudi istrski mejni grofje (Andechs-Meranski, Weimer-Orlamünde).⁷ S priklopitvijo na Kranjsko je Istra zaradi vrste pravnih aktov, s katerimi so ji Habsburžani priznavali njeno ustavno-pravno samostojnost, svoj poseben položaj glede na Kranjsko zadržala tudi naprej (Štih, 1993, 56; Vilfan, 1996, 197). Ozemlje habsburške Istre je bilo vse do Napoleonovih vojn razdeljeno na Pazinsko grofijo, ki je bila deželnoknežja komorna posest, ter na vrsto manjših gospostev, nad katerimi je deželni knez obdržal teritorialno suverenost, bila pa so dedni fevdi v rokah posameznih plemiških rodbin. Pazinsko grofijo v upravnem smislu zato razumemo kot deželnoknežje komorno premoženje, ki je bilo večkrat dano v zakup oziroma v zastavo ter bilo izvzeto tako iz deželne uprave kot iz deželnega obdavčenja. Ostala posestva v habsburški Istri so predstavljala tisti del ozemlja, nad katerim je svoje pravice (predvsem do obdavčenja) izvrševala Kranjska oziroma njeni deželni stanovi. Razen posvetnih posestev so bila izvzeta iz upravnega aparata komornega premoženja tudi nekatera že omenjena cerkvena posestva. Nad Pazinsko grofijo je direktno oblast izvrševal deželni knez preko svojega organa - kranjskega deželnega vicedoma. V Pazinski grofiji je obstajal posebni upravni sistem, ki ga je vodil pazinski glavar (ali kapetan, Hauptman). Ta je bil vladarjev namestnik na celnem področju habsburške Istre. Po letu 1522 je pazinskemu glavarju, kot inštanci komorne uprave na nivoju dežele, postal nadrejen kranjski vicedomski urad (Šumrada, 1983, 81). Ko je v začetku 16. stoletja deželni knez svoja gospostva predvsem zaradi fiskalnih interesov dajal v zastavo ali rešilni kup (Vilfan, 1996, 323-324), je tudi Pazinska grofija prehajala iz rok enih gospodov v roke drugih. V tem času se je dogajalo, da so bili zastavni imetniki hkrati tudi pazinski glavarji. Pazinski glavar je nadzoroval in vodil upravo ter skrbel za obrambo. Finančne zadeve je od druge polovice 16. stoletja vodil protipisar (Gegenschreiber) (De Franceschi, 1963, 136). Zaradi že omenjenega dualizma oblasti v Istri se je tudi na področju sodstva razvilo nekaj posebnosti. Po privilegiju iz leta 1365 je plemstvo imelo svoje patrimonialno sodstvo, to je sodstvo nad podložniki v manjših civilnih in kazenskih zadevah. Zaradi velikega deželnoknežjega premoženja se patrimonialno

6 Hugo VIII. Devinski, Leopoldov pristaš in somišljenik je bil istrski mejni grof, glavar v Istri, Trevisu in na Kranjskem. Za goriškimi grofi je bil najmočnejši dinast v Julijski krajini (De Franceschi, 1963, 43-44; Štih, 1994, 59).

7 Ulrik Weimer-Orlamünde je združil ves slovenski jug od morja in hrvaških meja do Kravank; Bertold III. in Bertold IV. Andechs-Meranska sta združila deželno upraviteljstvo na Kranjskem in krajinsko oblast v Istri ter številne fevde v obeh krajinah (prim. Kos, 1955, 178-180, 254-261).

sodstvo v Istri ni razvilo, večina Istre je poznala le deželsko sodstvo (Vilfan, 1996, 214). Nekaj vesti o patrimonialnem sodstvu zasledimo pri gospostvih, ki niso bila vključena v Pazinsko grofijo. Tako v urbarju Lupoglavskega gospostva iz leta 1523 zasledimo vest, da gospostvo nima deželskega sodišča. Podložnikom je sodil njihov zemljiški gospod (ARS, AS-1, 98, fol. 6r). Koliko časa je to patrimonialno sodišče delovalo, ni povsem jasno. Konec 16. stoletja se v kranjskih virih v Lupoglavu že omenja deželsko sodišče (ARS, AS-1, 185, sv. 10; AS-2, 435, fol. 69, 437, fol. 1337). V istem času se v virih pojavljajo še vesti o deželskem sodišču Kožljak (ARS, AS-2, 437, fol. 1301). Obe gospostvi sta bili zunaj Pazinske grofije, obstoj njunih deželskih sodišč zato dokazuje, da se je v Istri dejansko razvilo le deželsko sodstvo (Prim. Vilfan, 1996, 214). Sojenje v težjih kazenskih zadevah podložnikov je opravljal deželski sodnik (Landrichter), ki ga je imenoval pazinski glavar (De Franceschi, 1963, 136-137). Pazinsko deželsko sodišče je bilo privilegirano (samo je izvrševalo sodstvo nad življenjem in smrtjo in imelo svojega krvnega sodnika) in bilo podrejeno kranjskemu deželnemu vicedomu (Polec, 1928, 121). V civilnih in manjših kazenskih zadevah so bila za podložnike pristojna županska sodišča. Ta so delovala na področju Pazinske grofije in na ozemlju drugih gospostev v habsburški Istri. Ob pomankanju prisodnikov za plemiško ograjno sodišče so županska sodišča sodila tudi plemičem.

Podlaga za dotedanji posebni upravni razvoj v Istri, Slovenski marki in Metliki je bil privilegij Alberta IV. Goriškega iz leta 1365. Avstrijski vladarji so s potrditvami svoboščin, ki jih je plemstvu zagotovil omenjeni privilegij, priznavali "priključenim" deželam posebnosti. Te potrditve pa dokazujejo, da istrska gospostva dejansko še v 16. stoletju v upravnem smislu s Kranjsko niso bila enotno telo. Kasnejši razvoj dogodkov je pokazal, da je bil namen novih vladarjev poenotenje uprave na Kranjskem in v njenih "priključenih" gospostvih. Glavna institucija posebnega statusa istrskega plemstva (ter plemstva v Slovenski marki in Metliki) je bilo posebno ograjno sodišče (Štih, 1994, 178; Levec, 1898, 279). Le-to je bilo redna civilna personalna instanca plemičev, ki so bili člani deželnega zbora in realna instanca za zemljišča, vpisana v imensko knjigo (Polec, 1928, 129). Po privilegiju iz leta 1365 je imelo plemstvo v Pazinski grofiji pravico do sodstva pred lastnim glavarjem. Prav izrecno je plemstvu v Istri in Slovenski marki zagotovil neodvisnost od ljubljanskega ograjnega sodišča Habsburžan Albreht III. leta 1374 (Vilfan, 1943, 87). In prav ta instanca je bila v 16.

stoletju jabolko spora med istrskimi in kranjskimi plemiči, dokončna podreitev istrskega plemstva ljubljanskemu ograjnemu sodišču pa tisti dogodek, ki je označil dejansko priključitev Istre h Kranjski. Istrsko plemstvo je bilo maloštevilno⁸ in zato vsaj od začetka 16. stoletja dalje ni moglo sestaviti svoje pravde. Kljub maloštevilnosti ni hotelo sodelovati v ljubljanskem ograjnem sodišču in se je raje pustilo soditi pred županskimi sodišči, ki so sodila tudi podložnikom (Vilfan, 1996, 206-207). Iz let 1528 in 1530 sta se ohranili pritožbi kranjskih deželnih stanov, ki jih je motilo, da so se plemiči sodili na sodiščih, pristojnih za podložnike. Od vladarja so zahtevali, naj plemiče v Istri podredi ljubljanskemu ograjnemu sodišču, na katerem naj sodelujejo kot prisodniki in kot stranke (ARS, AS-2, 301, fol. 345-384; Vilfan, 1943, 84-89). Kranjski stanovi so v svoji prošnji navedli primer ograjnega sodišča v Slovenski marki, ki ga je ljubljanskemu ograjnemu sodišču podredil cesar Maksimilijan I. Stanovi so zagotovili, da s tem plemičem v Slovenski marki niso bile odvzete njihove svoboščine, ter predlagali, da se zadeva uredi na enak način tudi za istrsko plemstvo. Torej, veljava svoboščin bi se formalno obdržala, čeprav bi se dejansko ukinita (Prim. Vilfan, 1943, 87). Vladar na prošnje stanov jasnega odgovora ni dal, obljubil je le posredovanje pri istrskem plemstvu (Vilfan, 1943, 87). Protokoli ljubljanskega ograjnega sodišča so ohranjeni od leta 1542 dalje, zato ne moremo ugotoviti, kdaj so se istrski plemiči začeli pojavljati na sojenjih pred omenjenim sodiščem. Po pregledu prvih dveh ohranjenih protokolov (ARS, AS-306, 1, 2) iz let 1542-1544 in 1546-1547 ugotovimo, da so se v tem času istrski plemiči že pravdali v Ljubljani. V prvi knjigi so omenjeni le trije spori istrskih plemičev, v naslednji knjigi je procesov veliko več. Zaradi tako majhnega števila procesov istrskih deželanov, ki se omenjajo v letih 1542-44, smemo domnevati, da so nekateri verjetno nadaljevali s prakso urejanja zadev pred županskimi sodišči. Ker se gradivo ni ohranilo, nimamo natančnega podatka, kdaj in na kakšen način se je izvedla podreitev istrskega plemstva ljubljanskemu ograjnemu sodišču. Gotovo je, da se je to zgodilo po letu 1530 ter da je ljubljansko ograjno sodišče do konca prve polovice 16. stoletja dokončno zaživelo kot institucija, pristojna za civilne spore plemičev iz Istre. Prvo tretjino 16. stoletja odnose Kranjske do Istre zaznamuje želja kranjskih deželnih stanov, da svoja prikličena gospostva čim tesneje vežejo na deželo in njene institucije. V tem obdobju status Istre in njene povezave s kranjskimi upravnimi, sodnimi in finančnimi institucijami še ni bil natančno opredeljen. Verjetno je to razlog, da med

⁸ V 16. stoletju je deželni knez podredil nekatere fevde in jih vključil v upravni sistem Pazinske grofije (Boljun, Kaščerga). Nekateri fevdi so postali deželnoknežja last, vendar niso bili vključeni v Pazinsko grofijo, pač pa jih je deželni knez dajal v zastavo (Lupoglav). Nekateri fevdi so z mirom v Trentu leta 1535 postali beneški (Momjan, Račice, Barban, Rakalji). Skupaj z omenjenimi dogodki so k zmanjševanju števila plemičev prispevale vojne in epidemije kuge.

gradivom kranjskih deželnih stanov iz prve tretjine 16. stoletja najdemo številne pritožbe in prošnje, ki izražajo željo, naj se status Istre do Kranjske natančneje določi in omogoči sodelovanje istrskih in kranjskih deželanov. V tem času je bila Istra navzven povezana s Kranjsko predvsem zaradi dejstva, da so se nekateri istrski plemiči udeleževali zasedanj kranjskega deželnega zbora.⁹ V dopisih uradov, pritožbah kranjskih deželnih stanov, ob potrditvah privilegijev in drugih prilikah so se Kranjski priključena gospostva zmeraj posebej omenjala. Spor zaradi neomembe Istre, Slovenske marke in Metlike, ki se je zgodil leta 1510 (ARS, AS-2, 314, 4. 10. 1510) jasno kaže, kako je bilo kranjskim deželnim stanovom pomembno, da so se v njihove institucije vključevali tudi privilegirani stanovi iz priključenih gospostev. Tega leta se namreč na zasedanju kranjskega deželnega zbora, ki ga je sklical cesar Maksimilijan I., plemiči iz priključenih gospostev niso pojavili (ARS, AS-2, 314, 4. 10. 1510). Kranjski deželani so glavni razlog njihovemu izostanku videli v spodrsrlaju cesarske pisarne, ki v sklicnem pismu ni posebej izpostavila priključenih gospostev, pač pa so na sklic bili povabljeni le kranjski deželani. Kranjski stanovi so si želeli sodelovanja plemstva iz priključenih gospostev, le-ti so bili na to pripravljeni le, če so bili v sklicnih pismih posebej omenjeni. To je namreč pomenilo ohranitev njihovega posebnega statusa. Z neprihajanjem na zasedanja kranjskega deželnega zbora so svoje nasprotovanje tudi jasno izpostavili. Pri tem je zanimivo, da so zasedanje deželnega zbora "bojkotirali" tako plemiči iz Istre kot plemiči iz Slovenske marke in Metlike, čeprav se o tem verjetno niso mogli posebej dogovoriti.

Leta 1512 so na zboru dolnjeavstrijskih dežel v Gradcu stanovi protestirali, ker je cesar Maksimilijan I. v času avstrijsko-beneške vojne Pazinsko grofijo, Trst, Kras in Goriško grofijo v sodnih zadevah podredil cesarskemu regimentu v Innsbrucku, ter zahtevali, da se omenjene dežele podredijo organom, pristojnim za dolnjeavstrijske dežele.¹⁰ Stanovi so se bali, da bodo na ta način nad omenjenimi ozemlji izgubljali svoj vpliv in, nenazadnje, da bodo izključena iz njihove uprave. Cesar je na pritožbe odgovoril, da z ustanovitvijo regimenta v Innsbrucku ni nameraval zmanjševati svoboščin in pravic deželnih stanov. Regiment je ustanovil le kot apelacijsko inštanco za težja kazniva dejanja (Verbič, 1980, 63). Svoje pritožbe so koroški in kranjski deželni stanovi ponovili še 21. aprila 1512 in vnovič zahtevali

priključitev gospostev Luentz, Gmunden, Pazin, Trst in Kras k "matičnima" vojvodinama (Verbič, 1980, 71). Zadeva ni bila rešena še leta 1515, saj so na zboru v Gradcu, 2. februarja 1515, stanovi notranjeavstrijskih dežel vnovič zahtevali, da se sporna gospostva vrnejo pod upravo notranjeavstrijskih dežel oziroma pod oblast regimenta, pristojnega za ostale notranjeavstrijske dežele. Svojo zahtevo so utemeljevali z dejstvom, da so sporna področja od starih časov v apelaciji pripadala hiši notranjeavstrijskih dežel (Verbič, 1980, 122-126; Mitis, 1902, 103). Razrešitev tega problema so kranjski deželni stanovi pogojevali z rešitvijo ostalih cesarskih predlogov. Problem jurisdikcije regimenta v Innsbrucku nad Istro so kranjski stanovi ponovno izpostavili leta 1528 (ARS, AS-2, 301, fol. 375). Stanovi so ponovno prosili, naj se Kras in Istra v apelaciji pritegneta k notranjeavstrijski vladi. Kako se je spor razrešil, iz virov ni razvidno.¹¹ Regiment na Dunaju je svojo vlogo upravnega in sodnovrhovnega organa za skupino notranjeavstrijskih dežel opravljal tudi v času nadvojvode Ferdinanda (Vilfan, 1996, 340).

Koliko so kranjskim deželnim stanovom pomenila njihova priključena gospostva, se je pokazalo tudi ob delitvi habsburških dežel med cesarjem Karlom V. in njegovim bratom, nadvojvodo Ferdinandom leta 1521. Z delilno pogodbo (29. 4. 1521) so nadvojvodi pripadle tudi notranjeavstrijske dežele. Toda Goriška grofija, Trst, Reka s Krasom, Pazinska grofija, Slovenska marka in nekdanja goriška zahodna Koroška so pripadle cesarju Karlu V. Omenjene dežele je nameraval priključiti svojim italijanskim pokrajinam (Mitis, 1902, 104). Kranjski in koroški deželni stanovi so se taki delitvi uprli in se na državnem zboru 12. 6. 1521 postavili na stran nadvojvode Ferdinanda: ter zahtevali, naj omenjene dežele ostanejo sestavni del vojvodin Kranjske in Koroške. Ohranil se je odgovor kranjskih deželnih stanov na predlog delitve habsburških dežel (ARS, AS-2, 317, junij 1521). Svoje nasprotovanje delitvi Istre, Slovenske marke in Trsta od Kranjske so utemeljevali po gospodarski in politični plati. Opirali so se na prizadevanja cesarjev Friderika III. in Maksimilijana I., češ da omenjenih ozemelj nista brez razloga priključila h Kranjski: to sta namreč uredila zaradi lažjega upravljanja nad komornim posestvom ter iz zaupanja kranjskim deželnim stanovom. Ponovna odcepitev bi pomenila zmanjševanje kranjskih deželnih svoboščin, saj bi se ponovno vpeljala posebna ogradna sodišča in s tem bi se zmanjšal obseg

9. Levec, 1898, 280. Najstarejši ohranjeni protokoli zasedanj deželnega zbora in odbora so iz leta 1530, zato ne moremo preveriti, kateri plemiči so sodelovali na kranjskem deželnem zboru.

10. Verbič, 1980, 61-62. Ljubljana, 1512, 24. januar. Leta 1490 ustanovljeni regiment (vlada) v Innsbrucku je izvrševal sodno oblast nad gornjeavstrijskimi deželami. Za dolnjeavstrijske dežele (Zgornja in Spodnja Avstrija ter notranjeavstrijske dežele) je bil leta 1493 ustanovljen regiment s sedežem na Dunaju. Regiment je najprej deloval kot začasno, od leta 1510 kot stalno namestništvo. Istega leta, po odpravi "komornega sodišča", je cesar Maksimilijan I. na regiment prenesel apelacijske zadeve. Vilfan, 1996, 338-340; Zgodovina Slovencev, 1979, 250.

11. Kranjski deželni stanovi so pri poskusu podreditve omenjenih krajev inšbrški vladi izbojevali zmago. Prim. Pirchegger, 1929, 497.

delovanja kranjskega ogradnega sodišča.¹² Gospodarsko bi odcepitev prizadela stanove predvsem zaradi posestev, ki so jih deželani imeli v Slovenski marki, saj bi bila ta posestva poslej pod oblastjo drugega vladarja. Stanovi pravijo, da četudi gre za oblast dveh bratov, dva oblastnika pomenita dvojno oblast, dvojne zakone in pravila. Deželnega kneza naj bi delitev v gospodarskem pomenu prizadela predvsem zaradi nujnega omejevanja trgovanja proti morju, ki se je v 16. stoletju že lepo razvijalo.¹³ Trgovanje je prinašalo dobiček tako stanovom kot tudi deželnemu knezu. Dvojna oblast pa bi pomenila uvedbo dodatnih carin, mitnin, mostnin in podobno, ker vsak gospod (vladar) ščiti svoje interese. Posledično bi to pomenilo nazadovanje trgovine proti morju. Že takrat so imeli stanovi pri trgovanju z morja na kopno in obratno velike težave s Tržačani in deželnoknežjimi podložniki, nad katerimi so se tudi pritoževali. Delitev, so menili stanovi, bi trgovino ustavila, saj bi se spori le poglobili, potovanja bi bila počasnejša, še bolj bi se razvijalo tihotapstvo (ARS, AS-2, 317, junij 1521). Naslednji pomislek ob predlagani delitvi so imeli stanovi zaradi turške nevarnosti: če naj bi ostalo na predlagani delitvi, bi se pomoč proti Turkom delila na dva dela. Stanovi so menili, da je le enotna pomoč zadostna in učinkovita. Pogajanja o organizaciji obrambe med obema bratoma bi bila v vsakem primeru dolgotrajna in zamudna, turška nevarnost pa zahteva takojšnje ukrepanje in vpoklic se mora izvrševati z enega mesta. Po enoletnih pogajanjih je bila v drugi delilni pogodbi, sklenjeni v Bruxellesu 16. marca 1522, potrjena pridružitve omenjenih posestev h Kranjski in Koroški (Mitis, 1902, 104) in šele nato so stanovi izvršili dedno poklonitev.

Leta 1528 je deželni knez v Istro zaradi raznih sporov med istrskimi komuni poslal komisijo, ki ji je predsedoval upravnik goriškega glavarstva Erazem Dornberški (ARS, AS-2, 301, fol. 373-375). Kranjski deželni zbor se je na to odločitev nadvojvode pritožil. Ker je bila Istra združena s Kranjsko (dem. Land eingeleibt), stanovi niso mogli sprejeti, da so komisijo sestavljali ljudje, ki niso bili kranjski deželani. Stanovi so se spraševali, zakaj se Istro tako v sodni upravi kot tudi na druge načine želi ločiti od Kranjske, in poudarili, da je to za stanove nesprejemljivo (ARS, AS-2, 301, fol. 373-375). Izrazili so tudi željo, da se omenjena komisija odpravi, njeni ukazi naj bi bili proti deželnim svoboščinam, saj se je o sporih med istrskimi komuni razpravljalo na deželskih sodiščih (ARS, AS-2, 301, fol.

373-375). Na podoben način so se kranjski deželni stanovi pritožili nadvojvodi Ferdinandu zaradi položaja pazinskega glavarja in njegovega upravnika. Čeprav je bila Pazinska grofija komorno premoženje in torej izvzeto iz stanovskega vpliva, so želeli kranjski stanovi vzdrževati njeno povezanost s Kranjsko tako, da so od nadvojvode zahtevali, naj se na mesto pazinskega glavarja in upravnika ne nastavljajo tujci (ARS, AS-2, 302, fol. 255-270, fol. 281, fol. 320-321). Nadvojvoda je obljubil, da bo zadevo uredil tako, da se ne bo nihče nad tem pritoževal.

V času, ko so kranjski in koroški deželni stanovi poskušali uveljaviti svoja prizadevanja k ponovni združitvi spornih ozemelj, so se v Gorici sestali predstavniki Pazinske grofije, Trsta in Reke (Mitis, 1902, 105) in nasprotovali obsežni združitvi s Kranjsko. Medtem ko so se kranjski deželni stanovi zavzemali za večjo odvisnost priključenih gospostev kranjskim upravnim in sodnim inštancam, so na nasprotni strani istrski plemiči omenjena prizadevanja čutili kot omejitev svojih pridobljenih svoboščin in privilegijev. Za boljši odpor in enoten nastop nasproti že dobro organiziranim in politično vplivnim kranjskim deželnim stanovom so vsakakor potrebovali organizacijo ali telo, ki bi bilo, tako kot kranjski deželni zbor, korporacija deželnega plemstva, ki je urejala zadeve svojih članov in upravljala deželo (Vilfan, 1996, 192) ter se v ta namen zbirala na deželnih zbiorih. Dokument, ki potrjuje zbiranje istrskega plemstva na nekakšnih deželnih zbiorih v 16. stoletju, je instrukcija, ki sta jo sestavila (deželna) zbora plemičev s Krasa in Istre svojemu predstavniku za državni zbor v Innsbrucku leta 1515, pazinskemu glavarju Janezu Dürerju (Kandler, 1898, citirana listina). Predstavniki Istre in Krasa so se zbrali v Trstu 17. marca 1515. Takšno organizacijo in moč, kot so jo v tem času imeli kranjski, štajerski in koroški deželni zbor, istrski zagotovo ni imel. Verjetno je, da so se plemiči, duhovščina in meščani sestajali in odločali o pomembnejših zadevah, vendar istrski zbor ni imel kompetenc kot ostali deželni zbori, predvsem glede odobritev davkov.¹⁴ Pietro Kandler navaja, (Kandler, 1898, citirana listina) naj bi istrski deželni zbor sestavljali trije stanovi: 12 plemičev, duhovščina in predstavniki mest. Duhovniški stan naj bi sestavljali pičanski, puljski in poreški škof,¹⁵ opati samostanov (Sv. Petar u Šumi, Čepič, Pazin), pazinski prošt ter kapitlji v Gračišču, Picnu, Brseču, Tinjanu in Lovranu. Tretji, meščanski stan naj bi sestavljali predstavniki tistih krajev v Pazinski grofiji, ki

12. Mišljeno je posebno ogradno sodišče v Slovenski marki, ki ga je ukinil cesar Maksimilijan I. Posebno ogradno sodišče za Istro je bilo ukinjeno po letu 1530. Prim. Vilfan, 1943, 88.

13. Predvsem s širjenjem habsburške posesti proti morju v 14. stoletju je začel rasti promet z beneškimi in drugim italijanskim blagom proti Ogrski po kraški poti skozi Ljubljano (smer zahod-severozahod). Prim. Gestrin, 1991, 81-113.

14. V instrukciji le prosijo cesarja, naj jim zaradi velikih škod, nastalih v času avstrijsko-beneške vojne, davke zmanjša oziroma odpusti.

15. Slednja dva zaradi posestev, ki sta ju imela v habsburški Istri.

so imela statuse mest: Pazin, Tinjan, Brseč, Pičan, Gračišče in Lovran.¹⁶ Pri ugotavljanju, katerih dvanajst plemičev naj bi sestavljalo plemiško kurijo, sem se oprla na raziskave Camilla de Franceschija o lastnikih posameznih manjših istrskih gospostev (De Franceschi, 1963; id., 1898, 1899). Leta 1513 so se v Istri prenehale sovražnosti med Benečani in Avstrijci. Nekatera gospostva in kraje so Benečani v tej vojni osvojili in jih po mirovnih pogajanjih leta 1523 tudi obdržali. V inštrukciji iz leta 1515 so zato zbrani na zboru v Trstu med drugim prosili cesarja, naj na pogajanjih z Benečani poskuša doseči vrnitev zasedenih krajev v avstrijske roke (Kandler, 1898, citirana listina). Predvidevam, da so se tega zasedanja udeležili tudi tisti plemiči, ki so svoja posestva v Istri izgubili, zato sem pri ugotavljanju sestave plemiške kurije le-te tudi upoštevala. Plemiško kurijo naj bi tako sestavljali naslednji plemiči: lastniki Boljuna Zehornerji;¹⁷ lastnik Račic, Gašper Walderstein;¹⁸ lastnik Lupoglava, Vilhelm Herberstein;¹⁹ lastnik Paza, Bernardin Barbo;²⁰ lastniki Kozljaka: Kastelan, Janez in Franc Barbo²¹ ter Jakob Nikolich;²² lastnik Kršana, Gašper Kršanski;²³ lastnik Raklja in Barbana, Janez pl. Taxis;²⁴ lastnik Završja, Andrej Dürer;²⁵ ter lastnik Momjana, Bernardin Raunach.²⁶ Število plemičev, ki naj bi sestavljalo plemiško kurijo, je zgolj domnevno. Možno je, da je imela kakšnega člana več (polnoletni otroci plemičev) ali manj.

Vsekakor so bili zbori privilegiranega prebivalstva v Istri kratkega veka zaradi že omenjenih izgub posesti in izumrtja nekaterih plemiških rodbin (Mitis, 1902, 105-106). Nekatera posestva so bila inkorporirana v Pazinsko grofijo, nekatere je deželni knez kupil ali zamenjal in jih dajal v zastavo, v glavnem tujcem.²⁷ V imenjski knjigi za Kranjsko (najstarejša ohranjena je iz leta 1539) (ARS; AS-306, 1) so ohranjeni podatki o plemičih-lastnikih tistih posestev v Istri, ki so bila pod

stanovskim obdavčenjem in torej ločena od Pazinske grofije. Omenjajo se Waldersteini, Žiga Moser, dediči Macharja iz Klane, Štefan iz Oberndorfa, Kastelan Barbo in Janez Nikolič ter Martin Belbi (ARS; AS-306, 1). Od omenjenih so se v drugi četrtini 16. stoletja sestankov kranjskega deželnega zbora udeleževali predstavniki rodbine Barbo ter Žiga Moser (ARS; AS-2, 876). Smemo zaključiti, da so sestanki deželnih zborov iz Istre in Krasa bili zelo kratkega veka, njuno plemstvo pa se je že v drugi četrtini 16. stoletja udeleževalo zasedanj kranjskega deželnega zbora. Prenehanje zbiranja istrskih deželnih stanov na lastnih zasedanjih je bilo, skupaj z izgubo pravice do lastnega ogradnega sodišča, ključni moment pri dokončnem vključevanju plemstva v delo kranjskih deželnih organov in konec njihove dejanske avtonomije.

Navedeni primeri potrjujejo, da je bila za odnose med Kranjsko in Istro, v smislu urejanja statusa Istre do Kranjske, odločilnega pomena prva tretjina 16. stoletja. Kranjski deželni stanovi so v svojih prizadevanjih, da bi navezali Istro nase in jo vključiti v svoje institucije, popolnoma uspeli: v upravnem smislu je bilo pomembno prenehanje sestajanja istrskih deželanov na lastnih zbora in sodelovanje le-teh na kranjskem deželnem zboru. Pri vključevanju Istranov v delo kranjskih sodnih institucij pa je bila ključna odprava posebnega, istrskega ogradnega sodišča. Razprave glede Istre so se na zasedanjih kranjskega deželnega zbora nadaljevale, pojavila pa so se druga vprašanja, predvsem o pristojnostih deželnih organov (deželni stanovi) in deželnoknežjih organov (vicedom, pazinski glavar) glede političnih in drugih odločitev v Istri.

DAVKI

Tako kot v upravi in sodstvu je bila habsburška Istra

16 Kandler, 1898, citirana listina. To so bila največja naselja v Pazinski grofiji. V urbarju iz leta 1578 se kot mesteca (Städtl) označujejo Pazin, Pičan, Gračišče, Tinjan, Beram in Lovran. Ostala naselja so imela status vaških komunov. De Franceschi, 1963, 144.

17 Leta 1523 je bilo gospostvo inkorporirano v Pazinsko grofijo. De Franceschi, 1963, 239-243.

18 Leta 1523 so pripadle Benečanom. De Franceschi, 1963, 249-253.

19 Leta 1511 je na gradu bival Vilhelm Herberstein. De Franceschi, 1963, 257-269; id., 1898, 175.

20 Zadnja iz rodbine Walderstein, Barbara, se je poročila z Bernardinom Barbo, solastnikom Kozljaka. De Franceschi, 1963, 253-257; id., 1898.

21 Rodbina, po izvoru iz Beneške republike, se je v Istri naselila v 15. stoletju. Po letu 1534 so se začeli imenovati Barbo-Waxenstein, po gospostvu Kozljak. Člani rodbine so opravljali pomembne funkcije na Kranjskem in bili imetniki več zemljskih gospostev v Istri in na Kranjskem. Umek, 1987, 185-186.

22 Kozljak so podedovali po svojem stricu Juriju Moysse. Družina Moysse je bila ena redkih neplemiških lastnikov gospostev v Istri v 16. stoletju. De Franceschi, 1963, 269-279; Smole, 1980, 237-238.

23 Rodbina Kršanskih izvira iz rodu Henrika iz Pazina. Karel Kršanski je bil v letih 1289-1305 pazinski glavar. Majnhard Kršanski in njegov sin Janez sta se začela poimenovati po Kršanu (Kharschan). De Franceschi, 1963, 280; Štih, 1994, 68.

24 Obe gospostvi sta prešli v roke Benečanov. De Franceschi, 1963, 289-291.

25 Dürerji so bili kraska plemiška rodbina, ki je v 16. stoletju zasedla močne pozicije v Istri. Janez in Jakob sta bila pazinska glavarja. De Franceschi, 1963, 55, 71.

26 Momjan so kranjski plemiči Raunachi pridobili konec 15. stoletja. Po avstrijsko-beneški vojni je Momjan pripadel Benečanom, a so Raunachi po določenih mirovnih sporazumih v Trentu ostali njegovi lastniki. De Franceschi, 1963, 295-300.

27 Tak primer je Lupoglava, ki ga je nadvojvoda zamenjal s Herbersteini in ga dal v zastavo senjskemu plemiču Ivanu Kružiču.

tudi v davčnem pogledu razdeljena med stanovsko in deželnoknežje obdavčenje. Dvojno obdavčenje se je izvrševalo tudi na Kranjskem. V Pazinski grofiji je obdavčenje opravljal deželni knez s pomočjo kranjskega vicedomskega urada. Davek, ki so ga plačevali deželnoknežji podložniki, se je označeval kot urbarski davek (Urbarsteuer) (Vilfan, 1996, 319). Stanovsko obdavčenje je temeljilo na napovedih posestev, vpisanih v deželni imenjski knjigi.²⁹ Višina davkov za določeno leto, ki so jih deželani razporedili med seboj po ključu imenjske davčne osnove, so kranjski stanovi deželnemu knezu odobraval na zasedanjih deželnega zbora, ki ga je imel pravico sklicati le deželni knez. Skupna odobrena višina davkov se je imenovala deželna privolitve (Landes Bewilligung). K njej so prispevali vsi deželani, ki so imeli svoja posestva v deželi, med njimi tudi tisti plemiči v Istri, katerih posestva niso bila inkorporirana v Pazinsko grofijo.²⁹ Kranjski stanovi so se pritoževali, da Kranjska od vseh notranjeavstrijskih dežel prispeva največji delež deželne privolitve, čeprav je med vsemi najmanjša (ARS, AS-2, 324, Ljubljana, 29. april 1555). Najbolj je stanove bodlo dejstvo, da so v deželi več kot polovico ozemlja obsegala deželnoknežja gospostva in imenja (več kot 30 gospostev in imenj) (ARS, AS-2, 324, Ljubljana, 29. april 1555), ki niso sodelovala v deželni napovedi, pač pa so spadala pod direktno deželnoknežje obdavčenje. Od leta 1560 so poleg urbarnega davka deželnoknežja gospostva plačevala tudi davek za vzdrževanje vpoklica pripravljenosti in oborožitve. To je bil poskus izenačitve davčnih obremenitev stanovskih in deželnoknežjih davčnih obvezancev. S tem davkom so bili obremenjeni tudi zastavni imetniki istrskih gospostev.

Problem, ki se je pojavljal v zvezi s pristojnostjo ljubljanskega ogradnega sodišča nad istrskimi deželani, se je pojavil tudi pri izvrševanju stanovskega obdavčenja. Ko svojega nasprotovanja davkom niso mogli nadaljevati preko svojega sodišča oziroma županskih sodišč, pred katerimi so (se) sodili, so se istrski plemiči stanovskemu obdavčenju poskušali izmakniti s trditvijo, da je Istra inkorporirana samo vicedomskemu uradu in ne stanovom (Vilfan, 1996, 320). Poleg davka na imenjsko rento so se Istrani izogibali tudi plačilu ostalih stanovskih davščin: vinskega daca, čepnine, davka za duhovščino, tedenskega denariča idr. Plačilu so se izogibali plemiči, duhovščina in podložniki.

V drugi polovici stoletja zasledimo vrsto pritožb, ukazov in poskusov izterjave tako tekočih davčnih obveznosti kot tudi precejšnjih davčnih zaostankov iz Istre. Do leta 1542 se je na primer na račun davka za duhovščino v Istri nabrala že lepa vsota davčnih zaostankov. Z odločbo, izdano na deželnem zboru, so

kranjski stanovi pristali na odpust dolgov istrski duhovščini pod pogojem, da vnaprej svoje prispevke plačujejo redno, tako kot ostali deželani (ARS, AS-2, 322, 18. julij 1542). Leta 1559 so Istrani iz Pazinske grofije prosili za oprostitev plačila daca. Svoje prošnje so utemeljevali z veliko revščino v deželi. Zaradi poskusa izterjave daca je prišlo celo do upora, v katerem je bil dacar poškodovan (ARS, AS-2, 324, 4. marec 1559). Stanovi so se predlogu komisarjev, da bi Istranom delno opustili plačilo daca, odločno uprli. Stanovom se je zamisel, da bi upornikom opustili plačilo daca, zdelo nesprejemljiva. Zahtevali so, da se Istranom mora naložiti določen znesek, ki naj ga skupaj z zaostanki, izterjata deželni glavar in deželni vicedom (ARS, AS-2, 324, Ljubljana, 4. marec 1559).

Včasih je kranjski deželni zbor pri poskusih uvedbe in izterjave rednih in izrednih davkov postal vmesni člen med deželnim knezom in njegovimi podložniki na deželnoknežjih posestvih. Tako je bilo tudi leta 1568, ko je na zahtevo deželnega kneza na seji 16. februarja 1568 deželni zbor odobril splošno mesečno naklado in kontribucijo proti Turkom za eno leto (od 1. marca 1568 do 28. februarja 1569). Razglas, ki ga je izdal deželni zbor četrtinskim prejemnikom na Kranjskem, se je nanašal na prav vse podložnike: duhovne in posvete gospode, imetnike zastavnih deželnoknežjih gospostev, meščane in prebivalce trgov (ARS, AS-2, 327, 12. avgust 1568). Na osnovi razglasa se je četrtinski prejemnik za Istro Jožef Nikolič 16. septembra odpravil v Pazin, vendar mu nihče od davčnih zavezancev ni hotel plačati kontribucije (ARS, AS-2, 327, 15. november 1568). Istrski podložniki in duhovščina so želeli deželnemu knezu sami razložiti svojo nezmožnost plačila omenjenega davka. Pazinski glavar je v svojem imenu plačal 12 goldinarjev kontribucije, duhovščina pa je po Nikoliču poslala pismo s prošnjo, naj jih deželni knez oprosti plačila (ARS, AS-2, 327, Ljubljana, 15. november 1568). Tudi plemiči in deželni podložniki v Istri so zavrnili plačilo z obrazložitvijo, da bodo poravnali svoj delež kontribucije takrat, ko bodo to opravili podložniki Pazinske grofije (ARS, AS-2, 327, Ljubljana, 15. november 1568). Ker so se izterjavi uprli tudi podložniki drugod na Kranjskem, je deželni zbor deželnemu knezu predlagal, naj bi kontribucijo plačali tudi tisti lastniki posestev, ki v deželi niso bili nastanjeni, vendar so tam imeli posestva (ARS, AS-2, 327, Ljubljana, 27. november 1568). S tem naj bi nekoliko omilili odpor in podložnike razbremenili. Nadvojvoda ni hotel popustiti, v Pazinski grofiji kontribucije ni hotel spregledati. Pristal je le na preveritev verodostojnosti izjav pazinske duhovščine o njihovi veliki revščini (ARS, AS-2, 327, Gradec, 14. december 1568). Ker kontribucije niso uspeli pobrati še

28 O tehniki odmere obdavčenja prim. Vilfan, 1996, 313-315.

29 Za mesta je veljalo posebno obdavčenje, duhovščina je davek plačevala tako kot plemiči, od imenjske rente. Prim. Vilfan, 1996, 319.

naslednje leto, so se stanovi zavzeli za dodatno omilitv: ker je šlo za zadevo obrambe dežele, naj bi se podložnikom v zameno za kontribucijo spregledalo plačevanje hubnega davka ali oklicnega denariča (ARS, AS-2, 327, Ljubljana 11. februar 1569). Kranjski stanovi so v zaščiti lastnih interesov v glavnem vztrajali na nepopustljivem stališču, da je davke od Istranov treba izterjati, saj so od njihove izterjave bili tudi sami odvisni. Še več, dostikrat so stanovi vztrajali na stališču, da svojih davkov dežela ne more poravnati, dokler tega ne storijo zastavni imetniki deželnoknežjih gospostev (ARS, AS-2, 331, Ljubljana, 10. september 1583). Šlo je za zaostanke Pazinske grofije in nekaterih drugih gospostev pri plačilu tedenskega denariča (Wochenpfenning), čepnine in vinskega daca. Kranjski stanovi so svojo nezmožnost plačila davščin opravičevali z zaostanki deželnoknežjih gospostev in z velikimi izrednimi davki, ki jih je prispevala Kranjska (ARS, AS-2, 331, Ljubljana, 10. september 1583). Deželni glavar je stanovom obljubil posredovanje, da bo deželni knez izdal stroge ukaze glavarjem na Reki, v Trstu in Pazinu za izterjavo omenjenih zaostankov (ARS, AS-2, 331, Ljubljana, 23. september 1583). Kljub vsem poskusom izterjave istrskih davčnih zaostankov niso uspeli izvesti, saj so se enake pritožbe kranjskih stanov nadaljevale še v letu 1585 (ARS, AS-2, 331, Ljubljana, 20. januar 1585). V drugi polovici 16. stoletja je bilo nešteto poskusov izterjave davčnih zaostankov od istrskih gospostev. Deželni stanovi so z njihovo izterjavo pritiskali na deželnega kneza in poskušali doseči davčno izenačitev na deželnih in deželnoknežjih posestvih. Posebej so na tem vztrajali tudi zaradi deželnih posestev v Istri, katerih lastniki so se sklicevali na neplačevanje davkov zastavnih imetnikov. Če bi deželni knez izterjal davke od svojih posestev, bi kranjski stanovi uspeli izterjati davke od drugih posestnikov v Istri. Odnos do Istre je v tem primeru neposredno vezan na deželne finance in s tem povezano razmerje moči deželnih stanov do deželnega kneza. S tem si lahko razlagamo njihovo nepopustljivost, čeprav so se v določenih primerih, ko so bile objektivne okoliščine takšne, da je bila davčna izvršba onemogočena (npr. v času avstrijsko - beneške vojne), pokazali za dokaj razumevaljoče.

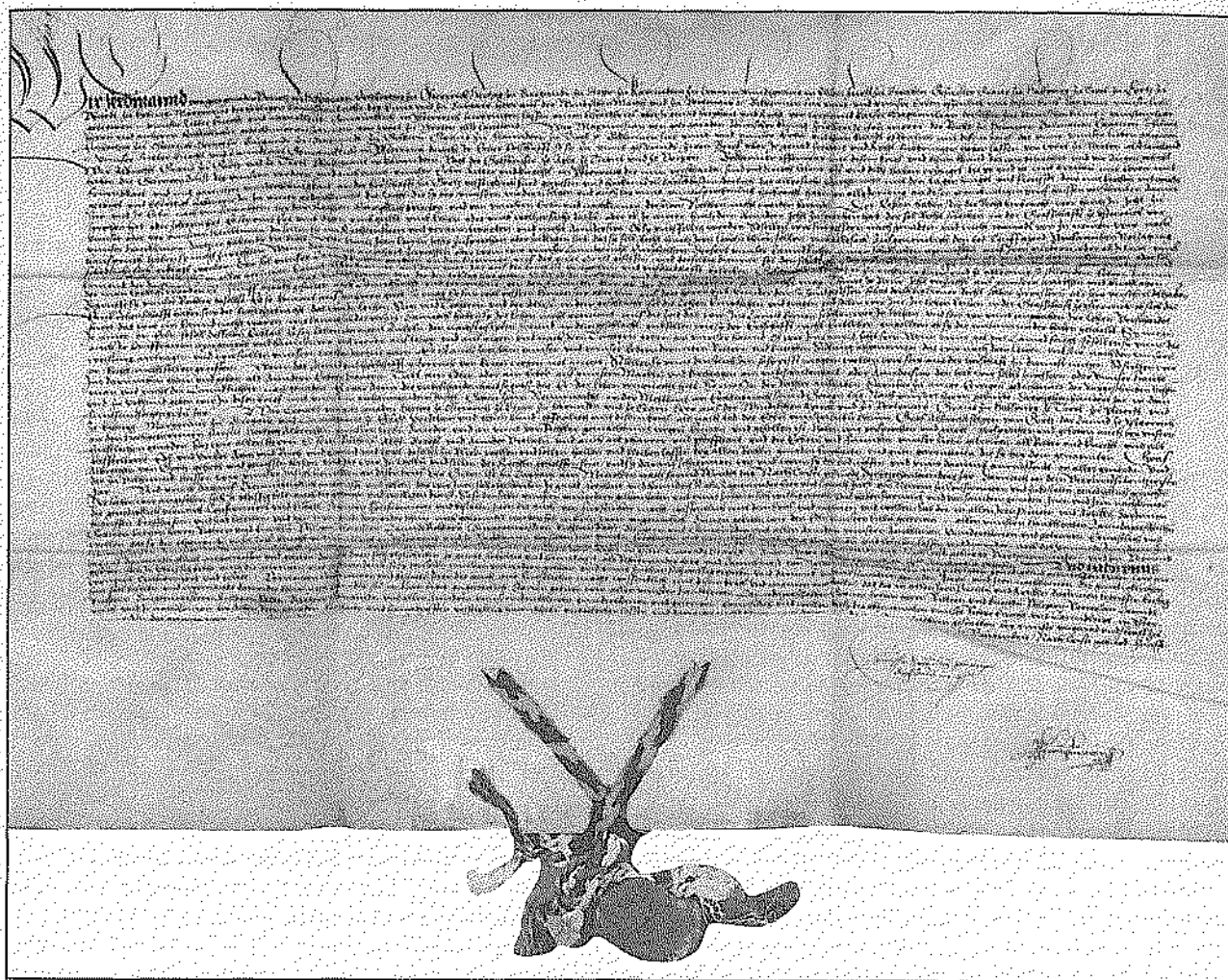
3. Finančna pomoč in obramba dežele

Kranjski deželni stanovi so Istri v času stisk in nevarnosti posredovali tudi svojo pomoč. Svojo skrb za Istru so večkrat pokazali v zvezi z obrambo pred turškimi vpadi in beneškimi sosedi. Ko je bilo leta 1510 zaradi vojne v deželi veliko pomanjkanje, so kranjski

stanovi cesarskim komisarjem predlagali, naj se na dvor pošlje zanesljiva oseba, ki naj bi cesarju predložila težko stanje na Kranjskem in predvsem v Trstu, na Krasi in v Istri (ARS, AS-2, leto 1510). S podaljševanjem vojne se je stanje še poslabšalo: v deželi je bilo premalo vojaštva, zmanjkovalo je živeža. In ker je cesar vojne operacije mislil nadaljevati, so ga zbrani deželani na deželnem zboru 10. 6. 1511 prosili, naj v Istro nujno pošlje dodatno vojaško pomoč (pešce in konjenike) za obrambo proti vdorom Benečanov. Stanovi so veliko dušno ponudili na razpolago tudi svoje konje in pomoč (ARS, AS-2, 314, Ljubljana, 10. junij 1511). Težko stanje v Istri in v Slovenski marki je za stanove pomenilo zmanjševanje dohodkov in predvsem večje breme centralne Kranjske v davčnem pomenu. Istra in Slovenska marka zaradi oropanosti in opustelosti nista mogli prispevati svojih deležev davkov v deželno blagajno. Zato so kranjski stanovi poskušali omiliti zahteve deželnega kneza po visokih davščinah za obrambo. Svoje prošnje s takšnimi utemeljitvami so deželni stanovi pošiljali na cesarja (ARS, AS-2, 315, Ljubljana, 6. september 1516). Ta bi moral pri davkih upoštevati dejstvo, da "pomanjšana" Kranjska³⁰ ni sposobna sama plačati visoke davčne naložitve. Pri tem stanovi Istranov niso obdolževali zaradi neplačevanja davkov, le poskušali so doseči zmanjševanje deželne naklade za celo Kranjsko (ARS, AS-2, 315, Ljubljana, 6. september 1516). Povsem drugo stanje glede pomoči pri obrambi "priključenih" dežel se je pokazalo v drugi polovici stoletja, ko je nadvojvoda Karel leta 1567 poskušal v Istri in Hrvaškem primorju organizirati obrambo s pomočjo kranjskih deželnih stanov. Vojaška organizacija na Kranjskem je slovela na obrambnem redu, izdanem leta 1530 (Simoniti, 1991, 45), ki je v primeru nevarnosti predvideval postavitev konjeniške vojske s pomočjo davka na imenje ter vojske pešcev z vpoklicem podložnikov. Za vzdrževanje pripravljenosti je bil vpeljan davek; ki je za deželane znašal šestino deželne imenske rente (Anschlag des 6. Pfennigs). Zastavni imetniki na deželnoknežjih posestvih so za isti namen od leta 1560 plačevali tretjino še neugotovljene osnove (der Pfandschaffer 3. Pfennig) (Vilfan, 1996, 320; Simoniti, 1991, 46-47). Zaradi posebnega obdavčenja deželnoknežjih gospostev, ki so v Istri prevladovala, je tudi pri obrambi dežele prihajalo do nasprotovanj med kranjskimi stanovi in deželnim knezom. Čeprav je Istra s Krasom tvorila posebno vojaško četrt,³¹ je zaradi komornega premorjenja organizacija obrambe potekala nekoliko počasneje. Nadvojvoda Karel je leta 1567 predlagal, da se tudi v obmejnih krajih obramba organizira tako, da se uvede nabor tako imenovanega desetega in petega mo-

30. Pomanjšana zaradi dejstva, da sta bili Slovenska marka in Istra "odrezani" od Kranjske zaradi turških vpadov in avstrijsko-beneške vojne.

31. O vojaških četrtih prim. Simoniti, 1991, 50-52.

Listina s katero je Ferdinand I. potrdil svoboščine, ki sta jih dala in potrdila Istrski goriški grof Albert 29. aprila 1365 (Metlika) in vojvoda Leopold 5. julija 1374 (Ljubljana). Listina vsebuje transsumpta obeh listin (ARS, Kronološka zbirka listin, 1523, november, 14., Dunajsko Novo mesto; foto: T. Lauko).

The deed with which Ferdinand I confirmed the rights issued by Albert, the Count of Istra and Gorica, on April 29th 1365 in Metlika, and by Duke Leopold on July 5th 1374 in Ljubljana. The deed contains the transsumpts of both documents (ARS, Chronological collection of deeds, 1523, November, 14th, Vienna New Town; photo: T. Lauko).

za (zehend und funft Mann dinen).³² Organizacijo nabora naj bi pripravila dva kapetana (Hauptleuth), denar bi prispeval delno deželni knez, delno pa deželni stanovi (ARS, AS-2, 326, 2. april 1567). Deželnim stanovom se je obramba južne meje zdela sicer potrebna in koristna, vendar so od nadvojvode zahtevali večjo denarno pomoč. Svojo željo so utemeljevali z dejstvom, da obmejni kraji s Kranjsko niso bili nikoli povsem povezani: bili so v glavnem ločeni od deželne jurisdikcije (npr. Pazinska grofija) in je zato njihova zaščita v

pristojnosti deželnega kneza (ARS, AS-2, 326, Ljubljana, 7. april 1567). Dejstvo je, da je tudi stanovom obramba dežele pomenila toliko kot deželnemu knezu, vendar so se stanovi počutili ogrožene, saj se je nadvojvoda v zvezi z Istro obračal nanje le takrat, ko je šlo za denarno ali vojaško pomoč. Odposlani nadvojvodovi komisariji so stanovom zagotovili, da vpoklicanih kmetov ne bodo pošiljali v osvajalne vojne in da bodo vpoklic izvršili le v primeru, ko bi bilo treba deželo braniti.³³ V drugi polovici 16. stoletja so pogosto namesto kmečkega na

32 ARS, AS-2, škaf 326 (fasc. 217), 2. aprila 1567. Vpoklic desetega, oziroma petega moža v primeru večje nevarnosti je za Kranjsko določal že obrambni red iz leta 1530. Prim. Simoniti, 1991, 45-47.

33 ARS, AS-2, šk. 326 (fasc. 217), 8. april 1567. Tudi obrambni red iz leta 1530 je določal obrambo le v okviru deželnih meja. Simoniti, 1991, 45.

bora postavili najemnike. Za delno ali popolno oprostitvev od vpoklica so morali kmetje plačati davek (Simoni, 1991, 136). Nadvojvoda je pozval stanove, naj zadevo uredijo tako, kot je na Gorenjskem in Dolenjskem, kjer so podložniki za oprostitvev od splošnega poziva poleg davka plačevali še 24 krajcarjev od hube (ARS, AS-2, 326, 9. april 1567; Simoni, 1991, 48-49, 135-136). Stanovi so se končno s predlogom strinjali, vendar so zahtevali, da se za oskrbo kmetov nakaže še 600 goldinarjev iz deželnega dovoljenja zbora (Versammlung) Goriške grofije ali iz drugih sredstev (ARS, AS-2, 327, Ljubljana, 12. januar 1568).

ZAKLJUČEK

Kompleksnost vzajemnega odnosa Kranjske in Istre v 16. stoletju je nemogoče pojasniti na osnovi drobnih vesti, ki so nam jih zapustili kranjski viri. Ti drobci nam vendarle odpirajo možnosti za nekaj splošnih zaključkov, in eden najpomembnejših je prav ta, da so bili ti odnosi zelo kompleksni, zajemali pa so vsa področja političnega, družbenega in gospodarskega življenja obeh dežel. Tako so v političnem smislu prvo tretjino do polovice stoletja zaznamovala na eni strani prizadevanja kranjskih stanov po vključevanju istrskega prostora v kranjske upravne in sodne institucije. Na drugi strani so stali istrski deželani s svojimi 150 let starimi privilegiji in svoboščinami, ki so jih poskušali zaščititi in ohraniti. V teh okoliščinah sta si bili deželi nasprotni. Povezoval ju je isti deželni knez, slednji pa je iz lastnih interesov stopil na stran kranjskih deželnih stanov in tako Istri onemogočil samostojen razvoj. Moč je kranjskim stanovom v Istri odvzel z ustanovitvijo močnega komornega premoženja - Pazinske grofije, ki jo je izvzel izpod vpliva Kranjske in njenih deželnih organov. S tem

je po drugi strani omogočil proces "priklopitev" tistih plemičev in posesti, ki v Pazinsko grofijo niso bila vključena, ter njihovo sodelovanje v delu kranjskih institucij. V Istri je to zavrlo razvoj domačega fevdalnega elementa, zakupniki deželnoknežjih gospodstev so bili tujci (kranjski, koroški in hrvaški plemiči), isto se je dogajalo z upravnimi službami.

Za Kranjsko je dvojnost oblasti v Istri enkrat pomenila prednost, drugič pomanjkljivost. Prednost si je izborila s prodorom in širitvijo oblasti na jug vse do morja: to je pospešilo trgovino, izmenjavo blaga, razvoj komunikacij. Pomanjkljivost je bila v nedorečenih institucionalnih pristojnostih ter ozka prepletenost deželne in deželnoknežje sfere v vseh delih istrskega vsakdanjega življenja. Ta prepletenost je bila v Istri tako izrazita, da je bilo stanovsko odločanje v istrskih zadevah največkrat nemogoče realizirati: stanovi so ostajali le posvetovalni organ. Kljub začasnemu vzponu v sedemdesetih letih 16. stoletja, niso imeli možnosti za uspeh, čeprav so se upirali. Glede Istre so se pogostokrat ravnali po trenutni situaciji in preko istrskih zadev poskušali doseči koristi zase.

Kranjski deželni stanovi so bili večji del 16. stoletja v Istri le posredniki pri izvrševanju deželnoknežjih ukazov, predvsem pri izterjevanju raznih davkov. Prav ti poskusi izterjave davkov so v drugi polovici 16. stoletja onemogočili tesnejše navezovanje stikov med Kranjsko in Istro: dvojno obdavčenje je neizbežno vodilo k sporom. Čeprav so stanovi poskušali ostati objektivni in so se včasih zavzeli za Istrane, so vendarle kot dobri politiki vselej delovali v svojo lastno korist. Slabost, ki je izvirala iz takega razmerja, se je pokazala nekoliko pozneje, v prvi polovici 17. stoletja, ko je z uskoško vojno Istra doživela enega največjih zlomov v vsej svoji zgodovini.

ABOUT THE RELATIONS BETWEEN THE PROVINCE OF CARNIOLA AND HAPSBURG ISTRA IN THE 16th CENTURY CARNIOLAN SOURCES

Daniela JURIČIČ ČARGO

Archives of the Republic of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Zvezdarska 1

SUMMARY

The relations of Carniola and Istra in the 16th century in the political sphere were to a great extent marked by the efforts of the Carniolan States to make the participation of Istran countrymen felt to a greater degree in the work of Carniolan administrative and law institutions. In this way they would, by abolishing the Istran autonomous States and by subordinating them to the Carniolan provincial authorities, reduce their political influence, and at the same time increase their own influence over the territory, which was in a greater part under the direct control of the provincial prince. The Istran countrymen opposed these aspirations with determination, but their numerical inferiority and limited economic power gave them no chance of success. The epidemics of infectious diseases, the Austrian-Venetian war, and finally also the vast province-princely possession which mainly the foreign feudal lords had on lease, held the development of the home feudal element back. Thus the Istran upper class was more and

OCENE IN POROČILA
RECENSIONI E RELAZIONI
REVIEWS AND REPORTS

OCENE IN POROČILA RECENSIONI E RELAZIONI REVIEWS AND REPORTS

Verena Vidrih Perko

SREČANJE SLOVENSКИH IN ISTRSKIH ARHEOLOGOV MUZEALCEV

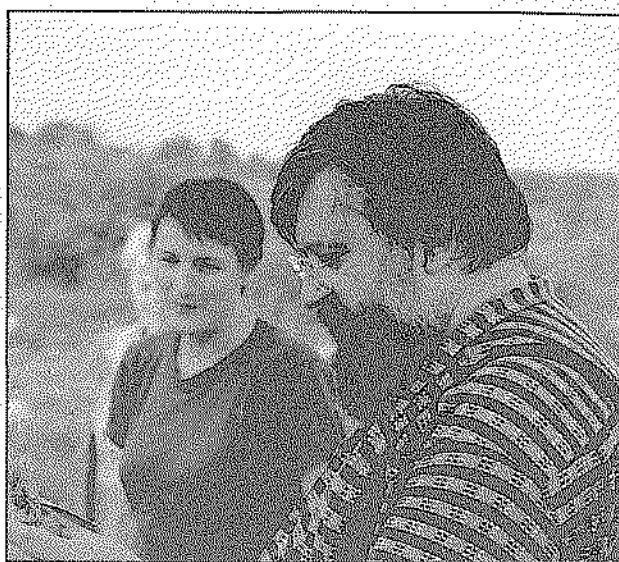
V začetku letošnjega junija se je manjša skupina slovenskih arheologov muzealcev namenila na strokovni obisk v Istro.

V sončnem jutru nas je v Novigradu pričakal kolega Ivan Matejčič z Reke, ki z delovno skupino že nekaj časa raziskuje kripto v tamkajšnji katedrali. Cerkvena zgradba, ki je bila v teku stoletij večkrat prezidana, je bila temeljito prezidana v baroku, pod apsidno pa skriva starejšo kripto, ki je bila zaradi mnogih posegov v silno slabem stanju z nevarnimi večcentimetrskimi razpokami na nosilnih zidovih.

Kripto je pripadala starejši romanski zgradbi, vendar še ni izključena možnost, da je zrasla na še starejši osnovi iz 8. ali 9. stol. Starejše strukture so gotovo obstajale na tem prostoru, saj je v bočni niši kripe in situ vzdan rimski sarkofag, vendar so jih baročne prezidave usodno zakrile. Raziskovanja so potekala v izredno slabih razmerah, saj so kasnejše spremembe mnogokrat uničile starejše elemente spomenika. I. Matejčič je predstavil dosedanje raziskave in nova spoznanja. Diskusija se je dotaknila predvsem načrtovanih restavratorskih in številnih arheološko muzeoloških posegov, ki se ob tem odpirajo.

V Poreč smo se pripeljali že sredi razbeljenega dne. Kolega Marino Baldini nas je s kratkim predavanjem ob diapozitivih seznanil z najnovejšimi arheološkimi raziskovanji antičnega Poreča. Predstavil nam je nova odkritja na področju foruma in glavnega kardā ter rimskodobne luke kolonije Parentium. Na kratkem sprehodu po mestnih ulicah smo si ogledali ostanke tlakovanih rimskih ulic, templjev na forumu in mestnega obzidja. Ob mozaikih Eufrazijane nas je seznanil z obsežnim znanstvenim gradivom in nakopičenimi problemi interpretacije posameznih gradbenih faz. Ogledali smo si tekoča raziskovalna in restavratorska dela na škofijski palači, ki sodi med vrhunske evropske umetnostne spomenike.

Naslednji postanek je bilo istrsko mesto Bale. V kripti tamkajšnje cerkvice Sv. Marije smo obiskali zasilni lapidarij kamnite opreme in okrasa iz cerkve Sv. Marije Velike, ki leži v gozdu pri Balah. Zbirka predstavlja pravo zakladnico kamnite plastike; med njimi so mnogi odlomki zgodnje krščanskih pletenin; rešeni iz ruševin razpadajoče cerkve skupaj z mlajšimi primerki kamnitega dekorja.

Ivan Matejčič (z brado) je ob slovesu dobil vrečko soli iz sečoveljskih solin. Verena Vidrih Perko ga zaskrbлено opazuje. (foto M. Župančič)

Cerkev Sv. Marije Velike v gozdičku raziskuje Zavod za zaščito spomenikov z Reke skupaj s sorbonskimi raziskovalci. Obsežna dela tega mednarodnega raziskovalnega projekta je skupaj z mnogimi perečimi problemi predstavil I. Matejčič. Srečanje smo zaključili z živahnim razgovorom ob malici, ko smo si tudi izmenjali strokovno literaturo in muzejske publikacije.

Naslednje jutro smo se sprehodili ob morski obali rimske vile v Medulinu. Žal smo si morali v bližini ležeče poznoantične nekropole Burle ogledati brez strokovnega vodstva.

Zato pa je bilo srečanje s kolegico Kristino Mihovilič in direktorjem puljskega Arheološkega muzeja Željkom Ujčićem toliko pristranejšje. Bili smo prvi arheologi, ki so si ogledali prenovljeno cerkev Sv. Marije iz Kuj. Puljski muzej je zgradbo obnovil v zglednem sodelovanju z vaščani in poiskal mnoge za obe strani sprejemljive restavratorske in konservatorske rešitve. V cerkvena tla so vključili s steklom pokrite poznoantične mozaike s pletenino, ostale arhitektonske in dekorativne elemente pa so v soglasju z vaščani skušali ohraniti nespremenjene. Zgradba sama stoji na prostoru rimske vile, ki je bila ob zemeljskih delih skozi stoletja skoraj v celoti uničena.

Iz Kuj smo se v hudi pripeki odpeljali na Nezakcij, utrjeno središče Histrov, prvotnih prebivalcev Istre. Rimljani so ga po dolgi obleganji v letih 178 in 177. leta pr. n. št. premagali z zvijačo. Legenda pripoveduje, da so prestregli dotoke studencev v utrjeno naselje, upajoč, da bodo bojevito prebivalstvo prisilili k vdaji. Vendar se to ni zgodilo. Kraj Epulon je zaukazal poklati otroke in ženske, ter trupla zmetati čez obzidje Nezakcija. Morali sta miniti skoraj dve stoletji, da so prazgodovinsko na-

selbino ponovno pozidali. Nezakcij je postal municipij z obsežnim forumom in templji. V poznoantičnem času so pozidali starokrščansko baziliko, ki je služila namenu vse do poselitve slovanskega življa in uničenja naselbine. Več kot stoletje raziskav je odkrilo ostanke močnega obzidja, prazgodovinske grobove s sijajnimi najdbami in temelje rimskih stavb. Najdišče obiskujejo številni gostje, ima tudi skromno muzejsko trgovnico z ličnimi odlitki prazgodovinske keramike. Po izmenjavi publikacij smo se poslovili od istrskih kolegov z obljubo, da se naslednjič srečamo v Sloveniji.

Po krajši vožnji med polji zorečega žita in razkošjem razcvetelega maka smo dospeli v Pazin. Pričakala nas je Lidija Nikočević, direktorica Etnografskega muzeja Istre v pazinskem gradu. Ogledali smo si vabljivo zbirko istrskih starožitnosti in se ob prijetnem klepetu s kolegi pogovarjali o številnih skupnih težavah pa tudi uspehih. Strokovni ogled Pazina smo zaključili z obiskom pazinske cerkve z lepo ohranjenimi gotskimi freskami na stropu apside.

Strokovni obisk skupine arheologov muzealcev ni bil prvi te vrste. Nastal je iz številnih pobud in iskrenih želja po medsebojnem srečevanju in izmenjavi mnenj, ki jih je bilo slišati med vsemi našimi arheologi, zaposlenimi v slovenskih muzejih. Ni preprosto odgovoriti, kako je do teh pobud in potreb prišlo. Eden od pomembnih vzrokov je gotovo hitro se razvijajoča muzeološka znanost v svetu in pojav številnih tovrstnih šol v Britaniji, na Nizozemskem, na Češkem in v Zagrebu. Mnoge slovenske muzejske ustanove so se pravočasno zavedle nujnosti muzeološkega izobraževanja in ažurnega spremljanja svetovnega razvoja. Nedvomno tudi zaradi neposluha arheološkega oddelka Filozofske fakultete v Ljubljani za potrebe muzejskih delavcev in zanemarjanja muzeološke znanosti smo v nekaj kratkih desetletjih začeli arheologi muzealci izgubljati prvotno pomembno vlogo v muzejskih institucijah. Krivda je seveda tudi na arheologih samih, ki seveda zaradi izredno zahtevnih arheoloških del pogosto ne utegnejo slediti sodobnim muzejskim tokovom. Včasih pa je temu krivo tudi podcenjevanje muzejske stroke. Mnogi muzejski arheologi so v nezavidljivem položaju zaradi množine neobdelanega gradiva, ki se je nakopičilo skozi zadnje stoletje. Količina zemeljskih del in s tem obveznih arheoloških izkopavanj je s pospešenimi gradnjami, posebej pa z gradnjo avtocest, postala komaj obvladljiva. S tem so pogosto narasle količine novega gradiva brez vsake meje. Prav tako pa so se strokovne zahteve arheoloških ved in število publikacij silovito povečali. Muzejska arheologija se je v svetu izluščila kot specifična veda, ki se bistveno razlikuje od zahtev raziskovalnih in pedagoških, prav gotovo tudi varstvenih ustanov.

Arheologija je z zahtevnimi in finančno komajda obvladljivimi nalogami postala nemalokrat muzejska cokla in se v marsikaterem muzeju znašla na slepem

tiru. Mnogi naši kolegi so se znašli v nezavidljivih položajih tudi zaradi dolgoletne suše v lastnih (arheoloških) muzejskih vodah. Nedvomno smo se približali trenutku, ko si moramo priznati lastne pomanjkljivosti. V prvi vrsti pomanjkljivosti muzeološke izobraženosti in razgledanosti. Iz takšnih strokovnih stisk so se rodila naša srečanja. Prvemu, dokaj negotovemu povabilu v Mestni muzej v Ljubljani pred skoraj letom in pol so sledila redna srečanja v mnogih slovenskih muzejih. Dogovora, da bodo naša srečevanja delovna, smo se izrecno držali. Vsakdo, ki je bil doslej gostitelj v svojem muzeju ali na izkopavalnem prostoru, je pripravil strokovno vodstvo in v želji po zdravi kritiki smo pozivali vse udeležence k čim širši razpravi. Domenili smo se tudi za medsebojno izmenjavo informacij o novih objavah in znanstvenih dosežkih, izmenjavo literature in predvsem muzeoloških novic.

Prav zaradi naštetih vzrokov, obsežnosti in zahtevnosti arheoloških del, gotovo pa tudi zaradi nezavidljivega finančnega stanja mnogih naših muzejskih ustanov, ne moremo pričakovati, da se bodo vsi naši kolegi, zaposleni v muzejih, enako intenzivno posvečali muzeološkim problemom. Vsekakor pa moramo biti o dogajanjih obveščeni in posredovati svoje mnenje ter sooblikovati slovensko muzejsko in kulturno politiko.

Nenavsezadnje nam zadnje novice z mednarodnega muzejskega srečanja ICOM-a v Nürnbergu prinšajo veliko poročil o možnostih mednarodnih sodelovanj, strokovnih izmenjav in izpopolnjevanj, ki jih prinaša evropski program "Leonardo". Kar je najvažnejše, obljubljena je finančna pomoč pri projektih, kjer bodo strokovni teksti natisnjeni v vsaj treh večjih evropskih jezikih. Ta možnost pa je za arheološko stroko velika in pomembna novica, saj vemo, da *slovenica noni leguntur* in smo primorani prevajati strokovna besedila v celoti, če jih hočemo približati svetovni javnosti. Prevajanje pa je poleg običajno bogatega slikovnega gradiva eden največjih stroškov objavljanja.

Skupaj z ostalimi slovenskimi muzealci ugotavljamo, da je muzejska pedagogika prepuščena naključnemu razumevanju muzejskih vodstev. Prav v okviru ICOM-a se ponujajo številne možnosti mednarodnih izmenjav in izpopolnjevanj na tem področju, s katerimi bi lahko na začetku premostili naše vrzeli.

Pereča so tudi vprašanja muzeološkega izobraževanja. Le redki med nami so imeli možnost udeležiti se mednarodnih muzeoloških šol, številna dobra predavanja v okviru Muzeoforuma so prepogosto prezrta ali nas pa zaradi navidežno presplošne tematike ne nagovorijo.

Ob zaključku smemo reči, da je preizkusna doba muzejskih arheoloških srečevanj potrdila naše domneve. Srečanja so potrebna in zaradi specifičnosti arheološkega dela v muzejih nezdružljiva v okviru slovenskega arheološkega društva. Vendar naša želja ni bila ločevati, temveč v prvi vrsti združevati ljudi, ki stojijo

pred številnimi novimi muzejskimi nalogami, pred katerimi si slovenska šolska arheologija še vedno zatiska oči. Naš cilj je v prvi vrsti bil spregovoriti o skupnem delu in prepoznati težave, s katerimi se srečujemo.

Začetek je obetaven in nedvomno smo dosegli prve ugodne sadove dela. Eden od teh je tudi oživilen stik s kolegi muzealci v Istri.

Peter Čerče, Snjezana Karinja, Matej Župancič

STRUTTURE PORTUALI E ROTTE MARITTIME
NELL'ADRIATICO DI ETÀ ROMANA. Convegno
internazionale, Aquileia 20.- 23. 5. 1998.

*... illum, si proprio condidit horreos
quicquid de Lybicus veritur areis.
Gaudentem patrios findere sarculo
agros Attalicis condicionibus
numquam demovaes, ut trabe Cypris
Mirtoum pavidus nauta secet mare.
Luctantem Icaris fluctibus Africum
mercator metuens, otium et oppidi
laudat rura sui; mox reficit rates
quassas, indocilis pauperiem pati.*

*Kdor prst domačo rad z motiko prekopava,
ne bo nikdār zaklad kraljevski ga premamil,
da kot boječ mornar bi z ladijskim krmilom
zarezal brazdo v val razburkanega morja.
Trgovec trepeta, ko burja biča morje,
in hvali varni mir, idilo podeželja;
potem pa brž si spet popravi zbito barko,
ker revščine ne zna, ne skromnosti trpeti.*

(Horatius, Flaccus Quintus, Ad Maecenatum, trad. slovena: K. Gantar, Pesmi. Carmina, Maribor 1993, str. 5.)

Organizzato dal Centro di antichità altoadriatiche di Aquileia, dall'École française de Rome e dall'Università di Trieste (Dipartimento di scienze dell'antichità e Scuola di specializzazione in archeologia), alla fine del mese di maggio 1998 si è svolto ad Aquileia un convegno scientifico internazionale sui porti e sulla navigazione nell'Adriatico in età romana, convegno che ha coinciso anche con la XXIX Settimana di studi aquileiesi. Fra i relatori invitati al Convegno due albanesi e tre croati, mentre molto più numerosi sono stati i conferenzieri francesi e naturalmente italiani. Lingue ufficiali del Convegno il francese e l'italiano. Le relazioni verranno pubblicate nel prossimo numero della rivista *Antichità altoadriatiche* che certamente provvederà ad eliminare dagli scritti le non poche incoerenze presenti tanto nelle relazioni quanto nel Convegno come tale.

MINISTERO PER I BENI CULTURALI E AMBIENTALI
SOPRINTENDENZA PER I BENI AMBIENTALI
ARCHITETTONICI ARCHEOLOGICI ARTISTICI
E STORICI DEL FRIULI VENEZIA GIULIA

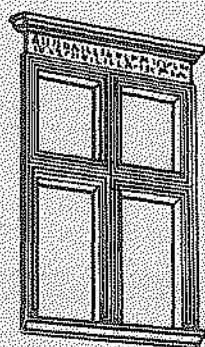

LA PORTUALITÀ DI AQUILEIA ROMANA

XIII Settimana dei Beni Culturali e Ambientali

Aquileia, 2 aprile - 27 settembre 1998

A giudicare dal titolo e dai partecipanti, l'evento avrebbe dovuto essere un Convegno internazionale con una completa e ordinata rassegna delle nozioni acquisite fino ad oggi in merito alla problematica delle *rotte marittime* e dei *porti* nell'Adriatico in età romana, compreso lo studio dei natanti, del commercio marittimo, del rapporto fra scali portuali ed entroterra ovvero navigazione marittima e fluviale; ed altre cose ancora. Questa parte introduttiva avrebbe quindi dovuto essere seguita da relazioni mirate ai singoli problemi con esemplificazioni relative agli aspetti specifici del Mare Adriatico.

**CENTRO
DI ANTICHITÀ
ALTOADRIATICHE**

CASA BERTOLI
AQUILEIA

ÉCOLE FRANÇAISE DE ROME

**UNIVERSITÀ DEGLI STUDI
DI TRIESTE**

DIPARTIMENTO DI SCIENZE DELL'ANTICHITÀ
SCUOLA DI SPECIALIZZAZIONE IN ARCHEOLOGIA

Nelle relazioni si è avuta un'alternanza di elementi tecnici e scientifici. Soprattutto nelle relazioni tecniche l'ascolto è risultato abbastanza faticoso in quanto si è dovuto fare attenzione a una moltitudine di dati locali senza l'aiuto, nella maggior parte dei casi, di un riassunto scritto della relazione in questione. Al termine, in occasione della tavola rotonda, è stata ribadita la mancanza almeno di una carta geografica dell'Adriatico che avrebbe permesso ai non dalmati di orientarsi fra le miriadi di isolotti lungo la costa orientale dell'Adriatico. E ancora: nessuno dei relatori ha definito il concetto dell'Adriatico, né nel senso antico né in quello moderno. Ora come ora si ha la sensazione che l'approccio sia stato concentrato sui problemi del Canale d'Otranto e su quelli relativi al Caput Adriae, ma solo nella sua parte veneto-friulana.

Una delle caratteristiche del simposio sono state le illustrazioni della navigazione mista marittimo-fluviale, frequente soprattutto nell'area veneto-friulana ed in quella albanese. Caratteristica comune delle due aree il declivio dolce delle rispettive coste con formazione di zone paludose relativamente estese lungo le foci dei fiumi, in alcuni casi addirittura di veri e propri sistemi

endolagunari. Sia nell'Adriatico meridionale che in quello settentrionale gli archeologi hanno così la straordinaria possibilità di seguire le lente trasformazioni dell'ambiente e l'interazione di fattori naturali e antropogeni.

La posizione geografica ed i fattori geomorfologici che hanno avuto un ruolo determinante nella formazione del suolo e nel rapporto terraferma-mare, sono stati menzionati solo saltuariamente. Di conseguenza anche nelle poche illustrazioni presentate le strutture portuali sembravano sospese nell'aria senza che si dicesse chiaramente la ragione per cui alcune strutture portuali si trovano a due o più metri sotto il livello del mare ed altre invece nell'entroterra, lontano dall'odierna costa marina. Ci sembra che sia mancata un'esauriente illustrazione geologico-morfologica di ciò che è accaduto sulle coste dell'Adriatico e ai suoi affluenti.

Come minimo le soluzioni tecnologiche (l'uso del legno e la sua conservazione grazie al terreno paludoso) si ripetono, il ritmo della nascita e del declino dei singoli porti dovrebbe essere analogo... ma niente di tutto ciò è stato illustrato interamente. Dalle esperienze relative a strutture posteriori nel Capodistriano ed in primo luogo alla costruzione dell'acquedotto e delle mura, sembra chiaro che a questo riguardo il limitarsi all'età romana diventa improduttivo e che i singoli scavi vanno trattati in modo diacronico, dalla preistoria fino ai nostri giorni. Citiamo solo a mo' di esempio lo scritto di Bruno Volpi Lisjak sull'utilizzo della pozzolana nelle costruzioni portuali della Trieste del Novecento (*Terra vulcanica di Santorino. Suo utilizzo per le costruzioni portuali in Adriatico durante il periodo austriaco, Annales 10, Capodistria 1997, 163-174*) o lo studio di Nadja Terčon (*La città e la sua volontà di crescere, in Il porto di Pirano, Museo del mare "Sergej Mašera" Pirano, Cat. No. 8, 1993, 44-67*) sull'utilizzo dello stesso materiale nella costruzione del porto di Pirano.

L'accento sulla navigazione di lungo corso ha lasciato un po' in disparte i problemi del cabotaggio, della navigazione endolagunare e dei piccoli porti e approdi.

Ha destato forte impressione in tutti gli ascoltatori, invece, l'eccezionale conferenza sulla navigazione attraverso il Canale d'Otranto tenuta da Cosimo Pagliara di Lecce. Particolarmente impressionante il racconto della scoperta di iscrizioni votive a Torre dell'Orso, iscrizioni che documentano le sofferenze dei passeggeri che vi arrivavano via mare non solo in età romana. Alla luce degli attuali eventi in quell'area, la sua conferenza è stata ancor più toccante.

L'Istria nordoccidentale, compresa la parte slovena, è stata solo brevemente menzionata dal dott. Robert Matjašić, mentre nel poster di Kristina Džin Jurkić la penisola istriana termina a nord con il fiume Dragogna. Si è avuta l'impressione che dopo le opere di Attilio Degrossi in Istria non ci siano più state ricerche ar-

cheologiche nelle zone costiere. Neppure Guido Rosada, che nella sua relazione si è dedicato di più ai problemi di Nesazio che alla navigazione, è riuscito a risolvere il problema del porto di Budava. Sarebbe interessante conoscere i risultati più recenti delle ricerche nei porti di Simonov zaliv (Izola/Isola), Fazine (Portoroz/Portorose), Savudrija/Salvore, Poreč/Parenzo, Loron (Poreč), Verige (Brijuni/Isole di Brioni).

Če mancata anche una presentazione esauriente della costa dalmata e soprattutto dei risultati delle ricerche nei porti (per es. Zaton (Nin), Polače (Mljet), Resnik (Kaštel Novi), Osor ecc.). Tutta la costa orientale dell'Adriatico, e soprattutto l'Istria, la Dalmazia ed il Litorale jugoslavo, sono stati rappresentati in maniera insufficiente sia dal punto di vista del numero di relatori che da quello della presentazione di risultati degli ultimi tempi.

Durante il Convegno organizzate visite guidate a mostre d'occasione e alla città. I partecipanti hanno avuto così modo di visitare i resti del porto fluviale romano e la mostra *La portualità di Aquileia Romana* nonché l'esposizione a carattere documentario *Crocevia dell'Impero Romano* sul significato economico, sociale ed artistico di Aquileia. Visite guidate anche per il Museo archeologico nazionale e la Basilica nonché per gli altri monumenti archeologici.

Le manchevolezze del Convegno, delle quali si è detto qualcosa durante la tavola rotonda al termine dell'assise, potrebbero essere ascritte ad un concetto poco elaborato. Invece di una presentazione coordinata dell'insieme si sono avute presentazioni di singoli scavi o aree (topografia). In più di un caso i relatori hanno parlato di cose scarsamente pertinenti al tema del Convegno.

All'inizio del simposio, Claudio Zaccaria si è chiesto in che misura l'Adriatico abbia unito o diviso gli abitanti delle due sponde; al termine di questo interessante Convegno ce lo siamo chiesti anche noi.

Maša Sakara, Matej Župancič

**Workshop on: ANCIENT METALLURGY BETWEEN
ORIENTAL ALPS AND PANNONIAN PLAIN.**

Trst, 29. - 30. 10. 1998.

Zadnje dneve oktobra je v Trstu potekala zanimiva in koristna arheološka delavnica o metalurgiji v prazgodovini in v antiki. Organizatorji Sergio Meriani, Elio Lucchini in Alessandra Giumilia-Mair so v prostorih tržaške univerze (*Dipartimento di ingegneria dei materiali e chimica applicata*) omogočili nemoten potek za kakih 20 povablencev.

Z uvodnim nagovorom je delavnico odprl S. Meriani s kemijskega oddelka. Tokratna delavnica naj bi predstavljala uvod v kongres z isto tematiko, ki bo odprt za

širšo strokovno javnost. Diskusije, ki so se pričele po predstavitvi posameznih prispevkov v dvorani Cammarata, so se živahno nadaljevale tudi pri skupnih obedih.

Predstavitev sodelujočih iz posameznih držav je prevzela organizatorka A. Giumilia-Mair (*Dipartimento di Storia e Tutela dei Beni Culturali, Univerza Videm*). Skupina iz Slovenije je tako po kvaliteti predavanj, po značaju in številu predstavljenih predmetov in najdišč močno izstopala. Celo med ogledom prostorov tržaškega Mestnega muzeja za zgodovino in umetnost pod vodstvom G. Bravar in A. Crismani so prevladovali kovinski predmeti iz Slovenije (kozel iz Pirana, bogati grob iz Škocjana pri Divači, najdbe iz Sv. Lucije...). Predavali so Neva Trampuž Orel (Narodni muzej Slovenije), Božidar Slapšak, Brane Mušič (Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta), Ljudmila Plesničar ter Irena Sivec (Mestni muzej), v razpravah pa sta sodelovala še David J. Heat (NMS) in Boris Orel (Kemijski inštitut), vsi iz Ljubljane. Iz Hrvaške je prišla le Kristina Mihovilić (Arheološki muzej Istre, Pula), iz Madžarske Zsolt Kasztovszky in Andrea Vaday (*Institute for Isotope and Surface Chemistry / Institute of Archaeology, Hungarian Academy of Science*) ter Klara Szabo (*Történeti Múzeum*), vsi iz Budimpešte, skupaj z Danielom De Deckerjem iz univerze v Bielefeldu (*Fakultät für Ling. und Literaturwissenschaft*). Italijansko, bolje rečeno skupino dežele Furlanija-Juljska krajina so zastavljali A. Giumilia-Mair, Serena Vitri (*Soprintendenza per i BAAAS FVG, Trst*), Susi Corazza (*Dipartimento di Storia e Tutela dei Beni Culturali, Videm*) in Annalisa Giovannini (Videm). Pri diskusijah sta sodelovali Emanuela Zanda (*Soprintendenza archeologica del Piemonte, Torino*) in Paola Cassola Guida (*Dipartimento di Storia e Tutela dei Beni Culturali, Univerza Videm*). Iz Nemčije je prišel Christoph Huth (*Lehrstuhl für Vor- und Frühgeschichte, Univerza Regensburg*), iz Romunije Sorin Cociu (*Institutul de Archeologie, Cluj-Napoca*).

C. Huth je v predavanju *Depoji, kroženje in tradicija delavnic* predstavil analizo kovine, predvsem sekir, iz atlantskega dela Francije in južne Britanije. Na teh področjih običajno depoji vsebujejo do 100 nenaostrenih novih sekir, ki očitno niso bile namenjene za takojšnjo uporabo. Zgodnjebronastodobna zlitina je vsebovala 20% kositra in tudi veliko svinca; enako razmerje je prevladovalo v Nemčiji. Na Portugalskem pa vsebujejo zlitine za depojske sekire iz istega obdobja 30% svinca in zelo malo kositra, v Galiciji celo le 2-3% kositra. V južni Franciji vsebujejo poznobronastodobni ingoti in sekire le 4% kositra. Za primerjavo je dodal slovenske depojske najdbe, n. pr. Kanalski vrh, koder imajo tulaste sekire z ušesci malo kositra; obeski pa vsebujejo več kositra in do 20% antimona. Prav tako vsebujejo depojske najdbe iz Velem Szentvida več svinca, ki so ga verjetno primešali kot nadomestek za kositer. A. Giumilia-Mair meni, da so zlitinam za okrasne predmete verjetno primešali več kositra oziroma svinca, da bi bili

predmeti tako bolj podobni srebru.

C. Huth je skušal odgovoriti na vprašanje: ali depojske najdbe predstavljajo denar. Ne; v depojih namreč pogosto zasledimo več različnih orodij, denarna enota pa bi morala biti enotna (na primer le sekire ali le srpi). Zakaj so bili depoji zakopani? Pojav depojev je ob koncu bronaste dobe po Evropi odražal prenehanje nekakšnega reciklažnega sistema. Po sestavi depojev lahko ocenimo, koliko takšnega materiala naj bi bilo v obtoku pred pozno bronasto dobo. Zgodnježeleznodobni depoji se od bronastodobnih razlikujejo, saj naj bi bili zakopani v upanju, da bodo lahko v prihodnosti uporabljeni. Kositna mreža je delovala med vzhodom in zahodom, kjer zasledimo tudi časovne razlike, saj se na vzhodu značilni depoji pojavijo že v obdobju HaB3 in jih hitro nadomesti železo, na zahodu pa se to dogodi šele v HaC. Predstavitev je C. Huth zaključil z zahtevo po nujnosti laboratorijskih raziskav kovinskih predmetov, ki lahko le tako bolj jasno spregovorijo.

V prispevku treh avtorjev (D. J. Heat, Bilba Teržan in N. Trampuž-Orel), ki ga je predstavila slednja, *Kemična podoba poznobronastodobnih kovin v Sloveniji*, so prikazane analize iz devetdesetih let na Kemijskem inštitutu v Ljubljani. D. Heat se je ukvarjal z metalurško kemijsko analizo in statistično obdelavo podatkov, medtem ko je Trampuževa zbirala gradivo po muzejih v Sloveniji, Italiji in na Dunaju. Predmete iz dvajsetih slovenskih depojev, kar predstavlja polovico vseh znanih depojev iz obdobja HaA in HaB, so kemično raziskali. Depoiji iz časa BrD vsebujejo zelo malo predmetov, za razliko od depojev HaA s 569 predmeti in HaB s 349 predmeti. Cilj raziskave je bil predvsem ugotoviti tehnološke značilnosti izdelkov, manj pa izvor rude.

Izkazalo se je, da so v obdobju HaA primešali bakru povprečno 5% kositra, da so dobili zlitino. Srpi so izdelani iz dobre bronaste zlitine s 3-4% primešanega kositra (N. Trampuž Orel, D. J. Heat in V. Hudnik navajajo podrobnejše rezultate že v članku *Chemical analysis of Slovenian bronzes from the late Bronze Age, L'atelier du bronzier en Europe du XXe au VIIIe siècle*, Paris 1998), ki se je dala kovati in brusiti. Nekateri srpi so bili uporabljeni. Slovensko depojsko gradivo je, tako tipološko kakor tehnološko, bliže gradivu vzhodne Evrope. Vsaj kar se kositra tiče, lahko dodamo, da je A. Durman nedavno pokazal na obstoj ležišč kositra v zahodni Srbiji, ki so bila "našim" livarjem dosti bolj dostopna od znanih cornwallskih nahajališč v Angliji, iberskih ali nemških v Erzgebirge.

Eden pomembnejših nedavno odkritih depojev v Sloveniji je tisti s Kanalskega vrha, ki sodi v HaB; vseboval je 200 ingotov in tudi nove predmete, kot so ovratnice z obročki, priveski v obliki sončnega kolesa. Podobne predmete vsebujejo depoiji z Velikega otoka, iz Dragomlja in Madriola (Furlanija). Zanimiva je predvsem sestava zlitine obeskov: 70% obeskov vsebuje kar

15% kositra; ti niso patinirani in imajo sijaj srebra, kar naj bi bil namen izdelovalcev, kot je dodala A. Giumlia-Mair v diskusiji. Dodajanje svinca v zlitino ingotov v času HaB (79% ingotov vsebuje skoraj 60% svinca) je najverjetneje namerno, da bi se s tem povečala teža ingota.

K. Mihovilič je predstavila bronasto situlo tipa Hajdubösörmeny iz Picugov. Najdba se nahaja v puljskem muzeju. Prvi jo je objavil in opredelil v čas 9. - 8. st. pred n. št. kot grobni pridatek J. Mladin. Produkcija teh situl se v HaB1 razvije v Podonavju, od koder so situle potovale proti severu, zahodu in, kot kaže, tudi proti Istri. Picuška posoda je bila v uporabi nekaj stoletij, saj je bila večkrat popravljena. V diskusiji A. Giumlia-Mair povzame, da ne moremo brez metalurških analiz, le iz kart razprostranjenosti ugotovljati, ali gre za posode iz podonavskih delavnic, ki so se širile s trgovino po Evropi, ali pa gre za posnetke iz drugih delavnic.

A. Giumlia-Mair v predavanju *Metalurški razvoj na vzhodoalpskem področju med bronasto in železno dobo* predstavi metalurško dejavnost na poznobronastodobnem gradišču Pozzuolo (Furlanija). V odpadnih jami znotraj naselbine so bili najdeni kalup, orodje za poliranje žice, obdelano in na pol obdelano jelenovo rogovje ter keramika. Prisotni so bili tudi dve vrsti žlindre: "delovna" in "odpadna", ki je nastala pri litju rude, in veliko polizdelkov: igle, saltaleoni, dleto. Razbite predmete z visoko vsebnostjo kositra so verjetno uporabljali za surovino. Igle so s kalupom oblikovali tako, da so polizdelane imele pravokotni presek in so šele naknadno z brušenjem dosegli okrogel presek. Najdene so bili tudi še nedokončane fibule, ki na prvi pogled spominjajo na igle. Kamnina, ki so jo uporabljali za izdelavo kalupov, se je nahajala ob rudiščih bakrove rude in je predstavljala skupaj z rudo blago za izmenjavo.

B. Slapšak in B. Mušič sta predstavila prazgodovinsko in rimskodobno naselbino Rodik ter raziskave, ki potekajo na najdišču že od leta 1993 (*Detekcija območij z metalurško dejavnostjo na najdišču Rodik-Ajdovščina*). B. Mušič je predstavil meritve magnetne upornosti tal in meritve navidezne magnetne susceptibilnosti (*magnetic susceptibility*). Z interpretacijo podatkov, dobljenih z meritvami susceptibilnosti, je lahko predvideval količino kovinskih predmetov, ki se nahajajo do 5 cm pod površjem, natančno določil distribucijo železne žlindre in na podlagi tega predvidel namembnost prostora. Z drugo metodo pa je na najdišču odkril dve peči z odlagliščema žlindre tik ob zunanji strani prazgodovinskega obzidja. Zaradi bipolarnosti žlindre, ki izniči magnetno polje (sicer merljivo z drugo metodo), je bila žal anomalija manj izrazita. Pomanjkljiva stran meritev magnetne občutljivosti je nizek doseg v globino (le 5 cm), medtem ko meritve magnetne upornosti tal sežejo do 1 m v globino. Z grafično upodobitvijo najdišča in na njem vrisanimi re-

zultati meritev je pokazal vse prednosti teh nede-
struktivnih metod, ki ju je med tem uporabil tudi že na
gradišču Cvinger pri Meniški vasi (Arh. Vest. 49, 1998).

Predavanje L. Plesničar (*Emona, splošni pregled trgo-
vine z različnimi predmeti*) in predavanje I. Sivec (*Bron-
nasti predmeti iz Emone, analize, tuji vplivi in lokalna
produkcija*) sta s predstavitvijo Emone, njene zgodovine
in trgovine ter s prikazom izbranega kovinskega gradiva,
na katerem so bile narejene metalurške analize, pred-
stavljali dober uvod v predavanje A. Giumlia-Mair z na-
slovom *Rimska metalurgija: zlitine, tehnike in odprta
vprašanja*. V uvodu je L. Plesničar omenila možnost, da
bi, kot sledi iz pisanih virov, nekje pri Ljubljani obstojal
rudnik zlata. Dodava lahko, da po še bolj ohlapnih
virih, to je po ljudski tradiciji, T. Cevc dopušča možnost
takšnega v Kamniških Alpah (T. Cevc, J. Horvat in drugi,
Davne sledi človeka v Kamniških Alpah, Ljubljana
1998). Le dva dni pred workshopom so v Emoni odkrili
ostanke metalurške peči z ostanki kovine in predmetov,
pripravljenih za recikliranje, kot je lahko ob koncu spo-
ročila L. Plesničar. Okvirna datacija postavlja peč v
konec 4. in začetek 5. stoletja. Predavanje A. Giumlia-
Mair se je nanašalo na analize kovine in tehnike izde-
lave drobnih predmetov. Veliko gradiva, ki ga je ana-
lizirala in predstavila, izhaja prav iz Emone, kjer je
dobila zanimive rezultate. V 3. st. prvič zasledimo "če-
tverne zlitine" (*quaternary alloys*), ki vsebujejo elemente
bakra, kositra, cinka in svinca. Zlitine so nastale pri
recikliranju predmetov. V 5. st. se te zlitine prično
uporabljati tudi za izdelavo prestižnih predmetov.
Analiza "bronaste" zlitine figuralno okrašene posode iz
Emone je potrdila pozno datacijo, kot jo je že prej
postavila L. Plesničar. Z analizo kovine emonskih ogle-
dal je A. G. M. pokazala obstoj dveh vrst zlitin za ogle-
dala. Prva, cenejša, je vsebovala 8% kositra in svinca.
Površino so po vlitju pocinkali, da je lepo odsevala
podobo mladenk. Pri drugi, dražji, zlitini, s kar 18%
kositra, so površino le zgladili.

Z metalurško analizo noriško-panonske fibule, dom-
nevno srebrne, je ugotovila, da gre za zlitino srebra,
bakra, arzena in antimona, ki je bila površinsko ob-
delana s kislino. Raziskava rimskih kirurških instru-
mentov pokaže, da so jih izdelovali iz zelo čiste kovine.
Medenina je v rimskem času najverjetneje sodila pod
državni monopol, saj so jo uporabljali le za novce in
vojaško opremo (npr. konjska oprema, aucissa fibule).
Kratek članek iste avtorice, ki obravnava te in druge
probleme, je izšel v Arh. vest. 49, 1998.

V prikazu odprtih vprašanj je A. G. Mair omenila
problem "korintskega bronu", tudi v alkimističnih recep-
tih. "Korintski bron" je zlitina bakra, srebra, zlata in
arzenika, ki so jo po vlivanju umetno patinirali. Recept
za zlitino izvira iz Egipta iz časa vladarja Menemhata II.
Z nastopom nemirnih časov preseljevanja ljudstev umet-
nost izdelave korintskega bronu v Evropi pade v pozabo.
Tradicijo ohranijo Japonci in Kitajci, zato danes govo-

rimo o "japonskem bronu". S predstavitvijo laborato-
rijskega poizkusa izdelave zlitine "piropos", za katero je
dal recept Plinij, se je vnela živahna diskusija. Z ime-
nom "piropos" so v antiki poimenovali zlitino bakra z
20% srebra. Zanj je značilna, po starem opisu, barva
perja z golobjega vratu. Prvi poizkus izdelave te zlitine
je spodletel, saj v laboratoriju niso dosegli zaželeno
barve. Šele s počasnim segrevanjem zlitine se je na
površju pokazala prava barva. Diskusijo je povzel B.
Orel rekoč, da tako barvo lahko dobimo pri skoraj vsaki
kovini s posebno obdelavo površine (segrevanje, nama-
kanje v kislino). Barvo daje namreč tanka površinska
plast oksidov, ki je obstojna in ne patinira. Črno, rdečo
ali rjavo površino so pri zlitinah dosegali s primesjo
svinca, ki je po obdelavi tvoril ustrezne obstojne okside
na površini. V diskusijo se je vključila tudi N. Trampuž
Orel, ki je potrdila, da mikenska bodala niso okrašena le
v tehniki nielo, temveč so v črn "korintski bron" vtolkli
zlate trakove.

S. Vitri in S. Corazza sta predstavili ostanke meta-
lurške delavnice na najdišču Montereale Valcellina, ki
sodijo v čas razvite železne dobe, to je v 5. st. pred n.
št. Izkopavanja, začeta leta 1985, so odkrila zidane
temelje kvadratne stavbe z leseno nadgradnjo. Gradivo
tvorijo predvsem bronasta orodja in polizdelki ter nekaj
majhnih svinčenih ingotov, ki so jih najverjetneje upo-
rabljali za popravila ali pa za primes bronastim zlitinam.
Najdena sta bila tudi kamnita drobilca za kovino, kar
priča o reciklaži bronastih predmetov.

Predavanje S. Cocia *Delavnica fibul iz Napoke* je
vzbudilo zavist, zaradi res srečne roke pri izkopavanju
rimskodobne delavnice fibul. Našli so dve peči za
modele in več kot 30.000 odlomkov enkratnih glinenih
modelov za fibule. Za izdelavo noriško-panonskih in
kolenčastih fibul so reciklirali kovinske predmete.

K. Szabo je s sestavkom *Bronasta industrija v pro-
vinci Panoniji* predstavila metalurške delavnice v
legijskih taborih ob donavskem limesu. D. De Decker je
ob njeni pomoči na novo interpretiral nekatere odlomke
o metalurgiji pri Pliniju.

Z. Kasztovszky in A. Vaday sta predstavila *Nede-
struktivne analize rimskih bronastih predmetov* z meto-
do PGAA na fibulah antične nekropole, ki sta jih glede
na vrsto zlitine razdelila v 3 skupine: 1. Cu-Zn, 2. Cu-
Zn-Sn in 3. Cu-Sn. Analiza kovine ni omogočila kro-
nološke delitve, saj so bili iz teh treh zlitin izdelani vsi
poznoantični tipi fibul. Pozitivne lastnosti metode PGAA
so: nedeaktivnost, ni potrebno pripravljati preparatov,
ni standardov, določiti je mogoče več elementov hkrati,
rezultat je takojšen. Metodo bodo v tamkajšnjem
inštitutu še naprej razvijali.

A. Giovannini je predstavila *Poznoantične in zgod-
nesrednjeveške najdbe na osnovi bakra iz Furlanije-
Julijske krajine*, in to predvsem fibule ter predmete iz
groba vojščaka iz prve četrtine 7. st. Analiza ščitne grbe
je pokazala, da je bila izdelana predvsem za pokop in

ne za uporabo.

V zaključnem nagovoru je A. Giunlia-Mair pozvala udeležence, da naj prenehajo uporabljati izraz "bron" in prično uveljavljati primerejše izraze: "bron", "medenina" in "druge bakrove zlitine". Poimenovanje pa omogoča le skrbno opravljena analiza materiala. Čez dve leti naj bi se delavnica zgodila v Ljubljani.

Rezultati te in bodočih predvidenih delavnic naj v prvi vrsti pridejo v zavest kustosov in restavratorjev v muzejih, saj dobra opredelitev metalurških postopkov prispeva k izpovednosti in k lažji in uspešnejši zaščiti predmetov. Razumevanje starih metalurških postopkov bistveno osvetljuje ekonomske, socialne, tehnološke in kronološke teme, s katerimi se arheologi srečujemo. Prispevki te delavnice naj bi nekoliko dopolnjeni izšli v eni naslednjih številki revije *Aquileia nostra*.

Eva Holz

JERUSALEM IN SLAVIC CULTURE. An International Conference. Ljubljana, Slovenija, October 15 - 16 1998.

15. in 16. oktobra je bila v Ljubljani mednarodna konferenca Jeruzalem v slovanski kulturi. Pokrovitelji so bili Znanstveno-raziskovalni center SAZU, Centre for Slavic Languages and Literatures of the Hebrew University of Jerusalem in The Israeli National Academy of Sciences and Humanities. Organizirala sta jo direktor ZRC SAZU dr. Oto Luthar in direktor Centre for Slavic Languages and Literatures of the Hebrew University of Jerusalem prof. Wolf Moskovich.

Slovesna otvoritev konference je bila v veliki dvorani Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Udeležila sta se je tudi podpredsednik Izraelske akademije znanosti in umetnosti gospod prof. Haim Tadmor in glavni tajnik Slovenske akademije znanosti in umetnosti akademik Matija Drovenik. Uspešno delo sta konferenci zaželela še direktor ZRC SAZU dr. Oto Luthar in prof. Wolf Moskovich, direktor Centra za slovanske jezike in literaturo na hebrejski univerzi v Jeruzalemu.

V referatih prvega dne zasedanja so predavatelji spregovorili o pomenu Jeruzalema v slovanskih tekstih. Prof. Joel Raba iz Tel Aviva je govoril o predstavi Jeruzalema kot srednjeveškega središča v Rusiji. Dr. Francka Premk iz Ljubljane je predstavila sliko Jeruzalema v najstarejših slovanskih prevodih Biblije in tudi videnje Ljubljane v judovskem srednjeveškem dokumentu iz Ljubljane. Prof. Eugene Vererschagin iz Moskve je govoril o Jeruzalemu v starih ruskih komentarjih ob Teodoretovi beatifikaciji. Prof. Gianfranco Giraudo iz Benetk je spregovoril o večni temi, o drugem Jeruzalemu nasproti tretjemu Rimu. Dr. Luca Calvi, prav tako iz Benetk, je zelo živahno predstavil odnos med Jeruzalemom in Rimom v delih M. Rosvyhuvs'kyega-Andrella.

V popoldanskem delu zasedanja so bile na vrsti teme, ki so se nanašale na slovensko-hrvaški prostor.

O hrvaških imenih, ki izvirajo iz judovskih korenin, je predaval prof. Milan Nosić z Reke. Prof. Vlado Habjan je v svojem referatu skušal podati pregled o Judih v 1500 letih slovenske zgodovine. Dr. Eva Holz je ob štirih izbranih razpravah o Judih na Kranjskem v 19. stoletju spregovorila o odnosu Kranjcev do Judov v omenjenem času.

V petek dopoldne so se zvrstili zelo zanimivi referati.

Prof. Denis Poniz je spregovoril o odnosu do Judov in o oblikovanju antisemitizma v prvi polovici 20. stoletja na Slovenskem. Kot primer je predstavil življenjsko pot Antona Novačana. Dr. Janez Persič je v referatu Romanje v Jeruzalemu predstavil pot dveh Izolčanov, ki sta romala v Jeruzalem sredi 14. stoletja. O svoji poti sta napisala tudi zelo jedrnato poročilo, ki je, po dosedaj znanih podatkih, edino te vrste pri nas. Dr. Janez Rotar je spregovoril o občečloveških sporočilih, ki jih je na vse ozaveščene bralce naslovila Zlata Vokač Medic v svojih romanih Marpurgi in Knjiga senc. Dr. Vladimir Nartnik je v svojem prispevku na nov in svež način predstavil ime kneza Sama v slovanski ljudski pesmi in tako podal osnovo za nove poglede in interpretacije.

V zaključnem popoldanskem delu so predavatelji spregovorili o pojmu Jeruzalema v literaturi, ki je nastajala med Judi v tujini.

Prof. Giorgio Ziffer iz Vidma je predstavil Jeruzalem v kijeviskih delih, ki govorijo o "ljubezni in milosti". Dr. Vladimir Khazan iz Jeruzalema je čustveno spregovoril o poetiki Jeruzalema v ruski literaturi 20. stoletja. Zborovanje se je zaključilo s predavanjem prof. Wolfa Moskovicha iz Jeruzalema o povezavi med Kijevom in Jeruzalemom v moderni ukrajinski literaturi.

Ob večini referatov se je razvila tudi živahna debata. Konferenca je potekala v angleškem, ruskem, slovenskem in hrvaškem jeziku. Po začetni uradni prevladi angleščine se je vse bolj uveljavljala ruščina, ki je postala tudi jezik, v katerem je debatirala večina prisotnih. Prispevki te konference bodo objavljeni v zborniku.

Do sedaj je izšlo že pet zbornikov na temo Judje in Slovani. Zamisel o taki zbirki se je porodila na mednarodnem simpoziju v Jeruzalemu leta 1984, ko so govorili o odnosih med judovskim in slovanskimi jeziki (Synchrony and Diachrony in Jewish-Slavic Language Contacts). Razprave s te konference so izšle v zborniku z naslovom Jews and Slavs, Jerusalem-St. Peterburg leta 1993. Razdelitev vsebine v tem zvezku je postala vzorec tudi za naslednje. V prvem delu je deset strokovnjakov obravnavalo Biblijo v slovanskem svetu. O tem so govorili priznani strokovnjaki iz Italije, Rusije, Izraela in Švedske. V drugem delu, ki govori o judovsko-slovanskih stikih v jeziku in literaturi, pa je trinajst strokovnjakov iz Izraela, ZDA, Srbije, Romunije, Velike Britanije in Ukrajine predstavilo svoje dosežke na tem zelo zanimivem in

občutljivem področju. Publikacija je nastala tudi v upanju, da bi pripomogla k boljšemu razumevanju problemov in izzivov pri judovsko-slovanskih stikih.

Drugi sestanek je bil leta 1993, nosil je naslov Biblija in vzhodnoslovanska kultura v času od 9. - 20. stoletja (The Bible and East Slavic Culture of the Xth - XXth Centuries). Tema tega zasedanja je bila poseben izziv, saj naj bi na vzhodu vladalo 70 let antireligiozno in tudi antisemitsko vzdušje. Avtorji so spregovorili o bibličnih tekstih v času od 15. do konca 19. stoletja. Drug problem, s katerim so se spopadli, je bil prikaz tisočletne judovske diaspore med Slovani. Razprave so izšle v drugem zvezku serije *Jews and Slavs*, ki nosi naslov *The Bible in a Thousand Years of Russian Literature*. Ta zvezek je izšel v Jeruzalemu leta 1994. Kot v prvem zvezku je tudi tokrat najprej na vrsti del, ki govori o Bibliji v slovanskem svetu (The Bible in the Slavic World). O tem vprašanju je spregovorilo sedem avtorjev iz Švedske, Grčije, Češke, Poljske in Rusije. V drugem delu, ki ima naslov *Judovsko-slovanski literarni stiki* (Jewish-Slavic Literary Contacts), pa je 14 avtorjev iz Izraela, Rusije, Poljske, ZDA, Francije, Ukrajine, Madžarske in Italije spregovorilo o tej problematiki v času od 18. do 20. stoletja.

Leta 1995 sta izšla dva zvezka zbirke. V enem so strokovnjaki iz Izraela, Rusije, Bolgarije, Grčije, Italije, Poljske in Francije spregovorili o judovskih starožitnostih. Ta zvezek je posvečen 90-letnici rojstva prof. Moshe Altbauerja. Tokrat se izjemoma niso držali že tradicionalne razdelitve, saj je ves zvezek posvečen Bibliji in njenemu prevajanju v starejših obdobjih v slovanskem prostoru, predvsem v Rusiji, Ukrajini in na Poljskem. Ta drugi zvezek, ki je izšel tega leta, nosi naslov *Judeo-Slavic Interaction in the Modern Period*, in govori o judovsko-slovanskih medsebojnih vplivih v modernem času. V prvem delu je svoje poglede na to problematiko predstavilo šest strokovnjakov iz Poljske, ZDA in Rusije. V drugem delu pa so o tem vprašanju spregovorili strokovnjaki iz Izraela. Te referate je pripevalo enajst poznavalcev iz Jeruzalema, Tel Aviva in Haife. Oba zvezka sta izšla v Jeruzalemu leta 1995.

Na naslednji konferenci so se posvetili odnosu med Judi in Ukrajinci. Zvezek z naslovom *Jews and Ukrainians* je izšel v Jeruzalemu 1996. Tokrat so najprej spregovorili o Bibliji v ukrajinski literaturi. O tej temi je govorilo trinajst strokovnjakov iz Izraela, Ukrajine, Nemčije in Poljske. V drugem delu pa so razpravljali o judovsko-ukrajinskih kulturnih stikih. V tem delu pa je sodelovalo deset avtorjev iz Izraela in Ukrajine. Zbornik tega zasedanja je izšel v Jeruzalemu leta 1996 in je zadnji v seriji *Jews and Slavs*, ki je nastajal pod pokroviteljstvom treh akademij znanosti, izraelske, ruske in ukrajinske. Teksti vseh zvezkov so pisani v angleškem in ruskem jeziku, zadnji v ukrajinskem. Serijo so izdajali The Israel Academy of Sciences and Humanities, The Hebrew University of Jerusalem, The Department of

Russian and Slavic Studies, The Centre for the Study of Slavic Language and Literature, The Slavonic Bible Foundation (Russian Academy of Sciences). Pri zadnjem zvezku je sodelovala še ukrajinska Akademija znanosti.

Aleksej Kalc

ARCHIVI AUTOBIOGRAFICI IN EUROPA. TRADIZIONI E PROSPETTIVE A CONFRONTO.

Rovereto, 30.-31. januarja 1998.

V dneh 30. in 31. januarja 1998 je bilo v Roveretu mednarodno znanstveno srečanje na temo avtobiografskih arhivov oziroma arhivov t.i. ljudskega pisanja, ki ga je priredila Federazione Archivi della scrittura popolare. To je bilo že osmo zaporedno letno srečanje o tovrstni problematiki v tem trentinskem mestecu, kjer je v 80. letih skupina zgodovinarjev in drugih strokovnjakov opravila pionirsko delo za znanstveno ovrednotenje t.i. sive dokumentacije in ob sodelovanju Italijanskega zgodovinskega vojnega muzeja iz Rovereta ter Zgodovinskega muzeja v Trentu ustanovila v okviru slednjega Arhiv ljudskega pisanja (Archivio della scrittura popolare). Arhiv, ki s kapilarnim terenskim delom in drugimi oblikami zbiranja pridobiva novo in novo gradivo, ter skupina okrog njega sta tako postala osrednje italijansko središče za zbiranje in preučevanje pisem, dnevnikov, pisnih pričevanj in sploh pisne dokumentacije, ki jo je proizvedla roka preprostega, malega človeka in ki tvori danes (kljub še vedno ne povsem izkoreninjeni skepsi nekaterih akademskih krogov) nepogrešljivo sredstvo za preučevanje zgodovine "od spodaj". Sadovi tega dela so vidni tudi v številnih objavah najbolj reprezentativnega gradiva in študijah najrazličnejše tematike (od vojne in šolstva do izseljevanja, raznih vidikov socialne zgodovine, predvsem problematike epohalnih tranzicij, miselnostnih sprememb, kulturnega šoka, družbenih odnosov, ne nazadnje pa seveda tudi problematike pismenosti, sociolingvističnih vprašanj in podobno).

Z letošnjim posvetom so organizatorji želeli napraviti nekakšen obračun opravljenega dela na področju zbiranja gradiva ljudskega pisanja v Italiji, kjer so v zadnjem desetletju zrasla še druga podobna središča, kot tudi drugod po Evropi, in dati pobudo za ustanovitev mednarodnega združenja tovrstnih arhivskih ustanov. Namen združevanja pa ne izvira iz težnje po poenotenju, ampak po boljšem medsebojnem poznavanju posameznih središč in stvarnosti, ki imajo zaradi bolj ali manj spontanega nastanka (navadno izven okvirov uradne arhivistike in akademskega sveta) zelo različne historiate in so razvile različne metode zbiranja, obravnave in uporabe gradiva, v skladu pač z zanimanji in formacijo ustanoviteljev ter cilji, ki so si jih ti zadali.

Prvi dan simpozija je bil posvečen predstavitvi pomembnejših središč in pregledu njihovega gradiva. Predstavljeni so bili: izkušnje v nemškem in avstrijskem prostoru, italijanski dnevniški arhiv v Pieve Santo Stefano, kjer je zbranih več kot 3.500 avtobiografij iz vse Italije, zbiranje in preučevanje avtobiografskih materialov na Norveškem, središče za dokumentacijo vsakdanjega življenja na univerzi Sussex v Brightonu, avtobiografski arhivi v Franciji, arhiv ljudskega pisanja v Trentu in nazadnje še delovanje na Finskem. Govor je bil o organizacijskih vidikih tovrstnih arhivov, o načinih pridobivanja gradiva ter spodbujanja k ustvarjanju ljudske pisne dokumentacije kot tudi o etičnih problemih in posebnem odnosu, ki se pri tem delu vzpostavlja med avtorji dokumentacije in zbiralci le-te. Drugi dan so bili na vrsti teoretični in metodološki posegi, ki so obravnavali uporabnost sive dokumentacije z vidika posameznih strok (atropologije, zgodovine, jezikoslovja in literature), in okrogla miza o napredovanju študijskih prizadevanj na področju ljudskega pisanja.

Naša navzočnost na simpoziju je bila spoznavnega značaja, v skladu z zamisljo o sistematičnejšem zbiranju tovrstnega gradiva tudi pri nas in o ustanovitvi primorskega (tudi zamejskega) arhiva ljudskega pisanja. Z njim bi prispevali k ohranitvi in ovrednotenju dokumentacije, ki zaradi zasebnosti uhaja kontroli uradnih arhivskih ustanov in se zaradi tega pogostokrat izgublja. Predvsem pa bi na ta način spodbudili razvoj v našem zgodovinopisju še premalo uveljavljenih študijskih smeri, kot so preučevanje miselnosti in subjektivnih odnosov do zgodovinskega dogajanja. To gradivo je torej lahko zelo koristno pri izčiščevanju podobe o naši preteklosti, prav posebno vrednost pa lahko ima za razumevanje zgodovine in vsestranske stvarnosti slovenskega obmejnega in zamejskega prostora. Dovolj je, da pomislimo na problematiko etničnega oziroma narodnega in kulturnega značaja, ki je tako globoko zaznamovala primorsko življenje in izbire skupnosti ter posameznikov. Še prej pa na dejstvo, da so bili Slovenci (in Hrvati) pod fašizmom dolgo prisiljeni k vsestranskemu molku in da ostajajo potemtakem dokumenti ljudskega pisanja s svojimi intimnimi vsebinami in ustna pričevanja največkrat edini in vsekakor najbolj neposredni pričevalci doživljanja tistega časa.

Maja Illich

PETI MEDITERANSKO ETNOLOŠKI POLETNI SIMPOZIJ V PIRANU, 14. 9. do 18. 9. 1998.

Maona je ime za vrsto čolnov, ki so stoletja rezali valove v jadranskih pristaniščih. Z njimi so mornarji z vseh strani sveta prinašali novice in opisovali domačinom lepote tujih krajev. Letos so prišli iz vseh koncev Evrope priznani in uveljavljeni strokovnjaki, pred-

stavniki različnih univerz in inštitutov na znanstveni simpozij v Piran, natančneje v klub Maona, najodmevnejši mednarodni projekt slovenske etnologije in antropologije. S seboj so prinesli aktualne navosti v stroki in primerjali dosežke med seboj.

Na letošnjem petem, jubilejnem simpoziju je sodelovalo okoli 60 udeleženk in udeležencev, med njimi vrsta uglednih domačih in tujih znanstvenikov: iz Slovenije Borut Telban in Milan Bufon, iz Hrvaške Lidija Nikočević in Lada Čale Feldman, iz Avstrije Gabriele Rasuly-Paleczek, Olaf Bockhorn in Jana Salat, iz Nemčije Heidrun Friesse, iz Švice Pierre Centlivres, iz Izraela Dan Rabinowitz in iz Velike Britanije Nigel Rapport. Na simpoziju so sodelovali tudi dodiplomski in podiplomski študentje z ljubljanske Filozofske fakultete (oddelek za etnologijo in oddelek sociologije kulture), Fakultete za podiplomski humanistični študij (ISH) ter podiplomski študentje s tujih univerz, ki so jih s seboj pripeljali povabljeni predavatelji.

Našteti strokovnjaki so v petih delovnih dneh v referatih predstavili svoje raziskovalno delo. Dopoldan so po dva ali trije predavali o določeni tematiki, nato pa se je razživila burna diskusija med udeleženci simpozija. Popoldanske delavnice, ki so se navezovalе na določeno temo, so bile namenjene predvsem študentom.

V ponedeljek, 14. septembra je 5. Mediteransko etnološki simpozij odprl red. prof. dr. Zmago Šmitek z oddelka za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, ki je tudi ostal odgovorni povezovalac tisti dan na temo: Srednjezhodne etnografije. Slišali smo dva referata: 1. *Tribe and State: the Afghan and Central Asian Example* (Gabriele Rasuly-Paleczek), v katerem je tekla beseda o odnosu med državo in plemenom. Poudarek je bil na različnih oblikah organiziranja plemena nasproti močni državi oz. njegovih strategijah preživetja: kakšna hierarhija vlada v samem plemenu (dominanca starejših nad mlajšimi), kdo lahko postane vodja plemena (karizma in starost) v Afganistanu ...

2. Drugi referat na to temo je imel naslov *Violence in the Afghan Conflict and Fieldwork in Crisis Situations*. Pierre Centlivres nas je v njem poučil, kaj mislimo s tem, ko govorimo o "nasilju" (vsakdanji izkušnji) v Afganistanu, kakšno je terensko delo v takih situacijah ...

Popoldanski delavnici je sledila uradna otvoritev z bankeom, ki so jo pospremili domači istrski muzikanti.

V torek, 15. septembra je Elke-Nicole Kappus vodila diskusijo na temo Nacionalno in transnacionalno. Slišali smo dva referata. 1. Olaf Bockhorn se je v prispevku *Who Benefits from Ethnicity?* spraševal o koristnosti in uporabnosti pojma "etnijska". Menil je, da ni enotne definicije tega pojma, ki bi ga prav lahko zamenjali s pojmom "kultura". Udeleženci simpozija so mu s številnimi argumenti ugovarjali, češ da je sam pojem popularen, razširjen po celem svetu, uveljavljen ...

2. Dan Rabinowitz se je z referatom *Nationalism and*

Transnationalism in the anthropology of the Palestinians nekoliko bolj kot drugi približal publiki, saj je z jasno in razločno izgovorjavo pokazal, da se zaveda, da večini poslušalcev angleščina ni prvi jezik. S krajšim zgodovinskim uvodom nas je seznanil z nekaj dejstvi o Palestini, kako so se vanjo na začetku XX. stoletja začeli priseljevati Židi, ki so tako po koncu druge svetovne vojne in z ustanovitvijo države Izrael (1948) popolnoma spremenili nacionalno sestavo tistih krajev. To je bil proces, v katerem so Palestinci zaradi velikega izseljevanja v sosednje arabske države postali v Izraelu *trapt minority*. Predstavil je odnos država - *trapt minority*; manjšina je statična, majhna, ima malo vpliva na politiko, sovražna država je ne obravnava enako kot druge državljane.

Popoldan smo si ogledali videofilm o Ericu J. Hobsbawmu, predstavniku skupine avantgardnih socialnih zgodovinarjev, ki je veliko vplivala na razvoj socialne zgodovine v Veliki Britaniji in drugje. V sliki in besedi nam je predstavil svoj pogled na problem nacionalizma oz. pglavitne teze, ki jih je leta 1900 že objavil v knjigi *Nations and nationalism*.

V sredo, 16. septembra je Peter Meurkens vodil program na temo: Uporaba literature v antropologiji. Slišali smo referate predstavnikov treh različnih šol (Dunaj, Zagreb, Cambridge), različnih teoretskih usmeritev in pristopov: 1. *The Sexual Life of Savages & Anthropological Science: an Authors View*, kjer je Jana Salat vzela pod drobnogled delo poljskega antropologa Bronislaw Malinowskega: *The Sexual Life of Savages* (1929), ki je nastalo na podlagi njegovega terenskega dela na Triobrijskih otokih. Malinowski je prvi uvedel v socialno antropologijo terensko delo, bil pa je tudi eden prvih antropologov, ki so bili pozorni na psihološko dimenzijo kulture in so pri delu uporabljali psihoanalizo. V tem kontekstu se je zanimal tudi za seksualno življenje majhnih, zaprtih družb na otokih.

2. *The (Mis)uses of Enchantment: Displacing the Authorities of Literary Criticism and Anthropology* je svoj referat - izčrpno poročilo o vlogi teatra v antropologiji - nasloвила Lada Čale Feldman z Inštituta za etnologijo in folkloristiko v Zagrebu.

3. V referatu z naslovom *Representing Anthropology, Blurring Genres: Zigzagging Towards a Literary Anthropology* pa je Nigel Rapport razmišljal o antropologu takole: Kaj dela antropolog? Piše, pisanje pa naredi izkušnjo smiselno. Sam Rapport uporablja pri pisanju metodo "cickakanja" med antropologijo in literaturo. Resnica je v gibanju in v tem, da postavimo skupaj stvari, ki logično ne spadajo ena k drugi. Antropologija je produkt individuov, katerih svet je sestavljen iz sveta drugih individuov. Rapportov seznam asociacij, sestavljen iz misli antropologa Leacha, fizika in kozmologa Hawkingsa, zgodovinarja Fayerabenda, pisatelja Dickenssa in drugih, je seznam, ki sega na najrazličnejša področja človekovega ustvarjanja, je pravzaprav njegov

red, primer njegovega gledanja na življenje in način pisanja antropologije.

Popoldne sta delavnico vodila njegova študenta. Prvi je eksperimentiral na račun razlike med sliko in besedo, kako se ta dva medija razlikujeta in kaj imata skupnega, kateri medij dopušča več domišljije in kdaj se skozi interpretacijo enega ali drugega pretihotapi individualizem. Drugi študent, ki je naredil nekaj raziskav v Sloveniji in na Hrvaškem, pa se je omejil na reklamne plakate s seksualno tematiko v postsocialističnih državah, na primer sun-mixove reklame "vsaka ima svoj faktor".

V četrtek, 17. septembra je izr. prof. dr. Bojan Baskar z oddelka za sociologijo Filozofske fakultete v Ljubljani vodil diskusijo na temo Istra. Tema mediteranskih in istrskih študij je bila zastopana tudi na prejšnjih štirih Mednarodnih poletnih šolah v Piranu. Namenjena sta ji bila dva referata: 1. *Slovene Istria and its Neighbourhood: Problems of Shaping of Social and Cultural Spaces*. Nato je mag. Milan Bufon s Slovenskega raziskovalnega inštituta v Trstu govoril o Istri kot specifičnem historičnem in kulturnem območju s skupnimi karakteristikami, ki izhajajo iz tradicionalnega sožitja italijanske, hrvaške in slovenske etnične skupnosti. S pomočjo zemljevidov je prisotnim razložil burno zgodovino Istre in njeno današnjo razdeljenost med tri države - Slovenijo, Hrvaško in Italijo. Menil je, da je njihov "istrski" delež v demografskem in ozemlejskem pogledu sicer različen, a so kljub temu v vseh treh enotah prisotni vsi temeljni elementi istrske identitete. Istra je v Evropi poseben primer obmejne regije in poseben primer regionalizma. Regionalizem pomeni za mag. Bufona nacionalizem v zmanjšanem formatu.

2. *Old and New Boundaries: Everyday Life along the Croat-Slovenian Border In Istria* je svoj referat nasloвила Lidija Nikočević. Utemeljila ga je na izsledkih terenskega dela v dveh obmejnih regijah v notranjosti Istre, ki so pokazali, da je nova državna meja, ki je po razpadu SFRJ razdelila Istro na slovenski in hrvaški del, v marsičem spremenila vsakdanje življenje. Natančneje: življenje tamkajšnjih prebivalcev se odvija v tradicionalnem prostoru, vendar danes v dveh oz. treh državah, če upoštevamo še Italijo. Sorodstvene vezi in ekonomski odnosi se zaradi državne meje niso prekinili, so pa vsekakor ovirani. Pri vseh teh spremembah so vredne pozornosti tudi identiteta prebivalcev, ki je prej lokalnega kot širše nacionalnega značaja, ter zanimive osebnosti župnikov, policistov in uradnikov.

Na popoldanski delavnici se je zopet razvila burna debata ob vprašanju centra, ki bi povezoval Istro, in ob vlogi Trsta na eni in Reke na drugi strani polotoka ...

Zvečer so si udeleženci simpozija pod strokovnim vodstvom ogledali Piran in bili prijazno sprejeti pri piranskem županu.

Zadnji dan Mediteransko etnološkega simpozija, v petek 18. septembra, je mag. Borut Brumen zaključil delo z diskusijo na temo Čas v socialni antropologiji. Na

to temo smo zopet slišali dve razpravi.

1. Prvo - *Time, Death and Cosmos* - je prispeval slovenski antropolog Borut Telban, ki je po opravljenem terenskem delu na Papui v Novi Gvineji doktoriral na Avstralski nacionalni univerzi v Canberri. V poldrugem letu bivanja med tamkajšnjimi domorodci - z njimi je delal, hodil na lov, spal, jedel in dihal - se je seznanil z njihovimi kozmologijami oz. pogledi na čas, smrt in kozmos. Zanje je na primer značilen ciklični čas, medtem ko imamo mi judovsko-krščansko koncepcijo časa oz. linearni čas. V vasi Ambonwari na Papui v Novi Gvineji je torej preteklost pomembna le toliko, kolikor je prisotna v sedanjosti. Zato dr. Telban kritizira tiste, ki domorodce, kot so na primer prebivalci vasi Abonwari, opisujejo kot ljudi "zunaj časa" samo zato, ker nimajo naše (zahodnoevropske) percepcije časa.

2. V referatu *Time, Discourse and Practice* se je avtorica Heidrun Frieze v zapleteni angleščini posvetila definicijam časa, ki so jih postavili Platon, Aristotel, Hegel, Heidegger, Giddens, Durkheim, Bourdieu ter drugi filozofi, sociologi in zgodovinarji. Poslušalstvu je skušala prikazati vso zapletenost pojma čas, kar ji je tudi uspelo. V popoldanski delavnici je dodala še nekaj citatov filmskega režiserja Jima Jarmuscha, pisatelja Antoina de Saint Exupéryja itn. Diskusija je kmalu postala morda nekoliko predaletč abstraktna.

V soboto, 19. septembra so organizatorji poskrbeli za celodnevno ekskurzijo po Istri, za dobro razpoloženje pa tudi toplo poletno "mediteransko" sonce.

Simpozij je bil za študente zelo koristen. Prvič zato, ker smo dobili veliko neposrednih informacij o dogajanju v stroki. Drugič zaradi diskusij med strokovnjaki in predavatelji, ki so spremljale predavanja ter prispevale k zanimivosti srečanja. In tretjič zato, ker so bile delavnice namenjene predvsem študentom, ki so lahko potešili svojo radovednost tako, da so zastavljali različna vprašanja in s tem pripomogli k raznolikosti in enkratnosti diskusije. Na drugi strani pa so se na tem multidisciplinarnem simpoziju prav gotovo nekaj naučili tudi priznani in uveljavljeni strokovnjaki, ki se specialističnih simpozijev, če ne zadevajo področja njihovih tekočih raziskav, sploh ne udeležujejo. Zato vse pohvale organizatorjem 5. Mediteranskega etnološkega poletnega simpozija v Piranu, Inštitutu za multikulturne raziskave in ISH - Fakulteti za podiplomski humanistični študij - oz. organizacijskemu odboru, ki so ga sestavljali red. prof. dr. Zmago Šmitek, izr. prof. dr. Bojan Baskar, asist. mag. Borut Brumen in asist. mag. Rajko Muršič.

Več o simpoziju bo mogoče prebrati v naslednji številki zbornika MESS (Mediterranean Ethnological Summer School), kjer bodo zbrani vsi prispevki predavateljev.

Marjan Drnovšek

LOUIS ADAMIČ - INTELEKTUALCI V DIASPORI

Portorož, 2. - 4. september 1998.

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU je v spomin stote obletnice rojstva Louisa Adamiča organiziral mednarodno znanstveno konferenco, in sicer v prijetnem okolju hotelskega kompleksa Bernardin v Portorožu. S prispevki je na njej sodelovalo 28 referentov iz Slovenije in tujine, med njimi tudi predstavniki iz zamejstva in izseljenstva. Konferenca je imela velik odmev v medijih, štirinajstdnevnik *Razgledi* iz Ljubljane pa ji je posvetil pozornost z objavo nekaterih referatov (*Razgledi*, 16. 9. 1998). V Portorožu prebrani - in verjetno tudi zaradi odsotnosti referentov neprebrani - prispevki bodo objavljeni deloma v znanstveni reviji *Dve domovini/Two Homeland*, njihov večji del pa v posebnem zborniku. Prijetno delovno okolje in prisotnost udeležencev, ki jim je omenjena tema blizu po raziskovalnem interesu, je prispevala tudi k živahnim odzivanjem na referate, čeprav je marsikdaj diskusija postala celo nekoliko žolčna. Kakorkoli že, znanstveno vrednost posameznih prispevkov bo mogoče vrednotiti po njihovi objavi. V nadaljevanju poročila navajam samo nekatere refleksije na konferenco.

Že naslov znanstvenega srečanja nam nakaže programsko dvojnost, ki se je pokazala tudi v samem poteku konference. Prvi dan (s podnaslovom Adamič in izseljenci) je bil posvečen L. Adamiču, na Slovenskem rojenemu in v petnajstem letu starosti odidelemu v ZDA (1913), kjer se je uveljavil kot pisatelj in politik. Nedvomno ni osebnosti slovenskega rodu v ZDA, ki bi bila bolj znana in hkrati pogost predmet znanstvenih raziskav tako slovenskih raziskovalcev na obeh straneh Atlantika kot tudi raziskovalcev neslovenskega rodu. Adamičeve zasluge za razvoj etničnih študij v ZDA in hkratna njegova odmevna publicistična in politična angažiranost v času druge svetovne vojne in v letih po njej so spodbudile zanimanje za njegovo osebnost, ki jo zaznamuje še tragična smrt, ki glede načina (umor ali samomor?) ostaja nepojasnjena še danes. Med poznavalci njegovega življenja in dela najdemo strastne zagovornike in poveljevalce njegove osebnosti na eni in ostre kritike na drugi strani. To se je pokazalo tudi na konferenci v Portorožu, in moj osebni občutek je, da še ni prišel čas za realno oceno njegove osebnosti v celoti in ne samo po posameznih segmentih. Še najbolj znanstveno raziskano je njegovo literarno delo. Že leta 1981 sta mu bila posvečena dva simpozija, spomladi 1981 v Minneapolisu (ZDA) in drugi v Ljubljani. (Glej: Zbornik Louis Adamič, Simpozij - Symposium, Ljubljana, 16. - 18. september 1981, 409 str.) Na letošnji konferenci pa so v okviru Adamiču posvečenega dela konference sodelovali M. Jurak (Univerza v Ljubljani); Louis Adamič in Vatroslav Grill - enosmerno potovanje?, M. Kodrič

(Narodna in študijska knjižnica, Trst): Ivan Molek - urednik slovensko-ameriškega časopisja in povezovalac dveh kulturnih svetov, M. Kuzmič (Evangeljski teološki center, Ljubljana): Ameriški rojak Jože L. Mihelič (1902-1989) - teolog, zgodovinar in prijatelj Louisa Adamiča, I. Mislej (Pifonova galerija, Ajdovščina): Vloga intelektualcev v južnoameriški slovenski skupnosti, J. Velikonja (University of Washington, Seattle): Louis Adamič in Italijani, T. Kurent (Ljubljana): Pisma Louisa Adamiča nečaku Tinetu, R. Švent (Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana): Pomen osebnih pism (korespondence) in dnevnikov pri predstavitvi celostne podobe umetnika, I. Szilágyi (Közép-Európa Intézet, Budapest): Skrb za narod daleč od domovine. Primer Louisa Adamiča in Oszkárja Jászija, M. Klemenčič (Univerza v Mariboru): Razmišljanja slovenskih izseljencev od Louisa Adamiča do dr. Mihe Kreka o položaju Slovenije v združeni Evropi in J. Žitnik (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Ljubljana): Louis Adamič, Slovenec, Američan, opazovalec, borec, "poet". Literarna zgodovinarica Janja Žitnik je tudi pripravila vsebinski del konference, ki je bil posvečen Louisu Adamiču. Režiser Franci Slak je na zaključku Adamičevega dne predstavil projekta, in sicer scenarij za dokumentarni filmski esej (Goreči orel, življenje in smrt Louisa Adamiča) in načrt za ekranizacijo Adamičevega romana o ameriških priseljencih in njihovih potomcih (Grandsons, 1935), ki smo ga v slovenskem prevodu pod naslovom Vnuki dobili šele leta 1951.

Drugi del konference je bil namenjen razpravam o odnosu slovenskih intelektualcev do izseljenstva, življenju in delu izobraženih Slovencev v tujih okoljih in o vlogi nekaterih tujih intelektualcev v slovenskih deželah. Za primerljivost so bili vključeni tudi predavatelji s prispevki o vlogi izseljencev-intelektualcev iz Češke, Slovaške, Srbije, Poljske in Rusije. Ta del konference je vsebinsko pripravila zgodovinarica Irena Gantar Godina. Vse te razprave so bile vpete med izhodiščni prispevek o teoretičnih straneh pojma "intelektualec" in osebno izkušnjo slovenske intelektualke, živeče v Londonu. Pestrost tem, različnih časovnih obdobj in pristopov so temu delu konference dali pečat zanimivosti in raznolikosti, kar potrjuje tezo, da so večdisciplinarni pristopi hvaležni tudi za poslušalčevo uho in dojetje. Povprečno devet referatov na dan in mnogokrat časovno dolga diskusija bi bilo lahko utrujajoče za poslušalstvo, kar pa ne moremo trditi za to konferenco. Vtis pa je, da je bilo v ospredju zanimanja t. i. humanistična inteligenca, manj pa se je govorilo o intelektualcih z drugih področij človekovega umskega ustvarjanja. Že o vprašanju, kaj je sploh intelektualec, so se mnjenja zelo kresala in razhajala. Zlasti se je ta težava pokazala med opredelitvami v slovenskem jeziku (glej Slovar slovenskega knjižnega jezika) in v angleščini. (Mimogrede: konferenca je potekala v slovenskem, angleškem in ruskem jeziku. Pokazalo se je, da bo v bodoče potrebno

zagotoviti sredstva za tekoče prevajanje, saj se vsak avtor najlažje izraža v v maternem jeziku. To politiko spoštovanja jezika vsakega udeleženca in hkrati zagotovitev razumevanja predstavljenih referatov in diskusije vsem poslušalcem v dvorani podpira tudi Svet Evrope.) Z vidika obravnav slovenskega izseljenstva je na omenjeni konferenci predstavljena tema novost, saj je bilo doslej zanimanje - bolj ali manj - osredotočeno samo na posamezne osebnosti, zlasti iz vrst literarnih ustvarjalcev (v zadnjem času tudi iz vrst zamolčanih, npr. iz Argentine) in na izseljenstvo kot samo socialni oz. ekonomski pojav. Podpiram usmeritev na obravnavanje vloge posameznikov, tako iz vrst intelektualcev kot preprostih ljudi. Njihove življenjske zgodbe nam marsikdaj razbijejo posplošeno podobo o slovenskem izseljenstvu, hkrati pa prispevajo tudi k demitizaciji mnogih ukoreninjenih mnenj o tragičnosti izseljevanja Slovencev v svet. V tem delu konference so sodelovali: M. Lukšič-Hacin (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Ljubljana): Porajanje pojma "intelektualec", M. Dmovšek (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Ljubljana): Odnos slovenskih intelektualcev do izseljenstva, L. Detela (Dunaj): Problem diaspore v razmišljanjih slovenskih zdomskih intelektualcev po letu 1945, V. Melik (Ljubljana): Hermann in Kozler, I. Čurkiná (Institut Slavjanovedenja, Balkanistiki, Rossijskoj Akademii Nauk, Moskva): Davorin Hostnik - učeni publicist, Z. Žigon (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Ljubljana): Janez Benigar - aravkanski Slovenec, I. Maver (Univerza v Ljubljani): Ivan Zorman in slovensko-ameriška skupnost, B. Čebulj-Sajko (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Ljubljana): "Imel sem samo dve želji v svojem življenju: da bi bil izseljenski učitelj ali pa kuhar" (Delo Jožeta Čuješa med avstralskimi Slovenci), N. Sulič (Ljubljana): Nančka iz Amerike: pisma s terena, G. Skilling (Toronto): Čehi in Slovaki - zamejstvo in domovina, 1948-1989, E. Mozejko (University of Alberta, Edmonton): Eksil in politika multikulturalizma: poljski pisatelji in intelektualci v Kanadi, D. Drljača (Etnografski inštitut, Beograd): Vidni srbski intelektualci v sosednjih državah, J. Lencznarowicz (Instytut Polonijny, Krakow): Poljski begunski intelektualci v Avstraliji po 2. svetovni vojni, A. Panaccione (Fondazione G. Brodolini, Milano): Politična kultura menševiške emigracije med obema vojnama, J. Firsov (Univerzita Moskva): Filozof Ivan Iljin - intelektualac, borec, človek (o pismih, poslanih Maecenasu Kramarju v Prago iz Avstralije, Švice in Nemčije), H. Florkowska-Frančič (Krakow): Stiki Zygmunta Milkowskega (1824-1915), romanopisca in aktivista organizacij evropskih poljskih izseljencev s Poljaki v Ameriki, M. Pavlović (Etnografski inštitut, Beograd): Podoba Mihajla Pupina v izseljenskem in domačem časopisju, I. Gantar Godina (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Ljubljana): Jan Lego, glasnik slovensko-češke vzajemnosti in I. Simonović (London): Ko nič pomeni več?

Namesto zaključka. Omenjena konferenca je že četrta iz niza znanstvenih konferenc, ki jim je dal svoj pečat Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU. Prvo je organiziral leta 1992 v Ljubljani (Dosežki in načrti v raziskovanju slovenskega izseljenstva po znanstvenih disciplinah), drugo je Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu pripravil na Opčinah leta 1993 (Izseljevanje Slovencev: nujna ali želja po boljšem življenju?) in tretjo ponovno Inštitut leta 1995 v Portorožu (Soočanje mita in realnosti ob prihodu izseljencev v novo okolje). Raziskovanje migracij zahteva odpiranje v svet in soočanje pristopov in rezultatov dela. Nujnost tega je pokazala tudi zadnja konferenca. Res je, da računalniška tehnologija omogoča sprotne stike in izmenjavo informacij ter celo razprav, vendar so osebni stiki še vedno med važnejšimi pri našem delu. Osredotočenost samo na udeležence-specialiste za obravnavana vprašanja pa omogoča diskusijo in boljše delovno vzdušje. V zadnjih letih se Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU prizadeva za navezavo stikov s sorodnimi institucijami po svetu. Znanstvena revija Dve domovini/Two Homelands (1/1990-; doslej je izšlo že osem števil), vsakoletni Bilten/Newsletter (1/1990-), tematski zborniki in ne nazadnje številne razprave in monografije članov Inštituta prispevajo tudi k večjemu poznavanju slovenskega izseljenstva in Slovenije v svetu.

SLOVENE CLASSICAL KARST.

Inštitut za raziskovanje krasa ZRC SAZU.
Ljubljana 1997, 254 strani.

Konec preteklega leta je v sozaložbi ZRC SAZU in Inštituta za raziskovanje Krasa ZRC SAZU ter ob finančni pomoči UNESCO (Slovenske nacionalne komisije za UNESCO) in MZT RS izšla knjiga z naslovom "Slovene Classical Karst". Delo je natisnjeno v angleškem jeziku, kateremu pa bo v kratkem sledila tudi slovenska izdaja.

O Krasu je bilo napisanih že več del, vendar ne tako celovitih; obravnavano delo zajema različna strokovna področja in najnovejše raziskovalne izsledke. Nastanek tega interdisciplinarnega dela je vzpodbudilo dejstvo, da so bile pred desetimi leti Škocjanske jame vpisane v UNESCO-v seznam Svetovne naravne dediščine kot edinstven naravni pojav.

Glavni urednik Andrej Kranjc v uvodu poudarja, da so številni avtorji (kar 24 jih je) skušali odgovoriti na vprašanja, kako Kras izgleda, kaj so njegove značilnosti in posebnosti, od kod izvor imena, iz katerega je izpeljan tudi naziv mlade znanstvene vede - krasoslovja.

Knjiga vsebuje trinajst poglavij, ki že s samimi naslovi razkrivajo značilnosti in posebnosti te pokrajine. Lahko bi jo razdelili na dva dela. Glede na to, da o Krasu govorimo v prvi vrsti kot o naravnem fenomenu,

zajema prvi del naravno zgodovino Krasa v poglavjih: Geološka sestava Krasa (M. Knez, B. Otoničar, S. Šebela), Morfologija, Burja (J. Kogovšek, A. Kranjc, M. Petrič), Hidrologija (J. Kogovšek, A. Kranjc, M. Petrič), Speleologija (A. Kranjc, T. Slabe, N. Zupan Hajna), Prst in vegetacija (M. Culiberg, M. Kaligarič, F. Lovrenčak, A. Seliskar, M. Zupančič), Naselbine v pleistocenu in delno v holocenu (I. Turk, A. Velušček).

Drugi del knjige pa govori o odnosu človek - Kras, in sicer v poglavjih: Zaščita naravne dediščine na Krasu (P. Skoberne) in Družbena (socialna) geografija (D. Kladnik, I. Rejec Brancelj), Etnološki portret Krasa (N. Križnar) in Kraška arhitektura (P. Fister, L. Lah, N. Štupar Šumi). Sledi še Bibliografija (M. Kranjc).

Kraška pokrajina se razteza tudi na italijansko stran, vendar je pri pisanju knjige bila upoštevana zgolj politična meja - torej je zajet samo slovenski del Krasa, ne pa njegova naravna meja.

Sam izvor imena sega že v antično Grčijo in Rim, pojavlja se tudi v starih potopisih (npr. Pseudoskilax iz sredine 4. st. pr. n. št.). Staro ime za "kamen" je dalo koren staremu imenu za regijo - "Carusadus, Carsus". To ime se je v različnih jezikih spreminjalo - sl. Kras, nem. Karst, it. Carso. Stara oblika sedanjega slovenskega imena Kras je "Grast" in se pojavi l. 1177. Tu gre za zgodnje slovensko metatezo "kar-" v "kra-". V Sloveniji se "kras" pojavlja kot toponim, lokalno ime ali pa ima

enak koren (npr. Krasinec, Krasna, Krašče, Krašna vas...). Od tod izvirajo tudi izpeljanke kot "kraški fenomen", "krasoslovje" idr. Prav tako segajo začetki raziskovanja Krasa v čas pred n.št. (Posidonius iz Apameie, I. 135-50 pr. n. št.).

Odnos človek - Kras je gotovo najbolj zaznamoval kamen, voda in nenazadnje podnebje. Naj nakažem le nekaj najbolj splošno znanih značilnosti, katere lahko razumemo tudi kot simbole Krasa: Kadar je govora o Krasu, ne moremo mimo zanj tako značilne burje, ki pa prevetrjuje tudi Vipavsko dolino in Obalo. Prilagajanje prebivalcev temu meteorološkemu pojavu je moč zaslediti v lokalni arhitekturi stavb in kraških vasi. Arhitektura je primarna značilnost Krasa, ki jo narekujejo tako naravne kot tudi zgodovinske in geografske okoliščine. Eden pomembnejših dejavnikov v razvoju kraške pokrajine in življenja v njej je tudi voda. Sam vodni sistem je zelo občutljiv, saj je njegova sposobnost samoočiščevanja minimalna. Danes predstavlja za podzemeljske vodne rezervoarje veliko nevarnost izgradnja avtocest, spuščanje industrijskih odpadkov v vodo... UNICEF je ob vpisu Škocjanskih jam na Seznam Svetovne naravne dediščine postavil tudi pogoj, da je potrebno izboljšati kvaliteto reke Reke, ki skozi teče. Z zaprtjem tovarne organskih kislin v Ilirski Bistrici l. 1990 se je tudi to stanje popravilo.

Nekatere kraške jame so dostopne le po vodi. Le-te so posebnost Krasa, razlikujemo pa med "mokrimi" in "suhimi" podzemnimi votlinami.

Mnoge so okrašene z raznovrstnimi "kapniki". Inštitut za raziskovanje Krasa in Slovensko jamarsko društvo hrani podatke o približno 7000 jamah iz vse Slovenije. V slovenskem delu Krasa je poznanih 587 jam, od tega je osem vodnih jam (požiralne jame), med njimi pa so največje prav Škocjanske jame, ki so edinstven kraški fenomen zaradi svoje lokacije (kontakt neprepustnega flišnega kamenja in apnenca). Ena prvih znanih kraških jam, odprta za obiskovalce že l. 1633, je bila Vilenica. V teh jamah je živel človek že od paleolitika dalje. Iz tega obdobja (pozni pleistocen) so znani najstarejši ostanki, najdeni v jami blizu današnjega črnokalskega kamnoloma (gre za kameno strgačo, staro več kot 70.000 let). Jame so skozi vsa obdobja in stoletja igrale pomembno vlogo v življenju ljudi, bodisi kot bivališča, zatočišča ali zaklonišča, zadnje čase žal tudi kot smetišča.

Značilnost, ki nam pade v oči ob pogledu na kraško pokrajino, je tudi kraška zemlja - rdeča prst (terra rossa), imenovana "jerovica". Le-ta je primerna za vzgojo rdečih vin (teran, refošk), za bela pa je boljša "kremenica". Znatne površine "nižjega" Krasa so prekrile s travniki in pašniki, kjer danes ponovno oživljajo zlasti ovčerejo, živinorejo manj, vzreja "lipičancev" pa je stara že dobrih 500 let. "Višji" Kras je poraščen z gozdnatimi površinami, kjer prevladuje avstrijski bor (Pinus nigra) in hrast. Sama poraščenost pokrajine se je skozi stoletja

spreminjala. Raznoliko je tudi podzemno živalstvo - posebnost je prav gotovo edinstvena človeška ribica.

Razvoj kraških naselbin so narekovale naravne razmere, prav tako razvoj kmetijstva, ki zaradi kamnite pokrajine ni bilo tako razvito. "Posledica" priprave obdelovalne zemlje so kamnite ograde, ki so nastale, ko so ljudje zemljo čistili kamenja, iz katerega so nato zgradili zid, ki pa je bil tudi ščit pred burjo. Kamen je bil tudi osnovni konstrukcijski material. Iz njega so gradili tako kmečke hiše kot palače in cerkve v oddaljenih mestih (kraški kamnoseki in klesarji so sodelovali pri izgradnji romanskih stavb). Posebnost Krasa so tudi stare konstrukcijske tehnike - npr. strešne konstrukcije - slame, špirovci, škarje. Središče vsakega domovanja je bilo ognjišče, katerega so med 1. in 2., zlasti pa v letih po 2. sv. vojni zamenjali kuhinjski štedilniki. Posebnost predstavlja "hiška" - preprosto kamnito pastirsko zaklonišče, katerega srečamo tudi v Istri in Dalmaciji.

Na razvoj značilnosti kraške arhitekture je vplivalo tako prilagajanje podnebju, geomorfološke in mikroklimatske značilnosti, uporaba lokalnega materiala, še bolj pa so jih narekovale zgodovinske in geografske razmere. V zgodnjem rimskem obdobju so skozi Kras peljale pomembne trgovske in vojaške poti. V arhitekturi se pozna vpliv Dunaja - Ljubljane in Benetk - Mediterana. Kraško-primorska regija je ohranila in istočasno razvila svojo arhitekturno identiteto, v kateri je prepoznati 3. paralele: beneško-mediteransko, osrednjeslovensko, srednjeevropsko. Tipično kraški arhitekturni elementi so: kamnite stavbe, kritina hiš - korci (do 17. st. so bile krite s slamo), kamnoseški elementi (erte, portoni, kamniti žlebovi, kamniti vodnjaki...), zaprta dvorišča - "borjači". Vplivi sosednjih pokrajin so vidni tudi v arhitekturi cerkva, tako so v notranjosti Krasa cerkve grajene v gotskem stilu (vplivi Kranjske), tiste bliže obali pa pod beneškim vplivom.

Na Krasu so naselja gradili na obronkih ali grebenih obdelovalne zemlje, torej je samo lokacijo narekovala bližina rodovitne zemlje, izpostavljenost soncu, dostop do vode. Gre pa za tip kompaktnih - nuklearnih vasi. Posebnost kraških domovanj je tudi v njihovi sposobnosti metamorfoze - domovanja je vedno znova moč spreminjati, dodajati nove enote.

V okolici mnogih kraških vasi naletimo na opustele kamnolome. Kamnoseštvo predstavlja tradicionalno obrt, katera se danes ponovno vse bolj uveljavlja. Kamnoseki so izdelovali t.i. gradbene elemente - okenske in vratne okvirje (erte), konzole, stopnice, ognjišča. Za razklanje velikih blokov skal so uporabljali različne tehnike, med njimi tudi led (v izvrtane luknje so vlili vodo, ki je čez noč zmrznila in tako razklala kamen). Med tradicionalna opravila je spadalo še kuhanje apna (zadnja peč je gorela l. 1964), vzreja sviloprejk, zbiranje smole.

Med nekaterimi posameznimi področji so meje nekoliko zabrisane, tako se nekateri podatki, npr. v

poglavjih 11, 12, in 13, pokrivajo, kar sicer ni moteče, saj vsak avtor govori s svojega vidika. Delo je vsekakor pomemben prispevek k (s)poznavanju Krasa, pisano za širše bralstvo in ne zgolj za strokovnjake.

Tina Novak Pucer

*Jana Horvat, Vesna Svetličič, Meta Bole, Metka Culiberg, Draško Josipovič, Marko Stokin
in Nina Župančič.*

**SERMIN: PRAZGODOVINSKA IN ZGODNJE RIMSKE
NASELBINE V SEVEROZAHODNI ISTRI.**

Založba ZRC SAZU. Ljubljana 1997, 193 strani.

Grič Sermin in raztreseno istoimensko naselje ležita v Koprskem zalivu, na skrajnem severozahodnem robu Jadrana, ki povezuje severni del Italije z Istro in s prehodi čez kraški rob v jugovzhodne Alpe, Podonavje in balkansko področje. Obalno flišnato področje, izoblikovano v času zadnje ledene dobe, sta močno preoblikovali hudourniški rečici Rižana in Badaševica. Sermin je nizek, osamel flišnat grič z vrhom iz apneniškega peščenjaka, z vseh strani obdan z naplaviniskimi glinatimi nanosi.

Plitvine obalnega morja so bile idealne za ureditev solin, ki so v virih izpričane že v 12. st. v okolici Kopra in ob izlivu Rižane. V 14. st. postane solinarstvo pomembna gospodarska panoga, ki proti koncu prejšnjega stoletja izumira in pred prvo svetovno vojno soline domala izginejo. Predeli okoli Kopra pa se spremenijo v nevarna malarična žarišča, kar je bilo vzrok številnim zemeljskim posegom in regulaciji rečnega toka ter načrtnemu urejanju kmetijskih površin. V sedemdesetih letih je bilo zgrajenih 42 izsuševalnih in regulacijskih kanalov in kar 93 drugih objektov, med njimi koprsko pristanišče, železniška postaja, naftni ter plinski terminali. Posebej usodno je okrnil podobo pokrajine peskokop na vzhodni strani serminskega hriba. Pri urejanju pristanišča so z velikimi zasipavanji ločili od morja Škocjanski zatok. Krajinska slika je bila s temi posegi spremenjena do nerazpoznavnosti, kar je posebej očitno z zračnih posnetkov.

Omembe serminskega najdišča segajo že v 16. stol. Podrobno je najdišče topografsko raziskal A. Degrassi v tridesetih letih tega stoletja, torej še pred usodnimi, velikimi zemeljskimi posegi. Najnovejše arheološke in topografske podatke pa dolgujemo M. Župančiču, M. Stokinu in drugim.

Serminski grič, domnevni kaštelir, je ovalna planota, omejena s teraso; okopov; značilnih za podobna kraška prazgodovinska gradišča, ni opaziti. Že sredi 12. stol. je tu stala cerkva Sv. Jurija, ki ji nedvomno pripadajo številne najdbe ostankov opek in kamenja. Najdišče je bilo zaradi izjemne strateške lege v preteklosti večkrat

prekopano v vojaške namene. Vrh je bil poseljen v prazgodovini, enako ravnica ob zahodnem vznožju griča. Na vznožju Sermina je skoraj zagotovo ležalo prazgodovinsko grobišče, pripadajoče naselbini na vrhu griča. Za območje nekdanjega posessva Peroše pa poročajo o številnih najdbah mozaičnih tal in antičnih opek. Pri gradnji železniške postaje je bil uničen velik del arheološkega najdišča, poročila očividcev pa govorijo o bogati kulturni plasti z rimsko lončenino in keramičnimi utežmi za ribiške mreže.

Zaščitna arheološka raziskovanja so potekala ob gradnji pretakališča za podjetje Istrabenz leta 1987 in so sledila predhodnemu uničenju velikega dela najdišča na ravnici ob zahodnem vznožju griča. Izkopavanja so dokazala naselbinske ostanke iz prazgodovinskega obdobja in zgodnje rimske dobe, čeprav so obsegale samo neposredno ogrožene predele najdišča. Žal celovita podoba najdišča ni bila mogoča.

Izkopavanja med leti 1987 do 1992 je vodil mag. M. Stokin, MZVKND Piran z zunanji sodelavci mag. D. Josipovičem, T. Kajfežem, D. Snojem. Raziskave je v celoti financiralo podjetje Istrabenz. Izkopani ogroženem območju so odkrili stavbne ostanke iz časa srednje bronaste do zgodnje železne dobe, prekrite s kulturno bogato plastjo od srednje 2. st. pr. n. št. do avgustejskega obdobja iz začetka 1. st. n. št. Kulturne ostaline iz jarka pri Rižani pa so poleg ostankov zidov dalj gradivo iz prve pol. 1. st. n. št.

Zelo zanimive so bile drobne najdbe iz prazgodovinskega obdobja. Bronasta certoška fibula in bronasta pletena ovratnica izvirata iz najmlajše železne dobe. Najdeni sta bili tudi okrasna jantarna jagoda in roževinasto kolesce. Vesna Svetličič je v študiji prazgodovinskega posodja mogla posamezne odlomke le deloma pripisati določenemu tipu posode, in sicer oblikam, kot so pitosi, lonci, skleda, latvice in skodele. Posodje je bilo neredko okrašeno s prilepljenimi plastičnimi rebri, modeliranimi bradavicami, zlebljenim okrasom in imelo je držaje in ročaje. Posodje sodi v isto časovno obdobje kot omenjena stavba, očitno je bil to hišni inventar; kot tudi omenjeno roževinasto kolesce. Nekaj keramike sodi v čas po propadu stavbe in jo avtorica Vesna Svetličič povezuje s svetolucijsko kulturno skupino. Med vse pozornosti vrednimi najdbami je tudi odlomek rdeče figuralne grške keramike, ki je iz konca 5. ali 4. st. pr. n. št. Sočasne temu gradivu so bronaste sponke in nekaj obsekov, mlajše kovinsko gradivo, sponke tipa Picugi in spiralasta ovratnica pa so že iz zgodnjega rimskega obdobja.

V času, ko je bila prazgodovinska stavba že porušena, so kotanjo zasipavali z odpadnim gradivom. Izoblikovala se je plast ruševine z ostanki opeke, kosti in veliko količino odlomkov amfor. Gradivo je večidel prišlo v zasutje konec 2. ali začetek 1. st. pred Kr., skromnejše najdbe pa segajo še vse v srednje avgustejsko obdobje.

Poleg manj pomembnih najdb iz ostalih izkopov so zelo izpovedne tudi najdbe iz jarka ob Rižani, časovno opredeljene v prvo polovico 1. st. n. št. V sveže izkopanih jarkih je bilo opaziti tudi ostanke zidov.

Srž raziskave predstavlja študija keramičnega gradiva dr. Jane Horvat, ki je nalahko nalogo vzorno opravila s pomočjo podrobnega, večplastnega študija oblik, statističnih izračunov mer ter kemičnih in mineraloških raziskav gline, iz katere je bilo posodje izdelano. Tovrstne študije močno fragmentarnega gradiva so nalahko in močno nevhvaležno delo, saj sta posebej pri transportnem posodju, kar so amfore bile, pomembna predvsem oblika trupa in prostornina. Oblika ustja pa je bila odvisna od posamezne lončarske delavnice ali celo lončarja.

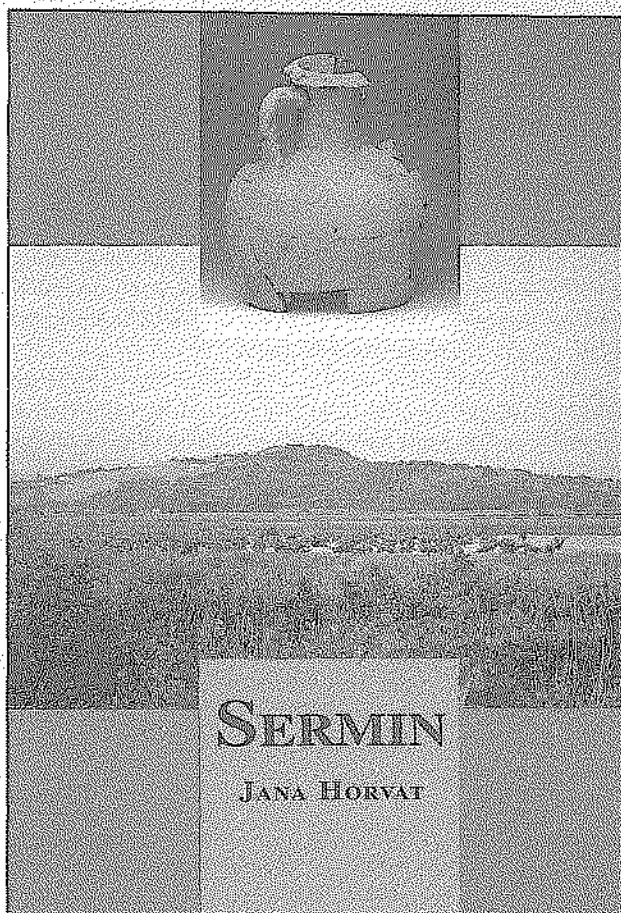
Glavnino keramičnega gradiva iz zasipa predstavljajo t.i. grško italške amfore, ki se najprej pojavijo na prehodu iz 4. v 3. st. pr. n. št. na območju Grčije in južne Italije. Izdelovali so jih najprej na Siciliji, kasneje tudi v Kampaniji in Etruriji. Bile so transportno posodje za vino in njihove ostanke najdemo po vsem Sredozemlju, pogosto tudi med razbitinami antičnih ladij v Jadranu. S širjenjem rimske kulture so se proizvodna središča širila in mlajša oblika amfore, ki še močno spominja na grško italško, tj. amfora Lamboglia 2, je zanesljivo nastajala v številnih lončarskih delavnicah vzdolž jadranske obale. Takšne amfore, nemalo tudi iz Padske nižine in nekaj tudi z roba Tržaškega Krasa, so služile za transport vina, ki so ga tod pridelovali. Ena od lončarskih delavnic, ki je izdelovala tovrstne amfore je bila nedavno odkrita ob izviru Lokavca, nedaleč od izvira Timave.

V drugi polovici 1. st. pr. n. št., torej v času Julija Cezarja in cesarja Avgusta, se pojavijo nove oblike, ki so starejšim močno podobne, strokovno imenovane Dressel 6A. Nemalokrat povsem sorodna glina izpričuje, da so to posodje izdelovale iste delavnice.

Tudi tovrstno vinsko posodje je bilo odkrito med številnimi odlomki v zasipu, vendar je bilo manj številno kot starejše oblike. Zgovorne so tudi redke najdbe grških vinskih amfor in izpričujejo živahno trgovino z egejskim prostorom še dolgo v 1. st. n. št.

Amforam za vino se na tržišču skoraj istočasno pridružijo tudi amfore za znamenito istrsko olje, ki ga omenja tudi Plinij. Pošiljali so ga širom rimskega cesarstva daleč na sever in vzhod še vse prvo in polovico drugega st. n. št. v zato posebej oblikovanih, trebušastih amforah Dressel 6B. Vendar je obdobje od srede 1. st. pr. n. št. dalje v Serminu slabše zastopano. Mlajše oblike amfor so znane iz Fornac pri Piranu in drugih kasnejših najdišč.

Kemične in mineraloške analize gline so potrdile arheološke raziskave. Obravnavano zgodnje vinsko transportno posodje je bilo izdelano iz gline, značilne za jadranska obalna ležišča. Nekatere razlike dokazujejo obstoj številnih posameznih delavnic. Iz tega sledi, da se je na Jadranu vsaj že v sredini 2. st. pr. n. št.

močno razvila proizvodnja amfor, ki je spremljala vzpon vinogradništva.

Poselitev Sermina se je torej neprekinjeno nadaljevala iz časa pozne bronzaste in zgodnje železne dobe, kar je le redko dokazano na prazgodovinskih naselbinah od Istre do Furlanije. Pomembno vlogo serminske prazgodovinske naselbine dokazuje tudi najdba kalupa za vlivanje plavutaste sekire, ki določa Sermin kot obmorsko postojanko med obema obalama Jadrana. Prav tako lahko iz značilnosti najdenega gradiva sklepamo na močne stike s postojankami v zaledju, znotraj notranske in istrske prazgodovinske kulturne skupine.

V prehodni čas, ko presiha železodobna kultura, so dijo najdbe helenističnega uvoženega rdečefiguralnega posodja in nekaj severnojadranske slikane keramike.

Na raziskanih predelih Sermina, v okviru tu obravnavanih raziskav, niso bili odkriti ostanki rimskega zidovja, temveč le drobno naselbinsko gradivo, kar zelo otežkoča interpretacijo poselitve. Odnos do prazgodovinske naselbine ni povsem jase, številne zgodnjerimske najdbe, predvsem številno transportno posodje, pa vendarle kažejo na bližino rimskodobne naselbine.*

* Primerjaj prispevek A. Gasparija v tej številki Analov o ostankih arhitekture, najdene pri sondiranju 1997. (op. uredništva).

Raziskano nasutje nad ostanki prazgodovinske hiše je nastalo očitno v času pospešenih gradenj v pozno-republikanskem in zgodnjeavgustejskem obdobju. Za naselje iz prve polovice 1. st. n. š. pa smemo domnevati, da njegovi ostanki skrivajo v strugi Rižane; poleg tega ga nakazujejo tudi številne drobne najdbe.

Iz analiz raziskanega gradiva izhaja, da smemo iskati zgodnjerimsko naselbino izven področja, ki so ga arheologi izkopavali. Gotovo ga je večji del uničila gradnja železniške postaje na južnem robu ravnice, kjer so med gradnjo opazili mnogo sledi zidov in debelo kulturno plast.

Avtorica podrobne študije antičnih ostalin dr. Jana Horvat je iz primerjalne analize keramičnega gradiva, v katerem prevladujejo zgodnje rimske grško-italske amfore, uspeła priti do nekaterih pomembnih zaključkov.

Najzgodnejše oblike vinskih amfor, ki se sorazmerno pogosto pojavljajo v morju ob istrski obali, so redko najdene na kopnem. Poleg Sermina so bile najdene le še v Akvileji in v Nezakciji. Rimska kolonija v Akvileji, ki je bila gotovo najvažnejša postojanka Rimljanov in vojaško oporišče pri prodiranju na vzhod in v Istro, je bila ustanovljena leta 181 pr. n. š. Nezakcij je bilo utrjeno središče Histrov prvotnih prebivalcev Istre, ki so ga Rimljani po dolgi obleganji v letu 178 in 177 leta pr. n. š. premagali z zvijačo.

Istra je bila pokorjena šele mnogo kasneje, v času Avgusta, ob prelomu tisočletja. Postala je ena najbolj cvetočih pokrajin, ki so jo poselile mnoge cesarske družine in njihovi prijatelji. Vzdolž obale so se kot biseri nizale prekrasne vile, oljčni nasadi in obdelana polja so se zajedala globoko v hribovito, z gozdovi poraslo notranjost, kjer so se staroselski živinorejci šele tekom stoletja v celoti romanizirali.

Kakšno vlogo je igral v tistih najbolj odločujočih časih rimskega vojaškega prodiranja Sermin? Ležal je blizu Akvileje in gotovo v času vojne s Histri prišel pod trajen rimski nadzor.

To dokazuje prisotnost zgodnjega rimskega transportnega in finega importiranega posodja. V nasprotju s keramiko pa dokazujejo odkriti deli noše povezanost z regionalnim oblikovnim krogom, ki je segal od vzhodne Furlanije in Posočja, preko Istre in Notranjske do severne Dalmacije in Like. Nakit izpričuje avtohtono nošo in prisotnost (že pokorjenega) staroselskega življa, ki se ohranja še vse do avgustejskega obdobja, nato pa utone v premočni romanizaciji.

Sermin je v 2. in 1. st. pr. n. š. torej pomembno pristanišče in vozlišče kopnih in morskih trgovskih poti že v prazgodovinskih obdobjih, podobno kot raziskana najdišča Devin, Štamar pri Trstu, Piran in že omenjeni Nezakcij v južni Istri.

Živahne trgovske stike s severnim Jadranom so pred Rimljani vzdrževali tudi grški trgovci, kar najbolj izpričujejo ohranjena naselbinska imena grškega izvora, kot so Piranon, Aegida, pa tudi Diomedovo svetišče na

izlivu Timava. Venetski trgovski postojanki sta bila po imenih sodeč tudi Tergeste in Timav.

Vendar so arheološke sledi iz drugih najdišč, npr. iz piranskih Fornač in Razdrtega, skoraj pol stoletja kasnejše od serminskih in izpričujejo že napredujoče prodiranje Rimljanov vzdolž obale in v istrsko notranjost, kakor tudi čez prelaze proti nepokorjenemu vzhodu. Najdba lončarskih delavnic v Lokavcu pri Timavu govori o rimski poselitvi podeželja in v približno isti poznorepublikanski čas sodijo tudi ostanki najstarejših vil, kot npr. predhodnica kasnejše razkošne vile iz Barkovelj pri Trstu in prve faze vile rustike v Nabrežini.

Zaključek knjige je kratek, odličen zgodovinski oris dogodkov iz pričujočega obdobja avtorice Jane Horvat. Do začetka histrskih vojn leta 178, o katerih obširno poroča zgodovinar Livij, je segalo rimsko področje do Timava in tam mejilo na Histre. Nekateri raziskovalci domnevajo, da je bila po krvavih histrskih vojnah meja pomaknjena malo vzhodneje, v bližino vasi Praprotn. Z ustanovitvijo rimske kolonije Tergeste v cesarjanskem času je bila meja predstavljena na rečico Formio, to je današnja Rižana, za katero pa je ohranjeno tudi ime Rusanus. V času cesarja Avgusta, ko je bila Istra vključena kot Deseta regija v Italijo, je meja stekla po istrski reki Raši.

Sermin, ki je v času svojega največjega razcveta ležal na občutljivem ozemlju med Galijo Cisalpino, še neosvojenim Ilirikom in upirajočo se Istro, je imel torej pomembno vlogo.

Plinij omenja v svojih spisih mesto Aegido kot mesto rimskih prebivalcev in ga prišteva med ostala istrska *oppida Histriae civium Romanorum*. Iz virov vemo, da je Aegida imela status municipija in je z razcvetom bližnje tergestinske kolonije po sredini 1. st. pr. n. š. začelo usihati in sčasoma popolnoma izgubilo na gospodarskem pomenu.

Caprae, ki izvirno pomeni Kozje, tako kot ime Aegida, je nastal šele v pozni antiki na prostoru današnjega Kopra. Kje je torej ležala Aegida?

Mnogi raziskovalci, med njimi tudi znani Attilio Degrassi, so videli ostanke Aegide na vznožju Sermina. Nove arheološke raziskave so pokazale nedvomno kontinuiteto trgovske naselbine od prazgodovine do zgodnje antike, z gospodarskim razcvetom v času najzgodnejših rimskih posegov na istrsko tla. Misel se zdi po zadnjih raziskavah toliko bolj vabljiva, zagotovega dokaza pa še vedno ni.

Najnovejša knjiga, ki je plod interdisciplinarnega sodelovanja in načrtnega skupinskega dela, je velik prispevek k zgodovinski sliki najzgodnejših obdobj Istre. Nedvomno najpomembnejši doprinos so poglobljene analize keramičnega gradiva, ki so v osnovi avtoričino doktorsko delo in se kosajo s sodobnimi tujimi strokovnimi objavami ter jih pionirsko dopolnjujejo v slovenskem prostoru.

Študija je toliko bolj dragocena, ker je avtorica J.

Horvat znala združiti sadove vseh zaobjetih raziskav in jih vpeti v silno občutljivo zgodovinsko interpretacijo obdobja, kjer se stakne staroselski, še prazgodovinski življenj z moderno rimsko državo v že izoblikovanem zgodovinskem obdobju. Podobno se v obravnavanem obdobju prvikrat srečajo materialni in pisni viri, arheologija in zgodovina. Prva je z izjemno posrečenim sodelovanjem celotne raziskovalne skupine lahko vzorno enakovredno dopolnila že nekaj stoletij znana dognanja slednje in na ta način osvetlila izjemen trenutek v zgodovini staroselskega in novoprihajajočega romanskega prebivalstva, ki je usodno oblikovalo sodobno podobo Istre. Delo je bilo toliko bolj zahtevno, ker na najdišču ni bilo ohranjene skoraj nobene stratigrafije.

Izjemna je tudi ažurnost vrhunskega znanstvenega dela, saj je preteklo od začetnih raziskav in izkopavanj najdišča do celotne monografske objave gradiva le slabih deset let, kar je na polju arheoloških raziskav izjemno kratko obdobje.

Ob izidu knjige in pomembnem znanstvenem dosežku vseh avtorjev pa vendarle ne moremo mimo grenkega spoznanja, da so rezultati kljub trdemu delu mnogih raziskovalcev ozko omejeni le na rešeno gradivo. Vse ostalo, veliko obsežnejše in že zato mnogo bolj izpovedno, pa je bilo dokončno uničeno zaradi nenadzorovanih posegov na najdišču.

Verena Vidrih Perko

Buršič-Matijašič Klara: GRADINA MONKODONJA:

tipološko-statistična obrada keramičnih nalazov srednjobrončanodobne istarske gradine Monkodonja kod Rovinja / The Monkodonja hillfort. Monografije i katalogi 9. Arheološki muzej Istre. Pula 1998.

193 str., il., 63 tabel.

Buršič-Matijašič Klara: MONKODONJA: IZNOVA

OTKRIVENA GRADINA / Moncodogno:

La riscoperta del castelliere. Katalog 54. Arheološki muzej Istre. Pula 1998. 23 str., il.

Ob ponovnem odkrivanju gradišča Monkodonja na jugozahodnem delu Istrskega polotoka, z izkopavanji Svobodne univerze iz Berlina pod vodstvom prof. dr. Bernharda Hänsla in prof. dr. Bibe Teržan ter v sodelovanju z Arheološkim muzejem Istre (Kristina Mihovilić), smo priča predstavitvi in vrednotenju gradiva s prvih izkopavanj na tem pomembnem najdišču pred več kot štiridesetimi leti. Klara Buršič-Matijašič je z izdajo monografije in s postavitvijo razstave *Monkodonja, Iznova odkrivena gradina* napravila epilog starim izkopavanjem Borisa Bačića med leti 1953 - 1955 in uvod novim odkritjem, ki jih prinaša ta edinstvena bronastodobna naselbina *Caput Adriae* na pragu tretjega tisočletja.

Deveta številka *Katalogov in monografij* Arheološkega muzeja Istre v Pulju ter katalog k pričujoči razstavi z razkošnimi, sicer mehko vezanimi, platnicami, s tiskom na kakovostnem papirju, s številnimi barvnimi fotografijami, z vzporednim prevodom teksta v angleški (v monografiji) in italijanski jezik (v katalogu) že ob prvem stiku z bralcem obetata.

Pri monografsko obdelanem gradivu z izkopavanj na gradišču Monkodonja so s svojimi prispevki sodelovali še Dejana Branković, Maja Paunović, Marija Poje: *Fauna brončanodobne gradine Monkodonja*, in Maša Mlakar: *Košatni artefakti s brončanodobne gradine Monkodonja kod Rovinja*.

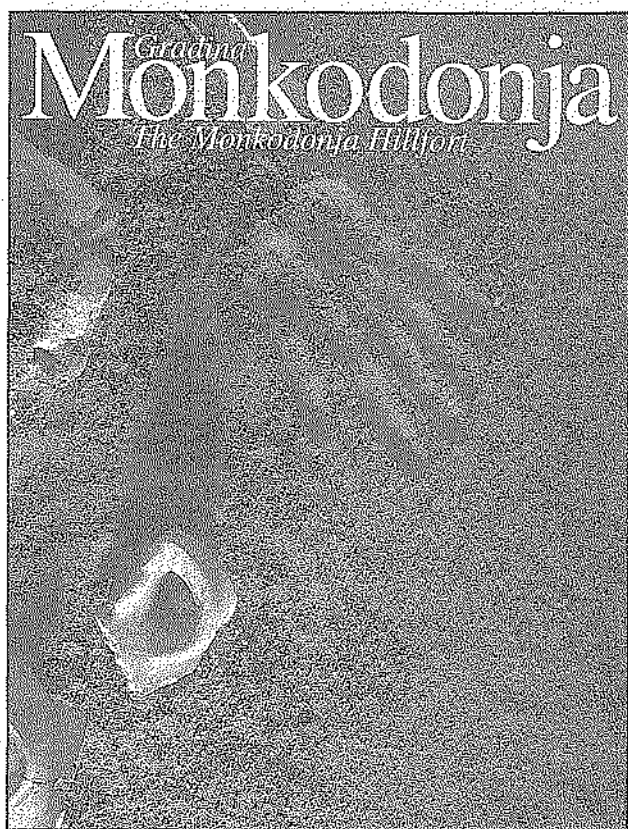
Avtorica monografije, Klara Buršič-Matijašič, uvodoma pojasni svoje srečanje in delo z gradivom, ki ga je prvotno obdelala v magistrski nalogi z zagovorom leta 1997.

Gradišče Monkodonja, hrib z nadmorsko višino 81 m, leži v jugozahodnem delu Istre južno od Limskega kanala, le 4 km od Rovinja v smeri proti jugu. Od morja, to je današnjega kampa Veštar, je oddaljeno le 3 km. V neposredni bližini se nahajata še dve najdišči in sicer poznobronastodobno gradišče Valtida (84 m nmv, proti zahodu) in gradišče Mušengo (104 m nmv, proti vzhodu).

V arheološki literaturi se je ustalilo ime gradišča Makadanj. V ustnem izročilu pa se uporablja toponim Monkodonja. Prav tako je na najnovejši karti M 1: 25.000 hrib označen s toponimom Moncodogno. Avtorica se je odločila za kroatizirano obliko italijanskega imena Monte Codogno, to je Monkodonja, kar najverjetneje pomeni vrh, kjer rastejo kutine (lat. Cydonia oblonga).

V poglavju *Zgodovina raziskav* je poleg dokaj kratke zgodovine raziskav predstavljena tudi skromna dokumentacija s prvih izkopavanj v letih 1953-1955. Ohranjeno dokumentacijo zaradi odsotnosti terenskega dnevnika predstavljajo le letna poročila Puljskemu muzeju v letih 1953 in 1954 ter lističi z oznakami v škatlah z izkopanim gradivom. V pomoč je priskočil tudi izkopavalec B. Bačić, ki je skušal po spominu in s pomočjo lističev rekonstruirati potek izkopavanj.

Gradišče Monkodonja je verjetno eno najkompleksnejših in najbogatejših do danes odkritih najdišč v Istri, ki je bilo do leta 1953 neznano v arheološki literaturi, saj ga ne omenja niti Carlo Marchesetti v delu *I castellieri preistorici* iz leta 1903. Prva odkrijeta arheološke ostanke na gradišču kustosa puljskega muzeja B. Bačić in Branko Marušić leta 1953. Istega leta je s sistematičnimi izkopavanji zahodnega in severnega vhoda, pričel B. Bačić. Naslednje leto je z izkopavanji nadaljeval na zgornji, najvišji terasi, kjer je odkril dve hiši, in na delu kiklopskega obzidja, ki je obkrožal zgornji plato. Izkopano gradivo je vsebovalo ogromno količino bronastodobne keramike, nekaj koščenega in kamenega orodja.

Hiši 1 in 2 sta imeli pravokotni tloris kamnitih temeljev, grajenih v suhozidni tehniki. Znotraj obeh so odkrili po več ognjišč. Hiša 2 je vsebovala okrog 30 kamnitih žrmelj. Leta 1954 so ob zahodnem delu hiše 1 izkopali peč z glineno rešetko, obzidano s suhozidnimi zidovi. Podobne peči so bile najdene tudi na drugih gradiščih Istre in Tržaškega kraša (npr. na gradišču Jelariji pri Škofijah).

Poglavje *Ostaline stavbne arhitekture v Istri in na sosednjih področjih* predstavlja podobne ali različne tipe stavbne arhitekture na širšem področju: od srednje Italije (Umbria, Abruzzo) preko severne Italije do jugovzhodnega alpskega področja in jugovzhodne jadranske obale z zaledjem ter Bosno. Pričetek gradnje gradišč v Istri sodi v stopnjo Istra II, kar časovno ustreza koncu BrA2 in začetku BrB1 po Reineckeu. Opazna je kronološko pogojena dinamika gradnje in opuščanja tega tipa naselbin. Mnoga gradišča, ki so bila zgrajena v času bronaste, so prebivalci v železni dobi zapustili in zgradili novo gradišče v bližnji okolici. Opuščanje gradišč je najopaznejše na prehodu iz srednje v pozno bronasto dobo, kar velja tudi za gradišče Monkodonja. Gradišča živijo vse do prihoda Rimljanov v Istro; to je do 2. st. pr. n. št. Življenje se z vrhov spušča v nižine in na obalo. Le v notranjosti Istre gradišča žive vse do obdobja pozne republike in zgodnjega cesarstva. Mnoga so ponovno oživila v srednjem veku kot mesteca ali vasi.

V poglavju *Gospodarstvo* je avtorica skušala pred-

staviti, na podlagi izkopanih materialnih ostankov, različne gospodarske panoge, s katerimi so se prebivalci Monkodonje ukvarjali. Veliko število kamnitih plošč-žrmelj priča o intenzivnem poljedelstvu, ki so ga prebivalci izvajali v ravnini pod hribom s plodno zemljo. Najdbe kosti ovac in koz, ter v manjšem številu goveda, pričajo o priljubljenosti vzreje predvsem drobnice in nekoliko manj drugih domačih živali (govedo, svinje). Maloštevilni ostanki ribjih kosti in moluskov ter jelenovih rogov govore o slabo razvitem lovu, nabiralništvu in ribolovu. V bližnji okolici gradišča ni ugotovljenih nahajališč glin, vendar lahko po lokalnem značaju izdelave keramike sklepamo o razvitem lončarstvu, kar potrjuje tudi izkopana lončarska peč.

V najobširnejšem poglavju, *Materialne ostaline* s podpoglavji *Keramično posodje*, *Kamniti in koščeni predmeti*, *Kovinski predmeti* sta predstavljena metodologija obdelave podatkov ter vrednotenje gradiva.

Keramično gradivo, ki je številčno najboljše, je v podpoglavju *Keramično posodje* razdelano po točkah: I. Morfološki deli posod, II. Sekundarne oblike, III. Funkcionalne oblike posod, IV. Okraševanje posod.

Zaradi številnih metodoloških problemov, kot so pomanjkljiva dokumentacija, pomanjkanje stratigrafskih podatkov, neizdelana standardna terminologija za bronasto in železnodobno keramiko, se je avtorica odločila za podrobno statistično in tipološko analizo keramičnega gradiva. Osnovo statistične obdelave keramičnega gradiva so tvorili muzejski inventarni kartončki. Podatki niso bili računalniško obdelani. Osnovna analiza keramike temelji na določanju morfoloških (rob, trup, dno) in sekundarnih (ročaj) oblik posod, ki so tudi statistično obdelane (5% robov, 3,5% dna, 5,3% ročajev, 0,2% nog, 5,2% okrašenih odlomkov, 80,8% drugih delov posod).

Robovi posod so razdeljeni v tri osnovne tipološke različice: ravni, uvihani in izvlečeni; znotraj katerih so umeščeni posamezni tipi ustij. Sledi podrobnejša tipologija dna posod, ki so razdeljena v 7 tipov z dvema različicama. Med sekundarne oblike posod sodijo ročaji in noge. Ročaji so razdeljeni v deset skupin: 1 trikotni, 2 jezičasti, 3 trakasti, 4 valjkasti, 5 "X", 6 vodoravni z aplicirano ploščico, 7 z luknjicami za obešanje, 8 vodoravne bifore, 9 ročaji z okrašeno bazo posode, 10 nedefinirani nastavki za ročaje. Najštevilnejši so trikotni ročaji (kar 50,5%), ki so razdeljeni v 5 podtipov od 1,1 do 1,5. Le-ti so s pomočjo primerjav ožje časovno opredeljni. Jezičasti ročaji so razdeljeni v 10 podtipov od 2,1-2,10, ki so prav tako časovno opredeljni s pomočjo primerjav z ostalih najdišč. Trakasti ročaji imajo 12 podtipov; valjkasti ročaji pa le štiri. Ročaji "X" so razdeljeni v 3 podskupine; vodoravni ročaji s ploščato aplikacijo pa imajo 4 podtipe. Noge posod predstavljajo noge trinožnikov, ki so razdeljene v 4 tipe: neokrašene noge, okrašene noge, noge z luknjico, okrašene noge z luknjico. Najpogostejša je skupina neokrašenih nog tri-

nožnikov (60,9%). Trinožniki so se glede na rekonstruirane podatke globin nahajali tako v zgornjih kakor v spodnjih plasteh (izkop 7: zgornja plast 0-40 cm, spodnja plast 20-50 cm).

S funkcionalno analizo je posodje razdeljeno v 5 skupin, in sicer: lonci, skleda, vrči, skodele in druge oblike posodja: krožniki, pladnji, trinožniki, cedila in zlica.

Skromno število okrašenih odlomkov posod je ponazorjeno z razmerjem 1:19 v korist neokrašene keramike. Avtorica je med okrasno tehniko vključila tudi glajenje površine fine keramike, ki je na najdišču zelo redka. Tehnike okrasov so zajete v štirih skupinah: apliciranje s 73,3% vseh tehnik okraševanja, vtiskovanje s 22,5%, obdelava stene posode s 3,2% in neopredeljen okras s 0,6%. Posamezne skupine tehnik okraševanja so razdeljene v tipe okrasov. Najpogostejša tehnika okraševanja je apliciranje trakov.

Kamnita orodja predstavljajo le žrnje in grelci za tekočino, to so kamni različnih velikosti, ki imajo zaradi segrevanja spremenjeno zunanjo površino. Koščenih predmetov je bilo glede na keramično gradivo sorazmerno malo. Obdelala jih je M. Miakar.

Prav tako so maloštevilni kovinski predmeti. V hiši 7 ob ognjiščih so bili najdeni dva odlomka zgodnje-bronastodobne bronaste sekire z robniki ter odlomek kalupa bodala ali vrha kopja.

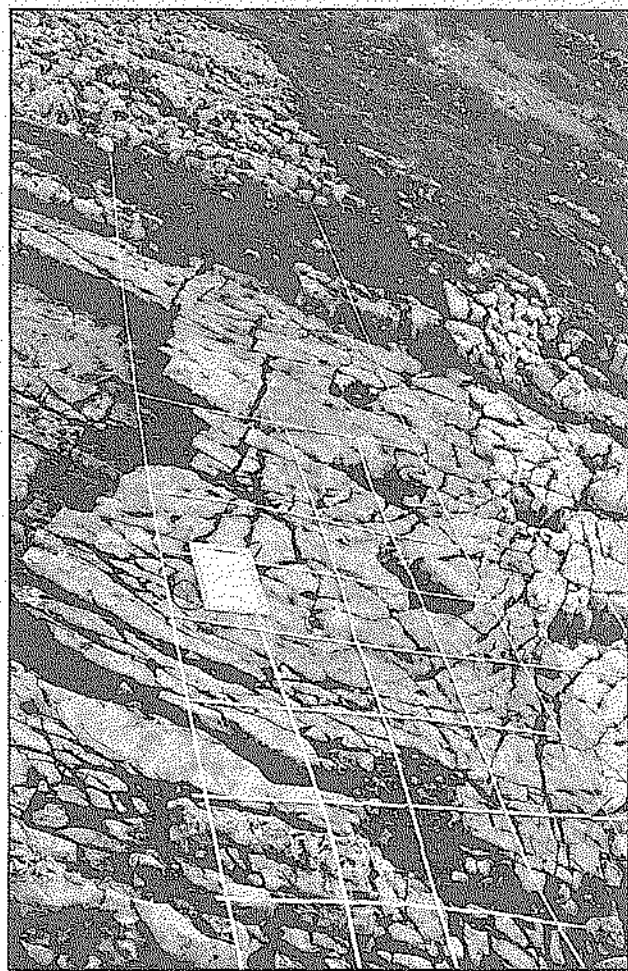
V zaključku je avtorica povzela rezultate opravljenih analiz gradiva s poudarkom na vrednotenju predvsem keramike. Datacijo so omogočile izključno primerjave s podobnim keramičnim gradivom z drugih najdišč. Natančna statistična in podrobna tipološka analiza izkopanega gradiva brez natančne terenske dokumentacije nista omogočili razločevanja morebitnih kronoloških horizontov. Življenje na gradišču Monkodonja je tako umeščeno v čas srednje bronaste dobe, stopnje Istra III oz. BrB2 in C po Reineckeju.

Prispevek D. Brajković, M. Paunović in M. Poje *Fauna bronastodobnega gradišča Monkodonja* predstavlja natančno analizo 1057 osteoloških in odontoloških ostankov sesalcev, enega plazilca, nekaj rib in mehkužcev. Arheozoolška analiza je pokazala, da prevladujejo domače živali nad divjimi. Najpogostejše so koze in ovce, sledi jim govedo, na zadnjem mestu so svinje. Zanimiv je podatek o prisotnosti vsaj dveh kozorogov. Pod vprašaj pa je postavljena opredelitev kosti pragoveda in losa.

V poglavju *Tipologija* sta predstavljena problem tipologije koščenih predmetov kovinskih obdobij in metodologija tipskega določanja koščenih artefaktov z gradišča Monkodonja. Pri klasificiranju koščenih predmetov se je avtorica opredelila za določanje prvenstveno glede na obliko, v nekaterih primerih pa tudi glede na funkcijo predmeta. Med koščenim gradivom so zastopana vbadala, vijčki, spatule, gladilci, dleta, držaj in neopredeljen predmet. V zaključku avtorica poudari

pomembnost številčnosti koščenega orodja na gradišču Monkodonja. V razmislek nam predlaga možnost obstoja delavnice koščenega orodja ali proizvodnega centra, kjer so pri izdelavi predmetov uporabljali koščeno orodje.

Pričujoča knjiga predstavlja, kljub nekaterim zgolj tehničnim napakam (ponovitev table 1 kot tabla 10, manjkajoči preseki ročajev na risbah; neoznačene table koščenega materiala ...) in manjšim vsebinskim spodrslijajem, veliko delo dolgo pričakovane monografske obdelave gradiva z bronastodobne naselbine Monkodonja. Monografijo lahko razumemo tudi kot uvod v nadaljnja raziskovanja oz. raziskovalni projekt pod vodstvom puljskega Arheološkega muzeja Istre in Svobodne univerze v Berlinu, ki se je pričel z izkopavanji že leta 1997. Prve rezultate teh izkopavanj in meritev gradišča so objavili nosilci projekta: B. Terzan, K. Mihovilić, B. Hänsel leta 1998: (*Eine älterbronzezeitliche Befestigung*

Gradišče Monkodonja v Istri: izkopavanje 1998. Pod tenko plastjo ruše na "akropoli" leži apnenčasta površina, v katero so bile vsekane talne površine hiš. (foto M. Župančič)

Siedlung von Monkodonja bei Rovinj in Istrien, v: *Archäologische Forschungen in urgeschichtlichen Siedlungslandschaften*, Universität Regensburg). Letošnje (1998) nadaljevanje izkopavanj na t.i. akropoli in rekonstrukcija zahodnega vhoda sta se časovno in vsebinsko ujela s predstavitev monografije in otvoritvijo razstave gradiva z arheoloških izkopavanj pred skoraj 45 leti. Monografija *Gradišče Monkodonja* tako predstavlja prvi in temeljni člen v nizu objav, ki bodo z gotovostjo sledile plodnim raziskavam novega časa.

Maša Sakara

Luciano Lago (urednik): KAZUNI. Kamena zdanja i krajolici središnje Istre - inventar za povijesno pamćenje. Prijevod: Valnea Delbianco i Loretta Gropuzzo. Pula, C.A.S.H., 1996, 399 strani.

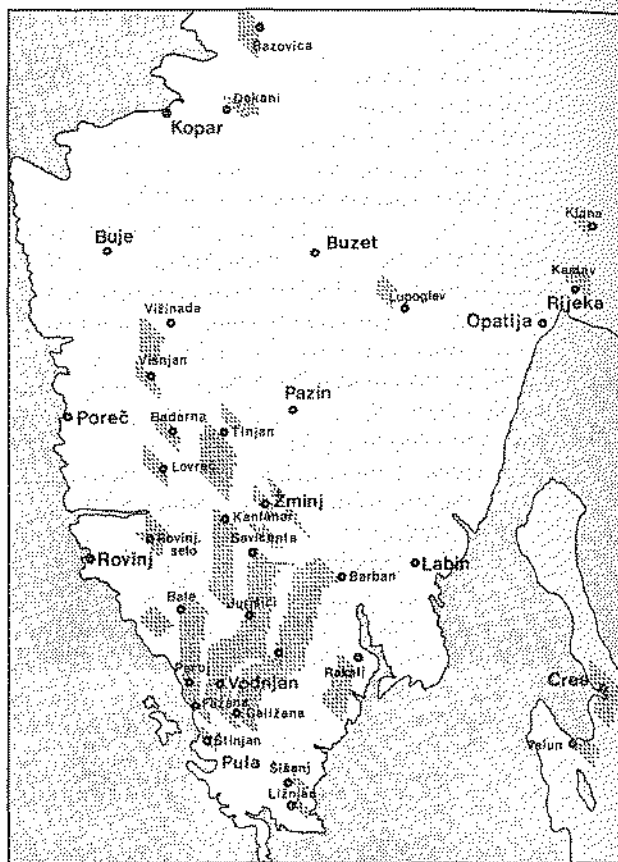
U studenom 1994. godine u Trstu je objavljen zbornik: *Le casite; Pietre e paesaggi dell'Istria centro-meridionale - Un censimento per la memoria storica*, u izdanju Centra za povijesna istraživanja iz Rovinja (edicija 'Radovi'), u sukladnosti s Unijom Talijana iz Trsta, Zajednicom Talijana iz Vodnjana i Odsjekom za zemljopisne i povijesne znanosti - Centrom za katalogizaciju istarskih kulturnih dobara Sveučilišta u Trstu. Hrvatski prijevod te knjige izašao je u Puli u srpnju 1996. pod nazivom: *Kazuni. Kamena zdanja i krajolici središnje Istre - inventar za povijesno pamćenje*, u izdanju C.A.S.H.-a iz Pule i u prijevodu V. Delbianco i L. Gropuzzo.

Tisuću i dvjesto primjeraka pulske naklade namijenjeno je prodaji, za razliku od izdanja na talijanskom jeziku, koje je pak objavljeno povodom tridesete obljetnice suradnje Narodnog sveučilišta u Trstu sa Zajednicom Talijana u Rijeci, što je obilježeno visokim pokroviteljstvom talijanskog i hrvatskog državnog predsjednika.

Međutim, dok su luksuzna tehnička oprema i sadržaj rovinjskog izvornika u cijelosti reproducirani (obje knjige tiskane su u Italiji), pulskom prijevodu nedostaje kompletan predgovor koji je napisao Giacomo Borruso (tada rektor Sveučilišta u Trstu). Umjesto toga vrlo intrigantnog uvoda, hrvatskom je prijevodu dodan kratak proslav Uredničkog kolegija, dok je u zaglavlju knjige talijanski sažetak zamijenio hrvatski.

Knjiga je podijeljena na tri dijela: u uvodnom dijelu se na 96 strana iznose teoretska polazišta istraživanja i šira gledišta o krajoliku, drugi dio na 69 strana raspravlja kažune i tipski slične građevine, a u trećem dijelu se na 198 strana daje popis, smještaj i katalogizacija kažuna na dijelu prostora jugozapadne Istre.

Poznat kartograf i sveučilišni nastavnik iz Trsta Luciano Lago u uvodnom dijelu donosi dijelom pretis-

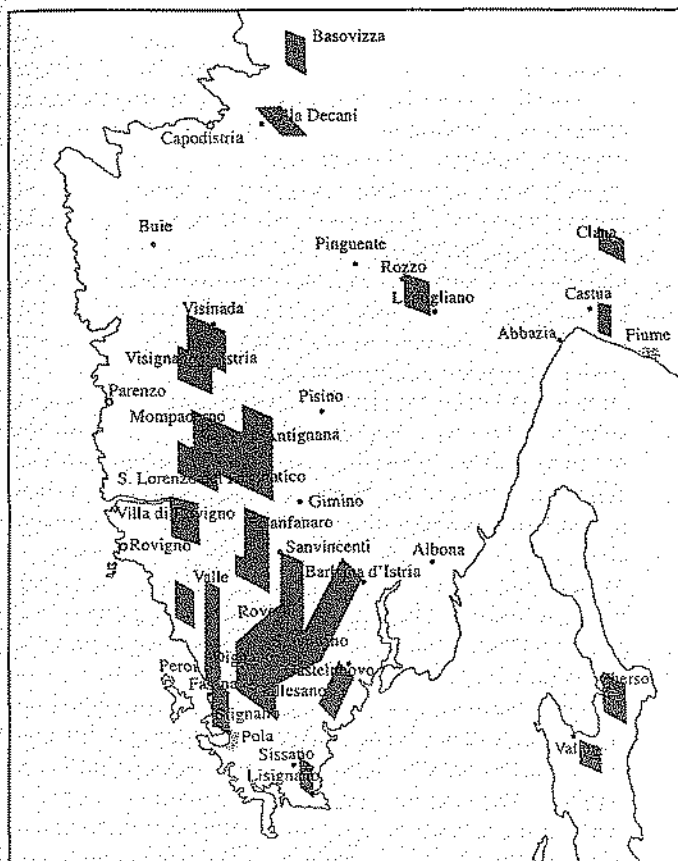

Sl. 1: Rasprostranjenost kažuna u Istri (T.S.F., JAZU, 1988).

Fig. 1: Distribution of shepherd's stone huts in Istria (T.S.F., JAZU, 1988).

nute, dijelom izvorne radove; pod naslovom Teritorijalno kulturno pamćenje, gdje obrazlaže talijanski istraživački projekt u Istri na kojem je zasnovana glavna zbornika. Rezultate tog istraživanja prikazuje kao "prvi inventar kažuna" i "u Istri prvo veliko sistematizirano djelo o dokumentaciji i istraživanju jednog kulturnog dobra". Ta tvrdnja, međutim, ne stoji, jer je iz objavljena prinosa poznato da je od 1979. do 1983. g. već opisano više od stotinu kažuna u okviru etnološkog istraživanja (Tihomira Stepinac Fabijanić: *Paleoetnološka istraživanja kamenih poljskih kućica okruglog tlocrta u Istri*. Problemi sjevernog Jadrana 6, 1988, 109-132; v. prvu napomenu na str. 111; također v. popis bibliografije autorice na temu kažuna u Istri, koji je u ovom zborniku samo djelomično naveden).

Također ne stoji tvrdnja L. Lagoa da je ostvarenim popisom "omogućeno određivanje točnih granica njihove rasprostranjenosti", jer zbornik ne donosi zemljovide drugog reda (sa zaokruženim područjima zastupljenosti) nego karte pojedinačnih smještaja, tj. zemljovide prvog reda. Ako se pak zemljovidom drugog reda drži onaj donesen na str. 115 (ovdje, međutim, bez navođenja

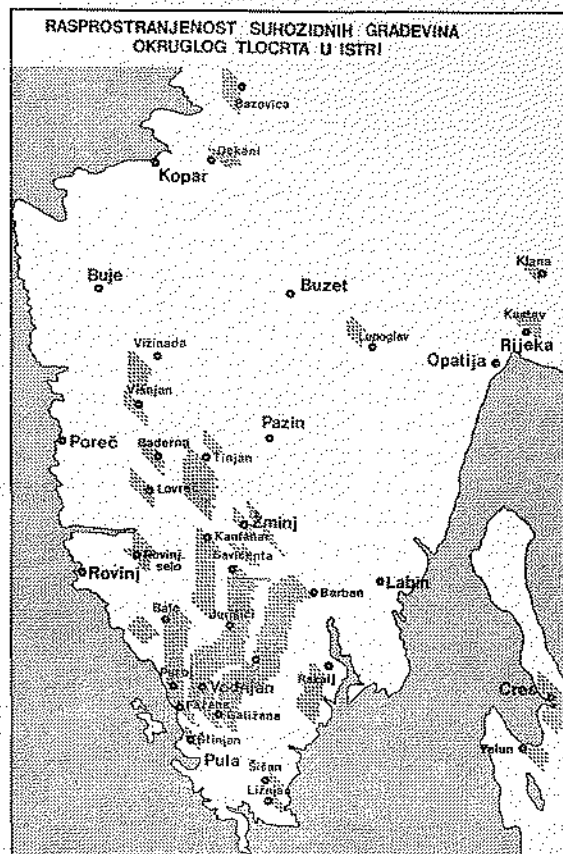

Sl. 2: Rasprostranjenost kažuna u Istri (C. Donato u L. Lago, 1994) - obzirom na izvornu kartu promijenjeni nazivi lokaliteta, promijenjena grafička obrada osjencjenja, bez navoda autora.

Fig. 2: Distribution of shepherd's stone huts in Istra (C. Donato in L. Lago, 1994) - in view of the original chart changed names of localities, changed graphical shadowing, with no names of the authors stated.

autora i izvora), njegovom usporedbom sa prije navedenom publikacijom autorice T. Štepinac Fabijanić uočava se identičnost, odnosno odstupanje od izvornika samo u grafičkom oblikovanju (talijansko je izdanje zbornika nadomjestilo sve hrvatske toponime talijanskima, koji su pak u hrvatskom izdanju nanovo uvršteni, ali je blago izmijenjen profil osjencenosti grafičkih likova; v. prilog u slikama). Nema nikakvih sadržajnih dorada ili dopuna s terena. Stoga se rabljenje te ilustracije umjesto mogućeg citatnog previda može nazvati plagijatom.

U daljnjem članku L. Laga Ruralni krajolik: jedna metodološka pretpostavka razvidan je njegov osebujuć stav kako prema opisivanim pojavama (npr. Vlaha i katuna), tako i strukovnim pristupima u kojima su sasvim zaobiđeni hrvatski istraživači (npr. B. Gušić, M. Marković, A. Stipčević i dr.); posebno kada se razmatra pitanje podrijetla i tradicijskih karakteristika priobalja i brdskog zaleđa na hrvatskoj strani Jadrana. Takve nje-

Sl. 3: Rasprostranjenost kažuna u Istri (prijevod na hrvatski radova C. Donata i L. Laga, izdanje C.A.S.H., Pula 1996) - prvotna karta T.S.F. s hrvatskim nazivima lokaliteta, daljnja promjena grafičke obrade osjencjenja, bez navoda autora.

Fig. 3: Distribution of shepherd's stone huts in Istra (Croat translation of the works by C. Donato and L. Lago, published by C.A.S.H., Pula 1996) - original T.S.F. chart with Croat names of localities, further changes in graphical shadowing, with no names of the authors stated.

gove iznimno subjektivne predodžbe seljenja i kulturnih promjena u Istri na početku novog vijeka iznijete su u poglavlju Porečki kraj; tako kulturno uređenje krajolika pronalazi u stočarskim, dapače isključivo vlaškim zaposjedanjima i raščlanjivanjima prostora, izgled spominjanih istarskih mjesta (posebno s nazivom Katuni) smatra potvrdom vlaškom podrijetla "zbog nedvojbene sličnosti s vlaškim selima na obroncima Dinare" (72); u tim skorašnjim balkanskim doseljavanjima ne spominje Hrvate (tek iznimno u drugom radu).

Autorov izraz srpsko-hrvatski jezik (stanovništva Istre) Urednički je kolegij smatrao pogreškom i preveo kao hrvatski jezik, pa u Predgovoru o tom piše: "Naime, kad spominje stanovnike ruralnih područja unutrašnjosti poluotoka on koristi gotovo uvijek izraze 'slavenski doseljenici', 'balkanski koloni', 'Vlasi', nigdje nema

Hrvata kao žitelja Istre koji ovdje žive od kasne antike i ranog srednjeg vijeka. Čak u izvorniku, na 69. str. njihov jezik naziva 'lingua serbo-croata'. Uspoređujući zamoljeni, a neobjavljeni, tekst predgovora prijevodnom izdanju s ovim uredničkim predgovorom, nailazimo na idući dio: "Način pak kojim se u člancima L. Lagoa raspravlja o etničkim, gospodarskim i kulturološkim mijenama u prošlosti Istre, tendenciozan je i neprihvatljiv, posebno kad govori o stanovništvu Istre u ruralnim sredinama koristeći isključivo termine poput 'Imigranti slavi', 'recenti coloni balcanici', 'Moralacchi', a o njihovom jeziku kao 'lingua serbo-croata'. Pri tome se Hrvati kao žitelji Istre od kasne antike naovamo, uz to i većinsko stanovništvo, kao ni njihov zasebni kulturološki identitet potvrđen glagoljaškim spomenicima i drugim samosvojnim kulturnim elementima, i ne spominju u cijelom tom uvodnom dijelu knjige (kao uostalom ni Slovinci)" (iz rukopisa Tihomira Štepinac Fabijanić). Ipak je i predgovor, s ovim dijelom prepisanim bez navodnika, potpisan tuđim imenom.

Polazišta za navedene stavove L. Lagoa razumljivija su ako ovdje navedemo u čemu se sastoji sadržaj uvodnika G. Borrusa (izostavljenog u prijevodu zbornika), gdje se ističu važne povijesno-zemljopisne studije, uključujući i "izdanje obimnog povijesno-zemljopisnog atlasa Italije, u kojem se napokon u cijelosti, s novim i dogoočekivanim saznanjima, razmatraju metodološki problemi i opće tematske spoznaje povijesnog predstavljanja naše zemlje. (...) Potreba za stalnim stručnim nadzorom najviše se osjeća kod kulturnih dobara. (...) Zbog toga su naši nastavnici dužni prepoznati ulogu koja se, i prema detaljnim službenim napucima talijanske Vlade (npr. 'Zakonom o pograničnim zonama'), u vezi s tim od njih očekuje. (Potrt T.S.F. i J.K.) Stoga (...) je predloženo i dogovoreno osnivanje Centra za katalogizaciju kulturnih dobara Istre, koji će u sklopu Fakulteta i Odsjeka za zemljopisne i povijesne znanosti (ali otvorenog također i za vanjsku suradnju), djelovati kao znanstveni centar za kulturnu promidžbu, zadužen za inventarizaciju, katalogizaciju, proučavanje i populariziranje bogatog naslijeđa kulturnih dobara koje nalazimo u Istri." Prošireni je tekst Borrusa predgovora objavljen u travnju 1996. u 15. broju *La ricerca*, biltena rovinjskoga Centra za povijesna istraživanja.

Drugi dio knjige donosi radove više autora, a započinje tekstom Carla Donata Privremena skloništa: kažuni. Problem je, međutim, u tome što pretežan dio ovog rada zapremaju neoznačeni navodi iz spomenutog djela hrvatske autorice. Izuzmemo li ovdje i navode talijanskih autora (koji su ipak označeni), proizlazi da autor ne iznosi ni jednu vlastitu tvrdnju. Na 130. str. nejasno je naveden podatak o dokumentiranju izgradnje kažuna, odnosno nedostaje cjelovit opis gradnje kažuna iz 1984. g. snimljene za TV Zagreb (T. Štepinac Fabijanić: Kažuni, kažete, hiške, kočice ..., Zgodovinske

vzporednice slovenske in hrvaške etnologije. Ljubljana 1987, 89-99, v. str. 92 i 99). Odjeljak Područje raširenosti (155-174) napisao je Donato poprativši ga mnoštvom fotografija inozemnih lokaliteta, kao i odjeljak Podrijetlo (175) u kojem ponovno prepisuje cijele pasose navedene autorice, izostavljajući pak upravo onaj dio u kojem se izvorno razmatra postavka (za koju se zalaže više autora) da su kažune, casite, hiške, kočice i kućice u Istri, te bunje, čemere, kućarice, trime, kako se još ovakve konstrukcije nazivaju u Dalmaciji, kao prastari sredozemni supstrat u ranom srednjem vijeku većim dijelom preuzeli Hrvati, i to izravno od ilirskih romaniziranih starosjedilaca s kojima su se stopili i čije su mnoge kulturne elemente prihvatili na sličan način, miješajući ih s vlastitim naslijeđem i stvarajući nove oblike. Na tome se mjestu zapaža i da je na plodnim poljima južne i jugozapadne Istre casite kao svoje naslijeđe zadržalo domorodno romansko i romanizirano stanovništvo, koje je nastavalo veće gradove i naselja i tu se održalo u većem broju, dopunjeno poslije doseljenim kolonistima iz južne Italije i Furlanije. Iz plagiranog rada su zaobiđeni oni ulomci koji se ne daju uklopiti u isključivo i dugovječno viđenje talijanske baštine u Istri. Ozbiljan rad o ovoj temi ne bi smio izostaviti spomenute činjenice, zasnovane ponajprije na samim rasprostranjenjima, tradicijskom nazivlju, opisima u povijesnim izvorima, legendama i narodnim kazivanjima.

Naposlijetku, treći dio knjige počinje s Popisom Tullija Vergeria. Prethode mu kratka uvodna štiva urednika zbornika i samog terenskog istraživača. Ovdje Lago zaključuje da kažuni "svjedoče, u stvari, u većoj ili manjoj mjeri, o nazočnosti jednog naroda s vlastitom i osebujnom civilizacijom" (potrt T.S.F. i J.K.). Vergerio je ovdje ustanovio tablicu bitnih obilježja pohodenih građevina, i po jedinstvenoj numeraciji popratio ih smještajnim, fotografskim ili arhitektonskim ilustracijama (iako taj rad nije uspio posve ispuniti). Sveukupno, Vergeriov rad najvredniji je dio zbornika. U zborniku raskošno ilustriranu fotografijama to je ujedno i jedini njegov dio u kojem su fotografije s građevinama povezane brojevima. Preostale fotografije očito su umjesto provjerljive referentnosti usmjerene postzanju vizuelnog dojma.

U poglavlju Kažuni u katastarskoj općini Vodnjan nalazimo tekst A. Forlani Vodnjan i njegovo područje, zemljovide i popis 173 kažuna. Na žalost, popis koji je izradila povijesno-etnografska grupa Zajednice Talijana u Vodnjanu, nije raden po istim kriterijima koje je radio T. Vergerio, ali je katastarsko označivanje omogućilo ustanovljavanje vlasništva.

Završni je odjeljak zbornika Tipologija i oblik istarskih kažuna, rad Donata, Laga i Vergerija, vrlo praktičan i koristan dodatak. Knjiga završava osnovnom bibliografijom, listom sadržaja i stranim sažecima.

Preostaje zaključiti da je s ovim radom hrvatska etnologija dobila izdanje zanimljivo za upoznavanje

susjednih akademskih nazora, no nizom neprimjerenih tumačenja i postupaka znatno ispod sredozemne uljudbe i vrijednosti samoga gradiva koje mu je tema.

Recenziju priredila: T. S.F. kao sažetak opširnijeg rada objavljenog u zajedničkom radu s mr. J. Kaleom (v. osvrt u časopisu 'Vijenac' od 31. srpnja 1997. Br. 93-94.)

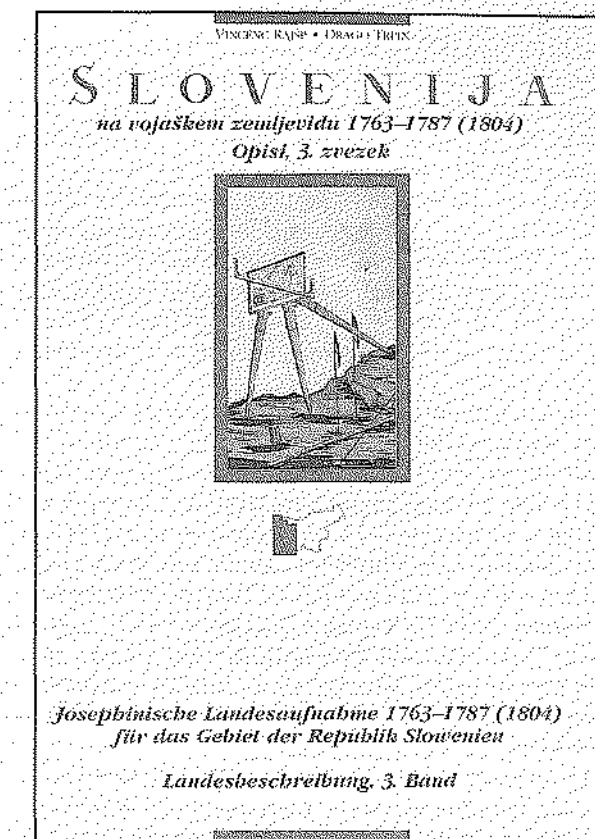
Tihomira Stepinac Fabijanić

Vincenc Rajšp, Drago Terpin: SLOVENIJA NA VOJAŠKEM ZEMLJEVIDU 1763-1787 (1804). Zvezek 3, Sekcije 130-133, 154, 156-158, 179-181, 206-211, 226-229, 240, XVIII 7, XVII, XVIII 8, XVII 9, XVIII 9, XVIII 10, XVIII 11, XIX 14, XVIII 15, XIX 15, XX 15, XIX 16, XX 16, 1797 1, 436 strani, 2: Kartografsko gradivo: Karte / vodja projekta, toponimija sekcij, indeks, redakcija Vincenc Rajšp, transliteracija in prevod Drago Terpin.: (et. al.) - 1 : 28.800, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Arhiv Republike Slovenije, 1997.

Kompleksnost naslova narekuje pozornost razumevanja namena izdaje te zelo vidne in bogate publikacije. Kot lahko razberemo iz naslova sta pred bralca postavljena dva zvezka "jožefinskih vojaških zemljevidov" iz let 1763-1787, in sicer tretji zvezek te zbirke. Postopnost pri odkrivanju vsebine predstavljene edicije, ki je izšla leta 1997, je nujna, saj je delitev na sekcije na prvi pogled nekoliko nepraktična za razumevanje, katere pokrajine so v obravnavi. Če je npr. prvi zvezek obravnaval sekcije, ki so zajemale Kočevsko, Žužemberk in dele Bele Krajine, in je drugi zvezek obravnaval sekcije ki so zajemale kraje od Ljubljane do Litije in dele Dolenjske, je tretji zvezek obravnaval predvsem Primorsko.

Dve nacionalni instituciji Arhiv Republike Slovenije in Znanstvenoraziskovalni center SAZU sta se odločili, da slovenski strokovni javnosti ponudita reprint 7. zvezkov faksimilov kart in natančnih opisov vojaških zemljevidov, ki so nastajali v letih 1763-1787 (1804) za območje današnje Republike Slovenije. Ob tem, da je izdaja mišljena kot prispevek k skupni zgodovini srednje Evrope, ne moremo mimo ugotovitve, da je gradivo edinstven zgodovinski vir za znanstvenike različnih področij. Čeprav avtorji ugotavljajo, da se je za ta korak zaenkrat odločila le Slovenija, ne moremo zanikati drznosti nosilcev projekta, katerim je uspelo prepričati investitorje za ta založniški načrt.

Kratek sprehod po tovrstni dejavnosti nam razkrije, da se je vojaška kartografija v Evropi razvijala postopoma, v bistvu z uvedbo več ali manj stalnih armad. V habsburški monarhiji oz. v Svetem rimskem cesarstvu nemške narodnosti so vojsko in generalštab po vsaki pomembnejši bitki razpustili, kar je imelo za posledico nekontinuirano delo na kartografskih projektih. Šele z

uvedbo stalnih armad (v Avstriji je to bilo od drugega turškega obleganja Dunaja) se je stanje na tem področju uredilo. Leta 1763 je ob drugih zadevah Marija Terezija reformirala še vojsko in v zvezi s tem ukazala vojaško topografsko izmero svojega cesarstva. To nalogo je dodelila pet let prej reformiranemu glavnemu poveljstvu. Kljub temu, da je delo naročila najbolj slavna avstrijska cesarica, se je delo uveljavilo z imenom "jožefinski vojaški zemljevid". To sicer ni bilo brez vzroka, saj je cesarjevič in sovladar po smrti očeta (1765) prevzel vrhovno vodstvo vojaških zadev. Vsem je bilo poznano njegovo prizadevanje za napredovanje mapiranja in za podporo vojaški zemljepisni zbirki, ki je bila institucionalizirana 1764. leta. Zato tudi razumemo, da je poimenovanje tega dela po njegovemu imenu kasnejšega datuma in da se delo pri sodobnikih ni uveljavljalo s tem imenom.

Zemljevid se v okviru političnih enot deli na sekcije. Razen redkih izjem je narejen v istem merilu 1 : 28.000. Takratni avtorji so uporabili mersko mero z diopterskim ravnilom, ki je bil takrat najpomembnejši kartografski pripomoček. Pri delu so opustili gričast in perspektiven način prikazovanja terena, ki ga je nadomestil floris. Pokrajine so risali s križci, poševnimi črtami in senčenjem. Vseh sekcij je bilo 4685 in za vsako sta bila izdelana barvna original in kopija. Kot dopolnilo h

kartam so v vsaki sekciji dodali zvezke z vsemi podatki, ki na karti niso bili zadostno razvidni. Označili so tudi pomembne objekte, strateške poti, gospodarske razmere in možnosti prenočevanja. Večji del ogromnega projekta je bil speljan v nekaj desetletjih. Nujna dopolnila zaradi poznejših osvojitve Istre in Furlanije so bila izvedena šele po koncu stoletja. Ta kartiranja so izvedli v merilu 1: 57.0, najbrž zaradi hitrejšega poteka dela, vendar jih je pri tem delu zmotila Napoleonova zasedba teh krajev. Leta 1805 so vse beneško ozemlje predali Francozom. Do takrat je bilo za istrski polotok izdelanih šele 13 sekcij in 44 pol opisov, vendar se je kasneje ta razlika izravnala.

Monumentalno delo je v glavnem ostajalo neznano zunaj vojaškega kroga. Zaradi državne varnosti je bil zemljevid varovan kot državna vojaška skrivnost. Uporaba je bila prvotno vezana na osebno cesarjevo dovoljenje in še pri izdelavi franciscejske izmere, ki je bila nadaljnji korak na področju meritev, je bila dovoljena le izbranim osebam. Šele po ukinitvi varnostnih ukrepov se je znanost lahko posvetila tem zemljevidom, najprej vojaška, šele nato tudi civilna. Jožefinski vojaški zemljevid namreč lahko velja kot vir za številna vprašanja o preteklosti dežel, od vegetacije in sestave tal do gospodarske zgodovine in prometa.

Kot smo že omenili, obsega tretji zvezek ozemlje današnje zahodne Slovenije. Karte pokrivajo domala celotno mejno območje med takratnimi beneškimi ozemlji in Notranjo Avstrijo na območju Slovenije. Danes teče tod meja med Italijo in Slovenijo od Mangarta do Jadranskega morja ter med Slovenijo in Hrvaško v Istri. Geografsko zajema jožefinska izmera velik del Julijskih Alp celotno Posočje, del Furlanije, Kras in obalo Jadrana od Devina do Savudrije. Kartografiranje je teklo po takratni politični razdelitvi države in za posamezne enote so izdelovali pregledne karte sekcij. Ozemlje Slovenije, ki je v tistem času spadalo v Notranjo Avstrijo, Ogrsko in Vojno krajino (del današnje Slovenije je bil še v Beneški republiki) so kartirali v okviru teh enot. Slovenski obmořski del so izmerili šele leta 1797 v okviru beneške Istre, potem ko je to ozemlje leta 1797 po mirovni pogodbi med Avstrijo in Napoleonom v Campoformiu prišlo pod oblast habsburške monarhije. Današnje meje države Slovenije se razen delno s Hrvaško ne ujemajo z mejami preglednih kart jožefinskega zemljevida. V Istri prečka sekcijo meja med Hrvaško in Slovenijo, sekcije na zahodu Slovenije seka državna meja z Italijo, sekcije na severu Slovenije meja z Avstrijo, na vzhodu pa meja z Madžarsko. Vse povedano govori o tem, da je bilo zahodno slovensko naseljitveno območje izredno občutljivo in strateško pomembno. Po večstoletni prevladi je padec Benetk napovedal dramatični preobrat v ravnotežju teh krajev. Avstrija je svojo posest po dolgotrajnem rivalstvu razširila iz Trsta na Koper in Istro. Razklanost tega polotoka je ostajal le še spomin in problemi geografske in narodne enako-

pravnosti so postajali realnost.

Že ob bežnem pregledovanju kart lahko ugotovimo nekatere specifičnosti, ki so značilne prav za ta prostor. Iz kart in opisov spoznamo globoko navezanost Istre na patriarhalno agrarno gospodarstvo in na tradicionalni produkcijski način, ki ima svojo kontinuiteto takorekoč od antike do današnjih dni. V karte vrisane "Case", torej gospodarsko zaokrožene kmetijske enote, so specifikum za naš prostor in dokazujejo trdoživost latifundija in kolonata, starih pogodbenih razmerij, ki so se pri nas ohranili le v Primorju. Karte in opisi nam govorijo v večnem jeziku kontinuitete zgodovinskih procesov. Ti enkratni dokumenti, ki so nastajali v času drastičnih družbenih sprememb, ko so se spreminjale skoraj večne državne meje, ko je francoska revolucija trdo posegla v fevdalni red in ko je ideja suverenosti ljudstva dobivala trdna tla pod nogami, nam govorijo v atavičnem jeziku stare kartografije.

Jožefinski vojaški zemljevid je torej zapisani spomin takratnih historičnih odnosov v Istri in na Primorskem sploh. Pretežno se uporabljata nemški in italijanski jezik, ki sta bila jezika uprave, sodstva in politike. Kljub temu pa zasledimo veliko slovenskih imen vasi, predvsem pa imena voda in hribov. Velika večina prebivalstva na Slovenskem je takrat živela od kmetijstva. Mesta so bila večinoma majhna, nekoliko več prebivalcev so imela le glavna deželna mesta kot Ljubljana, Celovec, Gorica in rudarsko mesto Idrija. Edino večje mesto je bil Trst, ki je postajal vse pomembnejše trgovinsko in pristaniško središče in ki je Benetkam jemal življenjski prostor. Vsa ta dejstva so na nek način podana v teh zemljevidih, ki so nam - če jih pravilno razumemo - lahko v veliko pomoč pri odkrivanju takratnih gospodarskih in političnih tokov.

Boris M. Gombac

Ludwig Salvator von Habsburg (Erzherzog v. Österreich): MIT DER JACHT ENTLANG DER KROATISCHEN KÜSTE (1870-1910). Hrsg., bearb. und mit einer Einl. vers. von Louis Krompotic. Mit einem Vorw. von Ivan Mustać. Hannover, Čakovec: HZ-Verl., 1998. 372 Seiten, illustriert.

Im allgemeinen stellt der Nachdruck eines längst vergriffenen Werkes aus der Feder eines berufenen Autors ein höchst erfreuliches Ereignis dar. Eröffnet es doch dem größeren Publikum Einblick in eine Welt, die zuvor nur einem kleinen Kreis von Spezialisten vorbehalten war. Dies gilt ganz besonders im Falle des österreichischen Erzherzogs Ludwig Salvator (1847-1915), der bereits zu Lebzeiten den ausgezeichneten Ruf eines Wissenschaftlers und Forschungsreisenden

genoß, für sein überaus vielseitiges Schaffen internationale Anerkennung fand und zahlreiche Auszeichnungen erhielt. Ludwig Salvator hinterließ der Nachwelt über 70 Werke wissenschaftlichen wie enzyklopädischen Charakters, die auch heute noch für die natur- und geisteswissenschaftliche Forschung von nicht geringer Bedeutung sind.

Mit der Jacht entlang der kroatischen Küste (1870-1910) betitelt sich ein jüngst im HZ Verlag Hannover-Čakovec erschienenen Buch, das den Nachdruck von insgesamt 7 Werken Ludwigs Salvators beinhaltet, leider jedoch nicht den geringsten Anlaß zur Freude gibt. Der Herausgeber und Verleger, der in Hannover lebende Mediziner kroatischer Herkunft Louis Krompotic, der auch für die Bearbeitung und Einleitung verantwortlich zeichnet, verfolgte nämlich offensichtlich ganz andere Absichten, als er sich zum Nachdruck der Werke *Die Serben an der Adria. Ihre Typen und Trachten* (Leipzig, Wien 1870-1878), *Der Golf von Buccari - Porto Ré* (Prag 1871), *Lose Blätter aus Abazia* (Wien 1886), *Cannosa* (Prag 1897), *Das was verschwindet - Trachten aus der Bergen und Inseln der Adria* (Leipzig 1904), *Über den Durchstich der Landenge von Stagno* (Prag 1906) und *Der Canal von Calamotta* (Prag 1910) entschloß. Denn schon die in Vorwort von Ivan Mustać, dem Direktor des Staatsarchives in Dubrovnik, gemachte Äusserung, wonach Ludwig Salvators "historische Beschreibungen ... nicht über das Niveau schlechter Reiseführer" (S. 7) hinausgehen, wirft wie auch Krompotics Urteil, Ludwig Salvators Zeichnungen hätten "wie in dem vorliegenden Buch zu sehen ist keinen künstlerischen Wert" (S. 28) (ein Urteil, das allerdings nur Krompotics mangelndes Kunstverständnis beweist) die grundlegende Frage auf, warum sich Krompotic überhaupt die Mühe machte seiner Meinung nach derartig wertlose Arbeiten wieder zu veröffentlichen. Krompotics Einleitung wie auch Mustaćs Vorwort enthüllen jedoch sehr schnell Zweck und Absicht dieses fadenscheinigen Unterfangens: Ludwig Salvator dient nämlich lediglich als attraktiver Aufhänger und wird zum Trojanischen Pferd degradiert, dessen Inhalt sich bald als politische Propaganda entpuppt. Ludwigs keineswegs tendentiös gemeinter Satz:

Unter den über weite Länderstrecken verbreiteten Stämmen der Südslawen gibt es aber keinen, der sich durch eine größere Mannigfaltigkeit von Trachten bemerklich machte, als jenes Serbenvolk, welches den ganzen Küstenstrich des Adriatischen Meeres vom Süden Fiumes an bis zu den nördlichen Grenzen Albaniens bewohnt.

Zu Beginn seines Werkes *Die Serben an der Adria*, war offenbar Auslöser genug ihn zum Feind der Kroaten und politischen Handlanger der serbischen Sache zu erklären. Er wird daraufhin nicht nur als "Haifisch" bezeichnet, dem "ein gewisser äußerer Glanz eigen ist", der aber "alles, was ihn umgibt, besonders die Kroaten in Carne-ro (Carne, it. Fleisch; Quarnero) und anderswo",

Erzherzog
Ludwig Salvator von Habsburg

Mit der Jacht entlang der kroatischen Küste (1870-1910)

Herausgegeben, bearbeitet und
mit einer Einleitung versehen von
Dr. Louis Krompotic

Mit einem Vorwort von
Mr. Ivan Mustać

HZ
Hannover - Čakovec
1998

sondern auch als "Schreibtischattentäter", der sich "mit genoziden Unterstellungen befaßt" (S. 12), im übrigen die Kroaten für "verabscheuungswürdig" hält und selbst wenn er jene "angeblich wohlwollend" beschreibt, einen "giftig-süßlichen geringschätzigen Eindruck" (S. 19) hinterläßt. Ausserdem "erfüllt es ihn mit Entsetzen, daß in einem 'der bedeutendsten Gebiete des österreichischen kaiserlichen Staates' auch kroatische Schulen eröffnet werden" (S. 7).

Wer sich jedoch je ernsthaft mit Ludwig Salvator beschäftigt hat, weiß, daß derlei Anschuldigen jeglicher Grundlage entbehren und nur der Spitzfindigkeit Krompotics und Mustaćs entspringen, die aus dem Zusammenhang gerissene Satzteile aus Ludwigs Werken ohne zu zitieren ihren Zwecken entsprechend interpretieren und mit unüberzeugenden historischen Kommentaren versehen. Zum Unterschied zu Mustać, der interessanterweise sogar im seinem sonst so negativ gehaltenen Vorwort zugeben muß, daß Ludwig Salvator gegen die Kroaten "keinerlei Haß äußert" (S. 7), scheut Krompotic auch nicht vor direkten Eingriffen zurück. So mußte nämlich im Nachdruck von *Der Golf von Buccari*

- *Porto Ré* bezeichnenderweise gerade jene Stelle aus dem Originaltext verschwinden, die die glagolitische Inschrift über dem Seiteneingang des Schloßes von Buccari (Bakar) sowohl in glagolitischen Lettern als auch in lateinschriftlicher und kroatischer (!) Form wiedergibt. (Vgl. Nachdruck S. 58 und Original S. 32f.). Selbstverständlich wird auf das Fehlen dieser Textstelle nicht hingewiesen!

Ein derartig tendenziöses Vorgehen ist jedoch nicht nur an sich verwerflich und unzulässig sondern stellt auch den gesamten Nachdruck in Frage. Daß Krompotic sich auf diese Weise selbst disqualifiziert, scheint ihn wenig zu interessieren. So konsequent wie er im Nachdruck das im Tschechischen vorhandene *é* in *ě* ändert, wenn es um den für Ludwig arbeitenden Prager Xylographen Johann Šimáně geht, so konsequent zitiert er Namen von Personen aus Ludwigs Umgebung in falscher Schreibweise (Vývorný statt Výborný, Vénesse statt Venezia, Katalina Homan statt Catalina Hómar ...). Besonders absurd und absolut unwissenschaftlich aber ist Krompotics Anmerkung (vgl. S. 33) zur vorliegenden deutschen Ausgabe des Nachdruckes: "Ein lasziver Ausdruck wurde aus Bakar ausgelassen (S. 70)" Abgesehen davon, daß Krompotic Ludwig Salvators Werke nie mit deren Originaltitel sondern immer unter der kroatischen Bezeichnung der von Ludwig jeweils beschriebenen Örtlichkeiten zitiert, scheint er tatsächlich nicht nur nicht zu wissen was unter dem Begriff Nachdruck zu verstehen ist, sondern offenbar auch mit dem Toponym "Pisdina", an dessen Stelle der Leser im Nachdruck 3 Punkte vorfindet, in etymologischer Hinsicht nichts anfangen zu können (Vg. S. 65 im Original *Der Golf von Buccari - Porto Ré*).

Im ebenso dilettantischer wie unseriöser Weise setzt sich Krompotic aber auch mit der Persönlichkeit Ludwig Salvators auseinander, geht es ihm doch lediglich darum Ludwig Salvator seinen persönlichen politischen Absichten entsprechend zu diffamieren. So bedient er sich zum, wie er es nennt, "besseren Verständnis Ludwig Salvators" (S. 32) nur der beiden gängigen deutschsprachigen Biografien von Schwendinger und Kleinmann sowie Leopold Wölflings 1921 erschienenen Erinnerungen "Habsburger unter sich" und fischt bewußt und geschickt all das heraus, was wiederum aus dem Kontext gerissen, geeignet ist, kleinkarrierte Krämerseelen in Aufregung zu versetzen und die Klatschspalten einer drittklassigen Regenbogenpresse zu füllen. Ludwig Salvator wird als skandalumwitterter Müßiggänger mit homosexuellen Neigungen dargestellt, der auch "die weiblichen Kinder armer Eltern mißbrauchte" (S. 24) und in dessen Umgebung einige Personen unter "mysteriösen Umständen" (S. 25) ums Leben kamen. Dabei vergißt Krompotic aber auch nicht in Hinblick auf Ludwigs Freundschaft mit Jules Verne ganz en passant darauf hinzuweisen, daß Verne "1899 als Kommunist in den Stadtrat von Amiens gewählt wurde"...

Krompotics völlige Inkompetenz zeigt sich aber auch wenn er Ludwig Salvators Pseudonym *Graf Neudorf* als "erfundenen Namen" (S. 25) bezeichnet, den Umstand, daß Ludwig die meisten seiner Werke anonym verfaßte, darauf zurückführt, daß eigentlich andere für ihn schrieben und er nur seine "typischen- wie es heißt romantischen" (S. 23) Abschnitte hinzufügte, weiters davon überzeugt ist, daß Ludwigs siebenbändiges Werk *Die Balearen: In Wort und Bild geschildert* (Leipzig 1869-91) wegen der "Überzahl an Details" zu "unförmig" (S. 23) war und daher auf zwei Bände (*Die Balearen - geschildert in Wort und Bild von Erzherzog Ludwig Salvator*, Würzburg - Leipzig 1897) gekürzt wurde und ihn schließlich am 15. (!) Mai (!) 1915 sterben läßt. Ludwig verstarb am 12. Oktober. Krompotic spricht Ludwig Salvator aber nicht nur 5 Monate seines Lebens ab, er verschweigt auch wofür er auf der Weltausstellung in Paris 1878 (und nicht 1899) "eine goldene Auszeichnung" (S. 28) erhielt. Die Goldmedaille wurde ihm nämlich für *Die Balearen* in 7 Bänden zuerkannt!

Für sich sprechen schließlich Krompotics Mutmaßungen über den Namen *Nixe*, mit dem Ludwig Salvator seine beiden Yachten bedachte: *Wer weiß, was Ludwig Salvator im Sinn hatte, als er beide Yachten "Nixe" nannte: dieser Begriff bezeichnet in der Mythologie eines der böartigen Geschöpfe der Unterwasserwelt: halb Frau, halb Fisch. (Desinit in piscem mulier formosa superne, Horaz, Ars. poet.: Wie ein Fisch endet die oben gut geformte Frau). Solche Ungeheuer haben neben anderen Übeltaten ihre Kinder den Menschen als deren eigene Kinder untergeschoben. (S. 31)*

Abschließend wären noch der optisch unvorteilhafte wie unübersichtliche Schriftsatz des Nachdruckes, in dem auch die im Original gesperrt gedruckten Stellen (zumeist Eigennamen, Toponyme, ugl.) keine Berücksichtigung finden sowie die schlechte Wiedergabe vor allem der Schwarzweißabbildungen anzumerken, die wieder ohne diesbezügliche Hinweise häufig verkleinert oder vergrößert wiedergegeben wurden, wodurch auch der Unterschied zwischen Textabbildungen und Tafeln im Original verwischt wurde.

Man kann daher dem Autor dieses anmaßenden und jeglichen wissenschaftlichen Anspruches entbehrenden Werkes nur dasselbe wünschen, was er fälschlicherweise Ludwig Salvators Werken unterstellte, wenn er behauptet: "Seine Werke wurden tief in den Bibliotheken vergraben und man kommt nur schwer oder überhaupt nicht an sie heran" (S. 27).

Brigitta Mader

Darja Mihelič, France Mihelič, Jasna Pocajt: PIRAN - MESTO IN LJUDJE PRED STO LETI. Pirano - la città e i suoi abitanti cent' anni fa. Knjižnica Annales; 12. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1996, 190 strani.

Uspešno delovanje Zgodovinskega društva za južno Primorsko se kaže ne le v organiziranju raznih predavanj in simpozijev ter izdajanju časopisa *Annales*, ampak tudi v izdajanju lastne knjižne zbirke *Knjižnica Annales*. Dvojezična publikacija, o kateri bomo tukaj poročali, je izšla prav v tej zbirki.

Raziskava o Piranu je zasnovana interdisciplinarno, kar se je pokazalo kot zelo koristno. Tovrstnih raziskav namreč na področju zgodovinskega primanjkuje, zato je ta, ki prikazuje Piran pred sto leti, gotovo dobrodošla, morda pa bo vzpodbudila še kakšno podobno. Kaže pa tudi, kaj vse je mogoče izvesti iz običajnih poročnih formularjev, če smo večji računalniške obdelave podatkov, seveda pa je predvsem treba vedeti, kaj hočemo iz danih podatkov izluščiti. V našem primeru je zgodovinarica Darja Mihelič pripravila arhivske dokumente - formularje o sklepanju porok v piranskih cerkvah, ki jih hrani kapiteljski arhiv v Piranu. Časovni okvir študije zajema štiriletno obdobje (1889-1892), uporabljenih je bilo 322 poročnih formularjev, vseh poročnih partnerjev je bilo 644 (izjemoma se kakšen pojavi tudi dvakrat, če je npr. v obravnavanem času ovdoval in se ponovno poročil). Družboslovna informatorka Jasna Pocajt je podatke vnesla v računalnik, matematik France Mihelič je pripravil vrsto računalniških programov, s pomočjo katerih so bili vneseni podatki obdelani, pri oblikovanju grafikonov je sodeloval še Andrej Zdovc.

Piranska občina je v obravnavanem obdobju štela okrog 12.300 prebivalcev, v teh štirih letih se jih je poročilo 5,2%.

Formularji so pisani v latinščini, ponujajo pa naslednje podatke: ime cerkve, kjer je bila poroka, datum, podatke o zakoncih (ime, priimek in stan, datum rojstva, kraj bivališča in hišna številka), podatke o pričah (to so bili vedno samo moški!), ime in priimek duhovnika, ki je opravil poročni obred. Najdemo pa še podatke o poklicu ženina, poklicu obeh očetov, dekleški priimek obeh mater in še kaj. Raziskava je pokazala, da sta bili poročni priči ali sorodnika ali pa so se mladoporočenci odločili za profesionalne priče. Ena izmed prič (Jurij Viezzoli) se omenja kar 113-krat. Zakaj tako, pa pravzaprav iz virov ne izvemo, bilo bi pa zanimivo vedeti, ali je bila taka izbira običajna tudi drugod in zakaj. Poročni obredi so bili v 13 cerkvah in jih je opravilo 11 duhovnikov.

Obdelava omenjenih podatkov je dala zanimive rezultate, včasih pričakovane, včasih nepričakovane. Frekvenca porok v letih 1889-1892 kaže, da so se mladi največ poročali v mesecih februarju (24%) in januarju (16%), torej v predpustnem času, najmanj porok je bilo v decembru (le 2%). Med dnevi sta najbolj priljubljena

sreda (36%) in sobota (35%).

Izmed 13 cerkva, kjer so bile poroke, je bila vodilna župna cerkev sv. Jurija (50%), če k temu prištejemo še poroke pri sv. Janezu (gre za krstilnico in vprašanje je, če jo je mogoče šteti kot samostojno cerkev), bi ugotovili, da je kar 58% vseh porok bilo na najlepšem in najbolj prostornem delu mesta Piran. Glede soodvisnosti med imeni mladoporočencev in imeni cerkvenih zavetnikov pri izbiri za poročni obred, so avtorji ugotovili, da te povezave ni mogoče dokazati, čeprav se je največ ženinov Jurijev poročilo v cerkvi sv. Jurija (tu pa je bilo tudi največ porok). Podatki kažejo, da je največ obredov opravil piranski župnik Feliks Sikič (63%). To se zdi glede na njegov položaj razumljivo, zanimivo pa bi bilo izvedeti, kakšno stopnjo so v cerkveni hierarhiji imeli ostali duhovniki. Za dva sicer vemo, da sta bila kanonika, morda je bil kateri od duhovnikov npr. frančiškan, najverjetneje pa so bili kaplani (Lovrenc Viezzoli morda v Strunjanu, ker je poročal samo tam).

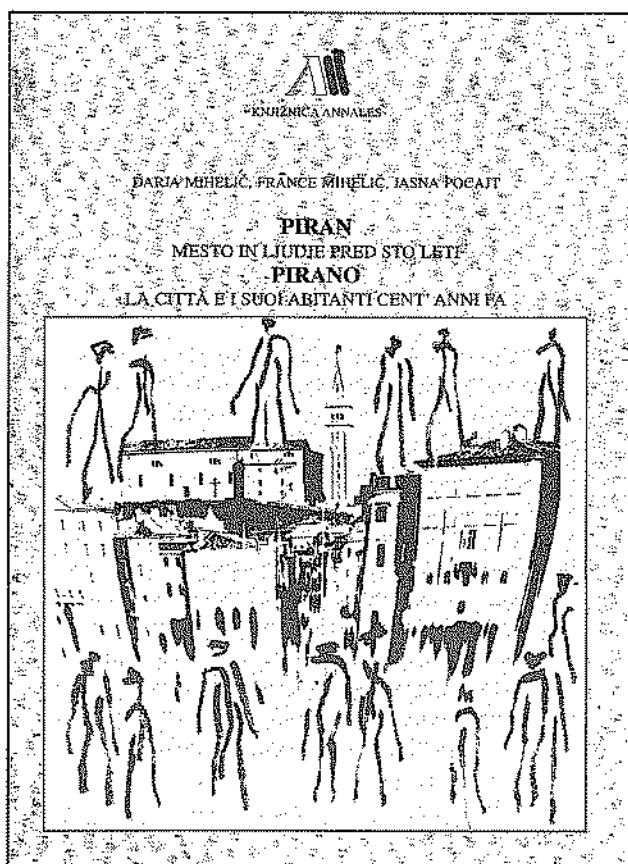
Zanimive so navedbe krajev rojstva mladoporočencev. Večina jih je iz Istre, imamo pa tudi posameznike, ki prihajajo iz drugih avstrijskih dežel. Kot kraji bivanja (zaposlitve) mladoporočencev se večkrat omenjajo bližnji kraji (Izola, Savudrija itd.), večkrat tudi Trst (7-krat, sem bi lahko šteli še dva primera iz Vrdele oz. Sv. Ivana) in Pulj (6-krat).

Podatki kažejo, da je bilo več porok v obravnavanih štirih letih v eni družini, saj so bile družine nekoč številnejše. Bratje in sestre so se poročali ponavadi v razmaku 2-3 let, včasih so se poročili tudi ovdovali starši, predvsem očetje.

Zanimiv je podatek, da so se dekleta poročala večinoma še v času mladoletnosti (64%), vendar moramo vedeti, da so postali tedaj polnoletni šele s 25. letom. Neveste so bile ponavadi stare od 19 do 25 let, ženini pa od 23 do 30 let.

Razlike v starosti mladoporočencev kažejo pestro podobo, običajno pa je ženin 4-5 let starejši. Avtorji razprave so po rojstnih dnevih mladoporočencev ugotavljali tudi bioritem Pirančanov. V tem primeru so rezultati lahko tudi slučajni, ker vzorec raziskanih primerov ni tako velik, vendar naj bi glede na dejstvo, da je največ rojenih v januarju, bilo največ spočetih obravnavanih ženinov in nevest v aprilu; grafikon kaže še podatke za ostale mesece (str. 47-48). Prikazana je tudi frekvenca porok med bližnjimi oz. bolj oddaljenimi sosedmi (vir so bile hišne številke mladoporočencev). Ugotovitev, ki jo je potrdila raziskava, kaže na to, da so se večkrat poročali tisti, ki so živeli bližje drug drugemu.

Na podlagi zbranih podatkov je bilo mogoče ugotoviti pogostnost imen in priimkov tedanjega časa. Izpisana so moška (zapiso omenjajo 120 imen) in ženska (90 inčič) imena, pri čemer avtorji opozarjajo, da 12 moških imen predstavlja kar dve tretjini imen mladoporočencev. To so Janez (Joanes, Giovanni 13%), Anton (10%), Peter (7%), Franc (6%), Jožef in Dominik (5%), Jurij, Miklavž in Jernej

s po 4%, Andrej, Jakob in Matevž s po 3%.

Pri ženskah je po pričakovanju bilo daleč največ Marij, in sicer kar 23%, kar je skoraj četrtina, sledijo Katarine (9%), potem s po 6% Antonije, Ivane, Ane, Lucije, nato Frančiške s 4%, s po 3% so zastopane Elizabete, Dominike, Helene, s po 2% pa še Agnes (Neža) in Margareta.

Formularji omenjajo tudi 520 različnih priimkov, avtorji pa opozarjajo, da kar 24% priimkov odpade na sledečih 13: Fonda, Petronio, Fragiaco, Ruzzier, Pittacco, Tamaro, Benedetti, Predonzan, Giralardi, Bonifacio, Fornasaro, Parenzan, Viezzoli. Ker je ena od avtoric, Darja Mihelič, dobra poznavalka starejše piranske zgodovine, nam je postregla tudi s podatki o tem, kdaj nekatere od teh priimkov v preteklosti v Piranu že srečamo. Nedvomno pa je, da so ob koncu 19. stoletja v Piranu prevladovali romanski priimki. Nekaj teh najdemo v Piranu ali v okolici še danes, v glavnem pa so se po letu 1954 zaradi spremenjenega nacionalnega sestava prebivalstva precej spremenili tudi priimki.

Avtorji so se zavedali, da na podlagi priimkov ni mogoče vedno sklepati na etnično podobo prebivalstva; preverili so podatke ljudskega štetja za leto 1890 in ugotovili, da je tedaj v piranski občini kar 86% prebivalcev navajalo kot pogovorni jezik italijanščino, slovenščino 13%, nemščino 1% in le 0,03% srbski oz. hrvaški jezik. Ob tem je treba naglasiti, da je okolica

Pirana bila bolj slovenska kakor samo mesto.

Na podlagi pregledanih poročnih formularjev so avtorji opravili tudi zanimivo analizo vseh v formularjih omenjenih poklicev. Ugotovili so, da je daleč najbolj zastopan poklic poljedelec (45% moških), k temu je mogoče šteti tudi številne "posestnike", vseh skupaj je torej bilo 50%. Mornariški poklic je opravljalo 15%, ribičev je bilo 5%, na ostale odpade 30% (več na obrtnike, manj na uradnike itd.). Vidi se, da so poklici prehajali iz roda v rod, pričakovano je tudi podatek, da so se npr. hčere pomorščakov pogosteje poročale z mornarji ipd. Mlajše generacije so se, kot je pokazala raziskava, bolj usmerjale od tradicionalnih poklicev (kmet, ribič) k donosnejšemu poklicu pomorščaka.

Poročni formularji kažejo celo vrsto nepogrešljivih poklicev tedanjega časa (mestni čuvaj, stražar, vratar, prižigalec luči, grobar itd.), veliko je bilo raznih uradnikov kot npr. računovodje, davkarji, cenilci in merilci polj, pisarji, notarji, advokati. Med obrtniki najdemo mlinarje, mesarje, čevljarje, tkalce, krojače, tesarje, sodarje, kolarje, zlatarje, kovače, ključavničarje, zidarje, kamnoseke, steklarje, arhitekta, brivce, lasuljarje, kopališke mojstre, urarje, krčmarje, kavarnarje, slaščičarje, hotelirje. Potem so bili tu še različni pomožni delavci (nosači, sluge, deklet). S pedagoško-umetniškega področja se omenjajo šolski mojster, profesor, doktor teologije, kipar, glasbeni mojster, s področja medicine doktor medicine, kirurg, farmacevt.

Vsekakor velja avtorje omenjenega dela pohvaliti, ker so znali izluščiti iz drobnih podatkov določenega administrativnega vira, kakršen je poročni formular, toliko zanimivih podatkov. Naše zgodovinopisje ne premore veliko podobnih računalniško obdelanih raziskav, zato so nam avtorji omenjenega dela lahko za vzgled, ob tem pa nam je tudi jasno, da je za tovrstno delo potrebno veliko drobnega dela in vztrajnosti. Če nekatere sosednje države že premorejo kar nekaj podobnih mikrostudij, bo tudi pri nas treba osvojiti novo metodologijo, dobljeni rezultati bodo lahko prav zanimivi ali pa bodo vsaj potrdili (ali ovrgli) nekatera predvidevanja dosedanjih raziskav.

Delo je napisano v lepo berljivem slogu, včasih nekoliko hudomušno, in je kljub mnogim statističnim podatkom zanimivo branje.

Olga Janša Zorn

Roberto Starec: MONDO POPOLARE IN ISTRIA - Cultura materiale e vita quotidiana dal Cinquecento al Novecento. Collana degli Atti, Centro di ricerche storiche - Rovigno, N. 13. Trieste - Rovigno, 1996, 299 strani.

Avtor Roberto Starec je v izčrpnem etnološkem delu *Mondo popolare in Istria* opisal raznoliko in bogato

materialno kulturno dediščino ter vsakdanje življenje nižjih družbenih slojev v Istri. Posvetil se je predvsem študiju istrskega ljudstva v predindustrijskem obdobju in skrbno preučil njegov razvoj od 16. pa do začetkov 20. stoletja. Pri izredno obsežnem in dolgotrajnem delu si je pomagal predvsem z arhivskimi viri in zgodovinskimi pričevanji, seveda pa je dodaten izziv predstavljalo tudi bogato ustno izročilo in skrbno pregledovanje najdb, ki jih hranijo muzeji ali so še na terenu. Preučene knjižne vire je dopolnil z raziskavami na celotnem istrskem območju. Nedvomno pa je bistveni in skorajda nepogrešljivi del knjige bogato slikovno gradivo. Avtor je fotografije izbral med gradivom, ki ga je pripravil pri obisku osemnajstih muzejev (v Istri, Trstu, Rimu in Zagrebu) in na terenu v številnih krajih po vsej Istri, pa tudi med zgodovinskimi slikami, ki jih hranijo številne javne in zasebne zbirke. Delo je zaključil z izčrpnim bibliografskim kazalom virov in literature, ki bodo morebiti dobrodošla pomoč zagretim raziskovalcem Istre in njenega vsakdana.

Prvi stik s knjigo predstavlja uvodni del s krajšim orisom geografsko-zgodovinskih in etno-lingvističnih potez istrskega območja, saj tovrstni podatki nedvomno pripomorejo k boljšemu splošnemu razumevanju tako obsežne študije. Avtor je raziskavo strnil v tri zaokrožene tematske celote, ki se dopolnjujejo in predstavljajo bogato etnološko sliko nekdanjega istrskega vsakdana. Prvo poglavje je posvetil oblikam stavbarstva, drugi del prikazuje raznovrstnost narodnih noš, medtem ko je v tretjem tematskem sklopu predstavil kmečka orodja in delovne postopke.

Kamen je verjetno najstarejši material, ki ga je človek uporabljal za zidavo in za izdelovanje vsakdanjih predmetov v domu in pri delu. V različnih človekovih obdobjih sta se v gradbeništvu menjala le način in oblika uporabnosti kamna. Do uveljavitve novih materialov so ga uporabljali kot konstrukcijski material in ga tudi ročno oblikovali - klesali. Gradbene oblike in sestava so bile odvisne od potreb in možnosti družinske skupnosti, ki se je morala pri gradnji prilagajati zlasti podnebnim razmeram in gospodarskim potrebam. Razvoj zidanja s kamnom in njegove uporabnosti pa je bil seveda določen tudi z zgodovinskimi in socialnimi razmerami. Avtor je tako doberšen del prvega poglavja posvetil preučevanju nekdanjih istrskih naselbin in predvsem ljudskemu stavbarstvu, ki ga je tudi tipološko razvrstil. Ugotovil je, da prevladujejo vsakovrstne oblike enonadstropnih in dvonadstropnih stavb, ki jih je razlikoval glede na postavitev zunanjega stopnišča. Zunanje stopnice, ki vodijo v nadstropje in se zaključujejo s pokrito lopo - *baladurjem*, se med seboj precej razlikujejo, tako po materialu kot po izdelavi. Pri skromnejših istrskih stavbah so zgrajene iz flišnih neenakih kamnov, tako po višini kot po širini. Njihova raznolikost pride do izraza predvsem v strmih vaseh, kjer naletimo na stopnišča, narejena iz preprostih kam-

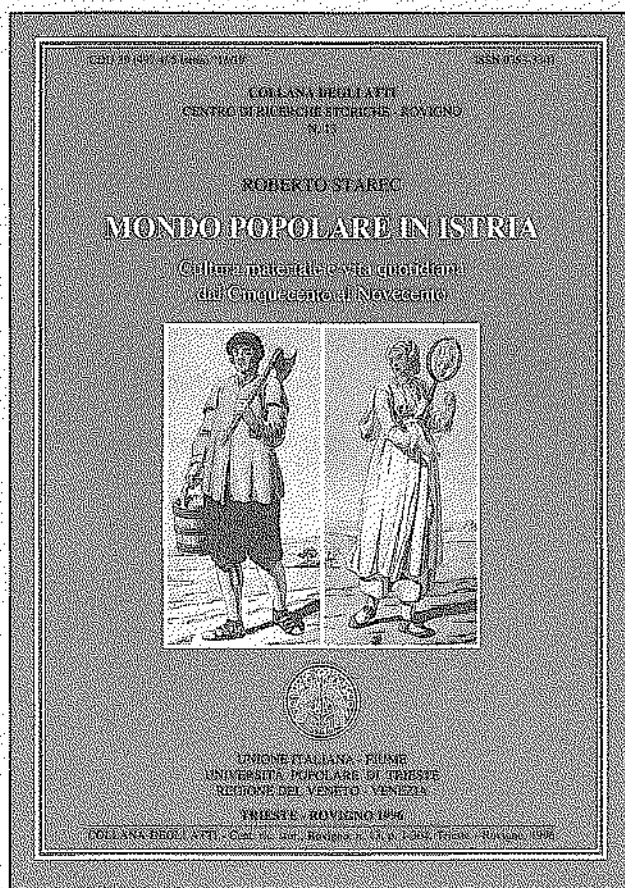
nov, ki so zaporedno grajeni v kamnite zidove, terase in stopnišča, ki povezujejo ulice. Drugačne, predvsem bolj natančno izdelane stopnice so iz apnenca. S tipološkega vidika pa so zanimive tudi hiše z navzven izstopajočim ognjiščnim delom in tiste s prizidanim ognjiščem.

Zanimivo pa je dejstvo, da so se začeli ljudje prav kmalu zavedati, da lahko s kamnitimi detajli razgibajo in poživijo stavbarstvo. Kamnoseški detajli so se namreč lepo ujemali s celoto in hkrati obogatili prostor in kulturo, četudi se po kakovosti obdelave močno razlikujejo. Domači kamnoseki so oblikovali okenske okvire, vratne portale, stopnišča in balkone. Vratni portali so ena od tistih sestavin v ljudski umetnosti, kjer je moč zasledovati tudi posamezna slogovna obdobja. Izdelovanje tega pomembnega elementa zunanje hišne opreme je bilo povezano z gradivom in tudi z gmotnimi možnostmi posameznih pokrajin in seveda naročnikov.

Pri vodnjakih in portalih je avtor analiziral funkcionalne, okrasne in apotropejske prvine. Posebno pozornost so kamnoseki namenili oblikovanju vodnjakov, ki so jih postavljali na trgih (to so bili skupni vaški vodnjaki), na dvoriščih in celo v sami stavbi. Postavljali so jih tako, da so vanje kar najbolj funkcionalno lovili deževnico; kjer pa je bila talna voda, je že samo najdišče narekovalo postavitev vodnjaka. Vodnjaki so se med seboj razlikovali po materialu in načinu zaježitve vode. Razlikovali so se tudi po velikostih, kar je bilo odvisno od naročnika (vaške skupnosti ali posamezne kmetije), ter po razkošnosti vklesanih simbolov in napisov. Predvsem pa se vodnjaki močno razlikujejo po posameznih predelih. V Istri sta znana dva osnovna tipa. Talni, okrogel ali polkrožen vodnjak ima za okras le kamnit obroč, opremljen z lesenim pokrovom. Najpogostejši je okrogel, iz klesanih cilindričnih kamnov zidan vodnjak, zaključen s klesanim obročem ali grlom. Vodo so vlekli ročno, z vedrom na vrvi ali verigi.

Poseben tip vratnih portalov predstavljajo tisti s temenskim sklepnikom, ki je lahko tudi figuralno oblikovan. Sklepniki so bili ali zelo preprosto oblikovani, lahko pa so imeli tudi groteskne forme in maske - deformirani obrazi z velikimi in našobljenimi ustnicami, izbuljene oči in iztegnjen jezik. Kamnite glave tega tipa pa so lahko tudi vzdane v stene, predvsem pod streho in v bližini žlebov. Pred 16. stoletjem je razvoj portalov še zelo vprašljiv. Za to obdobje etnologi domnevajo, da so v domačijah postavljali pretežno lesene portale, le pri zidanih stavbah so bili kamniti.

Avtor v nadaljevanju opisuje vrste prizidkov, od krušnih peči in hlevov do raznovrstnih oblik nadstreškov. Raziskal je tudi zasilna pastirska zavetišča, tako imenovane *kažune*. Notranjost hišnih prostorov je preučil na podlagi ohranjenih izdelkov, v veliki meri pa si je pomagal tudi s sezname, popisi dot in oporokami iz 16., 17. in 18. stoletja. Tako je opisal kuhinjsko opremo in ognjišča ter vsakovrstna orodja in posode (sklade, kotli, košare, lonci). Med predmeti sobne opreme je

posebno pozornost posvetil predvsem skrbno oblikovanim in izrezljanim skrinjam in svetim podobam, ki so v obliki kipcev in manjših grafik krasile tako rekoč vsako istrsko hišo.

Istrska oblačilna kultura je drugi tematski sklop, ki je posvečen predstavitvi krajevne izdelave tkanin ter številnim nošam, ki so bile značilne za posamezne etnične skupine istrskega prebivalstva. Avtorja je zanimalo predvsem obdelovanje konoplje in lanu ter načini njune priprave za predivo. Ljudska noša je tista oblika obleke, pokrivala, frizure in okraskov, ki jo narod nosi ustrezno časovnemu in krajevnemu izročilu. Nekoč so ljudje svojo nošo tudi sami izdelovali iz doma pridelanih in predelanih surovin. Tudi oblika prvotne noše je bila povsem ljudska v tem smislu, da nanjo niso vplivale ne mestna noša ne obleke plemstva ali kakšne druge okoliščine. Avtor je opisal ženska in moška oblačila tako Italijanov (s posebnim poudarkom na južnih istro-romanskih središčih) kakor istrskih Hrvatov in Slovencev, pri čemer je upošteval razlike, ki jih je opazil znotraj vsake etnične skupine v vseh okrajih.

Za nošo "slovenskih Istranov" so značilne krojne posebnosti nekaterih ženskih in tudi moških oblačil. V Slovenski Istri je namreč znano posebno žensko, posrednjeveških vzorih krojeno srajčno oblačilo, gre za drobno nagubano in zaradi klinastega vstavka od pasu

navzdol precej razširjeno oblačilo. Glavni deli starejše moške noše so bile *brješe* ali *brgeše*, ohlapne in malo čez kolena segajoče hlače. *Kamežlin* je bil telovnik, ki so ga krojili iz istega blaga kot hlače. Povrh srajce so ženske nosile še *spodnji* in *zgornji kamežot*. *Zgornje kikle* ali *kotle* so bile v pasu drobno nabrane in so bile krojene iz enobarvnega bombažnega, volnenega ali svilenega blaga. V inventarju starejše ženske noše je bila zelo pomembna peča, ki so jo imenovali *fecov* ali *fečol*. Na robovih je bila obdana z belo čipko. Istranke so si vogala peče, vsaj za praznje dni, zavezovale tako, da sta štrlela levo in desno.

V zadnjem poglavju je avtor spregovoril o ročni spretnosti istrskih kmetov, skrbno je popisal najznačilnejša orodja in delovne postopke. Splošnemu opisu značilnosti istrskih tal, pridelovalnih metod in orodja ter delitvi lastnine sledijo še prikaz živinoreje, košnje, prevoznih sredstev in vrst kmečkih vozov in plugov. Avtor je podrobneje predstavil pridelovanje in obdelavo žita za pripravo moke, posebno pozornost pa je namenil opisu vodnih mlinov. V nadaljevanju je opisal postopek obdelovanja vinske trte in oljčnih nasadov z vsem orodjem in postopkom za pridobivanje in hranjenje vina in olja (stiskalnice in torklje).

V zvezi s pridobivanjem olja se je razvila določena specializacija, ki jo je zahtevala tehnologija pridobivanja, ki so je bili večji le nekateri posamezniki. Pri tem je šlo za oljarne v njihovi zasebni lasti ali pa so bili samo zaposleni v skupni vaški oljarni kot izvedenci za oljarski posel. Skupne vaške oljarne so bile še zlasti značilne za Istro in so jih poznali kot "komunske torklje".

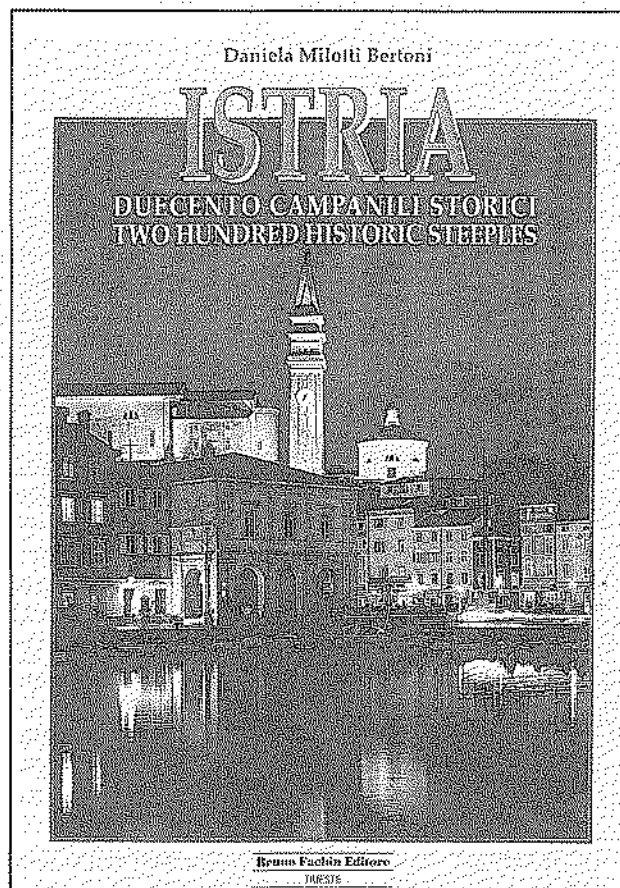
V tretjem tematskem sklopu pa se je avtor posvetil tudi ribolovu in morski plovbi, ki ji sledi opis vseh vrst domačih plovil, jader, vetrnic, mrež in drugih ribolovnih naprav. Zadnji dve podpoglavji sta posvečeni pridobivanju in trgovanju s soljo in ročni spretnosti pri oblikovanju lesa, kamna, železa, tkanin in gline. Solinarstvo ni bilo samo delo, ampak poseben življenjski slog v poletnih mesecih, ki se je odrazil na gmotnem, družbenem in duhovnem področju. Solinasrka hiša je nudila vse pogoje začasnega bivanja. V njenem nadstropju je bil stanovanjski in kuhalni del, spodnji, pritlični prostor pa je bil namenjen hranjenju pridobljene soli. Bil je tudi shramba za orodje, mednje sodijo: *badil* (lopata za najrazličnejša vzdrževalna dela), *paloto* (za gladenje nasipov), *palotin* (za čiščenje kanalov v kristalizacijskih bazenih). Za pobiranje soli pa so uporabljali *palmone* (lesena zajemalna strgala), *gavero* (strgalo za zbiranje soli v kupu na bazenu), sol pa so prenašali in prevažali v hišna skladišča z ročnimi nečkami (*albol*) ali z enovaljastimi samokolnicami (*caricola*). Solinarke so v času prebivanja v solinah pripravljale tudi popolnoma specifično prehrano in si pri tem pomagale tudi z naravnim okoljem, torej z ribami in morskimi živalmi in nekaterimi rastlinami, ki so rasle po solinah.

Nataša Hlaj

Daniela Milotti Bertoni: ISTRIA. DUECENTO CAMPANILI STORICI. Trieste, Bruno Fachin Editore, 1997, 270 strani.

Decembra 1997 je pri tržaškem založniku Brunu Fachinu izšla knjiga *Istria - Duecento campanili storici*. Po izgledu razkošna in obsežna knjižna izdaja je v naslovu oz. navedbi števila zvonikov pravzaprav pre-skromna, saj je predstavljenih precej več, in sicer 230, od tega 217 zgodovinskih (starejših od 50 let). V uvodniku (sklepamo, da je izpod peresa založnika) iz- vemo, da je knjiga rezultat dvoletnega zbiranja doku- mentacije, pogosto na kraju samem, pa tudi dopol- njevanja manjkajoče (več kot 1/3). Avtor tekstovnega dela obravnavanega gradiva z naslovom *La diffusione del cristianesimo e le diocesi in Istria* je Sergio Galim- berti, ki svojemu zgodovinskemu orisu na koncu dodaja še seznam škofov pripadajočih cerkva. Osrednji del knjige avtorice Daniele Milotti Bertoni, diplomirane zgodovinarke-konservatorke na Medobčinskem zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine v Piranu, pred- stavlja zvonike (in pripadajoče cerkve) na geografskem področju celotnega istrskega polotoka, katerega meja na severu sovpada s cesto Trst-Reka (oznaka tržaškega škofa Eugenija Ravignanija). Kataloški način prezen- tiranja obravnavane teme je tesno vpet v cerkveno- organizacijski okvir: upošteva zvonike, ki pripadajo 14 dekanatom, ti pa škofijam v Trstu, Kopru, Poreču, Puli ter nadškofiji Reka-Senj (shema na str. 255). Poseben dodatek predstavljajo novi zvoniki, ki so predstavljeni na koncu knjige - večinoma gre za nedavno (v devet- desetih letih) rekonstruirane stare zvonike, upoštevani pa so tudi povsem na novo zgrajeni (npr. zvonik c. sv. Marka v Kopru oz. Semedeli iz 1990 ali zvonik c. sv. Pavla-apostola v Pulju iz 1985). Na koncu knjige je še obsežen bibliografski del ter natančni sezname svetnic, svetnikov in njim posvečenih cerkva, krajev ter imen s pripisanimi funkcijami imenovanih.

Knjiga je razširjena kataloška predstavitev zvonikov na geografskem območju, vezanem na regionalne raz- sežnosti, ki so v danem primeru izven- ali naddržavne. Zastavljena shema je dovolj jasna: sprva naj bi se avto- rica omejila na skromnejšo obliko kataloga zvonikov s kvadratnim florisom (teh je največ), vendar se je z razširjenim strokovnim sodelovanjem ter finančno pod- poro Regionalnega inštituta za istrsko kulturo v Trstu prvotni načrt razširil. Pregleden slikovno-tekstovni katalo- ški del je dobil dovolj širok zgodovinski okvir. V njem, med drugim, Galimberti ovrže dolgo veljavno domnevo o istočasni zasnovi istrskih škofij (l. 524), ki naj bi nastajale od 4. st. dalje in postopoma, pri tem pa se opira na Listine oglejskega koncila iz l. 381. Kataloški pristop z opisi notranjščin cerkva in pripadajočih zvo- nikov, navedbami podatkov o zidavi, arhitektih, notranji opre- mi itd. je pravzaprav možna samostojna enota. Kot nadaljnji korak v zvezi z obravnavano tematiko bi pri-

čakovali prav vezno besedilo, v katerem bi več izvedeli o arhitekturnem motivu zvonika in njegovem zgodo- vinskem razvoju, tipologiji, stilnih oznakah itn. Kot pri- mer povsem drugačnega pristopa lahko izpostavimo knjigo Luigija Foscani *I castelli medioevali dell'Istria* (1992), ki sorodno tematiko obravnava študijsko. Gra- divo je Foscani obdelal v vezani obliki in ga prepleta s skicami, zemljevidi, risbami, "delovnimi" posnetki itd., kar lahko delno pripišemo izpričanemu stanju, v kate- rem se ta del kulturne dediščine nahaja. Sploh pa se v umetnostnozgodovinski literaturi s specifično temo zvo- nikov kot samostojnih arhitekturnih objektov ne sre- čamo ravno pogosto. Eden od vzrokov je nedvomno v tem, da se zvoniki skoraj vedno pojavljajo v sklopu cerkvene fasade. Izjemoma so v bližnji Italiji pogosto lo- čeni od cerkva, razen na jugu, kjer se kaže močan vpliv arabske arhitekture. Ločenost zvonika od cerkve se pojavlja tudi pri nas oz. med obravnavanimi zvoniki: tak je npr. zvonik izolske stolnice ali zvonik c. Marijinega vnebovzvetja v Bertokih. Zanimiva bi bila tudi tipološka klasifikacija, saj se prav v mediteranskih državah pojav- ljajo značilni tipi, kot je, denimo, zvonik na preslico, ki ga poznajo v Španiji, južni Franciji, Italiji ter pri nas.

Skromna in za umetnostnozgodovinsko stroko tako- rekoč nezanimiva pa so še tista redka dela, ki jih imamo na razpolago. Po obsegu zastopanih zvonikov (140) izstopa knjiga Justa Ivetaca *Istarski uskličnici* (iz l.

1996), ki pa upošteva zgolj zvonike iz hrvaškega dela Istre. Osebnostno obarvan pristop novinarja in publicista se kaže tudi v lastnoročnih risbah zvonikov, pa v hudo-mušnih imenih, s katerimi jih opisuje (npr. Mali v so-seščini največjega - za vodnjanski zvonik), knjižica pa je izšla v samozaložbi.

Il campanile istriano je po obsegu in vsebinsko še skromnejša knjižica iz l. 1955, ki predstavlja samo 30 (izbranih) zvonikov iz celotne Istre; upošteva tudi otoka Cres (Osor) ter Lošinj. Sentimentalno obarvano besedilo Elio Predonzani posveča opisu zvonika kot nekakšnega simbola tragedije istrskih Italijanov. Na koncu lahko samo še obžalujemo, da se Anton Gnirs v svojem delu o zvonovih (Alte und neue Kirchenglocken, Dunaj, 1917) ni posvetil tudi zvonikom. Zelo natančno kataloško obdelavo, iz katere je razvidno, kdaj je katera od istrskih cerkva dobila nove zvonove, zaključuje s kronološkim seznamom za obdobje od leta 1317 do 1910.

Knjiga Milotti Bertoni je nam historično gradivo predstavi na faktografski način, brez olupšav, kakršne so značilne za poljudno-znanstvena dela (npr. dr. Ivana Sedeja Sto najlepših cerkva na Slovenskem, Sto najlepših kmečkih hiš na Slovenskem). Preglednost podajanja, skice oz. zemljevidi ter kvalitetno (zvečine novo in predvsem barvno) slikovno gradivo z veliko detajli gotovo prispevajo k temu, da po knjigi sežejo manj zahtevni bralci.

Sestavni del knjige je vsem Istranom posvečena narečna pesem, ki dodaja iracionalno, čustveno noto. Morda bi prav na tem področju lahko iskali odgovore na to, zakaj za slovenski prevod (tudi delni) doslej še nihče ni pokazal zanimanja. V pričujoči izdaji je besedilo v celoti prevedeno tudi v angleščino.

Lili Bojanić

Eugenio Garin: SPISI O HUMANIZMU IN RENESANSI.

Studia humanitatis, ŠKUC, Filozofska fakulteta,

Ljubljana 1993, 211 strani

Eugenio Garin spada s svojim obsežnim opusom med tiste zgodovinarje, ki so z novimi metodami zgodovinskega dela stopili korak naprej in renesančno kulturo iz predmeta slepega občudovanja spremenili v neizčrpen vir zgodovinskih, socioloških in drugih vprašanj. Odgovori na ta vprašanja so se kot raznobarni kamenčki sestavljali v mozaik, ki je nenadoma ponudil povsem drugačno sliko obdobja, znanega kot renesansa. Le-ta postane čas, ko je nenadoma konec domačega in udomačenega univerzuma, ki je tako lepo prirejen srednjeveškemu človeku in je bil delo sholastičnih filozofov, začne se čas iskanja novih poti. Nova kultura se zave dejstva, da je s padcem starih idolov potrebno odgovoriti na vprašanja, ki jih je sama postavila pod vprašaj.

Spisi o humanizmu in renesansi je zbornik nekaterih glavnih sklopov Garinovega strokovnega zanimanja; posamezna poglavja so prevzeta iz njegovih knjig "Medioevio e Rinascimento" (Srednji vek in renesansa) in "Scienza e vita civile del rinascimento" (Znanost in meščansko življenje v italijanski renesansi), dodano pa je še izredno zanimivo in slikovito napisano poglavje o grofu Giovanniju Picu della Mirandola iz prvega dela Garinove Zgodovine italijanske filozofije.

Če govorimo o renesansi kot o enem samem velikem vprašanju, potem je razumljivo, da so že humanisti sami dali cel kup različnih interpretacij renesanse. Prav takrat je namreč človek doživel, da so se spremenila obzorja njegovega najresnejšega raziskovanja, to pa je povzročilo smrt stare podobe sveta in stare filozofije. Sceloma se je spremenilo gledanje na življenje in kulturo, konec je bilo gotovosti, začelo se je iskanje v smer, ki še ni bila popolnoma jasna, to pa zato, ker je podoba svobodnega človeka stala na meji uničenja sleherne smeri in vnaprej določene forme. Ko se je Marsilio Ficino prek Lukrecija soočil z novo, neskončno naravo, kjer človek po svojem bistvu nima nikakršne prerogative in ko je to brezbržnost našel tudi pri Aristotlu in Averroesu, se je obupan obrnil na Platona in Plotina, ki naj bi mu vrnila upanje in potolažila nemir, ki ga je obšel. Alberti se navdušuje nad človekom - ustvarjalcem. Graditelj novega sicer ni prepričan o tistem kar dela, a se zaveda odgovornosti in tveganja, saj spreminja svet, ki ga pozna, v nekaj novega. Zaveda se, da ruši blagodejni in lepo urejeni svet metafizikov in pomirjujoči svet bogov ter da bo moral odgovoriti na nešteta vprašanja, ki bodo tako ostala brez odgovora. Pico della Mirandola natančno opredeli prevratniški naboj nove podobe človeka, čigar bistvo je v njegovi neodvisnosti do sleherne vnaprej določene forme in vrste.

Izvirni ton je renesansa dobila z bojem proti sholastični filozofiji, ki je v svojih zadnjih konsekvencah neredko segla do uničenja človeka in človekove dejavnosti. V zgodovini kot božjem načrtu namreč ni prostora ne za človeka, ne za njegova dejanja. Humanistični avtorji so se zato skušali opredeliti tudi do zgodovine. Bruni, Palmeri, Machiavelli in Guicciardini, vsi ti florentinski zgodovinarji, vajeni političnega delovanja, državniki in ambasadorji, guvernerji provinc, so k zgodovini prišli prek konkretnega izkustva življenja v državi. Doživeli so občutek, ko so bile njihove odločitve v določeni situaciji odločilne, obenem pa so bili sposobni primerjati svoja dela z deli drugih. Preučevanje zgodovine je tako postalo pomembno žilje izkustva in razuma. Rodila se je zgodovina kot kritična zavest o sebi in drugih, zavest o sebi in drugih v svetu, ki so ga zgradili ljudje in kjer se je povsod dalo spoznati človeško delo. Človeško zgodovino je torej ustvarjal človek. Simbol renesanse tako ni več Prometej, vklju-njeni modrec, ki dviguje uporni obraz proti Bogu, kateri

ga trpinči zaradi dobrega dela, ki ga je Prometej storil. Humanisti imajo raje krepkega in neotesanega Herkula, ki je stalno v konfliktu z bogovi in ljudmi, oblastjo in svobodo.

Delo florentinskih kanclerjev ali bolj natančno notarjev, ki so skrbeli za zunanje politične odnose, je bilo težko in je zahtevalo pravno načitanost, politični čut in diplomatsko spretnost, pa tudi psihološko pronicljivost, literarno učinkovitost in propagandistično sposobnost. Ti stalni državni tajniki za zunanje zadeve so predstavljali istočasno tudi element politične kontinuitete ob hitri menjavi vrhovnih magistratur v republiki. Zato ni čudno, da se je Garin lotil podrobne analize dela teh kanclerjev, in sicer od Salutati, ki je na to mesto prišel leta 1375, pa do Bartolomea Scaie, ki je to funkcijo obdržal tja do konca 15. stoletja. Kmalu postane jasno, da je florentinska kultura 14. in 15. stoletja nabita z politiko, področjem, kjer se je humanizem - poleg v umetnosti govora, logike in retorike - najhitreje uveljavil. Humanistični nauk tako ni prišel z univerzitetnih kateder, njegova katedra je bil Palazzo della Signoria v Firencah, njegovi učitelji pa prav kanclerji republike.

Coluccio Salutati je v boju proti Giannu Galeazzu in papežu Gregorju XI. razvil podobo Firenc kot dediča antičnega Rima, kot branik svobode za vsa ljudstva Italije. Firenze s tem postanejo idealna domovina ljudi. To podobo nato razpošlje v državnih in zasebnih pismih na vse konce sveta. V svojih poslanicah meša kulturo s politiko in poudarja pomembnost trgovine. Pri tem mu pomaga antika, ki mu služi kot vir, iz katerega črpa modrost za sedanjost in prihodnost. Zlasti poudarja, da je v svobodnih mestih suveren ljudstvo, mirno in učeno, ki se izogiba vseh konfliktov, a prime za orožje, če je ogrožena njegova svoboda in sploh ideja o svobodi, ki jo širi v svet. Svari tudi pred tiranijo, ki se porodi, ko oblast ne spoštuje več volje tistih, ki jim vlada.

Naslednji kancler, Leonardo Bruni d'Arezzo, razvija naprej temeljne ideje o svobodi, ki mu jih je vcepil njegov učitelj Salutati. Njegovo temeljno načelo postane ohranjanje enakosti in enakopravnosti med višjimi in nižjimi sloji prebivalcev Firenc. Republika tako bolj kaznuje močnejše in bolj pomaga šibkejšim. Odtujenost od ljudi in družbe po njegovem mnenju povzroča nesmisle, zato so mu stiki zelo pomembni.

Bruni je priča vzpona Cosima de Medici, ki ga vidi kot začetnika tiranije. Republikanske magistrature so se namreč začele spreminjati v prazno formo, pa tudi kanclerjeva funkcija je izgubljala svojo politično veljavo. Ko je Bruni umrl, ga je nasledil ser Filipo Peruzzi, ki pa je bil izgnan, ker ni hotel, da se vlada tako, kot so si to želeli mogočniki. Cosimo de Medici je na položaj kanclerja postavil svojega prijatelja Carla Marsupinija. Njegova naloga je postala prevajanje odlokov v lepo latinščino. Tudi njegove naslednike postavljajo Medicejci, saj se je središče politike premaknilo iz Palazzo

della Signoria v hišo Medicejcev, glavni protagonist politike pa je bil Lorenzo de Medici. Florentinski intelektualci niso bili več odločilni dejavnik politike, temveč le še dvorjani.

Kakšno je bilo idealno mesto v renesansi? Srednjeveško mesto, zgrajeno na hitro, brez načrtov, brez osnovnih higienskih norm, z ozkimi uličicami in prenatrpanostjo, dobi konkurenta v urejenem antičnem polisu. V tem spopadu starega in še starejšega vzklije novo mesto, mesto svetlobe, lepote, funkcionalnosti in reda, mesto, ki popolnoma ustreza novi človeški naravi. V Firencah je vse na svojem mestu. Poveljniški most je v Pallazu della Signoria in v templju. Hiše so obmijene pravilno, ulice pa se v krogu oddaljujejo od centra mesta navzven. Skozi mesto teče reka, ki pripomore k čistoči, za varnost pa skrbi v tistih razburkanih časih prepotrebno obzidje. V 15. stoletju pa se podoba mest spremeni. Na oblast pridejo bogati meščani in središča mest se selijo iz Palazzo v njihove vile. Mesto začne kazati razredne razlike, zidovi in zgradbe se prilagodijo politični situaciji. Tisti, ki je v mestu glavni, ima nad njim tudi fizični nadzor.

Humanisti so v renesansi komunicirali s pomočjo pisave in govora. Če hočemo najti zglede strani te dobe, tiste, ki so v izrazu najgloblje, moramo seči po delih, v katerih je viden ves človeški angažma nove civilizacije. To so razna pisma, traktati, govori, avtobiografski zapiski, v katerih se avtor angažira ob konkretnem primeru, ki ga je razveselil, razjezil, spodbodel, užalostil... Poliziano je poudarjal dve tipični literarni formi: dnevnik in popotni opis redno prevzemata obliko pisma prijatelju - epistole, traktati z moralno politično ali filozofsko tematiko pa so se po navadi pisali v obliki dialoga. Tako Salutati kot Bruni ponujata odlične zglede prepleta literature, politike in proze, ki močno odmevajo v načitani in izobraženi družbi.

Retorika je bila v humanizmu pomembna zato, ker je bil govor edini način, kako prodreti v človeškega duha in ga brez nasilja pripraviti do tega, da se usmeri k cilju, ki bo koristen za vse. Beseda spoštuje svobodo človeškega duha, obenem pa ga vzgaja, boljša in prenavlja. Patrizi je bil mnenja, da povsod tam, kjer še ni trdnih zakonov in definiranih struktur, kjer vprašanj ni mogoče rešiti z deduktivno logiko, kraljuje retorika. Z vzponom ljudske republike se začne vzpenjati tudi retorika, njen vzpon pa se konča na dvoru, kjer oratorji postanejo okinčani in nepotrebni zaradi uveljavitve trdnih zakonov.

In kako človek komunicira z naravo, kako jo spreminja, se vključuje v igro njenih zakonitosti? To lahko stori s pomočjo magije in astrologije. V magičnem delovanju se namreč skriva božanska sila človeka, saj le ta dojame skrivni ritem stvari, postane poet, ki svojih del ne piše na papir, ampak vpisuje resnične stvari v veliko in živo knjigo univerzuma. Tisto, kar je bilo prej preganjano, eksorcirano, obsojano kot brezbožno in

diabolično, se zdaj pomakne v prvi plan ter razkrije svojo plodnost. Ostra diskusija o pravi in lažni alkemiji, pravi in lažni magiji se pojavi v renesansi zato, ker intuicija pravi, da je tu nova pot, ki bo človeku odprla pot do gospostva nad naravo. Ta volja po povezovanju vsega, čemur Cerkev prej nasprotuje, pokaže globino renesančnega preloma. Univerzum je ves živ, ves iz skritih sozvočij, naseljen z duhovi, je križanje znakov skritih pomenov, beseda ima različne odjeke in resonance, govori z znaki v različnih govoricah, na sredi vsega tega pa stoji človek, čudovito spreminjajoče se bitje, ki zmore izreči vsako besedo, pregnesti vsako stvar, narisati vsak znak, odgovoriti na vsak klic.

Medtem skušajo astrologi prek zvezd, ki jih imajo za božje služabnike, odkriti božja pota, jim slediti in tako priti v kontakt z Bogom samim.

Zadnji trije Garinovi prispevki so posvečeni trem velikim humanistom, ki so s svojimi deli pomembno vplivali na tok renesančne miselnosti.

Marsilio Ficino s svojim obširnimi opusom močno vpliva na Evropo, saj s študijami Platona in Plotina dokazuje obstoj Boga, nesmrtnost duše in resnico, ki obstaja v krščanstvu. O njegovi metafizični koncepciji lahko govorimo kot o lepi pravljici, ki naj bi potolažila grozo ob teku časa, ki odbija sekunde in nas sili v neznano, v smrt. Averroes mu ni všeč, ker zanika nesmrtnost duše, tudi fizikalni Aristotel mu ne ustreza, še manj pa posvetni Epikur. Ficino za svojega duhovnega očeta razglasi Cosima de Medici, zato se Garinu zdi nekoliko lizunski, ima ga za prvega velikega filozofa dvorjana, z nalepotičenim in izbranim stilom.

Zato pa se vidi, da goji Garin do Giovannija Pica della Mirandola prav poseben odnos. Navsezadnje je svojo prvo zrelo objavo, knjigo, ki je takoj zbudila pozornost strokovne javnosti, posvetil prav njemu (Giovanni Pico della Mirandola, Le Monnier, Firenze 1937).

Pico della Mirandola se nam tako predstavi kot zagrizen učenec, ki diskutira z vsemi velikimi možmi tistega časa in niha med različnimi potmi. Ukvarja se tako z Aristotelom in Averroesom, kot tudi s Platonom in Plotinom. Ugotovi, da je pri njih oblika nasprotna, bistvo pa je vendarle skladno. Ta skladnost, concordia, ga začne obsedati, zato se odloči, da bo organiziral veliko srečanje učenjakov v Rimu, ki naj bi razglasili filozofski mir, slogo filozofov, ta pa bi bila zmožna pobratiti vse misleče človeštvo.

Sreča se s kabalo in začne pisati teze, ob katerih bi diskutanti diskutirali o spravi. Vseh je devetsto in so pod močnim vplivom hebrejske gnoze (kabale). Cerkev vidi v teh težah določene nejasnosti, zato papež Inocenc VIII. ukaže prekiniti diskusijo in imenuje komisijo, ki naj bi jih pregledala. Ta se odloči, da mora Pico pojasniti sedem trditev. Vendar le-ta napiše svojo "Apologijo", v kateri brani pravico do mišljenja, svobodnega raziskovanja, kabala mu pomeni dovoljeno interpretacijo spisov, magija pa znanost o naravi. Papež zdaj obsodi vse

teze, in Pico mora zbežati v Francijo. Nato se z dovoljenjem Lorenza de Medici vrne v Firence, kjer iz hebrejščine prevede Joba in filozofski roman Ibn Tufaila. Izda svoje novo delo Heptaplus, kabalistični komentar stvarjenja, seznanj pa se tudi z upornim dominikancem Girolamom Savonarolo, ki nanj napravi močan vtis, saj si prav tako kot on želi prenoval na številnih področjih. Mir filozofov in mir duhov mu še vedno pomenita temelj univerzalne pomiritve. Njegovo misel bi lahko poimenovali tudi "potovanje uma k Bogu".

Da Leonardo da Vinci zaključuje to knjigo o renesansi, ni naključje. Leonardo v "Atlantskem kodeksu" sam priznava, da je prišel pozno in da se bo ukvarjal z drobtinami, ki jih drugi niso hoteli. Bolj kot novator, začetnik eksperimentalne znanosti in racionalne mehanike se Garinu zdi vesten nabiralec, ki je v srednjem veku iskal in pobiral stvari, ki so mu koristile pri njegovih teorijah. Je izreden opazovalec, tehnik in inženir, na znanstvenem področju poglobi plodne teze, ki jih je že našel v formulirani obliki, na filozofskem področju pa ostaja pri variranju splošno razširjenih tem.

Za konec naj povem, da se mi zdi ta izbor del, ki naj bi predstavil Garina tudi slovenskemu bralcu, odličen, prevod iz italijanščine pa ne okrne bogatega in slikovitega Garinovega jezika. Čeprav tanjša, knjiga kvaliteto prav nič ne zaostaja za Chastelovo "Il Sacco di Roma" in Tenentijevim "Občutjem smrti in ljubeznijo do življenja v renesansi", ki sta prav tako izšli pri založbi Studia humanitatis. Vse tri nam nudijo temeljno znanje o renesansi, odgovarjajo na številna vprašanja in nam dajejo v ponoven razmislek stvari, za katere smo mislili, da so nam že jasne.

Jure Gombač

Renata Hec Citra: CAROLUS L. CERGOLY SERINI DIETRO LE QUINTE DELLA PAGINA. Zagreb, Istituto Italiano di Cultura / Rijeka, EDIT, 1996, 116 pagine.

A dieci anni dalla scomparsa, finalmente esce la prima monografia sul poeta e scrittore triestino; un volume di agevole lettura e tuttavia estremamente completo nell'analisi dell'opera e della personalità cergoliana.

La causa di questo prolungato silenzio è da ricondurre, secondo l'autrice, ad una errata interpretazione artistica e politica della figura di Cergoly, che ha provocato una vera e propria rimozione del poeta a livello cittadino ed italiano.

In una Trieste diventata simbolo dell'unità nazionale e in cui l'appartenenza nazionale venne a porsi come catalizzatore della vita politica e culturale, infatti, gli atteggiamenti politici ed artistici del poeta (che partecipò alla guerra partigiana nelle formazioni di Tito

ed in seguito fu direttore del quotidiano "Il Corriere di Trieste", di chiaro orientamento indipendentista), portarono a bollare Cergoly come "rosso" e "filoslavo", mentre giustamente la Hace Citra parla piuttosto di un'atteggiamento "troppo aperto al dialogo con il prossimo contiguo". Da un punto di vista artistico, l'uso del dialetto, pur essendo un dialetto "mitteleuropeo" e molto sui generis, lo ha relegato nel settore della letteratura dialettale, al margine della cultura letteraria italiana, dimenticando che tanto nelle opere giovanili, quanto nei romanzi, Cergoly utilizzò la lingua italiana. Dal punto di vista dell'autrice la produzione poetica di Cergoly è stata liquidata con troppa facilità come "letteratura dialettale", laddove andrebbe piuttosto usato il termine di "letteratura in dialetto" per la capacità di Cergoly, seconda solo all'altro grande poeta triestino Virgilio Giotti, di dare dignità poetica al dialetto triestino e di elevarlo a lingua letteraria.

Un'altra delle "gabbie dorate" che ha lentamente fatto cadere Cergoly nell'oblio è, secondo la Citra, proprio quel mitteleuropeismo che scatenò il caso letterario e il successo del suo primo romanzo: "Il complesso dell'Imperatore". L'ambientazione mitteleuropea, l'uso di un vero e proprio "linguaggio cergoliano", costruito sia nelle opere in dialetto che in quello in italiano con parole ed espressioni tratte dalla lingua slovena, croata, tedesca ed ebraica, la nostalgia del mondo asburgico, di un'Austria decadente ma "felix", ne decretarono nel 1979 il successo; per farlo poi etichettare come "passatista" e impedirgli in seguito di liberarsi da questo cliché.

Questa monografia ha proprio il merito di far conoscere Carolus Cergoly al di là di questi stereotipi che gli sono stati applicati in vita e in morte. E lo fa prendendo in considerazione i lati meno conosciuti di Cergoly: le sue opere giovanili, quelle teatrali (in grande maggioranza perdute), i riferimenti letterari, la sua biografia.

Ne emerge la figura di un'artista irrequieto, che, partito giovanissimo dal teatro in dialetto veneziano di chiara derivazione goldoniana, alla fine degli anni '20 si orienta verso il futurismo (la raccolta *Maaagaalà* è del 1928), per poi approdare nei primi anni '30 alla poesia in dialetto veneto.

Negli anni '30 Cergoly firma pure diversi articoli di critica teatrale e cinematografica sul "Popolo di Trieste" e continua a scrivere testi teatrali di vario genere, dalla commedia goldoniana in dialetto veneziano, alla commedia in italiano, al "music-hall", portandoli anche sulle scene come regista (di tutte le opere teatrali di Cergoly, purtroppo, si è conservata solo "Centocinquanta la gallina canta" del 1937). Del '38 è la prima raccolta di poesie in dialetto triestino "Dentro de mi", che per la prima volta lo vede utilizzare quello stile impressionista, fatto di parole tronche e privo di interpunzioni, proveniente sì dall'esperienza futurista, ma che approfondirà come stile autonomo dopo la guerra.

Durante il conflitto è distaccato sul fronte russo. Riesce a ritornare in Italia per essere poi dislocato a Monfalcone. Nel '44 entra nelle formazioni partigiane, con le quali è a Trieste nel maggio del '45. Nello stesso anno fonda ed è direttore de "Il Corriere di Trieste", quotidiano attraverso il quale sosterrà l'indipendenza del Territorio Libero di Trieste. L'attività di giornalista, estremamente burrascosa soprattutto per le divergenze di opinione con gli altri soci fondatori, lo assorbe fino al '53, quando, a causa della sua posizione assolutamente contraria alle trattative tra alleati, Italia e Jugoslavia sulla spartizione del T.L.T., lascia la direzione del giornale.

Ma l'attività letteraria che darà la celebrità a Cergoly è quella degli anni '70 e '80. Nel corso di questi due decenni, Cergoly produce le sue raccolte più significative (*Il Portolano di Carolus* - 1970; *I canti clandestini* - 1972; *Inter pocula* - 1974; *Ponterosso* - 1976; *Latitudine nord* - 1980; *Opera 79 in sostantivo Amore* - 1983) e i suoi tre romanzi: *Il complesso dell'Imperatore* (1979); *fermo là in poltrona* (1984) e *L'allegria di Thor* (1987). Quest'ultimo romanzo esce il giorno prima della morte dello scrittore.

La Hace Citra riesce a tracciare un percorso artistico ed umano di Cergoly, rivelando come lo stile di Cergoly derivi dalla sua esperienza futurista, dal linguaggio teatrale, dalla profonda conoscenza dell'opera goldoniana, dal sapiente utilizzo del dialetto, conosciuto - come lingua madre - fin nei suoi più reconditi meandri. Ma accanto a questo bagaglio, l'autrice sottolinea anche la conoscenza che Cergoly ebbe della cultura letteraria extra-italiana, e di come, oltre a scrivere in "stile mitteleuropeo", egli fu mitteleuropeo. Cergoly si destreggia con grande familiarità nella letteratura tedesca, inglese, croata francese e slovena, ispirandosi indifferentemente a scrittori conosciuti e non al grande pubblico: Musil, Gundulic, Nodier, Vucicevic, Stanislaw e James Joyce, Ivo Vojnovic... E proprio di questi ultimi due, James Joyce e il conte Ivo Vojnovic (scrittore croato di Dubrovnik, autore della "Trilogia ragusea"), Cergoly si sente "figlio spirituale", raccontando (o forse inventando) due episodi: un incontro avuto con Joyce all'età di dodici anni, nel quale l'irlandese augurava al ragazzino un futuro di "schincapene (*scribaccino, termine triestino ironico ad indicare la professione di scrittore*) d'argento" e di diventare direttore del Times, e un soggiorno estivo nel 1916, ospite con la famiglia del conte Vojnovic a Ragusa.

A prescindere dalla veridicità dei due avvenimenti (sembra che Vojnovic all'epoca fosse sorvegliato a Zagabria come elemento antiasburgico), è significativo che Cergoly abbia avuto quasi la necessità di illustrare un incontro fisico con i suoi due massimi riferimenti letterario-spirituali, quasi a sigillare un passaggio del testimone artistico. Ed effettivamente la Hace Citra sottolinea la discendenza di Cergoly dai due: in un'intervista, il poeta affermava di sentire una propria

affinità con Joyce nell'uso del monologo interiore, del flusso narrativo composto come un collage, con ricordi, inserti e citazioni; inoltre alcuni passi dell'"Ulisse" sono richiamati in "Fermo là in poltrona", come d'altronde l'annotazione finale del romanzo di Joyce ("Trieste-Zurigo-Parigi 1914-1921"), chiaramente riecheggiata in quella finale del "Complesso dell'Imperatore" ("Trieste-Dubrovnik-Wien 1976-1978").

L'eredità di Vojnovic è invece più contenutistica che stilistica: entrambi cantano la morte di un periodo glorioso (la fine della Repubblica di Ragusa per Vojnovic, la fine dell'Impero austro-ungarico per Cergoly) e di una classe sociale legata a quel periodo; entrambi descrivono lo stoicismo dei personaggi che accettano l'ineluttabilità del fato senza opporvisi. In entrambi è presente un'atmosfera crepuscolare e malinconica.

Il volume di Renata Hace Citra risulta dunque essere un libro estremamente completo sulla figura del poeta-scrittore triestino: oltre a fornire importanti informazioni su Cergoly poeta e scrittore, sulle sue opere meno conosciute, sui suoi trascorsi giovanili, sui suoi riferimenti letterari, riporta pure una bibliografia dettagliata di tutti gli scritti esistenti del poeta (eccetto quelli apparsi sul "Corriere di Trieste" in quanto egli non era uso firmarli); nonché interessanti note biografiche sul personaggio pubblico Cergoly. È auspicabile che questo studio possa contribuire a rendere giustizia a questa grande figura della letteratura triestina, troppo spesso dimenticata a causa di questioni che prescindono dal suo valore artistico.

Piero Purini

Paolo Emilio Taviani: I GIORNI DI TRIESTE. DIARIO 1953-1954. Bologna, Il Mulino, 1998, 190 strani.

Bivši veljak stranke Krščanska demokracija (KD), stranke, ki je bila na oblasti v Italiji od konca vojne vse do začetka devetdesetih let, je objavil svoj dnevnik iz časa sklepanja Londonskega sporazuma in mu je priložil nekaj dokumentov, ki zadevajo predvsem vojaško zaostritev ob italijansko-jugoslovanski meji v poletju/jeseni 1953. Taviani je osebnost, ki je v stranki in v vladnih krogih pomenil precej. Kot piše v kratki biografiji, objavljeni na platnicah, je bil kar 24 let (s presledki) član raznih italijanskih vlad. In to ne na obrobni položajih, saj je štiri leta vodil finančno ministrstvo, pet let je bil obrambni minister in kar osem na čelu ministrstva za notranje zadeve. Obrambni minister je bil tudi v času, ki ga obravnava njegov dnevnik in v katerem je leta 1953 prišlo do "rožljanja z orožjem" ob jugoslovansko-italijanski meji. In prav ta dogodek označuje objavljene Tavianijeve zapiske, ki zajemajo dobo od njegovega imenovanja za obrambnega ministra av-

gusta 1953 do povratka italijanskih čet v Trst novembra 1954. Tržaško vprašanje je torej tista tema, ki označuje zapiske in razmišljanja Tavianija. Vendar se njegovi dnevniški zapiski ne omejujejo na problem Trsta, ampak zadevajo vse takratne pomembnejše politične dogodke, od spodletelega poskusa ustanovitve enotne evropske obrambne ustanove C.E.D. (*Consiglio europeo di difesa* - Evropski obrambni svet) in s tem povezanega problema ponovne oborožitve Zahodne Nemčije, do afere Montesi, ki je pomenila konec vzpona obetavnega demokrščanskega politika Piccionija, vse do smrti De Gasperi, ko je KD, kot pravi Taviani, "izgubila svojega očeta".

V kratkem uvodu nam avtor prikaže svoj pogled na razvoj tržaškega vprašanja od zadnjih let druge svetovne vojne do leta 1953. V njegovem tolmačenju je za Italijo in njeno javno mnenje Trst imel predvsem sentimentalni pomen, saj je okoli pol milijona Italijanov padlo v prvi svetovni vojni prav za priključitev Trsta (in Trenta) Italiji kot dopolnitvi Risorgimenta. Prav zaradi tega je imel Trst pomembno mesto v italijanski notranji politiki, saj bi za Tavianija pomenil eventuelni diplomatski neuspeh glede tržaškega vprašanja veliko nevarnost za stabilnost italijanske demokracije oziroma za prevladujočo vlogo KD in njenih zaveznikov. V svojem uvodu pa nam Taviani postreže s spodrslijajem, ki ga lahko tolmačimo le na dva načina: ali gre za nepoznavanje zgodovinskih dejstev ali pa za njihovo izkrivljanje v prid dokazovanja pravičnosti svojih tez. Avtor namreč piše, da je Tito 9. 5. 1945 izkoristil zmešnjavo, ki je nastala ob predaji nemških čet, in prek "infiltriranih slovanskih partizanov" (*partigiani slavi infiltrati*) v Trstu uspel oklicati "federalno narodno vlado Slovenije" (*governo federale nazionale della Slovenia*) ter poslal v mesto svoje oborožene enote. Ne glede na vzroke teh neresnic je njihov učinek le eden: italijanski javnosti sporoča, da so bili "slovanski partizani" tujek v italijanskem Trstu, ki so hoteli s spretnim izrabljanjem položaja mesto nasilno anektirati.

Misel, na kateri je temeljilo Tavianijevo politično delovanje glede tržaškega vprašanja, je bila ta o nevarnosti kratkoročnega "poslovanjenja" (*slavizzazione*) oziroma "balkanizacije" (*balcanizzazione*) Trsta v primeru, da bi ostal še dalje pod Zavezniško vojaško upravo. V tej svoji skorajšnji obsedenosti z nevarnostjo "poslovanjenja" Trsta pa Taviani pozablja, da so bila dejstva povsem nasprotna. Uradniški kader upravnega aparata Zavezniške vojaške uprave, ki je npr. dejansko odločal o podeljevanju domicila, je bil v rokah protitalijanske strani, saj so ga sestavljali skoraj izključno italijanski uradniki, in to v mnogih primerih taki, ki so na ta mesta prišli za časa fašizma. Od leta 1952 pa je bila Italija tudi uradno soudeležena pri upravljanju Cone A. Proitalijanska stran je vse to izkoristila za t. i. "nacionalno bonifikacijo" Cone A, ki so jo izvajali predvsem (a ne samo) z načrtnim naseljevanjem istrskih begunccev in je doživela kakovostni skok prav v letih 1952/53, ko so pričeli graditi prva dokončna begunska naselja.

V Tavianijevem tolmačenju je eden glavnih problemov, ki ga je imela jugoslovanska stran pri sklepanju dogovora, da zagotovi Sloveniji dostop k morju. Avtor se tu še enkrat spozabi, saj pravi, da je Slovenija lahko dobila svojo obalo le na ozemlju med Trstom in Dragonjo, ki je imelo slovensko zaledje. Pozablja pa na območje slovenske zgodovinske naselitve ob morju, na obalo severozahodno od Trsta - od Barkovelj in Proseka do Devina. Ko omenja to območje, je to vedno kot koridor, ki naj povezuje Trst s Furlanijo in Italijo. Nikjer pa ne omenja, da je bil ta "koridor" naseljen pretežno s Slovenci ter da je bilo to ozemlje, na katerem je italijanska stran že pred Londonskim memorandumom najintenzivneje izvajala "nacionalno bonifikacijo".

Domnevna nevarnost "poslovanjenja" Trsta je bila temeljna predpostavka stališča, ki je imelo enega od svojih najuglednejših zagovornikov prav v Tavianiju, da je potrebno Trst čimprej privedi pod kontrolo Italije, tudi za cenó italijanskih ozemeljskih žrtvovanj. To naj bi bilo stališče le dela italijanske vlade in vodstva KD, vendar večine italijanskih strank v Trstu, v prvi vrsti najbolj nepopustljivih branilcev italijanskih pravic nad Istro, monarhistov in neofašistov. Taviani se je zavedal, da bi bile to dokončne rešitve, čeprav je bil tudi sam zagovornik take formulacije dogovorov, ki bi dopuščala, da se javnosti prikažejo kot začasne. Vendar je bil za Tavianija glavni problem Trst, saj pravi, da se je italijanska javnost ogrevala za Trst, ne pa za istrsko mesteca. Avtor ocenjuje "a posteriori" kot pozitivno za čimprejšnjo vrnitev Trsta Italiji tudi "rožljanje z orožjem" leta 1953 (in pošiljanje orožja proitalijanskemu taboru v Coni A), saj je bil dokaz odločnosti italijanske vlade v trenutku njene politične oslavitve, ki je jugoslovansko stran odvrnilo od postavljanja vse večjih zahtev.

Iz njegovih zapiskov izhaja tudi velika vloga, ki jo je avtor dnevnika imel pri samem sklepanju londonskega dogovora (ki naj bi se celo rodil v njegovem uradu). V končni fazi naj bi stopili v igro tudi trenutni dejavniki, kot npr. slaba letina, ki je prizadela jugoslovansko kmetijstvo, ko naj bi ZDA uporabile pošiljke pomoči za omehčanje jugoslovanskih stališč.

Dnevniškim zapiskom je priloženih nekaj dokumentov. V glavnem gre za dopisovanje med vrhovi italijanske vojske, obveščevalnih služb in Ministrom za obrambo o stanju na italijansko-jugoslovanski meji ob zaostitvi jeseni 1953. Gre v glavnem za ocene moči in razporeditve jugoslovanskih čet in potreb ter pripravljenosti italijanske vojske.

Na koncu le še to, da pušča knjiga bralcu vtis, da so bili dnevniški zapiski pregledani in izbrani v funkciji njihove današnje uporabnosti. Vsekakor je to pomembno pričevanje enega od protagonistov tedanje italijanske politike, avtor Tavianijevega kalibra pa bi nam nedvomno o takratnem dogajanju lahko povedal mnogo več.

Sandi Volk

PRİÇEVANJA. Prvo povojno desetletje slovenske osnovne šole v Istri (1945-1955). Koper 1997, 312 strani.

Zbornik spominov in pričevanj učiteljev, ki so poučevali na slovenskih šolah v Istri, nam predstavlja čas po drugi svetovni vojni, ko so na tem delu slovenskega ozemlja še vedno razpravljali tudi o tem, kateri državi bo pripadalo, bilo je ločeno od matične Slovenije in z demarkacijsko črto razdeljeno v dve coni, najprej v Cono A in Cono B Julijske krajine (1945-1947) in nato v Cono A in Cono B Svobodnega tržaškega ozemlja (1947-1954). Skozi pričevanja učiteljev, ki so službovali na osnovnih šolah v prvem desetletju po drugi svetovni vojni pogledamo v delovni vsakdan posameznika in skozi njegov spomin v vsakodnevno življenje istrskih vasi in njihovih prebivalcev. Skozi zapise sledimo tudi pomen razvoja šolstva, povezanega z usodami učiteljev, ki so bili v določenem času postavljeni v novo, nepoznano okolje, kjer je bilo potrebno zastaviti delo na novo ali nadaljevati iz skromnih osnov partizanskega šolstva. Mnogim med njimi je bilo to prvo delo, bili so brez izkušenj, prišli pa so učiti slovensko besedo v kraje, ki so bili po dolgih letih italijanskega šolstva zopet deležni izobraževanja v slovenskem jeziku.

Za idejo o pripravi učiteljskega zbornika so se učitelji zelo navdušili, kar nam potrjuje tudi lepo število prispevkov. Zbranih in objavljenih je 53 pričevanj. To so zapisi o življenju, ki so ga pomagali sooblikovati po oddaljenih vaseh in zaselkih po Istri, pa se tega največkrat niti niso zavedali. Delo so opravljali dan za dnem, reševali najrazličnejše probleme, tako svoje, kot probleme otrok, šole, ter se borili proti kulturni otopenosti teh krajev, kjer je fašizem pustil globoke sledi.

Prvi vpogled v učiteljevo delo dobimo že v prvem delu knjige, ki ima podnaslov Dokumenti časa. Tu so objavljeni zapisniki učiteljskih konferenc, poročila o delu, kronike šol, ki so jih sestavljali in napisali učitelji, in tudi fotografije učnih pripomočkov, ki so jih izdelali učitelji za svoje dijake, da so jim približali snov, saj je primanjkovalo učnih pripomočkov kar pri vseh predmetih.

Temu sledijo spominski zapisi, ki so različni po obsegu in po vsebini. Medtem ko eni opisujejo posamezne dogodke, drugi podajajo pregled celotnega službovanja. Nekateri med njimi posežejo v prispevkih leta nazaj, v čas fašizma, kjer lahko spoznamo usodo primorskega učitelja, ki je zaradi Gentilejeve reforme (1924) izgubil delo, dom in moral vse to iskati v Jugoslaviji kot begunec, ali pa je bil prestavljen na novo delovno mesto daleč od doma, v kakšen odročen kraj v Italiji. Vidimo, da so potrebe po vzpostavitvi slovenskega šolstva potegnile v Slovensko-Istro učitelje iz najrazličnejših krajev Slovenije. Mnogi so prvič slišali za ime vasi, kamor so bili z dekretom poslani. Ni bilo prevoznih sredstev in največkrat so se peš odpravili v kraj, kamor so bili poslani. Prostori, namenjeni pouku, naj-

večkrat niso bili ne opremljeni, ne primerni za solidno delo. Poseben problem sta predstavljali namestitve učitelja ter prehrana. Treba ju je bilo najti v vasi, pri kmetu, ki je lahko ponudil posteljo in hrano. Iz prispevka v prispevek se ponavljajo podobni opisi prvih začetkov: "Šola je bila v leseni baraki, zime smo preživel z eno pečjo, stanovala sem v majhni sobi nad hlevom, vaščani so delili z učitelji, vse in jih sprejeli za svoje." Povsod naletimo na skupno izhodišče: težave, revščina, vse-splošno pomanjkanje, odrezanost od večjih krajev, na drugi strani pa velika naklonjenost do istrskih prebivalcev, ki so nove učitelje sprejeli pod svojo streho in delili z njimi vse kar so imeli.

Ustvarjali so tako rekoč iz nič, njihovo delo pa je rodilo obilne sadove. Otroci so napredovali in mnogi med njimi nadaljevali šolanje na srednjih in visokih šolah. Rezultati trdega dela so bili kmalu vidni in zadoščenje učiteljev je bilo veliko. Prav iz vsakega prispevka je mogoče začutiti utrip življenja določenega kraja. Z opisi dela in življenja vaškega okolja, v katero je bil posameznik postavljen, pa je oživilen prikaz vaškega življenja in dogajanja tega področja, ki je po svoje drugačno in ki je bilo dolga leta po vojni zaradi "pomembnejših" stvari, kot je na primer vprašanje razmejitev, potisnjeno v ozadje. Iz leta v leto so se kazali uspehi trdega dela na prosvetnem polju in od leta 1950 dalje že lahko govorimo o boljših razmerah za delo, novih šolah, novih učnih pripomočkih in večjih delovnih uspehih.

Delo učiteljev pa ni bilo vezano le na pouk v razredu. Dopoldan in popoldan so poučevali v kombiniranih razredih, zvečer organizirali kulturno življenje na vasi, bili zborovodje, pevci, režiserji, igralci, vodili tečaje branja in pisanja za odrasle in razne druge izobraževalne tečaje za dekleta in fante na kmetijah ter sodelovali pri mnogih političnih nalogah, ki jim jih je nalagala nova oblast. Kako pestra in vsestranska je bila njihova dejavnost, je razvidno iz spominov učitelja iz Gradine, ki je bil član vaške delegacije te vasi in se je še z dvema predstavnikoma vasi Pregara in Črnica odpravil iskat pravico v Ljubljano in celo h Kardelju v Beograd. Šlo je za to, da so se ljudje odločili, da morajo vasi priključiti k Sloveniji. Pot pa je bila žal zaman, saj je politična elita odločila drugače. Iz zapisov o teh nepozabnih dneh je možno razbrati tudi neprijetne epizode, do katerih je prihajalo v tem času, polnem hitrih sprememb in odločitev. Manj je bilo tega v prvih letih po vojni in več, ko so se komunikacije med oddaljenimi kraji izboljšale in je bil tudi nadzor večji.

Ko so v prvih povojnih letih obnovili osnovno šolstvo, je prišla po letu 1947 na vrsto tudi predšolska vzgoja. Tudi tu je bilo treba pričeti od začetka, saj na koporskem podeželju, zaostalem in zapostavljenem, vrtcev ni bilo. Pomanjkanje usposobljenih vzgojiteljic "vrtaric" so pristojne šolske oblasti zapolnile s krajšimi tečaji, ki so jih obiskovale za delo željne tečajnice.

V zborniku je nekaj prostora namenjenega tudi začetkom srednjega šolstva. Učiteljišče v Kopru je bila "zgodovinska" institucija primorskega šolstva. Tu so se potujčevale vse zadnje stoletje na tak ali drugačen način generacije in generacije slovenskih in hrvaških dijakov, ki ob pomanjkanju in bedi istrskega podeželja, niso bili zmožni druge poti, katera bi privedla do preskoka v novo, višjo socialno lestvico. Izjeme, ki niso bile tako redke, so postali glavni intelektualni nosilci nacionalne ideje v teh krajih. Prav zato je natančna predstavitev koprskе vadnice - učiteljišča, kjer so se usposabljali učiteljiščniki, izredno pomembna.

Spominskim zapisom sledi zgodovinski pregled razvoja slovenskega osnovnega šolstva v Istri 1945-1954, ki ga je pripravila zgodovinarica Vlasta Beltram. V uvodnem delu je zajet krajši prikaz partizanskega šolstva v Slovenski Istri, nato pa je predstavljena organizacija šolske mreže po vojni. Za šole so bili odgovorni pristojni krajevni narodnoosvobodilni odbori oziroma krajevni ljudski odbori s prosvetnimi referenti, ki so morali poskrbeti za osnovne temelje dela. To je pomenilo, da so morali zagotoviti vsaj prostor in opremo. Šolske stavbe so bile v vojni poškodovane, marsikje jih ni bilo in minilo je nekaj let, da so se ti, za kulturo in jezik potrebni instrumenti popravili, na novo zgradili in opremili. Tu dobimo še podatke o organiziranju pouka, o bitki za učbenike, o iskanju in formiranju učiteljskega kadra, o njegovem izobraževanju in o njegovi vlogi na vasi. Podana je tudi upravna organizacija v obravnavanem desetletju, nekaj besed pa je seveda namenjenih otroškim vrtcem in njihovi oživitvi. Na koncu sta dodana seznam osnovnošolskih učiteljev, ki so poučevali v Slovenski Istri med leti 1945-1954 in seznam vzgojiteljic.

Čas in dogajanja, ki so zajeti v obravnavanem obdobju, nimajo cezure s predhodnim obdobjem, z obdobjem fašizma in nacionalizma. Desetletja nacionalnega obračunavanja s slovenskim človekom je pustilo svojo globoko sled v narodovi rasti in razvoju v teh krajih. Kulturni genocid, v katerega je Slovence in Hrvate pahnil italijanski fašizem, je bil namreč globalen. Po vojni je bilo zato potrebno spet začeti znova. Pri osvetlitvi vsega tega dogajanja so zabeleženi spomini neprecenljive vrednosti. Anonimni narodni junaki so k uspehu darovali svoje znanje, svoj čas in svojo zgodovinsko odgovornost. To je bil, kot je v uvodni spremni besedi poudaril pesnik Ciril Zlobec, "najlepši čas". Zmogli in pomagali so graditi tisto, kar je v današnjem, tako drugačnem, dostikrat ciničnem času skorajda nemogoče razumeti. Verjetno ni daleč od resnice, če zapišemo, da si vsak želi, da bi njegova dela ne padla v prazen prostor pozabe. To se temu zborniku in njegovim sporočilom ne bo zgodilo. To se ne bo zgodilo tudi vsem tistim, ki so ga pomagali oblikovati. Pričevanja take vrste so ob poznavanju in uporabi bogatega arhivskega gradiva prosvetnega odseka Pover-

jenštva pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje za obdobje 1945-1947 in nato oddelka za kulturo in prosveto pri Istrskem okrožnem ljudskem odboru odlična osnova za pripravo širše monografije o slovenskem šolstvu na Primorskem, ki jo ta dejavnost vsekakor zasluži.

Metka Gombac

BUZETSKI ZBORNIK. 24. knjiga "Josip Turčinović"
d.o.o. Pazin, Katedra Čakavskog sabora Buzet, Narodno sveučilište "A. Vivoda" Buzet. Buzet 1997, 326 strani.

Sredinom 1998. g. mogli bismo reći, redovito, izašao je Buzetski zbornik, knjiga 24.

Već petu godinu Bužeština svoj praznik održava na Subotinu, dane kasnog ljeta, vrijeme kada su još pred 150 godina u Buzetu organizirani sajmovi, smotre gospodarskog uspjeha. Na Subotini 1997. godine, o novostima i problemima grada na sjednici Gradskog vijeća u prigodnom je referatu govorio gradonačelnik Boris Sirotić, a njegov referat pod naslovom Subotina '97. prvi je tekst u knjizi.

Dr. Đurđica Cvitanović napisala je prilog: Dr. Radmila Matejčić - znanstveni rad na području Istre s posebnim osvrtom na Bužeštinu. Ovo je sjećanje na znanstvenicu koja je svojim radom pridonijela popularizaciji istarske kulture i umjetnosti. Radmila Matejčić je rođena 1912. g. u Banja Luci gdje je završila gimnaziju, a na Filozofskom fakultetu u Zagrebu studirala je povijest umjetnosti i kulturu s klasičnom arheologijom. Neko vrijeme bila je profesor na Ženskoj gimnaziji u Zagrebu, a poslije udaje odlazi u Rijeku i tu radi kao knjižničarka u Naučnoj biblioteci, a poslije kao kustos arheologije i v. d. ravnatelj. Narodnog muzeja. Magistrirala je 1966. g. na temi Sakralni spomenici baroka u Rijeci, a doktorirala 1977. g. na temi "Barok u Istri, Rijeci i Hrvatskom primorju". Bila je član brojnih stručnih društava: 20 godina bila je član uredništva "Dometi", redakcije "Vinodolski zbornik" i preko 25 godina bila je likovni kritičar "Novog lista". Njezina knjiga "Kako čitati grad, Rijeka jučer i danas" doživjela je nekoliko izdanja i kao katekizam za svakodnevnu uporabu ušla je u domove Riječana. Do sada neobjavljena studija dr. Radmile Matejčić Granične utvrde i gradovi u Sjevernoj Istri, opširan je prilog koji obuhvaća povijest i razvoj umjetnosti Bužeštine od prve pojave čovjeka u Istri do kulturnog i umjetničkog bogatstva do kraja 18. stoljeća.

Jedno poglavlje "Buzetskog zbornika" odnosi se na Vrhuvštinu.

Gravevinski razvoj Vrhva obrađuje Katarina Horvat-Levaj. Počeci prostorne organizacije Vrhva kao malog castelletta sežu u srednjovjekovno razdoblje kada se naselje nalazi u okviru feudalnog posjeda sa sjedištem u

24

BUZETSKI ZBORNIK

obližnjem kaštelu Sovinjaka. Prvo spominjanje Vrhva nalazimo u Istarskom razvodu (1275-1344), u kojem se govori o razgraničenju seoskih i gradskih općina. U tom dokumentu govori se o ponovnom razgraničenju posjeda između Sovinjaka s Vrhom i Buzeta, a predložena je isprava o razgraničenju ovih mjesta iz 1195. g. znači u 12. stoljeću. Iz srednjovjekovnog i renesansnog razdoblja XIII. do XV. st. ostala su graditeljska svjedočanstva o pregrađivanju i povećanju župne crkve Uznesenja Marijina i stara kustodija u ovoj crkvi, rad majstora Benka iz Sočerge, i glagoljski natpis s godinom 1463 iz kapele Sv. Antuna Opata srušene i ponovo podignute krajem XIX. stoljeća. Iz srednjovjekovnog doba datira i prostorna koncepcija samoga mjesta.

Koristeći se arhivskim gradivom o Vrhvu u Povijesnom arhivu Pazin i Župnom uredu u Vrhvu, mr. Jakov Jelincić u svom prilogu navodi kako je župa u ovom mjestu vrlo stara, a spominje se 1231. godina.

Nataša Draščić, prof. istraživala je govor Vrhva i prikazala fonetska i morfološka obilježja vrhuvskog govora.

U potrazi za tradicijskim odjevanjem u Vrhvu, prilog je dr. Jelke Radauš Ribarić, koja već 50 godina istražuje odjevanje Istranaka. Njezine zabilješke o ženskoj odjeći u Vrhvu 1955. g. nastale su samo na osnovi prisjećanja dvoje staraca, međutim, autorica je u muzeju austrijske narodne umjetnosti u Beču našla jedan komplet na-

rodne nošnje "iz Motovuna", a za vjerovati je da se ta nošnja odnosila na motovunsku okolicu. Boraveći u bečkom muzeju (Österreichische Volkskundemuseum) 1952. g., Jelka Radauš Ribarić izradila je potanki opis te nošnje pa se u dijelovima ovoga prikaza osvrće na neke predmete sačuvanoga kompleta. Vodeći čitatelja od sredine ovoga stoljeća u prošlost, etnologinja dovodi do ženskih nošnji istarskih srednjovjekovnih fresaka i govori o vrijednostima uronjenih u prošlost, a Vrhuvština se može ponositi da čuva tako značajan dokument iz istarske tradicijske baštine.

Dr. Tomo Vinšćak autor je priloga Butiljke u Vrh.

Zbog svog gospodarskog položaja, klime i sastava tla, Vrhuvština je poznata po uzgoju vinove loze, proizvodnji kvalitetnog vina među kojima je i domaći pjenušac. Gotovo svaka vinogradarska obitelj priprema pjenušac, odnosno u domaćem govoru butilje (butiglije), isključivo za domaću upotrebu, posebno za blagdane i dolazak dragih gostiju. Više se proizvodi bijeli pjenušac iz istarske malvazije, a manje crni od terana. Osim prirodnih uvjeta, potrebno je znati i tajno umjeće i postupak za proizvodnju. Opisujući proizvodnju pjenušca, pisac izdvaja dvije obitelji Grbac i bilježi njihove opise za dobivanje butilja. Za sada butilje proizvode entuzijasti bez neke novčane dobiti, a istarski pjenušac mogao bi spadati u turističku ponudu središnjeg dijela Istre. Umijeće pravljenja pjenušca u Vrh u spada u tradicijsku kulturnu baštinu ovoga dijela Istre, a dr. Vinšćak kaže da je žalosno da se o ovoj tradicijskoj pučkoj proizvodnji pjenušca u Vrh zna više u Italiji, Austriji ili Njemačkoj nego u kontinentalnoj Hrvatskoj.

O biski, poznatom i popularnom žestokom piću, piše mr. Lidija Zrnić.

Piće se priprema od lišća imele natopljene u rakiju, međutim postupaka za pripremanje biske ima mnogo, ali se recepti taje, a prvi koji je bisku pravio bio je na daleko poznat travar, humski župnik Jože Vidan (Trst, Općine 30. V. 1904 - Pazin 11. 1. 1983). Autorica je opisala imelu spominjući da je primjena imele u medicini vrlo stara. Raste obično na stablu bjelogorice pri vrhu grane. U stručnoj literaturi navodi se da imela liječi mnoge bolesti, od padavice, raznih unutarnjih krvarenja, povišenog krvnog tlaka, vrtoglavice i još niz drugih bolesti. Za neke se bolesti preporuča pripremanje čaja od ove biljke. Danas u alternativnoj medicini imela zauzima visoko mjesto. Od pamtljivjeka ova je biljka bila predmet praznovjernog obožavanja u Evropi. Navodi se gledanje na imelu u Galiji, gdje druidi, kako su se nazivali vračevi, nisu smatrali ništa svetim kao imelu i drvo na kojem je rasla, ali samo ako je to drvo hrast. Staro latinsko mišljenje da imela gasi vatru dijele i švedski seljaci koji su vješali kitice hrastove imele o tavanice svojih soba kao zaštitu od zla uopće, a požara posebno. Vjerovalo se da je imela i provodnica munje, a najdragocjenije od svih svojstava je to što ona pruža sigurnu zaštitu od svih vračbina.

Istarski sabor i Buzeština tema je u kojoj Mirjana Ramić, dipl. iur. prikazuje prilike u Istri od 1861. do 1918. g. Istra je u to vrijeme ekonomski zaostala, socijalno i politički ovisna i nerazvijene nacionalne svijesti. Hrvatsko pučanstvo u Istri pokoravalo se je s jedne strane austrijskoj vlasti koja je preuzela čitavo područje Istre 1813. g., a s druge strane unitarističkim tendencijama talijanskog nacionalnog pokreta. Upravo je to saznanje o stoljetno potlačenom položaju istarskog težaka rezultiralo začetku i formiranju nacionalne svijesti, a o čemu su najviše doprinijeli svećenici svojim povijesno-kulturnim radom. Nastojanja svećenstva na razvijanju nacionalne svijesti bila su otežana zbog nedostatka hrvatske građanske inteligencije i visokog postotka nepismenosti pučanstva Istre. "Veljačkim patentom" od 26. veljače 1861. g. čitava je monarhija dobila jedan centralni parlament, odnosno carevinsko vijeće, a autonomne pokrajine imale su svoje parlamente i izvršne odbore za upravljanje poslovima koja su im bila dodijeljena. Razlozi sporog i mukotrpnog razvijanja narodne svijesti za hrvatsko pučanstvo bio je sastav članova Istarskog sabora.

O radu Mjesne općine Buzet (1887-1918) sačuvane su dvije knjige zapisnika, jedna o radu općinskog zastupstva do 1911. g., a druga od 1912. do 1916. g. O ovom drugom razdoblju prilog je pripremio Božo Jakovljević. Isti je pisac napisao i članak Stari buzetski obrti, a u povodu 25. obljetnice djelovanja Udruženja obrtnika Buzet pišu Igor Božić i Klaudio Marinac.

Mr. Zdenko Balog obraduje "Neke aspekte arhitekture u srednjoj Istri", a Dražen Vlahov daje prikaz jedne glagoljske isprave u Humu.

Pjevanje i sviranje u Kotlima, pod naslovom pjesme "Ki će moju travu kositi", obradio je Emil Zonta. Stanovnici ovoga danas napuštenoga sela zaslužili su svoje mjesto u kulturi Istre.

Dr. Tanja Perić Polonijo piše "O rukopisnoj zbirci usmenih pjesama s Buzeštine" Olinka Delorka koji je 1960. g. objavio zbirku Antologija usmenih pjesama: Istarske narodne pjesme. Knjiga ima 144 pjesme prikupljene od 1952. do 1957. g. Delorko potvrđuje da je usmeno pjesništvo na tlu Istre još uvijek bilo živo, često u promijenjenom obliku. Pretežno je riječ o lirskim pjesmama, baladama i romansama. Većinu čine ljubavne pjesme, a u manjem se broju javljaju običajne, posebno svadbene. Delorkova rukopisna zbirka sadrži 88 zapisanih pjesama koje su pripremljene za ovaj zbornik.

Kapelice buzetske kotline popisao je i slikao danas pokojni dugogodišnji suradnik "Buzetskog zbornika" Vladimir Finderle, a nedovršeni rukopis i slike za tisak pripremio je sin autora Ante Finderle.

O prezimenima i nadimcima u Sv. Martinu prije pola stoljeća piše Ivan Draščić - Belimate. U ovom najvećem selu Buzeštine, gotovo da nije bilo čovjeka koji nije imao nadimak, a nastale primjene u pola stoljeća po-

kazuju da su nadimci brojem prepolovljeni i da su neki nestali i zaboravljeni.

U literalnim prilogima tiskana su dva prozna rada Fedora Putinje i Ive Belenovića, a pjesme za ovaj zbornik napisali su Miroslav Sinčić, Danijele Sirotić i Snježana Markežić.

Pred dvije godine objavljena je knjiga Božo Jakovljević, Biografski leksikon Bužetina i općine Lanišče. U knjizi je opširnije ili sažetije obrađeno 65 ličnosti zaslužnih za ova područja. Šest autora napisalo je u ovoj knjizi Zbornika jedanaest novih biografija pa će se tako prikupljati i objavljivati životopisi za novo nadopunjeno izdanje leksikona. Životopise su pripremili: ANTE FINDERLE (Vladimir Finderle), BOŽO JAKOVljević (Josip Kraljić, Sergio Nežić, Boris Sirotić i Josipa Tomac), BOJAN PAVLETIĆ (Gvido Polej), Prof. dr. VLADIMIR UREMOVIĆ (Viktor Finderle), dr. PETAR STRČIĆ (Dragovan Šepić) i IVAN VIVODA (Petar Draščić, Ivan Vivoda i Jelišava Vivoda).

U rubrici Prikazi, Vesna Katarinčić Škrlić, predsjednica Općinskog suda u Buzetu, prikazala je rad Međunarodnog sastanka u Švicarskoj (Neuchâtel 8.-10. rujna 1997) na temu Udruge sudaca: Uloga i status. Autorica je, kao jedina predstavica Hrvatske, prisustvovala radu spomenute sjednice.

Saša Nikolić piše O umjetničkim djelima iz fundusa Zavičajnog muzeja u Buzetu, a urednik "Buzetskog zbornika" prikazao je Zbornik općine Lupoglav '97, objavljen sredinom 1997. g. Knjiga sadrži referate o općini Lupoglav pripremljene za tri okrugla stola, kao i druge priloge. Zbornik obuhvaća tematske cjeline: povijest, govor, etnografiju, pjesme i nekoliko biografija ljudi iz prošlosti kraja. Spomenimo da su feudu Lupoglava krajem XVI. stoljeća pripadala i neka selišta na području gospositija Postojna, Podgrad i Švarcenek.

Povijesno društvo za južno primorje i znanstveno istraživačko središte Slovenije u Kopru nastavljaju s publiciranjem već 10. i 11. knjige Annalesa u kojima znanstvenici i stručnjaci na vrlo zanimljiv način objavljuju bogatstvo društveno povijesnih i prirodno-znanstvenih pojava na ovom malom slovenskom graničnom prostoru. Prednost graničnog područja urednici i izdavači iskoristili su širenjem kruga suradnika, ne samo iz susjednih, već i nekih dalekih zemalja, posebno kada se radi o prirodno-znanstvenim prilogima.

U poglavlju o sportu napisana je biografija 1997. g. preminulog Sergia Nežića, legende buzetskog rukometa. Nežić je neprekidno igrao rukomet 20 godina, a to je najduži igrački staž jednog buzetskog sportaša koji je bio i trener i sudac. U dva mandata ovaj uzor rukometaš i sportaš bio je predsjednik Rukometnog kluba, član predsjedništva rukometnog saveza Umag i predsjednik zbora sudaca toga saveza. U vrijeme njegovog rukovodenja klubom u Buzet dolazi igrati prvak bivše države i prvak Europe bjelovarski Partizan, a od ženskih ekipa Lokomotiva iz Zagreba, prvak tadašnje države, a od

reprezentacija u Buzetu je igrala reprezentacija Italije.

Čedomir Žulić prikazuje buzetsko bočanje u 1997. godini. U Bočarskom centru Buzet registrirano je deset klubova. Tijekom godine organizirana su natjecanja na nivou bočarskog centra Buzet. Takmičenja su počela već u ožujku mjesecu u seniorskoj konkurenciji s prvenstvom parova, a na bočališta je izašlo ukupno 25 ekipa s 58 igrača. Ovakvu brojnost natjecatelja na području grada Buzeta može pružiti samo bočanje. Čedomir Žulić, predsjednik bočarskog centra, daje pregled takmičenja i uspjeh u ligi Grada, II. Županijskoj ligi, I. Županijskoj ligi i III. Hrvatskoj ligi u kojima se natječu buzetski bočari.

Za ovu knjigu Zbornika priloge je napisalo 36 autora. Predgovor je napisala dr. Jelka Radauš Ribarić, etnologinja koja već pola stoljeća istražuje Istru, pa tako i sjevernu iz koje potječe. Naslovnu stranicu izradio je Hari Ivančić, akademski slikar. Jedan od izdavača ove godine je i Institut za povijest umjetnosti iz Zagreba, a djelatnik Instituta mr. Davorin Šepinac. Član je uredničkog odbora uz prof. Antuna Heka i glavnog urednika i odgovornog urednika Božu Jakovljevića.

Božo Jakovljević

JADRANSKI ZBORNİK - BIBLIOGRAFIJA (Prilozi za povijest Istre, Rijeke, Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotara. Društvo za povijest i kulturni razvitak Istre - Pula, Povijesno društvo Rijeka - Rijeka. Pula, Rijeka, 1997, 194 strani.

Sedamnaesti svéz Jadranskog zbornika isključivo je posvećen bibliografiji prvih 14 svezaka Jadranskih zbornika tiskanih u razdoblju od 1956. do 1991. godine i autorski je rad mr. Darinka Munića. Riječ je o onoj vrsti stručno znanstvene djelatnosti koja je neopravdano i poprilično podcjenjena vrsta, a s druge strane neobično korisna i svrhovita svima onima koji se bave ili namjeravaju baviti istraživačko-znanstvenom djelatnošću. Nadam se, da će se i u nas morati brzo mijenjati odnos prema bibliografima i bibliografijama jer suvremena informatička sredstva i njihovo globalno korištenje stavljaju nas u poziciju, da sami odlučimo, da li ćemo biti dio europske i svjetske nauke ili ostati provincija. Zbog svega toga danas se u znanstveno razvijenom svijetu poklanja velika pažnja bibliografskoj djelatnosti, a nema razloga da tu pažnju ne poklanjamo

* Tekst je s predstavke, ki jo je 8. oktobra 1998 organiziralo Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper in Zgodovinsko društvo Rijeka v Pokrajinskem muzeju v Kopru. Predstavitev se je poleg glavnega urednika Jadranskega zbornika, dr. Mihaela Sobolevskega, udeležil še avtor bibliografije, mag. Darinko Munič.

i mi, jer u tom pogledu Hrvati imaju višestoljetnu tradiciju. Samo da vas podsjetim, općenito govoreći, bibliografije mogu biti različite vrste: tekuće, retrospektivne ili historijske, opće, nacionalne, lokalne, osobne, popisne, analitičke, referativne, kritičke, selektivne, iscrpne, abecedne, predmetne i kronološke itd. Današnja teorija bibliografije nastoji stvoriti jedinstvene obrasce obrade bibliografskih podataka i riješiti ih usvajanjem međunarodnih standardnih bibliografskih opisa prikladnih za kompjutersku obradu. Koliko je bibliografija danas razvijena stručno znanstvena disciplina govore i činjenice da imam već i brojna izdanja bibliografije bibliografija. U teoriji bibliografija, s obzirom na njihovo značenje, navode se o njima hvalospjevni epiteti kao npr. da je ona glasni gramofon znanosti, uskladištena ljudska misao ili pak kraljeznica znanosti. Namjerno sam htio ukazati na ove neke općenitosti, kako bismo stvorili i relaniju sliku o bibliografiji "Jadranskog zbornika", koju danas predstavljamo javnosti i o znanju i trudu njenog autora mr. Darinka Munića, koju je u nju uložio. Prije svega treba odgovoriti na pitanje, zašto su se izdavači Povijesno društvo Rijeka i Društvo za povijest i kulturni razvitak Istre u Puli odlučili na ovaj čin? Riječ je o prvoj znanstvenoj periodičnoj publikaciji na hrvatskom jeziku tiskanoj 1956. godine za područje Rijeke, Istre i Hrvatsko primorje (od šestog sveska i za Gorski kotar) i koje kontinuirano izlazi i danas, ali i s različitim vremenskim razmacima između pojedinih godišnjaka ili svezaka. S druge strane Jadranski zbornik je bio ono središte oko kojega su se otpočeli okupljati, prije svega povjesničari, ali i znanstvenici drugih struka i znanstvenih disciplina, koji su se već bavili istraživanjem svekolike prošlosti navedenih područja ili im je Jadranski zbornik poslužio da se postupno uvode u svijet znanosti. Zbog toga autor ove bibliografije s pravom uviđa i konstatira, da su se tijekom izlaženja Jadranskog zbornika oblikovale i u njemu surađivale tri generacije povjesničara i znanstvenika raznih drugih grana znanosti. Nadalje, Jadranski zbornik je ona periodična publikacija o kojoj postoje posebne reference u našim enciklopedijama i leksikonima, a brojni radovi se citiraju, ne samo u hrvatskoj negu i u inozemnoj znanosti. Sve su to bili dovoljni razlozi, da se objavi bibliografija prvih 14 godišnjaka ili svezaka Jadranskog zbornika, te da na taj način svi zainteresirani za probleme i pojedine teme imaju nadohvat brze i pouzdane informacije, što se je sve do sada objavilo od radova u njemu. Jer mnogi pišu i pokušavaju pisati članke, studije i knjige o prošlosti Rijeke, Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara bez elementarnog osvrta na dotadašnji tretman problema u povijesnoj znanosti, zanemarujući ono što je poznato i istraženo, a kada se i služe bibliografijom onda je to više dekorativnog nego funkcionalnog značaja.

No, vratimo se ipak, na posve konkretne stvari, vezane za sadržaj Bibliografije Jadranskog zbornika.

Najprije treba istaći, da joj prethodi sjajni uvodni tekst mr. Darinka Munića (str. 9-36). S pravom je utvrdio, da se ova bibliografija Jadranskog zbornika može svrstati u specijalne bibliografije, a s obzirom na namjene u opće bibliografije, jer su se sadržaji Jadranskog zbornika od povijesti i arheologije proširili na mnoge srodne discipline ili manje srodne kao što su povijest umjetnosti, književnosti, jezika, prava, crkve, gospodarstva, etnografije i sl. Prema tome Bibliografija Jadranskog zbornika (od broja 1/1956. do broja 14/1991) sadrži 632 bibliografske jedinice (od toga 15 ukaznica), a nastala je radom 155-orice autora rasprava, članaka, izvorne gradnje, prijevoda, priloga, ispisa, komentara, članaka in memoriam, diskusija, osvrti, prikaza, bilježaka, izvješća i slično. Vrijednost Munićeve uvodne rasprave je i posebno u tome, što je on rasvijetlio mnoge nepoznate činjenice ili nedovoljno poznate iz početnog razdoblja djelatnosti Povijesnog društva Rijeke, posebno u njegovoj najranijoj fazi. Zatim minucioznom analizom rekonstruirao svekolike napore čelnštva i članstva Povijesnog društva u pokretanju i pripremi prvog broja Jadranskog zbornika, sagledao stanje izdavaštva u Rijeci, Istri, Hrvatskom primorju i Gorskog kotaru i na taj način dao potrebne vremenske, društvene i kulturne okvire u kojima se je pojavio Jadranski zbornik. S druge strane Jadranski zbornik utjecao je na pokretanje niz sličnih edicija u pojedinim manjim sredinama Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotaru, što je bilo dragocijeno za promišljanje lokalne povijesti pojedinih naselja, gradova i otoka. Nije mi namjera da vas ovom prigodom opterećujem raznim drugim detaljima o ovoj problematici, već samo potaknem i sugeriram, da doista vrijedi pročitati ove nadahnute stranice uvodnog teksta.

U nastojanju da se dalje ukaže na veliku vrijednost ove Bibliografije Jadranskog zbornika treba ovom prilikom ukazati i na tematsko sadržajni sklop 14 svezaka Jadranskog zbornika. Na njegovim stranicama pisalo se je i piše o najraznovrsnijoj prošlosti Rijeke, Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, ali i o povezanosti toga područja, tj. Zapadne Hrvatske, raznim nitima (povijesnim, gospodarskim, kulturološkim) s ostalim dijelovima Hrvatske, pojedinih srednjoeuropskih zemalja i posebno s našim prekojadranskim susjedima na Apeninskom poluotoku, zemljama Sredozemlja, pa i pojedinim prekoocenskima zemljama. Vremenski sklop sadržaja Jadranskih zbornika obuhvaća brojne teme od prapovijesti pa do vremena neposredno nakon završetka drugoga svjetskog rata. U uvodnom tekstu mr. Darinko Munić navodi detaljno sadržajna opredjeljenja u dugom vremenskom nizu, te se neću posebno na tome zadržavati.

Bibliografija prvih 14 svezaka Jadranskog zbornika strukturirana je tako, da se njen korisnik može vrlo lako i jednostavno obavijestiti o onim činjenicama koje ga zanimaju. Ako želi doznati i informirati se o pojedinim osobama koje su pisale u Jadranskom zborniku i o

čemu, ima na raspolaganju abecedni popis autora i naslove njihovih radova s cjelovitom bibliografskom jedinicom i ujedno prijevod naslova rada na onaj strani jezika na kojem je napisan sažetak rada (str. 37-89). Zatim slijedi abecedni popis autora i njihovih radova na talijanski, francuski, njemački i engleski jezik, ovisno na kojem stranom jeziku je tiskan sažetak odgovarajućeg rada. Ovo je od naročitog značaja, kada je riječ o stranom korisniku Bibliografije Jadranskog zbornika.

Ako pak korisnika Bibliografije zanima sadržaj pojedinog Jadranskog zbornika i podaci iz impresuma mr. Darinka Munića donio je i takve podatke (str. 127-135). Nadalje, u dvije tabele iznio je niz zanimljivih brojčanih pokazatelja o 14 svezaka Jadranskog zbornika i to ponajprije za svaki zbornik (svezak) i ukupne pokazatelje za sve zajedno. Iz ovih tabela je moguće saznati broj stranica pojedinog sveska, broj suradnika, vrsta objavljenog rada, na koji strani jezik su prevedeni sažeci radova, te broj objavljenih crteža, tabela, slika, karata i planova, te drugih priloga.

Pri samom kraju Bibliografije objavljeno je kazalo osobnih i zemljopisnih pojmova, što pruža korisniku kao upozorenje, ako se želi obavijestiti o pojedinoj osobi (autoru), lokalitetu, temi ili pojmu. I najzad opširniji sažetak Bibliografije Jadranskog zbornika objavljen je na talijanskom, francuskom, njemačkom i engleskom jeziku.

Da je hrvatska znanost dobila ovu vrijednu Bibliografiju prvih 14 svezaka Jadranskog zbornika zasluga je to prije svega našeg cijenjenog povjesničara mr. Darinka Munića, a tek zatim i svih onih koji su na određene načine pomagali da se ova knjiga tiska. Njihova imena su navedena u impresumu i ima ih podosta.

Knjiga koja se ne otvara i ne čita, postaje papir. Ja se duboko nadam, da tu sudbinu neće doživjeti Munićeva Bibliografija Jadranskog zbornika, jer ona sadrži dugo pamćenje o onome što su brojni suradnici učinili u razdoblju od 35. godina (od 1956. do 1991.) na unaprijeđenju povijesnih i drugih znanosti na području Zapadne Hrvatske, a unutar toga i na unaprijeđenju hrvatske znanosti. Putokaz je svima onima koji su ušli ili ulaze u svijet znanosti, a Bibliografija im pruža mnoge korisne informacije. U znanosti se znanstvenici uspinju sa svojim djelima jedan drugome na ramenima. U poštovanju prema dostignutim rezultatima u prošlosti i njihovim kritičkim odnosom moguće je putovati dalje. Na taj način se i povijesna znanost, kao i svaka druga ponovno potvrđuju i imaju smisao daljnjeg opstanka i trajanja. Nadalje, ova Bibliografija pokazuje, da treba ustrajati na daljnjem opstanku i tiskanju Jadranskog zbornika. Nadamo se da daljnje izlaženje Jadranskog zbornika nije ušlo u sušno razdoblje, te da će puljsko uredništvo nakon šest godina pripremanja konačno i uskoro tiskati pripremljeni svezak 15. i 16. Jadranskog zbornika. Moramo sačuvati ono, što je dosada bilo

dobro. A toga je bilo mnogo u dosadašnjih 14 svezaka Jadranskog zbornika. Prije svega to je solidnost istraživačkih rezultata i značajnih za razvoj općenito hrvatske historiografije. To bogastvo tema i rezultata historijskog istraživanja ne može nitko poreći dosada tiskanim Jadranskim zbornicima.

Mihael Sobolevski

Goran Filipi-Barbara Buršić Giudici: ISTRIOISKI LINGVISTIČKI ATLAS / ATLANTE LINGUISTICO ISTRIO. Znanstvena udruga MEDITERAN, Knjižnica ATLAS 1, Pula, 1998, 722 strani.

U Puli je u travnju 1998. godine objavljena knjiga Gorana Filipija i Barbare Buršić Giudici *Istrijski lingvistički atlas/Atlante linguistico istrioto*.

Čitatelj se o genezi ove knjige i o drugim pojedinostima vezanim uz nju može obavijestiti iz dvaju instruktivnih predgovornih tekstova, koji su, kao i sve drugo u ovoj knjizi, paralelno pisani hrvatskim standardnim jezikom i talijanskim jezičnim standardom.

Prvi tekst pod nazivom *Predgovori/Prolozione* potpisuje August Kovačec, eminentni hrvatski romanist i akademik HAZU, a drugi su nepotpisani tekst s naslovom *Uvod/Introduzione* sročili autori. Iz njih se može saznati da je ova knjiga zaključak prve faze istoimenoga podprojekta u projektu *Atlas Linguarum Histriae et Liburniae (Lingvistički atlas Istre i Kvarnera)*, za koji se predviđa da će biti zgotovljen za petnaestak godina, a nešto ranije njegov istarski dio koji izvode četiri istraživača i suradnici Znanstvene udruge *Mediterran* iz Pule, na čelu s Goranom Filipijem, te četiri istraživača i suradnici ustanove *Scuola Superiore di Lingue Moderne per Interpreti e Traduttori* iz Trsta, na čelu s Francom Crevatinijem. Projektom je *Lingvistički atlas Istre* osim ove knjige predviđena za koju godinu i knjiga s drugoga podprojekta imenom *Istrorumunjski lingvistički atlas*.

Izradbu jezičnoga atlasa Istre predložio je prije četvrt stoljeća Pavao Tekavčić, ugledni hrvatski romanist svjetskoga glasa, i jedan od najboljih poznavatelja jezične situacije u Istri i istarske jezične povijesti, uviđajući i upozoravajući na potrebu razjašnjavanja i razmršavanja mnogobrojnih romansko-slavenskih i slavensko-romanskih, ali i unutar-slavenskih i unutarromanskih jezičnih veza na istarskome prostoru. Štoviše, profesor je Tekavčić tada predložio i načela za ustrojbu terenskoga upitnika i odabir terenskih punktova te ispitanika za takav atlas. No trebalo je proći još dvadesetak godina da se njegova zamisao počne ostvarivati. Čitavo se to vrijeme i tršćanski profesor Franco Crevatin nosio tom idejom, pokušavajući pronaći suradnika među hrvatskim lingvistima i dijalektolozima, sve dok se nisu stekli uvjeti i susret profesora Crevatinija s višestruko kompe-

tentnim stručnjakom, profesorom Goranom Filipijem, romanistom po dodiplomskoj izobrazbi i poslijediplomskim stupnjevima, ali i trojezičnim hrvatsko-slovensko-talijanskim govornikom, koji osim toga radi kao sveučilišni nastavnik i znanstvenik u Puli, istarskoj kulturnoj i znanstvenoj metropoli. Taj je susret dvaju znanstvenika nakon višegodišnjih priprema doveo i do izradbe upitnika temeljenog na dosadašnjem poznavanju jezične situacije, do odabira terenskih punktova koji mogu najbolje oslikati složene jezične odnose i dodire, te su potom, koliko se moglo, oformljeni istraživački timovi i započeta terenska anketiranja.

Već su prvi rezultati terenskih istraživanja pokazali da su oba istraživana romanska idioma na tlu Istre danas izložena osobito snažnoj asimilaciji. Stoga se voditelju pulske istraživačke ekipe alarmantno nametnula potreba za što hitnijim objavljivanjem prikupljene građe s pozivom čitateljima da je dopune dok još ima onih koji to mogu učiniti.

Jedan je od tih dvaju idioma predslavenski, odnosno predhrvatski autohtoni izdanak priproste latinštine, koji su u Istru donijeli rimski koloni naseljeni u doba Augusta. Do naših se dana sačuvao u šest urbanih sredina (početkom ovoga stoljeća zabilježen je u više od šest mjesta). U znanosti je poznat pod imenom *istriotski/istroromanški (bumbarski, ladinski)*. Njegovi se govornici danas nacionalno deklariraju kao Talijani, a k tome su dvojezični jer se uz svoj autohtoni istriotski u govornoj komunikaciji služe i veneto-istarskim (veneto-istriano) koji je jedan od tipova venetskoga, jednoga od sjevernih dijalekata talijanskoga jezika. Znatan je dio govornika istriotskoga idioma i trojezičan jer se služi i hrvatskim jezikom, standardom i lokalnim dijalektom. Sam istriotski nije bio institucionalno zaštićen ni u bivšim državama u koje je Istra bila uključena, niti je to danas. Te su činjenice razlogom da autohtoni istriotski idiom gubi svoju izrazitost i da se danas ubrzano venecijalizira.

Drugi romanski predslavenski idiom na tlu današnje Istre je poseban izdanak priproste latinštine kojim je komuniciralo kontinentalno predslavensko stanovništvo sastavljeno od romaniziranih Ilira i romanskih kolona dovedenih iz raznih dijelova Carstva. On u Istri nije autohton, nego sekundaran, prenesen s Krka vjerojatno još u 15. stoljeću. U znanosti se naziva *istrorumunjski* ili *vlaški*. Sačuvan je do danas na Čićariji, no u zadnjim se desetljećima broj njegovih govornika prepolovio. Istrorumunjski se govornici danas nacionalno izjašnjavaju kao i čakavci u Istri, svi su dvojezični jer se služe i hrvatskim, odnosno njegovom čakavskom lokalnom tzv. čepičkom inačicom, te putem škole i medija naučenim hrvatskim standardom. Ni ovaj idiom nije institucionalno zaštićen te atrofira i izumire jer se njegovi govornici njime služe samo u sve tanjoj mjesnoj i obiteljskoj komunikaciji.

Upravo je ovakva spoznaja o ubrzanom potiranju i

izumiranju obaju predslavenskih romanskih idioma sačuvanih u Istri, te spoznaja o tome da se za desetak godina više neće naći mnogo njihovih potvrda za ovakva istraživanja, ponukala Gorana Filipija da ne čeka završetak istraživanja na projektu pa tek potom obavijesti i objavi rezultate istraživanja i sinteze, kako je to inače u ovakvim zamašnim projektima uobičajeno i kako je bilo i predviđeno, nego da odmah krene u objavljivanje prikupljena materijala o istriotskim i s njima kontaktnim hrvatskim (čakavskim) idiomima, te odmah zatim i na objavljivanje materijala o istrorumunjskim govorima, s apelom u obliku prijedloga govornicima obaju idioma da u Atlas bilježe one riječi koje su ispitivačima promakle, da poprave eventualne njihove nesvesne pogreške, da dodaju riječi koje nisu predviđene u Atlasu a za koje oni misle da su tipične za njihov govor, te da svoje primjedbe posreduju istraživačima na točno određenu adresu. Ovaj se refleks pulskoga voditelja projekta uz presedan o objavi još gotovo sirove građe može činiti spornim u odnosu na ustaljenu znanstvenoistraživačku praksu, no on je jedino moguće rješenje u situaciji asimilacije ili odumiranja dvaju povijesnih romanskih idioma koji svjedoče o vertikali višejezičnosti i plurikulturalnosti istarskoga prostora, i koji stoga u sebi sadrže poruku i nadu o takvoj mogućnosti i danas i nadalje. Osim što će građa biti zabilježena u zadnji, gotovo predsmrtni čas istriotskoga idioma (kao što se to prije ravno sto godina dogodilo primjerice s veljotskim, koji je opisan 1898., neposredno prije smrti njegova posljednjeg govornika Tuone Udaina Burbura) ovaj će potez možda u postojećih govornika, ili u onih koji potječu od njih, pomoći uobličenu spoznaju i svijesti o vrijednosti i važnosti njihovih izvornih materinskih idioma, te o potrebi njihova čuvanja, njegovanja i zaštite danas i ubuduće. Potonjoj mogućnosti autori ovom knjigom idu ususret, potičući nadu.

Knjiga je velika i formatom: u njoj je 722 stranica teksta i dest praznih stranica predviđenih za čitateljske bilješke. Tekstovni je dio organiziran od sustavno dvojezično pisanih dijelova. Na prvih je 18 stranica *Predgovor/Prolusione* akademika HAZU Augusta Kovačeca, *Zemljovid/Cartina topografica* Istre sa zorno markiranim prostorom i mjestima u kojima je istraživanje obavljeno, *Popis kratica/Abbreviazioni*, te *Uvod/Introduzione* autorskoga dvojca. Ovi su dijelovi pisani jednostavno, jasno, pregledno i čitko stručnjacima i laicima. Od str. 19.-722. prikazan je leksički materijal prikupljen od govornika na ukupno 2334 pitanja koja se odnose na ovih 15 semantičkih polja: *Vremenske prilike/Fenomeni atmosferici*, *Geomorfologija/Configurazione del terreno*, *Običaji i institucije/Tradizioni ed istituzioni*, *Tijelo i osjetila/Corpo e sensazioni*, *Opazaji i utisci/Qualità e quantità del percepito*, *Vrijeme i kalendar/Scorrere del tempo è calendario*, *Život, brak i obitelji/Vita, matrimonio e famiglia*, *Dom i posjed/Casa e podere*, *Odjeci i*

pribor/Vestiario ed accessori, Hrana i piće/Cibi e bevande, Životinje/Animali, Poljodjelstvo/Agricoltura, Samoniklo bilje/Flora spontanea, Gljive/Funghi, Pomorstvo/Marineria. Za svako je pitanje, u knjizi formulirano na hrvatskom jezičnom standardu i na talijanskom jezičnom standardu zabilježen odgovor dobiven od istriotskih govornika u svih šest mjesta u kojima se taj govor još sačuvao: u Rovinju (Rovigno), Balama (Valle), Vodnjanu (Dignano), Galizani (Gallesano), Fažani (Fasana) i Šišanu (Sissano), a ispitani su i istriotski govornici koji danas žive u Puli (Pola) te autohtoni čakavski govornici u četiri mjesta koja su u neposrednom teritorijalnom i povijesnom dodiru s mjestima s istriotskim govorom: u Svetvičentu (Sanvicenta), Čabruničima (Zabroni), Valturi (Altura), Ližnjan (Lisignano).

Riječ je o komparativnome materijalu koji se može promatrati i dalje proučavati: a) unutar romanistike kao odnos između talijanskoga i inoromanskoga, b) unutar talijanistike na razini odnosa unutar talijanske dijalektologije, c) unutar slavistike, d) u kroatistici na razini odnosa unutar kroatističke dijalektologije, osobito čakavologije, e) na razini i u svjetlu teorije jezičnih dodira.

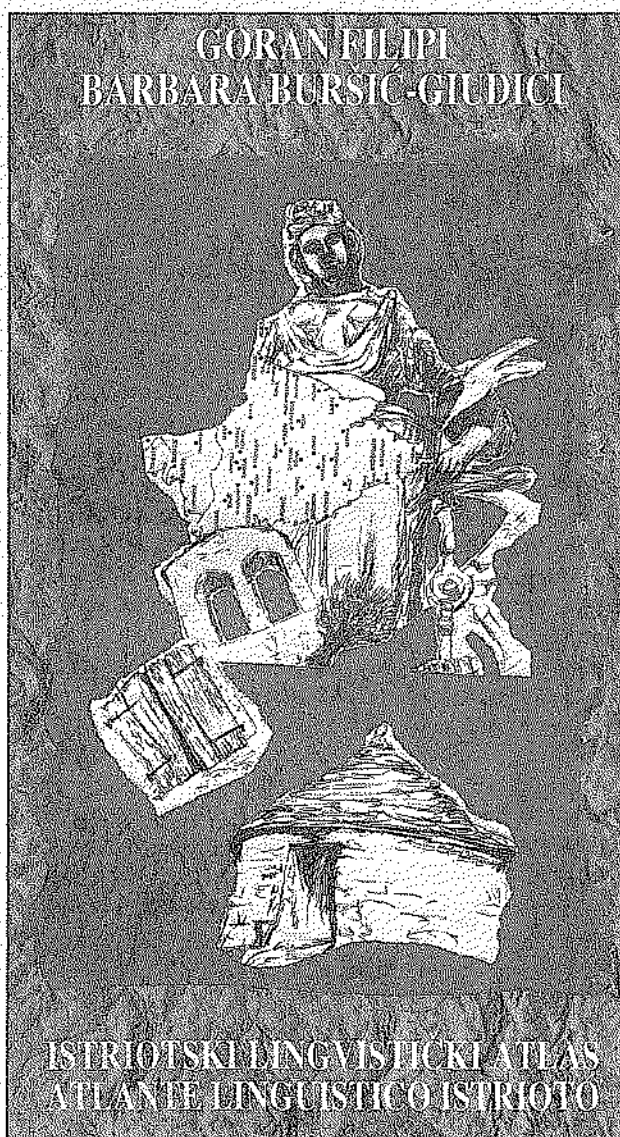
Počasno je mjesto u knjizi s pravom dato terenskim djelatnicima, bez kojih nikad ni najbolje zamišljeni projekt nema izgleda: na poledini su nulte stranice knjige ispisana imena jedanaestero ispitivača, te imena preko stotine ispitanika.

U kolofonu su navedeni i ostali sudionici u nastanku knjige: knjiga je tiskana novčanom pomoći Istarske županije, Grada Pule, Općine Ližnjan, Općine Svetvinčenat, te pučkih agencija Turizam, Cora, Comercio i Maja. Posebna je zahvala u kolofonu upućena članovima i predsjedniku LION'S CLUB PADOVA HOST, koji su jedini iz susjedne Italije prepoznali i podržali ovaj međunarodni projekt.

Može se zaključiti da je knjiga dobitak za znanost, prije svega za romanističku ali i kroatističku te komparativnu filologiju, ali i za istarsku povijest i kulturologiju, budući da je materijal sabran u njoj i prilog proučavanju kulturne pa i opće povijesti Istre. Odnosno: među koricama je ove knjige materijal koji višestruko može poslužiti znanosti i budućim istraživačima. Na čast je njezinim autorima i znanosti kojom se bave i unutar koje istražuju. No ona svjedoči i o znanstvenoj i logističkoj energiji istarske sredine u ovome trenutku. Naime, knjiga otkriva da na Pedagoškom fakultetu u Puli djeluje kompetentan, angažiran i u svom području sve referentniji i ugledniji znanstvenik, lingvist s ugledom kod najeminentnijih današnjih svjetskih romanista, koji je kadar ne samo osmisлити i organizirati jedan ovakav višeznačan projekt koji korelira s potrebama specifične istarske sredine, nego i uspostaviti i održavati korespondentne međunarodne znanstvene veze, te okupiti oko sebe ekipu, voditi je, organizirati i provesti istraživanje do kraja, pisati znanstvene radove i

promptno ih izdavati. Ta činjenica najprimjerenije pokazuje da se na Pedagoškom fakultetu u Puli stvara jezgra filološkoga znanstvenoga središta kojemu predstoji lijepa budućnost. Konačno, ova je knjiga prvi veliki projekt za koji je senzibilitet pokazala i konkretnu logistiku odvojila istarska sredina, od lokalne samouprave do uprave nekolicine poduzeća.

Iva Lukežić

KAZALO K SLIKAM NA OVITKU / INDEX TO PICTURES ON THE COVER

SLIKA NA NASLOVNICI: Ribič (Foto: D. Podgornik)

FRONT COVER: Fisherman (Photo: D. Podgornik)

1. Piranski mandrač s pogledom na nasprotni Savudrijski polotok (Foto: D. Podgornik)
Piran harbour with a view of Savudrija peninsula on the opposite side of the bay (Photo: D. Podgornik)
2. Arheološka izkopavanja na Serminu januarja 1997 (Foto: A. Gaspari)
Archaeological excavations at Sermin in January 1997 (Photo: A. Gaspari)
3. Prodajalec rib (Statut Trsta iz leta 1350)
Fish vendor (Trieste statute from 1350)
4. Istrski kažun (Foto: Touch of Arena turist)
Istran shepherd's stone hut (Photo: Touch of Arena turist)
5. Piranski mandrač (Foto: D. Podgornik)
Piran harbour (Photo: D. Podgornik)
6. Prodajalka slanib rib na zadrski tržnici (Foto: D. Darovec)
Woman selling salted fish at Zadar market (Photo: D. Darovec)

NAVODILA AVTORJEM

1. **ANNALES:** *Anali za istrske in mediteranske študije* - *Annali di Studi istriani e mediterranei* - *Annals for Istran and Mediterranean Studies* (do 5. številke: *Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin* - *Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine* - *Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions*) je znanstvena in strokovna interdisciplinarna revija humanističnih, družboslovnih in naravoslovnih vsebin v podnaslovu opredeljenega geografskega območja.

2. Sprejemamo prispevke v slovenskem, italijanskem, hrvaškem in angleškem jeziku. Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati.

3. Prispevki naj obsegajo največ 24 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami. Na levi pustite 3 do 4 cm širok rob. Zaželeno je tudi (originalno) slikovno gradivo, še posebno pa oddaja prispevka na računalniški disketi v programih za PC (osebne) računalnike.

4. Naslovna stran tipkopisa naj vsebuje naslov in podnaslov prispevka, ime in priimek avtorja, avtorjeve nazive in akademske naslove, ime in naslov institucije, kjer je zaposlen, oz. domači naslov vključno s pošto številko.

Uredništvo razvršča prispevke v naslednje **kategorije**:

Izvirna znanstvena dela vsebujejo izvirne rezultate lastnih raziskav, ki še niso bili objavljeni. Dela pošlje uredništvo v recenzijo. Avtor se obvezuje, da prispevka ne bo objavil drugje.

Strokovna dela prikazujejo rezultate strokovnih raziskav. Tudi te prispevke uredništvo pošlje v recenzijo in avtor se obveže, da prispevka ne bo objavil drugje.

Pregledni članki imajo značaj izvirnih del. To so natančni in kritični pregledi literature iz posameznih zanimivih strokovnih področij (review article).

Gradiva imajo ravno tako značaj izvirnih del.

Poročila vsebujejo krajše znanstvene informacije o zaključenih raziskovanjih ali kratek opis strokovnih in znanstvenih knjig ali srečanj. Taki prispevki ne smejo presegati 5 strani.

Mladinske raziskovalne naloge morajo biti urejene kot strokovna dela.

Komentarji so namenjeni aktualnostim s strokovnega področja. Ne smejo presegati 2 strani.

Obvestila so namenjena društvenemu življenju. Obsegajo 1 stran.

5. Prispevek mora vsebovati **povzetek** in **izvleček**. Izvleček je krajši (cca. 10 vrstic) od povzetka (cca. 30 vrstic) in v nasprotju s povzetkom tudi ne vsebuje komentarjev in priporočil.

V **izvlečku** na kratko opišemo namen, metode dela in rezultate. Navedemo, čemu smo delo opravili ali napisali dokument. Na že objavljeno gradivo se sklicujemo le, če je to glavni motiv dela. Na kratko opišemo metode in tehnike dela - kolikor je potrebno za razumevanje. Nove tehnike opišemo le, kjer se razlikujejo od že znanih. Če v delu ne opisujemo eksperimentalnega ali praktičnega dela, opišemo vire informacij. Rezultate in zaključke lahko združimo. Kar se da informativno navedemo le, kaj smo ugotovili oziroma odkrili.

Povzetek začnemo s stavkom, ki vsebuje glavno sporočilo dela. Stavki naj bodo popolni in ne predolgi. Pišemo v tretji osebi, le izjemoma uporabimo glagole v neosebni obliki. Uporabljamo pravilni strokovni jezik in se izogibamo slabše znanim kraticam. Ohraniti moramo osnovno informacijo in poudarke iz glavnega besedila. V povzetku ne sme biti ničesar, česar glavno besedilo ne vsebuje.

6. Avtorji so dolžni definirati in pripisati ustrezne **ključne besede** (pod izvlečkom) članka. Zaželeni so tudi **angleški (ali slovenski) prevodi** ključnih besed, podnapisov k slikovnemu in tabelarnemu gradivu. Priporočamo se še za angleški (ali slovenski) prevod povzetka, sicer bo za to poskrbelo uredništvo.

7. V besedilu se po možnosti držimo naslednjih poglavij:

1. Uvod.
2. Pregled dosedanjih objav.
3. Materiali in metode (Dokazni postopek).
4. Rezultati.
5. Razprava ali diskusija.
6. Zaključek (Sklepi).
7. Zahvala - če avtor želi.
8. Priloge - če je potrebno.
9. Literatura (Viri, Bibliografija).
10. Povzetek (Summary).
11. Izvleček.
12. Ključne besede (neobvezno).

8. Ločimo **vsebinske** in **bibliografske opombe**. Vsebinske opombe besedilo še podrobneje razlagajo ali pojasnjujejo, postavimo jih *pod črto*. Z bibliografsko opombo pa mislimo na citat - torej sklicevanje na točno določeni del besedila iz neke druge publikacije (navedemo tudi točno stran, kjer je citat objavljen) ali na publikacijo (članek) kot celoto (točne strani, kjer smo besedilo prevzeli, ne navajamo).

Bibliografsko opombo sestavljajo naslednji podatki:

Avtor, leto izida in - le če citiramo točno določeni del besedila - tudi navedba strani.

Celotni bibliografski podatki citiranih in uporabljenih virov so navedeni v poglavju *Literatura* (Viri, Bibliografija).

Primer citata med besedilom:
(Grafenauer, 1993, 11).

Primer navajanja vira kot celote, brez citiranja:
(Grafenauer, 1993).

Popolni podatki o tem viru v poglavju Literatura pa se glasijo:

Grafenauer, B. (1993): Miti o "Istri" in resnica istrskega polotoka. V: Acta Histriae I. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 9-52.

Če citiramo več del istega avtorja iz istega leta, poleg priimka in kratice imena napišemo še črke po abecednem vrstnem redu, tako da se viri med seboj razlikujejo. Primer:

(Grafenauer, 1993a); (Grafenauer, 1993b).

Bibliografska opomba je lahko tudi del vsebinske opombe in jo zapisujemo na enak način.

Posamezna dela ali navedbe virov v isti opombi ločimo s podpičjem. Primer:

(Gombač, 1996; Grafenauer, 1993b).

9. Pri citiranju arhivskih virov navedemo najprej arhiv, nato ime fonda ali zbirke in signaturo. V članku navajamo kratico arhivskega vira v oklepaju med besedilom. Kratico pa razložimo v poglavju o virih na koncu prispevka.

Primer navajanja arhivskega vira v oklepaju med besedilom: (PAK. RAG, 1)

Primer navajanja arhivskega vira v poglavju o virih: PAK. RAG - Pokrajinski arhiv Koper, Rodbinski arhiv Graviš, a. e. (arhivska enota) 1.

Podobno poskušamo ravnati pri uporabi časopisnih virov.

10. Poglavje o literaturi in virih je obvezno. Bibliografske podatke navajamo takole:

- Opis zaključene publikacije kot celote - knjige:

Avtor (leto izida): Naslov. Zbirka. Kraj, Založba. Npr.:

Verginella, M., Volk, A., Colja, K. (1995): Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem. Knjižnica Annales 9. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

V zgornjem primeru, kjer je avtorjev več kot dva, je korekten tudi citat:

(Verginella et al., 1995)

Če navajamo določeni del iz zaključene publikacije, zgornjemu opisu dodamo še številke strani, od koder smo navedbo prevzeli.

- Opis prispevka v zaključeni publikaciji - npr. prispevka v zborniku:

Avtor (leto izida): Naslov prispevka. V: Avtor knjige: Naslov knjige. Izdaja. Kraj, Založba, strani od-do. Primer:

Verginella, M. (1995): Porazeni zmagovalci. Slovenska pričevanja o osvobodilnem gibanju na Tržaškem. V: Verginella, M. et al.: Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem. Knjižnica Annales 9. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 13-51.

- Opis članka v reviji:

Avtor (leto izida): Naslov članka. Naslov revije, številka. Kraj, Založba, strani od-do. Primer:

Gombač, B. (1996): Osvoboditev Trsta maja 1945. Annales 8/'96. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, 141-150.

Članki so razvrščeni po abecednem redu priimkov avtorjev ter po letu izdaje, v primeru da gre za več citatov istega-istih avtorjev.

11. Tiskarski znaki za poudarke naj bodo:

podčrtano za **polkrepko**,

valovito podčrtano za *ležeče*.

Računalniški zapis naj vključuje ustrezne oznake za bold in *italics*.

12. Kratice v besedilu moramo razrešiti v oklepaju, ko se prvič pojavijo. Članku lahko dodamo tudi seznam uporabljenih kratic.

13. Pri ocenah publikacij navedemo v naslovu prispevka avtorja publikacije; naslov, kraj, založbo, leto izida in število strani (oziroma ustrezen opis iz točke 10).

14. Prvi odtis prispevkov uredništvo pošlje avtorjem v **korekturo**. Avtorji so dolžni popravljeno gradivo vrniti v treh (3) dneh. Besedilo popravljamo s korekturnimi znamenji, ki jih najdemo na koncu Slovenskega pravopisa (1962), Ljubljana, ali v: Slovenski pravopis 1. Pravila (1990). Ljubljana, SAZU-DZS, 13-14.

Širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Druge korekture opravi uredništvo.

15. Uredništvo prosi avtorje, naj navodila vedno upoštevajo. Ob vseh nejasnostih je uredništvo na voljo za vsa pojasnila.

UREDNIŠTVO

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

1. **ANNALES: Annals for Istran and Mediterranean Studies - Anali za istrske in mediteranske študije** (up to No. 5: *Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions - Anali Kóprskega primorja in bližnjih pokrajin*) is a scientific and research interdisciplinary review covering the humanities, sociology and natural science in the area as stated in the review's subtitle.

2. Articles (papers) written in Slovene, Italian, Croatian and English languages will be accepted. The Editorial Board reserves the right to have them linguistically revised and corrected.

3. Articles should be written on max. 24 pages with double spacing and on one side of the sheet only. On the left side of each page, a 3-4 cm wide margin is to be left. Original photographs, drawings and tables are welcomed, as well as diskettes containing the texts, together with reference to the programme used.

4. Title page of typescript is to include title and subtitle of the article (paper), author's name, any (academic) titles and name of institution by which employed or personal address.

Articles are arranged in the following eight **categories**:

Original scientific works containing not yet published results of the author's own research. Such works will be reviewed by scientists chosen by the Editorial Board. Authors oblige themselves not to offer their material to any other journal or magazine.

Research works presenting results obtained through research. They too will be reviewed, and authors oblige themselves not to publish them elsewhere.

Review articles bearing the character of original works. These are critical and detailed reviews of literature from various interesting fields of research.

Materials and sources also bearing the character of original works.

Reports include short scientific information on integral research work or a short description of scientific or specialist books or meetings of experts. Such articles are not to exceed 5 pages.

Youth research compositions are to be presented in the same way as research works.

Explanatory comments include topical issues from various fields of research and are not to exceed 2 pages.

Notices include news from various associations and should not exceed 1 page.

5. Articles should include both **summary** and **abstract**.

Abstract is the shorter of the two (with up to 10 lines) and does not include, in contrast to summary (with up to 30 lines), explanatory comments and recommendations.

Abstract is to contain a short description of the pur-

pose and methods of the work and its results. Author should also state why the work has been carried out and why a document has been written about it. References to the already published material are made only if this is the main purpose of the work. Methods: if necessary, work methods and techniques are to be briefly described (new techniques are to be stated only if differing from the already known ones). If no experimental or practical work is described, sources of information are to be given. Results and conclusions may be incorporated. Findings are to be presented as briefly as possible.

At the beginning of summary the essential points of the carried out work are to be presented. Sentences should be concise and not too long. The text is to be written in the third person; verbs may be used in impersonal form only exceptionally. The not so well known abbreviations are to be avoided. Summary is to retain the basic information from the main part of the text, and should not contain anything that does not appear in the main text itself.

6. Authors are obliged to define and state **key words** (below abstract) in their articles. **English (or Slovene) translation** of key words, texts accompanying figures and tables are welcomed, as well as English (or Slovene) translation of abstracts; if this is not convenient, the Board of Editors will provide for it.

7. Texts should include, if at all possible, the following chapters:

1. Introduction
2. Works published to date
3. Material and methods
4. Results
5. Discussion
6. Conclusions
7. Acknowledgements (if desired by author)
8. Supplements (if necessary)
9. References (Sources, Bibliography)
10. Summary
11. Abstract
12. Key words

8. Two kinds of *notes* are distinguished: those regarding the **contents** of the text, and those referring to **bibliography**. The first elucidate the text in even greater detail and are to appear *at the bottom of the page (under line)*. Bibliographical notes, which are to appear in brackets in the text itself, deal with quotations and refer to a precisely stipulated part of the text from some other publication (the page on which quotation appears is to be therefore stated as well) or to a publication (article) as a whole (in this case no page from which the text has been taken is to be stated).

Bibliographical notes are made up of the following details:

Author, year of its publication, and page (but only if a

precisely stipulated part of the text is quoted).

The entire bibliographical data of the quoted and used sources are to be stated under *References* (Sources, Bibliography).

Example of quotation referring to a precisely stipulated part of the text: (Sommerville, 1995, 11).

Example of source quotation as a whole, with no citation: (Sommerville, 1995).

The entire data of this source are to be stated in the references and sources chapter as follows:

Sommerville, M. R. (1995): Sex and Subjection. Attitudes to Women in Early-Modern Society. London-New York-Sydney-Auckland, Arnold.

If a number of works *by the same author from the same year* are quoted, letters in alphabetical order are to be stated apart from the author's surname and abbreviation of his first name, in order that the sources are clearly divided between each other. Example:

(Sommerville, 1986a); (Sommerville, 1986b).

Bibliographical note can also be a part of the note referring to the contents and is to be written in the same way, i.e. in brackets within the note referring to the contents.

Separate works or source quotations under the same note are to be separated with semicolon. Example: (Sommerville, 1986b; Caunce, 1994).

9. When quoting archive sources, the archive is to be stated first, then the name of the fund or collection and shelfmark. The abbreviation of archive source is to be stated in brackets in the text of the article. The abbreviation is to be explained in the references chapter at the end of the article.

Example of citing archive source in brackets in the text itself: (ASV. CSM, 240).

Example of citing archive source in the reference chapter: ASV. CSM - Archivio di Stato di Venezia. Cinque Savi alla Mercanzia, fasc. 240.

Review sources are to be stated in the same way.

10. The references and sources chapter is compulsory. Bibliographical data are to be stated as follows:

- Description of **integral publication**:

Author (year when published): Title. Volume - Collection. Place of publication, published by. Example:

Caunce, S. (1994): Oral History and the Local Historian: Approaches to local history. London and New York, Longman.

If there are *more than two authors*, the work can be also cited as:

(Matthews et al., 1990, 35)

If a specific part from an integral publication is quoted, the page numbers from which the quotation has been taken are to be added to the above description.

- Description of the **article (paper) in integral publication** - e.g. text in a collection of scientific papers: Author (year of its publication): Title of the paper. In: Author of the book: Title of the book: Volume - Collection. Place of publication, published by, pages from - to. Example:

Matthews, R., Anderson, D., Chen, R. S., Webb, T. (1990): Global Climate and the Origins of Agriculture. In: Newman, L. F. (ed.): Hunger in History. Food Shortage, Poverty, and Deprivation. Oxford-Cambridge, Blackwell, 27-55.

- Description of **article in certain review**: Author (year of its publication): Title of article. Name of review, its number. Place of publication, published by, pages from - to.

Example:

Sluga, G. (1996): Identity and Revolution: The History of the "Forty Days" of May 1945. Annales 8/'96. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, 125-140.

If the same author(s) is (are) cited a number of times, the articles are to appear in alphabetical order of the authors' surnames and year of publication.

11. Printer's marks for accentuations are to be as follows:

underlined for **semi-bold**,

wavy line for *italics*.

Computer notation is to include suitable marks for bold and *italics*.

12. Abbreviations in the texts are to be explained in brackets when appearing for the first time. A list of used abbreviations can be added to the article.

13. When assessing a publication, its author, title, place, publishing house, year of publication and page numbers (or appropriate description from Item 10) are to be stated in the title of the article.

14. First copies of printed articles will be sent to authors for **proof-reading**. Authors are obliged to return them in three (3) days. No new sentences are allowed to be added during proof-reading. The second (printing) proofs will be read by the Editorial Board.

15. Authors are kindly requested to consider these instructions at all times. In case of any indistinctness, please do not hesitate to contact the review's Editorial Board.

EDITORIAL BOARD

<p>UDC 639.22/23(262.3 Piranski zaliv)(091)"5/19"</p> <p>Darja MIHELJČ, Istituto storico Milko Kos, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4</p> <p>Golfo di Pirano: la tradizione della pesca e i relativi diritti</p> <p><i>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei</i>, 14, 1998, pp. 7-18</p> <p>Lo studio esamina lo sviluppo e la tradizione della pesca, e dei relativi diritti, a Pirano dai primi documenti scritti del VI secolo, sino ai giorni nostri. Lungo la costa occidentale dell'Istria, i comuni si assicurarono gradatamente il diritto all'usufrutto di gran parte delle acque costiere, soprattutto a partire dalla metà del XIII secolo, quando nell'Istria occidentale e meridionale s'andò affermando, fino alla fine del XVIII secolo, il potere della repubblica di Venezia. Questa in ogni caso non interferì direttamente nella proprietà e nello sfruttamento delle acque delle città costiere. Le guerre napoleoniche e l'occupazione francese portarono alcune novità (di breve durata) nel settore, ma dopo la partenza dei francesi furono restaurati la situazione antecedente e i vecchi diritti (comunali e fondari) sulla pesca. Dopo la caduta della monarchia austro-ungarica l'Istria occidentale entrò a far parte dell'Italia. La pesca continuò ad essere di competenza dei comuni. Le competenze legate alla pesca nel Golfo di Pirano dopo la seconda guerra mondiale sono riscontrabili in leggi e decreti, pubblicati dalla gazzetta ufficiale jugoslava e da quella slovena. Da essi si può constatare che dopo il 1954 fu la Repubblica di Slovenia ad assumere la giurisdizione sul settore, demandando la sua applicazione al comune di Pirano.</p>	<p>UDC 639.22/23(262.3 Tržaški zaliv)(091)</p> <p>Bruno VOLPI LISJAK, IT-34134 Trieste, Via Commerciale, 178/1</p> <p>La pesca slovena nel Golfo di Trieste - la pesca del tonno</p> <p><i>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei</i>, 14, 1998, pp. 35-48</p> <p>La ricerca, che si basa su studi compiuti negli archivi e sulla tradizione orale degli ultimi pescatori sloveni, esamina la millenaria presenza degli sloveni nel Golfo di Trieste, relativamente allo sviluppo della loro attività di pesca sul tratto di costa etnicamente slovena, fra Trieste e la foce del Timavo, con particolare riferimento alla pesca del tonno. L'ampia parte storica offre la visione dello sviluppo dal feudalesimo, quando i nobili triestini e i signori di Duino detenevano il privilegio esclusivo, sino alla graduale affermazione dei pescatori sloveni, quali protagonisti di questo tipo di pesca, e alla sua recente decadenza. Nella parte tecnica sono descritte le reti, le imbarcazioni e il sistema di pesca, unico al mondo viste la particolare situazione marina e orografica. L'opera è completata dalla descrizione del modo di divisione del pescato e da dati statistici.</p>
<p>UDC 639.2(497.4/5 Istra)(060.13)</p> <p>Darko DAROVEC, Centro di Ricerche Scientifiche della Repubblica di Slovenia, Capodistria, SI-6000 Capodistria, Via Garibaldi 18</p> <p>La pesca nell'Istria nord-occidentale al tempo della Repubblica di Venezia</p> <p><i>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei</i>, 14, 1998, pp. 19-34</p> <p>Sulla base della legislazione veneta, delle disposizioni contenute negli statuti comunali, delle norme fiscali, delle misure e dei prezzi in vigore, delle fonti storiche e della letteratura disponibile, l'articolo prende in esame la pesca quale uno dei principali rami economici dell'Istria nord-occidentale. Un'attività che portava guadagni relativamente cospicui, soprattutto ai piranesi, grazie alla favorevole posizione delle peschiere e alla loro capacità di adeguarsi alle tecniche di pesca. Si spingevano a pescare in mare aperto, infatti, sin dalla fine del XV secolo, ben due secoli prima di quanto riportato finora dalla letteratura. A Capodistria, Isola e Muggia, invece, la pesca soddisfaceva soprattutto le necessità locali. Un cambiamento radicale si ebbe con l'affermazione del pesce azzurro salato, sempre più richiesto sui mercati internazionali, in particolare le sardelle, pescate in abbondanza in mare aperto, che garantivano un prodotto di più lunga conservazione. Con l'aumento dei guadagni provenienti dalla pesca e dalla lavorazione del pesce, lievitano anche gli obblighi fiscali nei confronti dello stato e del comune, in particolare nella seconda metà del XVI secolo, quando in Istria si affermò come centro ittico Rovigno, un fenomeno che, d'altra parte, portò ad una crescente evasione fiscale e al contrabbando, specialmente verso Trieste, il Friuli e alcune città adriatiche occidentali.</p>	<p>UDC 811.163.6/373.46:629.12 811.163.6/373.46:639.2</p> <p>Goran FILIPI, Facoltà di Pedagogia di Pola, HR-52100 Pola, Via Medolino 3, Centro di Ricerche Scientifiche della Repubblica di Slovenia, Capodistria, SI-6000 Capodistria, Via Garibaldi 18.</p> <p>Sulla nuova terminologia slovena nei settori della nautica e della pesca</p> <p><i>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei</i>, 14, 1998, pp. 49-54</p> <p>Nel presente contributo, l'autore affronta la terminologia nautica e della pesca dell'Istria slovena. Ne presenta un breve tratto storico e la tipologia fondamentale. Nella parte finale, l'autore propone le possibili modalità per l'esauriente definizione di una nuova terminologia in lingua slovena relativa alla nautica e alla pesca, terminologia di cui è fortemente sentita la necessità, visto che quella attuale è in gran parte sorpassata e insoddisfacente.</p>
	<p>UDC 629.121(497.4 Ljubljansko barje)"-01"</p> <p>Snježana KARINJA, Museo del mare "Sergej Mašera" di Pirano, SI-6330 Pirano, Riva Cankar 3</p> <p>Nave a cucitura del Barje lubianese</p> <p><i>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei</i>, 14, 1998, pp. 57-109</p> <p>Il contributo prende in esame una nave costruita con sistema a cucitura rinvenuta nel 1890 nella proprietà di Jožef Kozler, nei pressi di Erna vas. Il Museo nazionale della Slovenia di Ljubljana custodisce oltre 130 parti disseccate e deformate dell'imbarcazione di varie dimensioni, che non sono state classificate e 21 chiodi in ferro. Nel contributo sono descritte e determinate le parti della nave e viene offerta una breve descrizione comparativa delle imbarcazioni costruite con la tecnica a cucitura nelle varie e poche e presso popoli diversi. L'autrice è dell'opinione che questa nave a cucitura sia frutto della tradizione cantieristica mediterranea.</p>

UDK 639.22/23(262.3 Tržaški zaliv)(091)

Bruno VOLPI LISJAK, IT-34134 Trieste, Via Commerciale 178/1

Die slowenische Fischerei im Golf von Triest - Thunfischfang**Annales:** Annalen für istrische und mediterrane Studien, 14, 1998, S. 35-48

Der Beitrag behandelt anhand von Archivmaterial und mündlichen Überlieferungen der letzten slowenischen Fischer die tausendjährige Präsenz der Slowenen im Golf von Triest, wobei die Entwicklung der Fischerei an der von Slowenen bewohnten Küste zwischen Triest und der Mündung des Timavo mit Schwerpunkt auf den Thunfischfang Berücksichtigung findet.

Der ausführliche historische Teil umfaßt die Entwicklung vom Feudalismus, als die Triestiner Adeligen und die Herren von Duino die exklusiven Privilegien innehatten, bis zum schrittweisen Auftreten der slowenischen Fischer als Protagonisten dieser Art von Fischfang, und dem vor nicht allzu langer Zeit stattgefundenen Untergang dieses Gewerbes. Im technischen Teil werden Netze, Schiffe und das seiner besonderen durch Meer und Hinterland gegebenen Umstände wegen auf der Welt einzigartig Fischereisystem vorgestellt. Die Arbeit wird durch die Beschreibung der Art und Weise der Teilung des Fischzuges und statistische Daten vervollständigt.

UDK 811.163.6'373.46:629.12

811.163.6'373.46:639.2

Goran FILIPI, Pädagogische Fakultät Pula, HR-52100 Pula,

Medulinska 3,

Wissenschaftliches Forschungszentrum der Republik Slowenien

in Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18

Über eine neue slowenische Meeres- und Fischereiterminologie**Annales:** Annalen für istrische und mediterrane Studien, 14, 1998, S. 49-54

Der Autor beschäftigt sich im vorliegenden Beitrag mit der Meeres- und Fischereiterminologie im slowenischen Istrien. Er gibt auch einen kürzeren historischen Überblick und legt die Grundtypologie dar. Im Schlußteil des Beitrages schlägt der Autor Möglichkeiten zur definitiven Erstellung einer neuen slowenischen Meeres- und Fischereiterminologie vor, nach der großer Bedarf besteht, da sich die alte Terminologie weitgehend als unbefriedigend erwiesen hat.

UDK 629.121(497.4 Ljubljansko barje)*-01"

Snjezana KARINJA, Meeresmuseum "Sergej Mašera" Piran,

SI-6330 PIRAN, Cankarjevo nabrežje 3

Ein genähtes Schiff aus dem laibacher Moor**Annales:** Annalen für istrische und mediterrane Studien, 14, 1998, S. 57-98

Der Beitrag behandelt ein genähtes Schiff, das im Jahre 1890 auf dem Besitz von Jozef Kozler in der Nähe von Crna Vas gefunden wurde. Das Nationalmuseum Slowenische Nationalmuseum in Laibach besitzt mehr als 130 getrocknete, deformierte Schiffsteile unterschiedlicher Dimensionen, die noch nicht bestimmt wurden, sowie 21 Eisennägel. In diesem Beitrag werden die Schiffsteile beschrieben und bestimmt und ein kurzer Abriss zu Schiffen gegeben, die in dieser Technik zu verschiedenen Zeiten und bei verschiedenen Völkern ausgeführt wurden. Die Autorin vertritt die Meinung, daß das genähte Schiff aus der mediterranen Schiffbautradition hervorgegangen ist.

UDK 639.22/23(262.3 Piranski zaliv)(091)*5/19"

Darja MIHELIČ, Historisches Institut Milko Kos, ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4

Die Bucht von Piran: zur Tradition des Fischfanges und der Fischereirechte**Annales:** Annalen für istrische und mediterrane Studien, 14, 1998, S. 7-18

Der Beitrag legt die Entwicklung und Tradition des Fischfanges und der Fischereigesetze im Bereich von Piran von den ersten schriftlichen Dokumenten des 6. bis zum 20. Jhd. dar. Im westlichen Küstengebiet Istriens erhielten die Stadtgemeinden schrittweise das Verfügungsrecht über den Großteil der Küstengewässer. Dies hatte auch nach der Mitte des 13. Jhdts. Geltung, als West- und Südistrien bis zum Ende des 18. Jhdts. unter die Oberherrschaft Venedigs kamen, das nicht unmittelbar in die Eigentums und Nutzungsrechte der westistischen Stadtgemeinden über die Küstengewässer eingriff. Die Napoleonischen Heere und die französische Besetzung brachten hinsichtlich der Fischereigesetze einige (kurzdauernde) Neuerungen, nach deren Abzug jedoch wurde der alte Zustand wiederhergestellt und die alten Fischereirechte (der Städte und Grundherren) wieder eingeführt. Nach dem Untergang der österreichisch-ungarischen Monarchie gelangte der westistische Bereich unter italienische Herrschaft. Die Fischerei fiel damit wieder den Gemeinden zu. Die Fischereibefugnisse nach dem Zweiten Weltkrieg in der Bucht von Piran werden durch die in den slowenischen und jugoslawischen Amtsblättern veröffentlichten Gesetze und Verordnungen erhellt. Daraus geht hervor, daß die Republik Slowenien nach 1954 die Fischereibefugnisse für die Bucht von Piran beanspruchte, deren Ausführung aber den Gemeinden von Piran überließ.

UDK 639.2(497.4/5 Istra)(060.13)

Darko DAROVEC, Wissenschaftliches Forschungszentrum der Republik Slowenien in Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18

Die Fischerei im nordwestlichen Istrien zur Zeit der Republik Venedig**Annales:** Annalen für istrische und mediterrane Studien, 14, 1998, S. 19-34

Der Beitrag behandelt anhand der venezianischen Gesetzgebung, Bestimmungen in Stadtstatuten, Steuerverordnungen, konstatierten Maßen und Preisen sowie anderer historischer Quellen und verfügbarer Literatur die Fischerei als eine der wichtigsten Wirtschaftszweige im nordwestlichen Istrien. Sie trug besonders im Bereich von Piran wegen der günstigen Lage der Fischfanggebiete aber auch der Fähigkeit die Fangtechniken richtig anzupassen zu verhältnismäßig hohen Einkünften bei. Man ging nämlich zumindest ab dem Ende des 15. Jhdts. im offenen Meer auf Fischfang und damit wenigstens ganze zwei Jahrhunderte früher, als bisher aus der Literatur bekannt war. In Koper, Izola und Muggia, hingegen, wurde mit dem Fischfang vor allem der häusliche Bedarf befriedigt.

Die Wende in diesem Wirtschaftszweig stellten nämlich die immer stärker dominierenden und auf internationalen Märkten geschätzten in Salz eingelegten Meeresfische dar, alln voran die Sardellen, die im offenen Meer in Hülle und Fülle gefangen wurden und die Fortdauer der Produktion sicherstellten.

Mit den größeren Verdiensten aus dem Fischfang und der Weiterverarbeitung stiegen aber auch die steuerlichen Verpflichtungen dem Staat und der Gemeinde gegenüber, ganz besonders ab der Mitte des 17. Jhdts., als Rovinj in Istrien als Fischereizentrum Geltung erlangte. Das führte aber auch dazu, daß man sich immer mehr den steuerlichen Verpflichtungen entzog und dem Schmuggel fröhnte, der sich besonders in Richtung Triest, Friaul und einiger Städte an der westlichen Adriaküste entwickelte.

<p>UDC 904(497.4 Sermin)</p> <p>Andrej GASPARI, SI-1000 Ljubljana, Štefanova 15</p> <p>Resti di strutture romane in muratura a Sermino (Comune Città di Capodistria, Slovenia). Rapporto sugli scavi archeologici di conservazione effettuati nel gennaio del 1997</p> <p><i>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei</i>, 14, 1998, pp. 99-106</p> <p>Il contributo illustra i risultati degli scavi archeologici di conservazione effettuati a Sermino, presso Capodistria, nel gennaio del 1997. Durante le ricerche sono stati scoperti resti di strutture romane in muratura e alcuni oggetti appartenenti alla piccola cultura materiale del I secolo d.C. Le terrazze ed i muri, costruiti a secco, sono i primi resti archeologicamente documentati e ben conservati, appartenenti all'architettura del periodo altoimperiale nella zona di Sermino. Probabilmente si tratta di tracce di edifici adibiti ad usi commerciali, la cui presenza è forse spiegabile con la vicinanza del porto.</p>	<p>UDC 821.131.1-6:929 Carli-Rubbi A. 821.131.1-6:929 Pasquali A.</p> <p>Maria Pia NICCOLI, IT-34129, Trieste, via della Sorgente 9</p> <p>The collection of letters from Giannantonio Pasquali to Agostino Carlo-Rubbi (1770-1782, 1787). Friendly correspondence from the second half of the 18th century</p> <p><i>Annales: Annals for Istran and Mediterranean Studies</i>, 14, 1998, pp. 129-140</p> <p>The copy of the letters - the original is kept on microfilms in the State Archives of Trieste - written by Giannantonio Pasquali, son of the Venetian bookseller and publisher Giambattista, to Agostino Carli - Rubbi, son of Gian Rinaldo Carli, later completed by an extensive bibliographic research, give us a more detailed insight into the life of the protagonists and of some persons connected with them, into their mainly book-trading business, and into their personal events occurring on the historical background of that years.</p>
<p>UDC 78(450.361=863)"1848/1927"</p> <p>Luisa ANTONI, IT-34147 Muggia (TS), Via delle Noghere 27/B</p> <p>Rassegna dell'attività musicale degli sloveni di Trieste (1848-1927)</p> <p><i>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei</i>, 14, 1998, pp. 109-116</p> <p>Il contributo presenta le principali direttrici della vita musicale a Trieste dal 1848, che di solito indica l'inizio della rinascita nazionale, al 1927, quando il regime fascista emise il decreto sulla definitiva chiusura delle scuole e delle istituzioni slovene. Il lavoro è diviso in due parti, la prima illustra l'attività musicale nelle sale di lettura, mentre la seconda esamina il problema della professionalizzazione in campo musicale, iniziata all'inizio del secolo e realizzatasi soprattutto in due settori: nelle scuole di musica e nell'ambito dell'attività musicale-teatrale. In questo contesto storico, che ricorda anche i più importanti eventi culturali dell'epoca (costruzione del Narodni Dom, costituzione della Società drammatica e della Glasbena matica) sono compresi i personaggi di maggior spicco che hanno operato nel campo della musica, e la cui attività è ancora oggi poco studiata.</p>	<p>UDC 929 Ludwig Salvator"1895/1915"(044) 929 Marchesetti C. de"1895/1915"(044)</p> <p>Brigitta MADER, A-1050 Wien, Kriehubergasse 25/11</p> <p>"Yours very truly Ludovik Salvator, archduke etc." The archduke's Ludovik Salvator stay in Trieste, as evident from his correspondence with Carlo de Marchesetti</p> <p><i>Annales: Annals for Istran and Mediterranean Studies</i>, 14, 1998, pp. 141-164</p> <p>In the late autumn of 1876 the Austrian archduke Ludovik Salvator bought a country villa with belonging pieces of land in Zindis at Milje. It then became his permanent summer residence, till 1914, when he had to leave the place because of the war events on his cousin's advice, emperor Franc Jožef I. In Trieste, beside other people, he came to know the botanist, prehistorian and director of the Natural Science Museum Carlo de Marchesetti. On the basis of the unpublished archives material till now (in state and private archives in Wien and in Trieste), and on the basis of her ground-researches in Trieste and in Milje, the author tries to describe not only Ludovik's Salvator stay in the Trieste region, but also the archduke's Franc Ferdinand residence there. In her article we, unfortunately, for the first time up to now, come to know a new personality of Ludovik Salvator. He was absolutely devoted to science and research work, the fact which was too often ignored merely because of his original and for the archduke's rank absolutely unusual way of living, and stigmatized as "dropout" and "enfant terrible" of the Austrian emperor's house.</p>
<p>UDC 373.78(497.4 Koper)(091)</p> <p>Marija GOMBAČ, Centro per l'educazione musicale di Capodistria, SI-6000 Capodistria, Via Gallus 2</p> <p>Nascita della prima scuola di musica dell'Istria slovena</p> <p><i>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei</i>, 14, 1998, pp. 117-126</p> <p>Il testo esamina l'attività culturale, soprattutto in campo musicale, a Capodistria dopo la fine della seconda guerra mondiale nonché la creazione della prima scuola di musica dell'Istria slovena. Il testo è diviso in tre capitoli tematici. Il primo esamina il periodo e le condizioni che portarono alla fondazione della scuola di musica di Portorose. Il secondo presenta la vita e l'attività del fondatore della scuola, Srećko Kumar. Il terzo esamina infine l'attività concertistica a Capodistria nel periodo post bellico, l'importanza della scuola di musica in campo culturale, e si conclude con la fondazione della Società Amici della Musica di Capodistria. Per il suo testo, l'autrice ha consultato soprattutto le fonti risalenti all'epoca esaminata ma si è servita anche del racconto dei protagonisti di allora.</p>	

UDK 821.131.1-6:929 Carli-Rubbi A.
821.131.1-6:929 Pasquali A.

Maria Pia NICCOLI, IT-34129 Trieste, Via della Sorgente, 9

Der Briefwechsel von Agostino Carli-Rubbi und Giovanni Antonio Pasquali (1770-1782, 1787), eine freundschaftliche Korrespondenz aus der zweiten Hälfte des 18. Jhdts.

Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 14, 1998, S. 129-140

Die Abschrift der auf Mikrofilmen im Stadtarchiv von Triest erhaltenen Briefe von Giannantonio Pasquali, dem Sohn des venezianischen Buchhändlers und Verlegers Giambattista, an Agostino Carli-Rubbi, den Sohn von Gian Rinaldo Carli beachte in Verbindung mit umfangreichen bibliografischen Forschungen einige Fakten aus dem Leben der beiden Briefschreiber, aber auch anderer vorwiegend aus dem Leben der beiden Briefschreiber, aber auch anderer vorwiegend aus dem Leben der beiden Briefschreiber stammenden Persönlichkeiten zu Tage.

UDK 929 Ludwig Salvator*1895/1915*(044)
929 Marchesetti C. de*1895/1915*(044)

Brigitta MADER, A-1050 Wien, Kriehübergasse 25/11

"Mi creda sempre suo aff. A. Luigi Salvatore ecc." Erzherzog Ludwig Salvator und Triest im Lichte seiner Korrespondenz mit Carlo de Marchesetti

Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 14, 1998, S. 141-164

Im Spätherbst des Jahres 1876 erwarb der österreichische Erzherzog Ludwig Salvator in Zindis bei Muggia (Triest) ein Landhaus mit den dazugehörigen Ländereien, das bis zum Jahre 1914, als er im Zuge der kriegerischen Ereignisse auf Anraten seines Cousins des Kaisers Franz Joseph I. Zindis verlassen musste, zu seinem ständigen Sommerwohnsitz werden sollte. In Triest lernte Ludwig Salvator auch den Botaniker, Prähistoriker und Direktor des Naturhistorischen Museums Carlo Marchesetti kennen, mit dem er bis zu seinem Tod im Oktober 1915 freundschaftlich verbunden war. Ludwig Salvators reiche Korrespondenz mit Marchesetti bezeugt jedoch auch sein reges Interesse an der Botanik, Speläologie und Urgeschichte und seine intensiven Kontakte mit verschiedenen Wissenschaftlern seiner Zeit, sie wirft aber auch Licht auf Marchesettis Mitarbeit an Ludwigs Werken und gewährt Einblick in Ludwig Salvators privates Leben, seine enge Freundschaft mit dem österreichischen Thronfolger Erzherzog Franz Ferdinand und seine durch Elephantiasis hervorgerufenen nicht unbeträchtlichen gesundheitlichen Probleme. Aufgrund bisher unveröffentlichter Archivmaterialien (in staatlichen wie privaten Archiven Wiens und Triests) sowie eigener Feldforschungen in Triest und Muggia behandelt die Autorin nicht nur Ludwig Salvators Zeit in Triest, sondern zeichnet vor allem ein lebendiges und authentisches Bild der faszinierenden Persönlichkeit des Erzherzogs, in dessen Vordergrund der feinsinnige, höchst vielseitige und ganz der Wissenschaft und Forschung lebende Mensch Ludwig Salvator steht, der bisher leider nur allzu oft seiner individuellen und für einen Erzherzog ganz ungewöhnlichen Lebensweise wegen zum "Aussteiger" und "Enfant terrible" des österreichischen Kaiserhauses abgestempelt wurde.

UDK 904(497.4 Sermin)

Andrej GASPARI, SI-1000 Ljubljana, Štefanova 15

Römische Mauerreste auf Sermin (Gemeinde Koper, Slowenien). Bericht über die archäologischen Rettungsgrabungen im Jänner 1997

Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 14, 1998, S. 99-106

Der Beitrag beschreibt die Resultate der archäologischen Rettungsgrabungen auf Sermin bei Koper im Jänner des Jahres 1997. Im Zuge der Untersuchungen wurden römische Mauerreste aufgedeckt und spätrömische Kleinfunde aus dem ersten nachchristlichen Jahrhundert festgestellt. Terrassen und Mauern in Trockenmauertechnik stellen die ersten archäologisch dokumentierten, gut erhaltenen Architekturreste aus der frühen Kaiserzeit im Bereich von Sermin dar. Wahrscheinlich handelt es sich um Reste von Wirtschaftsgebäuden, die möglicherweise mit den in der Nähe befindlichen Hafenanlagen in Verbindung gebracht werden können.

UDK 78(450.361=863)*1848/1927*

Luisa ANTONI, IT-34147 Muggia (TS); Via delle Noghere 27/B

Überblick über die musikalischen Aktivitäten der Triestiner Slowenen (1848-1927)

Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 14, 1998, S. 109-116

Der Beitrag stellt die Hauptrichtungen des Musiklebens in Triest von 1848 bis 1927 dar. Die vorrangige Aufgabe dieser Arbeit war es, einen möglichst weiten Rahmen, in dem sowohl "große" Geister der Kunst als auch "kleine" Lesesaalaufführungen Platz finden, zu spannen. Die Arbeit wurde mit der Sammlung des zugänglichen Materials (Artikeln aus Zeitungen und Zeitschriften) und der Durchsicht der Archive begonnen. Es konnte festgestellt werden, daß das musikalische Leben der Triestiner Slowenen trotz einer gewissen Lückenhaftigkeit ziemlich reichhaltig und von hoher Qualität war.

UDK 373:78(497.4 Koper)(091)

Marija GOMBAČ, Zentrum für Musikerziehung, SI-6000 Koper, Callusova 2

Die Entstehung der ersten Musikschulen im slowenischen Istrien

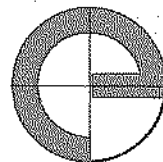
Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 14, 1998, S. 117-126

Der Beitrag behandelt die kulturellen, im besonderen aber die musikalischen Impulse nach dem Zweiten Weltkrieg in Koper und die Gründung der ersten slowenischen Musikschule im slowenischen Istrien. Es werden drei thematische Schwerpunkte unterschieden. Der erste behandelt Zeit und Umstände, unter denen in Portorož die Musikschule gegründet wurde. Der zweite beschäftigt sich mit dem Leben und Werk von Srećko Kumarje, dem Schulgründer. Der dritte ist dem Konzertleben in Koper nach dem Zweiten Weltkrieg sowie der Bedeutung der Musikschule für den kulturellen Aufschwung und die Gründung der Gesellschaft der Musikfreunde in Koper gewidmet. Die Autorin stützte sich bei der Forschungsarbeit besonders auf Quellen, die aus dem behandelten Zeitraum stammen, aber auch auf Erzählungen jener, die zur damaligen Zeit selbst Mitbegründer waren und Einfluß auf das Musikgeschehen nahmen.

<p>UDC 323(497 Kranjska: 497 Pazinska grofija)(093)"15"</p> <p>Daniela JURČIČ ČARGO, Archivio della Repubblica di Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Zvezdarska 1</p> <p>I rapporti della Provincia della Carniola con l'Istria asburgica nelle fonti carniolane del XVI secolo</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 14, 1998, pp. 167-178</p> <p>Il contributo esamina i rapporti che gli Stati provinciali carniolani avevano nel XVI secolo con le signorie dell'Istria annesse alla Carniola. Sul piano politico, questi rapporti erano caratterizzati dall'impegno degli Stati provinciali carniolani in favore di un maggiore collegamento tra le due province e di un'integrazione del territorio istriano alle istituzioni amministrative e giudiziarie della Carniola. Dall'altro lato, i pochi nobili istriani tentavano di mantenere l'autonomia ed i privilegi, ottenuti durante la dominazione dei Conti di Gorizia. Le due province erano legate da interessi politici, difensivi, economici e, da parte della Carniola, anche da interessi di carattere fiscale.</p>	<p>UDC 39(497.4 Istria):930.253"17"</p> <p>Roberto STAREC, University of Trieste, Pedagogical Faculty, IT-34100 Trieste, Via Tigor 22</p> <p>Provincial Slovene Istra in archive documents of the 18th century</p> <p>Annales: Annals for Istrian and Mediterranean Studies, 14, 1998, pp. 179-192</p> <p>The article presents a number of documents from the 18th century Koper diocesan and town records dealing with certain villages of Slovene Istra from the ethno-anthropological aspect (mainly living conditions, working conditions, and various spheres of material culture).</p>
--	---

<p>UDK 39(497.4 Istria):930.253*17"</p> <p>Roberto STAREC, Universität Triest, Fakultät für Bildungswissenschaften, IT-34100 Trieste, Via Tigor 22</p> <p>Die rurale Welt des slowenischen Istriens Anhand von Archivmaterial aus dem 18. Jhdt.</p> <p>Annales: Annales für istrische und mediterrane Studien, 14, 1998, S. 179-192</p> <p>Der Beitrag legt eine Reihe von Urkunden des 18. Jhdts. aus dem Archiv der Diözese von Capodistria und dem Gemeindearchiv von Capodistria dar, die sich auf verschiedene Dörfer im slowenischen Istrien beziehen und auch einige Aspekte von ethnologisch-antropologischen Interesse (vor allem die Lebens- und Arbeitsbedingungen und verschiedene Sektoren der materiellen Kultur) betreffen.</p>	<p>UDK 323(497 Kranjska: 497 Pazinska grofija)(093)*15"</p> <p>Daniela JURČIČ ČARGO, Archiv der Republik Slowenien, SI-1000 Ljubljana, Zvezdarska 1</p> <p>Über die Beziehungen der Krainer Länder zum habsburgischen Istrien Anhand von krainer Quellen aus dem 16. Jhdt.</p> <p>Annales: Annales für istrische und mediterrane Studien, 14, 1998, S. 167-178</p> <p>Der Beitrag behandelt die Beziehungen der Krainer Landstände zu den im 16. Jhdt. an Krain angeschlossenen Gebieten Istriens. Diese Beziehungen zeichnen sich auf politischem Gebiet durch die Bestrebungen der Krainer Landstände nach einem stärkeren Zusammenschluß der beiden Länder sowie der Einbindung des istrischen Bereiches in die Krainer Verwaltungs- und Gerichtsinstitutionen aus. Andererseits aber versuchten die wenigen Adelingen Istriens ihre Selbständigkeit und ihre Privilegien, die sie unter der Herrschaft der Grafen von Görz erhalten hatten, zu bewahren. Neben den politischen Interessen verbanden die beiden Länder aber auch wirtschaftliche Interessen und Fragen der Verteidigung. Für die Krainer waren aber auch die Interessen des Fiskus von Bedeutung.</p>
---	---

Poleg glavnega sponzorja banke Banka Koper d.d. so prispevali še

emona obala koper d.d.

NAJBOLJ BRAN ČASOPIS NA PRIMORSKEM

**ZAVOD ZA ODPRTO DRUŽBO - SLOVENIJA
OPEN SOCIETY INSTITUTE - SLOVENIA**

LUKA KOPER

